MUZEUL JUDEȚEAN BOTOȘANI

ACTA MOLDAVIAE SEPTENTRIONALIS

I

1999

Redactor coordonator: Ionel Bejenaru

Volumul de față include teme de
ISTORIE, MEMORIALISTICĂ,
CIVILIZAȚIE, ARTĂ, CULTURĂ,
vechiul anuar al Muzeului Județean Botoșani
„Hierasus" fiind rezervat exclusiv ARHEOLOGIEI

ISBN: 973-8053-04-8

Editura „AXA" Botoşani - 1999
Director - **Coriolan CHIRICHEŞ**
Consilier editorial - **Gellu DORIAN**
Tel. 031 519967; Fax 031 532584

MUZEUL JUDEȚEAN BOTOȘANI

ACTA MOLDAVIAE SEPTENTRIONALIS

I

1999

Redactor coordonator Ionel BEJENARU

Volumul de față include teme de ISTORIE, MEMORIALISTICĂ, CIVILIZAȚIE-CULTURĂ, NOTE. COMENTARII. IDEI, vechiul anuar al Muzeului Județean Botoșani, „Hierasus", fiind rezervat exclusiv ARHEOLOGIEI

Editura AXA Botoșani

I. ISTORIE

Preocupări de orientalistică-turcologie în România în perioada c. 1875 – c. 1950. Considerații introductive

Dr. Dan PRODAN

În prezenta contribuţie îmi propun să analizez cauzele, caracterul, motivaţiile, evoluţia şi finalităţile *preocupărilor şi studiilor de turcologie* din România, în perioada 1875-1950, cu privire specială la activitatea didactico–ştiinţifică a turcologului german Franz Babinger în ţara noastră (1935-1943), şi să formulez concluziile ce se impun. Însă trei precizări trebuiesc făcute de la început.

În *primul rând*, o astfel de abordare nu poate fi concepută şi realizată fără analiza aceleiaşi categorii de preocupări istorice din perioada anterioară, 1878-1918, adică de la cucerirea cu arma în mână şi recunoaşterea oficială europeană a independenţei de stat a României până la realizarea Marii Uniri. Această conduită a fost impusă de faptul că majoritatea *categoriilor de preocupări de orientalistică-turcologie* din perioada 1918-1948 au debutat la sfârşitul secolului al XIX-lea şi la începutul celui următor, că unii *orientalişti-turcologi* români şi-au desfăşurat activitatea ştiinţifică-didactică în ambele perioade, că au existat unele proiecte didactice universitare orientalistico-turcologice vehiculate mereu *post 1878*, că anumite cerinţe şi norme ale cercetării istorice orientalistico-turcologice s-au impus la finele secolului al XIX-lea, că unele instituţii ştiinţifice de cercetare a istoriei Europei central-sudice (*Institutul pentru studiul Europei sud-orientale*) au fost înfiinţate în ajunul (1913-1914) declanşării Primului război mondial, că anumite idei şi concepţii, favorabile sau opuse unor realităţi sau deziderate, odată intrate în *mentalul individual* şi/sau *colectiv*, se schimbă greu sau deloc etc.

În *al doilea rând*, nu pot fi studiate *preocupările româneşti de turcologie* din perioada 1875-1950 fără a face referiri la *contribuţiile de arabistică, iranistică, ebraistică, sinologie, mongolistică* etc., elaborate de cercetătorii noştri în intervalul temporal amintit şi aflate în strânsă legătură cu cele de *turcologie*. Am considerat deci necesar să subliniez existenţa în România, în perioada 1878-1948, şi a preocupărilor de *arabistică, iranistică, ebraistică, sinologie, mongolistică* etc., a raporturilor acestora cu cele de *turcologie*, în cadrul sferei cuprinzătoare a *orientalisticii*. Pentru a preciza locul şi rolul *turcologiei* în *orientalistica românească* în intervalul temporal anterior amintit, a ilustra conexiunile ştiinţifice-de cercetare şi didactice-formative dintre *orientalistică* şi *turcologie*, a argumenta atenţia deosebită pe care am acordat-o ultimei dintre ele, am introdus şi am folosit binomul relaţional *orientalistică-turcologie*.

*

* *

Definirea termenilor *orientalistică* şi *turcologie* şi punctarea principalelor momente din evoluţia acestor discipline istorice vor contribui, pe de o parte, la o rapidă şi precisă familiarizare cu problematica prezentei contribuţii. Pe de altă parte, vor permite conturarea şi fixarea unui termen istoriografic universal de comparaţie în legătură cu originea, caracterul, obiectivele, motivaţiile, evoluţia, finalităţile etc. preocupărilor româneşti de *orientalistică-turcologie*. Permanenta raportare a istoriografiei orientalistico-turcologice *româneşti* la cea *universală* permite atât sublinierea influenţelor reciproce dintre cele două entităţi, cât şi precizarea locului şi rolului primeia în evoluţia celei de-a doua.

Termenul *orientalistică* a fost inclus oficial în *Dicţionarul* Academiei franceze, în ediţia „revoluţionară" din 1791, pentru a denumi studiul, în Europa, al *Orientului* (Apropiat, Mijlociu şi Îndepărtat)[1].

Accepţiunea geografico-istorică dată termenilor sinonimi *orientalistică (studii orientale*) sau *orientalism* a evoluat în ultimele patru secole, în funcţie de: nivelul dezvoltării istoriei ca ştiinţă, de statul unde apăreau şi se dezvoltau preocupările de cercetare a Orientului, de interesele ştiinţifico-didactice universitare şi politice, diplomatice, militare, comerciale etc. din acel stat, de evoluţia situaţiei politico-diplomatice internaţionale etc.

Conotaţiile şi semnificaţiile academice (didactice şi ştiinţifice), literaro–mentalo--filosofice şi politico-militaro-"colonialiste" din secolele XVII-XVIII se vor amplifica, diversifica şi individualiza în veacul următor[2], numit de către istoricii acestei categorii de preocupări şi "secolul orientalisticii".

În secolul al XX-lea, în special după Primul război mondial, semnificaţiile termenului *orientalistică (studii orientale)* au suferit importante redimensionări, anumite aspecte devenind inadecvate iar unele conotaţii fiind amendate de trecerea timpului. Această redefinire a identităţii *orientalisticii* a fost impusă de: dezvoltarea continuă şi afirmarea plenară a ramurilor *orientalisticii (studiilor orientale)* ca discipline de sine stătătoare, dar deschise interdisciplinarităţii; profundele transformări politico-militaro-colonialiste pe plan mondial (mai ales după 1945); reorganizarea şi redimensionarea activităţii ştiinţifico-didactice de studiere a "Orientului", de prezentare şi reprezentare a acestui spaţiu geografico-istoric în mediul academic şi livresc, sau de popularizare în *mass-media,* în cadrul mentalului colectiv etc. Aceste noi evoluţii i-au determinat pe cercetătorii *fenomenului orientalistic,* Anwar Abdel Malek[3], André Mirambel[4] sau Edward W. Said[5], să afirme că în anii 1950-1970 *orientalismul (studiile orientale)* traversa(u) o perioadă de

---

[1] Yves Thoraval, *Orientalistică*, în *Dicţionar de civilizaţie musulmană*, traducere, adaptare şi completări de Nadia Anghelescu, Editura Univers Enciclopedic, Bucureşti, 1997, pag.243.

[2] Edward W. Said, *Orientalism. Western conceptions of a Orient*, ediţia I-a, Pantheon Books, New York, 1978 (370 p), pp.1-49; Jules Mohl, *Vingt-sept ans d'histoire des études orientales: Raports faites à la Société asiatique de Paris de 1840 à 1867*, 2 vol, Ed. Reinward, Paris, 1879-1880, *passim*; Gustave Dugat, *Histoire des orientalistes de l'Europe du XII-e au XIXe siecles*, 2 vol, Ed. Adrien Maisonneuve, Paris, 1868-1870, *passim*.

[3] Anwar Abdel Malek, *L'orientalisme en crise*, în „Diogène", no.44, Hiver 1963, Ed. Gallimard, Paris, pp. 103-104.

[4] André Mirambel, *Orientalisme d'hier et d'aujourd'hui*, în „Revue de l'École Nationale des Langues Orientales" (*infra* abreviat: „R.E.N.L.O."), nr.1/1964, Paris, pp.1-29.

[5] E.W. Said, *op.cit.*, subcap. *Crisis*, pp.92-110; autorul a mai afirmat că: „Today [anii 1970] an Orientalist *is less likely to call himself an Orientalist* than he was almost any time up to World War II [compl. şi subl.D.P.]" - p. 53.

"criză" a identității. Discuțiile și analizele generate de acest "bilanț provizoriu" s-au amplificat, găzduite în paginile unor volume de sine stătătoare[6] sau ale unor prestigioase periodice de *orientalistică*[7]. În acest context, amintesc doar un singur exemplu, ce poate constitui și obiectul unui veritabil "studiu de caz": nr.50/ ianuarie-martie 1990 al periodicului "Peuples Méditerranéens / Mediteranean Peoples", subintitulat sugestiv "L'Orientalisme. Interrogations", a inclus 12 articole și studii despre această disciplină istorică: trecut-prezent-viitor, forme de manifestare și modalități de comunicare, *orientalistica* și noile evoluții politice, militare, sociale, economice, culturale, ideologico-religioase, demografice etc. din lumea islamică etc[8].

Orientalistul italian Michelangello Guidi a definit *orientalistica* în anii '40 ai secolului al XX-lea, ca fiind un complex de cercetări și studii, bazate pe folosirea directă, nemijlocită, a izvoarelor istorice locale, indigene din "Orient", referitoare la limba, literatura, istoria, cultura, civilizația, religia etc. popoarelor și populațiilor din amintitul spațiu geografic. Europa Occidentală fiind zona de referință, de reper, "Orientul" era întinsa regiune aflată geografic la *estul* acesteia: imensul continent asiatic (Orientul Apropiat, Mijlociu și Extrem), la care se adăugau arealurile europene și africane aflate sub stăpânire și/sau influență *directă* orientalo-islamică: Spania, Portugalia, Sicilia, sudul Italiei, nordul Africii de la Oceanul Atlantic la Marea Roșie[9].

Evident, pe o arie geografică atât de întinsă au trăit, de-a lungul ultimelor 10-12 milenii, numeroase populații și popoare și aceste realități și evoluții etnice concrete au impus, în secolele XIX-XX, compartimentări și specializări în cadrul *orientalisticii:* egiptologia, ebraistica, berberistica, hamitologia, arabistica (islamistica), *turcologia* (despre populațiile și popoarele türcice), semitistica, caucazologia, iranistica, indianistica (indologia), mongolistica, sinologia, iamatologia[10]. O astfel de clasificare este însă relativă și incompletă, caracteristici determinate de însăși evoluția *orientalisticii* ca disciplină istorică.

Conotația și, mai ales, dimensiunea "geografică" a termenului "Orient" au variat de-a lungul ultimelor trei-patru secole. Aria geografică s-a extins direct

---

[6] E.W. Said, *op. cit.*, pp. 92-110; Galal al-'Azm Sadeq, *Orientalisme et contre-orientalisme*, Beirut, 1981 (în limba arabă); Hisham Djait, *L'Europe et l'Islam*, Paris, 1978; R. Patai, *The Arab Mind*, New York, 1973; Maxime Rodnison, *La Fascination de l'Islam*, Paris, 1980; J.–C. Vatin (ed.), *Connaisance du Maghreb, sciences sociales et colonisation*, Paris, 1984; J. Berque, *Langages arabes du present*, Paris, 1974; Mohammed Arkoun, *Critique de la raison islamique*, Ed. A. Maisonneuve et Larousse, Paris, 1984.

[7] 'Aziz al-Azmeh, *The articulation of orientalism*, în „A.S.Q.", n-le ,4/1981; idem,*L'orientalisme tel qu'en lui meme*, în „M.'a.",nr.32/octombrie 1981 (în arabă); 'Abd an-Nabi Istif, *Nous et l'orientalisme*, în „M.'a.", nr.56/octombrie 1983 (în arabă); Percy Kemp, *Orientalistes éconduits? Orientalistes reconduits*, în „A.", XXVII, nr.2/juin 1980; idem, *Dessaprendre l'orientalisme*, în „A.", XXXI, nr.1/mars 1984; Abdel-Kebir Khatibi, *L'orientalisme désorienté*, în „Maghreb pluriel", 1983, Paris; Gordon Pruett, *The escape from the seraglio: anti-orientalisic trends in modern religious studies*, în „A.S.Q.", n-le 2,4/1980; Ghassan Salame, *L'articulation de l'orientalisme*, în „M.'a.", nr.23/ianuarie 1981 (în arabă); Muhammed Arkoun, *Discours islamiques, discours orientalistes et pensée scientifiques*, în B.Lewis, E. Leites, M. Case eds., *As others see us. Mutuals perceptions, East and West*, în „Comparative Civilisation Review", n-rs 13-14/1985-1986; Nadia Anghelescu, *Discussions sur l'object de l'orientalisme*, în „S.A.O.", VIII,1971,Bucarest,pp.221-228.

[8] Acest număr special cuprinde următoarele studii și articole: Ferhard Khosrokhavar, *Presentation* (pp.3-6); idem, *Du neo-orientalisme de [Bertand] Badie: enjeux et méthodes* (pp.121-148); Alain Roussillon, *Le débat sur l'orientaliste dans le champs intellectuel arabe: l'aporie des sciences sociales* (pp.7-40); Abdolrahman Mahdjoub, *Le pur et l'impur* (pp.41-58); Ali Behdad, *Orientalist tourism* (pp.59-74); idem, *The discursive formation of orientalism* (pp.163-170); Robert D. Lee, *[Mohammed] Arkoun and authenticity* (pp.75-106); Mohammed Arkoun, *Islam, pensée islamique, Islamism* (pp.107-114); Hassan Hanafi, *De l'orientalisme à l'occidentalisme* (pp.115-120); Paul Vieille, *L'orientalisme est-il theoretiquement specifique? A propos des interpretetion sur la revolution iraniene* (pp.149-162); Gilbert Grandguillaume, *La langage de l'orientalisme* (pp.171-176); James Eddine Bencheickh, *Postface. Conditions d'une reflection sur l'islam arabe* (pp.177-180).

[9] M. Guidi, *Orientalismo*, în *E.I.S.L.A.*, vol. XXV, Roma, 1949, p. 537.

[10] *Ibidem*, p. 538.

proporţional cu numărul şi "viteza de înaintare" în "Orient" ale expediţiilor militare, geografice, arheologice, geologice etc. (secolele XI-XIX). Limita *vestică* a "Orientului" în Europa Centrală a fost împinsă către *estul* continentului pe măsură ce zonele din centrul acestuia erau "europenizate", adică "occidentalizate". Astfel, la *al VII-lea Congres al orientaliştilor,* desfăşurat la Viena în octombrie 1886, delegatul României, istoricul şi filologul B. P. Haşdeu, a precizat, având asentimentul tacit al orientaliştilor europeni participanţi la această reuniune ştiinţifică internaţională: "(...) l'Occident finit à Viènne, mais c'est à Bucarest que debute l'Orient, entre Viènne et Bucarest oscille une zone de fluctuation"[11]. Astfel, între Viena şi Bucureşti (mai precis cursul Dunării inferioare) exista o zonă geografico-istorică cu statut "orientalistic" încă imprecis. Din această zonă în curs de "europenizare", de "occidentalizare", făcea parte şi tânărul regat al României.

Peste trei decenii, poziţia geografică "orientalistică" a Europei central-sudice de astăzi a rămas, în general, aceeaşi. La începutul secolului al XX-lea, tânărul *orientalist sui-generis* român Nicolae Iorga a lansat „un concept [geografico-istoric] integrator: Europa sud-orientală"[12], a înfiinţat la Bucureşti, capitala României, ţara de la "Porţile Orientului", *Institutul pentru studiul Europei sud-orientale* (1913-1914)[13], cu dublă finalitate: politico-naţională şi istorico-ştiinţifică. Regiunile de la sudul Dunării inferioare aparţineau încă, geografic şi istoric, "Orientului", şi vor mai trece câteva decenii până când limita *vestică* a spaţiului oriental va fi "axa oblică" Marea Neagră-Bosfor-Dardanele-Marea Egee.

Orientaliştii sovietici N.I. Konrad[14] şi I.S. Braghinski[15] au definit *orientalistica* în termeni aproximativ identici: disciplina istorică ce studiază, în mod complex, istoria, economia, limba, literatura, etnografia, arta, religia, filosofia, monumentele culturii materiale şi spirituale ale *Orientului.* Acest spaţiu geografico-istoric cuprindea ţările din Asia şi din Africa de Nord. "Ramurile naţionale" ale *orientalisticii* contribuie la dezvoltarea acestei categorii de studii: egiptologia, asirologia, semitologia, arabistica, iranistica, *turcologia,* sinologia, mongolistica, indologia etc. Această clasificare este totuşi relativă şi incompletă, noi "ramuri regionale" îmbogăţind, începând cu secolul al XX-lea, instrumentarul ştiinţifico-didactic al *orientalisticii* şi extinzând sfera geografico-istorică de manifestare a acesteia. Luând ca sistem sau element de referinţă *Europa*, zonele sau regiunile din *estul* sau "Orientul" acesteia trebuiesc raportate, în contrapondere, la cele din *vestul* sau "Occidentul" bătrânului continent.

Edward W. Said, exegetul *fenomenului orientalistic* european şi american în secolele XVIII-XX, autorul unei recente monografii consacrate acestui subiect, apreciată de unii orientalişti, criticată de alţii, a precizat că termenul "orientalism" implică mai multe conotaţii şi semnificaţii, interdependente între ele. *Prima accepţiune* pe care o incumbă acest termen este cea *academică,* respectiv activitatea ştiinţifico-didactică desfăşurată în cadrul academiilor, universităţilor,

[11] B.P. Haşdeu, *Sur les éléments turcs dans la langue roumaine. Notice lué au VII-e Congres des Orientalistes à Viènne, le 2 octobre 1886*, Bucarest (21 p.), p.5.
[12] Al. Zub, *De la istoria critică la criticism,* 1985, pp. 233-244.
[13] N. A. Constantinescu, *Institutul sud-european,* în „Boabe de grâu", II, nr.12/1931, Bucureşti, pp.508-514; Andrei Pippidi, *Pour histoire du premier Institut des etudes sud-est européenne*, în „Vatra", an XVI, nr.2/1986, Tg. Mureş, pag.179/C; idem, *Reformă sau declin. A doua perioadă a studiilor sud-est europene în România*, în „R.I.", s.n., t. II, nr.11-12/1991, Bucureşti, pp. 641-649.
[14] N.I. Konrad, *Vostokovedenie*, în *Sovetskala Istoriceskala Enţiklopedija*, vol.III, Moskva, 1963, col. 722.
[15] I.S. Braghinski, *Vostokovedenie,* în *Bol'şaia Sovetskaia Enţiklopedija*, vol.V, Moskva, 1971, p.389, col. 1155.

institutelor de cercetare în domeniu, fundaţiilor culturale, asociaţiilor nonguvemamentale, bibliotecilor etc.[16]. "Oricine care se documentează şi scrie despre sau cercetează *Orientul* - şi aceasta este valabil dacă persoana este antropolog, sociolog, istoric sau filolog - fie în aspectele sale specifice, fie în cele generale, este un *orientalist*, şi ceea ce el sau ea face este *orientalism* [subl. D.P.]"[17], a completat autorul.

A doua accepţiune a termenului "orientalism", pe care a analizat-o E.W. Said, este maniera, modalitatea sau sistemul de gândire, apreciere, şi reprezentare bazat(ă) pe distincţia ontologică, gnoseologică-epistemologică şi axiologică făcută între "Orient" şi "Occident". Pornind de la această disjuncţie teoretico-filosofică, un mare număr de intelectuali (poeţi, scriitori, filosofi, teoreticieni politici, economişti, guvernatori imperiali sau regali etc.) au acceptat această bipolaritate fundamentală pentru secolele XVI-c. 1920, între "Vest" şi "Est", ca origine, ca punct de plecare sau ca motivaţie pentru teorii literaro-filosofice, poeme în versuri, nuvele şi romane, descrieri de călătorie, expuneri şi rapoarte cu caracter politic, social, militar, economic, religios, cultural-ideologic etc. referitoare la populaţiile şi popoarele, obiceiurile, tradiţiile, gândirea, concepţiile, evoluţiile complexe din "Orient"[18]. Interacţiunea şi intercomplementalitatea între conotaţiile academică, ştiinţifico-didactică şi cea literaro-filosofică ale termenului *Orient* au fost şi sunt încă constante ale *orientalisticii (studiilor orientale)*. Din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea se poate identifica o considerabilă şi permanentă, sugerată sau poate chiar impusă de autorităţile statale, "pendulare" a literaţilor şi gânditorilor europeni între cele două forme de manifestare a "orientalismului"[19].

A treia semnificaţie a termenului "orientalism" este mult mai istoric şi materialist definită decât celelalte două, amintite anterior. Din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, "orientalismul" poate fi analizat, interpretat şi caracterizat ca o "instituţie corporativă" ce se ocupă cu, sau avea în centrul atenţiei sale *Orientul*: descrierea, cercetarea, studierea, elaborarea de materiale informative şi întocmirea politicii oficiale statale referitoare la, favorizarea cuceririi, colonizării şi stăpânirii acestui întins spaţiu geografico-istoric. În concluzie, "orientalismul" a fost o modalitate şi un instrument de stăpânire, dominare, reorganizare, menţinere şi consolidare a autorităţii "Occidentului" asupra "Orientului"[20].

Profundele evoluţii şi mutaţii politice, militare, economice, coloniale etc. survenite în secolul al XX-lea, dar mai ales după 1945, au pus sub semnul întrebării şi au amendat unele conotaţii ale termenului de "orientalism" *(orientalistică)*, astfel că în anii '50-'60 conceptul a trecut, cum am mai amintit, printr-o *criză de identitate*, o primă consecinţă fiind demonetizarea acestuia. Sesizând corect aceste transforămări, Edward W. Said a precizat că, "în comparaţie cu sintagma *studii orientale*, este adevărat că termenul este astăzi mai puţin preferat de către specialişti, dintr-o dublă cauză: este atât de vag şi general; denotă atitudinea executivă samavolnică şi tiranică a colonialismului european din secolul al XIX-lea şi de la începutul celui următor"[21].

[16] Edward. W. Said, *op.cit.*, 1978, p. 2.
[17] *Ibidem*.
[18] *Ibidem*, pp.2-3.
[19] *Ibidem*, p.3.
[20] *Ibidem*.
[21] *Ibidem*, p.2.

Accepţiuni şi conotaţii relativ asemănătoare ale termenului "orientalism" (*orientalistică*) a subliniat Louis Bazin în ceea ce priveşte *orientalistica franceză*. Autorul a precizat că în secolele XIX - începutul lui XX, *orientalistica franceză* s-a dezvoltat şi s-a constituit într-un ansamblu unitar de discipline istorice şi de concepţii geografico-politice, individualizându-se trei direcţii de evoluţie: ***1***. din "raţiuni istorice şi politico-statale", *expansiunea colonială franceză* în nordul Africii şi în Orientul Apropiat; ***2***. *arabistica (studiile arabe şi islamistica)*; ***3***. *turcologia (studiile turce şi otomane)*. Aceste "domenii orientalistice", cu un anumit grad de autonomie proprie, erau totuşi interdependente între ele[22].

V.V. Barthold[23] şi M. Voloşin[24] au insistat asupra aceloraşi trei accepţiuni date termenului "orientalism", explicitând însă conotaţia "colonialistă" a "orientalismului" expansionist imperial rus în Asia de S. V., Centrală şi de Est, din secolul al XVI-lea până în 1917. Autorii au lăsat să se înţeleagă că *orientalistica academică ştiinţifico-didactică rusească* (universităţi, facultăţi, institute de specialitate, asociaţii ştiinţifice non-guvernamentale, campanii şi expediţii de cercetări inter- şi multidisciplinare etc.), poate cea mai puternică şi cea mai dezvoltată în Europa la începutul secolului al XX-lea, a fost urmarea directă, pe lângă dorinţa firească de cunoaştere a propriului trecut istoric, a colonialismului şi expansionismului agresiv rusesc, pe plan politic, militar, comercial, religios, cultural - ideologic etc. în "Orient".

O imagine de ansamblu asupra relaţiilor complexe, pe plan politic, militar, cultural–ideologic, istorico–filosofic, religios, al cunoaşterii "celuilalt" etc. între *Est* şi *Vest*, a oferit Alfred Kurela în sinteza sa[25] apărută la începutul perioadei "războiului rece".

Savantul japonez Hajime Nakamura a comparat ideile religioase şi filosofice apărute de-a lungul istoriei în "Orient" cu cele răspândite în "Occident", identificând influenţele reciproce şi posibilele similitudini[26]. Fiecare categorie zonală de idei religioaso-filosofice reprezenta "cartea de vizită" sau matricea gnoseologico-spirituală a spaţiului geografico-istoric respectiv: "Orient" *(Est)* sau "Occident" (*Vest*). Minuţioasa şi critica analiză efectuată, influenţele şi similitudinile descoperite, urmările acestora pe plan istoric, filosofic, religios, cultural etc. l-au determinat pe H. Nakamura să susţină existenţa unei comunităţi de gândire şi de simţire a oamenilor de pretutindeni de-a lungul istoriei. În concluzie, autorul a afirmat că, indiferent de epoca istorică sau de spaţiul geografic de locuire (în *Est* sau în *Vest*), omenirea, umanitatea este, fundamental, aceeaşi, astfel că, vechea dihotomie "Orient - Occident" ar trebui abandonată în favoarea unei deschideri integratoare, a unei comuniuni universale. Indirect, această încheiere este, pe de o parte, o altă "recunoaştere" a existenţei *crizei de identitate a orientalisticii* din anii 1950-1970, iar pe de altă parte, o posibilă soluţie a acesteia: *orientalistica* să devină o pagină a

[22] Louis Bazin, *Mustafa Kemâl Atatürk et la turcologie francaise*, în idem, *Les Turks des Mots, des Hommes*, Akademiai Kiadó, Budapest, 1994, pp.414-421.
[23] V.V. Barthold, *Istorija izucenija Vostoka v Evrope i v Rosii*, ed.I, Moskva, 1911, ed. a II-a, Leningrad, 1925, 232 p.; ed. a III-a, Moskva, 1937, ediţia franceză: *La decouverte de l'Asie: Histoire de l'orientalisme en Europe et en Rusie*, trad. B. Nikitine, Ed. Payot, Paris, 1947.
[24] M. Voloşin, *Orientalizm*, Moskva - Leningrad, 1938.
[25] Alfred Kurela, *Ost und West*, „Die Brucke" Verlag, Wien, 1948, 258 p.
[26] Hajime Nakamura, *Orient şi Occident: o istorie comparată a ideilor*, traducere din limba englează de Dinu Luca, Editura Humanitas, Bucureşti, 1997, 547 p.

istoriei gândirii şi reflecţiei umane, să se facă trecerea, cu eforturile şi consecinţele de rigoare, de la *Orient* la *Universal*, la *Mondial*.

Pornind de la definiţia *orientalisticii (studiilor orientale, orientalismului)* amintită anterior, formulată şi conceptualizată la cumpăna secolelor XIX-XX, în istoria acestei discipline istorice se pot distinge mai multe etape. Atrag însă atenţia asupra criteriilor, obiective şi subiective, de diferite categorii (istorice, politice, militare, culturale, religioase etc.), cu o cronologie mai mult sau mai puţin riguroasă, ce au stat la baza periodizărilor întocmite de diferiţi *istorici ai orientalisticii*.

O *primă etapă* în istoria acestei discipline a fost *orientalistica antică greco–elenistico–romană*. Am avut în vedere următoarele criterii: periodizarea clasică a istoriei universale; aşezarea geografico-strategică a Atenei şi, ulterior, a Romei (veritabile centre de putere ale lumii europene în raport cu "Orientul") în vecinătatea "lumii orientale" (Atena în apropierea Asiei Mici, *via* Marea Egee şi Strâmtorile Bosfor şi Dardanele; Roma şi apropierea Africii de Nord *via* Marea Mediterană, apoi stăpâna Orientului Apropiat); relaţiile complexe, politico-militare, comerciale, culturale etc. ale Atenei şi, ulterior, ale Romei cu Orientul etc. Astfel, începutul l-a făcut însuşi legendarul şi genialul poet grec Homer (sec. IX î.e.c.), care, în *Iliada* şi *Odiseea,* a versificat magistral despre evenimentele şi conflictele politico-militare derulate în N.V. Asiei Mici (zona Troia-Ilion) şi bazinul estic şi central mediteranean la cumpăna secolelor XIII-XII î.e.c. I-a urmat, în lumea greacă, Hecataios din Milet, Hellanicos din Mitilene, Herodot, Tucidide, Xenofon, Polibios, Flavius Josephus, Plutarh, Arrian etc., iar în lumea romană Sallustius, Titus Livius, Suetonius, Amiannus Marcellinus etc., care au relatat despre relaţiile complexe ale *polis*-urilor greceşti şi a Regatului macedonean cu lumea orientală şi despre expansiunea politică, militară, comercială etc. a Romei în Orientul Apropiat şi în Africa de Nord. Valenţele şi finalităţile *orientalistice* ale acestor opere literaro-istorico-geografice nu au fost însă receptate în epoca respectivă. În prima etapă a istoriei sale (secolele IX î.e.c. - V e.c.), *orientalistica* (în varianta greco-elenistico-romană) a fost literaro-istorico-descriptivă.

A doua etapă în istoria *orientalisticii* a fost segmentul temporal *medieval* (secolele V-XV). Pe plan politic-militar această etapă s-a caracterizat prin derularea invaziilor populaţiilor venite din Asia Centrală, a arabilor şi mongolilor–tătarilor în Europa; în sens invers, desfăşurarea cruciadelor statelor feudale occidentale în Orientul Apropiat şi Africa nordică. S-au concretizat primele iniţiative şi încercări de cercetare şi cunoaştere nemijlocită a Orientului feudal (Guillaume de Rubruck, Giovanni da Pian del Carpine, Marco Polo, Afanasie Nikitin etc.) şi de stabilire a relaţiilor comerciale între Europa mediteraneană şi estică şi întinsul spaţiu oriental. Pe plan didactic–universitar, în universităţile apusene s-a introdus studiul limbilor orientale ebraica şi araba, iar în plan cultural-ştiinţific s-au difuzat elementele fundamentale, novatoare, ale culturilor şi civilizaţiilor ebraică şi arabă. În perioada *medievală (medie)* a istoriei sale, *orientalistica (orientalismul)* europeană s-a manifestat sub formă politico-militară, filologico-universitară şi cultural-ştiinţifică, toate cele trei aspecte fiind interdependente între ele, iar ultimul avînd la bază un accentuat, necesar şi justificat descriptivism geografic[27].

[27] Vezi şi E.W. Said, *op.cit.*, pp.58-65; N.I. Konrad, *op. cit.*, *loc. cit.*, coloana 723; V.V. Barthold, *op.cit.*, pp.17-22; M. Guidl, *op.cit.*, pp.538; I.S.Braghinski, *op.cit.*, p.390, coloana 1156; Yves Thoraval, *op.cit.*, pp.243-244.

A treia şi cea mai importantă etapă din istoria *orientalisticii* a fost cea *modernă* (secolul al XVI-lea - mijlocul secolului al XX-lea). Ea a reprezentat *epoca de glorie, de profundă şi temeinică manifestare multidirecţională a orientalisticii* (studiilor orientale, orientalismului) mondiale. În această etapă s-au manifestat plenar toate cele *trei* accepţiuni de referinţă pe care le incumba termenul *orientalism (orientalistică, studii orientale): academică* (didactico-ştiinţifică); *sistem filosofico-literar de gândire şi reprezentare* (pe plan ontologic, gnoseologic–epistemologic, axiologic); "*instituţie* corporativă– colonialistă" de stăpânire, dominare şi exploatare a "Orientului". Aceste trei conotaţii s-au manifestat relativ simultan şi interdependent, ceea ce a sporit amploarea "sistemului triunghiular" al *orientalisticii*. În etapa *modernă* a evoluţiei sale, *orientalistica* a cunoscut trei perioade succesive, distincte, de dezvoltare. *Prima perioadă* (sec. XVI–mijlocul sec. XVIII) s-a caracterizat prin crearea premiselor cercetării ştiinţifice a Orientului: studiul limbilor orientale în Europa, întocmirea şi editarea dicţionarelor unor limbi orientale, unor ediţii de cronici şi opere ştiinţifice orientale, cataloagelor manuscriselor orientale din diferite biblioteci şi colecţii publice şi/sau particulare. Au fost editate descrierile şi relatările de călătorie ale unor călători europeni în Orient. Prin urmare, filologia, lingvistica sau lexicografia orientală, editarea de cronici, descrieri de călătorie şi manuscrise orientale au fost formele de manifestare ale *orientalisticii* în acest interval temporar[28].

În a doua perioadă (a doua jumătate a secolului al XVIII-lea–mijlocul secolului al XIX-lea) a acestei etape s-au pus bazele orientalisticii ştiinţifice în Europa: s-a organizat ori s-a reorganizat învăţământul superior universitar orientalistic, s-au înfiinţat societăţi, institute şi biblioteci orientale, s-au amplificat preocupările complexe de orientalistică iniţiate în perioada premergătoare şi amintite anterior. S-au organizat primele expediţii ştiinţifice, cu caracter arheologic, filologic, etnografic, geografic, topografic etc. în Orient: Egipt şi Orientul Apropiat. Pe baza acumulărilor ştiinţifice orientalistice cantitative şi calitative, au fost elaborate lucrări fundamentale referitoare la istoria, cultura şi civilizaţia popoarelor şi populaţiilor din Orient în epocile antică, medie şi la începutul celei moderne[29]. În această perioadă s-a făcut trecerea de la orientalistica practică, bazată doar pe studierea limbilor, folclorului, şi configuraţiei geografice a ţărilor Orientului, la *orientalistica ştiinţifică,* fundamentală pe studierea organizată, riguroasă, plurivalentă, a majorităţii formelor şi modalităţilor de manifestare ale popoarelor şi populaţiilor din Orient[30].

În *a treia perioadă a* evoluţiei *moderne* a *orientalisticii* (a doua jumătate a secolului al XIX-lea - mijlocul celui următor) s-a extins obiectul de studiu al acestei discipline istorice şi, concomitent, s-au amplificat principalele sale tendinţe şi direcţii de dezvoltare. Pe lângă acestea, deja iniţiate şi cunoscute din perioadele anterioare, pe lângă înfiinţarea altor instituţii şi societăţi *orientale* sub patronaj statal, a sporit numărul periodicelor de orientalistică, calitatea şi cantitatea contribuţiilor publicate în ele fiind în continuă creştere. Din *1873*, cu o periodicitate de 3-4 ani, s-au organizat congrese internaţionale ale orientaliştilor, modalitate optimă de comunicare şi de schimb de informaţii ştiinţifice- metodologice în domeniu. A fost întocmită şi editată

[28] Vezi şi I.S. Braghinski, *op.cit.*, p.392, coloanele 1156-1157; N.I.Konrad, *op.cit.*, coloana 723; M. Guidi, *op. cit.*, pp.538–539; E.W.Said, *op.cit.*, pp.49–71;113–122; V.V. Barthold, *op.cit.*, pp.25-45; Yves Thoraval, *op.cit.*, p.244.
[29] I.S. Braghinski, *op.cit.*, p.390, col. 1157; N.I. Konrad, *op.cit.*, col. 723–725; M. Guidi, *op. cit.*, p.539; E. W. Said, *op. cit.*, pp.123–148; 166–197; V. V. Barthold, *op. cit.*, pp.46–70; Yves Thoraval, *op.cit.*, pp.244–245.
[30] N.I. Konrad, *op.cit.*, coloana 723, Yves Thoraval, *op.cit.*, p.245.

monumentala lucrare colectivă *Enciclopedia Islamului,* 4 vol. + 1 vol. suplimentar, 1908-1938, Leiden, în 3 limbi europene. Ea a reprezentat suma cunoştinţelor ştiinţifice despre *Orientul islamic* în prima jumătate a secolului al XX-lea. În această perioadă şi-au afirmat *individualitatea proprie* în cadrul orientalisticii majoritatea ramurilor acestei discipline istorice: egiptologia, semitistica, arabistica, ebraistica, *turcologia*, iranistica, indologia, mongolistica, sinologia, iamatologia.

În concluzie, în această *epocă de aur a orientalisticii,* orientaliştii au afirmat şi au impus *individualitatea* şi *statutul propriu* ale acestei discipline istorico-filologice, etno-folclorice etc. în cadrul activităţilor şi mentalităţilor politico-academico-filosofice pe plan mondial. Din acest punct de vedere, secolul al XIX-lea a fost *secolul orientalisticii.* În *epoca modernă* a evoluţiei sale, orientalistica s-a manifestat, în ordinea cronologică şi a importanţei realizărilor, pe următoarele planuri: *filologic-lingvistic-lexicografic; etnografico-folcloric; literaro-filosofico-geografico-descriptiv; arheologico-epigrafic; istoric-evenimenţial*[31].

A patra etapă în istoria *orientalisticii* este cea *contemporană, postbelică,* începând cu anii 1945-1950. Profundele mutaţii survenite în evoluţia politico-militaro-"colonialistă" a lumii *post 1945* au provocat o "criză de identitate" a orientalisticii, ale cărei cauze au fost analizate[32] deja de istorici ai acestei discipline istorice. În acest context s-a subliniat ideea că această căutare şi restabilire a *identităţii orientalisticii* poate şi trebuie să fie realizată. *O redimensionare a sferei geografico-istorice* şi *o redefinire a studiilor orientale*, conform noilor realităţi concrete contemporane, constituie primii paşi în această direcţie.

Primele cercetări, studii şi contribuţii referitoare la *istoria orientalisticii (studiilor orientale, orientalismului)* au fost întreprinse şi elaborate în secolul al XIX-lea. Ele au fost continuate şi amplificate în veacul următor.

Astfel, Gustave Dugat a elaborat un dicţionar al celor mai importante figuri de orientalişti francezi şi europeni, din secolul al XII-lea până prin anul 1868[33]. Această importantă contribuţie a fost completată ulterior cu cele semnate de Raymond Schwab[34], Jules Mohl[35] şi James Darmesteter[36]. În secolul al XX-lea, V.V. Barthold[37], Franz Babinger[38], M. Voloşin[39], Jean Sauvaget[40], D. Sinor (editor)[41], A.J. Arberry[42], B. Lewis-P.M. Holt[43], sau Edward W. Said[44] au elaborat noi studii şi sinteze referitoare la originile, direcţiile de evoluţie, scopurile, finalităţile, şcolile şi contribuţiile etc. de orientalistică din Europa, Rusia (U.R.S.S.), S.U.A. etc. în

---

[31] I.S. Braghinski, *op.cit.*, pp.390-392, coloanele 1157-1163; N. I. Konrad *op. cit.*, col.725-727; M. Guidi, *op. cit.*, p.539; E.W. Said, *op.cit.*, pp.201-282; V.V. Barthold, *op.cit.*, pp.71-226; Yves Toraval, *op. cit.*, pp.245-246.
[32] Vezi *supra* contribuţiile şi analizele citate la notele 1-7.
[33] Gustave Dugat, *op.cit.*, 2 vol., Paris, 1869-1870.
[34] Raymond Schwab, *La Renaissance orientale [1765-1850]*, Ed. Payot, Paris, 1950.
[35] Jules Mohl, *op.cit.*, 2 vol., Paris, 1879-1880.
[36] James Darmesteter, *Essais Orientaux*, Ed. A. Levy, Paris, 1883.
[37] V.V. Barthold, *op.cit.*, 1911; 1925; 1937; 1947.
[38] Vezi analiza acestor cercetări şi contribuţii la Dan Prodan, *Preocupări de turcologie în România în perioada interbelică, cu privire specială la activitatea lui Franz Babinger (1935-1943)*, teză de doctorat, Bucureşti, 1999, pp.232-260.
[39] M. Voloşin, *op.cit.*, 1938.
[40] Jean Sauvaget, *Introduction a l'Histoire de l'Orient musulman. Elements de bibliographie*, édition refondue et completée par Claude Cahen, Paris, 1961; ed. I-a, Paris, 1943.
[41] D. Sinor (and others), *Orientalism and History*, Cambridge University Press, 1954. (Volum editat cu ocazia celui de-al XXIII-lea Congres internaţional al orientaliştilor, desfăşurat la Cambridge, în august 1954.)
[42] A.J. Arberry, *Oriental Essays: Portraits of Seven Scholars*, Ed.Macmillan & Co., New York, 1960.
[43] B. Lewis - P.M. Holt, *Historians of the Middle East*, Oxford University Press, Oxford, London, 1962.
[44] E.W.Said, *op. cit.*, 1978;1995.

secolele XVII-XX. *Istoria* (cauzele, caracteristicile, evoluţia, principalii reprezentanţi cu contribuţiile lor) *orientalisticii* (*studiilor orientale, orientalismului*) în ţările lumii cu vechi tradiţii în această disciplină istorică a fost studiată de către cercetători interesaţi de trecutul amintitului domeniu didactico-ştiinţific[45].

[45] Pentru evoluţia *orientalisticii în Franţa* vezi, pe lângă contribuţiile citate la notele n-le 2, 23, 34, 36 şi 40, şi pe cele semnate de P. Masson-Oursel (*La Connaissance scientifique de l'Asie en France, depuis 1900 et les variétés de l'Orientalisme*, în "Revue Philosophique", 143, n-os 7-9/Juillet--Septembre 1953, Paris, pp.344–356), Henry Laurens (*Les Origines intellectuels de l'expedition d'Egypte. L'Orientalisme islamisant en France (1698–1798)*, Collection "Varia Turcica", V, Editions Isis, Istanbul–Paris, 1987) sau monografia omagială *Centenaire de L'École des Langues Orientales Vivantes en France. 1795–1895*, Paris, 1895 etc. *În Anglia*, complementar contribuţiilor citate la notele n-le 2, 23, 40, mai vezi şi pe cea semnată de H.A.R.Gibb (*Oriental Studies in the United Kingdom*, în vol. *The Near East and the Great Powers*, ed. Richard N. Frye, Harvard University Press, Cambridge, Mass., 1951, pp.84-97) etc. *În Germania*, pe lângă lucrările citate la notele 2, 23, 38, 40, mai vezi şi pe cele semnate de Johann Fück (*Die arabischen Studien in Europa bis in den Anfang des 20. Jahrhunderts*, Otto Harrassowitz Verlag, Leipzig, 1955; idem, *Islam as an Historical Problem in European Historiography since 1800*, în B. Lewis - P.M. Holt, *op. cit.*, 1962, pp.306–315), Theodor Benfey (*Geschichte der Sprachwissenschaft und orientalischen Philologie in Deutschland*, Gottafschen Verlag, München, 1869), A. Heyne (*Orientalisches Datenbuch*, Leipzig, 1912) etc. *În Italia*, la contribuţiile citate la notele 2, 23, 40, se adaugă cele elaborate de Francesco Gabrieli (*Orientalisti del Novecento*, Edit. Instituto per l'Oriente "C. A. Nallino", Roma, 1993, 184 p; idem, *Gli Studi sul Vicino Oriente in Italia dal 1921 al 1970. I. L'Orienta Preislamico; II. L'Oriente Islamico*, Edit. Inst. per l'Or. "C.A. Nallino", Roma, 1971, 470 p. + 437 p.), G. Gabrieli (*Gli Studi Orientali e gli Ordini Religiosi in Italia*, Roma, 1931), A. de Gubematis (*Matériaux pour servir à l'histoire des études orientales en Italie*, Paris, 1876; idem, *Gli studi orientali in Italia negli ultimi cinquant'anni [1877–1927]*, în "R.S.O.", V, 1913–1927, Roma) etc. *În Polonia*, pe lângă studiile citate la notele n-le 2, 23, 40, mai vezi şi pe cele semnate de Jan Reychman (*Osiągnięcia radzieckiej orientalistyki w dziedzinie Bliskiego Wschodu*, în "P.O.", nr.2/1953, Warszawa; idem, *Szkice z djiejów Polskiey orientalistyki*, în "P.O.", nr.1/1957, Warszawa, pp.51–165, Witold Tyloch (edit.)–(*Orietal Studies in the sixty years of Independent Poland [1918–1939; 1945–1983]*, P.S.P.; Warszawa, 1981, 81 p.) etc. În fosta *Cehoslovacie* studiile lui Oldrich Fris (*Orientalism in Czechoslovakia*, în " A.O.", XXIII, nr. 1–2/1955, Praga, pp.1–25), Jan Rypka (*L'Orientalisme en Tchécoslovaquie*, în "A.O.", XX, nr.1–2/1952, Praga, pp.16–26), K. Petraèek (*Les études arabes et islamiques et la sémitologie en Tchécoslovaquie*, în "A.O.", XX, nr.1–2/1952, Praga, pp.98–107), Josef Klima (*L'état actuel des études concemant l'Orient ancien en Tchécoslovaquie (l'activité scientifique de la première section de l'Institut Oriental de Prague)*, în "Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae", t.V, fasc.1–2/1955, Budapestini, pp.25–30) etc. În *Ungaria*, studiul Suzzanei Kakuk, *Cent ans d'enseignement de la Philologie turque à l'Université de Budapeste*, în "Studia Turcica", 1971, Akademiai Kiádo, Budapest, 1971, pp.7–29 etc. În fosta *Iugoslavie*, articolele lui Victor Koroseć (*Les études orientales en Yougoslavie*, în "A.O.", XIX, nr.1–2/1949, Praga, pp.60–62), Jan Kabrda (*Les études orientales en Yougoslavie (L'activité de l'Institut Oriental à Sarajevo)*, în "A.O.", XXV, nr.1/1957, Praga, pp.146–155). *Historiographie Yougoslave, 1955–1965*, Beograd, 1965 [capitolul *Orientalistica*]; *Historiography of Jugoslavia, 1965–1975*, Editor in Chief Dragoslav Yanković, Beograd, 1975,522 p. [capitolul *Orientalistica*]; *Historiography of Jugoslavia, 1975–1985*, Beograd, 1985 [capitolul *Orientalistica*] etc. În *Bulgaria*, contribuţiile Bistrei A. Cvetkova (*Les Études islamiques en Bulgarie*, în "R.E.I.", XXXVII-e année, no.1/1969, Paris, pp.161–164), a lui Jan Kabrda (*Orientalistyka Bulgarska*, în "P.O.", nr. 3 (19)–1956, Warszawa, pp.369–378) etc. În *România*, studiile lui Th. Avr. Aguletti (*Asupra însemnătăţii studiilor orientale. Cu privire specială la români*, Bucureşti, 1897, 40 p.; idem, *Românii şi studiile orientale*, în "România Jună", 1900, Bucureşti; idem, *Consideraţiuni generale istorico–linguistice asupra limbilor arabă, persană şi turcă*, Bucureşti, 1901, 22 p.), Mihail Guboglu (*Orientalistica română*, în "S.A.I.", I, 1956, Bucureşti, pp.314–350; idem, *Contributions roumaines aux études orientales*, în "A.O.", XXIV, nr.3/1956, Praga, pp.454–475), Emilian Vasilescu (*Orientalistica română*, în "O.R.P.R.", anul VIII, nr.4/octombrie–decembrie 1956, Bucureşti, pp.621–626), Jan Reychman (*Parę slow o Rumunskiej Orientalystice*, în "P.O.", nr.4(20)–1956, Warszawa, pp.523–529), Mayer A. Halevy (*Notes bio–bibliographiques concemant l'histoire des études orientales en Roumanie*, în "S.A.O.", II, 1959, Bucarest, 1960, pp.119--125), Maria-Matilda Alexandrescu-Dersca Bulgaru (*Les études islamiques en Roumanie*, în "R.E.I.", XXXVII-e année, no.2/1969, Paris, pp.351–361), Ion Matei (*Notes concemant l'enseignement des langues orientales dans les Pays Roumaines*, în "S.A.O.", V–VI, 1967, Bucarest, 1968, pp.93–116), M. Popescu–Spineni (*Orientul asiatic în literatura geografică românească*, în "Terra", anul II, nr.2/1970, Bucureşti, pp.20–27). Dan Prodan, (*Din tradiţiile orientalisticii româneşti. Franz Babinger şi Institutul de Turcologie de la Iaşi (1940–1945)*, în "C.L.S.O.", II, 1993, Bucureşti, pp.164–201) etc. În *Rusia* şi în fosta *U.R.S.S.*, pe lângă contribuţiile amintite la notele n-le 2, 9, 14, 15, 23, 24, 40, mai vezi şi pe cele semnate de A. K. Borovkov (*Vostokovedenie v S.S.S.R. za [poslednie] tridţat' let [1917–1947]*, în "Izvestija Akademij Nauk S.S.S.R.", Filologhiceskij–Literaturnij Otdel', t.VI, fasc. 5/1947, Moskva, pp.395–405), S. Smirnov (*Ocerki Istorij izucenija islama v S.S.S.R.*, Moskva, 1954 [amplu recenzată de N. Eliseeff în limba franceză, *Panorama de l'islamologie en U.R.S.S.*, în *Melangés Louis Massignon*, II, Paris, 1956, pp.23–76]), Theodor Menzel (*Des heutige Russland und die Orientalistik*, în "I.", XVI.Band,1927–XVII.Band, 1928, Berlin), V. M. Danţig (*Izucenie Blijnego Vostoka v Rossi (XIX–nacialo XX veka)*, Izdatel'stvo "Nauka", Moskva, 1968, 212 p. [introducere, 5 capitole şi concluzii]), Mihail Guboglu (*Orientalistica în U.R.S.S.*, în vol. "Comunicări şi conferinţe. Istorie–filologie", an academic 1947–1948, editat de *Institutul de studii româno–sovietic*. Secţia de istorie–filologie, Editura "Cartea Rusă", Bucureşti, 1948, pp.11–44;

O referire specială trebuie însă să fac în cazul *Turciei republicane*. În această tânără republică, după punerea bazelor istoriografiei turcești moderne, în primul deceniu al președenției lui Mustafa Kemâl[46], una din direcțiile fundamentale ale cercetării istorice turcești a fost orientată către spațiul geografico-istoric asiatic, aflat în *estul* Turciei sau în Orient[47], această țară fiind "borna geografică de referință". Sub impulsul concepțiilor și eforturilor doctrinar-organizatorice în domeniul istoriei turcilor ale lui Mustafa Kemâl Atatürk[48] și sub impactul școlii franceze de la „Annales" în istoriografia turcă modernă[49], *studiile orientale* sau *orientalistica* în Turcia *după 1930* au cunoscut o dezvoltare rapidă și multidirecțională. În centrul acestor investigații cu caracter istoric, filologic, etnografic, folcloric, religios etc. s-au situat Orientul Apropiat, Mijlociu și Îndepărtat, cu populațiile și popoarele ce le-au locuit în ultimele 4-5 milenii. Titlurile studiilor, articolelor, cărților etc. ce constituiau rezultatele concrete ale acestor cercetări complexe, inter– și pluridisciplinare, au fost incluse în *bibliografia istorică turcă*[50]. A fost editată publicația de specialitate "Şarkiyât Mecmua'si" ("Revista de orientalistică"), Istanbul, vol.I/1957.

---

idem, *Sarcinile actuale ale istoricilor sovietici ai Orientului*, în "Analele româno–sovietice. Seria Istorie–Filosofie", anul III, nr.2/aprilie–iunie 1950, București, pp. 95–100; idem, *Quarante ans d'études orientales en U.R.S.S.*, în "S.A.O.", I, 1957, Bucarest, 1958, pp.281–315), N. I. Konrad (*O putijah razvitija sovetskogo vostokovedenija*, în "Voprosî lazîkoznanija", nr.5/1956, Moskva), B. G. Gafurov (*O perspektivah razvitija sovetkogo vostokovedenija*, în "Sovetskoe Vostokovedenie", nr.3/1957, Moskva), V. V. Struve (*Sovetskoe vostokovedenie za 40 let [1919–1959]*, în "Ucijonîe Zapiski Instituta Vostokovedenija Akademij Nauk S.S.S.R.", t. XXV, 1960, Moskva), N. A. Kuznețova–L.M. Kulaghina (*Iz istorij sovetkogo vostokovedenija, 1917–1967*, Moskva, 1970; eaedem, *Fifty years of Soviet Oriental Studies. Brief reviews (1917–1967)*, Moskow, 1967; A. N. Kononov, *Istorija izučenija tiurskih yazîkov v Rossii. Do oktiabr'skii period*, Leningrad, 1972) etc. În *Pakistan*, vezi sinteza întocmită de Muhammad Hamidullâh (*Les études Islamiques à Haiderabad–Decan*, în "R.E.I.", XXXVII-e année, nr.1/1969, Paris, pp.165–166) etc. În *S.U.A.*, pe lângă sinteza elaborată de Edward W. Said (vezi *supra* nota nr. 2), a se mai consulta și contribuțiile semnate de Nathaniel Smith (*Early Oriental Studies in Europe and the Work of the American Oriental Society, 1842–1922*, în "Journal of the American Oriental Society", vol. 43/1923, Washington, pp.2–22), M. A. Speiser (*Near Eastern Studies in America, 1939–1945*, în "A.O.", XVI, nr.1/1948, Praga, pp.76–88), Menachem Mansoor (*Present State of Arabic Studies in the United States*, în "Rapport on Current Research 1958", *Middle East Institute*, editor Kethleen H. Brown, Washington, 1958, pp.50–57), Manfred Halpern (editor)–(*Middle East Studies Network in the United States*, în "M.E.R.I.P. Reports", 38, June 1975, pp. 1–15) etc. Evoluțiile și influențele politice, militare, diplomatice, economice, culturale, religioase, ideologice etc dintre Europa și Orient în ultimele trei secole au fost analizate de Georges Corm, *Europa și Orientul - De la balcanizare la libanizare. Istoria unei modernități neîmplinite*, traducere în limba română de Ioana Rotundu, prefață de Claude Kamoouh, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1999, 340 p.

[46] Mihai Maxim, *Ataturk și începuturile istoriografiei turcești moderne*, în „R.dI.", tomul XXXV, nr.1/1982, București, pp.105-113; idem, *„Decanul" osmanisticii mondiale: Profesorul Halil Inalcik* (*infra* abreviat: "*Decanul*"), în Halil Inalcik, *Imperiul Otoman*, pp.7-9.

[47] Robert Mantran, *L'orientation des études historiques en Turquie*, în "R.H.", LXXXIX-e année, t. CCXXXIV, 1965, Paris, pp.311–323; Halil Inalcik, *Impact of the "Annales" School on Ottoman Studies and New Findings* (*infra* abreviat: *Impact*), în "Review", I, 1978, Binghampton, U.S.A., pp.69–96 (reeditat în idem, *Studies in Ottoman Social and Economic History*, Variorum Reprints, London, 1985, pp.69–96).

[48] "Era extraordinar că Atatürk, a precizat profesorul Halil Inalcík, unul din "beneficiarii" direcți ai noii orientări conceptualo–organizatorice în domeniul istoriei a președintelui turc, se interesa într-un mod atât de pasionat de istorie. *El voia să găsească turcilor o identitate diferită de cea otomană și islamică.* (...) Așa încât a fondat Societatea [Turcă] de Istorie în 1931 și apoi, ca un corolar, a organizat congrese internaționale și a invitat savanți europeni să discute problemele istoriei turcești. Facultatea [de Filologie și Istorie–Geografie de la Ankara, înființată în 1935] era menită să pregătească tineri învățați, care să producă lucrări de manieră și nivel european[compl.și subl. D.P.]"–(*apud* Mihai Maxim, *"Decanul"*, *loc.cit.*, pp.7–8).

[49] Halil Inalcík, *Impact*, *loc. cit.*, pp.69–96.

[50] *Türkiye Bibliyografyasi*, istanbul–Ankara, 1927–1996, 70 fascicole (anuale); Enver Koray, *Türk Tarih Yayinlari Bibliyografyasi*, I–ci Cilt, *1729–1955*, Ankara, 1957; II-ci Cilt, *1955–1968*, Ankara, 1971; III-cü Ciit, *1968–1978*, Ankara, 1980; I. Bakla, *Istanbul Üniversitesi Yayinlari Bibliyografyasi (1933–1963)*, Istanbul, 1969; G. Orhon, *Istanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayinlari Bibliyografyasi (1924–1972)*, Istanbul, 1974; A. San, *Istanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayinlari Bibliyografyasi (1973–1978)*, istanbul, 1979.

*

*   *

Turcologia[51], ramură *a orientalisticii,* este disciplina istorică ce se ocupă cu studiul limbii, istoriei, culturii, civilizaţiei etc. popoarelor şi populaţiilor türcice din Orient, Europa estică şi central-sudică, un rol important în cadrul acestor etnii avându-l poporul turc (otoman)[52]. La această accepţiune dată termenului *turcologie* s-a ajuns în urma studiilor şi cercetărilor inter– şi pluridisciplinare, desfăşurate în ultimul secol şi jumătate, asupra türcilor (preponderent asupra *turcilor otomani)* din zona geografico–istorică anterior amintită, în *institutele orientale* şi în *universităţile* din Europa, Asia, America de Nord etc.

În schimb, în activitatea didactico–ştiinţifică cu caracter istoric desfăşurată în institutele de profil şi în universităţile din Turcia, această conotaţie extinsă acordată termenului turcologie a fost acceptată şi însuşită abia în ultimii 30–40 de ani. Până prin anii 1960, prin termenul *turcologie* (*türkoloji / türkiyât / türklük*) se înţelegea în această ţară *doar* studiul limbii turce şi, eventual, al *culturii turceşti*. Deci, *doar* aspectele *lingvistico-culturale* ale trecutului turcilor[53].

Abordarea globală, inter– şi pluridisciplinară, comparatistă, a "fenomenului türcic" se regăseşte în programele, tematica şi rezoluţiile unor congrese de specialitate (de "turcologie", de "istorie politică, economică şi socială turcă", de "lingvistică turcă", de "artă turcă", de "folclor turc" etc.), desfăşurate în ultimile şapte decenii, în diferite ţări ale lumii. De asemenea, se identifică aceeaşi concepţie şi în programele şi sumarele unor publicaţii interne sau internaţionale editate în diferite ţări ale lumii şi auto– sau subintitulate de *turcologie*[54].

După afirmarea propriei sale identităţi în cadrul *orientalisticii,* în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, evoluţia (caracteristici, reprezentanţi, contribuţii etc.) *turcologiei* s-a situat în centrul preocupărilor unor cercetători în domeniu, interesaţi

[51] Termenul este de origine greacă, provenind din cuvintele: *Τυρκοι* = turci, şi *λογοζ* = cuvânt, opinie, părere, cercetare, studiu, expunere despre ... .

[52] Ettore Rossi, *Turcologia, in voce Orientalismo,* în *E.I.S.L.A.*, vol.XXV, Roma, 1949, p.543. Mihai Maxim, *Limba turco-osmană. Curs practic*, Ed.I-a,Tip. Univ. din Bucureşti, 1984, p.5 (ediţia a II-a, 1993).

[53] Robert Mantran, *op.cit.*, pp.311-323; Mihai Maxim, *Limba turco-osmană*, p.5; Nâdir Devlet, *Turkic Studies in Turkey*, în vol. *Turkic Studies in the World and Turkey*, Istanbul, 1987, p.41.

[54] "Turkiyât Mecmua'si" (Istanbul, din 1925); "Türkische Bibliothek" (Berlin, 26 vol. între 1904–1926); "Belleten" (T.T.K.)–(Ankara, din 1937); "Dergi" (München, 1955–1977); "Türk Kültürü" (Ankara–Istanbul, din 1963); "Cultura Turcica" (Ankara–Istanbul, din 1964); "Turcica. Revue des Études Turques" (Paris–Strasbourg–Louvaln, din 1969); "Tiurkologhiceschij Sbornik" (Moskva, din 1970); "Sovetskaja Tiurkologhija" (Baku, din 1970); "Türk Kültürü Araştirmalari" (Ankara–Istanbul, din 1973); "Materialia Turcica" (München, din 1975); "Journal of Turkish Studies" (Cambridge, Mass., din 1976); "Türklük Araştirmalari" (Istanbul, din 1983); "Türk Dünyasi Araştirmalari Dergisi" (Ankara, din 1985); "Studia Turcica" (Budapesta); "Anatolia Moderna" (Ankara, din 1989) etc. Articole şi studii de *turcologie* sunt publicate şi în alte periodice de istorie cu un orizont geografico–temporal mai larg: "Journal Asiatique" (Paris, din 1822); "Journal of the American Oriental Society" (Columbia University–New York, din 1843); "Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesselschaft" (Leipzig, din 1847); "Mitteilungen des Seminars für Orientalischen Sprachen" (Berlin, din 1897); "Rivista degli Studi Orlentali" (Roma, din 1907); "Der Islam" (Berlin, din 1910); "Die Welt des Islams" (Berlin, din 1913); "Bulletin of School of Oriental and African Studies" (London, din 1917); "Oriente Moderno" (Roma, din 1921); "Studia Orientalia" (Helsinki, din 1925); "Arhiv Orientálni" (Praha, din 1929); "Acta Orientalia" (Copenhagen–Leiden, din 1922); "Journal of Economic History" (New York, din 1941); "Middle East Journal" (Washington, din 1947); "Oriens" (Leiden, din 1948); "Przegląd Orientalistyczny" (Warszawa, din 1948); "Studia Islamica" (Paris, din 1953); "Sovetskoe vostokovedenie" (Moskva,1955–1958); "Journal of Islamic Studies"; "Studia et Acta Orientalia" (Bucarest, din 1957); "Journal of Economic and Social History of the Orient" (Leiden, din 1957); "Problemî vostokovedenija" (Moskva, 1959–1961); "Narodî Azii i Afriki" (Moskva, din 1961); "Journal of the Near Eastern Studies" (University of Chicago, Illinois, din 1942); "International Journal of Middle East Studies" (Los Angeles, din 1968);

de trecutul acestei discipline istorice. Ei au urmărit să definească sfera geografico–istorică de cercetare a acestei discipline istorice, obiectivele, metodele de investigare științifică, să enumere și să descrie componentele suprastructurii statale în domeniu: facultăți, catedre, institute, centre universitare de studii *turcologice*, apoi publicații de specialitate, congrese, conferințe, simpozioane de *turcologie* etc. De asemenea, au recenzat studiile, articolele, cărțile de turcologie publicate, au analizat programele de cercetări *turcologice* de scurtă, medie sau lungă durată formulate în secolul al XX-lea, piedicile subiective și/sau obiective ce stăteau în calea dezvoltării acestei ramuri a *orientalisticii*, raporturile cu disciplinele istorice conexe etc.

Astfel, Franz Babinger a analizat caracterul, obiectivele și finalitățile, sfera geografico-istorică și principalele contribuții în domeniul "studiilor turcești" (*türkische Studien*) - *turcologiei* în Europa, în secolele XV-XVIII, până la activitatea științifică în domeniu a lui Joseph von Hammer–Purgstall[55]. Același temeinic analist a insistat și asupra importanței și perspectivelor de viitor ale abordării interdisciplinare *bizantinistică–osmanistică* (*byzantinisch – osmanische Studien*), a trecutului statului otoman[56]. Deși a preferat denumirile: "studii turcești" (*türkische Studien*) și "studii otomane" (*osmanische Studien*), Fr. Babinger a acceptat în cele din urmă și termenul "turcologie" (*Turkologie*). Cel care efectua "studii turcologice" (*turkologische Studien*) se numea "turcolog" (*Turkolog*).

Desfășurarea primului *Congres internațional de turcologie*, în orașul azerbaidjan Baku, între 26 februarie–6 martie 1926, a prilejuit interesante discuții referitoare la însăși denumirea acestei discipline istorice, a impus analiza principalelor momente din istoria *turcologiei*, a permis formularea unui *bilanț provizoriu* al realizărilor și contribuțiilor științifice în această ramură a *orientalisticii* până în 1925. La sfârșitul lucrărilor congresului a fost redactat, cu participarea directă a turcologilor prezenți, și publicat un program de perspectivă, pe plan european, al activităților universitare didactico–formative și științifice–de cercetare și sfera *turcologiei*. Turcologul german Theodor Menzel a sintetizat rezultatele discuțiilor purtate în cadrul congresului în legătură cu însăși denumirea disciplinei istorice și cu statutul istoricului care întreprinde aceste studii și cercetări. Majoritatea istoricilor care au organizat și au participat la acest congres au acceptat termenul de "turcologie" cu semnificația de disciplină istorică ce studiază populațiile și popoarele turcești, "domeniul (sfera) turc(ă) în toate formele sale de manifestare", pe scurt: "știința domeniului turc" (*Kunde der Turkentums*). Un sinonim încă uzitat era: "studiile turcologice" (*turkologische Studien*). Cel care întreprinde astfel de studii și cercetări se numește "turcolog" (*Turkolog*)[57]. Faptul că binomul terminologic relațional *turcologie-turcolog(i)* s-a impus în știința istorică mondială în primii ani după războiul din 1914–1918 este dovedit de însăși denumirea congresului (*turkologische Kongress*).

Turcologul rus A. N. Așmarin a formulat, în cadrul lucrărilor congresului, *Unele considerații asupra trecutului turcologiei și a stării ei actuale*[58]. Autorul a considerat că "bazele turcologiei științifice" au fost puse în Imperiul țarist rus în a

[55] Franz Babinger, *Die turkischen Studien in Europa biz zum Auftreten Josef von Hammer–Purgstalls*, în "W.I.", VII.Band, 1919, Berlin, pp.103-129. Vezi și *F.B.S.*, p.7, *1919* (nr.2).
[56] Idem, *Byzantinisch–osmanische Grenzstudien*, în "B.Z.", XXX.Band, 1929, Leipzig, pp.411-415.
[57] Teodor Menzel, *Der I. Turkologische Kongress in Baku, 26.II bis 6.III. 1926*, în "I.", XVI.Band, 1927, Berlin–Leipzig, p.2. Aceasta este cea mai cuprinzătoare dare de seamă asupra lucrărilor congresului (pp.1–76; 169–228).
[58] A.N. Așmarin, *Einiges über die Vergangenheit der Turkologie und über ihren gegenwärtigen Zustand*, apud Th. Menzel, *op.cit.*, *loc.cit.*, pp.65-67.

doua jumătate a secolului al XIX-lea, prin activitatea didactică–de cercetare şi operele ştiinţifice ale turcologilor ruşi şi germani: Boehtlingk, Berezin, Lazarev, Radlov, Malov, Barthold, Katanov etc. Activitatea didactico–ştiinţifică şi contribuţiile fundamentale în domeniu ale danezului W. Thomsen şi ale francezului Jean Deny, la sfârşitul secolului al XIX-lea şi la începutul celui următor, au marcat o nouă etapă în istoria *turcologiei* mondiale. În perioadele amintite, turcologia a fost preponderent

Pornind de la aceste realităţi concrete turcologul–lingvistul şi lexicograful rus a formulat un program complet de cercetări de perspectivă în domeniu, ce trebuia să aibă în vedere studierea: morfologiei, sintaxei, foneticii, lexicului, versificaţiei şi "muzicalităţii" dialectelor şi limbilor "turceşti" (*türcice*). Analiza lui Aşmarin a continuat şi a completat studiul lui Fr. Babinger din 1919, oferind o imagine de ansamblu asupra evoluţiei acestei *ramuri orientalistice* în epoca modernă.

Marele savant turcolog rus V.V. Barthold a analizat *Stadiul actual şi problemele de viitor ale cercetării istorice* a *popoarelor turceşti*[59]. Intervenţia sa în cadrul lucrărilor congresului, publicată ulterior, a reprezentat prima analiză de bilanţ a realizărilor turcologice mondiale până în anul 1926 şi, totodată, o planificare generală a priorităţilor de viitor ce stăteau în faţa *abordării istorice* a trecutului populaţiilor şi popoarelor turceşti (*türcice*). Dintre ramurile *turcologiei*, *istoria* acestor comunităţi şi etnii turceşti (*türcice*) ocupă o poziţie importantă în cadrul acestui domeniu orientalistic. Plecând de la aceste consideraţii, V.V. Barthold a formulat un program complex de perspectivă al cercetărilor *istorice turcologice* pe plan mondial. În deceniile următoare, rezultatele cercetărilor ştiinţifice în această direcţie tematică s-au concretizat în temeinice contribuţii referitoare la evoluţia istorică a spaţiilor şi etniilor türcice din Asia Centrală şi de Vest.

În deceniile postbelice, Ettore Rossi[60], W. Zajaczkovski[61], J. Reychman[62], Louis Bazin[63], Jean Deny[64], E. Tryarski[65], A.N. Kononov[66], Hans Jurgen Kornrumpf[67], Irène Melikoff[68], Mihai Maxim[69] etc. au analizat evoluţia *turcologiei* în perioadele interbelică şi postbelică în diferite ţări ale lumii sau au întocmit "bilanţuri provizorii" ale realizărilor istoriografiei turcologice europene şi americane.

Louis Bazin, de exemplu, în analiza sa bilanţieră (1958) a constatat că, la mijlocul secolului al XX-lea, caracterul, obiectivele, finalităţile etc. *cercetărilor*

---

[59] V.V. Barthold, *Der heutige Stand und die nächsten Aufgaben der geschichtlichen Erforschung der Türkvölker*, trad. Paul Wittek, în "Z.D.M.G.", N.F.; VIII (LXXXII.) Band, 1929, Leipzig, pp.121–142; vezi şi M. Dostoievski, V.V. Barthold, *Versuch einer Charakteristik*, în "W.I.", XII.Band, nr.3/1991, Berlin.

[60] Ettore Rossi, *Turcologia, in voce Orientalismo*, în *E.I.S.L.A.*, vol. XXV, Roma, 1949, p.543; idem, *Sguardo generale alla storia degli turchi in Italia*, în "Il Messaggero degli Italiani", 19 ottobre 1933, Istanbul, articol tradus în limba turcă şi publicat în "Yeni Türk Mecmua'si", nr.16–17/1933–1934, Istanbul.

[61] W. Zajaczkovski, *Dorobek wydawniczy turkologii radzieckiej*, în "P.O.", nr.3/1954, Warszawa; idem, *Z prac turkologicznych w Czechosłowacji*, în "P.O.", nr.3/1956, Warszawa.

[62] J. Reychman, *Z dorobku turkologii węgierskiej ostatnich lat*, în "P.O.", nr.2/1955, Warszawa.

[63] Louis Bazin, *La turcologie: bilan provisoire*, în "Diogène", nr.24/1958, Ed. "Gallimard", Paris, pp. 98–130; idem, *Mustapha Kemâl Atatürk et la turcologie francaise*, loc. cit., 1994, pp.414–421.

[64] Jean Deny, Önsoz, în *Philologiae Turcicae Fundamenta*, ediderunt Jean Deny, Kaare Grønbech, Helmut Scheel, Zeki Velidi Toğan, *Tomus Primus*, Wiesbaden, 1959 (XXII + 813 p.), p.XI; *Tomus Secundus*, Wiesbaden, 1964, LXXI + 963 p.

[65] E. Tryarski, *Studia turkologiczne w Berlinu w schodnim*, în "P.O.", nr.1/1966, Warszawa, pp.62–63.

[66] *Bibliografičeskij slovarʹ otečestvennîh turkologov. Do oktiabrʹskij period*, pod redacţiei i s vvedeniem A.N. Kononova, Moskva, 1974.

[67] Hans Jurgen Kornrumpf, *Die türkische Studien in der Bundesrepublik Deutschland*, în "Bulgarian Historical Review", nr.4/1983, Sofia.

[68] Irène Melikoff, *De l'epopée au mythe, Itinéraire turcologique*, Éditions "Isis", Istanbul 1995, 257 p. + *index*.

[69] Mihai Maxim, *Turcologia în S.U.A.*, în "C.L.S.O.", nr.2, 1993, Bucureşti, pp.202–214.

turcologice pe plan mondial erau *încă* preponderent *lingvistice, filologice și lexicografice. Unitatea în diversitate* a popoarelor turcești, bazată pe *identitatea lingvistică*, determină *unitatea studiilor turcologice*. Raportând rezultatele concrete ale cercetărilor și studiilor turcologice din ultima sută de ani la imensitatea geografică și bogata și tumultuoasa istorie a populațiilor și popoarelor turcești, L. Bazin a apreciat că bilanțul investigațiilor turcologice este *modest*. În fața *turcologiei*, "această disciplină istorică relativ nouă, în plină expansiune științifică", stătea un vast domeniu geografico–istoric de cercetare, iar proiectele, metodele și rezultatele investigării acestuia vor contribui la conturarea tot mai pregnantă a propriei *identități turcologice* în cadrul *orientalisticii*[70].

Peste trei decenii, o altă analiză bilanțieră făcea importante precizări și clasificări de ordin teoretico-terminologico-metodologic și trecea în revistă contribuțiile și proiectele instituționale în domeniul turcologiei începând cu primii ani interbelici. Este vorba despre simpozionul *Turkic Studies in the World and Turkey (1987)*, organizat de "Türkiyât Araştirma ve Uygulama Merkezi" (Centrul de studii și aplicații turcologice), din cadrul Facultății de Litere și Științe a Universității "Marmara" din Istanbul.

Turcologul Alexandre Benningsen a răspuns la întrebarea: *de ce studiile turcologice sunt importante?*[71] Autorul a demonstrat și argumentat că importanța acestora se manifestă în primul rând pe plan *academic*, în domeniul *cercetării istorice* a trecutului populațiilor și popoarelor türcice din Asia, Europa de Est și Central–sudică. În al doilea rând, *evoluția demografică* a acestor comunități umane preocupă în cel mai înalt grad pe *turcologi* și formează obiectul de studiu a numeroase *cercetări turcologice*. În al treilea rând, importanța *studiilor turcologice* rezidă în abordarea istorică a evoluției și dezvoltării culturii, religiei, ideologiei și formelor de organizare politică a etniilor türcice. În concluzie, A. Benningsen a precizat că *studiile turcologice (turcologia)* reprezintă un "câmp dificil" de cercetări istorice inter– și pluridisciplinare. Turcologii trebuiau să depășească dificultăți de specializare de ordin *lingvistic*, apoi pe cele create de *imensitatea și diversitatea* etno–istorică a spațiului geografic turcic, de *accesul restrictiv* la unele izvoare istorice primare etc.

Turcologul Nâdir Devlet a făcut precizările și clarificările terminologice–metodologice necesare: termenul "türk" (în limba turcă cu echivalentul "turk" în engleză) are o dublă semnificație: desemnează atât pe *cetățeanul turc* din Republica Turcia *(Türkiye Cümhüriyeti)*, vorbitorul limbii turce, cât și pe orice persoană din lume care aparține "rasei turcești" (*turkish race*). (În limba română, termenul de *turc (turcesc)* se aplică numai turcilor din Turcia, limbii, culturii și civilizației lor, iar cel de *turcic (türcic)* tuturor neamurilor turcești, din arealul lor geografico-istoric de locuire[72].) "Studiile türcice" *(Turkic studies*, sau *turkic area studies*) se ocupă cu cercetarea istoriei, limbii, literaturii, culturii, civilizației etc. populațiilor și popoarelor türcice din Asia de Nord și Centrală, din Europa de Est și central–sudică. Un sinonim al acestei expresii este "turcologie" (*turcology* în engleză). În limba turcă se folosesc termenii *Türklük*, *Türkiyat* și *Türkoloji*, pentru a desemna disciplina istorică ce studiază trecutul populațiilor și popoarelor türcice. Astfel, se poate pune semnul

[70] Louis Bazin, *La turcologie: bilan provisoire*, *loc. cit.*, pp.98–130.
[71] Alexandre Benningsen, *Why Turkic Studies are important?*, în vol. *Turkic Studies in the World and Turkey*, editors: Nâdir Devlet, Inci Enginun, Emin Gursoy–Naskali, Istanbul, 1987, pp.13–27.
[72] Mihai Maxim, *Limba turco–osmană. Ghid practic*, București, 1984, p.23.

echivalenţei între *Türklük Araştirmalari = Türkoloji = Turkic Studies*. Pornind de la factorii pereni ai *unităţii türcice* (*geografică, istorică, etnică, lingvistică, culturală şi religioasă*), Nâdir Devlet a trecut în revistă instituţiile şi institutele academice universitare din Turcia în care se desfăşoară o intensă şi bogată activitate de cercetare în domeniul *Türklük Araştirmalarí*. Autorul a analizat critic principalele contribuţii turcologice ale noii şcoli istorice republicane turceşti *post 1923*[73].

Chantal Lemercier-Quelquejay a analizat caracteristicile generale şi evoluţia preocupărilor de *turcologie* (*studiile türcice*) în Europa în secolul al XX-lea. Autoarea a apreciat, exagerat însă, că în deceniul IX al amintitului secol cercetarea europeană în imensul domeniu al turcologiei este abia în *stadiul preliminar*, putându-se vorbi încă de "preistoria studiilor türcice"[74]. Hasan Eren a trecut în revistă[75] studiile turcologice (*turkic studies*) din ţările Peninsulei Balcanice şi din Ungaria (în ceea ce priveşte România, a fost amintită doar contribuţia de referinţă a lui Lazăr Şăineanu, *Influenţa orientală asupra limbei şi culturei române,* 2 vol., Bucureşti, 1900).

Aceste contribuţii publicate în 1987, cu caracter bilanţier, le-au completat pe cele amintite anterior, iar pe de altă parte au oferit o imagine de ansamblu asupra evoluţiei turcologiei în secolul al XX-lea. Este regretabil faptul că nici un turcolog român nu a realizat, cu această ocazie, o trecere în revistă a dezvoltării turcologiei româneşti după 1900 (sau 1918), conştienţi fiind de faptul că această categorie de preocupări a existat în istoriografia naţională.

Bicentenarul înfiinţării Şcolii franceze de limbi orientale vii (*L'École des Langues Orientales Vivantes* – Paris, 30 martie 1795) a fost marcat prin organizarea unui colocviu, cu participare internaţională, cu tema "Istanbul şi limbile orientale", desfăşurat în oraşul de pe Bosfor, între 29-31 mai 1995. Comunicările celor 38 de participanţi au fost reunite în volumul publicat în 1997[76]. Prin tematica abordată şi prin subiectele inedite studiate, amintitul volum se dovedeşte a fi o contribuţie majoră la *istoria orientalisticii şi turcologiei filologico-lingvistico-lexicografice* din Europa şi Imperiul otoman între secolul al VI-lea e.c. – c. 1914. Volumul a fost structurat tematic în 7 capitole. În primul capitol (*Les Écoles de l'An III*) au fost studiate condiţiile obiective şi subiective, politice, militare, diplomatice, comerciale, ştiinţifice etc., ce au contribuit la înfiinţarea *Şcolii* franceze *de limbi orientale vii*, în anul 1795[77]. În grupajul următor (*La naissance d'un savoir*) s-au urmărit cauzele, caracterul, modalităţile de însuşire şi modul de folosire al "limbilor turce" sau "orientale" de către europeni între secolele VI-XVII[78]. Concluzia acestor cercetări este că atât "lumea creştină", cât şi cea "turco–orientală", au căutat modalităţi şi canale de comunicare cu "celălalt": creştinii au început să-şi însuşească şi să

[73] Nadir Devlet, *Turkic Studies in Turkey*, în *vol. cit.*, 1987, pp.41–56.
[74] Chantal Lemercier-Quelquejay, *Turkic Studies in Europe*, în *vol. cit.*, 1987, pp.29–39.
[75] Hasan Eren, *Turkic Studies in the Balkan Countries and Hungary*, în *vol. cit.*, pp.69–80.
[76] *Istanbul et les langues orientales*, actes du colloque organisé par l'I.F.É.A. et l'I.N.A.L.C.O. à l'occasion du bicentenaire de l'École des Langues Orientales, Istanbul, 29–31 mai 1995. Edité par Frédéric Hitzel et publiés par l'I.F.É.A. d'Istanbul et l'I.N.A.L.C.O., Istanbul, 1997, 541 p.
[77] André Bourgey, *De l'École des Jeunes de Langues à l'I.N.A.L.C.O., hommage des "Langues Orientales" à Istanbul* (pp.3–8); Étienne Guyon, *L'École Normale Supérieure et l'art d'einseigner* (pp.9–12); Pierre Caspar, *La Convention et les Écoles de l'an III* (pp.13–22).
[78] J.–L. Bacqué–Grammont, *À propos de Yûnus Beg, Baş Tercümân de Soliman le Magnifique* (pp.23–40); Nicolas Vatin, *L'emploi du grec comme langue diplomatique par les Ottomans (fin du XV-e – début du XVI-e siecle)*–(pp.41–48); Stéphane Yerasimos, *Les voyageurs et la connaisance de la langue turque en Europe* (pp.49–66); Michel Balivet, *Avant les jeunes de langue: coup d'oeil sur l'apprentissage des langues turques en monde chrétien de Byzance à Guillaume Postel (VIe–XVIe siècles)*–(pp.67–78); Français Richard, *Le dictionnaire de l'Herbelot* (pp.79–88); Françoise Bléchet, *Les interprètes orientalistes de la Bibliothèque du Roi* (pp.89–103).

folosească "limbile turce" încă din sec.VI, când bizantinii au venit pentru prima dată în contact cu turcii în zona Eufratului. De "cealaltă parte", otomanii au folosit greaca și latina, ca "limbi diplomatice", în relațiile cu statele creștine ortodoxe și catolice din Europa Centrală și de Vest, între secolele XIV–XVI. În Austria și Franța, în a II-a jumătate a secolului al XVII-lea, Meninski și d'Herbelot au elaborat dicționare, devenite clasice, ale limbilor otomană-arabă-persană, publicate în 1688 și 1697.

Pentru europeni, cea mai eficientă însușire a limbilor otomano-orientale se putea realiza "la fața locului": la Istanbul, în Imperiul otoman, în Orientul musulman. Pentru aceasta, marile puteri europene au înființat la Istanbul *les écoles orientales:* au fost studiate "cazurile": francez, venețian și polonez[79]. Una din mișcările acestei activități didactice a fost apariția instituției dragomanului, traducător oficial în cadrul reprezentanțelor diplomatice sau consulatelor marilor puteri europene la Istanbul. Pe de altă parte, sultanii otomani au folosit traducători oficiali (*dragomani*, *tercümân*-i) în cadrul relațiilor diplomatice cu marile puteri europene, recrutați dintre etnicii greci, armeni, italieni etc. În această *eră a dragomanilor* ("L'ère des drogmans"), secolele XVII-XIX, s-au întemeiat adevărate *dinastii de dragomani* ("dynasties de drogmans") care au format o *aristocrație otomană "în afara claselor"* ("une aristocratie «inclassable»")[80].

Deosebit de interesante sunt contribuțiile grupate în capitolul al V-lea (*Traduction*), referitoare la *evoluția orientalisticii-turcologiei lingvistico-filologico-lexicografice din Europa* între secolele XVII-XX. Aceste domenii ale orientalisticii-turcologiei s-au aflat atât în slujba academismului didactico-științific, cât și a "politicii orientale" a marilor puteri europene, în perioada amintită[81]. Ultimele două grupaje reunesc studii referitoare la două ipostaze în care s-a aflat interpretul sau translatorul pentru limbile orientale între secolele XVII–XIX: călător în Orient sau sfătuitor ori însoțitor al călătorilor europeni, arabi, nord–africani etc. în Imperiul otoman și/sau Levant (*L'interprète et le voyageur*)[82]. Pe de altă parte, interpretul a contribuit, indirect, la promovarea politicii colonialiste "orientale" a marilor puteri

[79] Robert Mantran, *L'École des Jeunes de Langues: l'exemple vénetien* (pp.105–108); Isabella Palumbo Fossati Casa, *L'École vénetienne des "giovani di lingua"* (pp.109–122); Tadeusz Mazda, *L'École polonaise des langues orientales d'Istanbul au XVIII-e siècle* (pp.123–129).

[80] Andrei Pippidi, *Drogmans et enfants de langue: la France de Constantinople au XVII-e siècle* (pp.131–140); Dominique Séraphin–Vincent, *Du drogman barataire au drogman français (1669–1793). Contexte et application de la réforme de Colbert* (pp.141–152); Livio Missir de Lusignan, *Une aristocratie "inclassable": les drogmans (reflexions sur nations et dynasties au sein de l'Empire ottoman)*–(pp.153–160); Nora Şeni, *Dynasties de drogmans et levantinisme à Istanbul* (pp.161–174); Marie de Testa et Antoine Gautier, *Deux grandes dynasties de drogmans: les Fonton et les Testa* (pp.175–196); Anne-Marie Touzard, *Un drogman musicien: coup d'oeil sur la vie et les oeuvres de Charles Fonton* (pp.197–214); Anahide Ter Minassian, *Les "Arméniens" du roi de France* (pp.215–234); Alexander H. de Groot, *Protection and nationality. The decline of the dragomans* (pp.235–256); Catherine Boppe-Vigne, *L'Iconographie des drogmans au XVIII-e siècle* (pp.257–270); Roderic H. Davison, *The french drogmanate in mid-nineteenth century Istanbul* (pp.271–281).

[81] Annie Berthier, *Turquerie ou Turcologie? L'effort de traducton des langues au XVII-e siècle, d'après la collection de manuscrits conservés à la Bibliothèque nationale de France* (pp.283–318); Gilles Veinstein, *La jeune de langues Davton avait-il bien traduit?* (pp.319–332); Gérard Groc, *La traduction, clef de la diplomatie révolutionnaire à Constantinople* (pp.333–350); Frédéric Hitzel, *Les interprètes au service de la propagande* (pp.351–363); Marielle Katus, *Les jeunes de langues de Paris et leur bibliothèque* (pp.365–372); Johann Strauss, *La tradition phanariote et l'art de la traduction* (pp.373–402); Mihai Maxim, *La première grammaire ottomane en roumain* (pp.403–410); Louis Bazin, *Jean Deny (1879–1963), rénovateur de la linguistique turque* (pp.411–416); Thierry Zarcone, *Grammaire, dictionnaire et littérature du Turkestan à Istanbul au tournant du siècle* (pp.417–425).

[82] Abderrahim Ben Hadda, *Istanbul dans les récits de voyage arabes* (pp.427–432); Christian Windler, *Consuls français et drogmans dans les régences du Maghreb au XVIII-e siècle: traduire dans un Orient étrangement proche* (pp.433–450); Daniel Panzac, *Les drogmans pour voyageurs dans l'Orient du XIX-e siècle* (pp.451–477).

europene în epoca modernă. Unii orientalişti au desfăşurat şi o activitate diplomatică în Orientul musulman (*L'interprète et la diplomatie*)[83].

La acest simpozion internaţional au participat şi doi istorici români, Mihai Maxim şi Andrei Pippidi. Turcologul Mihai Maxim a analizat motivaţiile, condiţiile obiective şi subiective de elaborare, structura şi finalităţile "primei gramatici otomane în limba română", întocmită de Adam V. Cotula şi publicată în 1905. Acest manual, folosibil încă şi astăzi, devenit o raritate bibliografică, era destinat celor peste 70 de şcoli româno-otomane din Imperiul otoman, cu circa 5000 de elevi care trebuiau să înveţe limba turco-osmană[84]. Medievistul universalist Andrei Pippidi a analizat activitatea dragomanilor şi învăţăceilor de limbă turco–otomană în cadrul ambasadei franceze de la Istanbul în secolul al XVII-lea. Unii dragomani erau francezi, alţii greci. Ei au activat ca translatori şi în cadrul unor acţiuni diplomatice franceze referitoare la Ţările Române[85].

Cercetările şi studiile de turcologie din România au fost analizate de Dimitrie Imbrescu[86], Mihail Guboglu[87], Mayer A. Halevy[88], Ion Matei[89], M.M. Alexandrescu - Dersca Bulgaru[90], Carol Göllner[91], Mihai Maxim[92] sau Dan Prodan[93]. Concluziile acestor analize critice au subliniat adevăruri istoriografice de necontestat: *preocupările româneşti de turcologie au existat,* având o veche tradiţie; ele fac parte integrantă din cele pe plan mondial; îşi aduc contribuţia lor, din ce în ce mai importantă, la cunoaşterea originalei şi interesantei *lumi türcice*.

În evoluţia sa multiseculară, *turcologia* a parcurs mai multe etape, determinate cronologic de derularea evenimentelor politico–diplomatico–militare, a legăturilor şi activităţilor comerciale transcontinentale, de organizarea şi desfăşurarea activităţilor didactico–ştiinţifice în acest domeniu istoric etc. Astfel, în *prima etapă*, secolele VII–XII, *la turcologie avant la lettre,* se încadrează mărturiile istorice ale autorilor de cronici, anale etc. din Asia vestică, Europa estică şi central–sudică, referitoare la invaziile populaţiilor türcice asiatice peste aceste întinse teritorii. Amintesc în acest context cronicile şi analele persane, arabe, bizantine, ruseşti, polone, maghiare, germane etc. Referirile la populaţile türcice au un caracter preponderent evenimenţial-factologic.

---

[83] Sinan Kuneralp, *Evolution de la charge de drogman du Divan Imperial durant le XIX-e siècle* (pp.479–484); François Georgeon, *Diplomatie et orientalisme. Recherches sur Mathurin–Joseph Cor (1805–1854)*–(pp.485–496); Henry Laurens, *Le Chatelier, Massignon, Montagne. Politique musulmane et orientalisme* (pp.497–531); vezi şi *Annexe: Liste alphabétique des drogmans de France à Istanbul du XVI-e siècle à 1914* (pp.533–538).

[84] Mihai Maxim, *La première grammaira ottomane en roumain, loc. cit.*, p.406.

[85] Andrei Pippidi, *Drogmans et enfants de langue: la France de Constantinople au XVII-e siècle, op. cit.*, pp.131–140.

[86] Dimitrie Imbrescu, *Studii de turcologie în România*, în "Ramuri. Revistă literară", anul XL, nr.3–6/martie –iunie 1944, Craiova, pp.159–162.

[87] Mihail Guboglu, *Orientalisica română, passim*; idem, *Contributions roumaines, passim*; idem, *Romanya Türkolojisi ve Romen Dilinde Türk Sözleri hakkinda Bazi Araştirmalar. Memleketimizde Türk Dilinin Ögrenilmesi (Unele cercetări referitoare la turcologia românească şi la cuvintele turceşti în limba română. Studiul limbii turce în ţara noastră)*, în "XI. Türk Dil Kurultayinda Okunan Bilimsel Bildirillerden Ayrilbasim", 1968, T.T.K.B., Istanbul, pp.265–272.

[88] Mayer A. Halevy, *op. cit., passim.*

[89] Ion Matei, *op. cit., passim*; idem, *Contributions aux débuts des études de turcologie en Roumanie, XVI-e–XVIII-e siecles*, în "R.E.S.E.E.", XXVI-e année, no.2/1988, Bucarest, pp.99–111.

[90] Maria-Matilda Alexandrescu-Dersca Bulgaru, *op. cit., passim.*

[91] Carol Göllner, *Rumänische Beitrage zur Geschichte des osmanischen Reiches*, în "Forschungen zur Volks– und Landeskunde", XXI, nr.2/1978, Sibiu, pp.115–120; idem, *Der Beitrag der rumänischer turkologischer Forschungen zur besseren Kenntnis des osmanischen Reiches*, în "R.E.S.E.E.", XIX, nr.2/1981, Bucarest, pp.283–288.

[92] Mihai Maxim, *Limba turco–osmană*, pp.18–21; idem, *La première grammaire ottomane en roumain*, pp.403–410.

[93] Dan Prodan, *L'orientaliste transylvain dr. Andrei Antalffy*, în "T. R.", vol.V, no.1/Spring, 1996, Cluj–Napoca, pp.90–100.

A doua etapă a *preocupărilor turcologice* a început în secolele XIII-XIV, odată cu intrarea furtunoasă şi brutală pe scena istoriei Asiei şi Europei estice şi central-sudice a mongolilor (tătarilor) şi turcilor otomani. S-au pus bazele *mongolisticii* (*tataristicii*), prin relatările de călătorie ale lui Giovanni da Pian del Carpine, Guillaume de Rubruck sau Marco Polo, cât şi prin informaţiile foarte preţioase inserate în cronici şi anale persane, arabe, bizantine, ruseşti, polone, maghiare, germane, italiene etc. La începutul secolului al XIV-lea, au apărut primele însemnări şi relatări despre *turcii otomani* şi, relaţional, embrionul *turcologiei-osmanisticii*. Primele *preocupări osmanistice* au avut un caracter cronistic, dublat, de la începutul secolului al XV-lea, de cel descriptiv-memorialistic: Schiltberger, Jörg von Nüremberg, preotul Gheorghe transilvăneanul, Angiolello, Cambini, Menavino etc. Începând cu secolul al XVI-lea şi până pe la mijlocul secolului al XIX-lea, *turcologia* a fost preponderent *osmanistică,* pentru că turcii otomani au ajuns să-i simbolizeze, în mentalul european intelectual şi popular, pe toţi türcicii din Asia de Nord şi Centrală. În această etapă preocupările de *turcologie (-osmanistică)* au avut un caracter *istoric-evenimenţial-instituţional* (prin contribuţiile cronicarilor otomani, ale lui Hans Löwenklau, Paul Ricaut, Marsigli, Guer, Tavernier, Deguignes, Mouradja d'Ohsson, Joseph von Hammer-Purgstall, J.W. Zinkeisen etc) sau *lingvistico-filologico-lexicografic* (prin gramaticile şi dicţionarele elaborate de Molino, d'Abbaville, P. Feraguti, H. Megiser, Paulo della Valle, Du Ryer, G. M. Maggio, Meninski, d'Herbelot, G. B. Toderini etc.).

În aceste prime două etape, *turcologia* nu a existat ca disciplină istorică în accepţiunea actuală a termenului şi, prin urmare, nu i se poate aplica matricea definiţiei conceptului, general acceptată astăzi. *La turcologie avant la lettre* din secolele VII-XVIII poate fi caracterizată ca fiind o "turcologie restrictivă" geografico-istorică, în sensul că s-a concentrat în special asupra *mongolilor-tătarilor* şi *turcilor-otomani,* iar referitor la aceştia, doar asupra *istoriei evenimenţiale, instituţiilor statale, limbii şi literaturii* lor.

Începând cu secolul al XIX-lea, dar mai ales din a doua sa jumătate, *orizontul* preocupărilor turcologice europene s-a extins, în centrul cercetărilor de specialitate situându-se acum şi alte populaţii şi popoare türcice din Asia. Prin contribuţiile lor cu caracter lingvistic, lexicografic, istoric, social, cultural, religios etc, turcologii O. Boehtlingk, A. Vámbéry, Geza Kuun, V.V. Radlov, N. F. Katanov, V. D. Smirnov, V. V. Barthold, W. Thompsen etc., la care se adaugă cei afirmaţi în prima jumătate a secolului al XX-lea: C. Brockelmann, A. von Gabain, I. Németh, N.K. Dimitrijev, N. Poppe, A. Sauvaget, J. Deny, T. Kowalski, L. Bonelli, Fr. Giese, Fr. Babinger, P. Wittek, Fr. Kraelitz, J.H. Mordtmann, J. Rypka, H. Ritter, Th. Menzel, L. Fekete, E.J.W. Gibb, Mehmed Fuad Köprülü, I.H. Uzunçarşili etc., au pus bazele *turcologiei moderne* şi au individualizat această disciplină în cadrul *orientalisticii*. Astfel, etapa cuprinsă între mijlocul secolului al XIX-lea şi mijlocul celui următor a fost cea mai bogată în realizări din istoria turcologiei, cel mai reprezentativ secol, calitativ şi cantitativ, din întreaga evoluţie a acestei discipline istorice[94].

[94] Pentru detalii vezi Ettore Rossi, *Turcolgia, In voce Orientalismo*, în *E.I.S.L.A.*, voi. XXV, Roma, 1949, p.543; Agostino Pertusi, *Premières études en Occident sur l'origine et la puissance des Turcs*, în "A.I.É.S.E.E. Bulletin", X-e année, no 1/1972, Bucarest, pp.49–94; Carol Göllner, *Turcica. Die europäischen Türkendruke des XVI. Jahrhunderts*. I.Band:*1501–1550*, II.Band: *1551–1600*, Bukarest–Berlin, 1961–1968; Louis Bazin, *La turcologie: bilan provisoire*, pp.98–130; idem, *Mustafa Kemâl Atatürk et la turcologie française*, pp.414–421.

A patra etapă din istoria turcologiei a fost cea *postbelică*. Cu o individualitate bine conturată în cadrul *orientalisticii*, devenind deja disciplină istorică de sine stătătoare, *turcologia* a continuat să evolueze în diferite direcţii de cercetare istorică, putându-se vorbi chiar despre apariţia unor *subramuri* ale turcologiei. Acestea au ca obiect de investigaţie ştiinţifică teme, spaţii geografice şi perioade istorice bine precizate.

*

* *

Tabloul general, schiţat anterior, al evoluţiei *orientalisticii* şi *turcologiei* mondiale ar fi incomplet dacă nu aş prezenta sumar originea, motivaţiile, evoluţia şi finalităţile complexe ale interesului manifestat de români faţă de populaţiile türcice, de mongoli / tătari şi de otomanii în epocile medie şi modernă. Voi sublinia, de asemenea, caracteristicile generale ale relaţiilor seculare, complexe, româno-türcico-mongolo-otomane de-a lungul veacurilor.

Relaţiile româno-türcice au o tradiţie de unsprezece secole. Între secolul al X-lea şi sfârşitul secolului al XIV-lea românii sedentari din spaţiul geografico-istoric carpato-nistriano-danubiano pontic au coabitat vremelnic cu populaţii seminomade türcico-mongole: pecenegi, uzi, tătari. Cu ultimii dintre aceştia, locuitorii din cele trei ţări româneşti s-au mai confruntat pasager, şi în perioada următoare (secolele XV-XVIII), fără ca aceste "contacte bilaterale", dezavantajoase pentru români, să aibă intensitatea şi urmările celor din secolele XIII-XIV. Evident, atât conflictele militare cât şi convieţuirea paşnică româno-türcică / mongolă (secolele X-XVIII) şi-au pus amprenta, cu o intensitate mai mare sau mai mică, asupra istoriei medii şi moderne a înaintaşilor noştri, a mentalului colectiv, a antroponimiei, toponimiei, hidronimiei, culturii şi civilizaţiei medievale şi moderne româneşti.

Otomanii şi românii au fost vecini pe cursul Dunării inferioare aproape cinci secole (sfârşitul veacului al XIV-lea -1878), şi această vecinătate a conferit un caracter aparte, particular, *sui-generis* relaţiilor complexe, pe multiple planuri, româno-otomane în perioada amintită. Raporturile de suzeranitate / protecţie-vasalitate între Imperiul otoman, veritabil *centru de putere* bi– şi tricontinental, şi Ţările Române, "plătitoare de tribut" (*harâçgüzâr*)[95], au fost percepute ca atare de către români, de-a lungul secolelor. Vecinătatea, relaţiile bilaterale, evoluţia situaţiei politico-militare internaţionale în Europa Centrală şi de Est, dorinţa păstrării entităţii şi identităţii statale româneşti cât şi curiozitatea nativă s-au aflat la originea încercărilor unor reprezentanţi ai claselor conducătoare şi de mijloc româneşti de a-i cerceta şi cunoaşte mai îndeaproape pe otomani, pe "turci", pe aceşti parteneri seculari de convieţuire. Observaţiile, mărturiile şi însemnările lor, aşternute pe hârtie şi ajunse până la noi, dovedesc varietatea gradelor şi nivelelor de percepere a "celuilalt", a "turcului păgân şi asupritor", datorată deosebirilor de religie, de limbă, de educaţie şi cultură, de stare materială, conjuncturilor politico-militare, perioadelor diferite când au fost conştientizate etc.

[95] Mihai Maxim, *Ţările Române şi Înalta Poartă*, pp.76–266; Viorel Panaite, *Război şi pace în Islam. Cu referire specială la relaţiile româno–otomane (sec.XV–XVII)*, rezumatul tezei de doctorat, Bucureşti, 1995, 24 p.; idem, *Pace, război şi comerţ în Islam. Ţările Române şi dreptul otoman al popoarelor (secolele XV–XVIII)*, Editura All, Bucureşti, 1998, 576 p.

La mijlocul secolului al XV-lea s-a derulat "experienţa personală turcologică" a preotului Gheorghe transilvăneanul din Ramoş (Rumeş) în Imperiul otoman. Acest "islamist transilvănean din secolul al XV-lea", potrivit aprecierii lui Alexandru Stan[96], şi-a expus propriile observaţii, trăiri, sentimente şi experienţe despre şi în legătură cu *turcii otomani* în celebrul său *Tractatus de Moribus, Condicionibus et Nequicia Turcorum*, ed.I-a, Roma, 1480-1481. *Contribuţia turcologică* a preotului Gheorghe transilvăneanul, considerat a fi un precursor *sui-generis* al lui Dimitrie Cantemir, este deosebit de valoroasă, atât ca izvor istoric, cât şi ca operă literară reprezentativă a culturii transilvănene timpurii în limba latină. *Tractatus* este o sursă istorică inestimabilă în legătură cu relaţiile interreligioase între *creştinism* şi *islamism* într-o perioadă de ultimă confruntare între Imperiul bizantin şi Imperiul otoman, către mijlocul secolului al XV-lea. Contribuţia turcologică a preotului Gheorghe transilvăneanul, insuficient cunoscută şi puţin folosită în istoriografie, este o dovadă în plus a faptului că *preocupările româneştii de turcologie* îşi au originea în secolul al XV-lea.

Relaţiile politice, diplomatice, militare, economice româno-otomane au constituit baza interesului manifestat de români faţă de istoria şi limba turcilor otomani. *Procupările româneşti de turcologie* din secolele XV-XVIII s-au manifestat pe mai multe planuri: referiri la istorie, limbă, instituţiile statale, obiceiurile, tradiţiile, folclorul etc otomanilor în istoriografia moldo-munteano-transilvană; primele cursuri de limbă şi scriere turco-osmană organizate la "academiile princiare" de la Bucureşti şi Iaşi sau la *Vlâh Sarây*-ul din capitala sultanală de pe Bosfor; elaborarea unui mare număr de lucrări filologico-lexicografice de turcologie de interes didactic; primele iniţiative de organizare a unor "arhive" sau depozite cu documente otomane în Principatele Române; activitatea istoriografică orientalisto-turcologică a lui Dimitrie Cantemir, Ienăchiţă Văcărescu sau Dionisie Fotino[97].

Primele menţiuni "oficiale" despre otomani, Imperiul otoman şi relaţiile româno-otomane se întâlnesc în istoriografia moldavă din secolele XV-XVI. În veacul următor, umaniştii Grigore Ureche şi Miron Costin au continuat aceste tendinţe şi preocupări, în conformitate cu realităţile concrete, complexe, politico-militare, economice, sociale, religioase etc şi cu spiritul epocii lor. Proiecţia imaginii otomanilor, a istoriei lor şi a relaţiilor cu românii în mentalul cult moldav din secolele XV-XVI a cunoscut o evoluţie graduală, complexă, determinată de un ansamblu de factori subiectivi şi obiectivi[98].

În secolul al XVI-lea, imaginea otomanilor şi a Imperiului otoman în cronistica oficială moldavă (Macarie, Eftimie, Azarie) denotă o percepţie evolutivă, impusă de penetrarea militară a armatelor sultanului în Europa central-sudică. Dacă până în 1538 viziunea "oficială" faţă de otomani nu a depăşit sfera interpretărilor cronicarilor, anonimi din epoca lui Ştefan cel Mare şi Sfânt, după acest an preocupările autorilor moldavi anterior amintiţi faţă de fenomenul otoman au evoluat gradual. Otomanii

[96] Alexandru I. Stan, *Preotul Gheorghe, islamist transilvănean din secolul al XV-lea*, în "S.T.", anul XXII, nr.3–4/1970, Bucureşti, pp.291–298.
[97] Ion Matei, *Contributions aux début des études de turcologie en Roumanie, XVI-e–XVIII-e siècles, loc. cit.*, pp.99–111; Mihail Guboglu, *Orientalistica română*, pp.315–318; idem, *Contributions roumaines*, pp.455–457; Maria-Matilda Alexandrescu-Dersca Bulgaru, *Les études islamiques en Roumanie*, pp.351–353.
[98] Mihai Berza, *Turcs, Empire Ottoman et relations roumaino–turques dans l'historiographie moldave des XV-e–XVII-e siècles*, în "R.É.S.E.E.", X-e année, no.3/1972, Bucarest, pp.593–627. Reeditat în idem, *Pentru o istorie a vechii culturi româneşti*, culegere de studii editată, cu o introducere şi note de Andrei Pippidi, Editura Eminescu, Bucureşti, 1985 (XLVIII + 265 p.), pp.75–103.

erau observați și caracterizați în funcție de evoluția evenimentelor politico-militare internaționale în care au fost implicați, evenimente ce influențau, într-o măsură tot mai mare, și Țările Române[99]. În secolele XVII-XVIII, istoriografia românească, oficială sau promovând interesele unor grupări boierești sau nobiliare, a reflectat și realitățile complexe din *societatea otomană*, ceea ce însemna extinderea orizontului "observațiilor și analizelor și asupra unor "segmente" ale experienței otomane ignorate până atunci: activitatea economică, conflictele sociale, manifestările cultural-religioase, viața cotidiană, aspecte financiar-monetare etc.[100]. "Imaginea celuilalt, a turcului, reprezentat simbolic prin realitatea societății otomane, a traversat secolele [XV-XVIII-compl.D.P.], constituindu-se treptat, pe măsura amplificării informației istorice modelate de o serie de factori reflectând fidel mentalul colectiv și opțiunile culturale-religioase și politice ale generațiilor"[101].

O altă formă de manifestare a *preocupărilor românești de orientalistică-turcologie* în secolul al XVIII-lea a fost explorarea unor regiuni geografice din Asia Centrală, nestrăbătute până atunci de europeni, unde au locuit, sau mai locuiau încă popoare și populații de origine *türcică*. Astfel, în timpul călătoriei sale către capitala Imperiului chinez, Nicolae Spătarul–"Milescu" a trecut, în iulie 1675, prin localitatea siberiană Enisensk, așezată pe fluviul Enisei. Interesându-se despre relieful și cursurile de apă din regiunea Eniseiului superior, *a aflat* de la autoritățile locale rusești și de la călăuzele băștinașe că pe malurile acestui fluviu în amonte de târgul Krasnoiarsk, înainte de "pragul cel mare", în masivul muntos Saianul de Vest, se găsea o stâncă pe care era dăltuit un text în vechiul alfabet "runic" *türcic*. Această scriere era însoțită de sculpturi murale, reprezentând scene din istoria timpurie a turcilor din Asia Centrală. Nicolae Spătarul *nu a văzut personal* inscripțiile türcice din zona Eniseiului superior, *ci a aflat despre ele doar din relatările localnicilor*. Fin și conștiincios observator al regiunilor pe care le străbătea, *globetrotter*-ul moldav a inclus aceste informații inedite în *Jurnalul* său *de călătorie în China*[102]. Însemnările sale, editate însă în Rusia abia în 1882, constituie prima mențiune a unui călător european prin Asia Centrală despre *inscripțiile türcice de pe Eniseiul superior*[103]. Și

[99] Călin Felezeu, *Imaginea Imperiului otoman în cronistica moldovean㠖a secolului al XVI-lea*, în "Tribuna", s.n., anul IV, nr.23 (2032)/11-17 iunie 1992, Cluj–Napoca, p.8.
[100] Idem, *Societatea otomană în istoriografia românească a secolelor al XVII-lea și al XVIII-lea*, în "C.L.S.O.", nr.1, 1989, București, pp.165–179. Vezi și încercarea de sinteză a aceluiași autor, *Imaginea societății otomane în istoriografia românească în secolele al XV-lea – al XIX-lea*, în vol. *Cultură și societate în epoca modernă*, îngrijit de Nicolae Bocșan, Nicolae Edroiu, Aurel Răduțiu, Editura Dacia, Cluj–Napoca, 1990 (304 p.), pp.159–167.
[101] Călin Felezeu, *Imaginea societății otomane*, p.167.
[102] Nicolae Spătarul–Milescu, *Jurnal de călătorie în China*, traducere, cuvânt înainte, indicații bibliografice de Corneliu Bărbulescu, Editura Eminescu, București, 1974 (337 p.), pp.57–58.
[103] Am parcurs cu mare atenție însemnările din jurnalul de călătorie al lui Nicolae Spătarul și am marcat pe hartă traseul deplasării. Călătorul moldav *nu a traversat* nici regiunea Eniseiului superior și a masivelor muntoase Saianul de Vest – Tannu-Ola, și nici cea a râului Orhon și a munților Hangai de Est. Prin urmare, *nu putea* să vadă și să cerceteze *personal* inscripțiile türcice eniseico–orhonice. Le-a descris *indirect, după relatările localnicilor*, cum același lucru a făcut și în legătură cu întinsele regiuni ale Eniseiului superior și Orhonului. Această realitate, *pe care trebuie să o acceptăm*, nu diminuează însă cu nimic întâietatea și importanța informațiilor furnizate de eruditul călător și sol moldav. Cu atât mai mult cu cât călătorii ruși în Asia Centrală, anteriori lui Nicolae Spătarul (Vasili Tiumeneț [1615], Ivan Petlin [1618–1619] și Feodor Isaacovici Baikov [1653–1656]) au urmat trasee *exterioare* regiunilor anterior amintite, unde se găseau *inscripții türcice* (vezi I. P. Maghidovici, *Istoria descoperirilor geografice*, Editura științifică, București, 1959 (970 p.), pp.538–539; *Atlas Geografic școlar*, E.D.P., București, 1997, pp.12–13, 23, 26).

Pentru a îndepărta și ultimele incertitudini, obiecții sau nedumeriri, redau relatările lui Nicolae Spătarul despre inscripțiile türcice eniseice, *în contextul mai larg al însemnărilor despre regiunea Eniseiului superior*. Astfel, călătorul moldav a precizat: "Descrierea râului Enisei nu o vom face mai departe, pentru că pe râul Enisei până la Enisensk am navigat doar două zile. După aceea am navigat pe râul Tungusk [în realitate râul Angara] până la Baikal. Nu scriem despre Enisei și pentru că izvoarele lui sunt necunoscute; nu se știe nici de unde pornesc. *Se spune* doar că izvoarele lui nu sunt departe de cele ale lui Obi. *Băștinașii mai spun* că de la izvoarele lui Enisei se

cu atât mai mult se cuvine a fi cunoscute aceste *originale preocupări de orientalistică-turcologice cu caracter geografico-istoric*, cu cât ele aparțin unui erudit moldav!

Începând cu a doua jumătate a secolului al XVII-lea, umaniştii români au manifestat un interes deosebit pentru *lucrările de geografie* (sau *cosmografiile*) elaborate şi tipărite în Europa Vestică şi Centrală. Pentru savanții umanişti, prezentarea "cosmosului" (a organizării Lumii, în care Pământului/Terrei îi revenea un loc bine precizat) era complementară descrierii faptelor întâmplate pe Pământ, întregind astfel relatarea istorică. Astfel, *istoria* (prezentarea faptelor petrecute pe glob) şi *cosmografia* (descrierea regiunilor unde ele s-au petrecut) înfăţişau în maniere relativ diferite, însă complementare unitatea Lumii create de Divinitate. Ambele moduri de prezentare erau concepute şi realizate tipologic, în funcție de sfera de preocupări descriptivismul factologic împletindu-se cu cel geografic.

În perioada în care Nicolae Spătarul–"Milescu" călătorea în Asia Centrală şi în China de Nord-Est, elaborând ulterior opere geografico-descriptive originale de o mare valoare ştiinţifică, alţi învăţaţi români au manifestat, de asemenea, un interes deosebit pentru *lucrările geografice* sau *cosmografiile* europene în care descrierea *Asiei*, a *Orientului*, ocupau un loc important. Pe de o parte, în mediile culte din Transilvania circulau deja edițiile occidentale în latineşte ale unor astfel de cosmografii. Pe de altă parte, la sfârşitul secolului al XVII-lea s-au tradus în limba română şi s-au răspândit, prin copii manuscrise geografii descriptive ale *Asiei*, ale *Orientului*. Amintesc în acest context doar copiile realizate, între 1693-1703, de Costea Dascălul de la Biserica Sf. Nicolae din Şcheii Braşovului[104], sau de Ion Cojocarul sîn Dobre (Ioan Dobrescu, în 1813), țârcovnic la Biserica Batişte din Bucureşti.

Ambele au titluri sugestive pentru interesul manifestat de intelectualii şi cititorii români față de *Asia*, de *Orient*: *Povestea țărilor şi împărățiilor câte-s în pământul Asiei*[105]. Care au fost cauzele acestui interes *orientalistic* cu caracter geografico-istoric? Pornind de la arhicunoscuta curiozitate umană, subliniez faptul că *Asia* (*Orientul*) era considerată de către români ca fiind locul de origine al tătarilor şi al turcilor otomani, cu care înaintaşii noştri au avut legături complexe, pe diferite

---

aud lebede (*sic!*) până la cele ale lui Obi. (...) De la Krasnoiarsk mai departe *se mai merge încă în sus pe râul Enisei.* (...) Cei din Krasnoiarsk umblă pe Enisei după hamei, care creşte din belşug în ostroave" [Nicolae Spătarul–Milescu, *op. cit.*, pp.57–58.].

Despre inscripţiile türcice eniseice, acesta a relatat: "Până a nu se ajunge la pragul cel mare, este o stâncă pe malul Eniseiului. Pe această stâncă este săpat în piatră ca un fel de scriere necunoscută; sunt săpate şi cruci, de asemenea sunt săpate şi chipuri de oameni care țin în mâini ghioage şi multe astfel de lucruri. *După cum se spune*, asemenea pietre cioplite sunt în locurile pustii, dar nimeni nu ştie ce este scris şi de către cine. În locurile acelea începe o cataractă de temut pe râul Enisei [compl. şi subl. D.P.]"–(*ibidem*, p.58).

Nicolae Spătarul a fost foarte atent şi receptiv la relatările localnicilor, dovedindu-se încă o dată un spirit curios, cu preocupări diverse. A menționat în mod special "runele" türcice în formă de *cruce*, uşor de identificat în textul inscripţiei, datorită identității grafice cu simbolul suprem al religiei creştine. Să nu ignorăm faptul că atât băştinaşii supuşi ruşi, cât şi însuşi Nicolae Spătarul, erau creştini ortodocşi. A mai amintit şi de sculpturile murale, scene reprezentative ale trecutului eroic türcic, ce completau textul propriu–zis al inscripţiilor. În felul acesta, mesajul ideatic al inscripţiilor türcice eniseice, transmis peste generații şi veacuri, avea şansa să fie mult mai bine înţeles şi pe deplin receptat.

Referitor la inscripţiile türcice eniseico–orhonice, vezi ediția critică realizată de prof. Muharem Ergin, *Orhun Abideleri (Monumentele de pe Orhon)*, Istanbul, 1973, 189 p. (texte şi traduceri), şi comentariile lui Mustafa Ali Mehmed, *Istoria turcilor*, E.Ş.E., Bucureşti, 1976, pp.46–55, sau Aurel Decei, *Istoria Imperiului otoman până la 1656*, E.Ş.E., Bucureşti, 1978, p.12.

[104] *Povestea țărilor Asiei. Cosmografie veche romanească*, ediție de Cătălina Velculescu şi V.Guruianu, ilustrații de Mihaela Dumitriu, după desene de epocă, Editura Vestala, Bucureşti, 1997(143 p.), pp.9-42.

[105] *Idem*, pp.66–142.

planuri, încă din secolul al XIII-lea. Această realitate *de facto* şi *de jure* nu putea fi ignorată de români ci, dimpotrivă, studiată de aceştia, pentru a-i înţelege originea, evoluţia, formele de manifestare etc. Pe de altă parte, *Asia* (*Orientul*), deşi era o "lume veche" sub raportul existenţei istorice *în sine*, apărea în ochii românilor ca o "lume nouă" în ceea ce priveşte explorarea geografică *directă, nemijlocită. Interesul orientalistic-geografic* s-a completat, în această situaţie, cu cel *istoric*.

La începutul secolului al XVIII-lea a fost realizată prima analiză "din interior" a vieţii politico-militare, de curte, economico-sociale, culturii, civilizaţiei etc. din Imperiul Otoman de către un român, cărturarul umanist Dimitrie Cantemir. La mijlocul aceluiaşi secol, a apărut în Europa apuseană, în traducere engleză, franceză şi germană originala şi fundamentala *sinteză otomană* a orientalistului–turcolog moldav, cu titlul iniţial în limba latină: *Historia incrementorum atque decrementorum Aulae Othomanicae*[106]. În această contribuţie de un real şi permanent interes ştiinţific, autorul a expus concepţia proprie despre evoluţia istorică a statului otoman. Aceasta a cunoscut, în viziunea lui Cantemir, două faze distincte: *incrementa*: fondarea, expansiunea teritorială, mărirea şi gloria politico-diplomatică, militară, culturală etc; şi *decrementa*: regres şi decădere generală, sesizabile încă de la sfârşitul secolului al XVIII-lea. Foarte valoroase din punct de vedere istoric sunt notele şi observaţiile personale ale lui D. Cantemir referitoare la multiplele aspecte şi forme de manifestare ale acestei *experienţe istorice unice* ce a fost Imperiul otoman. Toate aceste însemnări personale trasau contururile "imaginii turcului", în percepţia savantă românească, de la începutul secolului al XVIII-lea[107].

La sfârşitul aceluiaşi secol, boierul muntean Enăchiţă Văcărescu a elaborat o *Istorie otomănicească a prea puternicilor şi marilor împăraţi*, acordând atenţie şi legăturilor multiple şi complexe româno-otomane şi a modului cum acestea erau percepute şi caracterizate în societatea românească, în general, în cea munteană în particular. Cărturarul român a mai întocmit şi un *dicţionar/vocabular bilingv*, otomano-român şi româno-otoman, cu caractere chirilice (rămas încă în manuscris), ceea ce denotă, pe lângă intenţia şi finalitatea strict lexicografico–filologică, şi dorinţa de a-l cunoaşte mai bine pe "celălalt", pe "turc", şi din punct de vedere lingvistic.

La începutul secolului al XIX-lea, Dionisie Fotino a scris *Vieţile sultanilor*, de la 'Osmân I până la Mahmud al II-lea, o încercare de istorie otomană centrată pe biografiile padişahilor de la Istanbul. A identificat, poate influenţat de concepţia lui Dimitrie Cantemir, două etape distincte în evoluţia istorică a Imperiului otoman: una de *mărire* şi alta de *decădere*. Această scriere oferă interesante informaţii despre percepţia turcului sud-dunărean în societatea românească în contextul noilor evoluţii şi mutaţii politico-militare din imperiu şi din Europa central-sudică în primele decenii ale acelui veac.

La mijlocul aceluiaşi secol, Anton Pann şi Ianache Pashal au întocmit alte dicţionare/vocabulare româno-otomane şi otomano-române, tipărite de astă dată atât în scopuri didactico-filologice cât mai ales practice: negustorii români trebuiau

---

[106] Dimitrie Cantemir, *Creşterile şi descreşterile Imperiului Otoman*. Textul original latin în forma finală revizuită de autor, facsimil al manuscrisului LAT-124 de la Biblioteca Houghton, Harvard University, Cambridge, Mass., publicat cu o introducere de Virgil Cândea, membru al Academiei Române, Editura Roza Vânturilor, Bucureşti, 1999, CIV+1064 p.

[107] O abordare a percepţiei „imaginii turcului" de către cărturarii români din secolele XVI-XVIII a realizat Dan Horia Mazilu, *Noi despre ceilalţi. Fals tratat de umanologie*, Editura Polirom, Iaşi, 1999 (262 p.), pp.71-100.

să-și însușească limba "turcă", la nivel colocvial, pentru a-și putea conduce afacerile comerciale în sudul Dunării, în Imperiul otoman. Indirect, se percepe deja o mutație în mentalul colectiv și individual românesc: "turcul" devenise și "partener de afaceri", trebuia deci să-i cunoști și să-i vorbești limba pentru a putea colabora cu el. Mai mult decât atât, aromânii din Imperiul otoman trebuiau să vorbească limba turco-osmană pentru a putea să-și revendice și să-și apere drepturile istorice în fața autorităților locale și centrale otomane. Începând cu ultimul sfert al secolului al XVI-lea, dar mai ales după 1829, Imperiul otoman și zona Levantului au devenit o profitabilă piață de desfacere pentru materiile prime, cerealele, animalele etc. românești. Ori, pentru a face *alîș–veriș* în aceste spații geografico–comerciale turco–osmanofone, românii trebuiau să vorbească această limbă și să știe să folosească alfabetul arab în actele oficiale sau particulare întocmite cu această ocazie.

Vremurile se schimbau, oamenii evoluau, iar mentalitățile se transformau odată cu ei.

Dacă până în 1878 a existat, între Imperiul otoman și Țările Române/România o deosebire și o diferență de statut politico-juridic internațional (statul otoman fiind "subiect de drept internațional" iar entitățile (entitatea) statale românești "plătitoare de *harâç*" [*harâçgüzâr*] și autonome pe plan intern, tânăra Românie afirmându-și chiar inițiativele și veleitățile de politică externă *independentă*), după tratatul de la Berlin (1/13 iulie 1878) această realitate *de jure* și *de facto* a fost depășită. României i s-a recunoscut *Independența de stat* pe plan european, devenind "subiect de drept internațional" și intrând astfel în "concertul european". Prin urmare, *România independentă* a obținut un *statut juridic* echivalent cu cel al Imperiului otoman, din punct de vedere al dreptului internațional. Statul otoman nu mai era "imperiul asupritor, dominator", ci devenea un "partener egal de dialog", un "celălalt" cu care se putea trata și colabora "pe picior de egalitate". "Turcul" anonim[108] devenea un sud–dunărean ca oricare altul, cu care se putea vorbi, se putea colabora, se puteau încheia afaceri comerciale etc. în mod amical, "de la egal la egal".

Această nouă epocă și aceste noi realități trebuiau analizate și apreciate conform principiilor internaționale moderne de colaborare și cooperare între state independente. Despre acel "prezent" româno-otoman trebuiau să se pronunțe oamenii politici și diplomații. Trecutul aparținea istoricilor și ei erau cei mai în măsură să-l cerceteze, să stabilească coordonatele generale și particulare ale evoluției sale, să emită judecăți de valoare, *sine ira et studio*, în legătură cu aceasta.

Anexarea Dobrogei (fostă *otomană* timp de patru secole și jumătate) cu urmări concrete și perceptibile pe plan economic, social, cultural, ideologic, religios, mental, demografic, etnografic etc.) la România, în 1878, și instituirea, într-o primă etapă, a administrației românești în această provincie au fost alte cauze ale sporirii interesului românilor pentru amintita regiune și ale intensificării în *consecință a preocupărilor românești de orientalistică-turcologie în perioada 1878-1918*. Populațiile turco-tătare musulmane și turco-găgăuză creștin ortodoxă, tradițiile, obiceiurile, folclorul etc. acestora, aspecte ale istoriei politice, economice, sociale, militare etc., antroponimia, toponimia, hidronimia de origine turco–orientală, arhitectura islamică, regimul juridic al pământurilor din *Dobrogea* au fost tot atâtea subiecte de interes și de cercetare

[108] Vezi și studiul lui Laurențiu Vlad, *Turcul. Un personaj al imaginarului popular*, în "C.L.S.O.", nr.2, 1993, București, pp.144–163.

orientalistico-turcologică, asupra cărora istoricii, juriştii, lingviştii, etnografii sau folcloriştii români s-au oprit cu înţelegere şi preocupare.

După 1918, când visul secular al României Mari a devenit un fapt politic împlinit, şi o realitate economică, socială, culturală etc. concretă, cercetarea istorică românească şi-a reierarhizat priorităţile. Astfel, studiul relaţiilor româno-türcice (secolele X-XIII), româno-tătare (secolele XIII-XVIII), româno-otomane (secolele XIV-XIX), a istoriei Imperiului otoman şi a Europei central-sudice *otomane* (sec.XIV–începutul sec.XX) a sporit în importanţă, *preocupările de orientalistică–turcologie* căpătând o nouă valoare istoriografică.

Problematica lucrării de faţă o constituie, aşadar, *analiza critică a preocupărilor româneşti de orientalistică–turcologie*, în diferite direcţii de cercetare, în perioada 1878-1948, *sublinierea* caracteristicilor generale şi particulare, ştiinţifico–metodologice, ale acestora, *conturarea* unei imagini generale de ansamblu a evoluţiei acestei categorii de cercetare istorică, *precizarea* locului şi rolului ei în dezvoltarea istoriografiei româneşti în intervalul precizat. De asemenea, *stabilirea* ponderii acestor preocupări istoriografice naţionale în *orientalistica-turcologia* mondială, a gradului de încadrare tematică şi conceptuală, a valorii ştiinţifico–metodologice a contribuţiilor româneşti în raport cu cele europene, a influenţei reciproce dintre cele două istoriografii turcologice, cea naţională şi cea internaţională. Şi nu în ultimul rând, am urmărit *să stabilesc* în ce mod, cu ce intensitate şi cu ce urmări concrete a influenţat sfera politică românească direcţiile de cercetare istorică *orientalistico-turcologică* din ţara noastră: motivaţii, finalităţi, contribuţii publicate etc. Am urmărit şi conexiunea inversă, adică posibilitatea ca cercetările şi studiile româneşti de *orientalistică–turcologie* să fi influenţat hotărârile şi deciziile din sfera politică naţională. În situaţiile în care această posibilitate s-a materializat, am precizat modul şi intensitatea cu care respectiva influenţă s-a produs. Evident, am specificat şi urmările imediate şi în timp ale acestei interdependenţe.

"Studiul de caz" al acestei lucrări îl reprezintă analiza activităţii didactico-ştiinţifico-de conducere a turcologului german Franz Babinger la Bucureşti, ca invitat oficial şi angajat cu contract al Institutului pentru studiul Europei Sud–Estice (1935-1937), prin persoana directorului acestei instituţii, marele istoric român Nicolae Iorga. Ulterior, Franz Babinger a funcţionat în calitate de conferenţiar şi profesor universitar suplinitor, cu contract, pentru cursurile de limbă turcă şi de istorie a Imperiului otoman, la Universitatea din Iaşi, Facultatea de Litere şi Filosofie (1937-1943). În perioada 1940–1943 a fost directorul de studii al Institutului de Turcologie din capitala culturală a Moldovei, la a cărui înfiinţare a avut un rol important. Turcologul german a luat ca exemplu organizarea şi activitatea didactico-ştiinţifică din cadrul institutului ieşean atunci când a înfiinţat (în 1948) la München şi a condus *Institut für Geschichte und Kultur des Nahen Orients sowie Turkologie*, în cadrul Universităţii din capitala Bavariei.

În istoriografia românească nu a fost studiată *încă* în mod global istoria preocupărilor româneşti de *orientalistică–turcologie* la sfârşitul secolului al XIX-lea şi în prima jumătate al celui următor, mai exact de la recunoaşterea europeană a independenţei de stat a României (1878) până la preluarea totală a puterii politice de către comunişti (30 decembrie 1947) şi la urmările acesteia în domeniul orgaizării învăţământului superior, a instituţiilor statale de cercetări istorice, a publicaţiilor de specialitate etc. Aşadar, acest interval este doar un *segment temporal* al lungii perioade (secolele XV–XX) în care *preocupările româneşti de orientalistică–*

turcologie s-au manifestat continuu şi ascendent, sub forma conştientizării propriei lor existenţe şi identităţi, a utilităţii, importanţei, cantităţii şi, mai ales, a calităţii acestora. Cercetările şi studiile româneşti de *orientalistică–turcologie* din perioada 1878–1948 au fost rezultatul acumulărilor cantitative şi calitative în acest domeniu din secolele anterioare (XV–XX). Ele au constituit, totodată, o solidă şi temeinică "bază de plecare" pentru unele direcţii şi proiecte de cercetare *turcologică* trasate, iniţiate şi derulate în perioada 1948–2000.

În perioada interbelică s-au iniţiat şi perfecţionat în domeniul *turcologiei* unii specialişti români, care îşi vor desfăşura activitatea didactico-ştiinţifică în deceniile postbelice: H. Dj. Siruni, Aurel Decei, M.M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, Mihail Guboglu. A continuat acţiunea, lăudabilă şi utilă, de inventariere–catalogare a documentelor otomane de la Arhivele Statului din Bucureşti, începută în anii celui de-al doilea război mondial de către H. Dj. Siruni. Traducerea (începută de acelaşi turcolog) şi editarea acestor documente, integral sau în regeste, au fost finalizate de Mihail Guboglu (1960-1965). S-a lansat şi ideea intensificării *cercetărilor turcologice româneşti* în arhivele, bibliotecile şi muzeele din Turcia (în special din Istanbul) din ţările europene şi din Orientul Apropiat, ce deţineau fonduri cu *izvoare istorice otomano-orientale* referitoare la istoria românilor. Prin aceste investigaţii s-au urmărit descoperirea şi traducerea documentelor cronicilor, relatărilor de călătorie etc otomano–orientale referitoare la ţările Române în evul mediu şi în epoca modernă. Urmau apoi studierea, interpretarea critică şi editarea, conform normelor în domeniu, ale acestor izvoare istorice[109].

Consider, aşadar, că analiza *preocupărilor româneşti de orientalistică–turcologie* din perioada amintită, contribuie la clarificarea şi individualizarea unui capitol important din istoria istoriografiei româneşti. Sper, de asemenea, că prezenta contribuţie va acoperi, măcar în parte, acest segment istoriografic neabordat încă, analitic şi sintetic, în istoriografie. Necesitatea studierii diferitelor direcţii de evoluţie, a anumitor categorii de preocupări tematice ce au caracterizat istoriografia românească în perioada 1878–1948 a fost subliniată cu insistenţă, în ultimii ani, de istoricul Alexandru Zub. Realizarea acestor analize istoriografice "fragmentare" (şi doresc ca prezenta contribuţie să fie una dintre ele!) va contribui la îmbogăţirea instrumentarului istoricului cu noi "unelte de lucru", ceea ce-i va permite, în anii următori, să-şi asume responsabilitatea unei "restituţii cantitative" a "ofertelor istoriografice" din perioada amintită anterior[110].

Lucrarea mea se constituie şi într-o invitaţie adresată istoricilor români, şi străini de a fi mereu *curioşi* şi de a continua cercetările în acest domeniu, cât şi în cele conexe: preocupările româneşti de *orientalistică–arabistică*, *–iranistică*, *–mongolistică* (*-tataristică*), *–ebraistică* etc. Ea mai reprezintă, indirect, şi promisiunea de a continua şi a aprofunda propriile mele cercetări în acest domeniu şi a oferi, specialiştilor şi cititorilor români şi străini, în anii următori acea sinteză de *istorie a*

[109] Abia în deceniile postbelice turcologii Mihail Guboglu, Aurel Decei, Mustafa Ali Mehmed, Mihai Maxim, Tahsin Gemil, Valeriu Veliman, Cristina Feneşan etc. au continuat şi extins această categorie de cercetări, au tradus şi editat volume de documente şi cronici otomano–orientale privitoare la ţările Române. M.M. Alexandrescu–Dersca Bulgaru şi Mustafa Ali Mehmed au publicat variantele în limba română ale relatărilor de călătorie ale sirianului Paul din Alep şi turcului Evliyâ Çelebi (secolul al XVII-lea) prin spaţiul românesc nord-dunărean. Noi volume conţinând "piese" din aceleaşi categorii de izvoare istorice otomano–orientale, aşteaptă încă, în manuscris, unul sau mai mulţi *Mecena* dezinteresaţi şi pasionaţi de istorie şi, firesc, lumina tiparului.

[110] Alexandru Zub, *De la istoria critică la criticism (Istoriografia română la finele secolului XIX şi începutul secolului XX)*, Editura Academiei, Bucureşti, 1985, pp.8–9.

preocupărilor româneşti de orientalistică-turcologie din secolul al XV-lea până în zilele noastre.

În timpul cercetărilor întreprinse pentru adunarea şi sistematizarea tematică a materialului informativ necesar elaborării sintezei de faţă am întâmpinat unele greutăţi generate de imposibilitatea cercetării anumitor fonduri arhivistice păstrate în instituţii de stat sau în custodie particulară. De exemplu: *arhiva* Ambasadei Republicii Turcia la Bucureşti, în special între anii 1931-1944, perioadă în care ministru şi ambasador în România a fost Hamdullâh Suphî Tanrıöver, fond arhivistic aflat în marea arhivă a Centrului de Cercetări Istorice şi Documentare a juristului–istoric Ertogrul Zekâi Ökte din Istanbul[111]; sau *arhiva şi corespondenţa* lui Nicolae Iorga (în special dintre anii 1938 – noiembrie 1940), aflată la Bucureşti, în custodia domnului Andrei Pippidi, nepotul marelui istoric. De asemenea, criteriile teoretico–metodologice de apreciere şi încadrare ale contribuţiilor istoriografice, nu au fost operabile în unele cazuri, având câteodată dubii în ceea ce priveşte oportunitatea înglobării în prezenta contribuţie a unor *preocupări de orientalistică–turcologie* sau renunţarea la ele. Ulterior aceste probleme de *identitate* orientalistico–turcologică au fost rezolvate, nepierzând însă ocazia de a reflecta la "capcanele" pe care trebuie să le evite istoricul în acţiunea de selectare şi sistematizare a izvoarelor şi informaţiilor primare necesare abordării actului complex şi responsabil de analiză a unor realităţi şi evoluţii istorice sau istoriografice şi de formulare a concluziilor ce se impun.

Pe de altă parte, finalitatea şi valenţele intersegmenţiale, "de frontieră", ale unor *contribuţii turcologice* au făcut ca încadrarea lor tipologică să comporte abordări diferenţiate şi, posibil, să genereze controverse. Plecând de la această realitate concretă, precizez că analiza sumară, dintr-un anumit punct de vedere, şi citarea unor astfel de studii în două sau chiar trei direcţii de evoluţie ale *cercetării turcologice româneşti*, nu înseamnă neînţelegerea de către autor a tematicii lucrării, unilateralitate sau eroare de interpretare critică. Această conduită a fost impusă însă de bogăţia informaţională, de varietatea şi polivalenţa ideilor şi concluziilor formulate în aceste contribuţii.

O situaţie oarecum similară se întâlneşte şi în cazurile activităţii didactico–ştiinţifico–de conducere desfăşurată de turcologul german Franz Babinger în România (1935-1943). Astfel, travaliul savantului german poate fi abordat prin prisma obiectivelor şi finalităţilor activităţii universitare didactico–formative, a proiectelor de cercetare ştiinţifică–turcologică sau a îndatoririlor şi obligaţiilor de serviciu în funcţia de director de studii al Institutului de Turcologie de la Iaşi (1940-1945). Evident, nu se poate face o delimitare clară, precisă, între activitatea didactică universitară (conferenţiar, ulterior profesor universitar), cea de cercetător ştiinţific în domeniul turcologiei şi cea de director de studii al amintitului institut. Primele două ipostaze au determinat-o pe a treia, iar ultima le-a împlinit pe cele anterioare. Mai ales în cazul lui Franz Babinger, nu putea fi un profesor universitar de înaltă ţinută fără a se dovedi, în acelaşi timp, un cercetător turcolog de valoare europeană. şi nu ar fi fost numit director de studii al Institutului de Turcologie din Iaşi dacă nu s-ar fi impus, în Europa şi în România, ca unul din cei mai mari turcologi ai generaţiei sale, cu o bogată experienţă didactică în acest domeniu la Universitatea din Berlin.

[111] Informaţie oferită de Mihail Guboglu, în "A.I.I.A.X.I.", vol.XXV/2, 1988, Iaşi, p.615.

Prin urmare, atunci când am analizat activitatea universitară didactico-formativă a profesorului german în România, a trebuit să fac referiri sumare şi să o raportez şi la cea de cercetare turcologică, şi viceversa. De asemenea, când am trecut în revistă istoria Institutului de Turcologie de la Iaşi, condus de Franz Babinger, am făcut trimiterile necesare la activitatea universitară didactică şi de cercetare turcologică desfăşurate de acesta, fără de care institutul în sine nu şi-ar fi avut rostul, iar transpunerea în fapt a programului de activitate de la 3 mai 1939 ar fi rămas literă moartă. *Revenirile* şi *reluările* informativo–analitice impuse de strânsele interdependenţe anterior amintite, de trinomul relaţional babingerian: *profesor–cercetător–director de studii*, au ca scop atât *argumentarea* unor afirmaţii şi demonstraţii pe care le-am făcut în cursul analizelor întreprinse în acest "studiu de caz", cât şi *permanenta raportare* la *întreg*, la *general*.

*

* *

Limitele cronologice (1878, 1918, 1948) ale perioadei avute în vedere în prezenta lucrare, necesită unele explicaţii şi argumentări.

Limita cronologică mediană, *1918*, a fost anul desăvârşirii formării statului naţional unitar român, al Marii Uniri, cu toate urmările şi implicaţiile imediate şi de durată asupra vieţii politice, economice, sociale, culturale, religioase, etc. româneşti. Importante progrese s-au obţinut în domeniul învăţământului, ştiinţei şi culturii. O dezvoltare apreciabilă a cunoscut-o învăţământul superior, atât prin înnoirea şi extinderea organizatorico–instituţională (reprganizarea vechilor universităţi de la Iaşi şi Bucureşti, înfiinţarea altora noi la Cluj, Cernăuţi, Chişinău, Timişoara, Oradea), cât şi prin redimensionarea şi reformularea scopurilor, obiectivelor, finalităţilor, programelor, structurilor etc. didactico–formative universitare. În majoritatea universităţilor existau secţii de istorie a românilor şi universală, unde această ştiinţă era predată de figuri ilustre ale şcolii istorice româneşti. În cadrul universităţilor sau facultăţilor, au fost înfiinţate şi au activat institute de cercetare ştiinţifică, în diferitele domenii ale ştiinţei. Printre ele s-au numărat şi cele de istorie a românilor (istorie naţională) sau universală, *de turcologie (la Iaşi, 1940-1945)*. În urma unor iniţiative private au fost organizate institute de istorie a Europei sud–estice, de bizantinologie (N. Iorga) sau de balcanologie (V. Papacostea). Institutul ca formă de organizare a activităţii ştiinţifice şi de polarizare a muncii unei echipe inter– şi multidisciplinare a devenit o "modă interbelică", o constantă a cercetării istorice româneşti.

Pe de altă parte, după *1918*, cercetarea istorică românească şi-a reevaluat, redimensionat şi reierarhizat priorităţile. Odată idealul naţional suprem realizat, istoricii români au abordat şi alte domenii geografico–temporale ale investigaţiilor istorice printre aceste numărându-se şi *preocupările de orientalistică–turcologie*, pe diferite paliere de cercetare. Marea majoritate a acestora îşi au originea în deceniile anterioare şi, pentru a oferi o imagine de ansamblu, netrunchiată, a evoluţiei acestor preocupări, a trebuit să "cobor în timp" încă patru–cinci decenii, luând ca reper cronologic un alt an politic, 1878.

În *1878* României Mici i s-au recunoscut, pe plan european, independenţa de stat şi incorporarea Dobrogei. Ultimul act politic a însemnat introducerea administraţiei româneşti în această provincie, turcii şi tătarii musulmani şi găgăuzii

ortodocşi devenind supuşi ai statului român. Ca urmare, interesul pentru studierea evoluţiei politice a Dobrogei otomane, a realităţilor economice, sociale, cultural–religioase, etnice şi demografice, hidronimice, toponimice etc. s-a materializat în *preocupări de orientalistică–turcologie în perioada 1878–1918*.

Pe plan istoriografic *1878*, ca şi *1918*, a fost un an obişnuit. Însă evoluţia tematică ulterioară a istoriografiei româneşti a fost deosebit de interesantă. Aşa cum a precizat, cu peste un deceniu în urmă, istoricul ieşean Alexandru Zub[112], "oferta istoriografică" din ultimele două decenii ale secolului al XIX-lea a fost complexă şi pluridirecţională. Din rândul acestor categorii de "propuneri istoriografice" prezentate societăţii româneşti au făcut parte şi *preocupările de orientalistică–turcologie*, ce au cunoscut noi motivaţii şi finalităţi, un câmp mai vast de investigaţii şi o augmentare a spiritului critic după 1878. Deşi "peisajul istoriografic" din "treimea de veac care a precedat întâia conflagraţie mondială e deconcertant", după cum a afirmat acelaşi exeget[113], totuşi anumite repere conceptuale şi direcţii tematice pot fi individualizate, una dintre acestea fiind *preocupările de orientalistică–turcologie*.

Limita cronologică superioară, *1948* (plus 1–7 ani, pentru finalizarea unor proiecte editoriale *orientalistico-turcologice* concepute şi demarate anterior acestei date), a fost anul în care regimul comunisto-stalinist a devenit unicul diriguitor al învăţământului, ştiinţei şi culturii româneşti. În domeniul învăţământului, noua lege din 3 august 1948, a reorganizat activitatea didactico–formativă, pe toate treptele sale, după criterii comunisto–staliniste: unificare la nivel naţional, centralizare excesivă, laicizare, ideologizare şi îndoctrinare forţată etc. În urma impactului comunist asupra învăţământului şi ştiinţei, *istoria* şi *istoricii* au avut foarte mult de suferit, atât din punct de vedere didactico–formativ, cât şi ştiinţific– de cercetare. Noul regim comunisto–stalinist a impus rescrierea istoriei românilor, prin respingerea istoriografiei "burgheze" şi a istoricilor nemarxişti, pe de o parte, prin acceptarea materialismului istoric marxist–leninist şi formarea unui val de istorici marxişti, pe de altă parte. În 1947-1948, majoritatea istoricilor "burghezi" din perioada interbelică au fost eliminaţi din învăţământul universitar[114], unii dintre ei fiind ulterior întemniţaţi. Şi Academia Română a fost epurată de vechii membri indezirabili şi reorganizată după criterii politico–ideologice comunisto–staliniste (1948). Nici institutele de cercetări istorice nu au scăpat reorganizării comuniste. Cele subordonate universităţilor au fost fie desfiinţate, fie incluse (cele din Bucureşti) în cadrul nou înfiinţatului Institut de Istorie şi Filosofie, (1948, cu filiale la Iaşi şi Cluj), subordonat Academiei Republicii Populare Române. Aceeaşi soartă au avut-o şi cele cu statut juridic propriu. În aceste condiţii, cercetarea istorică românească a fost "reorientată" politico–ideologic către alte teme de studiu, unele dintre ele create şi impuse artificial, în totală contradicţie cu tradiţiile cercetării istorice româneşti interbelice. În consecinţă, scrisul istoric românesc a avut de suferit[115].

Preocupările de orientalistică-turcologie, fără a dispare cu totul, au trecut printr-o perioadă de redefinire şi de reevaluare a motivaţiilor, scopurilor şi finalităţilor demersului cognitiv, de reierarhizare a direcţiilor şi segmentelor de cercetare ştiinţifică turcologică. Toate acestea în funcţie de politica internă a statului comunist faţă de

---

[112] Al. Zub, *op. cit.*, p.8.
[113] *Ibidem*, p.9.
[114] Vezi "M.I.", s.n., anul XXXI, nr.6 (363)–iunie 1997, Bucureşti, p.88; nr.10 (367)–octombrie 1997, p.43.
[115] Andrei Căpuşan, *Sovietizarea istoriografiei româneşti, 1944–1960*, în "Lumea Magazin", anul VI, nr.2 (58)–februarie 1998, Bucureşti, pp.52–55.

"naționalitățile conlocuitoare" turcă, tătară și găgăuză, și de politica externă promovată de România în raport cu Turcia și cu țările islamice din Orientul Apropiat și Mijlociu, ambele politici fiind, evident, dictate de Moscova. Au trebuit să treacă ani până când, odată aceste clasificări conceptuale și metodologice realizate, contribuțiile orientalistico-turcologice să revină, modest ca la orice (nou) început, în peisajul istoriografic românesc la sfârșitul anilor '50.

În acest context politico–ideologico–cultural nefavorabil, interesante de urmărit sunt destinele *orientaliștilor–turcologilor români* care și-au început cariera didactică–formativă și/sau științifică de cercetare în perioada interbelică.

Astfel, *Hagop Dj. Siruni*, arestat în aprilie 1945 de agenții sovietici și trimis în "Gulagul roșu", a fost eliberat abia în 1954. În 1955 a fost reangajat la Direcția Generală a Arhivelor Statului din București, inventariind cea mai mare parte a arhivei otomane a insulei Ada-Kale și actele armenești provenind din arhivele regionale din Transilvania. Ulterior, a desfășurat, în ciuda vârstei înaintate (născut în 1890), o bogată activitate de cercetare și publicistică în domeniile turcologiei și armenisticii[116].

Aurel Decei, după ce a fost îndepărtat de către comuniști, pe motive politice, din funcția de secretar de presă și consilier cultural al Legației (de la 1 martie 1946, Ambasadei) României de la Ankara, la 31 iulie 1947[117], a preferat să rămână în străinătate. A participat, ulterior, cu comunicări științifice de orientalistică-turcologie la congresele internaționale de orientalistică (1948, 1951, 1954, 1957); a fost ales membru al unor societăți istorice europene de profil. A fost adus cu forța în România și arestat o perioadă de timp (1957–1964) de către regimul comunist pentru pretinsa vină de „spionaj în favoarea puterilor imperialiste". După eliberarea din penitenciar, a fost angajat arhivist-turcolog la Direcția Generală a Arhivelor Statului și, ulterior, a lucrat ca cercetător științific la Institutul de istorie „N. Iorga" din București[118].

Maria-Matilda Alexandrescu-Dersca Bulgaru a fost cercetător științific la Institutul de Studii și Cercetări Balcanice din București (1943–1948) și la Institutul de Istorie „N.Iorga" din același oraș (1949–1975). În perioada 1947–1952 a fost asistent universitar la Facultatea de Istorie a Universității bucureștene. Direcțiile principale ale activității de cercetare orientalistico-turcologică au fost: istoria Imperiului otoman; istoria relațiilor româno-otomane între secolele XV–XIX; istoria preocupărilor românești în acest domeniu (secolele XV–XX)[119].

Mihail Guboglu, după încetarea activității didactico–științifice desfășurate în cadrul Institutului de Studii și Cercetări Balcanice din București (1945–1948), a devenit șef de lucrări, consilier științific și cercetător științific principal la Institutul de Istorie „N. Iorga" (1949–1963). S-a transferat și a activat ca cercetător principal la nou înființatul Institut de Studii Sud-Este Europene din București (1963–1968). În paralel, a fost angajat cu jumătate de normă la Direcția Generală a Arhivelor Statului din București, ca arhivist principal specialitatea paleografie, diplomatică, sigilografie, numismatică etc. turco-osmană, tătară, islamică (1955–1968). În următorii doi ani (1968–1970) a fost „conferențiar titular" la Facultatea de Istorie–Filosofie a

[116] Mihail Guboglu, *H. Dj. Siruni la 80de ani*, în "R.A.", anul XLVII, vol.XXXII, nr.2/1970, București, pp.654–655.
[117] Andrei Căpușan, *1947. Valul comunist lovește Ministerul de Externe*, în "M.I.", s.n., anul XXXI, nr.2(359)-februarie 1997, București, p.19.
[118] Virgil Ciocâltan, *Aurel Decei (1905-1976)*, în „S.A.O.", IX, 1977, Bucharest, pp.170-171; idem, *Cuvânt înainte*, în Aurel Decei, *Istoria Imperiului Otoman până la 1656*, E.Ș.E., București, 1978, pp.7-10.
[119] Florin Constantiniu, *Maria-Matilda Alexandrescu-Dersca Bulgaru*, în *E.I.R.*, coord. șt. prof. univ. dr. Ștefan Ștefănescu, E.Ș.E., București, 1978, pp.32–33.

Universității din București, unde a predat cursurile de limba și paleografia turco-osmană, de istoria Imperiului otoman și a relațiilor româno-otomane[120].

*

* *

Istoriografia temei. Cum am mai amintit, tema precizată în titlu nu a constituit, până acum, obiectul unor cercetări și analize sistematice, cu formularea concluziilor ce se impuneau, în istoriografia orientalistico-turcologică românească și străină. Cu toate acestea, au fost elaborate articole, studii, biografii, monografii, sinteze etc. referitoare la anumite momente, segmente sau direcții de evoluție ale *preocupărilor* românești de orientalistico–turcologie în perioada 1878–1948, la orientaliștii–turcologi români sau străini (mă refer *aici* la savantul german Franz Babinger), care și-au desfășurat activitatea didactico–științifică în acest interval la instituțiile de învățământ superior sau la institutele de cercetare în domeniul istoriei, în cadrul cărora s-au ținut cursuri și seminarii de *turcologie* etc. Fără aceste analize "fragmentare" și restituiri "parțiale" pe tărâm istoriografic orientalistico–turcologic, unele dintre ele cu idei și concluzii interesante și valabile încă și astăzi, altele cu informații amendate de cercetarea științifică ulterioară în domeniu, elaborarea lucrării de față ar fi întâmpiant serioase și reale greutăți.

În 1944 Dumitru Imbrescu[121] a atras și el atenția istoricilor români și opiniei publice din țara noastră asupra necesității și importanței "studiilor de turcologie în România". Sesizând, în general corect, cauzele, caracteristicile și urmările penetrației otomane în Europa, autorul a subliniat caracterul particular al relațiilor româno–otomane și formele de exercitare a dominației „turcești" asupra Țărilor Române. Răspunsurile la unele probleme neelucidate ale relațiilor româno–otomane se găseau în "documentele turcești" aflate din belșug în *arhivele otomane* și în număr de câteva mii la Arhivele Statului din România. Valorificarea lor științifică se impunea cu necesitate și de îndată. Istoricul turcolog și arhivistul H. Dj. Siruni a făcut primii pași în această direcție, valorificând în studiile sale unele documente otomane aflate la Arhivele Statului din București. Contribuțiile turcologice ale lui H. Dj. Siruni, "unul dintre puținii cunoscători ai limbii turce" din România, inaugurau o serie de cercetări de specialitate fundamentate pe izvoarele documentare otomane păstrate în România. Concluzia analizei sale este realistă și deosebit de actuală, după jumătate de secol: "semnalăm importanța studiilor de turcologie pentru cunoașterea evoluției noastre [istorice] și ne mărturisim credința că o stimulare a lor ar duce la rezultate dintre cele mai îmbucurătoare pentru cultura [și istoria - compl. D.P.] românească"[122].

[120] "Carnetul de muncă" al lui Mihail Guboglu, consultat cu permisiunea doamnei Ecaterina Guboglu; Mihai Maxim, *Mihail Guboglu (1911–1989)*, în "C.L.S.O.", nr.1, 1989, coordonatori: prof. univ. dr. Gh. I. Ioniță și lect. univ. dr. Mihai Maxim, București, 1990.pp.275–277, cu bibliografia selectivă a contribuțiilor regretatului turcolog român, întocmită de Cristina Codarcea, pp.279–286; Gh. I. Ioniță, *Mihail Guboglu (1911–1989)*, în "A.U.B.I.", anul XXXVIII, 1989, București, pp.106–108; Anca Radu Popescu, *Profesorul Mihail Guboglu la 70 de ani*, în "A.I.I.A.X.I.", XIX, 1982, Iași, pp.923–924; Elena Gheorghe, *Mihail Guboglu, membru corespondent al Societății Turce de Istorie*, în "R.A.", anul LVIII, vol.XLIII, nr.3/1981, București, pp.377–382.

[121] Dumitru Imbrescu, *Studii de turcologie în România*, *loc. cit.*, pp.159–162.

[122] *Ibidem*, p.162.

Trecând peste discrepanţa dintre titlul şi conţinutul articolului (la prima vedere, personal m-am aşteptat la o analiză istoriografică mai cuprinzătoare, atât cantitativ cât şi tematic), contribuţia *neturcologului* D. Imbrescu, un modest "studiu de caz", este însă importantă din mai multe puncte de vedere: a folosit în deplină cunoştinţă de cauză termenul de "turcologie" pentru ramura orientalisticii ce studia istoria "turcilor" şi a relaţiilor "turco"-române. A dovedit existenţa unor *preocupări de turcologie* în istoriografia românească, legate de numele orientalistului–turcolog, *H. Dj. Siruni*, devenit cetăţean român. A atras atenţia asupra specificului studiilor acestuia: valorificarea critică a documentelor otomane de la Arhivele Statului din Bucureşti, pronunţându-se pentru sprijinirea de către forurile tutelare româneşti a acestei iniţiative benefice.

O primă imagine de ansamblu a caracteristicilor evoluţiei şi a direcţiilor tematice de manifestare a *turcologiei româneşti* în cadrul *orientalisticii româneşti* (secolul al XVII-lea – c. 1955) a oferit turcologul român Mihail Guboglu în 1956[123]. Autorul a definit *orientalistica*, inspirându-se din *Bol'şaia Sovetskaia Enţiklopediia* (art. *Vostokovedenie – Orientalistica* – , vol.IX, 1951, Moskva, pp.193-202), ca fiind "un ansamblu de discipline ştiinţifice ajutătoare istoriei, care s-a format în mod istoric, studiind limba, literatura, arta, etnografia, economia, nenumăratele culturi materiale şi spirituale ale Orientului, adică ale ţărilor Asiei şi Africii septentrionale"[124]. Fără a preciza în mod explicit, autorul a lăsat să se înţeleagă că din *orientalistică* făcea parte şi *turcologia*.

M. Guboglu a clasificat preocupările româneşti de orientalistică–turcologie în contribuţii cu caracter istoric (istoria otomanilor şi a relaţiilor româno–otomane), etnografic, folcloric, filologico–lingvistic, lexical–didactic, toponimic, hidronimic, de editare a izvoarelor istorice otomane referitoare la români şi de valorificare ştiinţifică a acestora, de popularizare a cercetărilor istorice în domeniu în România. Autorul a amintit şi a caracterizat sumar principalele contribuţii româneşti în aceste direcţii ale cercetării turcologice, începând cu secolul al XVII-lea până în 1955, şi a formulat concluzii pertinente referitoare la evoluţia acestor preocupări. Dacă concepţia metodologică de abordare a subiectului este originală şi încă actuală, unele note şi trimiteri bibliografice sunt eronate sau incomplete, ceea ce impune ca aparatul critic al sumarei contribuţii elaborată de M. Guboglu să fie privit şi folosit cu circumspecţia de rigoare.

La sfârşitul articolului său, autorul a propus un program concret şi eficient de activitate didactico–formativă şi ştiinţifică–de cercetare, cu implicarea materială şi morală a statului "democratic" român. Plecând de la premisa că în cadrul orientalisticii române "un loc important îl ocupă *cercetările turcologice* cu privire specială la elucidarea raporturilor turco–române sub raport istoric şi lingvistic", Mihai Guboglu a propus: „cercetarea, publicarea şi valorificarea (...) bogatelor fonduri orientale de la noi şi din străinătate"; formarea unor "cadre tinere de orientalişti, în special istorici şi lingvişti, începând cu predarea limbilor orientale şi terminând cu desăvârşirea pregătirilor [lor] ştiinţifice"; "înfiinţarea unor instituţii cu caracter didactic şi ştiinţific (facultăţi, catedre, lectorate, institute şi diverse societăţi [ştiinţifice] orientale, precum şi reviste [ştiinţifice] de orientalistică), care să grupeze puţinele forţe orientaliste [orientalişti] şi să valorifice prin publicare lucrările bune care

[123] Mihail Guboglu, *Orientalistica română*, *loc. cit.*, pp.314–350.
[124] *Ibidem*, p.314.

aşteaptă cu anii lumina tiparului"; "o cercetare serioasă a problemelor orientale legate de" populaţiile turco-tătaro-găgăuze din România [completări D.P.][125].

Am insistat în amănunt asupra acestui proiect de program al activităţii didactico–ştiinţifice turcologice din România din două motive: era o prelungire şi *o* reluare în timp a programelor teoretice sinonime din perioada interbelică; enumera în fapt ceea ce s-a propus în această direcţie în intervalul amintit şi *nu* sa realizat concret, sau a existat doar un *început modest* de activitate.

Acest studiu a avut şi o variantă abreviată în limba franceză[126], ceea ce a facilitat popularizarea preocupărilor româneşti de orientalistică-turcologie în istoriografia străină. A demonstrat, de asemenea, existenţa interesului pentru cercetarea evoluţiei istoriografiei turcologice româneşti în ţara noastră.

În lucrarea sa, devenită clasică, *Paleografia şi diplomatica turco-osmană. Studiu şi album*[127], Mihail Guboglu a analizat sumar evoluţia unei direcţii *a preocupărilor româneşti de orientalistică-turcologie*, respectiv cercetarea, traducerea, editarea şi valorificarea ştiinţifică a izvoarelor istorice otomane, documentare şi cronistice, de la începutul secolului al XVIII-lea până în 1957[128]. Perioada 1878–1948, ce mă interesează în mod deosebit, a fost studiată amănunţit, fiind considerată de autor drept cea mai importantă din întreaga evoluţie a acestei categorii de preocupări[129]. Concluzia acestei treceri în revistă ilustra *în fapt* nivelul de dezvoltare al acestei categorii de preocupări şi al orientalisticii-turcologiei româneşti în general, la mijlocul anilor '50: "în arhivele, bibliotecile, muzeele [din România] se găseşte un bogat material [istoric otoman, documentaro-cronistic] şi de *o* preţioasă calitate, care, în cea mai mare parte, reflectă relaţiile noastre cu Orientul Apropiat şi în special cu Imperiul Otoman. Ca atare, *se impune o atenţie mult mai mare studiilor de orientalistică, în special celor de turcologie*. În această privinţă, *cercetarea şi valorificarea izvoarelor [istorice, documentare, cronistice, epigrafice etc.] orientale cu privire la ţara noastră,* ignorate în trecut, este o *sarcină măreaţă* a ştiinţei istorico–lingvistice din România [compl. şi subl. D.P.]"[130].

În *introducerea*[131] la vol.I al *Catalogului documentelor turceşti* păstrate la *A.N.R., D.A.I.C.* din Bucureşti, Mihail Guboglu a subliniat încă o dată importanţa izvoarelor istorice otomane (documentare şi cronistice) pentru scrierea istoriei relaţiilor multiple şi complexe româno-otomane în perioada: secolul al XVI-lea–1913. În intervalul 1878–1948 în "vechea istoriografie română, (...) în ceea ce priveşte cercetarea şi valorificarea documentelor [şi cronicilor] turco–orientale, *preocuparea a fost foarte slabă* [compl. şi subl. D.P.]"[132]. Aceasta deoarece nu existau în România destui istorici şi filologi orientalişti–turcologi care să traducă, să editeze, cerceteze şi valorifice ştiinţific aceste izvoare istorice otomano-orientale. Iniţiativa lui Nicolae Iorga de a forma tineri turcologi români sub directa îndrumare didactico–ştiinţifică a unor specialişti străini în domeniu (cazul lui Franz Babinger[133]), nu s-a soldat cu rezultatele pozitive atât de mult aşteptate[134].

---

[125] *Ibidem*, pp.349–350.
[126] Idem, *Contributions roumaines*, *loc. cit.*, pp.454–475.
[127] Editura Academiei R. P. Române, 1958, 349 p.+IV planşe + 11 p. *index*.
[128] *Ibidem*, pp.16–20.
[129] *Ibidem*, pp.17–20.
[130] *Ibidem*, p.20.
[131] Vol. I [1556–1913], întocmit de Mihail Guboglu, Bucureşti (683 p.+40 de fotocopii de documente), pp.5–26.
[132] *Ibidem*, p.6.
[133] Vezi *infra*, notele n-le 285, 287, 288, 296, 299, 304, 310, 311, 312.
[134] *Ibidem*.

În ceea ce priveşte izvoarele cronistice otomano–orientale, cu informaţii istorice atât de preţioase pentru istoria românilor şi a relaţiilor româno–otomane, acelaşi Mihail Guboglu a precizat faptul că asemenea izvoare au fost folosite în istoriografia românească încă din secolul al XVIII-lea (Dimitrie Cantemir, Ienăchiţă Văcărescu), după manuscrise originale sau după traduceri, integrale sau parţiale, în limbile de largă circulaţie europeană. Din aceste ultime ediţii s-au tradus şi publicat în limba română, începând cu a doua jumătate a secolului al XIX-lea, unele fragmente referitoare la istoria românilor. Deşi Nicolae Iorga, încă din 1928, a subliniat necesitatea întocmirii cât mai rapide a unui *corpus* al cronicilor otomane referitoare la istoria românilor, până la mijlocul anilor '60 acest deziderat al istoriografiei turcologice româneşti nu a fost realizat[135].

Aceleaşi idei, prezentate însă mai sintetic, au fost reiterate de Mihail Guboglu în *introducerea* unei alte culegeri de „izvoare narative turceşti", publicată în 1977[136].

Turcologul român a studiat şi altă direcţie *a preocupărilor româneşti de orientalistică-turcologie*, respectiv contribuţiile filologico–lingvistico–lexicale şi studiul limbilor turco–osmană şi turcă modernă în perioada: secolul al XVII-lea – c.1967[137]. Prima parte a acestei contribuţii este un rezumat actualizat şi mai bine structurat al articolului aceluiaşi autor, publicat în 1956, referitor la evoluţia *orientalisticii româneşti*. O atenţie deosebită a fost acordată perioadei 1878–1948. După 1900, marele istoric Nicolae Iorga a subliniat în repetate rânduri necesitatea înfiinţării unei catedre de limbi orientale, în principal de *limbă turcă*, în învăţământul universitar românesc. Doar aşa se puteau forma filologic viitorii turcologi români, cerceta şi valorifica ştiinţific izvoarele istorice documentare şi cronistice otomano–orientale şi elabora "studii originale în domeniul turcologiei din România"[138]. Partea a doua a articolului, deşi nu ne interesează aici, conţine analiza succintă a acestei categorii de preocupări turcologice româneşti, în intervalul c.1950–1967[139]. Această contribuţie a lui M. Guboglu a prezentat turcologilor şi istoriografiei din Turcia, caracteristicile generale ale evoluţiei acestei categorii de *preocupări turcologice* din spaţiul românesc în intervalul precizat anterior, contribuind la o mai bună şi realistă cunoaştere a acestora în lumea ştiinţifică turcofonă.

Diac. prof. Emilian Vasilescu a recenzat critic şi a completat[140] studiul lui M. Guboglu despre *Orientalistica română* apărut în 1956. Recenzorul a apreciat că "prezentarea *orientalisticii române* făcută de d. M. Guboglu (...) vădeşte din partea d-sale o bogată informaţie, mai ales în *turcologie* (subl. D.P.)"[141]. Completările de care am amintit au fost făcute la autori şi contribuţii din ramurile arabisticii, ebraisticii, indianisticii, iranisticii şi armenisticii, în „legătură cu studiul *religiilor orientale* sau cu lucrările *teologilor români [orientalişti]* - [subl. şi compl. D.P.]"[142]. Cu excepţia completărilor[143] la activitatea şi opera arabistică ale lui Silvestru Octavian Isopescu şi Vasile Radu, celelalte nu interesează în mod direct aici. E. Vasilescu a acceptat şi

[135] *Cronici turceşti privind Ţările Române*, extrase, vol.I, sec.XV–mijl. sec. XVII, volum întocmit de Mihail Guboglu şi Mustafa Ali Mehmed, Editura Academiei R. S. România, Bucureşti, 1966, 562 p.; *Introducere*, pp.15–20.
[136] Mihail Guboglu, *Crestomaţie turcă. Izvoare narative privind Istoria Europei Orientale şi Centrale (1263–1683)*, Tipografia Universităţii din Bucureşti, 1977 (900 p.), pp.14–22.
[137] Idem, *Romanya Türkolojisi ve Romen Dilinde Türk Sözleri hakkinda Bazi Araştimalar, loc. cit.*, pp.265–272.
[138] *Ibidem*, p.269.
[139] *Ibidem*, pp.269–272.
[140] Diac. prof. Emilian Vasilescu, *Orientalistica română, loc. cit.*, pp.621–628.
[141] *Ibidem*, p.622.
[142] *Ibidem*.
[143] *Ibidem*, pp.622–623.

sprijinit moral programul propus anterior de M. Guboglu pentru impulsionarea dezvoltării *orientalisticii–turcologiei* în România.

Maria-Matilda Alexandrescu-Dersca Bulgaru a trecut sumar în revistă unele direcţii ale evoluţiei *preocupărilor de orientalistică-turcologie* în Ţările Române şi în România în perioada: secolul al XVI-lea–1968, în cadrul mai larg al "studiilor islamice" în spaţiul geografico-istoric precizat[144], fără a insista în mod special asupra intervalului 1878–1948. Astfel, autoarea a lămurit originile, caracterul şi evoluţia studiului "limbilor islamice" (turca *osmanli*, araba, persana) în spaţiul istoric românesc, a enumerat bibliotecile şi arhivele din România ce deţineau importante fonduri de izvoare scrise "islamice", precizând numărul acestora şi titlurile principalelor "piese"[145]. Din punctul meu de vedere, o importanţă deosebită prezintă subcapitolul referitor la "activităţile de cercetări islamice", în care M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru a prezentat, printre altele, principalele direcţii ale preocupărilor româneşti didactico–ştiinţifice de orientalistică–turcologie de–a lungul ultimelor trei secole[146]. Contribuţia autoarei amintite, publicată în limba franceză, a completat, în istoriografie, "cartea de vizită" a *studiilor turcologice* în România în epocile medie, modernă şi contemporană, întregind şi articolul lui M. Guboglu din 1956, anterior analizat.

Orientalistul Mayer A. Halevy a adus "quelque suppléments d'information et quelques rectifications d'ordre bio–bibliographique" la contribuţia lui M. Guboglu din 1956, pe care a apreciat-o ca fiind „un aperçu tres érudit des études orientales en langue roumaine"[147]. Aceste completări şi rectificări bio-bibliografice s-au referit la studiile de orientalistică în spaţiul românesc în perioada: sfârşitul secolului al XVI-lea – sfârşitul celui de-al XIX-lea. Pentru ultimul sfert al secolului al XIX-lea, autorul a oferit interesante informaţii despre activitatea ştiinţifică orientalistică a fraţilor Lazăr şi Constantin Şăineanu, aspecte ce mă interesează în mod direct[148].

Turcologul Ion Matei a studiat originea, motivaţiile subiectivo-obiective şi evoluţia studiului limbilor orientale (cu specială privire la turco-osmană, turcă modernă, arabă, persană) în Ţările Române şi în România în perioada: secolul al XVI-lea–1966[149]. Autorul a cercetat iniţiativele şi realizările pe plan didactic în acest domeniu al orientalisticii–turcologiei: în secolul al XVII-lea a început, în Moldova şi în Ţara Românească, studiul limbilor orientale şi a continuat, cu întreruperi şi cu unele reorganizări, în secolele XVIII–XIX. În secolul al XVIII-lea în Ţara Românească şi Moldova au existat "tipografii arabe", unde s-au tipărit mai multe cărţi religioase în limba arabă, cu alfabet arab, pentru arabii creştini ortodocşi din Orientul Apropiat. La sfârşitul acestui secol, dar mai ales în cel următor, au fost elaborate primele dicţionare româno–otomane şi otomano–române, manuale de conversaţie şi gramatică elementară ale limbii turce, de către Ienăchiţă Văcărescu, Anton Pann, Ianache Pashal, Constantin Petrescu[150].

Perioadelor antebelică şi interbelică, I. Matei le-a acordat o atenţie deosebită. „Au cours du dernier quart du siècle précédent (XIX-e siècle) commencent à paraître

[144] Maria-Matilda Alexandrescu-Dersca Bulgaru, *Les études islamiques en Roumanie, loc. cit.*, pp.351–361.
[145] *Ibidem*, pp.351–358.
[146] *Ibidem*, pp.359–361.
[147] Mayer A. Halevy, *Notes bio–bibliographiques concernant l'histoire des études orientales en Roumanie, loc. cit.* (pp.119–125), p.119.
[148] *Ibidem*, pp.122; 123–124; 125.
[149] Ion Matei, *Notes concernant l'enseignement des langues orientales dans les Pays Roumains, loc. cit.*, pp.93–116.
[150] *Ibidem*, pp.93–107.

des conditions favorables pour le développement des études orientales et pour un enseignement des langues orientales. Après 1878, la Dobroudja devient une province de l'État roumain independent. Dans cette région vivait une population tatare et turque"[151]. S-au obţinut unele rezultate demne de amintit în ceea ce priveşte elaborarea unor gramatici şi dicţionare româno–turc şi turco–român[152].

În perioada interbelică s-au manifestat două tendinţe în ceea ce priveşte pregătirea didactico–ştiinţifică a viitorilor specialişti români orientalişti–turcologi filologi şi istorici: *prima*, iniţierea şi specializarea lor în centrele universitare europene cu "vechi tradiţii" în acest domeniu; a *doua*, crearea unor conferinţe sau catedre de limbi orientale (în special turcă) în învăţământul universitar românesc (N. Iorga, Gh. I. Brătianu, I. Iordan etc.). Între 1940–1945, la Iaşi a existat un Institut de Turcologie, a cărui activitate nu a fost, totuşi, pe măsura aşteptărilor[153].

Acest important studiu al lui Ion Matei a completat contribuţiile anterior analizate ale lui M. Guboglu, M. A. Halevy şi M.M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru. Fiind publicat în limba franceză, a prezentat istoriografiei străine principalele momente şi direcţii ale evoluţiei acestui domeniu al orientalisticii–turcologiei româneşti în perioada precizată.

Continuându-şi cercetările în domeniul istoriei turcologiei româneşti, Ion Matei a elaborat "une ample étude sur l'évolution et le développement des études de turcologie en Roumanie"[154], din care a sintetizat câteva capitole şi a publicat un studiu în 1988[155]. Deşi această contribuţie se referă doar la secolele XVI–XVIII, neinteresându-mă în mod direct în prezenta lucrare, totuşi ea este importantă din cel puţin două puncte de vedere: clarifică şi motivează "originile" interesului manifestat de români faţă de studierea istoriei, limbii, culturii, civilizaţiei turcilor otomani şi tătarilor în secolele amintite, temeinică "bază de plecare" pentru preocupările româneşti de turcologie din secolele XIX–XX. Concepţia şi metoda ştiinţifică originală de abordare a subiectului au permis conturarea unei clare imagini de ansamblu asupra evoluţiei interesului românesc faţă de otomani, pe planul studierii istoriei şi limbii acestora, într-un cadru instituţional–didactic patronat moral şi material de instituţia domniei. De asemenea, autorul a oferit interesate informaţii despre iniţiativa organizării unor arhive unde să fie păstrate în condiţii optime "actele turceşti", despre Dimitrie Cantemir, epoca şi opera sa istorică turcologică etc.

Turcologul Mihai Maxim a particularizat şi a caracterizat succint principalele momente şi direcţii ale evoluţiei preocupărilor româneşti de turcologie, începând cu secolul al XVIII-lea şi până la începutul anilor '80[156]. Trebuie însă subliniat faptul că această sumară trecere în revistă a fost realizată în contextul mai larg al cercetării "studiului limbii turce în Europa şi în Turcia", din secolul al XVI-lea până prin 1980[157]. Această abordare relaţională a preocupărilor europene şi româneşti de turcologie filologico-lingvistică şi lexicală a permis sublinierea existenţei unor influenţe reciproce între cele două "zone" cu "interese turcologice" şi a faptului că lucrările

[151] *Ibidem*, p.112.
[152] *Ibidem*, pp.112–113.
[153] *Ibidem*, p.114.
[154] Vezi "R.É.S.E.E.", XXVI-e année, no.2/1988, Bucarest, p.99.
[155] Ion Matei, *Contributions aux début des études de turcologie en Roumanie, XVI-e – XVIII-e siècles*, "R.É.S.E.E.", XXVI-e année, no.2/1988, Bucarest, pp.99–111.
[156] Mihai Maxim, *Limba turco–osmană. Curs practic*, pp.7–8; 10–11; 18–22.
[157] *Ibidem*, pp.13–23.

româneşti în domeniu, rămase în manuscris sau tipărite, au fost comparabile sau competitive ştiinţifico–metodologic cu cele europene.

Acelaşi autor a analizat succint, într-o paradigmatică contribuţie[158], fundamentată pe „o abordare interdisciplinară şi comparatistă a relaţiilor româno-otomane“[159], istoriografia românească a incitantei probleme a *tratatelor* ("capitulaţiilor") acordate de Imperiul otoman Ţărilor Române în perioada: sfârşitul secolului al XIV-lea – sfârşitul secolului al XVIII-lea. Atenţia cuvenită s-a acordat studiilor turcologice referitoare la această chestiune, elaborate şi tipărite în intervalul 1878–1948[160]. S-a amintit, în acest context, despre "primele sondaje [româneşti] în arhivele turceşti" din Istanbul, efectuate în 1898–1899 şi finalizate prin copierea a 215 documente turco–osmane din secolul al XVI-lea, „din colecţia *Mühimme Defterleri (Condicile afacerilor importante)*, asupra importanţei căreia atrăgea atenţia, pentru prima oară în istoriografia universală, tânărul [pe atunci!] istoric N. Iorga [compl.D.P.]"[161]. De asemenea, despre editarea *tratatelor* ("capitulaţiilor") anterior menţionate, *autentice* sau *apocrife*, în istoriografia românească, în secolul al XIX-lea şi în prima jumătate a celui următor. Turcologul Mihai Maxim a enumerat şi a comentat iniţiativele româneşti din prima jumătate a secolului al XX-lea de înfiinţare a unei suprastructuri universitare didactico–formative şi ştiinţifice–de cercetare în domeniul *orientalisticii–turcologiei* din ţara noastră, unele dintre ele materializate, iar altele rămase doar în faza de proiect[162].

De curând, amintitul autor a fixat locul în cadrul preocupărilor româneşti de *turcologie lingvistică* şi a stabilit rolul *Gramaticii limbei otomane* (1905) a lui Adam V. Cotula în învăţarea acestei limbi de către românii, de diferite vârste, ocupaţii, stare materială etc., din Imperiul otoman[163]. "Prima gramatică otomană în româneşte" a lui Adam V. Cotula se adresa în primul rând celor circa 5000 de elevi români din peste 70 de şcoli româno–otomane din imperiul semilunii[164].

Studiile profesorului şi cercetătorului Mihai Maxim, sumar analizate anterior, contribuie la o mai bună cunoaştere a evoluţiei unor categorii de *preocupări turcologice româneşti* în perioada 1878–1948, lămurind anumite aspecte necunoscute încă din istoria amintitelor preocupări istoriografice. Raportarea permanentă a evoluţiei turcologiei româneşti la cea mondială sporeşte valoarea ştiinţifică a acestor contribuţii.

Istoricul Andrei Pippidi a analizat caracteristicile şi direcţiile de cercetare, biblioteca, publicaţiile şi cursurile de specialitate din cadrul *Institutului pentru studiul Europei sud-estice,* concepţia istorică a lui N. Iorga referitoare la acest areal istoric, principalele repere cronologice, editoriale şi de colaborare ştiinţifică internaţională ale celei de-a "doua perioade a studiilor sud–est europene în România [1919-1948] – [compl.D.P.]"[165]. "Principala slăbiciune a Institutului", a afirmat autorul, a fost că "*s-a identificat tot mai mult cu persoana directorului său* [N. Iorga], proteică, ubicuă,

[158] Idem, *Ţările Române şi Înalta Poartă. Caracterul juridic al relaţiilor româno–otomane în evul mediu*, cu o prefaţă de prof. Halil Inalcik, Editura Enciclopedică, Bucureşti, 1993, 299 p.
[159] Idem, *Pentru o abordare interdisciplinară şi comparatistă a relaţiilor româno-otomane*, în „C.L.S.O.", I, 1989, Bucureşti, 1990, pp.9-30.
[160] *Ibidem*, pp.25–36.
[161] *Ibidem*, p.26.
[162] *Ibidem*, p.35.
[163] Idem, *La première grammaire ottomane en roumain*, *loc. cit.*, pp.403–410.
[164] *Ibidem*, p.406.
[165] Andrei Pippidi, *Reformă sau declin. A doua perioadă a studiilor sud–est europene în România*, în "R.I.", s.n., t.II, nr.11–12-1991, Bucureşti, pp.641–649.

şi totuşi unică. Este ceea ce reiese şi din parcurgerea publicaţiilor Institutului [subl. şi compl. D.P.]"[166]. În concluzie, A. Pippidi a precizat că „Institutului [pentru studiul Europei sud-estice], care i-a oferit [lui N. Iorga] o tribună şi mijloace de difuzare a ideilor sale, i se poate însă obiecta că, deşi nu a încetat să activeze în direcţia ce-i fusese imprimată iniţial, a dat unele *semne de oboseală* în anii '30, când însăşi influenţa culturală a lui Iorga era *diminuată*. Revista ["R.H.S.E.E."] îşi lărgise domeniul de preocupări (...); şi aici criza istorismului s-a făcut simţită (...). Etapa studiilor noastre (...), a doua după cea de început, nu s-a epuizat înainte de a fi cunoscut, prin Institutul [de Studii şi Cercetări Balcanice] condus de Victor Papacostea şi prin revista sa «Balcania», o *vitalitate nouă*. Elementele de continuitate faţă de primul Institut sunt mai importante decât factorii de ruptură [compl. şi subl. D.P.]"[167].

Călin Felezeu a trecut în revistă izvoarele istorice otomane, documentare şi narative, publicate în România în perioada 1978–1948, referitoare la originea, caracteristicile şi evoluţia *statutului* politico–juridico–militar etc. al Transilvaniei în raporturile cu Imperiul otoman (1541–1688)[168]. Analizând *istoriografia* problemei pe care o studia, autorul a enumerat principalele contribuţii ale *orientaliştilor-turcologi* din România, publicate între 1878–1948, referitoare la tema amintită[169]. Istoricul clujean a ajuns la concluzia că în România, în intervalul 1878-1948, au fost publicate unele izvoare istorice otomane referitoare la tema sa de studiu, preluate din anumite culegeri de documente, contribuţii ştiinţifice sau periodice de specialitate, unde fuseseră editate în diferite limbi europene. Puţine documente şi cronici otomane fuseseră descoperite *direct* în arhivele, bibliotecile sau muzeele din Turcia, Ungaria, Austria, Germania sau România. Istoriografia turcologică românească referitoare la amintita temă a fost modestă, calitativ şi cantitativ, neputând să fie folosite direct izvoarele istorice otomane. Totuşi, aceste contribuţii au subliniat caracteristicile generale ale *statutului individualizat* al Transilvaniei în raport cu Imperiul otoman în perioada 1541–1688. Tangenţial, Călin Felezeu a amintit şi de contribuţia ştiinţifică a turcologului german Franz Babinger la studierea *statutului Transilvaniei* reflectat în actele oficiale otomane din 1649[170].

Referiri sumare la istoriografia turcologică românească referitoare la problema complexă a întemeierii Principatului autonom al Transilvaniei în raporturile cu Imperiul otoman (mijlocul secolului al XVI-lea), apărută în perioada 1878–1948, a făcut Cristina Feneşan[171]. Indirect, autoarea a enumerat şi izvoarele istorice otomane, documentare, cronistice, epigrafice, numismatice etc. publicate în România în intervalul temporal amintit, referitoare la tema menţionată. Turcologul român a precizat că numărul şi semnificaţia istorică ale acestora sunt modeste în comparaţie cu caracterul, importanţa şi urmările pe plan politic, economic, social, religios, ideologic etc. ale faptului istoric derulat gradual între anii 1538–1571[172].

[166] *Ibidem*, p.644.
[167] *Ibidem*, pp.648–649.
[168] Călin Felezeu, *Statutul Principatului Trasilvaniei în raporturile cu Poarta Otomană (1541–1688)*, Presa Universitară Clujeană, Cluj–Napoca, 1996 (383 p.), pp.11–45, *passim*.
[169] *Ibidem*, pp. 46–64, *passim*.
[170] *Ibidem*, pp.209–215; 220.
[171] Cristina Feneşan, *Constituirea Principatului autonom al Transilvaniei*, Editura Enciclopedică, Bucureşti, 1997, 347 p., *passim*.
[172] *Ibidem*, pp.97–118.

Românistul american Frederick Kellogg a elaborat şi publicat de curând *A History of Romanian Historical Writing,* Bakersfield, California, 1990, 132 p., tradusă în 1996 şi în limba română[173]. Pentru perioada ce constituie obiectul analizei mele, autorul a identificat două etape ale evoluţiei scrisului istoric românesc, numite de el "vârste". Astfel, Fr. Kellogg a subliniat, concis şi pertinent principalele caracteristici ale evoluţiei istoriografiei române în "vârsta de aur, 1859-1918"[174]. Un eveniment politic fundamental, Marea Unire înfăptuită gradual (aprilie-decembrie 1918), a marcat trecerea la o nouă etapă a evoluţiei istoriografiei româneşti, "vârsta de argint, 1918-1944", pe care autorul a caracterizat-o succint[175]. Activitatea ştiinţifico–didactică şi producţia istoriografică ale orientaliştilor români din cele două "vârste metalice" au fost amintite în contextul mai larg al evoluţiei scrisului istoric românesc în perioada 1859-1948. Începând cu 1947-1948 debuta o nouă perioadă în evoluţia istoriografiei române, "vârsta de mercur, 1948-1989", căreia Fr. Kellogg i-a reliefat principalele coordonate de manifestare[176].

Trecând peste denumirile "metalice", discutabile la o analiză mai atentă, date unor etape ale conturării identităţii şi evoluţiei istoriografiei româneşti, se cuvine menţionat faptul că etapizarea scrisului istoric românesc, propusă de românistul american, este acceptată, în general, de cercetătorii români şi străini ai acestui subiect. Iar analizele pertinente, echilibrate şi obiective ale caracteristicilor evoluţiei istoriografiei româneşti în perioada 1878–1948 dovedesc faptul că Fr. Kellogg este un bun şi lucid cunoscător al scrisului istoric românesc din ultimele cinci secole. Poziţia sa de *outsider*, de "celălalt", de pe care a abordat problematica studiată, a oferit un plus de obiectivitate, de autenticitate şi de credibilitate finalităţilor şi ecourilor demersului istoriografic întreprins.

*

* *

Raporturile complexe româno–otomane în perioada 1878-1918 au fost analizate fie în cadrul unor lucrări de sinteză referitoare la politica externă a României în epoca modernă, fie în articole speciale consacrate acestui subiect. Astfel, principalele repere cronologice ale evoluţiei acestor raporturi în perioada amintită au fost particularizate şi explicate în lucrarea colectivă *Politica externă a României. Dicţionar cronologic*[177]*.* Istoricul Nicolae Ciachir a analizat evoluţia amintitelor raporturi în intervalul 1878-1918, fie în cadrul general al *Istoriei popoarelor din sud–estul Europei în epoca modernă (1789–1923)*[178], fie într-o contribuţie specială consacrată acestui subiect[179]. Acelaşi autor a studiat, tangenţial însă, raporturile româno-otomane în această perioadă şi în alte contribuţii ştiinţifice

[173] Frederick Kellogg, *O istorie a istoriografiei române*, traducere de Laura Cuţitaru, prefaţa de Al. Zub, Editura Institutului European, Iaşi, 1996, 189 p.
[174] *Ibidem*, pp.52–66; 75–79.
[175] *Ibidem*, pp.66–74; 79–81.
[176] *Ibidem*, pp.83–106.
[177] Coordonatori Ion Calafeteanu şi Cristian Popişteanu, E.Ş.E., Bucureşti, 1986, pp.130–167, *passim*.
[178] E.Ş.E., Bucureşti (405 p.), 1897, pp.193–371.
[179] N. Ciachir, *Contribuţii la studiul relaţiilor româno–turce (1878–1914)*, în "A.D.I.R.I. Buletin de studii şi referate", nr.5 (23)/1970, Bucureşti, extras, 36 p.

ale sale[180]. Mai amintesc şi interesantele contribuţii ale lui Mihai Maxim, care a analizat condiţiile interne din imperiul semilunii în 1877[181], Constantin Velichi, care a abordat relaţiile dintre statele balcanice, între 1878-1912, de pe poziţia Imperiului otoman[182] sau Tahsin Gemil, care a studiat relaţiile dintre revoluţia "Junilor turci" şi populaţia musulmană din România[183].

Mehmed Ali Ekrem a analizat succint relaţiile româno–otomane în perioada 1878–1914 în contextul studierii "situaţiei economice, sociale şi etnice a turcilor dobrogeni între 1878 şi primul război mondial"[184]. Autorul a ajuns la concluzia că problema populaţiei de origine turco–tătară nu a fost o chestiune în litigiu între România şi Imperiul otoman, nu a devenit un impediment major în calea dezvoltării relaţiilor dintre cele două state.

Raporturile româno–turce în perioada interbelică în anii celui de-al doilea război mondial şi în primii ani postbelici au fost studiate în *dicţionarul cronologic* deja amintit[185], în sinteza[186] şi articolul special[187] ale lui Nicolae Ciachir şi, mai ales, în recenta monografie elaborată de Mehmed Ali Ekrem[188].

Ultimul istoric amintit a cercetat caracteristicile şi evoluţia relaţiilor bilaterale româno–turce de-a lungul etapelor pe care le-a delimitat în cadrul perioadei interbelice: 1918–1923(prăbuşirea unui imperiu multinaţional anacronic şi întemeierea Turciei moderne)[189]; 1923–1928(stabilirea relaţiilor diplomatice bilaterale pe baze noi)[190]; 1928–1934("colaborarea româno–turcă pentru securitate colectivă" în sud–estul Europei)[191]; 1934–1940(colaborarea bilaterală în cadrul Înţelegerii Balcanice)[192]; 1938–1939(relaţiile bilaterale în ajunul celei de-a doua conflagraţii mondiale)[193]; 1939–1944(relaţiile româno–turce în primul an de război şi în timpul guvernării lui Ion Antonescu)[194]. Autorul a folosit însă o bibliografie selectivă pentru elaborarea contribuţiei sale, cu unele trimiteri şi note incomplete. M.A. Ekrem nu a cercetat Arhiva Legaţiei sau Ambasadei Republicii Turcia la Bucureşti (perioada interbelică) şi nici arhiva personală a ministrului, ulterior ambasadorului turc în România, Hamdullâh Suphı Tanrıöver (1931–1944), izvoare

[180] Idem, *România în sud–estul Europei (1848–1886)*, Editura Politică, Bucureşti, 1968 (237 p.), pp.180–235; idem, *La diplomatie roumaine dans les Balkans entre 1878–1900*, în "Balcania", VII, 1977, Belgrad, extras, 6 p.; idem, *Acţiunile diplomaţiei româneşti pe plan balcanic în perioada 1878–1900*, în "R.A.", anul LV, voi. XL, nr.2/1978, Bucureşti, pp.145–151; idem, *România şi ţările balcanice în perioada 1878–1900*, în "R.dI.", XXXIII, nr.2/1980, Bucureşti, pp.327–352; idem, *Implicaţiile pe plan european ale revoluţiei turce din 1908*, în "R.dI.", XXXI, nr.9/1978, Bucureşti, pp.1625–1647; idem, *Rolul României în sud–estul Europei între anii 1900–1912*, în "Muzeul Naţional", VI, 1982, Bucureşti, pp.303–309.

[181] Mihai Maxim, *Situaţia internă a Imperiului otoman la 1877*, în "A.U.B.I.", XXVI, 1977, Bucureşti, pp.27–34.

[182] Constantin Velichi, *Imperiul otoman şi statele din Balcani între 1878–1912*, în "S.A.I.", nr.XV, 1970, Bucureşti, pp.171–198.

[183] Tahsin Gemil, *Asociaţia din România a "Junilor Turci"*, în "A.I.I.A.X.I.", VII, 1970, Iaşi, pp. 173–195 (cu o bibliografie selectivă despre *Junii turci*).

[184] M. A. Ekrem, *Din istoria turcilor dobrogeni*, cuvânt înainte de Demény Lajos, Editura Kriterion, Bucureşti, 1994 (255 p.), pp.72–106.

[185] *Politica externă*, pp.168–250, *passim*.

[186] N. Ciachir, *Istoria*, pp.376–385.

[187] Idem, *Contribuţii la istoricul relaţiilor româno–turce (1923–1938)*, în "S.A.I.", nr.XLVII–XLVIII, 1983, Bucureşti, pp.128–135.

[188] M. A. Ekrem, *Relaţiile româno–turce între cele două războaie mondiale (1918–1944)*, Editura Ştiinţifică, Bucureşti, 1993, 152 p.

[189] *Ibidem*, pp.17-23.

[190] *Ibidem*, pp.24–33.

[191] *Ibidem*, pp.34–49.

[192] *Ibidem*, pp.50–66.

[193] *Ibidem*, pp.67–95.

[194] *Ibidem*, pp.96–136.

istorice fundamentale pentru studiul acestei teme, ambele fonduri aflate la Istanbul. În ciuda acestor neajunsuri şi neîmpliniri, contribuţia lui M.A. Ekrem rămâne deocamdată cea mai importantă monografie consacrată relaţiilor româno-turce în perioada 1918-1944.

Acelaşi autor a mai studiat anterior caracteristicile şi evoluţia raporturilor româno-turce în segmentul temporal 1928-1934[195]. Cu această ocazie, M.A. Ekrem a analizat influenţa relaţiilor româno-otomane în perioada interbelică asupra situaţiei juridice, politice, sociale, economice, culturale, demografice, religioase etc. a turcilor dobrogeni în deceniile dintre cele două războiaie mondiale[196].

Alte imagini de ansamblu asupra evoluţiei relaţiilor dintre Turcia kemalistă şi România între 1923-1939 au mai oferit Eliza Campus[197] şi Mircea N. Popa[198]. Mihai Maxim[199] a studiat participarea României la Conferinţa de la Lausanne (noiembrie 1922–iulie 1923) şi poziţia ţării noastre faţă de revendicările legitime ale delegaţiei turce, în primul rând pe baza valorificării informaţiilor inedite din *jurnalul* lui I. G. Duca, ministrul de Externe şi şeful delegaţiei române la acea conferinţă internaţională. Atitudinea României este reflectată şi în alte izvoare istorice sau memorialistice, cât şi în istoriografia românească a temei.

Despre relaţiile cordiale româno–turce în intervalul martie 1946–septembrie 1948, perioadă în care ambasador al României în Turcia a fost matematicianul Grigore C. Moisil, a oferit succinte informaţii Viorica Moisil[200].

Referitor la evoluţia şi caracteristicile raporturilor complexe, pe multiple planuri, româno–otomano/turce, în perioada 1878–1948, am consultat şi unele contribuţii de specialitate ale istoricilor turci. Aceste studii au fost elaborate fie pe baza valorificării informaţiilor oferite de izvoare istorice inedite, fie prin sistematizarea istoriografiei unei probleme până într-o anumită perioadă. Astfel, cauzele, caracterul, desfăşurarea, participarea României, tratatele de pace şi urmările războiului ruso/româno–otoman din 1877–1878 au fost analizate de Y. T. Kurat[201], T. Y. Öztuna[202] sau E. Z. Karal[203]. Situaţia internă a imperiului semilunii în timpul "perioadei absolutiste" (1876–1907), originea mişcării Junilor turci, evoluţia şi conţinutul ideilor lor politice, activitatea dr. Ibrahim Themo şi retragerea sa în România, desfăşurarea revoluţiei Junilor turci şi ecourile acesteia în România,

---

[195] Idem, *Relaţiile româno–turce (1928–1934)*, în "R.d I.", XXXIV, nr.5/1981, Bucureşti, pp.883-898.
[196] Idem, *Din istoria*, pp.107–198.
[197] Eliza Campus, *Les relations entre Turque kémaliste et la Roumanie pendant l'entre–deux–guerres*, în "R.R.H.", XX, nr.3/1981, Bucarest, pp.411–434.
[198] Mircea N. Popa, *Quelques aspects des relations roumaino–turques pendant l'entre–deux–guerres mondiales*, în "R.R.H.", XX, nr.4/1981, Bucarest, pp.753–760.
[199] Mihai Maxim, *Romen Kaynakları ve Tarihçiliği'nin Işığı altında Romanya'nın Lozan Konferansına Katılışı (Participarea României la Conferinţa de la Lausanne reflectată în contribuţiile istoriografiei şi în izvoarele româneşti)*, în vol. *70. Yıldönümünde Lozan ve Ismet Inönü*, Ankara, 1994, reeditat în revista "Renkler", IV.Cilt, Kriterion Yayinevi, Bükreş, 1995 (333 s.), ss.316–324.
[200] Viorica Moisil, *Un om ca oricare altul, Grigore C. Moisil*, Editura Albatros, Bucureşti, 1979, pp.298–299.
[201] Y. T. Kurat, *1877–1878. Osmanlı–Rus harbının sebepleri (Cauzele războiului ruso–turc din 1877–1878)*, în "Belleten", XXVI–ncı yili, 1962, Ankara, pp.567–592.
[202] T. Y. Öztuna, *Resimlerle 1293 H. Harbı.1877–1878, Türk–Rus Savaşı (Războiul din 1293 H. ilustrat. Luptele turco–ruseşti din 1877–1878)*, Istanbul, 1969.
[203] E. Z. Karal, *Osmanlı Tarihi, VIII[nci] Cilt: Birinci Meşrutiyet ve Istibdat Devirleri, 1876–1907 (Istoria otomană, vol.VIII: Prima perioadă constituţională şi perioada absolutistă, 1976–1907)*, Ankara, 1962.

relațiile româno–otomane până în 1914 au fost studiate de E. E. Ramsaur[204], Șerif Mardin[205], Sina Akşin[206], dr. Ibrahim Themo[207], A. B. Kuran[208] sau Ahmed Feroz[209].

Cauzele şi caracterul participării Imperiului otoman la Primul război mondial, beligeranța româno–otomană sau prevederile şi urmările armistițiilor de la Mudros și Mudanya au fost cercetate de Mihdat Sertoglu[210], A. E. Yalman[211], Fahri Belen[212] sau A. F. Türkgeldi[213]. Informații interesante, necunoscute sau puțin folosite în istoriografia românească, despre desfăşurarea războiului turc pentru eliberare şi independență (1918–1923), ascensiunea politică a lui Mustafa Kemâl, noul curs al relațiilor bilaterale româno–turce, ecourile acestora în presa turcă şi română etc. oferă contribuțiile istorice elaborate de T. Bíyíklíoglu[214], N. Peker[215], Celal Bayar[216], S. S. Karaman[217], Mahmut Gologlu[218], Kâzim Özalp[219], Y. H. Bayur[220] sau sub auspiciile G.K.B.H. Tarih Dairesi[221].

Participarea şi activitatea delegației turce la Conferința interrnațională de la Lausanne (1922–1923), evoluția tratativelor diplomatice şi prevederile tratatului de pace încheiat în această localitate (iulie 1923) au fost studiate de Cemil Bilsel[222] sau A. N. Karacan[223], pe baza documentelor acestui for european editate sub patronajul T. C. Hariciye Vekâleti[224] sau de S. L. Meray[225]. În aceste contribuții au fost evidențiate şi participarea delegației române la amintita conferință, promovarea intereselor româneşti şi convergența acestora la cele turceşti, sprijinul acordat de

[204] E. E. Ramsaur, *The Young Turks: Prelude to the Revolution of 1908*, Princeton, New York, 1957, reeditare, Beirut, 1965.

[205] Şerif Mardin, *Jön Türklerinin Siyasî Fikirleri, 1895–1908 (Ideile politice ale Junilor turci, 1895–1908)*, Ankara, 1964.

[206] Sina Akşin, *Jön Türkleri ve Ittihat ve Terakki (Junii turci şi "Uniune şi Progres")*, Istanbul, 1987.

[207] Dr. Ibrahim Themo, *Ittihat ve Terakki Cemiyetinin Teşekkülü (Întemeierea societății "Uniune şi Progres")*, Mecidye, Romanya, 1939 (ediția a II-a, Istanbul, 1987).

[208] A. B. Kuran, *Imkilâp Tarihimiz ve Ittihat ve Terakki (Istoria revoluției noastre şi "Uniune şi Progres")*, Istanbul, 1948.

[209] Ahmed Feroz, *The Young Turks: The Committee of Union and Progress in Turkish Politics, 1908–1914*, Oxford, 1969.

[210] Mihdat Sertoglu, *Birinci Cihan Savaşına girişimizin gerçek sebepleri (Adevăratele cauze ale intrării noastre în Primul război mondial)*, în "Belgelerle Türk Tarihi Dergisi", vol.XV, 1968, Istanbul, pp.3–13.

[211] A. E. Yalman, *Turkey in the World War*, New Haven, Conneticut and London, 1930.

[212] Fahri Belen, *Birinci Cihan Harbında Türk Harbı (Războiul turc în cadrul Primului război mondial)*, 5 vol., Ankara, 1963–1967.

[213] A. F. Türkgeldi, *Mudros ve Mudanya Mütarekelerinin Tarihi (Istoria armistițiilor de la Mudros şi Mudanya)*, Ankara, 1948.

[214] T. Bıyıklıoğlu, *Türk Istiklâl Harbı. I.Mudros Mütarekesi ve Tatbikati (Războiul turc pentru independență. I. Armistițiul de la Mudros şi aplicarea sa)*, Ankara, 1962; idem, *Atatürk Anadoluda, 1919–1921 (Atatürk în Anatolia, 1919–1921)*, Ankara, 1959.

[215] N. Peker, *1918–1923.Istiklâl Savaşının vesika ve resimleri (Documente şi fotografii din războiul pentru independență, 1918–1923)*, Istanbul, 1955.

[216] Celal Bayar, *Ben de Yazdım: Millî Mücadeleye Giriş (Şi eu am scris: Introducere în studiul luptei de eliberare națională)*, 8 vol., Istanbul, 1965–1972.

[217] S. S. Karaman, *Istiklâl Mücadelesi ve Enver Paşa (Lupta pentru independență şi Enver pâşâ)*, Istanbul, 1967.

[218] Mahmut Gologlu, *Millî Mücadele Tarihi (Istoria luptei de eliberare națională)*, 5 vol., Ankara, 1968–1971.

[219] Kâzim Özalp, *Millî Mücadele, 1919–1922 (Lupta de eliberare națională, 1919–1922)*, 2 vol., Ankara, 1971–1972.

[220] Y. H. Bayur, *Türk Inkilâbı Tarihi (Istoria revoluției turceşti)*, 3 vol. în 10 fascicole, Ankara, 1940–1967.

[221] G.K.B.H. Tarih Dairesi, *Türk Istiklâl Harbı (Războiul turc de independență)*, 6 vol., Ankara, 1962–1968.

[222] Cemil Bilsel, *Lozan (Lausanne)*, 2 vol., Ankara, 1933.

[223] A. N. Karacan, *Lozan Konferansı ve Ismet Paşa (Conferința de la Lausanne şi Ismet pâşâ)*, Istanbul, 1943; idem, *Lozan (Lausanne)*, Istanbul, 1971.

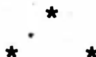
[224] T. C. Hariciye Vekâleti, *Lozan Konferansı, 1922–1923 (Conferința de la Lausanne, 1922–1923)*, în alfabet arab, 2 vol., Istanbul, 1343 H. (1924–1925).

[225] S. L. Meray, *Lozan Barış Konferansı. Tutanaklar ve Belgeler (Conferința de pace de la Lausanne. Procese-verbale şi documente)*, Ankara, 1969.

diplomaţii români cererilor legitime ale părţii turce, întărirea colaborării româno–turce în sud–estul Europei etc.

Y. H. Bayur[226], A. Akşin[227] sau S. R. Sonyel[228] au analizat caracteristicile generale, direcţiile geografice de manifestare, împlinirile şi nerealizările etc. politicii externe turceşti în timpul lui Mustafa Kemâl Atatürk. Prietenia şi colaborarea turco–română în perioada interbelică sau dovedit a fi factori politico–diplomatici constanţi de stabilitate în Europa central–sudică şi în zona Mării Negre. Un rol important în promovarea cooperării zonale româno–turce, pe diferite planuri, l-a jucat diplomatul şi literatul turc Hamdullâh Suphî Tanríöver, ministru şi ambasador al ţării sale în România (1931–1944). Viaţa, opera literară, activitatea diplomatică în România, *memoriile* etc. acestuia au fost cercetate de Mustafa Baydar[229] sau de dr. Fethi Tevetoglu[230].

Am consultat, de asemenea, şi contribuţiile referitoare la evoluţia politicii externe otomane în timpul primului război mondial, semnată de Ulrich Trumpener[231], sau în următoarele trei decenii, elaborată de E. R. Vere–Hodge[232]. Folosind izvoare istorice inedite sau reanalizându-le pe cele edite, autorii au oferit o imagine de ansamblu veridică, "din afară", asupra opţiunilor politice externe otomane sau turce în perioada 1914–1948. Tangenţial, s-au făcut referiri şi la relaţiile politico–diplomatice româno–otomano/turce în acelaşi interval temporal.

Originile, motivaţiile, caracteristicile, direcţiile de evoluţie, curentele de gândire, concepţiile şi "şcolile" istorice, tendinţele şi programele de cercetare, principalii reprezentanţi, etapele etc. istoriografiei româneşti din perioada 1878–1948, au fost studiate în contribuţii cu tematică segmenţială sau în încercări de sinteză a dezvoltării scrisului istoric românesc.

Ioan Bogdan[233], C.C. Giurescu[234], P.P. Panaitescu[235] sau Alexandru V. Boldur[236], în cercetările lor asupra evoluţiei istoriografiei româneşti în intervale temporale strict delimitate, nu au avut în atenţie în mod special *preocupările de*

---

[226] Y. H. Bayur, *Türkiye Devletinin Dış Siyasî (Politica externă a statului turc)*, Istanbul, 1938.

[227] A. Akşin, *Atatürk'ün dış politika ilkeleri ve diplomasisi (Principiile şi diplomaţia politicii externe a lui Atatürk)*, fascicolele I–II, Istanbul, 1964–1966.

[228] S. R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politikası (Războiul de eliberare turc şi politica externă)*, I, Ankara, 1974.

[229] Mustafa Baydar, *Hamdullâh Suphî Tanrıöver ve anıları (H. S. T. şi amintirile sale)*, Menteş Matbaasi, Istanbul, 1968, pp.153–161; idem, *Hamdullâh Suphî Tanrıöver'in Romanya'daki çalışmaları (Activitatea lui H. S. T. în România)*, în revista "Türk Yürdü", VI-ncı yılı, sayı 6/Temmuz 1967, Ankara, 8 p.

[230] Dr. Fethi Tevetoglu, *Hamdullâh Suphî Tanrıöver (1885–1966). Hayatı ve Eserleri (H.S.T. Viaţa şi operele sale)*, Sevinç Matbaasi, Ankara, 1986, pp.204–232.

[231] Ulrich Trumpener, *Turkey's Entry into World War I: an Assesment of Responsabilities*, în "J.E.H.", vol.XXXIV, 1962, pp.369–380; idem, *Germany and the Ottoman Empire, 1914–1918*, Princeton, N.J.,1968.

[232] E. R. Vere–Hodge, *Turkish Foreign Policy, 1918–1948*, Ambilly Annemase, U.S.A., 1950.

[233] Ioan Bogdan, *Istoriografia română şi problemele ei actuale*, în "Academia Română. Discursuri de recepţiune", t.XXVII, 1905, Bucureşti, pp.3–28.

[234] C. C. Giurescu, *Consideraţii asupra istoriografiei româneşti în ultimii douăzeci de ani [1905–1925]*, în "R.I.", XII, nr.7–9/iulie–septembrie 1926, Bucureşti, pp.1–50, şi extras, 49 p.

[235] P. P. Panaitescu, *Rumänische Geschichtsschreibung, 1918–1942*, în "S.O.F.", VIII. Band, nr.1–2/1943, München, pp.69–109.

[236] A. V. Boldur, *Ştiinţa istorică română în ultimii 25 de ani [1920–1945].Constatări şi remedii*, Tipografia A. Ţerek, Iaşi, 1946, 98 p.; reeditat în "Studii şi cercetări istorice", XX, 1947, Iaşi, pp.1–95.

orientalistică–turcologie, ci au trasat doar coordonatele generale conceptuale, metodologice, organizatorice etc. ale cercetării şi scrisului istoric în spaţiul românesc. Fragmentarea cronologică a "duratei lungi" a evoluţiei istoriografiei româneşti de către aceşti istorici i-a împiedicat astfel să individualizeze noile direcţii şi domeniile de cercetare istorică apărute în ştiinţa istorică românească începând cu ultimul sfert al veacului al XIX-lea. Printre ele, şi cele de *orientalistică-turcologie*, ce se "pierdeau" astfel în şuvoiul "ofertei istoriografice" complexe, generoase, multidirecţionale de la începutul secolului al XX-lea.

Pentru deceniul 1936–1946, istoricii turcologi Aurel Decei şi Nicoară Beldiceanu au întocmit o bibliografie selectivă a contribuţiilor istorice româneşti referitoare la "Orient", zonă geografico-istorică căreia i s-a acordat accepţiunea spaţio–temporală cea mai largă, fără o restrângere doar la Orientul islamic[237]. Această bibliografie sumar adnotată a trecut în revistă 109 contribuţii istorice româneşti în domeniul orientalisticii–turcologiei, prezentându-le istoriografiei mondiale şi fiind singura încercare de acest gen din România în prima jumătate a secolului al XX-lea.

O sintetică trecere în revistă a evoluţiei istoriografiei româneşti în cele opt decenii de care mă ocup a realizat istoricul Pompiliu Teodor în 1970[238], fără a nominaliza în mod deosebit *preocupările de orientalistică-turcologie*. Ulterior, Lucian Boia a elaborat prima imagine de ansamblu asupra *evoluţiei istoriografiei române* de la origini până la începutul anilor 1970[239], fiind analizate atât tendinţele, orientările, direcţiile, domeniile şi "şcolile" de cercetare istorică, cât şi viaţa şi opera ştiinţifică ale marilor "corifei" ai scrisului istoric românesc. Autorul a studiat caracteristicile generale şi liniile de evoluţie, "ofertele" şi realizările, căutările şi neîmplinirile etc. istoriografiei române în ultimul sfert al secolului al secolului al XIX-lea şi în prima jumătate a celui următor[240]. Lucian Boia a amintit şi a analizat sumar şi preocupările de *orientalistică-turcologie* ale unor istorici care şi-au desfăşurat activitatea de cercetare ştiinţifică în perioada amintită anterior. De exemplu, studiind uriaşa operă istorică a lui Nicolae Iorga[241], a particularizat în cadrul ei *preocupările de turcologie*, analizând succint celebra sinteză a istoriei otomane, *G.O.R.*, 5 vol., Gotha, 1908-1913[242]. În sinteza lui Lucian Boia se observă deja tendinţa de a individualiza direcţiile şi domeniile de cercetare istorică apărute în istoriografia românească începând cu ultimul sfert al secolului al XIX-lea. Printre ele, aşa cum am mai subliniat, şi cele de *orientalistică-turcologie*[243].

Dar cercetătorul *per excellentiam* al fenomenului istoriografic românesc în ultimul pătrar al secolului al XIX-lea şi în prima jumătate a celui următor este Alexandru Zub. Exegetul ieşean a oferit o primă şi completabilă sinteză, după cum el însuşi a caracterizat-o, a evoluţiei istoriografiei române în ultimul sfert al secolului al XIX-lea şi în primele decenii ale celui următor[244]. După ce a conturat o imagine de

[237] Aurel Decei, Nicoară Beldiceanu, *Kitaplar ve Mecmua'lar, Romanya (Bibilographie 1936–1946 des publications roumaines sur l'Orient)*, în "Oriens", II, 1949, Leiden, pp.333–346.
[238] Pompiliu Teodor, *Evoluţia gândirii istorice româneşti*, Editura Dacia, Cluj, 1970 (L+478 p.), pp.V–XII; XL–L; 107–434; 435–477.
[239] Lucian Boia, *Evoluţia istoriografiei române*, Tipografia Universităţii din Bucureşti, 1976, 377 p.
[240] *Ibidem*, pp.140–144; 231–238.
[241] *Ibidem*, pp.240–268.
[242] *Ibidem*, pp.259–260.
[243] Vezi şi idem, *Evoluţia ştiinţei istorice româneşti*, în "R. d I.", anul XXXIV, nr.7/1981, Bucureşti, pp.1233–1250.
[244] Alexandru Zub, *De la istoria critică la criticism (Istoriografia românească la finele secolului XIX şi la începutul secolului XX)*, Editura Academiei, Bucureşti, 1985, 312 p.

ansamblu asupra "sfârşitului de veac [al XIX-lea] în istoriografie"[245], autorul a studiat "geneza şcolii critice"[246] ("Deceniul ultim al secolului al XIX-lea e răstimpul în care s-a înfiripat *şcoala critică* (subl. Al. Zub)"[247], "programul şi etapele" cercetării istorice promovate de aceasta[248], "implicaţiile teoretice şi de metodă" ale programului şcolii critice asupra scrisului istoric din epoca respectivă[249]. Al. Zub a amintit de *preocupările de orientalistică-turcologie* ale lui Nicolae Iorga (a insistat asupra genezei, elaborării şi ecourilor istoriografice ale sintezei *G.O.R.*[250] sau patronate de acest polihistor[251]). A analizat "un concept integrator: Europa sud-orientală"[252], teoretizat şi introdus în circuitul istoriografic de N. Iorga. Gândind şi procedând astfel, Iorga dorea să particularizeze locul şi rolul românilor în istoria acestei zone de intersecţie şi interdependenţă a două continente (Europa central-sudică şi Asia vestică) şi "încerca să reconcilieze perspectiva locală cu cea mai largă, de istorie a lumii"[253]. De asemenea, exegetul ieşean a "radiografiat" şi concretizarea efectivă, practică, instituţională–de cercetare, a acestui original "concept integrator": temeiurile, întemeierea, programul activităţii ştiinţifice–de cercetare şi didactico–formative, prezentat la 24 ianuarie 1914, revista de specialitate („Bulletin de l'Institut pour l'Étude de l'Europe Sud-Orientale" - abreviat : "B.I.É.E.S.O."), colaborările interne şi internaţionale în domeniu etc. ale *Institutului pentru studiul Europei sud-orientale* (Bucureşti)[254].

Al. Zub a continuat studierea evoluţiei istoriografiei româneşti şi a elaborat o temeinică contribuţie referitoare la scrisul istoric românesc în perioada interbelică[255]. După conturarea orizonturilor şi perspectivelor bibliografice, culturale, documentologice sau evenimenţiale ale perioadei şi istoriografiei interbelice[256], autorul a insistat asupra tendinţelor, direcţiilor şi domeniilor de cercetare istorică, a "şcolilor" istorice şi a programelor acestora[257], evidenţiind predispoziţiile pentru *zona balcanică*, pentru *lumea otomană*, în strânsă legătură cu dimensiunea geografico-istorică şi istoriografică europeană[258]. Al. Zub a enumerat rezultatele concrete ale proiectelor de organizare instituţională, statală sau privată, a cercetării istorice a "Europei sud-estice", a "Europei balcanice", a *Imperiului otoman* în ultimă instanţă: *Institutul pentru studiul Europei sud-orientale/sud–estice* (1914–1948, la Bucureşti)[259], *Institutul de Turcologie* (1940–1945, la Iaşi)[260] sau *Institutul de studii şi cercetări balcanice* (1943–1948, la Bucureşti)[261]. În perioada interbelică, "institutul devenise pretutindeni [în lume] un mod de organizare a activităţii ştiinţifice, iar ansamblul institutelor create sau numai propuse la noi [în România] trebuia să

245 *Ibidem*, pp.12–13; 49–102.
246 *Ibidem*, pp.103–153.
247 *Ibidem*, p.109.
248 *Ibidem*, pp.154–196.
249 *Ibidem*, pp.197–251.
250 *Ibidem*, pp.150; 156; 239–240; 252; 268.
251 *Ibidem*, p.162.
252 *Ibidem*, pp.233–244.
253 *Ibidem*, p.237.
254 *Ibidem*, pp.163; 188–189; 191; 195; 233–237; 239–242; 277; 296.
255 Idem, *Istorie şi istorici în România interbelică*, Editura Junimea, Iaşi, 1989, 412 p.
256 *Ibidem*, pp.21–168.
257 *Ibidem*, pp.169–185.
258 *Ibidem*, pp.203–211.
259 *Ibidem*, pp.134; 141; 195; 208; 326.
260 *Ibidem*, pp.182; 326.
261 *Ibidem*, pp.141; 326.

răspundă unei tendințe de etnopedagogie și progres [subl. și compl. D.P.]"[262], a concluzionat autorul. Turcologul german Franz Babinger a fost invitat oficial la București de către Nicolae Iorga, pentru a pune bazele unei inițieri în *turcologie* la nivel universitar și a organiza investigații turcologice inter– și pluridisciplinare în Dobrogea (1935–1937). Ulterior, a fost invitat de medievistul universalist Gh. I. Brătianu la Universitatea din Iași, unde a profesat în domeniul său (1937–1943) și a fost directorul de studii al amintitului Institut de Turcologie. Atitudinea și demersurile lui Gh. I. Brătianu în această direcție se înscriau pe linia convingerii sale ferme că *orientalistica–turcologia* putea și trebuia să aducă un real folos și mari avantaje scrisului istoric românesc[263].

În monografiile anterior amintite, elaborate de Alexandru Zub, *preocupările românești de orientalistică-turcologie* au fost particularizate în cadrul "ofertei istoriografice" complexe, generoase și multidirecționale de la sfârșitul secolului al XIX-lea și din prima jumătate a celui următor. Fără a coborî la analiza de amănunt, pentru care îi lipseau însă abordările strict domeniale și "studiile de caz", exegetul ieșean a oferit, pentru prima dată în istoriografia românească, o imagine de ansamblu a evoluției și realizărilor acestei categorii de preocupări istorice, totul raportat la și explicat prin dezvoltarea generală a scrisului istoric românesc în perioada anterior precizată.

Carol Göllner a individualizat *contribuția românească la scrierea istoriei Imperiului otoman,* în cadrul *turcologiei europene* din ultimele trei secole[264]. A analizat sumar contextul istoric sud-est european (secolul XVIII–începutul secolului XX) și reflectarea sa în *istoriile otomane* scrise de Dimitrie Cantemir, Ienăchiță Văcărescu, Dionisie Fotino și Nicolae Iorga. Același autor a reluat și a explicitat problema contribuției studiilor turcologice românești la o mai bună și obiectivă cunoaștere a Imperiului otoman și a istoriei sale[265].

Ștefan Ștefănescu a realizat o *Scurtă privire asupra istoriografiei românești*[266], ca *introducere* la *Enciclopedia istoriografiei românești*[267]. În această sumară trecere în revistă a evoluției scrisului istoric românesc din secolul al XVII-lea până la zi, autorul a subliniat principalele caracteristici, direcții și domenii de cercetare, "școli" istorice, promotori etc. ai fenomenului istoriografic românesc în perioada 1878–1948[268], fără a aminti sau a insista în mod special asupra *preocupărilor de orientalistică–turcologie*. În a doua parte a acestui *enciclopedii*, în succinte medalioane bio–bibliografice, au fost prezentate principalele repere ale vieții și activității didactico–formative și științifice de cercetare ale *orientaliștilor–turcologi* din intervalul 1878–1948/1955: M. M. Alexandrescu–Dersca Bulgaru[269], Andrei Antalffy[270], Nicoară Beldiceanu[271], Aurel Decei[272], Mihail Guboglu[273], Nicolae

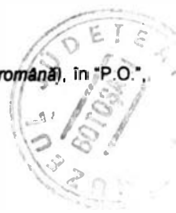
[262] *Ibidem*, p.142.
[263] *Ibidem*, pp.182; 326.
[264] Carol Göllner, *Rumänische Beitrage zur Geschichte des osmanischen Reiches*, în "Forschungen zur Volks– und Landeskunde", XXI, nr.2/1978, Sibiu, pp.115–120.
[265] Idem, *Der Beitrag der rumänischer turkologischer Forschungen zur besseren Kenntnis des osmanischen Reiches*, în "R.É.S.E.E.", XIX, nr.2/1981, Bucarest, pp.283–288.
[266] Vezi *infra*, lucrarea citată la nota nr.263, pp.7-20.
[267] Coordonator științific: prof. univ. dr. Ștefan Ștefănescu, E.Ș.E., București, 1978, 471 p.
[268] *E.I.R.*, pp.11–18.
[269] *Idem*, pp.32–33 (*voce* de Florin Constantiniu).
[270] *Idem*, p.36 (*voce* de L. Demény)
[271] *Idem*, p.53 (*voce* de Dan Berindei)
[272] *Idem*, pp.121–122 (*voce* de Damaschin Mioc).
[273] *Idem*, pp.164–165 (*voce* de Damaschin Mioc).

Iorga[274], Ion Matei[275], Hagop Djolonian Siruni[276]. La sfârşitul *enciclopediei* s-au oferit date generale despre înfiinţarea, programul şi activitatea didactico–ştiinţifică ale Facultăţilor de Litere şi Filosofie ale Universităţilor din Bucureşti şi Iaşi, Institutului pentru studiul Europei est-orientale (sau Europei sud-estice) şi Institutului de studii şi cercetări balcanice[277]. În aceste instituţii s-au organizat şi desfăşurat, sporadic sau cu o anumită continuitate, în perioada 1920–1948, cursuri şi seminarii de limbă şi paleografie turco–osmană, limbă turcă modernă, istorie a Imperiului otoman sau a relaţiilor complexe şi multiple româno-otomane, fără ca aceste *realizări didactice turcologice* să fie amintite. În acest context, nu s-a pomenit nimic nici despre Institutul de Turcologie de la Iaşi (1940–1945).

Istoricul ieşean Vasile Cristian a studiat activitatea didactico-ştiinţifică în domeniul *istoriei* la Universitatea din Iaşi[278], insistând în mod special asupra perioadei 1860–1918[279] şi 1918–1944[280]. În această sinteză a evoluţiei istoriografiei ieşene, racordată evident la pulsul celei româneşti şi europene, autorul a analizat viaţa şi opera marilor istorici ieşeni care s-au afirmat la sfârşitul secolului al XIX-lea şi în prima jumătate a celui următor. Pentru perioada interbelică[281], nu a amintit însă *nimic* despre cursurile şi seminariile de *limbă turco-osmană* şi de *istorie a Imperiului otoman* ţinute de Franz Babinger la Facultatea de Litere şi Filosofie din Iaşi (1937–1943) şi, mai ales, despre Institutul de Turcologie (1940–1943), din capitala culturală a Moldovei, condus de acelaşi turcolog german.

O sumară trecere în revistă a evoluţiei orientalisticii române în epocile modernă şi contemporană a efectuat orientalistul–turcolog polon Jan Reychman în 1956[282]. Referindu-se în mod special la preocupările româneşti de orientalistică–turcologie din perioada interbelică, autorul a amintit "contribuţia deosebită [pe care] a avut-o istoricul–turcolog Franz Babinger (...) [la] dezvoltarea studiilor istorice de turcologie în România, (...) ca şi în organizarea şi funcţionarea, într-o anumită perioadă [1940–1945], în timpul războiului german, a secţiei de Turcologie [Institutul de Turcologie] de pe lângă Universitatea din Iaşi [compl. D.P.]"[283]. Orientalistul polon a mai enumerat şi principalele contribuţii turcologice ale lui Franz Babinger în perioada "românească" a activităţii sale didactico–ştiinţifice, neuitând să amintească şi de cele două volume–"publicaţiuni ale Institutului de Turcologie" (1942–1943), cu importanţa lor istoriografică. Jan Reychman a apreciat că la începutul anilor 1950, "neglijarea domeniului orientalisticii [în România] este o moştenire tristă a vechilor guverne burghezo-moşiereşti [din perioada interbelică], care nu au depus nici un efort pentru dezvoltarea acestei ramuri a ştiinţei [istorice româneşti - compl. D.P.]"[284]. Această afirmaţie este doar parţial exactă, şi în contradicţie cu aserţiunile făcute de autor în cadrul aceluiaşi articol.

[274] *Idem*, pp.183–184 (*voce* de Ştefan Ştefănescu). Vezi şi succinta analiză a *G.O.R., instrument istoric de lucru,* modern şi încă actual (realizată de Adolf Armbruster, *loc. cit.*, p.466).
[275] *Idem*, pp.213–214 (*voce* de Damaschin Mioc).
[276] *Idem*, p.299 (*voce* de Georgeta Penelea).
[277] *Idem*, pp.366; 368.
[278] Vasile Cristian, *Istoria la Universitatea din Iaşi*, Iaşi, 1985, 172 p.
[279] *Ibidem*, pp.58–81.
[280] *Ibidem*, pp.82–119.
[281] Vezi şi idem, *Istoriografia ieşeană interbelică*, în "A.Ş.U.I.I.", XXVI, 1980, Iaşi, pp.9–24.
[282] Jan Reychman, *Parę slow o Rumunskiej Orientalistyce (Câteva cuvinte despre orientalistica română)*, în "P.O.", nr.3/1956, Warszawa, pp.523–530.
[283] *Ibidem*, p.525.
[284] *Ibidem*, pp.525; 528.

*

* *

Referitor la *orientaliştii–turcologii* sau *–arabişti* români sau străini (în cazul nostru, savantul german Franz Babinger) care şi-au desfăşurat activitatea în România în perioada 1878–1948, există în istoriografie unele contribuţii bio-bibliografice ce permit formarea unei imagini de ansamblu asupra vieţii şi activităţii didactico–ştiinţifice ale acestora.

Astfel, în ceea ce-l priveşte pe *Franz Babinger (1891–1967)*, acesta a publicat periodic (1938, 1951, 1957, 1962, 1966, 1968)[285] bibliografia contribuţiilor sale ştiinţifice orientalistico–turcologice, ceea ce a permis cunoaşterea permanentă şi îndeaproape a bogatei sale activităţi de cercetare şi publicistice în domeniul anterior amintit.

O laconică referire la activitatea didactico–ştiinţifică a turcologului german, pe când era director de studii al Institutului de Turcologie de la Iaşi, fără a aminti însă nimic din instituţia propriu–zisă, deşi o cunoştea, a făcut Gh. I. Brătianu într-o lucrare fundamentală despre originea poporului român[286].

După moartea intempestivă a turcologului german (23 iunie 1967), la Dürres / Durazzo, în Albania), foştii colaboratori pe plan didactic şi ştiinţific, Hans Joachim Kissling[287] şi Herbert W. Duda[288], au evocat personalitatea şi opera complexă, *orientalistico-turcologică*, a marelui dispărut. Încă din timpul vieţii, cu ocazia împlinirii vârstei de 70 de ani şi a jumătate de secol de activitate ştiinţifică–publicistică (1961), la Munchen, s-a materializat iniţiativa, benefică din toate punctele de vedere, de a reuni şi reedita cele mai importante articole şi studii elaborate de Franz Babinger, în mai multe volume, cu titlul general: *Aufsätze und Abhandlungen zur Geschichte Südosteuropas und der Levante*[289].

De asemenea, *marile enciclopedii generale*, editate în ţările lumii cu vechi tradiţii în acest domeniu, includeau (şi includ) *medalioane* consacrate vieţii şi activităţii didactico–ştiinţifice a marelui turcolog german. Voi aminti doar *The International Who's Who, 1967-1968*[290], din anul morţii lui Franz Babinger; în medalionul inserat în acest *dicţionar* au fost prezentate principalele repere cronologice şi publicistice ale vieţii şi activităţii didactico–ştiinţifice ale turcologului german, printre care şi perioada "românească" (1935-1943).

În contribuţiile publicate în 1955–1956[291], Mihail Guboglu nu a amintit nimic despre activitatea didactico–ştiinţifică a lui Franz Babinger în România (1935–1943) sau despre Institutul de Turcologie de la Iaşi (1940–1945). Ulterior însă, în masiva şi temeinica lucrare *Paleografia şi diplomatica turco-osmană. Studiu şi album*[292], turcologul român l-a apreciat pe savantul german ca fiind unul dintre „turcologii

[285] Franz Babinger, *Schriftenverzeichnis*, Würzburg, 1938, 1951, 1957, 1966; München, 1962, 1968.
[286] Gh. I. Brătianu, *O enigmă şi un miracol istoric: poporul român*, ediţie îngrijită, prefaţă, studiu şi note de Stelian Brezeanu, traducere de Mariana Rădulescu, E.Ş.E., Bucureşti, 1988, p.183, nota 1.
[287] H. J. Kissling, *Franz Babinger (1891–1967)*, în "S.O.F.", XXVI. Band, 1967, München, pp.375–379.
[288] H. W. Duda, *Franz Babinger*, în "Almanach der Österreichischen Akademie der Wissenschaften", 118.Band, 1968, Wien, pp.317–323.
[289] I.Band, 1962, 437 p.+48 planşe; III.Band, 1966, 310 p.+72 planşe; II.Band, 1968 (*postum*), München.
[290] XXXIst edition, London, 1968, p.67.
[291] Vezi *supra* notele numerele 45, 121, 124.
[292] Editura Academiei R. P. Române, Bucureşti, 1958, 349 p.+IV planşe+11 p. *index*.

cunoscuţi [pe plan mondial - compl.D.P.] pentru cercetările lor orientale"[293], a folosit, a citat şi a introdus în *bibliografia generală* a contribuţiei sale principalele studii şi articole ale lui Franz Babinger referitoare la tematica abordată[294]. Nu a pomenit însă nimic despre Institutul de Turcologie. În 1960, scriind despre iniţiativa de a forma tineri turcologi, istorici şi filologi, în România în perioada interbelică, cu sprijinul savanţilor străini, a afirmat, cu nuanţe de subiectivism şi exagerare, că "de exemplu, cunoscutul turcolog german Franz Babinger, fiind angajat cu contract de statul român, la propunerea lui N. Iorga, între 1934-1944 [mai exact, pentru perioada 1935-1947], *nu a făcut nimic* în acest sens [compl. şi subl. D.P.]"[295].

După moartea lui Franz Babinger, trecând peste resentimente şi atitudini subiective, Mihail Guboglu a evocat viaţa şi activitatea turcologică, ştiinţifică şi didactică, a savantului german, insistând asupra perioadei "româneşti" a acesteia (1935–1943)[296]. A enumerat, de asemenea, 13 contribuţii turcologice babingeriene cu referire specială la relaţiile româno–otomane între secolele XIV–XVII. Informaţiile "cronologice" oferite de M. Guboglu în legătură cu fostul său director de studii de la Iaşi erau, în general, corecte. (În legătură cu recenziile pe care M. Guboglu le-a făcut, de-a lungul anilor, contribuţiilor turcologice ale lui Franz Babinger, vezi *infra*, *op. cit.*, la nota nr. 312, *passim*).

Lucian Năstasă[297] a publicat unele documente inedite despre invitarea lui Franz Babinger la Iaşi (1937) şi găsirea resurselor financiare pentru plata activităţii didactice universitare a savantului german. Valeriu Mangu[298], în dialog cu Iorgu Iordan, a precizat condiţiile juridico–financiare în care a fost angajat cu contract Franz Babinger la Universitarea din Iaşi (1938).

Cristina Feneşan a analizat contribuţia germană, prin Franz Babinger, la dezvoltarea osmanisticii române, în deceniile III–V ale secolului al XX-lea[299]. Autoarea a prezentat direcţiile principale ale activităţii ştiinţifico--didactice ale turcologului german în întreaga sa carieră (1910–1967), insistând în mod special asupra perioadei "româneşti" (1935–1943) din fecundul său travaliu. A amintit iniţativele şi eforturile depuse de Nicolae Iorga pentru a suplini lipsa de orientalişti–turcologi români, prin apelul la specialiştii europeni în domeniu care, invitaţi în România pe bază de contract, trebuiau să pună bazele unui învăţământ universitar formativ în domeniul *turcologiei (osmanisticii)*. Urmarea firească a acestor demersuri, a fost angajarea cu contract a lui Franz Babinger la Institutul pentru studiul Europei sud–estice din Bucureşti (condus de N. Iorga), pentru perioada 1935–1937[300]. Ulterior, universitarii ieşeni Gh. I. Brătianu şi Iorgu Iordan, l-au invitat pe turcologul german la Iaşi, unde a ţinut cursuri şi seminarii de *turcologie* (1937–1943) şi a fost directorul de studii al Institutului de Turcologie (1940–1943) din acest

[293] *Ibidem*, p.15.
[294] *Ibidem*, pp.14; 23; 24; 28; 118; 119; 126.
[295] Vezi *supra*, *catalogul* citat la nota numărul 129, p.6, n.5.
[296] Mihail Guboglu, *Franz Babinger*, în "S.A.O.", VII, 1968, Bucarest, 1968, pp.233–235.
[297] Lucian Năstasă, *Din arhiva Universităţii Mihăilene din Iaşi*, în "A.I.I.A.X.I.", XXII/1, 1985, Iaşi, pp.373–374, doc. nr. 16 şi 17.
[298] Valeriu Mangu, *De vorbă cu Iorgu Iordan*, Editura Eminescu, Bucureşti, 1982, pp.373–374, unde a fost publicată cererea Decanatului F.L.F. din Iaşi, cu rezoluţiile ministeriale aferente, privind rezolvarea "chestiunii" prof. Franz Babinger.
[299] Cristina Feneşan, *Franz Babinger: ein deutscher Beitrag zur rumänischen Osmanistik*, în "R.É.S.E.E.", XXXII-e année, nr.3–4/1994, Bucarest, pp.313–322.
[300] *Ibidem*, pp.314–317.

oraş[301]. Cristina Feneşan a sesizat corect dualitatea terminologică[302] folosită de Franz Babinger pentru a denumi domeniul istoric de cercetare în care îşi desfăşura activitatea: "turcologie" (expresie folosită mai ales pentru studiile filologico–lingvistice), şi "studii turceşti" (folosită cu caracter global, pentru toate categoriile de preocupări de turcologie). În concluzie, autoarea a afirmat că *germanul* Franz Babinger a avut o importantă contribuţie la organizarea, pe plan didactic, a osmanisticii moderne şi la impulsionarea "studiilor turceşti" în ţara noastră. Această dublă activitate "a câştigat un loc de onoare în istoriografia românească. (...) Este deci, a completat Cristina Feneşan, o realitate de netăgăduit că activitatea desfăşurată de Franz Babinger în România între 1934–1943 a constituit *actul de naştere al osmanisticii româneşti* şi că *a influenţat-o în timp* (subl. D.P.)"[303]. Aceste concluzii, parţial exagerate, trebuiesc însă nuanţate, în sensul că turcologul german Franz Babinger a semnat "actul de naştere" *doar* al *osmanisticii didactice universitare* româneşti, şi a "influenţat" benefic atât cercetarea, preocupările şi scrisul istoric turcologic în România în deceniile III-V, cât şi organizarea instituţională, sub patronaj statal, a cercetării ştiinţifice în domeniu (*Institutul de Turcologie de la Iaşi*). Orientalişti–turcologi şi preocupări ştiinţifice de turcologie au existat în România atât anterior, cât şi în timpul activităţii complexe a lui Franz Babinger în ţara noastră şi amintesc doar numele lui N. Iorga, A. Antalffy, H. Dj. Siruni sau A. Decei. În *anexa* studiului său, Cristina Feneşan a publicat două scrisori ale lui Franz Babinger către N. Iorga, din 5 şi respectiv 27 decembrie 1930 păstrate în *Arhiva de familie N. Iorga*. Acest important şi inedit *fond epistolar şi documentar* trebuie cercetat cât mai repede cu putinţă şi valorificat informaţional, pentru a fi lămurite unele aspecte încă puţin sau deloc cunoscute ale activităţii de *orientalist–sui generis* a lui N. Iorga.

În ceea ce mă priveşte, după ce am cercetat (1989–1991) fondurile arhivistice *Universitatea din Iaşi–Rectorat* şi *–Facultatea de Litere şi Filosofie* (conservate la *A.N.R.,D.J. Iaşi*), am elaborat un studiu, *Din tradiţiile orientalisticii româneşti. Franz Babinger şi Institutul de Turcologie de la Iaşi (1940-1945)*, prezentat în cadrul şedinţei lunare a Laboratorului de Studii Otomane de la Facultatea de Istorie din Bucureşti, la 21 ianuarie 1992, şi publicat un an mai târziu[304]. În această contribuţie am lămurit, pe baza documentelor inedite descoperite în amintitele fonduri arhivistice, condiţiile în care turcologul german Franz Babinger a fost invitat în România (1935) şi angajat cu contract de N. Iorga, la Institutul pentru studiul Europei sud–estice din Bucureşti. Ulterior, din 1937 şi-a continuat activitatea didactico–ştiinţifică la Universitatea din Iaşi, Facultatea de Litere şi Filosofie[305]. Turcologul german a avut o contribuţie importantă la înfiinţarea Institutului de Turcologie de la Iaşi (1 aprilie 1940), al cărui director de studii a fost (1940–1943)[306]. De asemenea, am precizat condiţiile în care a fost organizată şi dotată şi a funcţionat *Biblioteca de turcologie* a acestui institut[307]. Am amintit şi de iniţierea unui demers universitar privind transferarea *Institutului de Turcologie de la*

---

[301] *Ibidem*, pp.317–319.
[302] *Ibidem*, p.319.
[303] *Ibidem*, pp.319–320.
[304] În "C.L.S.O.", vol.II, 1993, Bucureşti, pp.164–201.
[305] *Ibidem*, pp.179–193.
[306] *Ibidem*, pp.193–195.
[307] *Ibidem*, pp.195–197.

Iaşi la Bucureşti, nefinalizat însă[308]. În încheiere, mi-am exprimat speranţa că într-un viitor nu prea îndepărtat "un *Institut de Turcologie* ar reuni toate aceste forţe creatoare [ale turcologiei româneşti] şi ar urmări finalizarea complexă a unui *program de studii şi cercetări* în domeniu, program bine gândit, judicios şi precis formulat. Institutul de Turcologie de la Iaşi şi-a încetat *de facto* activitatea în 1945, fără a fi desfiinţat prin decizia oficială a forurilor ierarhic superioare. Deci, el există *de jure*! De ce nu ar fi revitalizat? O bună conlucrare între facultăţile de profil [de istorie, acest] Institut şi ministerul de resort, sub patronajul moral şi material al statului român, ar constitui «cheia de boltă» a oricărei [viitoare] *intenţii serioase* în domeniul turcologiei româneşti [compl. D.P.]"[309].

Am revenit asupra vieţii şi operei turcologice ale lui Franz Babinger, subliniind caracteristicile generale ale activităţii didactico–ştiinţifice desfăşurate de turcologul german la Bucureşti (1935–1937) şi Iaşi (1937–1943)[310]. Am comentat şi am publicat originalele scrisorilor trimise de Franz Babinger lui Nicolae Iorga în perioada 1920–1937, oferind astfel noi informaţii despre colaborarea ştiinţifică dintre cei doi istorici în perioada interbelică[311]. Am analizat, de asemenea, contribuţiile turcologice ale lui Franz Babinger referitoare la istoria medie a românilor şi a relaţiilor multiple, complexe, româno–otomane, şi am urmărit influenţele şi ecourile acestor contribuţii în istoriografia românească în ultimele trei sferturi de veac[312]. Dintre aceste contribuţii, am insistat în mod deosebit asupra celei din 1920, referitoare la relaţiile politice româno–transilvane în 1649[313].

În ceea ce priveşte viaţa şi opera istorică a *orientalistului sui–generis* ***Nicolae Iorga (1871–1940)***, au constituit obiectul unor preocupări bio–bibliografice încă din timpul vieţii Magistrului de la Vălenii de Munte. Astfel, însuşi Franz Babinger l-a omagiat pe N. Iorga cu ocazia împlinirii vârstei de 60 de ani şi a sărbătorii zilei numelui[314]. Şi aceasta nu din curtoazie sau cu intenţie măgulitoare, ci ca o recunoaştere obiectivă, realistă, a rolului important şi al locului central pe care le ocupa savantul român în cultura şi *orientalistica–turcologia* românească.

Barbu Theodorescu, fostul secretar particular al lui N. Iorga, a devenit biobibliograful „oficial" şi de necontestat al marelui său profesor şi mentor. Activitatea sa de „iorgolog" (cum el însuşi s-a autocaracterizat), a debutat cu

---

[308] *Ibidem*, p.182.
[309] *Ibidem*, pp.171–179.
[310] Dan Prodan, *Franz Babinger–turcolog celebru şi agent secret?*, în "M.I.", s.n., anul XXVIII, nr.4 (325)/aprilie 1994, Bucureşti, pp.49–51.
[311] Idem, *Corespondenţa Franz Babinger - Nicolae Iorga (1920–1937)* în "A.I.I.X.I.", XXXVII, 2000, Iaşi (sub tipar); idem, *Franz Babinger : "doresc foarte mult să pun turcologia la Bucureşti pe o bază solidă"*, în "M.I.", s.n., anul XXXIV, 2000, Bucureşti (sub tipar).
[312] Idem, *Studiile lui Franz Babinger referitoare la istoria românilor şi a relaţiilor româno–otomane în evul mediu (secolele XIV–XVII)*, în "Hierasus", X, 1996, Botoşani, pp. 119–170.
[313] Idem, *Mid -17th Century Transylvania and Franz Babinger. On a Berât and an 'Ahdnâme Handed to Prince Gheorghe Rákóczi II in 1649*, în "T.R.", vol.III, no.2/Summer 1994, Cluj–Napoca, pp.127–134; idem, *Anul 1649 în cadrul relaţiilor otomano–transilvane*, în "A.I.I.X.I.", XXXVIII, 2001, Iaşi (sub tipar).
[314] Franz Babinger, *Nicolae Iorga zum 60. Geburtstag*, în "D.A.Z.", LXX. Jahrg., nr.563/6 Dezember 1931, Berlin. Vezi *F.B.S.*, p.24, anul *1931* (nr.13). A se vedea şi textul conferinţei radiofonice ţinută de Franz Babinger la postul german de radio "Deutsche Welle" din Berlin, la 3 decembrie 1931, cu titlul: *Legăturile culturale între Germania şi România, mai ales până la războiul mondial*. În partea finală a acestei conferinţe turcologul german a evocat marea personalitate şi vasta operă ştiinţifică, culturală şi artistică a lui Nicolae Iorga: discipol al lui Karl Lamprecht, a obţinut doctoratul în istorie la Universitatea din Leipzig (1893); autor al sintezei de istorie otomană *G.O.R.* (5 masive volume, Leipzig, 1908–1913); preocupat de *cercetări orienatlistice* etc. (*B.A.R.*, *Corespondenţă N. Iorga*, vol.393 (1932), ff.26–38).

întocmirea, periodică a *bibliografiei* contribuţiilor lui N. Iorga[315]. În 1976 acelaşi autor a publicat *bibliografia critică, tematică şi analitică* a întregii opere a lui Nicolae Iorga (1890–1940)[316]. *Bibliografia* a fost precedată de o *prefaţă*[317] şi *o cronologie*[318], ultima "concepută ca un auxiliar al bibliografiei, un instrument la îndemâna cercetătorilor, permiţând încadrarea fiecărui titlu de carte într-un context biografic mai larg. În selecţia datelor, am urmărit să acordăm o atenţie principală activităţii ştiinţifice a marelui savant, precum şi datelor biografice care explică formarea şi evoluţia personalităţii sale"[319]. Acest volum va fi completat, în intenţia lui B. Theodorescu, de al doilea, "consacrat referinţelor critice din publicaţiile româneşti şi străine", şi care "va rotunji profilul bibliografiei noastre, surprinzând ecoul operei [lui Nicolae Iorga - compl. D.P.] în epocă şi în posteritate"[320]. Dar acest volum atât de necesar şi folositor nu a fost *încă* publicat. În *bibliografia* editată în 1976 *preocupările de orientalistică–turcologie*[321] şi de *istorie a relaţiilor româno–otomane* în epocile medie şi modernă[322] ale lui Nicolae Iorga au fost particularizate, enumerate, comentate sumar şi reunite în subcapitole speciale. Prin urmare, amintita *bibliografie* este un bine întocmit şi indispensabil instrument de lucru pentru cercetătorul care studiază *preocupările de orientalistică-turcologie* ale polihistorului Nicolae Iorga.

Despre viaţa lui N. Iorga, principalele direcţii ale activităţii sale didactico–ştiinţifice plurivalente, concepţia istorică, literară, politică etc., Barbu Theodorescu a elaborat lucrarea biografică *Nicolae Iorga*[323]. Anterior, acelaşi autor a "radiografiat" condiţiile de desfăşurare, miza, importanţa, rezultatul, urmările etc. concursului universitar din anul 1894–1895, în urma căruia genialul candidat a devenit titularul "catedrei de istorie medie, modernă şi contemporană" la Universitatea din Bucureşti[324]. Barbu Theodorescu a pregătit pentru tipar şi a editat *scrisorile* primite de N. Iorga, din ţară şi din străinătate, în perioada 1890–1901[325].

Aurelian Sacerdoţeanu, în completarea *bibliografiei* operei lui N. Iorga întocmită de B. Theodorescu în 1935–1937, a publicat *catalogul* contribuţiilor marelui istoric român, tipărite în intervalul 1934–1941: 411 titluri de cărţi, studii,

---

[315] Barbu Theodorescu, *Activitatea lui Nicolae Iorga pe anul 1928*, în "Floarea soarelui", 1928, Bucureşti, pp.8–14; idem, *Din activitatea ştiinţifică a d-lui Profesor N. Iorga în anul şcolar 1929–1930*, în *Anuarul Universităţii din Bucureşti, 1929–1930*, Bucureşti, 1930, pp.86–100; idem, *Bibliografia operelor lui Nicolae Iorga*, Tipografia Cărţilor bisericeşti, Bucureşti, 1931, VII+208 p.; idem, *Bibliografia istorică şi literară a lui Nicolae Iorga, 1890–1934*, vol.I, 1935, XXIV+381 p.; vol.II: *Bibliografia politică, socială şi economică a lui Nicolae Iorga, 1890–1934*, 1937, VIII+370 p., Editura "Cartea românească", Bucureşti; idem, *Bibliographie des travaux de Nicolae Iorga en langues étrangeres*, în "Academie Roumaine. Bulletin de la section historique", t.XXII, m.1, 1941 (à la mémoire de N. Iorga), Bucarest, pp.13–55; idem, *Bibliografia şcolară a lui N. Iorga (Studiu şi documente)*, E.D.P., Bucureşti, 1979, 311 p.+fig.+facs.

[316] Idem, *Nicolae Iorga, 1871–1840*, vol.I, *cronologie şi bibliografie*, E.Ş.E., Bucureşti, 1976, 576 p.+planşe (*bibliografia* la pp.125–520).

[317] *Ibidem*, pp.5–14.

[318] *Ibidem*, pp.15–123.

[319] *Ibidem*, p.12.

[320] *Ibidem*, p.14.

[321] *Ibidem*, pp.169–175.

[322] *Ibidem*, pp.276–350, *passim*.

[323] Idem, *Nicolae Iorga*, Editura Tineretului, Bucureşti, 1968, 382 p.+63 fotografii.

[324] Idem, *Un concurs universitar celebru (Nicolae Iorga)*, Bucureşti, 1944, XXXIX+150 p.+10 pl.

[325] *Scrisori către Nicolae Iorga*, vol.I (1890–1901), *Studii şi documente*, ediţie îngrijită de Barbu Theodorescu, Editura Minerva, Bucureşti, 1972, X+630 p.; vol.II (1902–1912), *Documente literare*, ediţie îngrijită de de Barbu Theodorescu, Editura Minerva, Bucureşti, 1979, 648 p.

articole, conferinţe etc.[326], în care cele cu conţinut istoric (inclusiv cu tematică *turcologică*) ocupau un loc important.

M.M. Alexandrescu–Dersca Bulgaru a analizat concepţia istorică a lui N. Iorga referitoare la Imperiul otoman şi contribuţia marelui istoric român la cercetarea şi scrierea istoriei acestei formaţiuni statale tricontinentale, aflată în relaţii complexe, multilaterale, cu un caracter aparte, cu Ţările Române în evul mediu şi în epoca modernă.

În 1943 autoarea, studentă, colaboratoare şi discipolă a lui N. Iorga, a abordat pentru prima dată în istoriografie preocupările marelui savant român pentru studierea istoriei Imperiului otoman şi a relaţiilor româno–otomane[327]. Contribuţia fundamentală şi încă actuală a lui N. Iorga în domeniul *orientalisticii-turcologiei* a fost monumentala *G.O.R.* (5 masive volume, Gotha, 1908–1913). În legătură cu această sinteză, autoarea a concluzionat: "cette ouvre si riche de savoir et de reflection occupe une place importante dans la développement de l'historiographie de l'Empire Ottoman. Dépassant ses prédécesseurs par l'envergure de sa conception historique, N. Iorga se refusa à tracer une nouvelle collection documentée de biographies comme l'avait fait en son temps Hammer ou une histoire de la culture comme Zinkeisen. Il entendit faire oeuvre d'histoire universelle, c'est-à-dire étudier la vie de cette importante fraction de l'humanité du Sud-Est européen sous tous ces aspects en insistant sut les facteurs qui concoururent à l'organisation et au maintien de l'Empire: dynastie, classe dominante, armée, finances, et qui favorisèrent la survivance des nations conquises. Par là, N. Iorga, renouvela presque complètement l'historire de l'Empire Ottoman en introduisant dans son «architecture» toute une suite de chapitres consacrés à la vie sociale, economique et spirituelle des provinces"[328].

Cu ocazia centenarului naşterii lui N. Iorga, M.M. Alexandrescu–Dersca Bulgaru a întreprins o nouă cercetare a contribuţiei savantului român la studierea şi scrierea istoriei Imperiului otoman[329]. În centrul analizei autoarei s-a aflat amintita *G.O.R.*, avându-se în vedere, de asemenea, şi alte contribuţii ale lui N. Iorga consacrate, de-a lungul întregii sale cariere ştiinţifice, acestui subiect. După ce a prezentat carcteristicile generale şi originalitatea concepţiei istorice şi a metodei de cercetare ştiinţifică ale lui N. Iorga referitoare la istoria Imperiului otoman[330], M.M. Alexandrescu–Dersca Bulgaru a analizat "tezele fundamentale" ale marelui istoric român privitoare la originea etnică a otomanilor şi politică a statului otoman, fondarea, ascensiunea, stagnarea, declinul şi prăbuşirea Imperiului otoman, formarea statelor naţionale în Peninsula Balcanică şi în Orientul Apropiat şi naşterea Turciei moderne, republicane, kemaliste[331]. În concluziile[332] acestui studiu, ce reflecta nivelul dezvoltării istoriografiei turcologice în legătură cu tema amintită, la începutul anilor 1970, autoarea a afirmat: „Nicolae Iorga's *Geschichte des omanischen Reiches* is a work of great value in which the scholar's encyclopedic

[326] Aurelian Sacerdoţeanu, *Opera lui N. Iorga (1934–1941). Bibliografie*, în "R.A.", anul IV/2, 1941, Bucureşti, pp.410–437, şi extras, idem, *N. Iorga. Contribuţii bibliografice*, Bucureşti, 1941, 39 p.
[327] Maria-Matilda Alexandrescu-Dersca Bulgaru, *N. Iorga, historien de l'Empire Ottoman*, în "B.", VI, 1943, Bucarest, pp. 101–122.
[328] *Ibidem*, p.121.
[329] Idem, *Nicolae Iorga–a Romanian Historian of the Ottoman Empire*, Pubishing house of the Academy of the S.R.R., Bucarest, 1972, 192 p.+1 map.
[330] *Ibidem*, pp.11–69.
[331] *Ibidem*, pp.70–143.
[332] *Ibidem*, pp.144–149.

knowledge and the erudite precision combine with the novelty and boldness of the history of the Ottoman Empire as an integrant part of world history. The originality of there interpretations opened new vistas for the historical research. (...) The *G. O. R.* is not only a work of erudition(...), but a work of interpretation, grounded on profound thinking"[333].

Un rezumat al acestei temeinice şi pătrunzătoare analize a fost publicat tot în 1972[334]. În toate contribuţiile sale amintite anterior, M.M. Alexandrescu–Dersca Bulgaru l-a apreciat pe N. Iorga ca fiind "istoric al Imperiului otoman" ("historien de l'Empire Ottoman"; "a Romanian Historian of the Ottoman Empire"). Analiza preocupărilor de *orientalistică–turcologie* ale lui N. Iorga, realizată de autoare, este cea mai minuţioasă şi mai cuprinzătoare din câte s-au întreprins *până acum* în istoriografie.

Virgil Cândea a studiat activitatea şi contribuţia ştiinţifică ale lui N. Iorga în calitate de istoric al Europei de Sud–Est[335]. În analiza sa, autorul a insistat, cum era şi firesc, şi asupra lucrărilor marelui savant referitoare la istoria Imperiului otoman şi a Peninsulei Balcanice sub stăpânirea sultanilor[336]. "Avec *l'Histoire de l'Empire Ottoman*, a precizat Virgil Cândea, Nicolas Iorga inaugurait une optique nouvelle à la fois objective et irénique dans l'étude des ecoles nationales d'historiographie de l'Europe du Sud–Est. Oeuvre de vaste envergure, (...) [*G.O.R.* - compl. D.P.] exprime les conceptions de Iorga touchant toute la péninsule balkanique sous la domination turque"[337]. În *anexa* studiului său, autorul a publicat *bibliografia* contribuţiilor lui N. Iorga referitoare la istoria Europei de Sud-Est; un loc important l-au ocupat cele privitoare la Imperiul otoman, la relaţiile româno–otomane şi la Turcia kemalistă (65 de titluri)[338].

Mihail Guboglu a extins studiul sferei *preocupărilor de orientalistică–turcologie* ale lui N. Iorga, analizând *global* contribuţiile marelui savant român referitoare la istoria Imperiului otoman şi a relaţiilor româno–otomano/turce[339]. Pornind de la concepţia istorică proprie a lui N. Iorga, conform căreia, fără studierea evoluţiei Orientului Apropiat, în general, a Imperiului otoman, în special, istoria medie şi modernă a românilor nu poate fi înţeleasă pe deplin, în universalitatea ei, M. Guboglu a cercetat contribuţiile de istorie otomană ale savantului român, în strânsă legătură cu cele ale relaţiilor multiple şi complexe româno–otomano/turce. Abordarea critică a fost realizată segmenţial, subliniindu-se şi interconexiunile obiective între domeniile de cercetare istorică circumscrise anterior amintitelor preocupări ale lui N. Iorga: istoria Imperiului otoman (cu accent pe *G.O.R.*)[340], naşterea Turciei moderne, kemaliste[341], originea, derularea particularităţile, consecinţele etc. relaţiilor complexe, multiple, româno–otomane-turce[342]. Toate aceste contribuţii istorice ale lui N. Iorga au fost elaborate pe baza studierii şi

[333] *Ibidem*, pp.146; 148.
[334] Idem, *N. Iorga et l'histoire de l'Empire Ottoman*, în volumul omagial *Nicolas Iorga, l'homme et l'oeuvre*..., Bucarest, 1972, pp.175–186.
[335] Virgil Cândea, *Nicolas Iorga, historien de l'Europe du Sud–Est*, în *op. cit.*, la nota 330, pp.187–250.
[336] *Ibidem*, pp.200–201.
[337] *Ibidem*, p.200.
[338] *Ibidem*, pp.243–246.
[339] Mihail Guboglu, *Nicolae Iorga–istoric al Imperiului otoman şi al relaţiilor româno–turce*, în "A.U.B.I.", anul XXII, nr.2/1973, Bucureşti, pp.25–48.
[340] *Ibidem*, pp.35–44; 45–47.
[341] *Ibidem*, pp.44–45.
[342] *Ibidem*, pp.30–35.

valorificării ştiinţifice a unui important număr de izvoare istorice central şi vest–europene, cât şi "orientale"–otomane: cronistice, documentare, epigrafice etc., multe dintre ele descoperite şi publicate de însuşi marele istoric român, în perioada 1893–1940[343].

În concluzie, în legătură cu *preocupările de orientalistică-turcologie* ale marelui polihistor român, M. Guboglu a afirmat: "În măreaţa sa operă istorică, în frunte cu *Geschichte des osmanischen Reiches*, N. Iorga schiţează în linii mari toată evoluţia istoriei Orientului şi Occidentului, care alcătuiesc viaţa întregii omeniri, cu urcuşurile şi coborâşurile ei, cu măreţia şi decadenţa popoarelor, cu toate bucuriile şi durerile ei"[344]. Despre pregătirea de specialitate a savantului român în acest domeniu, autorul a precizat: "Nu se poate spune că N. Iorga ar fi fost *un orientalist–turcolog în adevăratul sens al cuvântului, cunoscător de limbă turcească*, dar el a pătruns adânc în domeniul orientaliştilor, fiind citat frecvent [în lucrările şi enciclopediile de orientalistică, islamistică sau turcologie–subl. şi compl. D.P.]"[345]. Contribuţia lui M. Guboglu a sistematizat şi a completat informaţiile despre şi analiza activităţii ştiinţifice de *orientalist sui-generis* a lui N. Iorga, în istoriografia românească şi străină[346].

Istoricul turc Tayyib Gökbilgin a subliniat elementele fundamentale ale concepţiei ştiinţifice a lui N. Iorga referitoare la istoria Imperiului otoman[347]. În celebra sa contribuţie *G.O.R.* "marele istoric român" a aplicat "o nouă concepţie despre istoria otomană, (...) obiectivul principal al sintezei sale a fost de a desprinde liniile fundamentale ale evoluţiei statului otoman şi ale politicii sale interne şi externe"[348]. După observaţiile generale, pertinente, făcute asupra surselor istorice, occidentale şi orientalo–otomane, folosite de savantul român în elaborarea vastei sinteze otomane, istoricul turc a concluzionat: „N. Iorga, historien pragmatique, doné du sens de réalités, s'est efforcé de rapporter, dans un esprit de parfaite objectivité, tous les faits et événements étudiés à leur cadre historique. Les exceptionelles qualités et la profondeur de sa conception historique imposent le respect à tous les historiens qui lui ont succédé"[349]. Succinta, dar temeinica analiză a concepţiei istorice novatoare a lui N. Iorga privitoare la istoria Imperiului otoman, făcută de unul dintre cei mai mari istorici turci contemporani, a demonstrat receptarea şi folosirea sintezei otomane amintite în istoriografia turcă şi a reprezentat un omagiu al ştiinţei istorice turce adus savantului român, la ccentenarul naşterii sale, şi operei sale *orientalistico–turcologice*.

Turcologul Bekir Sitki Baykal a formulat câteva consideraţii referitoare la *G.O.R.*, sinteza fundamentală a lui N. Iorga despre originea istorică, evoluţia pe multiple planuri, caracteristicile generale etc. ale acestei *experienţe istorice unice*, numită Imperiul otoman. Istoricul turc a citit *G.O.R.* încă din perioada interbelică,

[343] *Ibidem*, pp.27–33.
[344] *Ibidem*, p.47.
[345] *Ibidem*.
[346] Mihail Guboglu, Nazimiye Toğan, *Nikolaye Yorga'nın Doğumunun yüzüncü yılı dolaysıyle (Cu ocazia aniversării a 100 de ani de la naşterea lui Nicolae Iorga)*, în revista "Türk Kültürü", X-ncu yılı, nr.113/5 Mart 1972, Ankara, pp.318–326 (cu un elogios *Cuvânt Introductiv* de prof. dr. Ahmed Temir, pp.318–319); Nazimiye Toğan, *Beş ciltlik Osmanlı Tarihi yazan profesör Nikolaye Yorga (Profesorul N. Iorga, autorul Istoriei Otomane în 5 volume)*, în revista "Türk Kültürü", IV-ncü yili, nr.41/ Mart 1966, Ankara, pp.493–496.
[347] Tayyib Gökbilgin, *La conception de Nicolas Iorga sur l'Empire Ottoman*, în "A.I.É.S.E.E. Bulletin", IX-e année, n-os 1–2/1971, Bucarest, pp.29–33.
[348] *Ibidem*, p.29.
[349] *Ibidem*, p.33.

când era student în Germania. A tradus ulterior în limba turcă și a publicat în 1948, la Ankara, *Introducerea* și vol. V (1774–1912) al vastei sinteze otomane. Primul merit al lucrării lui Iorga a fost acela că a răspuns exigențelor științifice ale începutului secolului al XX-lea, vechile sinteze ale lui Hammer–Purgstall și Zinkeisen fiind depășite metodologic, conceptual și informațional. Nicolae Iorga a fost primul istoric european care a prezentat istoria otomană în contextul mai larg, universal; a insistat asupra continuității istorice: Imperiul seldjukid – *beylik*-urile turcești – statul otoman în Anatolia, a preluării și a ideologizării de către conducătorii otomani a moștenirii imperiale romano–bizantine și a celei islamico–califale. În volumele II, III și IV ale *G. O. R.*, Nicolae Iorga a atras deseori atenția asupra caracterului eclectic, cosmopolit al statului otoman, precizând că nu trebuie făcută eroarea, generată de cunoașterea superficială a trecutului otoman și de neînțelegerea specificității acestuia, de a pune semnul egalității între statul otoman și cel (național) turc. Aceasta deoarece statul otoman a fost o piedică în calea dezvoltării spiritului național turc, iar religia islamică, neadaptată timpurilor moderne, a frânat înnoirea și europenizarea structurilor politice, socio–economice, instituționale, militare, culturale etc. otomane perimate.

Pornind de la aceste realități istorice și considerente conceptual–metodologice, N. Iorga a prevăzut, în vol.V, cu un deceniu înaintea lui Mustafa Kemâl, faptul că doar un stat național turc, laic și democratic, putea să le redea turcilor adevărata identitate și personalitate și să le ofere posibilitatea unei autentice dezvoltări moderne, europene. Contribuția *orientalistico–turcologică* a lui Nicolae Iorga, produs al timpului său și "bun comun al culturii mondiale", abundă în sugestii interesante, are la bază o originală concepție istorică sincronică, diacronică și integratoare, dar are nevoie de o necesară "aducere la zi" informaționalo–istoriografică, în conformitate cu cercetările istorice ţn acest domeniu din perioada 1913–1978[350]. Analiza întreprinsă de B. S. Baykal a reliefat noutatea și modernitatea operei turcologice a lui N. Iorga, pe de o parte, a subliniat gradul de receptare a acesteia în istoriografia turcă din anii '40–'70 ai secolului al XX-lea, pe de altă parte. Și nu în ultimul rând, a fost o punte cultural–istorică de apropiere și de legătură între cele două popoare, român și turc.

Turcologul român Tahsin Gemil a oferit o imagine istoriografică de ansamblu asupra activității lui N. Iorga de "cercetător al istoriei otomane", subliniind principalele caracteristici și coordonate ale concepției istorice novatoare a marelui savant român referitoare la geneza, evoluția, decăderea, prăbușirea și urmările existenței Imperiului otoman[351]. Au fost amintite, de asemenea, principalele contribuții istoriografice ale lui N. Iorga, în domeniul orientalisticii-turcologiei.

Luca Vornea i-a consacrat filologului orientalist *Lazăr Șăineanu (1859-1934)* o lucrare bio-bibliografică încă din 1928, când savantul de origine română trăia și își

[350] B. S. Baykal, *N. Yorga'nin Osmanli Tarihiye dair Fikirleri (Considerații asupra Istoriei Imperiului otoman a lui N. Iorga)*, comunicare prezentată în cadrul Simpozionului româno-turc de istorie, 25-28 mai 1978, București, *apud* Mihai Maxim, *Simpozionul româno-turc de istorie*, în "R.dI.", t.31, nr. 10/1978, București, pp. 1877-1878. Despre opiniile altor istorici turci referitoare la sinteza otomană a lui N. Iorga, vezi *ibidem, loc.cit.*, p.1878. Vezi și considerațiile generale ale "decanului" osmanisticii mondiale actuale, prof. Halîl Inalcik, referitoare la contribuția lui N. Iorga la scrierea istoriei Imperiului otoman și a relațiilor româno-otomane, la accesul marelui istoric român la izvoarele osmano-orientale etc. în *Prefața* savantului turc la contribuția lui Mihai Maxim, *Țările Române și Inalta Poartă*, 1993, pp.9; 267. De asemenea, în Mihai Maxim,*"Decanul"*, pp.9;421; 428.

[351] Tahsin Gemil, *Nicolae Iorga-cercetător al istoriei otomane*, în vol. *Parlamentul României. Sesiunea omagială Nicolae Iorga-Virgil Madgearu, 27 noiembrie 1990*, Imprimeria Coresi, București, 1991, pp.44-47.

desfăşura activitatea ştiinţifică la Paris[352]. În prima parte a contribuţiei sale, autorul a prezentat principalele repere cronologice ale vieţii lui Lazăr Şăineanu[353]: "copilăria", "juneţea", "bărbăţia" şi "maturitatea". În partea a doua, Luca Vornea a enumerat 61 de contribuţii ale filologului orientalist român (până în 1928 inclusiv): studii, articole, cărţi, traduceri etc., cu scurte observaţii critice şi cu prezentarea recenziilor româneşti şi străine făcute acestora[354].

În *anexe*[355] autorul a grupat sumarele a două cursuri universitare, predate de Lazăr Şăineanu la Bucureşti şi Paris, şi două luări de poziţie (prima rămasă în manuscris, a doua publicată) împotriva detractorilor săi. Deşi conţine unele inexactităţi şi aprecieri subiective, lucrarea lui Luca Vornea a fost singura contribuţie românească consacrată vieţii şi operei lui Lazăr Şăineanu, cu ocazia împlinirii vârstei de 70 de ani şi a 50 de ani de activitate publicistico-ştiinţifică (în 1929).

Constantin Şăineanu, fratele mai mic al lui *Lazăr*, a evocat viaţa şi opera ştiinţifico-filologică a fratelui său dispărut în plină putere creatoare[356]. Trecând peste accentele subiective fireşti în cadrul acestei categorii de evocări, contribuţia lui C. Şăineanu, apărută şi în limba franceză[357], a fost prima trecere în revistă a *întregii opere filologice* a fratelui său, accentul punându-se pe preocupările ştiinţifice orientalistice ale lui Lazăr Şăineanu, mort la Paris. În *Amintirile*[358] sale, Constantin Şăineanu a făcut referiri şi la studiile şi activitatea filologică-orientalistică a fratelui său *Lazăr*, la Paris şi Leipzig (1887-1889) şi la Bucureşti (1885-1900). A precizat motivele, subiective şi obiective, ce l-au determinat pe fratele său mai mare să se stabilească la Paris (1901).

Trebuiesc amintite şi contribuţiile autobiografice[359] ale lui Lazăr Şăineanu, în care acesta a oferit numeroase detalii inedite şi interesante despre activitatea sa *orientalistică*. Noi informaţii despre viaţa şi opera lui Lazăr Şăineanu conţin şi contribuţiile semnate de Virgiliu Florea[360], Lucia Wald[361] sau D. Macrea[362].

Preocupările filologice orientalistice de tinereţe (1889-1901) ale lui *Constantin Şăineanu (1869-m. după 1947)* nu au stârnit interesul nici unui cercetător român al *studiilor orientale* în România la cumpăna dintre secole. Prin urmare, nu dispunem în prezent nici măcar de un modest articol despre viaţa şi primele încercări de filologie orientală ale lui Constantin Şăineanu, cu excepţia volumului autobiografic *Amintiri*, deja menţionat anterior. Autorul a precizat condiţiile în care a studiat la

---

[352] Luca Vornea, *Lazăr Şăineanu, schiţă biografică urmată de o bibliografie critică*, cu un portret şi patru anexe, Editura "Adevărul" S.A., Bucureşti, 1928, VIII+152 p.
[353] *Ibidem*, pp. 1-39 (*Schiţă biografică*).
[354] *Ibidem*, pp.41-125 *(Bibliografie critică)*.
[355] *Ibidem*, pp.127-150.
[356] Constantin Şăineanu, *Lazăr Şăineanu (1859-1934). O activitate de jumătate de secol în serviciul ştiinţei*, Bucureşti, 1935, 47 p.
[357] Idem, *Lazare Sainéan. Le grande philologue (1859-1934). Sa vie et son oeuvre*, avec 5 annexes, Bucarest, 67 p. *in-8°*.
[358] Idem, *Amintiri*, Editura "Universul" S.A., Bucureşti, 1947, pp.18–19; 61–62; 68–69; 152–153.
[359] Lazăr Şăineanu, *O carieră filologică (1885–1900). Istoricul unei împământeniri. Memoriu autobiografic*, Bucureşti, 1901, VIII+96 p.; idem, *Une carrière philologique en Roumaine. Les péripeties d'une naturalisation. Memoire autobiographique*, Ed. Larousse, Paris, 1901, VIII+56 p.; idem, *Histoire de mes ouvrages*, în idem, *Les sources indigènes de l'etymologie française*, tome III-e: *Recherches complémentaires*, Paris, 1929.
[360] Virgiliu Florea, *Lazăr Şăineanu (1859–1934) către Moses Gaster*, în "Anuarul de Folclor", nr. 3-4/1983, Cluj-Napoca, pp.266–319.
[361] Lucia Wald, *Lazăr Şăineanu – omul şi opera*, în "Memoriile Secţiei de Ştiinţe filologice, literatură şi arte a Academiei", t.VI, 1984, Bucureşti, pp.43–51.
[362] D. Macrea, *Lazăr Şăineanu*, în idem, *Contribuţii la istoria lingvisticii şi filologiei româneşti*, E.Ş.E., Bucureşti, 1978 (456 p.), pp. 162–183.

Paris (1888-1891) şi Leipzig (1891-1892) *filologia orientală*. A devenit doctor în filologia orientală al Universităţii din Leipzig în 1892. În anii următori a elaborat şi publicat modeste contribuţii în domeniul său de iniţiere. În 1901 a fost respins, de către Ioan Bogdan, de la concursul pentru obţinerea unei burse pentru studiul limbii turco-osmane. Deziluzionat şi resemnat, a renunţat la preocupările sale de orientalistică, pentru care avea totuşi pregătirea universitară de specialitate[363]. Folosind cu circumspecţia de rigoare afirmaţiile memorialistului, unele dintre ele pătimaşe, cu o puternică încărcătură subiectivă, nu putem totuşi ignora observaţia pe care acest "modest soldat de jertfă", filolog orientalist nerealizat, a făcut-o, prin 1895–1896, în legătură cu gradul de receptare a importanţei studiilor orientalistice în România: era foarte greu, dacă nu imposibil, să fie editată o "revistă semitică [de orientalistică-semitologie] (...) în ţara noastră, unde *studiile orientaliste evocă un zâmbet de ironie la intelectualii noştri*. (...) Noi nu suntem *încă* pregătiţi pentru asemenea studii, *poate peste câteva decenii să le simţim nevoia* [compl. şi subl. D.P.]"[364].

Viaţa şi opera ştiinţifică ale orientalistului transilvănean *dr. Andrei Antalffy (1877-1958)* au fost studiate de Doroteea Sasu[365], Valeriu Niţu[366] sau Ludovic Demény[367]. Aceşti autori au amintit principalele momente şi etape cronologice ale vieţii, studiilor şi carierei orientalistice ale savantului târgmureşan, au analizat sumar *procupările de orientalistică (istorie şi filologie*) ale acestuia, locul şi rolul lor în dezvoltarea orientalisticii interbelice româneşti.

În ceea ce mă priveşte, am reluat studiul vieţii şi activităţii ştiinţifice ale dr. Andrei Antalffy, raportându-le, pe de o parte, la evoluţia preocupărilor româneşti de orientalistică (cărora contribuţiile savantului transilvănean li s-au integrat organic), iar pe de altă parte, la relaţiile de colaborare ştiinţifică cu N. Iorga (unul dintre promotorii dezvoltării orientalisticii româneşti din perioada interbelică), pe baza informaţiilor inedite ale corespondenţei dintre cei doi istorici[368]. În concluzie, am precizat: "*Les contributions turcologiques* d'Andrei Antalffy sont le résultat de son activité scientifique d'historien-orientaliste, une composante de l'activité d'orientaliste. L'activité *d'historien-orientaliste (turcologue*) n'a donc représenté qu'un aspect de ses préocupations dans la domaine de l'orientalistique. En guise de conclusions, nous pouvons affirmer que le dr. Andrei Antalffy a été un orientaliste roumain transylvain ayant des préocupations solides et fructueuses dans la domaine de *l'arabistique-iranistique (l'activité de philologue-traducteur*) et de la *turcologie (l'activité d'historien*), tout en faisant la remarque que les deux catégories d'activité ne peuvent pas etre bien delimitées, car elles connaissent une interpenetration et une complémentarité determinées justement par l'evolution historique objective de l'orientalistique"[369].

Viaţa şi opera ştiinţifică, de *orientalist-arabist* şi *-iranist*, ale ploieşteanului *Gheorghe Popescu–Ciocănel(1869–1929*) au fost studiate de I. Simache – P. D.

[363] C.Săineanu, *Amintiri*, pp.118-66, 152-153.
[364] *Ibidem*, p.48.
[365] Dorothée Sasu, *André Antalffy et les études orientales en Roumanie*, în "S.A.O.", vol.I, 1957, Bucarest, 1958, pp.344-347.
[366] Valeriu Niţu, *Antalffy Endre*, în Ioan Chiorean, Ladislau Kocziány, Valeriu Niţu, *Profiluri mureşene*, vol.I (308 p.), Târgu-Mureş, 1971, pp.270-276.
[367] Ludovic Demény, *Andrei Antalffy*, în *E.I.R.*, 1978, p.36.
[368] Dan Prodan, *L'orientaliste trensylvain dr. Andrei Antalffy*, în "T.R.", volume V, no.1/Spring 1996, Cluj–Napoca, pp.90-100.
[369] *Ibidem*, p.97.

Popescu[370] şi de Viorel Bagiacu[371]. Autorii au amintit principalele repere cronologice ale vieţii, au subliniat coordonatele activităţii didactico–ştiinţifice ale profesorului ploieştean, au enumerat şi analizat sumar *contribuţiile de orientalistică* ale acestui inimos şi entuziast orientalist român, nerealizat însă, didactic şi ştiinţific, pe măsura pregătirii universitare de specialitate.

Activitatea de *orientalist-arabist* a lui *Silvestru Octavian Isopescu(1878-1922*), primul traducător al *Kur'ân*-ului din limba arabă în româneşte[372], a fost studiată de dr. Nicolae Neaga[373], drd. Gheorghe Speranţă[374], dr. Atanasie Negoiţă[375] şi dr. Mircea Păcurariu[376]. Toţi aceşti autori, citându-se succesiv, au amintit de studiile de specializare din domeniul *limbilor semitice* (inclusiv *araba*) ale acestui geniu filologic bucovinean, la Universitatea din Viena (1900-1908). S.O. Isopescu şi-a dovedit erudiţia în sfera *filologiei arabe* traducând *după originalul arab*, prefaţând şi publicând *Coranul* în limba română (Cernăuţi, 1912, 538 p.). Dr. Andrei Antalffy, el însuşi traducător al *Kur'ân*-ului din arabă în maghiară, deşi nu s-a ocupat în mod special de *activitatea filologică arabistică* a lui S. O. Isopescu, a precizat în legătură cu prima traducere în româneşte a "Cărţii sfinte islamice": "Veţi crede, pe modesta mea garanţie, că *ea [traducerea] rezistă comparaţiei cu cele ma bune tălmăciri, vechi şi moderne, ale Coranului (...). (...) O traducerea a cărei notă caracteristică este respectarea*, uneori până la minuţiozitate, a *particularităţilor* chiar şi stilistice ale originalului, cum este cazul tălmăcirii româneşti a *Coranului*, făcută de Isopescu, o astfel de operă presupune din partea traducătorului o *cunoaştere mai mult decât mediocră a limbii arabe* (...) [compl. şi subl. D.P.]"[377].

Şi activitatea unui alt *orientalist-arabist român, Vasile Radu (1887-1940)*, a fost cercetată de C.C. Giurescu[378], I.D. Ştefănescu[379], drd. Gheorghe Speranţă[380], M.M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru[381] sau dr. Mircea Păcurariu[382]. Aceşti cercetători au amintit de cursurile şi specializarea lui V. Radu în domeniul *limbilor orientale* (inclusiv *araba*) la Institutul Catolic (diplomat în limba şi literatura arabă), şi la Ecole des Hautes Etudes (1921-1927) din Paris. Vasile Radu şi-a demonstrat competenţa în sfera *filologiei arabe* prin traducerea, după *originalul arab*, prefaţarea şi publicarea ediţiei critice a ***Călătoriei patriarhului Macarie, al Antiohiei în Orient, în Moldova şi în Valahia*** [1653-1658], 1927-1949: VI + 99 p. + IX pl. + 441 p. text arab şi traducere franceză. Deşi incompletă, această *unică ediţie critică* (până *acum*) a

370 I. Simache-P.D. Popescu, *Un orientalist ploieştean, Gheorghe Popescu-Ciocănel*, extras, Muzeul de istorie al judeţului Prahova, Ploieşti, 1969, 18 p.

371 Viorel Bagiacu, *Gheorghe Popescu-Ciocănel*, în "S.A.O.", VIII, 1971, Bucarest, pp.278-279.

372 O altă traducere a fost realizată şi editată de curând: *Coranul cel Sfânt. Traducerea sensurilor şi comentarii*, traducere şi editare: Asociaţia Studenţilor musulmani din România, ediţia I, Editura Islam, Timişoara, 1998, 2252 p.

373 Pr. prof. dr. Nicolae Neaga, *Un orientalist roman–S.O. Isopescu (1878-1922)*, în "M.M.S.", anul XXXIII, nr. 5-6-7/mai-iunie-iulie 1957, Iaşi, pp. 468-472.

374 Drd. Gheorghe Speranţă, *Clerici romani orientalişti. III. Pr. Silvestru Octavian Isopescu(1878-1922)*, în "S.T.", seria a II-a, anul XIX, nr.5-6/mai-iunie 1967, Bucureşti (pp.359-374), pp.363-366.

375 Pr. dr. Atanasie Negoiţă, *50 de ani de la moartea lui Silvestru Octavian Isopescu, primul orientalist român, traducător din siriacă*, în "G.B.", anul XXXI, nr. 9-10/septembrie-octombrie 1972, Bucureşti, pp.1036-1041.

376 Pr. prof. univ. dr. Mircea Păcurariu, *Isopescu, Silvestru Octavian*, în idem, *Dicţionarul teologilor romani*, Editura "Univers Enciclopedic", Bucureşti, 1996 (503 p.), pp.214-215.

377 Dr. Andrei Antalffy, *Sistemul religios al islamului*, în revista "Scânteieri", anul I, nr. 5-6/1938, Târgu-Mureş (pp.3-9), p.5.

378 C. C. Giurescu, *Preotul Vasile Radu*, în "R.I.R.", X, 1940, Bucureşti, pp.491-493.

379 I. D. Ştefănescu, *Părintele profesor Vasile Radu*, în "B.O.R.", anul LVIII, 1940, Bucureşti, pp.716-718.

380 Drd. Gheorghe Speranţă, *op.cit.*, *V. Pr. Vasile Radu (1887-1940)*, *loc. cit.*, pp.371-374.

381 M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, *Paul din Alep*, în *Călători străini*, vol.VI, E.Ş.E., Bucureşti, 1976, pp.16-20; 21-307 *(Călătoria patriarhului Macarie al Antiohiei în Moldova şi Tara Romanească), passim.*

382 Pr. prof. univ. dr. Mircea Păcurariu, *Radu Vasile*, în idem, *loc. cit.*, p.375.

textului arab[383] a fost folosită ca ediţie de bază pentru traducerile ulterioare în alte limbi europene (printre care şi în româneşte, în 1976[384]), ceea ce demonstrează, încă o dată, valoarea ştiinţifică europeană a acestei contribuţii româneşti de *orientalistică-arabistică.*

Încă din 1944, Dumitru Imbrescu a recenzat[385] trei "studii de turcologie" ale lui *H.Dj. Siruni (1890-1973*), publicate în perioada 1940-1941. În concluzie, recenzorul a precizat că "toate aceste trei lucrări inaugurează o serie de cercetări [de turcologie], orientate pe materialul documentar turcesc aflat în arhivele noastre [din România-compl. D.P.]"[386] şi a atras atenţia istoricilor români asupra *turcologului* H.Dj. Siruni şi a "interesantelor sale studii" de *turcologie.*

Mihail Guboglu l-a omagiat[387] pe H.Dj. Siruni la împlinirea vârstei de 80 de ani. Autorul a amintit principalele momente şi etape ale vieţii şi direcţii ale activităţii didactico-ştiinţifice în domeniile *turcologiei* şi *armenisticii* ale octogenarului Siruni. Acesta "este primul învăţat din România care (...) a inaugurat publicarea documentelor turceşti din arhivele româneşti. Aproape toate traducerile sale din preţioasele izvoare turceşti din arhivele noastre sunt însoţite de facsimile şi de textul original"[386]. Concomitent, "a desfăşurat o bogată activitate didactică în domeniul orientalisticii române, prin predarea limbilor clasice şi moderne, turcă şi armeană"[389]. Bibliografia contribuţiilor de turcologie şi armenistică ale lui H.Dj. Siruni, edite şi inedite, depăşeşte cifra de 200. In concluzie, Mihail Guboglu a afirmat că "H.Dj. Siruni (...) a îmbogăţit orientalistica în ramurile ei cele mai reprezentative: armenistica şi *turcologia*, cu multe lucrări preţioase. (...) Timp de o jumătate de veac (...), H.Dj. Siruni a desfăşurat *o febrilă activitate pentru dezvoltarea orientalisticii române* [subl. D.P.]"[390].

Nicolae Ghinea, în *necrologul*[391] publicat la moartea lui H.Dj. Siruni, în 1973, a reiterat principalele coordonate ale activităţii ştiinţifico-didactice în domeniul *turcologiei* şi armenisticii ale neobositului şi harnicului cercetător H.Dj. Siruni a fost "*unul din cei mai importanţi reprezentanţi ai orientalisticii româneşti din ultimii cincizeci de ani*, care, prin cercetările sale şi vastele cunoştinţe în domeniul *turcologiei* şi armenologiei, a contribuit la o mai profundă cunoaştere a trecutului nostru istoric (...). *Studile orientale în România au avut în persoana sa un neobosit animator* [subl. D. P.]"[392].

Dan Sluşanschi[393] şi Georgeta Penelea[394] au prezentat sumar viaţa şi opera ştiinţifico-didactică ale lui H.Dj. Siruni, scoţând în evidenţă *preocupările constante* şi enumerând *principalele contribuţii de orientalistică-turcologie* ale acestui savant de origine armeană, stabilit în România.

---

383 Vezi şi observaţiile pertinente ale lui Andrei Antalffy, *op.cit.*, pp.5-6: "să atrag atenţia asupra unui *caz[traducerea amintită] de reimprospătare a interesului* la noi pentru astfel de studii [de orientalistică-arabistică-compl. şi subl. D.P.]".
384 Vezi *supra*, nota nr. 376.
385 Vezi *supra*, nota nr. 119.
386 D. Imbrescu, *op.cit.*, *loc.cit.*, p.162.
387 Mihail Guboglu, *H.Dj. Siruni la 80 de ani*, în "R.A.", anul XLVII, vol.XXXII,nr.2/1970, Bucureşti, pp.652-655.
388 *Ibidem*, p.654.
389 *Ibidem*.
390 *Ibidem*, p.655.
391 Nicolae M. Ghinea, *H. Dj. Siruni (1890–1973)*, în "R.A.", anul L, vol. XXXV, nr.2/1973, Bucureşti, pp.413–414.
392 *Ibidem*, p.414.
393 D[an] S[luşanschi], *H. Dj. Siruni*, în "S.A.O.", IX, 1977, Bucarest, pp.168–169.
394 Georgeta Penelea, *Siruni Hagop Djolonian*, în *E.I.R.*, 1978, P.299.

Viaţa şi activitatea ştiinţifico-didactică, în domeniul orientalisticii ale lui *Aurel Decei (1905-1976)* au fost studiate de Pompiliu Teodor[395], Vasile Netea[396], Ion Berciu[397], Virgil Ciocâltan[398], Damaschin Mioc[399], Mihai Maxim[400] şi Mihail Diaconescu[401]. Autorii au precizat etapele formării ştiinţifico-didactice ca *orientalist-turcolog* ale lui Aurel Decei la Istanbul (1932-1933; 1940-1947) Paris şi Berlin (1933-1935) şi principalele repere ale activităţii sale istoriografice-*turcologice* în ţară sau în străinătate (1935-1976). S-a întreprins, de asemenea, o analiză a contribuţiilor turcologice ale lui Aurel Decei în diferite direcţii de cercetare istorică. Toate aceste studii au condus la concluzia că savantul a fost *unul din cei mai mari orientalişti-turcologi români* din secolul al XX-lea şi că opera sa istoriografică, bogată şi temeinică, fundamentată pe izvoare istorice otomano-orientale inedite sau edite, însă nevalorificate ştiinţific, va trece cu succes examenul Timpului, Supremul Judecător. S-a subliniat, de asemenea, că Aurel Decei a efectuat cercetări în arhivele turceşti din Istanbul, unde a descoperit, printre altele, copia contemporană a unui *'ahidnâme* acordat de sultanul Mehmed II lui Ştefan cel Mare, tradusă în româneşte şi publicată în 1945. Turcologul român a folosit *direct* izvoarele istorice orientalo-otomane, documentare, cronistice, epigrafice etc., pe baza acestora oferind o nouă viziune asupra caracteristicilor şi evoluţiei vieţii culturale din Imperiul otoman, a raporturilor politico-diplomatice, juridice, militare etc. româno-otomane în evul mediu.

Viaţa şi opera ştiinţifico-didactică orientalistico-turcologică ale altui turcolog român, *Mihail Guboglu (1911-1989)* au fost studiate de Damaschin Mioc[402], Mihai Maxim[403], Gh. I. Ioniţă[404], Anca Radu[405] şi Elena Gheorghe[406]. Aceşti cercetători au trecut în revistă atât activitatea profesională, ştiinţifico–didactică a turcologului român (1938–1989), cât şi contribuţiile istoriografice turcologice elaborate şi publicate de-a lungul amintitei jumătăţi de veac. Cu temeinice studii şi articole, cu ediţii de documente şi cronici otomane referitoare la relaţiile româno-otomane, cu lucrări fundamentale în diferite direcţiii de cercetare turcologică, operei turcologice a lui Mihail Guboglu, întreruptă brusc la dispariţia intempestivă a savantului aflat încă în plină putere creatoare, i se potriveşte profunda semnificaţie a *hadîs*-ului muhhamedan: "moartea unui om de ştiinţă înseamnă dispariţia unei lumi", după cum, inspirat, a concluzionat în acest caz turcologul Mihai Maxim.

L-am cunoscut *personal* pe regretatul turcolog Mihail Guboglu, cu care am discutat, la 15 februarie 1989, despre Institutul de Turcologie de la Iaşi (1940-1945) şi primii ani ai activităţii sale ştiinţifico-didactice turcologice (1938-1946). Informaţiile,

---

395 [Pompiliu Teodor], *Aurel Decei (1905–1976)*, în "A.I.I.A.C.N.", XIX, 1976, Cluj–Napoca, pp.429–431.
396 Vasile Netea, *Aurel Decei (1905–1976)*, în "R.R.H.", t. XV, no.4/1976, Bucarest, pp.781–785.
397 Ion Berciu, *In memoriam Aureli Decei*, în "Apulum", XV, 1977, Alba-Iulia, pp.769–772.
398 Virgil Ciocâltan, *Aurel Decei*, în "S.A.O.", IX, 1977, Bucarest, pp.170–172; idem, *Cuvânt înainte*, în Aurel Decei, *Istoria Imperiului otoman până la 1656*, E.Ş.E., Bucureşti, 1978 (412 p.), pp.7–10.
399 Damaschin Mioc, *Decei Aurel*, în *E.I.R.*, 1978, pp.121–122.
400 Mihai Maxim, *L'héritage scientifique d'un grand orientaliste roumain (Aurel Decei)*, în "R.R.H.", XIX-e année, nr.1/1980, Bucarest, pp.61–71; idem, *Ţările Române şi Înalta Poartă*, 1993, pp.35–36, 38, 66, 79, 269, 273.
401 Mihail Diaconescu, *Aurel Decei*, în "Transilvania", XVIII, nr.7/1989, Sibiu, pp.45–47.
402 Damaschin Mioc, *Guboglu Mihail*, în *E.I.R.*, 1978, pp.164–165.
403 Mihai Maxim, *Mihail Guboglu (1911–1989)*, în "C.L.S.O.", nr.1, 1989, coordonatori: prof. univ. dr. Gh. I. Ioniţă, lect. univ. dr. Mihai Maxim, Bucureşti, 1990, pp.275–277 (şi *bibliografie selectivă* întocmită de Cristina Codarcea, pp.279–286).
404 Gh. I. Ioniţă, *Mihail Guboglu (1911–1989)*, în "A.U.B.I.", XXXVIII, 1989, Bucureşti, pp.106–108.
405 Anca Radu, *Profesorul Mihail Guboglu la 70 de ani*, în "A.I.I.A.X.I.", XIX, 1982, Iaşi, pp.923–924.
406 Elena Gheorghe, *Mihail Guboglu, membru corespondent al Societăţii turce de istorie*, în "R.A.", LVIII, vol. XLIII, nr.3/1981, Bucureşti, pp.377–382.

interesante şi inedite, pe care distinsul amfitrion mi le-a oferit cu generozitate, cu această ocazie, le-am valorificat într-un prim studiu despre activitatea ştiinţifico-didactică turcologică a lui Franz Babinger la Iaşi (1937-1943)[407].

Iniţierea, specializarea şi activitatea ştiinţifico-didactică orientalistico-turcologică ale *Mariei-Matilda Alexandrescu-Dersca Bulgaru* (născută în *1912*) au fost studiate de Florin Constantiniu[408]. Acesta a amintit de specializarea la Paris, la *École des Langues Orientales Vivantes (1937-1938*), în domeniul orientalisticii filologico-istorice, a cercetătoarei bucureştene, în continuarea iniţierii în acest domeniu, realizată la Bucureşti (1935-1937) sub conducerea lui Franz Babinger. Fl. Constantiniu a precizat şi principalele direcţii de cercetare istorică în acest domeniu abordate de M.M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru: istoria Imperiului otoman, evoluţia relaţiilor româno-otomane (secolele XIV-XIX), studii de istoriografie orientalistico-turcologică românească în epocile modernă şi contemporană, editarea de izvoare cronistice europene şi orientale (relatările de călătorie ale lui Paul din Alep prin Ţările Române) referitoare la istoria românilor.

O cunosc *personal* pe d-na M.M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, cu care am discutat (la 15 februarie 1989) şi am corespondat (în 1990) despre activitatea ştiinţifico-turcologică a lui Franz Babinger în România (1935-1943), aspectele colaborării ştiinţifice N. Iorga-Franz Babinger (pe cei doi savanţi d-sa i-a cunoscut personal, fiindu-le studentă şi, ulterior, discipolă), înfiinţarea, organizarea, funcţionarea etc. Institutului de Turcologie de la Iaşi, studiile de orientalistică-turcologie în România. D-sa a corespondat cu Franz Babinger în perioada 1935-1944, dar a ars aceste scrisori înainte de intrarea Armatei Roşii în Bucureşti (30 august 1944). Deosebit de interesante s-ar dovedi *Amintirile* sau *Memoriile* acestei “surse istorice şi istoriografice vii“ care este d-na M.M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, în legătură cu evoluţia preocupărilor româneşti de *orientalistică-turcologie*, începând cu anul 1935.

Nu pot încheia această sumară trecere în revistă a bio-bibliografiilor analitice consacrate orientaliştilor-turcologilor, români şi străini, care au activat în România în perioada 1878-1948, fără a aminti de personalitatea şi activitatea diplomatico-culturală în România (1931-1944) ale lui *Hamdullâh Suphı Tanrıöver (1885-1966*). Universitarul, ministrul Educaţiei Naţionale, patriotul, omul de cultură şi diplomatul turc H.S. Tanriöver a fost ministru şi ambasador al Republicii Turcia în România (1931-1944). În această calitate oficială a avut o contribuţie decisivă la organizarea unor cicluri de conferinţe, cu tematică istorico-culturală, despre Republica Turcia şi relaţiile româno-otomane în epocile medie şi modernă. A sprijinit minorităţile turcă şi tătară (musulmane) şi găgăuză (turci creştini) din România, pe plan politic, economic, cultural, religios, organizarea sau modernizarea învăţământului confesional, dezvoltarea presei în limba turcă etc. Din punctul de vedere al temei mele de cercetare, H.S. Tanriöver a avut un rol important în înfiinţarea, angajarea cu personal de specialitate, dotarea cu cărţi şi hărţi istorice şi susţinerea morală a activităţii didactico-ştiinţifice din cadrul *Institutului de Turcologie de la Iaşi (1940-1945*).

De asemenea, H.S. Tanrıöver i-a cunoscut personal şi a colaborat ştiinţific cu turcologul german Franz Babinger şi cu marele istoric român N. Iorga. În bogatul fond epistolar *Corespondenţă N. Iorga* de la B.A.R., am descoperit mai multe invitaţii

[407] Dan Prodan, *Din tradiţiile*, pp.181-191; 197-198.
[408] Florin Constantiniu,*Alexandrescu-Dersca Bulgaru, Maria-Matilda,* în *E.I.R.*, 1978, pp.32-33.

oficiale din partea Legaţiei Republicii Turcia la Bucureşti adresate soţilor Iorga, la manifestările culturale şi la dineurile organizate cu diferite ocazii. Am descoperit şi scrisoarea de răspuns a lui H.S. Tanrıöver, din 17 septembrie 1935, adresată lui N. Iorga, în legătură cu unele chestiuni de ordin istorico-filologic legate de trecutul comun româno-otoman[409].

Despre viaţa şi opera politico-diplomatică culturalo-literară etc. ale lui H.S. Tanrıöver au scris: Mustafa Baydar[410], M. Acaroğlu - M. Türker[411], dr. Fethi Tevetoğlu[412], Mihail Guboglu[413] sau Mehmed Ali Ekrem[414]. Nu trebuiesc uitate nici editarea sau reeditarea operelor literare, amintirilor, sau conferinţelor originalului literat turc[415], cu referiri şi informaţii interesante şi pitoreşti şi despre România (cu populaţiile turcă, tătară şi găgăuză de aici).

*

* *

Referitor la *Institutul de Turcologie de la Iaşi (1940-1943)* şi la biblioteca sa *de specialitate*, s-a scris puţin şi sporadic, fără ca istoria acestei instituţii să fi constituit obiectul unor preocupări şi cercetări sistematice până în 1993. În primul rând, Institutul de Turcologie de la Iaşi s-a făcut cunoscut, în ţară şi peste hotare, prin publicaţiile editate sub egida sa[416].

Date succinte, cu caracter statistic, au oferit *Anuarele Universităţii Mihăilene "Alex. I. Cuza" din Iaşi pe anul academic 1938-1939*[417], sau pentru perioada *1939-1945*[418]. Orientalistul polon Jan Reychman a amintit de organizarea şi funcţionarea Institutul de Turcologie de la Iaşi, legând această instituţie de numele şi activitatea lui Franz Babinger[419].

Aurel Decei - Nicoară Beldiceanu[420], Mihail Guboglu[421], Mihai Maxim[422], Tahsin Gemil[423], Anca Radu[424] sau Constantin Şerban[425] au făcut sumare referiri la

[409] *B.A.R.*, *Corespondenţă N. Iorga*, vol.415 (1935), ff.220-221; editată de Dan Prodan în *Corespondenţa Franz Babinger - Nicolae Iorga (1920-1937)*, în "A.I.I.X.I.", XXXVII, 2000, Iaşi (sub tipar).
[410] Vezi *supra*, nota nr. 229.
[411] M. Acaroğlu - M. Türker, *H. S. Tanrıöver ve Gagauzlar (H.S.T. şi găgăuzii)*, în "Türk Yürdü", VI-nci yili, nr.2/Şubat 1967, Istanbul.
[412] Vezi *supra*, nota nr. 230.
[413] Mihail Guboglu, *Notă bibliografică*, la monografia citată *supra*, la nota nr. 112.
[414] M. A. Ekrem, *Relaţiile româno-turce*, pp.42-137, *passim*;idem, *Din istoria*, pp.115-198,*passim*.
[415] H. S. Tanrıöver, *Günebakan (Floarea soarelui)*, Ankara, 1929; idem, *Dağ Yolu (Calea către munte)*, ediţia I-a, Ankara, 1928 (cu caractere arabe), ed. a II-a, Ankara, 1931 (cu "noile caractere turceşti"-în alfabet latin), ed. a III-a, editată de dr. Fethi Tevetoğlu, 1987, Izmir, 205 p. (vezi şi *nota bibliografică* semnată de Mihail Guboglu, în "A.I.I.A.X.I.", XXV/2, 1988, Iaşi, pp.616-617).
[416] Maria-Matilda Alexandrescu-Dersca Bulgaru, *La Campagne de Timûr en Anatolie(1402)*, Imprimeria Naţională, Bucureşti, 1942, VIII+180 p.+5 hărţi; *Die Vita (Menâkibnâme) des Schejch Bedr ed-Din Mahmûd, gen. Ibn Qâdi Samauna*, von Chalîl bin Ismâ'îl ..., I.Teil: *Urtext*, herausgegeben von Franz Babinger, Editura Otto Harrassowitz, Leipzig, 1943, 124 p.
[417] Vol. XXIV, publicat de Mihai David, Editura Universităţii Mihăilene, Iaşi, 1943, p.7.
[418] *1939-1959*, [vol. XXV], redactor responsabil: conf. D. Gafiţanu, Bucureşti, 1960, pp. 17; 21; 30; 34; 40; 42.
[419] Jan Reychman, *Parę slow o Rumunskiej Orientalistyce*, în "P.O.", nr.3/1956, Warszawa, pp. 525; 528.
[420] Aurel Decei -Nicoară Beldiceanu, *K.M.R.*, 1949, p. 334.
[421] Mihail Guboglu, *Franz Babinger*, în "S.A.O.", VII, 1968, Bucarest, p. 233; idem, *Pe marginea lucrării lui Franz Babingerdespre istoriografii otomani*, în "A.I.I.A.X.I.",XXIII/2, 1986, Iaşi, pp.853-854.
[422] Mihai Maxim, *Limba turco-osmană*, p. 18, nota nr. 11 bis: "sporadic, cursuri de limbă turcă s-au mai ţinut (...) şi la Institutul de Turcologie de la Iaşi (1940-1945)"; idem, *Mihail Guboglu*, p. 276.
[423] Tahsin Gemil, *Relaţiile Ţărilor Române cu Poarta Otomană în documente turceşti (1601-1712)*, D.G.A.S., Bucureşti, 1984, p. 5, nota nr. 2, unde s-au oferit date generale despre institut, subliniindu-se faptul că "Institutul de

organizarea și funcționarea de scurtă durată a acestei instituții, unele repere cronologice menționate fiind eronate. Ștefan S. Gorovei[426], Lucian Năstasă și Petre Țurlea[427] au publicat unele documente oficiale *inedite* despre institutul ieșean, descoperite la *A.N.R.D.J. Iași*. În *Memoriile*[428] sale, prof. Iorgu Iordan, fostul decan al F.L.F. din Iași la sfârșitul anilor 1930, a reamintit împrejurările în care, în aprilie 1939, conducerea Rectoratului ieșean a perfectat, împreună cu H.S. Tanriöver și Franz Babinger, condițiile și detaliile înființării Institutul de Turcologie de la Iași, în 1939-1940.

Alexandru Zub a analizat condițiile, obiective și subiective, în care a fost organizat și a funcționat Institutul de Turcologie din capitala Moldovei, ca o etapă firească a procesului de fundamentare instituțional-statală a cercetării și activității științifice în țara noastră[429].

Pe baza cercetării fondurilor arhivistice *Universitatea din Iași - Rectorat* și *Universitatea din Iași - Facultatea de Litere și Filosofie* (1937-1948), păstrate la *A.N.R., D.J. Iași*, am elaborat și am publicat în 1993 un studiu despre Institutul de Turcologie de la Iași și Franz Babinger[430]. Am insistat, folosind documente inedite, asupra principalelor momente cronologice ale "preistoriei" și "istoriei" acestui institut unic în felul său, caracteristicilor și realizărilor activității universitare didactico-științifice desfășurate în cadrul acestei instituții etc. În legătură cu biblioteca de specialitate a institutului, pe baza inventarelor inedite ale cărților de *orientalistică-turcologie* ce i-au aparținut, am realizat o analiză și o repartizare tematică ale acestora, pregătind întregul material pentru tipar[431]. În concluzie am precizat că acest fond de carte de specialitate a constituit "(...) *o bibliotecă bine dotată, înzestrată cu lucrări și periodice de referință în domeniul său* [al turcologiei - subl. și compl. D.P.]"[432].

*

*　　*

Datorită tematicii istoriografice a prezentei lucrări, *izvoarele istorice* folosite la elaborarea ei se clasifică în trei categorii: *documentare, narative* și *memorialistice*.

La rândul lor, *izvoarele istorice documentare* folosite se împart în *edite* și *inedite*. Dintre cele *edite*, am folosit, am analizat și am stabilit rolul și locul *documentelor otomane* publicate în Principatele Române/România, în perioada

Turcologie din Iași a creat o bază morală și materială (și-a constituit o bibliotecă de specialitate deosebit de valoroasă) importantă pentru activitățile ulterioare în domeniu".

[424] Vezi *supra*, nota nr.405, pp.923–924.

[425] Constantin Șerban, *Biblioteca savantului Nicolae Iorga (I)*, în "R.I.", s.n., t.II, nr.1–2/ianuarie–februarie 1991, București (pp.85–97), p.86.

[426] Ștefan S. Gorovei, *"școala nouă" de istorie. Mărturii documentare (I)*, în "A.I.I.A.X.I.", XXII/I, 1985, Iași, p.339.

[427] Ștefan S. Gorovei, Lucian Năstasă, Petre Țurlea, *"școala nouă" de istorie. Mărturii documentare (III)*, în "A.I.I.A.X.I.", XXIV/II, 1987, Iași, pp.429–430, doc. nr.6.

[428] Iorgu Iordan, *Memorii*, vol.II, Editura Eminescu, București, 1977, pp.293–294; 342.

[429] Al. Zub, *Istorie și istorici în România Interbelică*, 1989, pp.141–143, 181–182, 326.

[430] Dan Prodan, *Din tradițiile*, pp.164–201.

[431] Idem, *Biblioteca Institutului de Turcologie de la Iași*, în "Mentor XXI", an II, nr.8(9), martie-mai 2000, Botoșani, p.3A.

[432] Idem, *Din tradițiile*, p. 195; idem, *Biblioteca*.

c.1850–c.1950[433], în cadrul *preocupărilor româneşti de orientalistică–turcologie*. Aceste izvoare istorice au fost preluate fie din unele culegeri de documente, lucrări ştiinţifice sau periodice, editate în diferite ţări europene sau chiar în România (cum au procedat Theodor Codrescu, Eudoxiu de Hurmuzaki şi colaboratorii, D.A. Sturza, Ghenadie Petrescu şi C. Colescu-Vartic, B.P. Haşdeu, Alex. Papiu-Ilarian), fie din fondurile documentare ale unor arhive, biblioteci sau muzee de stat ori particulare din Europa sau ţara noastră (N. Iorga, C.G. Mano, I.C. Filitti, Andrei Veress, D.Z. Furnică, Mihai Regleanu, gen. Radu Rosetti, N. Bănescu). În ambele cazuri, documentarele otomane originale fuseseră *anterior* traduse în limbile latină, greacă, slavă, italiană, germană, română, polonă, franceză, sârbă sau maghiară. Nefiind *turcologi (istorici sau filologi)*, autorii anterior pomeniţi nu au putut consulta *direct* documentele otomane în original, ci *mijlocit*, prin intermediul amintitelor traduceri.

Alte documente otomane referitoare la Ţările Române şi la relaţiile româno-otomane au fost descoperite în urma unor cercetări, cu caracter de pionierat, în arhive, biblioteci sau muzee din Istanbul (Aurel Decei, Andrei Antalffy), ori a parcurgerii fondurilor otomano-orientale din arhivele de la Bucureşti (H. Dj. Siruni), din Biblioteca Academiei Române (M.M. Alexandrescu-Dersca) sau Biblioteca egipteană de la Cairo (Andrei Antallfy). Ultimii patru istorici amintiţi au fost specialişti *turcologi*, ceea ce le-a permis accesul *direct* la documentele originale otomane.

Concepţia, metoda şi condiţiile tehnice de editare ale documentelor originale otomane reflectau *în fapt* cerinţele şi exigenţele ştiinţifice şi nivelul de dezvoltare ale

---

[433] Theodor Codrescu, *Uricariul cuprinzătoriu de Hrisoave, Anafore şi alte Acte, din sutele a XIV-a,...,a XIX-a*, Tipografia "Buciumul Românesc", Iaşi, vol.I–XXV, 1852–1895, *passim*; Eudoxiu de Hurmuzaki (şi colaboratorii), *Documente privitoare la istoria românilor, 1199–1836*, vol.I–XXI, cu 1–3 părţi şi 10 vol. suplimentare, în total 45 de vol.; Bucureşti, 1876–1942, *passim*; *Acte şi documente relative la istoria renaşterii României*, publicate de D. A. Sturza, Ghenadie Petrescu şi C. Colescu–Vartic, 10 vol., Bucureşti, 1889–1909, *passim*; B. P. Haşdeu, în "A.I.R.", t.I/1–2, II, Bucureşti, 1865, *passim*; G. I. Lahovary, *Tălmăcirea prea–înaltului hati–şerif ce s-a trimis de către Sublima Poartă lui Grigore–Vodă Ghica la anul 1826* (sic!) *după încheierea tratatului de pace de la Akerman*, în "C.L.", anul XXI, nr.6/1887, Bucureşti, pp.489–508, 580–591; Al. Papiu–Ilarian, în "T.M.I.R.", vol.II, Bucureşti, 1863, pp.307–315; 318–319; 324–327; 351–357; despre N. Iorga–editor de documente otomane, vezi Barbu Theodorescu, *Nicolae Iorga*[2], 1976, pp.173, poz. nr. 117, 236–287, poz. nr. 356, 361, 374, 376, 385, 386, 398, 399, 400, 405, 432, 438, 439, 444, 445, 494, 585, 587; de asemenea, în prezenta contribuţie, *infra*, subcap.II.2 şi III.2 (paginile referitoare la Nicolae Iorga); C. G. Mano, *Documente din secolele al XVI-lea – al XIX-lea privitoare la familia Mano*, Bucureşti, 1907, pp.172–173; I. C. Filitti, *România faţă de capitulaţiile Turciei*, în "A.A.R.M.S.I.", s.II, t.XXXVIII, 1915, m.7, Bucureşti, pp.181–183; Andrei Veress, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei şi Ţării Româneşti*, vol.I–XI, *Acte şi scrisori (1527–1690)*, Bucureşti, 1929–1939, *passim*; N. Bănescu, *Opt scrisori turceşti ale lui Mihnea II "Turcitul"*, în "A.A.R.M.S.I.", s.III, t.VI, 1926, m.8, Bucureşti, pp.177–191+8 fotocopii; D. Z. Furnică, *Documente privitoare la comerţul românesc, 1473–1868*, Tipografia "România Nouă", Bucureşti, 1931, pp.3–14; dr. Andrei Antalffy, *Münşa'at al–Seletin al lui Rukhsanzede Ahmed Feridun, et–tevkii (pomenit şi supt numele de Ahmed Feridun Bei nişangi), ca izvor pentru istoria românilor*, în "B.C.I.R.", nr. XIII/1984, Bucureşti, pp.8–23; idem, *Două documente din Biblioteca Egipteană de la Cairo despre cucerirea Chiliei şi Cetăţii Albe în 1484*, în "R.I.", an XX, nr.1–3/ianuarie–martie 1934, Bucureşti, pp.33–42; H. Dj. Siruni, *O corespondenţă necunoscută în limba turcească a lui Scarlat Calimachi, domnul Moldovei*, în "R.I.", anul XVII, nr.7–9/iulie–septembrie 1931, Bucureşti, pp.177–185; idem, *Documente turceşti referitoare la evenimetele din 1821–1822*, în "A.R.", vol. IV/1940, Bucureşti, pp.259–283; idem, *O năvălire necunoscută a bandelor turceşti în Ţările Române la 1769 (după documente turceşti din Arhivele Statului)*, în "R.A.", vol. IV/1, 1940, Bucureşti, pp. 6–68+4 facs.; idem, *Două beizadele de la Cenghel–Chioi, în lumina documentelor turceşti din Arhivele Statului*, în "A.R.", vol. V/1941, Bucureşti, pp.303-310; idem, *Domni români la Poarta Otomană*, Bucureşti, 1941, 124 p.+XXI planşe; idem, *Acte turceşti privitoare la hotarele dunărene ale Ţării Româneşti*, în "R.A.", vol. V/1, 1942, Bucureşti, pp.129–165; idem, *Culegere de facsimile pentru Şcoala de Arhivistică*, seria turcă, fasc.I (nr.1–28), Bucureşti, 1943, 8 p.+28 planşe; Mihai Regleanu, *Zece documente turceşti din vremea lui Alexandru Ghica Vodă*, în "B.", vol.II–III, 1939–1940, Bucureşti, pp.319–330; gen. Radu R. Rosetti, *Câteva scrisori şi documete turceşti privitoare la ţările noastre*, în "A.A.R.M.S.I.", s.III, t.XXIII, 1940, m.2, Bucureşti, pp.17–25; Maria-Matilda Alexandrescu-Dersca, *A propos d'un firmân du sultan Mustafa III*, în "B.", vol.VII/2, 1944, Bucarest, pp.363–391+1 pl.; Aurel Decei, *Versiunea turcească a confesiunii patriarhului Ghenadie II Scholarios, scrisă la cererea sultanului Mehmed II*, extras din vol. *Omagiu Înalt Prea Sfinţiei Sale Dr. Nicolae Bălan, Mitropolitul Ardealului, la douăzeci de ani de arhipăstorie*, Sibiu, 1940, 39 p.; idem, *Tratatul de pace–sulhnâme–încheiat între sultanul Mehmed al II-lea şi Ştefan cel Mare la 1479*, în "R.I.R.", XV, 1945, fasc.IV, Bucureşti, pp.465–494+4 facs.

cercetării istorice din acei ani. Se publicau doar traducerile în diferite limbi ale documentelor otomane, cu citarea surselor de preluare, fără întocmirea unei ediții critice, fără realizarea criticii inteme, istorice şi filolofice, a textului, fără varianta în limba turco-otomană, însoțită de o fotocopie bine realizată tehnic. Doar o singură şi lăudabilă excepție: înainte de primul război mondial, în 1907, C.G. Mano a publicat un *berât* din 1190 H./1776, acordat familiei sale, în traducere franceză însoțită de o fotocopie a originalului documentului otoman.

În perioada interbelică cerințele şi exigențele editării izvoarelor istorice otomane, ale cercetării istorice a trecutului Imperiului otoman şi ale relațiilor româno-osmane au sporit, atât la nivelul turcologiei europene, cât şi a celei româneşti. Atitudinea față de izvorul istoric otoman şi de editarea acestuia, s-a modificat "în bine", în sensul că traducerile în româneşte ale originalelor otomane erau însoțite de textul în osmană cu alfabet arab şi/sau cu alfabet latin, sau de o fotocopie bine realizată tehnic. Aşa au procedat N. Bănescu (1926), Andrei Antalffy (1933-1834), H.Dj. Siruni (1931-1943), M.M. Alexandrescu-Dersca (1943), Aurel Decei (1940-1945).

Din categoria *izvoarelor documentare inedite* fac parte miile de piese aflate,după cum am precizat deja, în *fondurile: Universitatea din Iaşi - Rectorat* şi *U.I. - Facultatea de Litere şi Filosofie*, din anii 1937-1948, conservate la *A.N.R., D.J. Iaşi*. Grupate în sute de dosare, aceste importante documente oferă informații indispensabile despre: activitatea didactico-ştiințifică a lui Franz Babinger (1937-1943) şi a lui Mihail Guboglu (1940-1945) la Iaşi, Institutul de Turcologie, condițiile obiective şi subiective ale încetării activității acestuia, colaborarea cultural-ştiințifică între *Alma Mater Jassensis* şi Ambasada Republicii Turcia din Bucureşti etc. *Arhiva Facultății de Litere şi Filosofie din Bucureşti* se găseşte la *A.N.R.D.M. Bucureşti*. Dosarele referitoare la *anii 1940-1945* conțin informații inedite despre ecourile asasinării lui N. Iorga în mediile universitar şi academic bucureştean, despre posibilul transfer al Institutului de Turcologie de la Iaşi la Bucureşti (1941-1943) etc.

Dosarele din anii 1935-1938 ale fondurilor *Ministerul Educației Naționale* şi *Savel Rădulescu*, conservate la *A.N.R.,D.A.I.C. Bucureşti*, conțin informații interesante, în marea majoritate inedite, despre invitarea şi angajarea cu contract a lui Franz Babinger la Bucureşti (1935-1937), de către N. Iorga, şi la Iaşi (1937-1938) de către Gh.I. Brătianu.

În *Arhiva Ministerului Afacerilor Exteme, fondul nr.71, Turcia*, dosarele nr. 58-64/1923-1944 conțin informații foarte interesante, parțial utilizate[434], despre relațiile româno-turce în perioada interbelică şi despre activitatea diplomatică, culturală şi ştiințifică a ministrului şi ambasadorului Republicii Turcia în România (1931-1944), H.S. Tanrıöver.

Am precizat, într-un alt context, că de o importanță deosebită pentru studierea şi clarificarea relațiilor de colaborare ştiințifico-didactică dintre Franz Babinger şi N. Iorga sunt *Fondul corespondență N. Iorga* de la B.A.R. (431 vol.), în special volumele dintre anii 1920-1938, şi *Arhiva de familie N. Iorga*, aflată în custodia d-lui Andrei Pippidi. Publicarea selectivă a unor documente epistolare cu caracter orientalistico-turcologic din primul fond a debutat cu un sfert de secol în urmă[435], iar dintr-al doilea este abia la început[436].

[434] Mehmed Ali Ekrem, *Relațiile româno-turce*, 1993, 152 p.
[435] *Scrisori către Nicolae Iorga*, vol.I (1890-1901), *Studiu şi documente*, ediție îngrijită de Barbu Theodorescu, Editura Minerva, Bucureşti, 1972, X+630 p.; vol.II (1902-1912), *Documente literare*, ediție îngrijită de Barbu Theodorescu,

Din *Arhiva de familie Victor Papacostea*, d-na Cornelia Papacostea-Danielopolu a selectat, a comentat şi a pregătit pentru tipar[437] scrisorile trimise de Nicoară Beldiceanu, din Istanbul, mentorului său, prof. Victor Papacostea, în perioada 14 octombrie 1946-28 septembrie 1948. Din aceste epistole *inedite* aflăm cum se derula stagiul de perfecţionare în *turcologie (istorie şi filologie)*, în fosta capitală otomană, ale tinerilor (pe atunci !) cercetători Nicoară Beldiceanu şi Ion Matei. Mai suntem informaţi, de asemenea, despre o nouă opţiune de *specializare în turcologie*, puţin folosită în trecut: în Turcia, la Istanbul, în "inima osmanismului", unde puteau fi cercetate şi fabuloasele arhive, biblioteci şi muzee cu zeci de milioane de documente şi manuscrise otomane.

Mi-au mai fost de un real folos informaţiile inedite, deosebit de interesante şi de importante, conţinute în corespondenţa pe care am purtat-o cu M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, Alexandru Andronic, Viorica Balan, Nicoară Beldiceanu[438], Tahsin Gemil, Aurel Golimas, Anton Niţu, Mihai Spânu şi Petre Ţurlea, în perioada 1990-1995. Toate aceste persoane au fost, mai mult sau mai puţin, în legătură cu activitatea didactico-ştiinţifică *turcologică* a lui Nicolae Iorga, Franz Babinger sau Mihail Guboglu, sau desfăşurată în cadrul Institutului de Turcologie de la Iaşi (1940-1945), ori deţin informaţii, ca martori oculari sau ca cercetători, despre temele de studiu enumerate anterior. Cele 18 scrisori se găsesc acum în *Arhiva personală Dan Prodan.*

Din fondurile *documentare* şi/sau *epistolare* de arhivă, de bibliotecă sau particulare amintite anterior s-au publicat deja unele "piese", ce au contribuit, într-o anumită măsură, la lămurirea subiectelor cercetate. Pe lângă contribuţiile pomenite deja[439], mai amintesc pe cele semnate de: Lucian Năstasă[440], Ecaterina Vaum[441], Dan Prodan[442], sau grupajul documentar referitor la N. Iorga, publicat în 1971[443]. Doresc să precizez că *izvoarele documentare* şi *epistolare*, în marea majoritate

---

Editura Minerva, Bucureşti, 1979, 648 p.; vol.III (1913–1914), ediţie îngrijită de Petre Ţurlea, studiu introductiv de Andrei Pippidi, Editura Minerva, Bucureşti, 1988, XLVI + 402 p.; vol.IV (1915–1916), ediţie îngrijită de Petre Ţurlea, Editura Minerva, Bucureşti, 1993, 261 p.; vol.V (1916–1918), *Documente literare*, ediţie îngrijită de Petre Ţurlea, Editura Minerva, Bucureşti, 1996, 288 p.

[436] Cristina Feneşan a publicat două scrisori ale lui Franz Babinger către Nicolae Iorga, din 5 şi 27 decembrie 1930, din *Arhiva de familie Nicolae Iorga*, în studiul său *Franz Babinger. eind deutscher Beitrag zur rumänischen Osmanistik*, în "R.É.S.E.E.", XXXII-e année, n-os 3–4/1994, Bucarest (pp.313–322), pp.320–322.

[437] Dr. Cornelia Papacostea-Danielopolu, *Nicoară Beldiceanu–ses études à Istanbul. La correspondance adressée au Prof. Victor Papacostea (14 oct. 1946–28 sept. 1948)*, în "Romano–Turcica", nr.1, 2000, Bucureşti, sub tipar.

[438] Am prefaţat, tradus în limba franceză şi pregătit pentru tipar cele patru scrisori pe care le-am primit de la regretatul turcolog Nicoară Beldiceanu: vezi Dan Prodan, *Franz Babinger par rapport à Nicoară Beldiceanu*, în "Romano–Turcica", nr.1, 2000, Bucureşti, sub tipar.

[439] Vezi *supra* notele nr. 434–438.

[440] Vezi *supra* nota nr.297, pp.373–374, doc. nr. 16 şi 17 (despre invitarea lui Franz Babinger la Iaşi şi găsirea surselor financiare pentru plata activităţii didactice a acestuia în 1937–1938); *supra* nota nr. 427, pp.429–430, doc.nr.6 (despre un eventual transfer al Institutului de Turcologie de la Iaşi la Bucureşti, în octombrie 1941).

[441] N. Iorga, *Corespondenţă*, vol.III, *Documente literare*, ediţie, note, indici de Ecaterina Vaum, Editura Minerva, Bucureşti, 1991, pp.300–301 (cererea lui Nicolae Iorga, din 30 noiembrie 1935, înaintată ministrului de Externe N. Titulescu, pentru acordarea sumelor de bani necesare plăţii activităţii didactico–ştiinţifice a lui Franz Babinger).

[442] Dan Prodan, *Din tradiţie*, pp.164–201; idem, *Franz Babinger–turcolog celebru şi agent secret?*, în "M.I.", s.n., an XXVIII, nr.4 (325)/aprilie 1994, Bucureşti, pp.49–51; idem, *"Faptul care a umplut de durere inimile noastre"*, în "M.I.", s.n., an XXIX, nr.11 (344)/noiembrie 1995, Bucureşti, pp. 45–46; idem, *Reacţii la Iaşi şi Bucureşti la moartea lui N. Iorga*, în "A.I.I.X.I.", XXXII, 1995, Iaşi, pp. 459–485 şi extras, XXVII p.; Idem, *P. P. Panaitescu şi steagul negru de doliu în memoria lui N. Iorga*, în vol. *P. P. Panaitescu*, Iaşi, 2000, sub tipar; idem, *Franz Babinger. "Vreau să aşez turcologia la Bucureşti pe un teren solid"*, în "M.I.", s.n., anul XXXIV, 2000, Bucureşti, sub tipar, mai vezi şi contribuţiile menţionate *supra* la notele nr. 409 şi 431.

[443] * * * *Din viaţa şi activitatea lui Nicolae Iorga*, în "R.A.", anul XLVIII, vol.XXXIII, nr.3/1971, Bucureşti, pp.441–473 (34 de documente din perioada 1695–1939).

inedite şi numai în număr mic *edite*, amintite în paginile anterioare, au constituit "osatura informaţională" a capitolelor acestei contribuţii.

Am folosit, am analizat şi am subliniat importanţa *izvoarelor istorice narative, otomano-orientale* şi *europene*, referitoare la istoria Imperiului otoman şi la relaţiile complexe, pe diferite planuri, româno-otomane, în epocile medie şi modernă, publicate în România în perioada c.1860-c.1950[444], în cadrul evoluţiei *preocupărilor româneşti de orientalistică-turcologie*. Unele izvoare narative au fost preluate din diferite culegeri de cronici, anale, relatări de călătorie etc., contribuţii ştiinţifice sau periodice (de către B.P. Haşdeu, Al. Papiu-Ilarian, Emilia Cioran, Goran I. Cialicoff, S.O. Isopescu, Constantin Moisil, Th.N. Trâpcea, Gh. Zerva, N. Firu, Andrei Antalffy). Altele au fost descoperite în fondurile turco-orientale ale unor arhive, biblioteci sau muzee publice ori private, din Europa sau chiar din România de căre (N. Iorga, Gh. Popescu-Ciocănel, Ion Ursu, C.I. Karadja, Vasile Radu). În ambele cazuri, izvoarele istorice narative otomano-orientale identificate fuseseră traduse în limbile latină, greacă, germană, franceză, italiană, maghiară sau bulgară. În consecinţă, traducerea acestora în româneşte şi publicarea lor în ţara noastră s-a făcut după aceste *variante intermediare*. Editorii respectivelor izvoare otomano-orientale nu au folosit textele manuscrise sau ediţiile critice ale acestora, datorită faptului că nu cunoşteau limba turcă-osmană sau alte limbi orientale (araba sau persana), nu puteau citi, translitera şi traduce astfel de înscrisuri cu alfabet arab.

Spre deosebire de această cunoaştere, traducere şi publicare *mediată* a textelor diferitelor izvoare narative otomano-orientale, *orientaliştii români* Gh. Popescu-Ciocănel, S.O.Isopescu, Vasile Radu sau Andrei Antalffy, posesori ai unui

---

[444] Al. Papiu-Ilarian în "T.M.I.R.", vol.II, 1863, Bucureşti, pp. 237-302; B. P. Haşdeu, în "A.I.R.", t.I/1,2; II, Bucureşti, 1865, *passim*; pentru Nicolae Iorga vezi Barbu Theodorescu, *Nicolae Iorga*[2], 1976, pp.173–175, nr.109, 112, 115, 119–121, 123, 124; p.247, nr.374; pp.253–254, nr.399, 400; pp.264–265, nr.454, 458, 459; p.303, nr.674; p.390, nr.1027; p.400, nr.1080; Emilia Cioran, *Călătoriile Patriarhului Macarie de Antiohia în Ţările Române, 1653–1658. Teză pentru licenţa în istorie*, Bucureşti, 1900, VI+271 p; Gh. Popescu–Ciocănel, *Les Voyages de Patriarche Macarie dans la Moldavie, la Valachie, les Pays de Cosaques et à Moscou, pendant les années 1652–1659*, texte arabe, d'aprés le manuscrit no. 6016 de la Bibliothèque Nationale de Paris, colationné avec le manuscrit no.802–805 du British Museum de Londres. La traduction français du précédent manuscrit, Paris, 1906; idem, *Călătoriile patriarhului Macarie în Moldova, Valachia, Ţare Cazaclior şi Moscova, între anii 1652–1659*, în "B.S.G.R.", an XXIX, t.I/2, 1909, pp.33–103 şi an XXXII, t.II, 1912, Bucureşti, pp.31–95; Donado da Lezze, *Historia Turchesca (1300–1514)*, publicată, adnotată, împreună cu o introducere de dr. I. Ursu, Ediţiunea Academiei Române, Bucureşti, 1909, L+304 p.; Goran I. Cialicoff, în "Dobrogea Jună", an VIII, nr.7–8/1912, Constanţa, extras, 12 p. (reeditare în "A. D.", an II, 1919, Bucureşti, pp.134–146); *Coranul*, traducere după originalul arab, însoţită de o introducere, de dr. Silvestru Octavian Isopescu, Cernăuţi, 1912, 538 p.; dr. Andrei Antalffy, *Călătoria lui Evlia Celebi prin Moldova în anul 1659 (traducere din textul turcesc)*, în "B.C.I.R.", vol.XII/1933, Bucureşti, pp.3–56; idem, *Vechea cronică otomană editată de dr. Friedrich Giese, ca izvor pentru istoria Românilor (traduse din limba turcească)*, în "R.I.", anul XXIII, nr.1–3/Ianuarie–Martie 1937, Bucureşti, pp.217–235; Constantin Moisil, *Spicuiri din cronicarii turci*, în "Revista Societăţii «Tinerimea Română»", an IV, nr.6–7/februarie–martie 1923, Bucureşti, pp.195–202; an IV, nr.9–10/mai–iunie 1923, Bucureşti, pp.259–276; C. I. Karadja, *Un istoric turc despre noi*, în "R.I.", an IX, nr.1–3/ianuarie–martie 1923, Bucureşti, pp.92–93; idem, *Poema lui Michel Behelm despre cruciadele împotriva turcilor din anii 1443 şi 1444*, în "B.C.I.R.", voi.XXV/1936, Bucureşti, pp.3–56; idem, *Cronica lui Jörg von Nürenberg*, în voi. *Omagiu lui Ioan Lupaş, la împlinirea vârstei de 60 de ani. August 1940*, Bucureşti, 1943, pp.398–409+14 pagini fotocopii; Vasile Radu, *Voyage du patriarche Macarie d'Antioche. Étude preliminaire. Valeur des manuscrits et das traductions*, I, Paris, 1927, 99 p.+IX pl.; idem, , *Voyage du patriarche Macarie d'Antioche.Texte arabe et traduction française par…*, II, în "Patrologia Orientalis", t.XXII, fasc.1, 1930, Paris, pp.19–194; III, *idem loc. cit.*, t.XXIV, fasc.4, 1933, Paris, pp.201–364; IV, *idem loc. cit.*, t.XXVI, fasc.5, 1949, Paris, pp.603–720 (traducere incompletă însă, până la descrierea oraşului Kiev (Ucraina) inclusiv, datorită decesului neaşteptat al arabistului român); Gh. Zerva, *Călătoria lui Evlia Celebi–Efendi*, în "B.C.I.R.", vol.XVI/1937–1938, Bucureşti, pp.247–281; N. Firu, *Evlia Celebi, călător turc, despre ocuparea cetăţii Oredea de către turci. Traducere din ungureşte*, Oradea, 1939, 32 p.; Th. N. Trâpcea, *Din cronica rimată a lui Suzi Celebi*, în "B.", voi.V, 1/1942, Bucureşti, pp.433–434; *Die Vita (Menâkibnâme) des Schejch Bedr ed-Dîn Mahmûd, gen. Ibn Qâdî Samauna*, von Chalîl bin Ismâ'îl bin Schejch Bedr ed-Dîn Mahmûd, I.Teil: *Urtext*, herausgegeben von Franz Babinger, Editura Otto Harrassowitz, Leipzig, 1943, 124 p.; Aurel Decei, *Un "Fetihnâme-i Karaboğdân" (1538) de Nasuh Matrakçı*, în vol. *Fuad Köprülü Armağnı (Mélanges Fuad Köprülü)*, O.Y.M., Istanbul, 1953, pp.113–124.

impresionant instrumentar filologic şi istoric otomano-oriental, au folosit manuscrisele originale, copiile sau ediţiile critice, publicate în Europa occidentală, ale *Kur'ân*-ului, cronicilor anonime otomane ori relatărilor de călătorie ale "patriarhului itinerant" Macarie de Antiohia, consemnate de sirianul Paul din Alep. Această abordare *directă* a textelor *originale*, în alfabet arab, ale unor izvoare narative osmano-orientate, realizată de anterior amintiţii *orientalişti-arabişti* şi - *turcologi* români, a oferit cercetătorilor din ţara noastră surse istorice fundamentale pentru studiul istoriei Imperiului otoman şi a relaţiilor româno-otomane între secolele XV-XVII. Pe de altă parte, a contribuit la *impulsionarea preocupărilor româneşti de orientalistică-turcologie*, oferind o solidă bază de plecare şi un temeinic element de referinţă pentru contribuţiile ulterioare în domeniu.

Izvoarele narative vest şi central-europene despre istoria otomanilor şi a relaţiilor româno-otomane au fost publicate, în limbile în care au fost scrise, în culegeri de izvoare istorice (N. Iorga), în ediţii critice (I. Ursu, C.I. Karadja) sau în diferite periodice de specialitate (N. Iorga, C.I. Karadja).

Elementul de noutate referitor la cercetarea şi publicarea izvoarelor narative otomano-orientale l-a reprezentat primele sondaje în arhivele, bibliotecile sau muzeele din Turcia, efectuate de turcologi români (Andrei Antalffy, Aurel Decei) sau străini, care îşi desfăşurau activitatea didactico-ştiinţifică în domeniu în România (Franz Babinger). Aceştia, lucrând *direct* cu respectiva categorie de surse istorice, au descoperit, tradus, analizat şi editat ulterior *biografii* ale unor importante personaje istorice otomane (*şeyh*-ul Bedr ed-dîn Mahmud [1359-1416], de către Franz Babinger) sau *cronici* (a lui Nasuh Matrakçi) despre expediţia sultanală otomană în Moldova, din 1538 (de către Aurel Decei).

Referitor la normele şi tehnicile de editare a textelor izvoarelor narative otomano-orientale, *nespecialiştii în orientalistică* au publicat doar traducerile româneşti ale acestora, uneori însoţite de scurte introduceri sau succinte note explicative (B.P. Haşdeu, Al. Papiu-Ilarian, Emilia Cioran, I. Cialicoff, C. Moisil, N. Iorga, Th. Trâpcea, N. Firu). *Specialiştii orientalişti, turcologi sau arabişti*, au publicat fie numai traducerea românească sau franceză a surselor primare, cu introduceri, comentarii şi note critice (Gh. Popescu-Ciocănel, Andrei Antalffy sau Gh. Zerva), fie ediţii critice bilingve (arabo-franceză /Vasile Radu; turco-franceză /Aurel Decei sau osmano-turcă / Franz Babinger).

Observăm, aşadar, o diversitate a surselor de preluare, a depozitelor de conservare şi a fondurilor narative otomano-orientale cercetate, a modalităţilor de abordare, de analiză şi de publicare a acestora, totul centrat pe binomul relaţional formativo-informativo – deontologic *nespecialist-specialist (orientalist-arabist / – turcolog)*. Această *unitate în diversitate* a activităţii de căutare, descoperire, analiză şi publicare a izvoarelor istorice narative otomano-orientale sau europene a impulsionat atât cercetarea istorică şi producţia istoriografică românească în general, cât şi *preocupările de orientalistică-turcologie* din ţara noastră, în particular.

Din categoria *izvoarelor memorialistice scrise* am folosit *amintirile, jurnalele, însemnările* sau *memoriile* unor personalităţi politice, diplomaţi, oameni de ştiinţă, de cultură etc. români sau turci, editate în ultimele şapte-opt decenii[445]. Unii

[445] *Memoriile regelui Carol I al României, de un martor ocular*, vol.I–IV, *1866–1881*, ediţia a II-a, prefaţă şi indice de Stelian Neagoe, Editura Machiavelli, Bucureşti, 1994; Maria, regina României, *Povestea vieţii mele*,ediţia a III-a, vol. I-III, Editura Moldova, Iaşi, 1990-1991; idem, *Însemnări zilnice (decembrie 1918-decembrie 1919)*, vol. I, Editura Albatros, Bucureşti, 1996, 425 p.; Carol al II-lea,*Între datorie şi pasiune.Însemnări zilnice*, vol. I (*1904-1939*), II (*1939-*

memorialiști au lăsat posterității informații deosebit de interesante, multe dintre ele cu caracter de noutate, despre trăsăturile, evoluția și, mai ales, culisele relațiilor politico-diplomatice româno-otomano / turce în perioada 1875-1948 (regii Carol I și Carol al II-lea, regina Maria, Emanuel Alexandru Lahovary, Titu Maiorescu, Alexandru Marghiloman, I.G. Duca, Armand Călinescu, Camâl *pâșâ*, Hamdullâh Suphî Tanriöver). Alții au oferit detaliile și lămuririle necesare pentru trasarea evoluției, liniară uneori, sinuoasă alteori, *preocupărilor românești de orientalistică-turcologie* în intervalul precizat anterior (N. Iorga, Constantin Șăineanu, C.C. Giurescu, Iorgu Iordan, Valeria Costăchel). Nu au lipsit nici referirile și reflecțiile despre *condiția intelectualului universitar român* în deceniul "profundelor transformări" (1945–1955) pe plan politic, ideologic, social, economic, cultural, educațional, al cercetării istorice și activității istoriografice etc., prin calvarul cărora a fost silită să treacă societatea românească la sfârșitul celei de-a doua conflagrații mondiale (C.C. Giurescu, Constantin Rădulescu-Motru, Victor Slăvescu, Cristofor I. Simionescu).

De un real folos mi-au fost și precizările cu caracter *memorialistic* pe care le-au făcut Mihail Guboglu și M.M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru în cursul discuțiilor pe care le-am avut cu cei doi turcologi în februarie 1989, dialoguri despre care am amintit deja în paginile anterioare.

1940), ediție de Marcel-Dumitru Ciucă și Narcis Dorin Ion, Editurile "Silex"–"Șansa S.R.L.", București, 1995–1996; Nicolae Iorga, *Orizonturile mele. O viață de om așa cum a fost*, vol.I–V, ediție îngrijită, note și comentarii de Valeriu Râpeanu și Sanda Râpeanu, Editura Minerva, București, 1981; idem, *Memorii*, vol.VII, *Sinuciderea partidelor (1932–1938)*, București, 1939; Emanuel Alexandru Lahovary, *Amintiri diplomatice. Constantinopol (1902–1906)*, în "R.F.R.", anul II, nr.3/1935, pp.318–337; 550–569; nr.4/1935, pp.80–103, București; Titu Maiorescu, *România, războaiele balcanice și Cadrilaterul*, ediție de Stelian Neagoe, Editura Machiavelli, București, 1995, 258 p.; Constantin Argetoianu, *Memorii. Pentru cei de mâine. Amintiri din vremea celor de ieri*, vol.I–VIII, *1877–1930*, ediție, postfață și indice de Stelian Neagoe, Editurile Humanitas–Machiavelli, București, 1991–1997; Alexandru Marghiloman, *Note politice*, vol.I–III, *1897–1924*, ediție, prefață și indice de Stelian Neagoe, Editura Machiavelli, București, 1993–1995; I. G. Duca, *Portrete și amintiri*, ediția a V-a, Editura Humanitas, București, 157 p.; idem, *Memorii*, vol.I–IV, *1914–1919*, ediție, schiță biografică și indice adnotat de Stelian Neagoe, Editurile Express–Helicon–Machiavelli, București–Timișoara, 1992–1994; C. C. Giurescu, *Amintiri*, vol.I, *1905–1938*, Editura Sport–Turism, București, 1976, 339 p.; idem, *Cinci ani și două luni în penitenciarul de la Sighet (7 mai 1950–5 iulie 1955)*, introducere de Dinu C. Giurescu, ediție îngrijită, anexe și indice de Lia Ioana Ciplea, Editura Fundației Culturale Române, București, 1994, 214 p.; Armand Călinescu, *Însemnări politice, 1916–1939*, ediție îngrijită și prefață de dr. Al. Gh. Savu, Editura Humanitas, București, 1990, 432 p.; Victor Slăvescu, *Note și însemnări zilnice*, vol.I–II, *octombrie 1923–31 decembrie 1939*, ediție îngrijită, cuvânt înainte și indice de Georgeta Penelea-Filitti, Editura Enciclopedică, București, 1996; Iorgu Iordan, *Memorii*, vol.II–III, Editura Eminescu, București, 1977, 1981; Valeria Costăchel, *Nicolae Iorga, așa cum l-am cunoscut*, în vol. *Nicolae Iorga, omul și opera*, vol.II, coordonatori: Gh. Buzatu și C. Gh. Marinescu, Editura "Plumb", Bacău, 1994 (295 p.), pp.230–265; Cristofor I. Simionescu, *Gânduri (memorii)*, vol. IV, *1920–1948*, Editura Enciclopedică, București, 1996, 141 p.+22 fotografii; C. Rădulescu-Motru, *Revizuirile și adăugirile pe care experiența celor 75 ani împliniți mi-a impus să le fac la cele publicate și trăite de mine și de oamenii din timpul meu. Începute la 2/15 februarie 1943*, vol.I, *1943*, ediție de Dinu C. Giurescu (coordonator), Rodica Bichis, Lia Ioana Ciplea și Gabriela Dumitrescu, Editura "Floarea Darurilor", București, 1997; idem, *În vremuri de restriște [decembrie 1946–februarie 1947]*, în "M.I.", s.n., anul XXXI, nr.4 (361)–aprilie 1997, București, pp.10–13; idem, *În pragul regimului dictatorial [februarie–martie 1947]*, *]*, în "M.I.", s.n., anul XXXI, nr.5 (362)–mai 1997, București, pp.22–26; idem, *Românul nu poate trăi fără zvonuri [martie–aprilie 1943]*, *]*, în "M.I.", s.n., anul XXXI, nr.6 (363)–iunie 1997, București, pp.28–32;idem, *Suntem niște ticăloși, Domnule Brătianu[mai–iulie 1947]*, *]*, în "M.I.", s.n., anul XXXI, nr.7 (364)–iulie 1997, București, pp.52–58; Constantin Șăineanu, *Amintiri [1887–1946]*, Editura "Universul" S.A., București, 1947, 154 p.; Cemâl *pâșâ*, *Hâtırât, 1913–1922 (Memorii, 1913–1922)*, Istanbul, 1922; reeditare, *Hatıralar (Memorii)*, ediție B. Cemal, Istanbul, 1959; ediție engleză: Djemâl Pasha, *Memories of Turkish Statesman, 1913–1919*, New York, 1922; vezi *supra* și lucrările menționate la notele 229, 230, 415.

Abrevieri

"A."	:	"Arabica", Leiden;
"A.A.R.M.S.I."	:	"Analele Academiei Române. Memoriile Secţiunii Istorice", Bucureşti;
"A.B."	:	"Analele Brăilei", Brăila;
"A.D."	:	"Arhiva Dobrogei", Constanţa–Bucureşti;
"A.G.A."	:	"Anuar de Geografie şi Antropologie", Bucureşti;
"A.G.N.T."	:	"Archiv für Geschichte der Naturwissenschaften und der Technik", Leipzig;
"A.I.É.S.E.E. Bulletin"	:	"Association Internationale d'Études Sud-Est Européen. Bulletin", Bucarest;
"A.I.I.A.X.I.",	:	"Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie «A. D. Xenopol» din Iaşi, 1964–1989, Iaşi;
"A.I.I.N.C."	:	"Anuarul Institutului de Istorie Naţională din Cluj", Cluj;
"A.I.I.X.I."	:	"Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie «A. D. Xenopol» din Iaşi, 1990..., Iaşi;
"A.I.R."	:	"Arhiva Istorică a României", Bucureşti;
"An. D."	:	"Analele Dobrogei", Constanţa–Cernăuţi;
A.N.R., D.A.I.C.B.	:	Arhivele Naţionale ale României, Direcţia Arhivelor Istorice Centrale, Bucureşti;
A.N.R., D.J.I.	:	Arhivele Naţionale ale României, Direcţia Judeţeană Iaşi;
A.N.R., D.M.B.	:	Arhivele Naţionale ale României, Direcţia Municipiului Bucureşti;
"A.O."	:	"Archiv Orientální", Praga;
"A.R."	:	"Arhiva Românească", Bucureşti;
ar.	:	arab;
"A.S.Q."	:	"Arab Studies Quarterly", U.S.A.;
"A.Ş.U.I.I."	:	"Analele Ştiinţifice ale Universităţii «Al. I. Cuza» – Iaşi. Istorie", Iaşi;
"A.U.B.I."	:	"Analele Universităţii din Bucureşti. Istorie", Bucureşti;
"A.Z.G."	:	"Armee–Zeitung Jildirim", Damasc;
"B."	:	"Balcania", Bucureşti;
B.A.R.	:	Biblioteca Academiei Române, Bucureşti;
"B.C.I.R."	:	"Buletinul Comisiunii Istorice a României", Bucureşti;
"B.C.M.I."	:	"Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice", Bucureşti;
B.C.U.I.	:	Biblioteca Centrală Universitară– Iaşi;
"B.I.É.E.S.O."	:	"Bulletin de l'Institut pour l'Étude de l'Europe Sud-Orientale", Bucarest;
"B.O.R."	:	"Biserica Ortodoxă Română", Bucureşti;
"B.S.G.R."	:	"Buletinul Societăţii Geografice Române", Bucureşti;
"B.S.N.R."	:	"Buletinul Societăţii Numismatice Române", Bucureşti;
"B.Z."	:	"Byzantinische Zeitschrift", Leipzig;
c.	:	circa...;
"C.E.M.O.M.T.I."	:	"Cahiers des Études sur la Mediteranée Orientale et le Monde Turco-Iranien", Paris;
"C.I."	:	"Cerectări Istorice. Revistă de istorie românească", Iaşi;
"C.L."	:	"Convorbiri Literare", Iaşi-Bucureşti;
"C.L.S.O."	:	"Caietele Laboratorului de Studii Otomane", Bucureşti;

d. : dosar (arhivistic);
"D.A.Z." : "Deutsche Allgemeine Zeitung", Berlin;
"D.R." : "Dacoromania", Cluj;
"D.R.G." : "Deutsche Rundschau für Geographie", Wien-Leipzig;

e.c. : era creştină;
E.I.S.L.A. : *Enciclopedia Italiana di Scienze, Lettere ed Arte*, Roma;
E.Ş.E. : Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti;
E.S.S. : *Encyclopedia of the Social Sciences*, New York;
"E." : "Die Erde", illustrierte Monatsschrift für Länder und Volkerkunde, Weltverkehr und Kulturpolitik, Dresden;
"Euph." : "Euphoron", Zeitschrift für Literaturgeschichte, Wien und Leipzig;

f. : fila;
f.a. : fără an;
fasc. : fascicola/fascicolele;
f.f. : filele;
"F.F." : "Forschungen und Fortschritte", Berlin;
F.L.F.B. : Facultatea de Litere şi Filosofie din Bucureşti;
F.L.F.I. : Facultatea de Litere şi Filosofie din Iaşi;
"F.Z." : "Frankfurter Zeitung", Frankfurt am Main;

"G.B." : "Glasul Bisericii", Bucureşti;

H. : Hegira (*Hicre*);
"H." : "Hrisovul", Bucureşti;
"H.B." : "Hessische Biographien", Darmstadt;
"H.C." : "Hamburgischer Correspondent", Hamburg;

I.A. : *Islâm Ansiklopedisi*, Istanbul–Ankara;
"I." : "Der Islam", Berlin;

"J.A." : "Joumal Asiatique", Paris;
"J.A.K." : "Jahrbuch der asiatischen Kunst", Leipzig;
"J.J.T." : "Jugoslavija. Jugoslovenski Turizam", Split, III, 1930 ...;
"J.T." : "Jugoslovenski Turizam", Split, I-II, 1929;

"L.F." : "Lebensläufe aus Franken", München und Leipzig;

m./mem. : memoriul.../memoriile...
"M." : "Morgenblatt", Zagreb;
"M.'a." : "Al–Mustaqbal al–'arabi", Cairo;
M.A.S. : Ministerul Afacerilor Străine (din România), Bucureşti;
"M.D.T.V." : "Mitteilungen der Deutsch–Türkischen Vereinigung", Berlin;

M.E.N.	:	Ministerul Educaţiei Naţionale, Bucureşti;
"M.G.W.J."	:	"Monatschrift zur Geschichte und Wissenschaft der Judentums", München;
"M.I."	:	"Magazin Istoric", Bucureşti;
"M.M.S."	:	"Mitropolia Moldovei şi Sucevei", Iaşi;
"M.N.N."	:	"Münchener Neusten Nachrichten", München;
"M.O.G."	:	"Mitteilungen zur Omanischen Geschichte", Wien–Hannover;
"Ms."	:	"Manuscriptum", Bucureşti;
"M.S.O.S.II.Ab.W.S."	:	"Mitteilungen des Seminars für orientalischen Sprachen. II. Abteilungen, Westasiatischen Studien", Berlin;
"M.S.S.I."	:	"Memoriile Secţiei de Ştiinţe Istorice" ale Academiei Române Bucureşti;
n.	:	notă;
"N.G.H."	:	"Nachrichten der Giessener Hochschulgessellschaft", Giessen,
"N.O."	:	"Die Neue Orient", Berlin;
"N.R.R."	:	"Noua Revistă Română", Bucureşti;
"O."	:	"Die Oberpfalz", Kallmünz;
"O.M."	:	"Oriente Modemo", Roma;
"O.R.P.R."	:	"Ortodoxia. Revista Patriarhiei Române", Bucureşti;
p.	:	pagina;
"P.O."	:	"Przegląd Orientalistyczny", Warszawa;
pp.	:	paginile;
"R.A."	:	"Revista Arhivelor", Bucureşti, s.v. şi s.n. ;
"R.dI."	:	"Revista de Istorie", Bucureşti;
"R.É.I."	:	"Revue des Études Islamiques", Paris;
"R.É.S.E.E."	:	"Revue des Études Sud–Est Européen", Bucarest;
"R.F.R."	:	"Revista Fundaţiilor Regale", Bucureşti;
"R.H."	:	"Revue Historique", Paris;
"R.H.S.E.E."	:	"Revue Historique du Sud–Est Européen", Bucarest;
"R.I."	:	"Revista Istorică", Bucureşti;
"R.I.A.F."	:	"Revista pentru Istorie, Arheologie şi Filologie", Bucureşti;
"R.I.R."	:	"Revista Istorică Romană", Bucureşti;
"R.I.T.L."	:	"Revista de Istorie şi Teorie Literară", Bucureşti;
rom.	:	român, românesc;
"R.R.H."	:	"Revue Roumaine d'Histoire", Bucarest;
"R.S.O."	:	"Revista degli Studi Orientali", Roma;
s.	:	seria...;
"S."	:	"Der Sammler", beletristische Beilage zur "Augsburger Abendzeitung", Augsburg;
"S.A.I."	:	"Studii şi Articole de Istorie", Bucureşti;
"S.A.O."	:	"Studia et Acta Orientalia", Bucarest;
"S.M.I.M."	:	"Studii şi Materiale de Istorie Medie", Bucureşti;
s.n.	:	serie nouă...;
"S.O.F."	:	"Sudostforschungen", München;

"S.R.dI."	:	"Studii. Revistă de Istorie", București;
"S.T."	:	"Studii Teologice", București;
s.v.	:	serie veche...;
subl.	:	subliniere/sublinieri;
t.	:	tomul...;
"T."	:	"Der Tag", Berlin;
tc.	:	turc, turcesc;
"T.M.I.R."	:	"Tezauru de Monumente Istorice pentru România", București;
"T.R."	:	"Transylvanian Review", Cluj-Napoca;
U.B.	:	Universitatea din București;
U.B.R.	:	U.B.–Rectoratul;
U.I.	:	Universitatea din Iași;
U.I.R.	:	U.I.–Rectoratul;
"V.B."	:	"Viața Basarabiei", Chișinău;
"V.R."	:	"Viața Românească", Iași;
vol.	:	volum/volume;
"W.I."	:	"Die Welt des Islams", Berlin;
"Z.B."	:	"Zentralblatt für Bibliothekswessen", Leipzig;
"Z.D.M.G."	:	"Zeitschrift der deutschen morgenlädischen Gesellschaft", Leipzig;

Preocupări de orientalistică şi turcologie în România între Independenţă şi Marea Unire (1878-1918)

dr. Dan PRODAN

Pentru a înţelege mai bine caracteristicile şi evoluţia preocupărilor de orientalistică–turcologie[1] în cadrul dezvoltării generale a istoriografiei româneşti în perioada 1878-1918, se impune, la început, o scurtă trecere în revistă a derulării raporturilor pe multiple planuri între România *independentă* şi Imperiul otoman în acest interval, completată cu o privire de ansamblu asupra fenomenului istoriografic românesc la cumpăna dintre secole.

I.1. Raporturile româno-otomane în perioada 1877-1918. Consideraţii asupra evoluţiei istoriografiei româneşti la sfârşitul secolului al XIX-lea şi începutul celui următor

În cadrul evenimentelor politico-militare determinate de reizbucnirea „crizei orientale" (1875-1878), la 9 mai 1877 ministrul de Externe Mihail Kogălniceanu a răspuns interpelării deputatului N. Fleva, declarând că „suntem independenţi, suntem naţiune de sine stătătoare" şi a formulat unul din principiile viitoarei politici externe româneşti, conform căruia „noi vrem să fim bine cu toate popoarele (...) şi chiar cu Turcia; şi cu Turcia vom face legături nouă, iar nu ca să rămânem în acele legături ca până astăzi, care nu mai au raţiune de a fi"[2]. În aceeaşi zi, Camera Deputaţilor şi Senatul României au votat moţiuni referitoare la ruperea relaţiilor cu Imperiul otoman şi la „consacrarea oficială" a „independenţei absolute a ţării". A doua zi, la 10 mai 1887, domnitorul Carol I şi cele două corpuri legiuitoare au proclamat oficial independenţa de stat a României[3].

---

[1] Vezi Dan Prodan, *Preocupări de orientalistică-turcologie în România în perioada c.1875-c.1950. Consideraţii introductive*, în „Acta Moldaviae Septentrionalis", I, 1999, Editura Axa, Botoşani, pp.5-80.

[2] *Apud* Nicolae Ciachir, *Contribuţii la istoricul relaţiilor româno-turce (1878-1914)* - (*infra* abreviat: *Contribuţii*), în „A.D.I.R.I. Buletin de studii şi referate", nr.5 (23)/1970, Bucureşti (extras, 36 p.), p.8; idem, *Istoria popoarelor din sud-estul Europei în epoca modernă (1789-1923)* (*infra* abreviat: *Istoria...*), E.Ş.E., Bucureşti, 1987, p.269; vezi şi Constantin Velichi, *Imperiul otoman şi statele din Balcani între 1878-1912*, în „S.A.I.", nr. XV/1970, Bucureşti, pp.171-198; *Politica externă a României. Dicţionar cronologic* (*infra* abreviat: *Politica externă*), coordonatori: Ion Calafeteanu, Cristian Popişteanu, E.Ş.E. Bucureşti, 1986, p.132.

[3] *Politica externă*, p.132; *Memoriile regelui Carol I al României, de un martor ocular* (*infra* abreviat: *Memoriile*), vol.III (1876-1877), ediţie şi indice de Stelian Neagoe, Editura Machiavelli, Bucureşti, 1994, pp.146-149.

Războiul ruso-româno-turc[4] (1877-1878) s-a încheiat cu tratatele de pace de la San-Stefano (Yeşilköy), lângă Istanbul (februarie 1878), şi de la Berlin (iulie 1878), prin care s-a recunoscut pe plan european, inclusiv de către Imperiul otoman, independența de stat a României şi alipirea Dobrogei la tânărul stat românesc. Conform tratatului de pace de la Berlin (iulie 1878), s-a organizat Principatul autonom al Bulgariei, sub „protecție" otomană. *De jure*, România se învecina pe linia Dunării cu o formațiune statală aflată sub „protecția" sultanului otoman. *De facto*, alteța regală Carol I a stabilit relații diplomatice cu noul principat bulgar, fără să anunțe în prealabil sau să aştepte confirmarea „protectorului" otoman, ceea ce demonstrează faptul că şeful statului român era pe deplin conştient de faptul că Imperiul otoman nu mai avea frontieră pe linia Dunării[5]. Factorii de decizie otomani, ținând cont de această realitate şi luând în considerare faptul că nu existau litigii româno-otomane de ordin teritorial[6] sau de altă natură[7], că în Dobrogea locuiau numeroşi musulmani, iar în imperiu numeroşi aromâni creştini, şi dând dovadă de luciditate diplomatică şi de adaptare la noile realități geo-politice, au recunoscut independența României şi au creat astfel posibilități de colaborare pentru viitor pe baze juridice noi. Ca urmare a atitudinilor favorabile reciproce, în septembrie–decembrie 1878 cele două state au efectuat primul schimb de diplomați, în noua situație politico-juridică existentă. Primul ministru extraordinar şi plenipotențiar român la Istanbul a fost Dumitru Brătianu, iar primul său omolog otoman s-a numit Süleymân Bey[8], relațiile diplomatice fiind stabilite la nivelul legațiilor (februarie 1879)[9].

În anii următori s-au reorganizat ori s-au înființat noi consulate româneşti în Imperiul otoman sau otomane în România. Sultanul Abdulhamîd al II-lea a apreciat comportarea corectă a guvernului şi autorităților locale româneşti față de populația musulmană din Dobrogea şi de bunurile mobile şi imobile ale acestora. Aceeaşi atitudine au manifestat-o oficialitățile româneşti şi după 1881, an în care au început să emigreze din Dobrogea în Imperiul otoman unii musulmani dobrogeni. Dintre aceştia făceau parte cei care s-au refugiat vremelnic în Bulgaria de Est în perioada 1877-1878, reveniți între timp la casele lor, cât şi alții care rămăseseră atunci pe loc.[10]

În deceniul al IX-lea al secolului trecut relațiile româno-otomane au fost cordiale şi paşnice. În timpul evenimentelor din 1885-1886 din Balcani, guvernul

[4] Din bogata bibliografie românească referitoare la acest război amintesc doar Nichita Adăniloaiei, *Cucerirea independenței de stat a României şi însemnătatea ei istorică*, în „S.A.I.", nr. 33-34/1976, Bucureşti, pp.35-48; idem, *Independența națională a României*, Ed. Academiei, Bucureşti 1986, 400 p. Bibliografia turcă privind acelaşi subiect a fost studiată de Mihail Guboglu, *Bibliografia turcă referitoare la războiul din 1877-1878*, în „R.A.", anul LIV, nr.3/1977, Bucureşti, pp.279-291; vezi Y.T.Kurat, *1877-1878. Osmanlı–Rus harbının sebepleri (Cauzele războiului ruso-turc din 1877-1878)*, în „Belleten", anul XXVI, 1962, Ankara, pp. 567-592; T.Y. Öztuna, *Resimlerle 1293 H. Harbi. 1877-1878, Türk-Rus Savaşı (Războiul din 1293 H. ilustrat. Luptele turco-ruseşti din 1877-1878)*, Istanbul, 1969.

[5] N. Ciachir, *Istoria*, p.247; *Politica externă*, pp.137-138.

[6] În urma alipirii Dobrogei şi a Insulei Şerpilor la România (1878).

[7] Partea română s-a arătat dispusă, încă din februarie 1878, să-i elibereze şi să-i repatrieze pe cei 6.000 de prizonieri de război otomani. Convenția româno-otomană de repatriere a acestora s-a încheiat la 5 decembrie acelaşi an (*Politica externă, p.137*).

[8] N. Ciachir, *Contribuții*, pp.9-10; idem, *Istoria*, p.269; *Politica externă*, p.137.

[9] *Politica externă*, p.138; Gheorghe Cliveti, *România şi crizele internaționale, 1853–1913*, Editura Fundației „Axis", Iaşi, 1997 (277 p.), cap. V: *Independența României: „marea criză orientală" şi defecțiunea „concertului european" (1875–1878)*, pp. 211–248.

[10] N. Ciachir, *Contribuții*, p.12; idem, *Istoria*, pp.269-270; *Politica externă*, p.141; Mustafa Ali Ekrem, *Din istoria turcilor dobrogeni (infra* abreviat: *Din istoria)*, Editura Kriterion, Bucureşti, 1994, pp.73-75.

român a adoptat o atitudine neutră şi corectă faţă de beligeranţi, mediind conflictul şi încheierea păcii de la Bucureşti (februarie-martie 1886) pe principiul respectării *statu-quo-ante* teritorial. Diplomaţii otomani au recunoscut, apreciat şi mulţumit României pentru rolul constructiv jucat în cursul tratativelor de pace. Relaţiile bilaterale s-au consolidat, autorităţile române solicitând ca aromânilor din imperiu să li se protejeze drepturile legitime, ceea ce conducătorii otomani au acceptat.[11]

În deceniul următor, conducătorii otomani, presaţi de criza complexă în care se afla imperiul şi de numeroasele pretenţii teritoriale ale vecinilor creştini, au încercat să găsească un aliat puternic în zona Dunării. Astfel, au propus de mai multe ori României încheierea unei alianţe politice, partea otomană fiind favorabilă creşterii teritoriale a statului român peste Carpaţi şi fiind dispusă să recunoască mitropolitul ortodox şi drepturile legitime ale aromânilor din Imperiul otoman, cereri formulate anterior şi de partea română. Dar oamenii politici români doreau satisfacerea acestor demersuri în schimbul reciprocităţii de tratament faţă de musulmanii din România şi nu în schimbul unei alianţe politico-militare, ceea ce ar fi periclitat *statu-quo*-ul şi echilibrul de forţe în zonă şi ar fi provocat suspiciuni marilor puteri europene. În consecinţă, România a refuzat încheierea unei astfel de alianţe[12]. În ciuda acestor nepotriviri de interese şi eşecuri, relaţiile româno-otomane au continuat să rămână paşnice, cordiale pe plan politic, militar, cultural, neafectând schimbul de vizite ale unor oficialităţi româneşti în imperiu[13].

În acest context s-au realizat primele sondaje româneşti în arhivele otomane din Istanbul (la *Băşbakanlık Arşivi* - Arhiva Preşedinţiei Consiliului de Miniştri, fosta arhivă a marilor viziri otomani şi s-au copiat şi tradus în limba franceză 215 documente otomane din *Mühimme Defterleri–Condica Afacerilor Importante*), vol. 3-5, pentru Academia Română[14]. Viitorul istoric al Imperiului otoman şi al relaţiilor româno-otomane, Nicolae Iorga, a intuit încă din 1900, primul în istoriografia universală, valoarea şi importanţa excepţională a acestor izvoare documentare[15].

După două decenii de insistente demersuri diplomatice româneşti, la 9 mai 1905 sultanul Abdulhamîd al II-lea a promulgat *irâde*-*aua* prin care s-a recunoscut aromânilor din Imperiul otoman „drepturi egale cu cele ale celorlalte comunităţi naţionale nemusulmane din Macedonia şi Epir; alegerea unor *muhtari* proprii, reprezentarea în consiliile reprezentative ale *vilaietelor*, *sangiacurilor* şi *cazalelor*, libera folosinţă a limbii române în şcoli şi biserici"[16]. Legată de acest eveniment este şi publicarea primei gramatici otomane *în limba română*, destinată aromânilor din

[11] N. Ciachir, *Contribuţii*, pp.12-13; idem, *Istoria*, pp. 274-284; *Politica externă*, p.144.
[12] N. Ciachir, *Contribuţii*, pp.13-16; idem, *Istoria*, pp.284, 289-292; *Politica externă*, p.149.
[13] N. Ciachir, *Contribuţii*, pp.16-18; idem, *Istoria*, pp. 292-293; *Politica externă*, pp.149-150;pentru întreaga perioadă 1876-1907 vezi E. Z. Karal, *Osmanlı Tarihi, VIII[nci] Cilt: Birinci Meşrutiyet ve Istibdat Devirleri, 1876-1907 (Istoria otomană, vol. VIII : Prima perioadă constituţională şi perioada absolutistă, 1876-1907)*, Ankara, 1962.
[14] Vezi Mihai Maxim, *Documente noi despre războiul moldo-otoman din 1574*, în vol. *Lupta poporului român pentru independenţă*, coordonator: Ioan Scurtu, Tipografia Universităţii din Bucureşti, 1977, pp.65-71: informaţii despre această importantă arhivă şi despre anterior amintita monumentală colecţie de documente otomane. Idem, *Ţările Române şi Înalta Poartă. Cadrul juridic al relaţiilor româno-otomane în evul mediu. (infra* abreviat: *Ţările Române şi Înalta Poartă)*, cu o prefaţă de prof. Halil Inalcík, Editura Enciclopedică, Bucureşti 1993, p.26; Mihail Guboglu, *Paleografia şi diplomatica turco-osmană. Studiu şi album* (*infra* abreviat: *Paleografia*), Editura Academiei, 1958, p.18.
[15] N. Iorga, *Documente şi cercetări asupra istoriei financiare şi economice a Principatelor Române*, Bucureşti, 1900 (extras din „Economia Naţională"), p.174.
[16] N. Ciachir, *Contribuţii*, pp.18-19; idem, *Istoria*, pp. 294-295; *Politica externă*, p.151; Emanuel Alexandru Lahovary, *Amintiri diplomatice. Constantinopol (1902-1906)*, în „R. F. R.", anul II, nr.3/1935, pp.318-337; 550- 569; nr.4/1935, pp.80-103; notă bibliografică în: „R. I. R.", V-VI, 1935-1936, Bucureşti, p.553.

Imperiul otoman (Cotula V. Adam, *Gramatica limbei otomane*, Constantinopole, 1905, 238 p.)[17].

În anii următori, 1906-1908, relațiile româno-otomane s-au menținut pe aceleași coordonate de cordialitate și corectitudine. Oamenii politici români au urmărit cu mare atenție evenimentele ce s-au derulat în imperiu în perioada 1906-1909, interesați în primul rând în menținerea păcii și a echilibrului politic balcanic. Ei au salutat revoluția Junilor turci[18], apreciind-o ca pe un eveniment progresist și sperând că va aduce aromânilor din Balcani noi drepturi și libertăți politico-socialo-culturalo-religioase. Relațiile cordiale ale României cu Junii turci nu au fost totuși umbrite de refuzul constant al părții române de a încheia o alianță poltico-militară cu Imperiul otoman, îndreptată împotriva unui stat balcanic, deoarece România era adepta luptei de eliberare națională a popoarelor asuprite de marile imperii istorice multinaționale și a desăvârșirii formării statelor naționale unitare. Această poziție a determinat păstrarea unei stricte neutralități, ce s-a prelungit și în perioada primului război balcanic (1912-1913)[19].

În timpul celui de-al doilea război balcanic (1913)[20], România și Imperiul otoman s-au situat în aceeași tabără politico-militară, ambele state fiind interesate să tempereze elenul cuceritor nejustificat al bulgarilor și să păstreze echilibrul de forțe în Balcani. Deși Imperiul otoman a fost refuzat politicos de către diplomația românească să participe la tratativele de pace de la București, unde se hotărau modificări teritoriale *doar* între statele creștine balcanice (diferendul otomano-bulgar s-a rezolvat prin tratatul de la Istanbul, 29 septembrie 1913), totuși relațiile româno-otomane au rămas pașnice și cordiale până în vara anului 1916[21]. Pe de altă parte, tatonările emisarilor universitari otomani au continuat, în capitala României, în luna mai 1914[22], pentru încheierea unei alianțe politico-militare otomano-româno-bulgare.

---

[17] Vezi și Mihai Maxim, *La première grmmaire ottomane en roumain*, în vol. *Istanbul et les Langues Orientales*, Editions l'Harmattan, Paris–Montreal, 1997, pp. 403–409.

[18] E.E. Ramsaur, *The Young Turks: Prelude to the Revolution of 1908*, Princeton, New York, 1957, reimprimată la Beirut, 1965; Șerif Mardin, *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri, 1895-1908 (Ideile politice ale Junilor turci 1895-1908)*, Ankara, 1964; Aksin Sine, *Jön Türkleri ve Ittihat ve Terakki (Junii turci și „Uniune și Progres")*, Istanbul, 1987; Dr. Ibrahim Temo, *Ittihat ve Terakki Cemiyetinin Teşekkülü (Întemeierea societății „Uniune și Progres")*, Mecidiye, Romanya, 1939 (ed. a II-a, Istanbul, 1987); Tahsin Gemil, *Asociația din România a „Junilor Turci"*, în „A.I.I.A.X.I." , vol.VII, 1970, Iași, pp.173-195 (cu o bibliografie selectivă despre *Junii turci*); Ahmed Bedevi Kuran, *Inkilâp Tarihimiz ve Ittihat ve Terakki (Istoria revoluției noastre și „Uniune și Progres")*, Istanbul, 1948; Yusuf Hikmet Bayur, *Türk Inkilâbi Tarihi (Istoria revoluției turcești)*, 3 vol. în 10 părți, Ankara, 1940-1967; Feroz Ahmad, *The Young Turks: The Committe of Union and Progress in Turkish Politics, 1908-1914*, Oxford, 1969.

[19] N. Ciachir, *Contribuții*, pp.20-23; Idem, *Istoria*, pp. 308, 317-320, 328-334; *Politica externă*, pp.152-155.

[20] T.C. Gnkur. Bşk. Harb Tarihi Dairesi, *Balkan Harbi Tarihi (Istoria războiului balcanic)*,7 vol., Istanbul-Ankara, 1938-1965; Gheorghe Cliveti, *op. cit.*, cap VI: *România și crizele din sud-estul Europei (1878–1913): argumente pentru o nouă abordare*, pp. 249–266.

[21] N. Ciachir, *Contribuții*, pp.23-24; Idem, *Istoria*, pp. 334-335; *Politica externă*, pp.155-156; N. Iorga, *Acțiunea militară a românilor* , Vălenii de Munte, 1913; Idem, *Acțiunea militară a României. În Bulgaria cu ostașii noștri*, Editura Socec, București, 1914; Titu Maiorescu, *România, războaiele balcanice și Cadrilaterul*, volum editat de Stelian Neagoe, Editura Machiavelli, București, 1995, 258 p.; Constantin Argetoianu, *Pentru cei de mâine. Amintiri din vremea celor de ieri*, vol.II, partea a IV-a (1913-1916), ediție și indice adnotat de Stelian Neagoe, Editura Humanitas, 1991, pp.7-42; N. Iorga, O *viață de om*, pp. 87-97. Vezi mai recent și Dumitru Preda, *România și războaiele balcanice*, în „M.I.", s.n., an XXVII, nr.7 (318) / iulie 1993, București, pp.13-18; nr.8 (317) / august 1993, pp.47-53; Ioan Bulei, *Take Ionescu - mediator internațional*, în *loc. cit.*, s.n., an XXIX, nr. 5 (338) / mai 1995, București, pp.76-80, 84; nr.8 (339) / iunie 1995, pp.48-52 (în diferendul greco-turc, pentru părțirea și administrarea insulelor din Marea Egee, din octombrie-noiembrie 1913, neînțelegeri ce amenințau punerea în practică a prevederilor păcii de la București <august 1913, stil nou>, a cărei garant moral era România. „Medierea" s-a soldat cu un deplin succes românesc, sporind și pe această cale prestigiul moral și diplomatic al țării noastre în sud-estul Europei). O imagine de ansamblu referitoare la poziția României față de războaiele balcanice, vezi la Gheorghe Zbuchea, *România și războaiele balcanice, 1912-1913. Pagini de istorie sud-est europeană*, București, Editura Albatros, 1999, 456 p.

[22] Vezi aprecierile lui N.Iorga în legătură cu această vizită, căreia i-a înțeles substratul politic real: „Dar, întorcându-mă la vizita turcească (din mai 1914 - n.D.P.), mi s-a părut că descopăr sensul ei - și în același timp o urzeală mai întinsă și mai completă în care se căuta a ne prinde - când unul dintre oaspeți (<i> turci - n.D.P.) mi-a pus întrebarea dacă ținem așa de mult la

Cu acest prilej N.Iorga a evocat „momentele bune" ale relaţiilor româno-otomane din trecut[23].

Şi tânărul lector universitar (la Universitatea din Istanbul) Hamdullâh Suphî *Bey* (viitorul Hamdullâh Suphî Tanrıöver, ministru şi ambasador al Republicii Turcia în România, 1931 - 1944) a făcut parte din delegaţia cadrelor didactice universitare şi a studenţilor turci ce a vizitat România în mai 1914[24]. Ulterior, în conferinţele sale publice (din 1919 - 1920) sau editate în volume[25], a vorbit frumos şi obiectiv despre România, populaţia musulmană de aici, toleranţa religioasă practicată de statul român.

În primul război mondial cele două state s-au situat în blocuri militare adverse: Imperiul otoman în tabăra Puterilor Centrale din noiembrie 1914, iar România în tabăra Antantei, din august 1916. Trupele otomane, alături de cele germano-bulgare, au atacat şi ocupat Dobrogea (toamna 1916), retrăgându-se abia în toamna anului 1918, ca urmare a capitulării imperiului la Mudros (octombrie 1918)[26].

Last but not least, relaţiile economice româno-otomane s-au caracterizat prin normalitate şi dorinţă de cooperare între două state aşezate în zone economice primordiale: România în bazinul Dunării inferioare cu ieşire la Marea Neagră, Imperiul otoman stăpân pe strâmtori, riveran la întinse spaţii maritime şi cu deschidere către Asia Centrală. S-au încheiat convenţii comerciale în noiembrie 1877, aprilie 1897 şi august 1901. Însă alte convenţii comerciale şi consulare, completate cu un acord bilateral de despăgubire a musulmanilor emigraţi din Dobrogea după 1878-1881, au fost la un pas de a fi finalizate în intervalul 1908-1914[27].

Comerţul românesc în Imperiu şi în Levant, cât şi cel otomano-levantin în ţara noastră erau realităţi concrete, palpabile, derulate conform convenţiilor menţionate anterior şi contractelor comerciale specifice încheiate între negustori şi/sau grupuri de negustori din cele două state.

În concluzie, se poate afirma că în perioada 1878-1914 între România şi Imperiul otoman relaţiile complexe, pe multiple planuri, au fost paşnice, cordiale,

---

tratatul din Bucureşti. De fapt, cu gândul la acea conflagraţie europeană pe care Austro-Ungaria, ciudoasă pentru actul din august 1913, o dorea cu toată puterea, se dorea o înţelegere a noastră cu bulgarii şi turcii în vederea unei zdrobiri a nesuferitei Serbii Mari" (N.Iorga, *O viaţă de om*, vol.III, pp.110-111; vezi şi Barbu Theodorescu, *Nicolae Iorga (1871-1940)*, vol.I - cronologie şi bibliografie (*infra* abreviat: *N.Iorga*[2]), E. Ş. E. - E.M., Bucureşti, 1976, p.62.

[23] N. Iorga, *Quelques mots sur le relations entre le Roumains et le peuple turc*. Conférence faite aux hôtes universitaires turcs à l'Université de Bucarest, le 6/19 mai 1914, Bucarest, 1914, 24 p.

[24] Vezi fotografia grupului de profesori şi studenţi turci, în mijlocul lor aflându-se Nicolae Iorga, la Tayyib Gökbilgin, *La conception de Nicolas Iorga sur l'Empire Ottoman*, în „A.I.É.S.E.E. Bulletin". IX-e année, n-os 1 -2 / 1971, Bucarest (pp. 29 - 34), p.33.

[25] Hamdullâh Suphî Tanrıöver, Dağ *Yolu. Ikinci Kitap (Calea către munte. Cartea a doua)*, editată de dr. Fethî Tevetoğlu, Izmir, 1987 (205 p.), pp. 180; 195. Vezi şi *nota bibliografică* la această carte, întocmită de M. Guboglu, în „A.I.I.A.X.I.", XXV / 2, 1968, Iaşi, pp. 616 - 617.

[26] N. Ciachir, *Contribuţii*, p.24; Idem, *Istoria*, pp. 362-363, 368; *Politica externă*, pp.161-162, 165-166; Gheorghe Platon, *Istoria modernă a României*, E.D.P., Bucureşti, 1985, cap. *Politica externă a României, 1878–1914*, pp. 430–451 (bibliografie la pp.550–551). Vezi şi Cemal Paşa, *Hâtırât, 1913-1922 (Memorii, 1913-1922)*, Istanbul, 1922; ediţie engleză, Djemal Pasha, *Memoires of a Turkish Statesman, 1913-1919*, New York, 1922; reeditare: Cemal Paşa, *Hatıralar*, ediţie B. Cemal, Istanbul, 1959; U. Trumpener, *Turkey's Entry into World War I: An Assessement of Responsabilities*, în „J.E.H.", vol. XXXIV (1962), pp.369-380; Midhat Sertoğlu, *Birinci Cihan Savaşına girişimizin gerçek sebebleri (Adevăratele cauze ale intrării noastre în primul război mondial)*, în „Belgelerle Türk Tarihi Dergisi", vol. XV / 1968, Istanbul, pp. 3-13; Ahmed Emin Yalman, *Turkey in the World War*, New Haven, Connecticut and London, 1930; General Fahri Belen, *Birinci Cihan Harbında Türk Harbı (Războiul turc în cadrul primului război mondial)*, 5 vol., Ankara, 1963-1967; Ali Fuat Türkgeldi, *Mudros ve Mudanya Mütarekelerinin Tarihi (Istoria armistiţiilor de la Mudros şi Mudanya)*, Ankara, 1948; Tevfik Bıyıklıoğlu, *Türk Istiklâl Harbı. I. Mudros Mütarekesi ve Tatbikatı (Războiul turc pentru independenţă. I. Armistiţiul de la Mudros şi aplicarea sa)*, Ankara, 1962.

[27] N. Ciachir, *Contribuţii*, pp.24-29; Idem, *Istoria*, pp. 285-291; *Politica externă*, pp.145,149,151,157.

prietenești, micile diferende și incidente fiind depășite cu înțelegere și bunăvoință de ambele părți; abia în timpul primului război mondial cele două state s-au situat în tabere militare adverse[28]. Dobrogea și populația musulmană de aici, precum și aromânii din Peninsula Balcanică nu au constituit cauze ale unor litigii ireconciliabile între cele două state.

Ajunși în acest punct al expunerii, este necesar și util să conturez tabloul general al integrării Dobrogei în cadrul statului român după 1878, pentru că trecutul otoman al acestui teritoriu românesc și populația musulmană de aici au constituit unele din motivațiile anumitor preocupări românești de orientalistică - turcologie în perioada pe care o am în vedere.

Astfel, *Legea de organizare a Dobrogei* din 2 martie 1880 ("O adevărată constituție" – conform aprecierii istoricului N. Ciachir[29]), legea din 1882, cea din 1903, cu modificările ulterioare și regulamentele aferente pentru transpunerea ei în practică, au reglementat organizarea administrativ-teritorială, regimul proprietății imobiliare, împroprietărirea unor categorii de populații etc. Toate aceste legi, atitudinea și comportarea realistă a autorităților românești, precum și interesul și hărnicia locuitorilor provinciei au contribuit la refacerea și dezvoltarea agriculturii, industriei, comerțului, transporturilor (prin intrarea în funcțiune a vestitului pod peste Dunăre (Fetești - Cernavodă), opera în fier și beton a inginerului român Anghel Saligny), turismului, creșterea populației (de la 106.943 locuitori în 1879 la 381.306 locuitori în 1912[30]). În perioada anterioară declanșării primului război mondial, nivelul de dezvoltare economico-socială a Dobrogei era comparabil cu cel al României de la stânga Dunării[31].

*

* *

O privire retrospectivă asupra evoluției istoriografiei românești la cumpăna dintre secole va ajuta la conturarea locului și rolului preocupărilor românești de orientalistică -turcologie în cadrul activităților științifice patronate de Muza Clio.

Progresul general al societății românești a însemnat, relațional, și dezvoltarea științelor. Iar istoria nu putea rămâne în afara acumulărilor cantitative și calitative realizate de acestea[32]. Ca urmare, activitatea istorică românească a înregistrat o remarcabilă evoluție în ultimele decenii ale secolului trecut și în primii ani ai secolului nostru. Toate preocupările istorice și rezultatele lor concrete dovedeau existența unei „vieți istoriografice", așa cum exista o viață politică, economică, culturală sau literară. Istoriei i se recunoaște statutul de știință, devine o profesiune, iar istoricul un profesionist care cunoaște și folosește creator metode, tehnici și reguli precise de muncă, la fel ca în oricare altă „meserie" respectată. Acestă „profesionalizare" și înzestrare cu metode s-a încheiat către anul 1900[33], dar

[28] N. Ciachir, *Contribuții*, pp.29-30; despre locul și rolul Dobrogei în cadrul statului român și a relațiilor româno - otomane vezi idem, *Istoria*, pp.296-297 și M. A. Ekrem, *Din istoria*, pp.5 - 106
[29] N. Ciachir, *Istoria*, p. 296.
[30] *Ibidem*, pp.296 - 297.
[31] Pentru detalii vezi M. A. Ekrem, *Din istoria*, pp.72-106; Müstecib Ülküsal, *Dobruca ve Türkler (Dobrogea și turcii)*, ediția I-a, Ankara, 1966, 256 p. + 1 hartă (ediția a II-a, 1987).
[32] Alexandru Zub, *De la istoria critică la criticism (Istoriografia română la finele secolului XIX și la începutul secolului XX)*, Editura Academiei, București, 1985, p.8.
[33] Lucian Boia, *Evoluția istoriografiei române*, București, 1976, p.140; vezi și Mihai Maxim, *Țările Române și Înalta Poartă*, cap. I, *Introducere*, subcap.1, *Istoriografie*, pp.26-27.

nu trebuie să înţelegem şi să folosim această limită temporală, devenită de altfel clasică, în mod rigid şi exclusivist. A fost doar un reper cronologic în cadrul unei evoluţii de-a lungul mai multor decenii.

Noi deschideri s-au realizat în mai multe direcţii de cercetare istorică: problematica evoluţiei omenirii, filosofia istoriei, intens efort pentru analiza şi valorificarea surselor documentare, prin publicarea şi interpretarea lor critică, continuată firesc cu folosirea lor în lucrări de specialitate, lărgirea orizontului cercetării prin aplecarea asupra unor zone geografice (de exemplu „Europa Est-Orientală", după formula lui N. Iorga, Asia Mică sau Orientul Apropiat), popoare (cum ar fi turco-osmanii) şi civilizaţii uitate sau ignorate până atunci, studierea civilizaţiei materiale şi spirituale a unui anumit popor etc.[34]

În ultimul deceniu al secolului trecut, în timp ce direcţia romantică în istoriografie „îşi trăia deci un crepuscul nu lipsit de grandoare, dată fiind personalitatea lui Haşdeu"[35], s-a afirmat plenar „şcoala critică", ilustrată magistral prin „triada critică": Nicolae Iorga - Ioan Bogdan - Dimitrie Onciul. Corifeii şi discipolii ei „au pus accent pe document, autenticitate, rigoare a criticii, şi a construcţiei, fie şi în dauna sintezei cuprinzătoare. Ea corespunde, în linii mari, cu *şcoala* creată de G. Monod pe lângă „Revue Historique" şi reprezintă, în evoluţia istoriografiei române, momentul maturităţii depline, al perfectei omologări cu istoriografia europeană"[36]. Dintre cei trei istorici amintiţi, „N. Iorga a fost, desigur, factorul coagulant al direcţiei critice ce s-a conturat în istoriografia română la finele secolului XIX, prelungindu-se şi în primele decenii ale secolului nostru"[37].

Apare astfel pe deplin întemeiată constatarea exegetului acestei probleme, istoricul Alexandru Zub: „peisajul istoriografic din treimea de veac ce a precedat întâia conflagraţie mondială e deconcertant"[38], în cadrul acestei pluralităţi înscriindu-se, încă modest şi timid, preocupările de *orientalistică - turcologie*. Departe de a fi disonante în câmpul istoriografic, aceste noi preocupări sunt, în marea lor majoritate, fructul influenţelor programului, metodei şi spiritului „şcolii critice", cât şi al lărgirii orizontului cercetării către noi spaţii etno - istorico – culturale: pentru un român, „turcul" ("musulmanul") de la sudul Dunării nu mai era duşmanul secular, politic şi religios, ci „celălalt", „partenerul de dialog", care trebuia re-studiat, în noile condiţii şi realităţi obiective interne şi externe, pentru a-l re-cunoaşte şi a-l înţelege cât mai bine; actul în sine era benefic şi pentru re-definirea propriei identităţi româneşti[39].

În cadrul preocupărilor de *orientalistică - turcologie* din această perioadă se deosebesc mai multe direcţii de activitate: descoperirea, traducerea şi editarea documentelor şi cronicilor turco - otomane; cercetări istorice propriu-zise; preocupări cu dorite finalităţi instiuţional - didactice; cercetări etnografico - istorice; preocupări lexical - lingvistice; studierea toponimiei româneşti de origine orientală; elaborarea manualelor, ghidurilor de conversaţie şi a dicţionarelor necesare însuşirii limbii turco-

[34] L. Boia, *op. cit.*, p.273.
[35] Al. Zub, *op. cit.*,p.273.
[36] *Ibidem*, p.9.
[37] *Ibidem*, p.23.
[38] *Ibidem*, p.9; vezi şi interesantele observaţii ale *românistului american* Fredrick Kellog făcute în legătură cu evoluţia istoriografiei româneşti în „vârsta de aur, 1859–1918", în sinteza acestuia, *O istorie a istoriografiei române*, traducere de Laura Cuţitaru, prefaţă de Alex. Zub, Editura „Institutului European", Iaşi, 1996, pp.52–66.
[39] Vezi o încercare de tipologizare la Laurenţiu Vlad, *Turcul. Un personaj al imaginarului popular*, în „C.L.S.O.", nr.2 / 1993, coordonatori: conf. univ. dr. Mihai Maxim şi asist. univ. Bogdan Murgescu, Bucureşti pp.144-163.

osmane; studierea literaturii populare şi a folclorului turco - tătar din Dobrogea şi din Peninsula Balcanică.

I.2. Descoperirea, traducerea şi editarea izvoarelor istorice documentare şi cronistice otomane; surse istorice europene referitoare la istoria Imperiului otoman şi/sau la relaţiile româno-otomane între secolele XIV - XIX

În a II-a jumătate a secolului al XIX-lea a sporit preocuparea istoricilor şi oamenilor de cultură români pentru descoperirea, traducerea şi editarea documentelor şi cronicilor turco - otomane ca izvoare istorice indispensabile pentru înţelegerea raporturilor politice, juridice, economice, sociale, militare, culturale, etc. româno - otomane în evul mediu şi în epoca modernă. Numeroase piese din această categorie de izvoare şi-au găsit locul în ediţii de documente şi cronici, în monografii, în publicaţii oficiale, în lucrări cu caracter lingvistic etc.

Theodor Codrescu, în bogata sa colecţie de documente[40], a publicat numeroase acte otomane *doar* în traducere românească: astfel în vol.III[41] au văzut lumina tiparului 23 de traduceri de *fermân*-e (ordine sultanale), *berât*-e, *hâtt-i hümâyûn*-uri (rescripte imperiale) *mektûb*-uri (scrisori), hotărâri judecătoreşti etc. din perioada 1780-1822. În privinţa provenienţei acestora, editorul a menţionat: „Toate actele diplomatice de la faţa (pagina - n. D. P.) 118 şi până aice (p.231 - n. D. P.) le-am tipărit din o condică manuscriptă în număr de 150 feţe; mai toate actele acestea poartă la capătul fiecăruia (apostila - n.D.P.): *Posleduindu-se şi fiind întocma cu originalul s-au încredinţat. Mihail Sturza Vomic*, scris de însăşi mâna sa. - Această condică se află în biblioteca I.S. Principelui Mihai G. Sturza. T(heodor) C(odrescu)"[42]. Sau: „Toate actele, beraturi, fermanuri tipărite de la faţa 231 şi până aici (p. 246 - n.D.P.) le-am scos dintr-o condică a mea scrisă pe la 1826, pentru care garantez autenticitatea lor. T(heodor) C(odrescu)"[43].

În vol. IV: 7 traduceri de documente din intervalul 1546-1822; la ultimul document, *Autonomia Moldovei (faţă de Poarta otomană)*, a menţionat sursa: „Articolul acesta l-am publicat după textul unui manuscris vechi; din cuprinsul său se vede că din vechime nu două tratate s-au încheiat cu Turcia, dară trei, făcut cesta din urmă în timpul domnului Vasile Lupul Albanezul. T(heodor) C(odrescu)"[44].

În volumul VI: 11 traduceri de documente din perioada 1774-1842, unele fără indicarea depozitului, iar altele din diferite publicaţii ale epocii[45]. În vol IX: 3 traduceri de documente din perioada 1856-1866, prima după originalul aflat în posesia lui Th. Codrescu, celelalte două preluate din periodicele vremii[46]. În vol XIII: 2 traduceri de documente din 1856, după copii ale acestora[47]. În vol.XVI: traduceri de documente diplomatice austriece şi otomane referitoare la răpirea Bucovinei, 1771-1776,

[40] Theodor Codrescu, *Uricariul cuprinzătoriu de Hrisoave, Anafore şi alte Acte, din sutele a XIV-a, ..., a XIX-a* (*infra* abreviat: *Uricariul*), Tipografia Buciumul Român, Iaşi, vol. I-XXV, 1852-1895; unele volume au fost reeditate ulterior, în aceeaşi perioadă.
[41] Ed.I, 1853, ed.II, 1892, Iaşi, capitolul *Acte diplomatice*, pp.118-231.
[42] *Ibidem*, p.231.
[43] *Ibidem*, p.246.
[44] Ed.I, 1857, Iaşi, pp.221-224;225-243;244-269;421-424; citatul la p.243.
[45] Ed.I, 1875, Iaşi, pp.39-50;115-134;433-460.
[46] Ed.I, 1887, Iaşi, pp.468-482.
[47] Ed.I, 1889, Iaşi, pp.1-18;81-82.

preluate din ediţia tipărită de Mihail Kogălniceanu, 1875[48]. În vol. XX: traducerea unui *fermân* din 1792[49], iar în vol XXII: traducerea unui *berât* din 1810[50], după copii din anii emiterii.

Majoritatea documentelor otomane editate în *Uricariu cuprinzător de diverse acte care pot servi la istoria românilor* nu au menţionate depozitul de păstrare, nici chiar dacă traducerea s-a făcut după original sau după copii fidele; în unele cazuri s-au făcut menţiuni despre izvoarele primare folosite; alte traduceri au fost preluate din periodicele vremii. S-a precizat de către editor, şi este necesar să menţionez faptul, că la începutul secolului al XIX-lea existau, la unii boieri progresişti moldoveni, preocupări de a grupa şi inventaria documente otomane în condici sau colecţii, în scop politic, economic, social, juridic, fără intenţia editării lor. Această primă colecţie importantă de documente din istoriografia românească, alcătuită de un entuziast, nu de un istoric sau filolog, a fost produsul perioadei romantice a istoriografiei noastre, când atitudinea critică faţă de document şi de scrisul istoric abia de întrezărea, iar referitor la principiile moderne de editare a izvoarelor istorice în general, a celor documentare în special, se manifestau poziţii şi se purtau încă discuţii contradictorii. De aceea, valoarea istorico-documentară a acestui *Uricariu* trebuie apreciată prin prisma acestor consideraţii: pentru secolul trecut a fost o realizare importantă, însă ea nu mai corespunde principiilor şi cerinţelor actuale de editare a documentelor.

Unele documente otomane au fost editate în voluminoasa colecţie de *Documente privitoare la istoria românilor*[51], inaugurată de Eudoxiu de Hurmuzaki, continuată şi completată de alţi istorici şi filologi, apărută, în marea majoritate a volumelor (40 din 45), în perioada de care ne ocupăm. Nici un document otoman nu a fost editat în limba originală sau nu a stat la baza unei traduceri în limba română, şi această realitate datorită faptului că editorii nu posedau cunoştinţele necesare de filologia şi paleografia turco-otomană. Au văzut lumina tiparului *doar* traduceri (efectuate în anul emiterii documentului otoman sau ulterior) în limbile latină, germană, franceză, italiană, polonă, maghiară, slavă ale acestor acte istorice aflate în arhivele şi bibliotecile Europei apusene şi Centrale. Rămasă încă cea mai importantă colecţie de documente externe privind istoria României, numeroase volume fiind emanaţia „şcolii critice" istorice româneşti de la cumpăna secolelor XIX-XX, totuşi criteriile de traducere şi editare ale documentelor sunt departe de cerinţele actuale în domeniu.

Multe documente otomane au fost editate în cunoscuta colecţie[52] coordonată de D.A. Sturza, Gheorghe Petrescu şi C. Colescu-Vartic, mai omogenă şi mai judicios structurată decât cele analizate anterior. Astfel, în vol. I (1391-1841), cap. I: *Tratatele dintre Principatele Române şi Turcia*, sunt prezentate „tractatele" româno-

[48] Ed.I, 1891, Iaşi, pp.60-127.
[49] Ed.I, 1892, Iaşi, pp.308-311.
[50] Ed.I, 1893, Iaşi, pp.417-418.
[51] Eudoxiu de Hurmuzaki (şi colaboratorii), *Documente privitoare la istoria românilor*, 1199-1836, vol.I-XXI, cu 1-3 părţi şi 10 vol. suplimentare, în total 45 de vol., Bucureşti, 1876-1942. În legătură cu această colecţie şi documentele otomane pe care le conţine, turcologul Mihail Guboglu a preciat că „mai ales tomul XXI conţine un mare număr firmane, scrisori vizirale şi alte documente turceşti extrase din arhivele din Viena, Budapesta şi Lwow. Se poate presupune că unele au fost emise de cancelaria sultanilor în limbi străine, dar cele mai multe au fost traduse după originalul turcesc. Aşa, bunăoară, documentele din arhivele polone, reproduse în polonă cu traduceri în franceză şi regeste româneşti (vol. I. supl. II), au fost traduse direct din turceşte, în 1786, de turcologii (sic!) poloni, ca dragomanul Crutta" (Mihail Guboglu, *Paleografia şi diplomatica turco-osmană. Studiu şi album* (*infra* abreviat: *Paleografia*), Editura Academiei, Bucureşti, 1958, p.18). Vezi şi prezentarea generală făcută de Florin Constantiniu în *E.I.R.*, 1978, p. 410. Vezi şi prezentarea generală făcută de Florin Constantiniu în *E. I. R.*, 1978, p. 410.
[52] *Acte şi documente relative la istoria renaşterii României*, publicate de D. A. Sturza, Ghenadie Petrescu şi C. Colescu-Vartic, 10 vol., Bucureşti, 1889-1909.

otomane din 1391; 1460; 1511 şi 1634, cu indicarea sursei de preluare[53]. 33 de traduceri de documente otomane din perioada 1774-1841 au completat acest volum. Este de apreciat faptul că după fiecare traducere era precizată sursa arhivistică sau documentară de preluare a documentului[54]. În vol. II[55], III[56], IV[57], V[58], VI/II[59] şi VII[60] alte zeci de traduceri de documente otomane au fost editate conform aceleiaşi concepţii. În total, aproximativ 130 de documente otomane au fost editate în paginie colecţiei; traducerile româneşti ale documentelor otomane, îmbogăţirea surselor documentare ale istoriei românilor, menţionarea pentru fiecare piesă documentară a sursei de preluare sau a depozitului de păstrare, folosirea marilor colecţii europene şi româneşti de documente şi a periodicelor vremii, autohtone şi străine etc. sunt elementele pozitive ale acestei restituţii documentare. Au rămas vizibile totuşi carenţele de concepţie şi de metodă ale actului editării de documente istorice.

Traducerile româneşti ale unor documente otomane au fost editate de istoricul şi filologul B.P. Haşdeu în publicaţia „Arhiva Istorică a României": corespondenţă otomano-polonă referitoare la Ţările Române în sec. XV-XVII, după inventarul oficial al documentelor depuse în arhiva castelului regal din Cracovia[61], scrisoarea din 28 iulie 1574 a marelui vizir otoman Sokollu Mehmed *pâşâ* adresată starostelui Podoliei, Gheorghe Jazłowiecki, referitoare la războiul antiotoman declanşat de Ion Vodă al Moldovei[62].

O analiză detaliată şi o traducere în limba română a *hâtt-i şerif*-ului din aprilie 1827 acordat lui Grigore-Vodă Ghica a realizat George I. Lahovary[63]. După câteva consideraţii generale istorico-juridice despre această categorie de acte, traducătorul a insistat asupra documentului emis în 1827, însoţind traducerea cu expicaţii marginale şi completând-o cu un mic glosar al termenilor turco-otomani, preluat din lucrarea lui Lazăr Şăineanu, *Elemente turceşti în limba română*, Bucureşti, 1885, 146 p.

Alexandru Papiu-Ilarian a publicat traducerile româneşti a 9 documente otomane de la începutul secolului al XIX-lea din *Condicile* lui Constantin Alexandru Ypsilanti şi Ioan Gheorghe Caragea, printre care şi a cunoscutului *hâtt-i şerif* din octombrie 1802[64]. Asupra ultimului document s-a oprit şi Lazăr Şăineanu, oferind o traducere mai bine realizată şi adnotată[65].

---

[53] *Ibidem*, vol.I (1391-1841), Bucureşti, 1889, pp.1-8.
[54] *Ibidem*, *passim*, între pp.139-1080.
[55] *Ibidem*,vol.II, Bucureşti, 1889, *passim*,41 de documente.
[56] *Ibidem*,vol.III, Bucureşti, 1889, *passim*, 16 de documente.
[57] *Ibidem*,vol.IV, Bucureşti, 1889, *passim*,10 documente.
[58] *Ibidem*,vol.V, Bucureşti, 1890, *passim*, 8 documente.
[59] *Ibidem*,vol.VI / II, Bucureşti, 1896, *passim*,4 documente.
[60] *Ibidem*,vol.VII, Bucureşti, 1892, *passim*,5 documente.
[61] B. P. Haşdeu, în „Arhiva Istorică a României" (*infra* abreviat: „A.I.R."), t. II, Bucureşti, 1865, pp.60-63, grupaj nr.14 / II. Istoricul a mai publicat rapoartele ambasadorilor moscoviţi în Imperiul Habsburgic despre începutul războiului antiotoman al Ţărilor Române (1595), în „A.I.R." t. II, 1865, Bucureşti, nr. 3, pp.18-21, şi documente privind relaţiile româno - otomane în context politic sud - est - european: în „A.I.R.", t. I / 1, Bucureşti, 1865, nr. 43; 64; 90; 112; 145; 148; 149; 150; 151; 152; t. I / 2, 1865, nr. 160.
[62] *Ibidem*, t. I / 1, Bucureşti, 1865, pp. 43-46.
[63] George I. Lahovary, *Tălmăcirea prea-înaltului hati-şerif ce s-a trimis de către Sublima Poartă lui Grigore-Vodă Ghica la anul 1826 (sic!) după încheierea tratatului de pace de la Akerman*, în „Convorbiri Literare" (*infra* abreviat „C.L."), anul XXI, nr. 6 / 1887, Bucureşti, pp.483-508; 580-591.
[64] Al. Papiu-Ilarian, în „Tezauru de monumente istorice pentru România" (*infra* abreviat: „T.M.I.R.", vol. II, Bucureşti, 1863, pp.307-315; 318-319; 324-327; 351-354.
[65] Lazăr Şăineanu, *Influenţa orientală asupra limbei şi culturei române* (*infra* abreviat: *Influenţa orientală*), vol. I, *Introducere. Limba. Cultura. Resultate. Concluziune. Bibliografie*, Bucureşti, 1900, pp. CCXCIII - CCCX).

Şi Nicolae Iorga a publicat unele documente descoperite în arhivele unor state din Europa apuseană şi Centrală sau aflate la Biblioteca Academiei Române ori la Arhivele Statului - Bucureşti. Astfel, în Arhivele Imperiale din Viena, fondul „Turcica", a descoperit 22 de documente inedite, din perioada 1564-1587 referitoare la Petru Şchiopul al Moldovei, dintre care 6 documente în limba turco-otomană, traduse în româneşte de I. B. Seni, „interpret jurat la Ministerul de Externe"[66].

În perioada 1898-1899, din iniţiativa Academiei Române, au fost copiate şi traduse în limba franceză 215 documente otomane de diferite categorii din registrele şi condicile păstrate în Arhivele marelui vezirat din Istanbul. Aceste documente, din intervalul 1558/966 H.-1788/1202 H. se referă la relaţiile româno-otomane pe plan politico-economic, precum şi la legăturile Ţărilor Române cu statele vecine. Copierea şi traducerea acestui valoros fond documentar (păstrat azi la B.A.R.) s-au datorat strădaniilor lui Nişan Djivanian, Caracaş *efendi* şi francezului A. Lahaille, dragomanul ministrului României în capitala otomană. Supravegherea întregii activităţi a efectuat-o însuşi ministrul ţării noastre la Istanbul, Trandafir Djuvara (1896-1900), ajutat fiind de celebrul jurist şi editor de tratate ale Înaltei Porţi, Gabriel *efendi* Noradounghian[67].

Nicolae Iorga a fost primul istoric român care a înţeles şi a semnalat importanţa deosebită a acestui fond documentar pentru studierea şi prezentarea adevăratelor relaţii româno-otomane în sec. XVI-XVIII; el a parcurs întreagul fond, a clasificat tematic şi a rezumat 95 din aceste documente [68]. De asemenea, aşa cum s-a precizat deja [69], „N. Iorga a intuit primul, în istoriografia mondială, valoarea excepţională a acestor izvoare documentare" extrase din volumele 3-5 ale marii colecţii de „Condici ale afacerilor importante" (*Mühimme Defterleri*).

În introducerea subcapitolului, tânărul istoric a subliniat că aceste documente se refereau la „(...) fapte mărunte, de toate zilele, din acelea care, adunându-şi la un loc neînsemnătatea, alcătuesc o istorie de o mai mare însemnătate şi de un interes mai puternic decât cronologia stăpânirilor sau fastele luptelor". Documentele aveau o deosebită importanţă istorică: „Prin aceste izvoare, scoase de curând la lumină, se lămuresc multe puncte esenţiale din situaţia noastră faţă de Putera suzerană şi se îndreaptă o sumă de păreri greşite cu privire la purtarea pe care au avut-o cârmuitorii turci, fără deosebire de timp, faţă de ţările tributare"[70]. N. Iorga a înţeles şi a regretat realitatea tristă că „la tipărirea în întregime a acestor piese, încărcate de greoaia şi înflorita retorică orientală, nu e de gândit nici aici, nici, dacă se va proceda cu măsură şi pricepere, în altă parte. Prefacerea lor în scurte regeste, resumate se impune"[71]. Harnicul descoperitor şi editor de documente a rezumat 36 de acte referitoare la „hotare şi afaceri de hotare", 29 legate de „afaceri de negoţ şi furnituri" şi alte 30 despre „afaceri mai mult politice"[72]. Ulterior a mai publicat încă „două

[66] N. Iorga, *Documente noi, în cea mai mare parte române, relative la Petru Şchiopul şi Mihai Viteazul*, în „A.A.R.M.S.I.", s.II, t. XX, 1897-1898, nr.7, Bucureşti, doc. III-IV-V / pp.438-441; doc. VIII/p.445; doc. X / p.446; doc. XIV / p.450.

[67] Mihail Guboglu, *Paleografia*, p.18.

[68] *Ibidem*; N. Iorga, *Porunci turceşti din veacul al XVI-lea către Domnii noştri*, în idem, *Documente şi cercetări asupra istoriei financiare şi economice a Principatelor Române*, Bucureşti, 1900 (-1902), extras din revista „Economia Naţională", pp.174-183.

[69] Mihai Maxim, *Documente noi despre războiul moldo-otoman din 1574*, în *vol. cit.*, 1977, p.68.

[70] N. Iorga, *Porunci turceşti...*, p.174.

[71] *Ibidem*.

[72] *Ibidem*, p. 174-183.

porunci turcești către domnul Moldovei"[73], precum și „hatul" (*hâtt-i hümâyûn*-ul) acordat Țării Românești în „1826" (corect la 18-27 aprilie 1827[74]), doar în traducere românească[75].

În prelungirea acelorași statornice preocupări, N. Iorga a editat, de asemenea, originalele și traducerile altor documente otomane importante (scrisori, privilegii și tratate politice), dar redactate inițial în limba greacă[76], slavă[77] sau variantele latinești[78]. Se adaugă la acestea varianta în limba italiană a unei scrisori sultanale din 1533, adresată regelui polon în legătură cu un incident de frontieră la Akkerman[79]. Referitoare la aceeași zonă geografico - istorică (Chilia - Cetatea Albă) sunt și cele 4 documente otomane din anii 1489; 1576 și 1859, descoperite în arhivele din Cracovia și publicate în traduceri latinești sau italienești[80].

Din „depozitele de manuscrise ale Apusului" a adunat și publicat[81] sute de documente în limbi europene despre războaiele otomano-polone (1620-1621)[82] sau otomano - germane (1638-1699)[83], ce completează informațiile documentare și cronistice otomane referitoare la amintitele conflagrații. De asemenea, informații românești despre luptele otomano - polone și otomano - germane din perioada 1671-1689[84] sau „din rapoartele capuchehaiei muntene subt Alexandru-vodă Ghica"(1834-1842), numeroase documente grecești, considerate de neobositul cercetător, editor și istoric ca fiind „aproape un *unicum*", referitoare la problemele tarifului vamal ce trebuia să se aplice, conform prevederilor Regulamentului Organic, negustorilor care intrau în Imperiul otoman prin Țara Românească[85].

---

[73] Idem, *Câteva manuscripte și documente din țară și din străinătate relative la istoria românilor (II)*, în „A.A.R.M.S.I.", s. II, t. XXVIII, 1905-1906, nr.6, București, pp.511-513: capitolul V: destinatarul a fost Mihai Racoviță, documentele datate: sfârșitul anului 1722–începutul anului 1723; editorul a publicat variantele în limba latină ale acestor „porunci", realizate anterior după originalul în limba turco-osmană, de traducători germani; depozitul de conservare: Biblioteca Arhivelor Imperiale din Viena.

[74] Vezi datarea corectă la Mihail Guboglu, *Catalogul documentelor turcești*, vol.I, 1558-1913, București, 1960, doc. 2353, p. 472.

[75] N. Iorga, *Studii și documente cu privire la Istoria Românilor* (*infra* abreviat: *Studii și documente*), vol.XXI, *Documente interne. Miscellanea*, București, pp.36-60.

[76] Idem, *Privilegiul lui Mohamed al II-lea pentru Pera (1 iunie 1453)*, în „A.A.R.M.S.I.", s.II, t. XXXVI, 1913, nr.3, București, pp.69-92 (actul din titlu, în limbile greacă și italiană, la pp.69-76; tratatul otomano - venețian din februarie 1446, în grecește, pp.76-80).

[77] Scrisoarea sultanului Mehmed II către Petru Aron, din 5 octombrie 1455, în limba slavă, în *ibidem*, pp.80-82. Este eronată afirmația istoricului că „originalul turcesc l-a găsit de curând d-l I. Bogdan" pentru simplul motiv că varianta „turcească" a actului invocat nu a existat.

[78] Ale tratatelor otomano - genovez din 1387, otomano - bizantin / state creștine (1403) și otomano - ungar (1451), pp.82-91; ale scrisorilor marelui vizir Sokollu Mehmed *pașa* și ale sultanului Selim II către împăratul german pentru extrădarea lui Bogdan Lăpușneanu, din ianuarie 1573, în Idem, *Acte și fragmente*, vol.I, București, 1895, pp.16-17; 18-20; 23; 24; alte documente și traduceri de relatări de călătorie: pp.82-83 (De la Croix); 114; 147; 185-186; 193-194; 245-247; 322-323.

[79] Idem, *Une lettre du Sultan au Roi de Pologne sur un conflit de frontière à Akkerman (Moncastro, Cetatea Albă)*, în „B.I.E.E.S.O.", IIIe année, n-os 3-5 / Mars-Mai 1916, București, pp.103-104.

[80] Idem, *Studii istorice asupra Chiliei și Cetății Albe*, Editura Academiei Române, București, 1899, 419p. + 5 pl., în *Apendice de documente*,pp.296-300.

[81] Pentru a II-a jumătate a secolului al XIX-lea a se vedea și idem, *Despre adunarea și tipărirea izvoarelor relative la istoria românilor*, în vol. omagial *Prinos lui D. A. Sturza la împlinirea celor șaptezeci de ani*, București, 1903, pp. 1-127 și idem, *Note critice asupra culegerilor de documente interne românești*, București, 1903, 34 p., în care N. Iorga a realizat o expunere analitică și critică a evoluției istoriografiei române în secolul al XIX-lea prin studii, cercetări folclorice, culegeri și ediții de documente interne și externe referitoare la istoria românilor.

[82] Idem, *Studii și documente*, vol.XX, București, 1911, cap.III: „Acte polone privitoare la războiul cu turcii din 1620-1821. Dintr-o culegere de scrisori a regelui Sigismund al II-lea și alte izvoare": pp. 147-159: 20 de documente în limbile latină, italiană, germană, din biblioteca orașului Leipzig.

[83] *Ibidem*, cap. II:"Scrisoare și rapoarte privitoare la războiul turco-german din 1683-1699", pp.59-145: 182 de piese documentare în limbile latină, italiană, germană, franceză din diferite arhive vest și central-europene.

[84] *Ibidem*, vol.XI, *Cercetări și regeste documentare*, București, 1906, pp.131-178.

[85] *Ibidem*, pp. 3-43; vezi și Barbu Theodorescu, *Nicolae Iorga*[2], p. 248.

Documente otomane a folosit şi publicat în masiva sa lucrare [86] şi V. A. Urechia. Constantin George Mano, publicând documentele familiei sale, a introdus în culegere şi 3 documente otomane: un *berât* din mai 1776, cu facsimilul originalului şi o traducere în limba franceză[87]; un alt *berât* din aprilie - mai 1811, cu traduceri în limbile română şi neogreacă[88]; un *fermân* din octombrie 1856, cu varianta în limba română[89]. Conform surselor bibliografice studiate până acum, este primul caz în istoriografia românească în care o traducere a unui document otoman a fost însoţită de un facsimil bine realizat din punct de vedere tehnic. Dar această atitudine nu a fost impusă de criteriile ştiinţifice de editare a documentelor otomane (autorul nu era editor de documente şi era puţin probabil să fi avut cunoştinţele necesare de limbă şi paleografie turco - otomană), ci mai degrabă pentru a dovedi existenţa documentului, a drepturilor ce le-a conferit, a rolului şi a poziţiei social - politice, economice etc. a familiei. Finalitatea istorico - filologică a acestei noutăţi tehnico-editoriale cred că îi era străină lui C.G. Mano.

Traducerea în limba franceză a unui extras din *fermân*-ul sultanului Mahmûd al II-lea din mai 1834, acordat lui Dimitrie Ghica, domnitorul Ţării Româneşti, a fost introdusă de Ioan C. Filitti în *anexa VI* a studiului său din 1915[90]. Mitilineu[91] şi Th. Djuvara[92] au alcătuit culegeri de „tratate şi convenţiuni internaţionale ale României", în care au introdus şi acte bilaterale otomano - române sau otomano - ungare, otomano - habsburgice, otomano - polone, otomano - ruseşti, cu articole sau menţiuni referitoare expres la Ţările Române. Aceste acte diplomatice au fost preluate necritic din marile colecţii europene de documente diplomatice şi din ediţia internă *Hurmuzaki*, fără să fi fost însă studiate şi editate originalele acestor izvoare istorice.

Din scurta trecere în revistă a activităţii de descoperire, traducere şi editare a documentelor otomane se observă că în perioada 1878 - 1918 au fost introduse în circuitul istoriografic românesc şi european câteva sute de acte otomane de diverse categorii, descoperite şi preluate din bibliotecile statelor din apusul şi din centrul Europei şi, în premieră, din depozitele similare din Istanbul. Au fost publicate *doar traducerile sau rezumatele* în limbile latină, franceză (de exemplu, ale celor 215 documente otomane copiate din marea colecţie *Mühimme Defterleri* şi depuse la B.A.R.), germană, italiană, polonă, slavă, greacă, română ale originalelor otomane. Nu s-au tradus *direct în limba română* originalele otomane pentru că nu existau istorici şi filologi români cu temeinice cunoştinţe de limbă, paleografie, diplomatică etc. turco – otomană care să se angajeze conştient şi cu perseverenţă în această pe cât de grea şi migăloasă, pe atât de necesară activitate. Din acest motiv şi traducerile efectuate prezentau unele greşeli de conţinut şi de

---

[86] V. A. Urechia, *Istoria Românilor*, vol. I-XIII, Bucureşti, 1891-1902, vol. I, pp.1-16; 18-19; 476-478; vol. II, p.139; 465; vol. IV, pp.2-4; vol.V, pp.291-330; vol. XI, p.70 etc. În legătură cu această operă N.Iorga a menţionat că „ştiri în ce priveşte administraţia epocei fanariote în orice domeniu, cu multe amănunte, se pot găsi, numeroase şi exacte, în marea colecţie de documente a răposatului Urechia, intitulată „Istoria românilor". Dacă ar avea şi o tablă de materie, ar fi încă şi mai preţioasă lucrarea" (în N. Iorga, *Istoria românilor prin călători*, ediţie îngrijită, studiu introductiv şi note de Adrian Anghelescu, Editura Eminescu, Bucureşti, 1981, p.408, n.1).

[87] Constantin G. Mano, *Documente din secolele al XVI-lea - al XIX-lea privitoare la familia Mano*, Bucureşti, 1907, 662 p. + 10 planşe; doc. la pp. 172-173.

[88] *Ibidem*, pp. 250-252.

[89] *Ibidem*, p. 625.

[90] Ioan C. Filitti, *România faţă cu capitulaţiile Turciei*, în „A.A.R.M.S.I.", s. II. t. XXXVIII, 1915, nr. 7, Bucureşti, pp.181-183; ed. a II-a în idem, *Opere alese*, cuvânt înainte, text stabilit, bibliografie, tabel cronologic şi note de Georgeta Penelea, Editura Eminescu, Bucureşti, 1985, pp. 42-43.

[91] Mitilineu, *Tratatele şi convenţiunile României*, Bucureşti, 1874.

[92] Th. Djuvara, *Tratate, Convenţiuni şi Învoiri internaţionale ale României*, Bucureşti, 1888.

stil. Foarte puținele persoane din România care cunoşteau şi foloseau limba turcă şi alfabetul arab nu erau interesate în această activitate de traducere şi editare, având alte ocupații şi preocupări. De altfel, activitatea de editare a documentelor turco – osmane era, pe plan european, la primii paşi, o metodă ştiințifică, critică, unitară în domeniu cristalizându-se abia spre sfârşitul perioadei interbelice: tipărirea textului original otoman în alfabet arab, însoțit de facsimilul bine realizat tehnic, cu transliterația în alfabetul latin, traducerea, analiza critică a textului, note şi bibliografia respective[93]. În ceea ce priveşte Imperiul otoman, trebuie menționat dezinteresul autorităților otomane față soarta documentelor de arhivă şi față de arhive în general[94].

Se cuvine să reamintesc şi două premiere în domeniu: *primele cercetări* în arhivele otomane atât de bogate în izvoare istorice scrise, explorări patronate de diplomații români (1898 - 1899) şi prima realizare a unui *facsimil* după un document otoman, ce a însoțit traducerea actului în limba franceză (1907). Adăugând şi sutele de documente otomane editate şi utilizabile în cercetarea istorică, pot spune că toate acestea au constituit un modest început (dar, totuşi, un început!) în domeniul explorării directe a arhivelor otomane şi al editării izvoarelor scrise descoperite aici; micii paşi pe aceste cărări neumblate încă îşi vor spori ritmul şi eficacitatea în deceniile următoare.

În a II-a jumătate a secolului al XIX-lea s-au manifestat primele preocupări pentru traducerea în limba română a unor izvoare narative otomane. Astfel, B.P. Haşdeu a publicat, după o ediție în limba polonă, *jurnalul* călătoriei solului otoman Resmi Ahmed *efendi* prin Moldova (august 1763)[95], o *mărturie* despre Despot-vodă[96], amintirile ienicerului Constantin din Ostrovița despre campania lui Mehmed al II-lea împotriva lui Vlad Tepeş[97], *relația turcă despre bătălia de la Valea Albă între Mehmet II şi Stefan cel Mare*[98]. La acestea s-au adăugat *mărturia* florentinlui Andrea Cambini despre asediul şi cucerirea Cetății Albe de către Bâyezîd al II-lea în 1484[99] şi *Jurnalul* călătoriei lui Paul din Alep prin Moldova şi Țara Românească, însoțindu-l pe Macarie, patriarhul Antiohiei[100].

Lazăr Şăineanu a comentat şi a editat fragmente semnificative din „memoriile" sau *însemnările geografico-istorico-militaro-economico-sociale* ale unui

[93] Vezi Lajos Fekete, *L'édition des Chartes turques et ses problèmes*, în „Körösi Csoma - Archivum", I, Budapesta, 1939, pp.503-514; articol tradus şi în limba turcă de T. Gökbilgin, *Türk vesikalan neşri ve bu işin arzettiği meseleler*, în „Belleten", V, no. 20/1941, Istanbul, pp. 607-616 (*apud* M. Guboglu, *Paleografia*, p. 20); vezi şi M. Guboglu, *Orientalistica română*, în „S.A.I.", nr. 1/1956, Bucureşti, p. 325; idem, *Contributions roumaines aux études orientales* (*infra* abreviat: *Contributions roumaines*), în „Archiv Orientální", an XXIV, nr. 3/1956, Praha, pp.461-462. Despre stadiul incipient al dezvoltării turcologiei europene în jurul anului 1900 vezi şi Mihai Maxim, *Țările Române şi Înalta Poartă*, pp. 33-34.
[94] Mihai Maxim, *op. cit.*, p. 33.
[95] De la Galați, prin Iaşi, la Hotin, extras din cronica otomană a lui Vasif *efendi*, în „A.I.R.", T. I/1, 1865, Bucureşti, nr. 274, p.183.
[96] Preluată din Johannes Löwenklau, *Annales Sultanorum Osmanicorum*, Francoforti, 1591, pp. 58-59, în „A.I.R.", t. I/1, 1865, Bucureşti, nr. 269, pp. 179-180.
[97] Preluate după ediția în limba polonă din *Zbior pisarzow polskich*, secțiunea II, t. V, Warszawa, 1828, pp. 182-193, în „A.I.R.", t. I/2, 1865, Bucureşti, nr. 282, pp. 8-11.
[98] Preluată din cronica lui Saad-ed Dîn, tradusă în limba italiană de V. Bratutti, *Chronica dell'origine e progressi della casa othomana*, t. II, *in - 4°*, Madrid, 1652, pp.297-303, în „A.I.R.", t. I/2, 1865, Bucureşti, nr. 304, pp.31-35.
[99] Preluată din *Libero della origini de Turchi et imperio delli Ottomani*, Firenze, 1537, *in - 8°*, pp.49-51, în „A.I.R.", T. I/2, 1865, Bucureşti, nr. 310, pp. 55-59.
[100] Preluat după ediția Belfour, *The travels of Macarius, Patriarch of Antiochia*, London, 1836, *in - 4°*, în „A.I.R.", t. I/2, 1865, Bucureşti, nr. 310 (bis), pp. 59-111.

funcţionar anonim otoman de la Hotin, datate c. 1740[101]. În această foarte importantă operă istorico-geografică (în 3 volume, 327 p.), autorul rămas încă anonim a descris într-o manieră detaliată Ţara Românească (*Iflâk*), Moldova (*Bogdân*), *Bucak*, cetatea *Oçakov* (*Özü*) etc. în primele decenii ale secolului al XVIII-lea.

Nicolae Iorga a publicat în limba română *fragmente* din *cronica* lui Mustafa Na'ima referitoare la Ţările Române, după traducerea în limba franceză a lui Antoine Galland[102], *extrase* din *cronica otomană* a lui Hassan Vegihi, după traducerea în limba italiană a lui Iacob Tarsia[103]. Cu această ocazie tânărul istoric român şi-a exprimat pentru prima dată părerea despre valoarea cronicilor otomane ca izvoare narative despre istoria românilor[104]; alte fragmente din *Tevârîh-i âl-i 'Osmân* şi *cronica* lui Mehmed Neşrî[105], jurnalul şi descrierea călătoriei italianului Cornelio Magni prin Imperiul otoman şi Moldova în 1672[106]. Emilia Cioran, la îndemnul lui N. Iorga, a tradus în limba română *călătoriile* patriarhului Macarie al Antiohiei prin Ţările Române (după *jurnalul* completat de Paul din Alep), după ediţia engleză realizată de F. C. Belfour, şi nu după manuscrisul arab aflat la Londra[107]. Traducerea a fost apreciată pozitiv, beneficiind de o recenzie favorabilă[108].

Lucreţia I. Apolodor, o altă fostă studentă a lui N. Iorga, a adunat, prefaţat, comentat şi publicat în original trei izvoare istorice cronistice şi documentare inedite sau edite, însă puţin cunoscute, de la sfârşitul secolului al XVI-lea şi de la începutul celui următor referitoare la Imperiul otoman: *1)* Leunclavius, *Historiae Musulmanae Turcorum*, Frankfurt, 1590, cap. 228: descrierea curţii şi organizării interne a statului otoman pe la 1586-1588 în timpul lui Murâd al III-lea; *2)* raportul maghiar în limba latină despre organizarea internă şi marii dregători ai Imperiului otoman, datat 1606, inedit, aflat la Biblioteca Academiei Ungare din Budapesta, în fondul de manuscrise Szamosközi; *3)* ms. 644 din *Manoscritti Gesuitici* aflat la Biblioteca „Vittorio Emanuelle", Roma, cu titlul: *Dei principi scolari et eclesiastici di tutte Europe, anno (15)78*, în care era descrisă curtea şi administraţia otomană la începutul sultanatului lui Murâd al III-lea. Acest ultim manuscris fusese descoperit de tânărul şi harnicul cercetător şi descoperitor de revelaţii documentare N. Iorga[109].

---

[101] Lazăr Şăineanu, *Starea Ţărilor Române în prima jumătate a secolului al XVIII-lea. După un cronicar turc contemporan lui Dimitrie Cantemir*, în „Revista Nouă", anul III, nr.1 / ianuarie 1890, Bucureşti, pp.19-30.

[102] Traducerea aflată la Bibliothèque Nationale - Paris, ms. 12.197 şi publicată în 1700; au fost descrise evenimentele din Moldova din 1621; apoi cele referitoare la anii 1632-1637; 1639; 1649-1650; 1652-1653 (evenimentele din cele două state româneşti extracarpatice) în N. Iorga, *Acte şi fragmente cu privire la istoria românilor, adunate din depozitele de manuscrise ale Apusului* (*infra* abreviat: *Acte şi fragmente*), vol. I, Bucureşti, 1895, pp.55-63.

[103] Au fost descrise evenimetele politice referitoare la Ţările Române în intervalul 1639-1659, vezi N. Iorga, *Manuscripte din biblioteci străine relative la istoria românilor. Al doilea memoriu*, în „A.A.R.M.S.I.", s. II, t. XXI, nr. 2, 1899, Bucureşti, pp. 53-62, cap. III. Barbu Theodorescu a greşit afirmând că această cronică a fost „tradusă în româneşte (sic!) de Iacob Tarsia" (vezi B. Theodorescu, *Nicolae Iorga*², p. 254, poziţia 399).

[104] „Un izvor de informaţiune cari nu trebuia neglijat în studiul istoriei noastre sunt cronicile turceşti. Aceste cronici nu dau faptele în legătură strânsă, ci într-o expunere umflată, dezordonată şi naivă, dar ele cuprind o sumă de lucruri noi, foarte interesante, de care trebuie să ţinem seama", în N. Iorga, *Manuscripte*, p. 53.

[105] N. Iorga, *Studii şi documente*, vol. III, Bucureşti, 1901, pp. XI-XII şi XXX-XXXI.

[106] Idem, *Un călător italian în Turcia şi Moldova în timpul războiului cu Polonia*, în „A.A.R.M.S.I.", s. II, t. XXXIII, 1910, m.2, Bucureşti, pp. 35-60.

[107] Emilia Cioran, *Călătoriile Patriarhului Macarie de Antiochia în Ţările Române, 1653-1658. Teză pentru licenţa în istorie*, Bucureşti, 1900, VI + 271 p.

[108] În „N. R. R.", vol. II, nr. 15/1 August 1900, Bucureşti, pp. 119-120 (nesemnată). Nu trebuie să ne mire această atitudine de acum un secol în urmă, ţinând cont de faptul că principiile moderne de realizare a unei ediţii critice - traducere de texte erau puţin sau de loc cunoscute, însuşite şi aplicate în România.

[109] Lucreţia I. Apolodor, *Trei relaţiuni asupra Imperiului Turcesc la finele secolului al XVI-lea. Tesă de Licenţă în Litere*, Bucureşti, 1899, 64 p.

Un important pas înainte în acest domeniu a realizat orientalistul ploieștean Gh. Popescu–Ciocănel, prin traducerea în limbile franceză[110] și română [111] a textului original în limba arabă al călătoriilor anterior amintitului patriarh. Gh. Popescu-Ciocănel, specialist în limbi orientale[112], după ce tradusese anterior capodopera persană *Golestan - Grădina florilor* după originalul persan[113], a folosit manuscrisul arab al *jurnalului* călătoriei lui Macarie. Acesta a constituit prima încercare[114], reușită, în istoria preocupărilor de orientalistică–turcologie din țara noastră, de aplicare a criteriilor moderne în actul traducerii: explorarea și analiza manuscrisului original (colaționat cu diferite copii contemporane sau ulterioare elaborării textului de bază) și nu ale unor traduceri în alte limbi, oricât de fidele ar fi fost acestea. Deși peste jumătate de secol turcologul Mihail Guboglu[115] s-a exprimat critic la adresa calității acestei traduceri, totuși ea a marcat un moment de referință în domeniul respectiv, ulterior și alți specialiști urmând, unii cu mai mult succes (preotul Vasile Radu), calea deschisă la începutul secolului de orientalistul ploieștean.

Medievistul Ion Ursu a descoperit la Biblioteca Națională din Paris codicele-manuscris italian nr. 1238 și a publicat la București *Historia Turchesca (1300-1514)* a lui Donado da Lezze[116]. În *introducere* editorul a oferit date generale despre această compilație, despre cronicarii preluați de Donado, apreciat ca fiind „autorul întregii opere"[117], despre acesta și Giovanni Maria Angiolello, despre izvoarele și valoarea istorică a cronicii și, mai ales, despre „însemnătatea cronicei pentru istoria noastră" și informațiile istorice inedite pe care le conținea[118]. Ulterior, I. Ursu a reluat aceste concluzii într-un studiu publicat în limba italiană[119]. Același istoric a mai publicat și extrase în limba franceză din *cronica* lui Sa'adeddîn, după *ms. francez* nr.6074 aflat la Bibliothèque Nationale-Paris[120].

---

[110] Gh. Popescu-Ciocănel, *Les Voyages de Patriarche Macarie dans la Moldavie, la Valachie, le Pays des Cosaques et à Moscou, pendant les annés 1652-1659*, texte arabe, d'aprés manuscrit no. 6016 de la Bibliothéque Nationale de Paris, collationné avec le manuscrit no. 802-805 du British Museum de Londres. La traduction français du précédent manuscrit, Paris, 1906.

[111] Idem, *Călătoriile patriarhului Macarie în Moldova, Valachia, Țara cazacilor și Moscova, între anii 1652-1659*, în „B. S. G. R.", an XXIX, t. I/2, 1909, București, pp. 33-103 și an XXXII, t. II, 1912, București, pp. 31-95.

[112] Licențiat al Facultății de Litere și Filosofie din București (1897), specialitatea istorie-geografie, specializarea în orientalistică, la Paris, la „École des Hautes Études" și „École des Langues Orientales Vivantes", licențiat al ambelor înalte foruri de învățământ în 1906, membru al Societății Asiatice din Paris (1905). Vezi I. Simache, P. D. Popescu, *Un orientalist ploieștean: Gh. Popescu-Ciocănel*, Muzeul de istorie al jud. Prahova, Ploiești, 1969, 1969, 18 p.; pentru aceste informații vezi pp. 6-7 și titlurile științifice ale autorului amintite în diferitele sale lucrări.

[113] *Ibidem*, pp. 6-7; vezi și aprecierea iranistului Viorel Bagiacu: „*Golestanul*, tradus în «dulcea limbă românească», cum însuși prof. Gh. Popescu-Ciocănel scrie în prefață, este prima carte din literatura persană tradusă în țara noastră integral și din original", *ibidem*, p.17.

[114] N. Iorga a amintit de „traducerea exactă ca formă, dar nu corespunzătoare ca fond istoric, începută de d. Popescu-Ciocănel, după textul arab", în cartea sa *Istoria românilor prin călători*, București, 1981, p.236, n.1.

[115] Mihail Guboglu, *Orientalistica română*, p. 342: „Gh. Popescu-Ciocănel a fabricat, după textul arab, o versiune românească aproape completă: *Călătoriile*... (1909) și alta franceză după manuscrisele arabe (...) din British Museum. Ambele sunt destul de defectuoase, fiind bazate mai mult pe traducerile lui F. C. Belfour și Emilia Cioranu, decât pe originalul arab (sic!)".

[116] Donaldo da Lezze, *Historia Turchesca (1300-1514)*, publicată, adnotată, împreună cu o introducere de dr. I. Ursu, Edițiunea Academiei Române, București, 1909, L + 304 p.

[117] *Ibidem, introducere*, p. IX: „Din cercetările făcute rezultă, fără umbră de îndoială, că autorul întregii opere e venețianul Donado da Lezze, iar Angiolello nu e decât autor de memorii, pe care le-a folosit Donado, intercalându-le în cuprinsul lucrării sale".

[118] *Ibidem, introducere*, p. V-L.

[119] Ion Ursu, *Uno sconosciuto istorico veneziano del secolo XVI (Donado da Lezze)*, în „Nuovo Archivo Veneto", Nuova Serie, vol. XIX, parte I, Venezia, 1909, estratto, 21 p.

[120] În *anexă* la contribuția *Ștefan cel Mare și turcii*, București, 1914: despre expediția lui Mehmed al II-lea împotriva lui Vlad Țepeș / 1462 (pp. 191-195); despre expedițiile lui Süleymân *pașa*/1475 și Mehmed al II-lea / 1476 împotriva lui Ștefan cel Mare (pp. 296 - 201); despre cucerirea Chiliei și Cetății Albe de către otomani /1484 și încercarea voievodului moldav de a le elibera (pp. 202-207); despre alianța dintre Ștefan cel Mare și otomani și expediția lui Bali beg în Polonia (pp. 208-213).

Mici fragmente referitoare la Dobrogea au fost traduse din interesantele relatări de călătorie (*Seyahâtnâme*) ale *globetrotter*-ului otoman Evliyâ Çelebi: astfel, Goran Cialicoff[121] a folosit o traducere în limba bulgară a lui D. G. Gadjanoff, iar maiorul Ionescu-Dobrogeanu[122] o altă traducere în aceeaşi limbă.

În acelaşi domeniu al traducerii şi editării izvoarelor narative referitoare la istoria Imperiului otoman şi a relaţiilor româno-otomane, trebuie să amintesc şi contribuţia lui Al. Papiu Ilarian[123], la care se adaugă activitatea laborioasă a lui N. Iorga. Tânărul universitar bucureştean a descoperit, tradus şi editat, la începutul secolului al XX-lea, unele cronici redactate în alte limbi decât turco-osmană: *Istorie aleasă pe scurt*..., atribuită lui Nicolae Spătarul - „Milescu"[124], două *cronici* despre şederea în Bender a lui Carol al XII-lea, prima scrisă de Alexandru Amira[125], a doua de Afenduli[126], cronica expediţiei turcilor în Moreea[127], atribuită lui Constantin Diichiti.

Nu putem încheia trecerea în revistă a acestor traduceri de izvoare narative otomane, orientale, central şi sud-est europene, fără a aminti de realizarea şi editarea versiunii româneşti a *Kur'ân*-ului[128], cartea religioasă fundamentală a *Islâm*-ului, „Biblia" turco-osmanilor. Traducătorul, dr. Silvestru Octavian Isopescu, a precizat că a efectuat traducerea după textul arab original editat de Gustav Fluegel[129], având în vedere şi traducerile în limba germană realizate de Boysen (la Halle,1773), Ullman (la Bielefeld-Leipzig, 1877) şi Max Henning (la Leipzig, 1901). Tot în *prefaţă* traducătorul a mai precizat că *introducerea* la traducere se compunea de fapt din prelucrarea sau rezumarea în limba română a introducerilor la ediţiile germane anterior amintite şi a capitolului consacrat Profetului Muhammad din monografia orientalistului Theodor Noldeke, *Geschichte des Qorâns*, Gottingen, 1860. În această situaţie, dr. S. O. Isopescu a afirmat că nu avea pretenţii de

---

[121] În „Dobrogea Jună", an VIII, nr. 7-8/1912, Constanţa, 12 p., text reeditat în :"A. D.", an II, 1919, Bucureşti, pp.134-146; vezi şi M. Guboglu, *Orientalistica română*, p.327; idem, *Contributions roumaines*, p. 463.

[122] În „B. S. G. R.", an XXXIV, fasc. 1/1913, Bucureşti, pp. 210-213; vezi şi M. Guboglu, *articole citate* la n. 120.

[123] Care a editat *Istoria preaputemicilor împăraţi othomani*, „adunată şi alcătuită pe scurtu de dumnealui Iannache Văcărescułu, redactată între 1788-1793 şi terminată în şewal 1208/1794, în „T.M.I.R.", vol. II, 1863, Bucureşti, pp. 237-302. După câteva cuvinte introductive ale editorului despre autor (pp.237-247), a fost editat manuscrisul lui I. Văcărescu, care a tratat în volumul I despre Muhammad, *Kur'ân* şi domniile emirilor şi sultanilor 'Osmân I - Ahmed III inclusiv (pp. 247-274), iar în vol. II despre Mahmûd I - Selîm III (până în 1794), când redactarea manuscrisului s-a oprit brusc (pp.275 - 302).

[124] *Istorie aleasă pre scurt, den multe letopiseţe izbrănită, întru care se arată toţi împăraţii turceşti, câţi au fost din începutul împărăţiei lor până astăzi, să se ştie*, redactată după martie 1656; o compilaţie în limba română de scurte biografii ale sultanilor şi ale faptelor lor de arme, cu referiri la relaţiile lor cu românii, în N. Iorga, *Studii şi documente*, vol. IX, *Povestiri, scrisori şi cronici*, cap. IV: *Încă două povestiri istorice româneşti*, Bucureşti, 1905, pp.183-207.

[125] *Cronica şederii în Bender a lui Carol al XII-lea, Regele Suediei*, de Alexandru Amira, în *ibidem*, vol. IX, cap. II, pp.39-124; *Storia del Saggiorno di Carlo XII in Turchia*, scrito dal suo primo interprete Alessandro Amira e publicata da N. Iorga, Bucarest, 1905, 98 p.; după o introducere cu date generale despre autor şi cronică, ultima redactată în limba italiană şi având titlul original *Autentica istoria di Carlo XII, Ré di Suedia, nel tempo della sua dimora in Turchia* ... (pp.3-8), urma textul acesteia (pp. 9 - 77), un apendice documentar (pp. 78 - 90) şi un indice de nume (pp. 91 - 98).

[126] N. Iorga, *En grekisk Krönika am Karl XII: S. vistelse i Bender (Afenduli)*, în „Svensk Tidscrift Sartryck", 1912, Stockholm, pp. 192 - 205 (cronica în limba greacă).

[127] *Cronica expediţiei turcilor în Moreea, 1715, atribuită lui Constantin Diichiti. Chronique de l'expédition des Turcs en Morée, 1715, attribuée à Constantin Diichiti*, publicată de Nicolae Iorga, Bucureşti, 1913, XIV +228 p., pe baza celor 3 mss. aflate la B.A.R. Autorul, grec stanbuliot, a fost membru al corpului expediţionar muntean, condus de marele paharnic State Leurdeanu, trimis de Ştefan Cantacuzino în sprijinul otomanilor, în timpul expediţiei în Moreea. *Cronica* a fost elaborată în limba română.

[128] Dr. Silvestru Octavian Isopescu, *Coranul*, traducere după originalul arab însoţită de o introducere, Cernăuţi, 1912, 538 p; o nouă ediţie la Editura ETA, Cluj-Napoca, 1995, 511 p. fără *prefaţa* traducătorului).

[129] *Coran textus arabicus... recensuit* ... Gustavus Fluegel, Lipsiae, 1869.

originalitate în concluziile formulate[130]. În aşa-zisa *introducere* traducătorul a oferit informaţii despre *Arabii înainte de Mohammed* (pp. 9-11), *Mohammed* (pp. 11-27), *Coranul* (pp. 27-49), *Islamul* (pp. 49-52), *Istoria roabei Tavaddud* (pp. 52-60). În continuare urmează textul traducerii[131], în legătură cu care dr. Andrei Antalffy, *orientalist-arabist* cu studii şi specializare la Cairo (1903-1905), a afirmat: „veţi crede - pe modesta mea garanţie - , că ea rezistă comparaţiei cu cele mai bune tălmăciri, vechi şi moderne, ale Coranului, cum sunt cele germane (...) englezeşti (...), în limba franceză şi (...) italiană (...), traducerea oficială în limba turcească, în 1929"[132]. Continuând analiza traducerii româneşti din 1912, orientalistul transilvănean a concluzionat: „Ceea ce ne poate interesa în momentul de faţă este faptul că o traducere a cărei notă caracteristică este respectarea, uneori până la minuţiozitate, a particularităţilor chiar şi stilistice ale originalului, cum este cazul tălmăcirii româneşti a Coranului, făcută de Isopescu, o astfel de operă presupune din partea traducătorului o cunoaştere mai mult decât mediocră a limbii arabe, aşa încât într-o viitoare istorie a studiilor orientalistice în România, Silvestru Isopescu va trebui să figureze ca primul arabist de seamă la noi, iar traducerea lui va fi de mare folos pentru toţi aceia cari îşi vor căuta primul contact cu limba arabă clasică prin ajutorul unei bune traduceri româneşti a Coranului"[133]. Nu punem la îndoială pregătirea filologică şi calităţile de *arabist-traducător* ale dr. Andrei Antalffy (el însuşi a tradus *din limba arabă* în limba maghiară *Kur'ân*-ul şi O *mie şi una de nopţi*[134]), dar faptul că nu oferă mai multe „detalii tehnice" sau termeni de comparaţie pentru o justă şi o obiectivă apreciere ridică unele mici semne de întrebare. Unul dintre ele ar fi: l-a cunoscut personal pe S. O. Isopescu, putându-se astfel informa despre caracteristicile traducerii? De ce nu le-a făcut publice? Dacă nu, a comparat dr. Andrei Antalffy traducerea românească din 1912 cu ediţia *Kur'ân*-ului în alfabet arab din 1869? A ţinut cont şi de traducerile germane anterior amintite? În 1956 *turcologul* Mihail Guboglu a apreciat că această traducere „privită în ansamblu, poate fi considerată ca una din cele mai reuşite până atunci"[135] fără să precizeze însă ce informaţii şi ce termeni de comparaţie au stat la baza acestei afirmaţii.

În ultimele patru decenii, şi alţi cercetători au analizat viaţa şi opera de traducător ale lui Silvestru Octavian Isopescu (Nicolae Neaga[136], Gh. Speranţă[137], Atanasie Negoiţă[138] sau Mircea Păcurariu[139]); ei au fost unanimi în a aprecia îndrăzneala şi originalitatea traducerii, calităţile filologice şi valoarea istoriografică a ediţiei româneşti din 1912 a *Kur'ân*-ului.

---

[130] *Ibidem*, pp. 3 - 5.
[131] *Ibidem*, pp. 61 - 538.
[132] Dr. Andrei Antalffy, *Sistemul religios al islamului*, I, în revista „Scânteieri", anul I, nr. 5-6/1938, Târgu Mureş, p.5.
[133] *Ibidem*.
[134] Dorothée Sasu, *André Antalffy et les études orientales en Roumanie*, în „S. A. O.", vol.V / 1957, Bucarest, 1958, p.347; Valeriu Niţu, *Antalffy Endre*, în vol. *Profiluri mureşene*, I, 1971, Târgu Mureş, p. 272; Dan Prodan, *L'Oriéntalist transylvain, dr. Andrei Antalffy*, în „T. R.", volume V, No.1, Spring 1996, Cluj - Napoca, pp. 90 - 100.
[135] M. Guboglu, *Orientalistica română*, pp. 342-343; idem, *Contributions roumaines*, p. 471.
[136] Nicolae Neaga, *Un orientalist român: S. O. Isopescu (1878 - 1922)*, în „M.M.S.", anul XXXIII, nr. 5 - 6 - 7 / mai - iunie - iulie 1957, Iaşi, pp.468 - 472.
[137] Gh. Speranţă, *Clerici români orientalişti. III. Preot Silvestru Octavian Isopescu (1878 - 1922)*, în „S.T.", seria II, anul XIX, nr. 5 - 6 / mai - iunie 1967, Bucureşti, pp. 363 - 366.
[138] Atanasie Negoiţă, *50 de ani de la moartea lui Silvestru Octavian Isopescu, primul orientalist român, traducător din siriacă*, în „G.B.", anul XXXI, nr. 9 - 10 / septembrie - octombrie 1972, Bucureşti, pp. 1036 - 1041.
[139] Pr. prof. univ. dr. Mircea Păcurariu, *Isopescu, Silvestru Octavian*, în *Dicţionarul teologilor români*, Editura Univers Enciclopedic", Bucureşti, 1996, pp. 214 - 215.

Această traducere, ce ridică încă unele mici semne de întrebare, pe care cercetările viitoare istorico-filologice în domeniul arabisticii sper să le elucideze, a avut în primul rând o finalitate ştiinţifică, de popularizare şi informare, fiind studiată ca izvor istoric, filologic şi lingvistic, pentru analiza şi înţelegerea unei mentalităţi, a unei religii, culturi şi civilizaţii universale[140]. În al doilea rând, o finalitate religioasă-didactică, putând fi folosită de românii care trăiau în vecinătatea comunităţilor de turco-tătari musulmani. De asemenea, în ultimă instanţă, de către musulmanii din România, ca o alternativă la *Kur'ân*-ul în limba arabă sau turcă, atât în ritualurile religioase cotidiene cât şi ca obiect de studiu în şcolile mahomedane din ţara noastră. Importanţa şi valoarea acestei cărţi fundamentale în istoria omenirii justifică necesitatea unei ediţii critice în limba română, ce să reflecte stadiul cercetărilor în domeniu la sfârşitul secolului al XX-lea.

În concluzie, pot afirma că traducerile fragmentelor din izvoarele cronistice otomane nu s-au realizat după manuscrisele sau ediţiile otomane, ci după traduceri (mai mult sau mai puţin fidele textului original) în unele limbi europene. Această situaţie s-a datorat: inexistenţei unor specialişti orientalişti-turcologi români, care să fi tradus manuscrisele şi/sau ediţiile otomane de cronici; necercetării arhivelor şi bibliotecilor otomane, publice şi private, de către specialişti români; numărului destul de mic de ediţii otomane de izvoare narative, după care să se fi realizat traduceri. În ceea ce priveşte traducerile unor *jurnale* de călătorie, menţionez activitatea orientalistului ploieştean Gh. Popescu-Ciocănel, care a folosit manuscrisul arab original (1906); alte preluări după ediţii în limba engleză şi bulgară. Referitor la izvoarele narative redactate în alte limbi decât turco-osmana, s-au folosit manuscrisele originale, aflate în depozitele din ţară sau străinătate. Toate aceste realizări au contribuit la mărirea numărului de izvoare narative otomane (dar şi româneşti, italieneşti, greceşti) despre relaţiile româno - otomane în evul mediu şi despre trecutul statului otoman. Prima traducere a *Kur'ân*-ului în limba română „după originalul arab" a reprezentat un moment important în evoluţia *arabisticii* româneşti, dar şi accesul, din punct de vedere istoric, filologic, religios şi didactic, la această „sursă primară" a *Islâm*-ului, religie adoptată oficial de turcii otomani.

În ceea ce priveşte *izvoarele epigrafice otomane*, s-a publicat doar epitaful în limba turco-otomană, cu caractere arabe, de pe monumentul funerar al unui „turc" înmormântat în zona *re'âyâ*-lei (*kazâ*-lei) Giurgiu. Inscripţia de pe piatra funerară, descoperită în comuna Finta, jud. Dâmboviţa, a fost tradusă de filologul orientalist parizian Barbier de Meynard şi de M. Neazi, profesor de limbile turcă, arabă, persană la Şcoala Musulmană din Constanţa[141].

I. 3. Preocupări de orientalistică-turcologie în domeniul istoriei

În cadrul acestor preocupări s-au conturat două direcţii de evoluţie: 1) *studierea caracterului complex al relaţiilor româno-otomane în evul mediu şi în epoca modernă;* 2) cerecetarea *istoriei turcilor otomani şi a formaţiunii lor statale* în perioada: începutul secolului XIV - începutul secolului XX. Evident, o delimitare

[140] S. O. Isopescu a precizat că „dorinţa mea este ca scrierea mea de faţă să dea impuls la o studiere mai temeinică a Orientului din partea clerului nostru şi ca acesta să cunoască mai cu temeiu Mahomedanismul, care a adus atâta daună bisericii noastre" (*Coranul, Prefaţă*, p.5).
[141] În „C. L.", anul XLII, nr. 1 / Ianuarie 1908, Bucureşti, pp. 224 - 225.

clară, precisă, între cele două direcţii de cercetare nu se putea şi nici nu se poate face; întrepătrunderea şi caracterul lor de complementaritate, cu o anumită doză de prevalenţă a uneia sau alteia dintre direcţii, este o primă caracteristică a acestei categorii de preocupări.

Un rol important în cadrul primei direcţii de cercetare l-au jucat *studiile cu caracter istorico-juridic*. Unele contribuţii au fost rezultatul preocupărilor autorilor de a elucida istoria relaţiilor româno-otomane în secolele XIV-XIX şi de a lămuri aspectele fundamentale ale trecutului statului otoman, altele au avut drept motivaţie necesitatea soluţionării unor probleme practice apărute în evoluţia tânărului stat independent român.

Retrocedarea şi reintegrarea Dobrogei în cadrul statului român (1878) au implicat o cercetare şi o cunoaştere profundă a realităţilor complexe din această provincie românească aflată patru secole şi jumătate sub ocupaţie şi administraţie otomană. Regimul proprietăţii musulmane din Dobrogea, problemă de ordin teoretic-ştiinţific şi practic, a fost studiat de juristul George Filitti[142]. După ce a expus scopul lucrării (de a explica juriştilor şi magistraţilor caracteristicile proprietăţii funciare în Dobrogea, conform legilor otomane, pentru a găsi soluţii viabile acestei probleme şi a grăbi integrarea amintitei provincii în statul român), autorul a analizat cele cinci categorii de pământuri aflate în cadrul statului otoman: ***1)*** proprietatea privată (*uhrîye*; *harâdjiye*); ***2)*** proprietate publică (*mevkaffiye*, transformată în *vakuf*-uri); ***3)*** bunurile de mână moartă (*vakuf*-uri); ***4)*** pământurile neproductive, destinate recultivării (*mevât*); ***5)*** beneficiile militare (*tımâr* şi *ziâmet*)[143]. G. Filitti a analizat în amănunt *hatt-i hümâyûn*-ul din 1856 şi Codul otoman al proprietăţii funciare[144], conculzionând că, potrivit legilor otomane în vigoare prin 1880, totalitatea proprietăţilor rurale în Dobrogea era pământ *miriye* şi aparţinea domeniului public, putând fi obţinut de persoane particulare prin: concesiune acordată de stat; contract cu sau fără obligaţii; moştenire; drept de preempţiune; pământuri *mevât*; drept de preeminenţă prin colonizare[145]. Acest studiu, bazat pe lucrările lui Belin şi pe Codul de legi otomane (în limba franceză), a contribuit la clarificarea problemei pe plan teoretico-juridic. Se mai poate aminti aici şi prezentarea lui T. G. Djuvara referitoare la relaţiile şi tratativle cu caracter comercial româno-otomane la sfârşitul secolului al XIX-lea[146].

Aspecte ale istoriei statului otoman şi ale Europei de Sud-Est s-au situat în atenţia lui D. Nicolaescu, care a prelucrat în limba română lucrarea lui Abram Vaporide, scrisă în limba greacă (1888)[147], a lui Constantin Erbiceanu, care a tradus din greceşte *corpus*-ul de biografii [148] al marilor dragomani greci întocmit de Epaminodas I. Stamatiades, mulţi dintre ei devenind în *secolul fanariot* domni în Principatele Române, şi a lui I. C. Filitti, care a studiat *Rôle diplomatique des Phanariotes, de 1700 à 1821*, în contextul istorico-diplomatic sud-est european din

[142] Georges Filitti, *La proprieté foncière dans la Dobrogea d'après les lois ottomanes*, Bucarest, 1881, 47 p.
[143] *Ibidem*, pp. 8 - 28.
[144] *Ibidem*, pp.29 - 45.
[145] *Ibidem*, pp. 45 - 47.
[146] T. G. Djuvara, *Conflictul vamal cu Turcia. Răspuns D-lui B. G. Assan*, Bucureşti, 1900, 37 p.
[147] D. Nicolaescu, *Istoria sultanilor a Imperiului otoman*, Bucureşti, 1899, 228 p.; vezi şi M. Guboglu, *Orientalistica română*, p. 322.
[148] Constantin Erbiceanu, *Biografiile marilor dragomani greci din Imperiul otoman (1661 - 1821)*, Bucureşti, 1898, 110 p., după ediţia originală în limba greacă, Atena 1865; vezi şi M. Guboglu, *Orientalistica română*, p. 328.

această perioadă, formulând concluzii în general confirmate de cercetarea istorică ulterioară[149].

Nu intenţionez să insist asupra sintezelor de istorie a românilor apărute în această perioadă şi semnate de A. D. Xenopol[150] sau N. Iorga[151], în care s-a insistat şi asupra relaţiilor româno-otomane (sec. XIV-XIX), sau asupra monografiilor consacrate unor mari voievozi şi domni care au luptat împotriva otomanilor [152]. Scopul pezentei analize fiind bine precizat, nu pot decât să le amintesc, menţionând faptul că nu au fost rezultatul unor preocupări speciale de orientalistică-turcologie, ci făceau parte din proiecte vaste de prezentare a trecutului istoric românesc.

Existenţa mai multor ediţii ale „tractatelor dintre români şi turci", precum şi descoperirea şi editarea a sute de documente otomane au permis cercetarea unor aspecte importante ale relaţiilor româno-otomane: problema „capitulaţiunilor" acordate de Poarta otomană românilor în Evul Mediu, cea a începutului suzeranităţii otomane asupra Moldovei şi cea a *re'âyâ*-lelor (*kazâ*-lelor) otomane organizate pe pământ românesc, la nordul Dunării.

Încă în timpul perioadei unioniste, bucovineanul Constantin Hurmuzachi s-a interesat de „capitulaţiunile" acordate de Poarta Otomană Ţărilor Române în evul mediu[153]. El a ajuns la concluzia că prima „capitulaţiune" a Moldovei acordată de Bâyezîd II datează din 1511 (după textul publicat de Mihail Kogălniceanu în „Arhiva Românească", an II, Iaşi, 1845). Ulterior, nici Petru Rareş şi nici fiul său Ştefan Rareş nu au mai încheiat o nouă „capitulaţiune" cu Imperiul otoman. În primul act de acest fel s-au inclus condiţii avantajoase pentru Moldova: conservarea autonomiei şi statalităţii.

[149] Paris, 1901, XXVIII+221 p. Autorul a apreciat că fanarioţii şi-au conservat identitatea printr-o politică versatilă, complicată, şireată şi duală, bazată pe o educaţie şi cultură superioare, deschise către modernitate; ei au jucat un important rol diplomatic de intermediari între Imperiul otoman - români / puteri europene; timp de peste un secol au ocupat tronurile Principatelor Române, conservând, prin acţiunile lor, statalitatea şi autonomia acestora (pp. 205 - 220). Iniţial lucrare de licenţă, cu o bază documentară la nivelul anului 1900, contrinuţia a meritat să fie amintită pentru curajul autorului de a aborda o problematică vastă pe orizontala spaţiului şi pe verticala timpului.

[150] A. D. Xenopol, *Istoria românilor din Dacia Traiană*, ed. I, vol. I - VI, Iaşi, 1888 - 1893; ed. populară, 12 vol., Iaşi, 1896; ed. II, vol. I -V, Iaşi, 1913 - 1914; idem, *Les Roumains et leurs luttes contre les Turcs*, în *Histoire générale du IV e siècle à nous jours*, sous la direction de M.M. Ernest Lavisse et Alfred Rambaud, Paris, vol. III, 1894, pp. 869 - 893; vol. V, pp. 798 - 827; idem, *Războaiele dintre ruşi şi turci şi înrâuririle lor asupra ţărilor române*, 2. vol., Iassy,1880. În primul volum a analizat războaiele ruso-otomane din secolul al XVIII-lea şi de la începutul celui următor (218 p.), iar în volumul al II-lea cele dintre anii 1827-1878 inclusiv (378 p.). În concluzie (pp.378-392) a afirmat că „(...) nu trebuie să uităm un lucru: *că legăturile noastre cu împărăţia lor* (a otomanilor - compl. D.P.) *au păstrat şi scăpat de pierire naţionalitatea noastră* (subl. A.D.X.)" - p. 383 (ediţia a II-a, Editura Albatros, Bucureşti, 1997, XVIII+405 p.).

[151] N. Iorga, *Geschichte des rumänischen Volkes in Rahmen seiner Staatsbildungen*, Gotha, 1905, vol. I, XIV + 402 p; vol. II, XII +541 p.

[152] Idem, *Scurtă istorie a lui Mihai Viteazul*, Bucureşti, 1900, 116 p.; idem, *Istoria lui Mihai Viteazul pentru poporul românesc*, Bucureşti, 1904, 372 p.; idem, *Istoria lui Ştefan cel Mare povestită neamului românesc*, Bucureşti, 1904, 372 p.; idem, *Viaţa şi domnia lui Constantin-Vodă Brâncoveanu*, Bucureşti, 1914, 213 p.; I. Ursu, *La politique orientale de François Ier (1515 - 1547)*, Paris, 1908, 204 p.; idem, *Die auswertige Politik des Peter Rareş, Fürst von Moldau (1527 - 1538)*, Wien, 180 p.; şi, în special, *Ştefan cel Mare şi turcii*, Bucureşti, 1914, 224 p. (în care lucrare autorul a folosit izvoare narative otomane în traducerile lui Antoine Galland / 1700 şi Josef Thury / 1893, precum şi *Historia Turchesca* a lui Donado da Lezze, pe care el însuşi a editat-o într-o ediţie critică / Bucureşti , 1909, vezi *supra* notele 115 - 118. I. Ursu a studiat relaţiile paşnice ale lui Ştefan cel Mare cu turcii între anii 1457 - 1473, apoi perioada ostilităţilor cu sultanii otomani Mehmed II Fâtih şi Bâyezîd II Velî (1473 - 1489). Ultimul deceniu din domnia marelui voievod şi domn moldav s-a caracterizat prin relaţii normale cu otomanii. În concluzie, autorul a susţinut că Ştefan cel Mare a plătit tribut otomanilor în perioadele de colaborare cu aceştia, fără să menţioneze ceva despre vreun tratat de pace moldo-otoman. I. Ursu a sesizat corect şi a argumentat ştiinţific-critic principalele etape ale politicii externe a marelui voievod şi ale relaţiilor cu otomanii. Vezi şi Andrei Rădulescu, *Luptele lui Ştefan cel Mare cu turcii în anul 1475 şi 1476*, Bucureşti, 1908, 16 p. Pentru ultimele trei contribuţii vezi şi Ioana Ursu, Dumitru Preda, *Biografia unei conştiinţe - Ioan Ursu*, cuvânt înainte de acad. Ştefan Pascu, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1987, 294 p.+fotografii, *passim*).

[153] *Scrisori de la Constantin Hurmuzachi către Ion Maiorescu*, în „C. L.", an XXXVI, nr. 10 / Octombrie 1902, Bucureşti, pp.994 - 997, şi nr. 11 / Noiembrie 1902, pp.1127 - 1130, scrisori din august-septembrie 1856; an XLII, nr. 8 / August 1907, pp. 830 - 832, scrisoare din 4 / 16 octombrie 1856.

„A doua capitulaţiune a Moldovei" a fost acordată de energicul sultan Murâd IV lui Vasile Lupu în 1634. Astfel, „capitulaţiunile sunt tractate de protecţiune. Aşadar, Principatele nu fac parte întregitoare a Turciei, nici nu au vreun amestec cu integritatea ei (...). Principatele fiind suverane, au dreptul de a încheia tractate atât cu puteri străine, cât şi între sine pentru unire"[154]. Constantin Giurescu a cunoscut, folosit şi citat aceste „însemnări" ale lui Constantin Hurmuzachi[155].

Peste o jumătate de secol, incitanta problemă a *Capitulaţiilor Moldovei cu Poarta Otomană*[156] a fost studiată, independent de o eventuală influenţă a evenimentelor politice, de istoricul Constantin Giurescu. Acesta a ajuns la concluzia că „tractaturile" erau o compilaţie apocrifă a unor boieri români necunoscuţi, scrisă în vara anului 1772[157], că tradiţia istorică, opera istorică a lui D. Cantemir şi diferitele versiuni ale „tractatelor" nu aveau nici o valoare documentară[158], dar exprimau, în schimb, o realitate de fond, istorică[159]. În subcapitolul ultim, al IV-lea, al lucrări, autorul a făcut „o scurtă expunere a împrejurărilor în cari s-a făcut închinarea Moldovei către turci şi a relaţiunilor următoare până în domnia lui Bogdan (al III-lea)"[160], apreciind că în perioada 1420-1456 „domnii Moldovei dobândiseră prietenia turcilor prin *daruri* (subl. C.G.)"[161], că tributul, aşa cum s-a stabilit în 1456, echivala cu un tratat de pace, că o „închinare a ţărei n-a fost"[162], că în 1489 s-a încheiat pacea moldo-otomană, în condiţii „de astă dată mai grele" pentru Ştefan cel Mare[163] şi că „la începutul domniei lui Bogdan (al III-lea) situaţia Moldovei faţă de turci era bine definită. Tributul care se plătise neîntrerupt de la 1489 se continuă şi mai departe."[164]

Retrospectiv, C. Giurescu a subliniat că: „ închinarea Moldovei la turci sub Bogdan (al III-lea), de care vorbeşte tradiţiunea, nu se adevereşte deci prin documente, şi ea trebuie definitiv înlăturată dintre faptele istorice. Formarea acestei tradiţiuni este de altfel explicabilă. Cărturarii din secolul al XVII (-lea) nu puteau admite că Ştefan cel Mare, care învinsese pe turci în atâtea rânduri, le-ar fi plătit tribut. Supunerea ţării a trebuit să se facă numai după moartea lui (...). Astfel s-a format povestea închinării la turci sub Bogdan (al III-lea), introdusă în *Cronica* lui Ureche de Simion Dascălul. Cantemir i-a adăugat în urmă elemente noi, plăzmuind (...) condiţiile închinării consfinţite printr-un hatişerif al sultanului. Pe temeiul spuselor lui, şi tot pentru motive politice, s-a recunostituit apoi în 1772 cuprinsul acestui hatişerif, iar în 1839 „tractatul" dintre Bogdan (al III-lea) şi Soliman Magnificul. Izvorâte din preocupările politice ale epocei în cari s-au produs, ele au fost arme

[154] Idem, *loc. cit.*, an. XLI, nr. 9 / Septembrie 1907, pp. 910 - 924, scrisoare din 30 septembrie 1856; nr. 10 / Octombrie 1907, pp. 1013 - 1015; nr. 12 / Decembrie 1907, p. 1242 -1247.
[155] Constantin Giurescu, *Capitulaţiile Moldovei cu Poarta Otomană. Studiu istoric*, în *idem*, *Studii de istorie*, antologie, îngrijire de ediţie şi introducere de Dinu C. Giurescu, Editura Eminescu, Bucureşti, 1993, pp. 493-494 şi n. 87.
[156] Ed. I, Bucureşti, 1908, 65 p.;reeditare în 1993, vezi *supra* n. 154.
[157] *Ibidem*, pp. 21 - 22; 25; 31 (ed. 1993, p. 487): „(...) pot afirma cu toată siguranţa că în timpul Congresului de la Focşani, când contele Orlov, în vederea propunerii pe care avea s-o facă cu privire la independenţa Principatelor, a cerut celor două deputaţiuni să-i arate care erau vechile lor privilegii, muntenii au redactat actele (...), iar moldovenii au alcătuit, pe temeiul lui Cantemir şi în vederea năzuinţelor lor, scrierea (...)".
[158] *Ibidem*, pp.49 - 51 (ed. 1993, pp. 496 - 498).
[159] *Ibidem*, p. 65 (ed. 1993, p. 504).
[160] *Ibidem*, p. 55 (ed. 1993, p. 498).
[161] *Ibidem*, p. 56 (ed. 1993, p. 499).
[162] *Ibidem*, p. 58 (ed. 1993, p. 501): „(...) plata tributului nu însemna alipirea ţării la imperiul turcesc, ci era o simplă dajdie pe care o plătea turcilor un vecin mai slab pentru menţinerea păcii. Acesta este caracterul pe care l-a avut haraciul şi astfel trebuie, cred, înţeleasă pretinsa închinare a Moldovei".
[163] *Ibidem*, p. 63 (ed. 1993, p. 503).
[164] *Ibidem*, pp.64 - 65 (ed. 1993, pp. 504).

putemice în lupta patriotică pentru emancipare. Şi dacă s-a crezut atâta vreme şi cu atâta convingere în autenticitatea lor, este pentru că autonomia pe care voiau s-o dovedească, şi a cărei amintire se păstrase fără întrerupere, existase într-adevăr"[165].

Acest „celebru studiu, lucrarea paradigmatică pentru etapa antitezei"[166] (a negării, poate prea tranşante, a unor circumstanţe concret-istorice, reale, şi a unor înţelegeri bilaterale scrise), s-a bucurat de consemnări şi recenzii favorabile[167] şi „a acţionat ca un catalizator şi a îndreptat cercetările în două direcţii:

a) autenticitatea ca atare a actelor prezentate de boierii munteni şi moldoveni la tratativele de pace de la Focşani din 1772;

b) fondul problemei - anume când s-a produs «închinarea" Moldovei către Poartă şi cum a fost ea consemnată în mărturiile feluritelor etape"[168].

Juristul, diplomatul şi istoricul I. C. Filitti a reluat problema „capitulaţiilor", însă într-un cadru mult mai larg: România în raport cu tratatele Imperiului otoman cu puterile europene[169]. În primul capitol al lucrării, autorul a analizat „capitulaţiile" din punct de vedere istorico-juridic. El a precizat că „prin capitulaţii - aşa numite de la capitolele în care erau împărţite - se înţeleg actele încheiate între Poarta Otomană şi statele creştine pentru a regula situaţia străinilor în imperiul turcesc. Regimul capitular era alcătuit din excepţii la regulile dreptului internaţional, căci nu se mărginea la a garanta libertatea individuală, religioasă şi de a face negoţ a străinilor, dar îi şi sustrăgea pe aceştia de sub imperiul legilor statului în care locuiau"[170]. I. C. Filitti a trecut apoi în revistă „actele" încheiate de statul otoman cu puterile europene în sec. XVI - XIX[171], analizând modul cum acestea s-au aplicat, de-a lungul timpului, pe teritoriul otoman şi în Principatele Române[172].

În capitolul al II-lea autorul a analizat încercările Imperiului otoman şi, implicit, ale Principatelor Române, de a protesta împotriva şi de a limita, până la anihilare, aplicarea privilegiilor capitulare[173]. În ultimul capitol, I. C. Filitti a schiţat istoria relaţiilor comerciale şi consulare româno - otomane în intervalul 1878-1914, concluzionând că „de fapt, de la 1879 (noi, românii - compl. D.P.) ne-am bucurat de aproape toate imunităţile de care se bucurau şi ceilalţi supuşi străini în Turcia, fără contestaţie din partea Porţii"[174]. Toate aceste constatări au fost întregite cu afirmaţia că „privilegiile capitulare erau de trei feluri: judiciare, administrative şi fiscale" şi cu o

---

[165] Ibidem; vezi şi consemnările lui Manole Neagoe, *Contribuţii la problema aservirii Moldovei faţă de Imperiul otoman (Înţelegerea dintre Bogdan cel Orb şi Selim din anul 1512)*, în „S.R.dI.", an XVII, nr. 2 / 1964, Bucureşti, pp. 311 - 312.

[166] Mihai Maxim, *Ţările Române şi Înalta Poartă. Cadrul juridic al relaţiilor româno-otomane în evul mediu*, cu o prefaţă de Prof. Halil Inalcik, Editura Enciclopedică, Bucureşti, 1993, p. 29; vezi stadiul actual al *Istoriografiei* problemei „tratatelor" la pp. 25 - 55.

[167] Vezi „Neamul Românesc", an III, nr.7 / 16.01.1908: „un foarte frumos studiu independent ..."; „C.L.", an XLII, nr. 4 / aprilie 1908, p.474: „Faptele pe care le stabileşte d. Giurescu în acest studiu sunt de un interes şi o importanţă cu totul deosebite"/ Em (il) P(anaitescu) /; „Viaţa Nouă", an IV, nr. 8 / 17 iunie 1908; „Convorbiri critice", an III, nr.2 / 25 februarie 1909, p. 167: „(...) o expunere luminoasă şi documentată" / I. P(eretz) ; etc.

[168] Dinu C. Giurescu, *Introducere* la C. Giurescu, *op. cit.*, p. 69 (analiza întregului studiu la pp. 67- 76).

[169] I. C. Filitti, *România faţă de capitulaţiile Turciei*, în „A.A.R.M.S.I.", s. II, t. XXXVIII, 1915, nr. 7, Bucureşti, 63 p., reeditat în *idem*, *Opere alese*, cuvânt înainte, text stabilit, bibliografie, tabel cronologic şi note de Georgeta Penelea, Editura Eminescu, Bucureşti, 1985, (XLV + 443 p.), pp. 1 - 59; trimiterile se fac la această ultimă ediţie.

[170] *Ibidem*, pp. 3 - 4.

[171] *Ibidem*, pp. 4 - 6.

[172] *Ibidem*, pp. 7 - 16; I. C. Filitti a negat existenţa „textelor unor presupuse capitulaţii pe care vechii domni (români - compl. D. P.) le-ar fi încheiat cu Poarta" (p. 5), admiţând afirmaţiile lui N. Iorga / 1902 şi C. Giurescu) / 1908 în această problemă.

[173] *Ibidem*, pp. 17 - 23.

[174] *Ibidem*, pp. 23 - 33.

anexă documentară ce cuprindea 14 documente în limba franceză, din perioada 1833-1850[175].

N. Iorga a recenzat această contribuţie, apreciind-o ca fiind un „studiu precis şi meritoriu" şi subliniind noutatea şi importanţa europeană a problemei tratate. În ceea ce priveşte Ţările Române, recenzorul a evidenţiat refuzul autorului de a accepta ideea existenţei reale a „tractatelor" româno-otomane şi analiza temeinică a condiţiei juridice a supuşilor străini pe pământ românesc (sec. XVIII-XIX)[176].

Studiul lui I. C. Filitti, încă actual după opt decenii, „model de analiză sobră şi competentă a subiectului"[177], rezultat al preocupărilor istorico-juridice ale autorului, corelate cu evoluţia situaţiei politice europene la începutul primei conflagraţii mondiale, a fost o contribuţie importantă în domeniu, completând-o într-un fel pe cea a lui Constantin Giurescu din 1908 şi invitându-i pe istoricii şi juriştii români să aprofundeze cercetarea aspectelor problemei.

Revenind la chestiunea suzeranităţii otomane asupra Moldovei, analizată sumar de C. Giurescu în 1908, se cuvine menţionat faptul că ea a fost cercetată şi de N. A. Constantinescu sau de Gh. Zagoritz.

N. A. Constantinescu, analizând *Începuturile şi stabilirea suzerаnităţii turceşti în Moldova*[178], a trecut în revistă principalele momente ale relaţiilor româno-otomane în secolele XV- XVI, apreciind că problema începuturilor suzeranităţii otomane a cuprins intervalul din istoria Moldovei între primele legături tributare şi stabilirea vasalităţii statale[179]. Alexandru cel Bun nu a plătit tribut otomanilor, poate daruri ocazionale; a fost posibil ca după 1453 moldovenii să fi plătit, obligaţi fiind, tribut otomanilor, în timpul lui Alexandru-vodă; cu certitudine Petru Aron a plătit în 1456 un tribut în valoare de 2.000 de galbeni ungureşti[180]; dar plata tributului nu implica închinarea ţării, ci doar răscumpărarea păcii, nefiind socotit un lucru înjositor pentru plătitor[181]. Ştefan cel Mare a plătit regulat tributul, cu excepţia perioadei ostilităţilor militare; prin pacea încheiată probabil în 1489, Ştefan a reluat plata tributului, dar Moldova nu ajunsese încă ţară vasală otomanilor[182]; „închinarea" lui Bogdan al III-lea era o legendă, iar „tractatul" moldo-otoman o „compilaţie patriotică" din 1771-1772. Domnul Moldovei era tributar otomanilor, dar nu supus; era independent, deci nu vasal[183]. Închinarea şi stabilirea suzeranităţii otomanilor asupra Moldovei au fost consecinţele expediţiei sultanului Süleymân I la Est de Carpaţi şi înfrângerii lui Petru Rareş[184]. În concluzie, autorul a afirmat în că în 1538 boierii au închinat condiţionat Moldova otomanilor, ţara devenind vasală acestora, iar semnificaţia tributului a evoluat de la bir de răcumpărare a păcii (1456) la cea de bir al ascultării şi supunerii (1538)[185].

Am insistat în amănunt asupra acestui studiu din două motive: pentru a prezenta stadiul cercetărilor şi viziunea istorică asupra problemei în 1914; apoi,

---

175 *Ibidem*, pp. 34 - 49.
176 N. Iorga în „B.I.E.E.S.O.", IIe année, n-os 1 - 2/ Janvier - Février 1916, Bucarest, pp. 26 - 28.
177 Georgeta Penelea, *Cuvânt înainte*, la I. C. Filitti, *op. cit.*, p. XIV; vezi, recent, şi idem, *I.C. Filitti, portret de istoric*, în „M. I.", s.n., an XXIX, nr.10 / 343 - octombrie 1995, Bucureşti, pp. 45 - 48.
178 Bucureşti, 1914, 114 p.
179 N. A. Constantinescu, *op. cit.*, pp. 2 - 8.
180 *Ibidem*, pp. 11 - 19.
181 *Ibidem*, pp. 20 - 23.
182 *Ibidem*, pp. 35 - 64.
183 *Ibidem*, pp. 67 - 86.
184 *Ibidem*, pp. 89 - 112.
185 *Ibidem*, pp. 113 -114.

pentru a stabili filiaţia şi ecourile istoriografice. În ce priveşte al doilea aspect, este evidentă preluarea şi dezvoltarea unor idei din contribuţia lui C. Giurescu (1908). N. Iorga a recenzat studiul, subliniind că dreptul otoman cunoştea o singură legătură între imperiu şi o provincie supusă paşnic: tributul cu tot ce implica acesta pentru ambele părţi aflate în relaţie şi declarându-se de acord cu opinia că în 1538 Moldova a devenit vasală statului otoman[186].

Gh. Zagoritz a reluat studiul problemei într-o contribuţie[187] ce era de fapt o amplă recenzie critică a lucrării lui N.A. Constantinescu, dar poate fi considerată şi articol independent. După ce a schiţat istoriografia problemei până în vara anului 1914, autorul a respins concluziile formulate de N. A. Constantinescu[188], susţinând că începutul vasalităţii otomane asupra Moldovei a coincis cu plata tributului în 1456 şi că stabilirea efectivă a suzeranităţii sultanului s-a realizat în *iulie 1497*, când i s-a acordat lui Ştefan cel Mare un *hatt-i şerif* ce conţinea drepturi şi obligaţii reciproce. „Capitulaţiile" româno-otomane au existat în realitate, actul din *1497* fiind o dovadă în acest sens; dar au fost arse de Ioan Sobiecki în 1686[189].

În „recenzia la recenzie", N. Iorga a respins concluziile lui Gh. Zagoritz, susţinând că sultanul nu a acordat Moldovei un nou privilegiu în 1497, cel mult a fost reînnoit cel din anul 1456[190].

Contribuţiile acestor doi *nespecialişti* în turcologie, ce-ar părea puerile astăzi, după trecerea a peste opt decenii, sunt un produs al timpului lor, al unei anumite baze documentar-cronistice, al unei anumite concepţii istorice. Studiile acestor „modeşti soldaţi de jertfă", după expresia lui N. Iorga, au fost etape obligatorii în procesul cercetării acestei probleme istorice, pentru care nu venise încă vremea concluziilor definitive.

T. G. Djuvara, fostul ministru al României la Istanbul (1896-1900)[191], a studiat „problema orientală" prin prisma proiectelor teoretice ale adversarilor europeni ai Imperiului otoman de a-l împărţi între ei[192].

Însuşindu-şi ideea exprimată anterior de Albert Sorel că „dès qu'il y a eu des Turcs en Europe, il y a eu une question d'Orient", autorul a enumerat şi analizat 100 de proiecte de împărţire a statului otoman, de la sfârşitul secolului al XIII-lea şi până la războaiele balcanice inclusiv[193]. În concluzie, T. G. Djuvara a afirmat că timp de şase secole popoarele creştine au asaltat Imperiul otoman, iar conducătorii creştini (şi unii gazetari - ecouri ale opiniei publice) au elaborat proiecte de împărţire ale acestui stat musulman. Nu a existat însă un front comun antiotoman, datorită intereselor politico-startegice, militare, economice etc. divergente între statele creştine. Marile puteri europene s-au considerat ele însele îndreptăţite să revendice

186 N. Iorga în „B. I. É. E. S. O.", Ier année, no. 5 / Mai 1914, Bucarest, pp. 107 - 108.
187 Gh. Zagoritz, *Stabilirea suzeranităţii turceşti în Moldova. Cu argumente că prima capitulaţie atribuită lui Bogdan III a fost făcută de Ştefan cel Mare în 1497*, în „C. L.", an XLVIII, nr. 7 - 8 /1914, Bucureşti, extras, 21 p.
188 *Ibidem*, pp. 6 - 7.
189 *Ibidem*, pp. 9 - 21.
190 N. Iorga în „B.I.É.E.S.O.", Ier année, n-os 7 - 8/ Juillet - Août 1914, Bucarest, pp. 181 - 183.
191 Vezi interesantele sale memorii: T. G. Djuvara, *Souvenirs diplomatiques. Ma mission à Constantinople (1896 - 1900)*, în „Revue des Sciences Politiques", 44e année, tome LII, Avril - Juin 1929, Paris, pp. 205 - 229; 419 - 442; idem, *Mes missions diplomatiques. Belgrad - Sofia - Constantinopole - Galatz - Bruxelles - Le Havre - Luxembourg - Athènes, 1887 - 1925*, Paris, Felix Alcan, 1930, IV+180 p.
192 Idem, *Cents projets de partage de la Turquie (1281-1913)*, Paris, Librairie Félix Alcan, 1914, X + 648 p. + 18 hărţi.
193 *Ibidem*, pp. 7 - 494.

zone de influență în statul otoman, pe baza pretinsului lor drept creștin civilizator; Imperiul otoman nu a colapsat brusc, ci treptat, pierzând provincii după provincii[194].

În *prefața* lucrării, Louis Renault a apreciat efortul autorului de a aduna și a încadra organic proiectele în miezul evenimentelor politico-militare și în mentalitatea conducătorilor, jurnaliștilor și a opiniei publice, cu explicațiile, referințele și hărțile necesare. Această contribuție stârnește interesul istoricilor, jurnaliștilor și diplomaților europeni, oferind o bază documentaro-cartografică unor discuții politico-juridico-teoretice ce durează de mai mulți ani[195].

Și N. Iorga a recenzat favorabil această contribuție, afirmând că autorul a realizat o analiză conștiincioasă a proiectelor de împărțire a statului otoman, cu hărți întocmite corect și precis istorico-geografic. Lucrarea era o sursă de valoare pentru cercetările ulterioare în domeniu; recenzorul a regretat însă faptul că opera nu a fost revizuită de un istoric de profesie, pentru a se elimina unele greșeli de documentare și de concepție[196].

Lucrarea lui T. G. Djuvara, publicată într-o limbă de circulație internațională și într-o conjunctură politico-diplomatică favorabilă, a fost o importantă contribuție românească în domeniul turcologiei mondiale la începutul secolului al XX-lea, o reușită întâlnire între un diplomat ce cunoștea bine fenomenul otoman din interior și viața politico-diplomatică apuseană și o temă de cercetare stringentă și incitantă în condițiile complexe de atunci. Trecând peste erorile inerente tratării unui subiect atât de vast în spațiu și timp, studiul poate fi folosit și astăzi pentru bogăția informațiilor oferite[197] și cred că nu este o exagerare afirmând că a reprezentat în epocă o completare a *sintezei otomane* (1908-1913) semnată de N. Iorga, din punctul de vedere al subiectului tratat.

Același N. A. Constantinescu a realizat primul studiu istorico-geografic asupra *re'âyâ*-lelor (*kazâ*-lelor) otomane pe pământ românesc, insistând asupra celei de la Giurgiu[198]. După ce a definit *re'âyâ*-ua (*kazâ*-ua)ca fiind teritoriul dependent de o cetate otomană de margine, de unde se procurau mijloacele de aprovizionare pentru apărătorii acesteia, autorul a enumerat și oferit informații de ordin geografic, istoric, economic, religios etc. despre aceste „capete de pod" otomane la nordul Dunării. N. A. Constantinescu a apreciat că otomanii au urmărit să stăpânească ambele maluri ale Dunării, ce era atât hotarul natural româno-otoman, dar și o importantă arteră fluvială comercială și de transport. Din acest motiv, cetățile nord-dunărene cucerite de otomani erau așezate în vaduri ale Dunării sau în locuri prielnice întemeierii unor porturi. În concluzie, istoricul român a afirmat că aceste *re'âyâ*-le (*kazâ*-le) au avut o motivație politico-militară strategică (cap de pod otoman, bază de atac, bază logistică etc.) și una economică (zonă de aprovizionare a garnizoanei și trupelor din cetate, depozit de alimente în caz de

---

[194] *Ibidem*, pp. 495 - 514

[195] *Ibidem*, pp. I - X.

[196] N.Iorga în „B.I.É.E.S.O.", Ire année, no.3 / Mart 1914, Bucarest, pp. 65 - 66.

[197] Vezi, în perspectiva celor trei decenii de la apariția lucrătrii, și considerațiile lui Andrei Pippidi: o carte neobișnuită, originală, ce conținea *doar* „o sută de proiecte de împărțire a Turciei", în timp ce numărul acestor „planuri teoretice" era, fără îndoială, triplu. Marea majoritate a acestor proiecte „nu erau decât exerciții de pură retorică ale unor diplomați amatori sau tentative ale unor agenți diplomatici „de mâna a doua" de a ieși din anonimat și de a cointeresa, material și moral, guverne și particulari în realizarea unor planuri utopice (idem, *Formes de la paix dans le Sud-Est de l'Europe aux XIVe-XVIIe siècles*, în „R.É.S.E.E.", tome XXXII, n-os 3-4 / 1994, Bucarest, p. 305).

[198] N. A. Constantinescu , *Întinderea raialelor . Cu deosebită privire la raiaua Giurgiului* în „Anuar de Geografie și Antropogeografie" (*infra* abreviat: „A.G. A.") anul II, 1910-1911, București, 1911, pp. 23-86,+1 hartă.

război, antrepozit pentru bunurile trimise din Ţările Române în Imperiul otoman, segment de cale comercială etc.).

Radu I. Perianu a insistat asupra *re'âyâ*-lei (*kazâ*-lei) Brăila[199], susţinând că a fost cucerită şi organizată de otomani în perioada 1540-1544. Apoi, folosind izvoare documentare, narative, cartografice etc. edite şi inedite, a stabilit configuraţia hotarului *re'âyâ*-lei (*kazâ*-lei) până în 1829, organizarea militar-administrativă a acesteia, traseul drumurilor comerciale ce o străbăteau etc. Hărţile ce însoţeau amintitele contribuţii ofereau detalii suplimentare asupra acestui „aspect" al relaţiilor româno-otomane în evul mediu şi la începutul epocii moderne. Deşi nu au folosit documente şi hărţi otomane, totuşi cei doi autori au elaborat contribuţii ce reprezentau stadiul cercetărilor în această direcţie la începutul secolului al XX-lea. Lor le revine meritul de a fi atras atenţia istoricilor şi geografilor români asupra acestor „prezenţe" otomane pe pământ românesc. Incomplete şi perfectibile, aceste studii au deschis o nouă direcţie de cercetare a relaţiilor complexe româno-otomane, fiind totodată şi o invitaţie la dezvoltarea acesteia.

O trecere în revistă a preocupărilor româneşti de turcologie în perioada 1878-1918 nu ar fi fost completă fără o sumară analiză a contribuţiilor *fenomenului intelectual-ştiinţific Nicolae Iorga*, care „singur e un latifundiu, pe care nu-l poţi străbate într-o *viaţă de om* (subl. Al. Zub)"[200].

Am amintit în paginile anterioare contribuţia lui Iorga în domeniul descoperirii şi editării izvoarelor istorice documentare şi narative otomane sau central-sud-est europene referitoare la statul otoman. Studiile sale de *orientalistică-turcologie*, la care se adaugă articolele din presa vremii despre evoluţiile politico-militaro-sociale din Imperiul otoman, întregesc astfel sfera *preocupărilor de turcologie* ale polihistorului pentru care trecutul şi prezentul statului otoman, cu toate formele sale de manifestare, au reprezentat una din direcţiile principale de cercetare istorică.

N. Iorga a analizat în detaliu situaţia politică internă din Imperiul bizantin la mijlocul secolului al XIV-lea, relaţiile dintre „latinii" şi „grecii" din sud-estul Europei şi condiţiile stabilirii otomanilor în Tracia[201]. Subliniind că în timpul războiului civil dintre Ioan V Paleologul şi uzurpatorul Ioan VI Cantacuzino, ambii protagonişti au folosit ca mercenari trupele *bey*-lor turcomani din Asia Mică, iar ca aliaţi pe genovezi, veneţieni, bulgari, sârbi, etc., toţi aceştia smulgând importante teritorii şi privilegii Imperiului bizantin, urmarea logică a fost că „ceux qui gagnérent à ce jeu furent les Turcs, qui n'avaient pas cependant un plan de conquętes durables et n'etaient pas aiguillonnés, comme les Arabes, par l'irresistible passion de propager contre *les ghiaours* la vraie loi de l'Islâm. Le resultat de la guerre du Levant et du conflit dinastique à Constantinople fut leur etablissement en Europe"[202]. În concluzie, autorul a stabilit cui a aparţinut responsabilitatea penetrării otomanilor în Peninsula Balcanică: „Ce n'est pas l'ambition turque qui etablit un empire musulman à la place des Grecs, des Serbes, des Bulgares et des Latins. La faute est en à Cantacuzéne et, au męme degré, à ces représentants en Orient du commerce et de la civilisation

[199] Radu I. Perianu, *Raiaua Brăilei*, în „A. G. A.", anul II, 1910-1911, pp.125-143 + 4 hărţi.
[200] Al. Zub, *op. cit.*, p. 9.
[201] N. Iorga, *Latins et Grecs d'Orient et l'établissement des Turcs en Europé (1312 - 1362)*, în „B. Z.", XV, no. 1-2 / 1906, Leipzig, pp. 179 - 222.
[202] *Ibidem*, p. 214

occidentale qui, pour des mesquins buts de suprematie, manquèrent à leur devoir"[203].

Această contribuţie a elucidat aspectele necunoscute ale subiectului studiat, anunţând în istoriografia europeană pe viitorul autor de *sinteze* ale istoriei Imperiilor bizantin[204] şi otoman[205].

Sinteza de istorie otomană şi, implicit, concepţia autorului despre această experienţă istorică unică în felul ei, numită Imperiul otoman, au fost analizate, cum era şi firesc, de istoricii români[206] şi străini[207], subliniindu-se locul şi rolul operei în cadrul preocupărilor româneşti şi mondiale de *turcologie*, structura, modernitatea, noutăţile şi neîmplinirie ei, originalitatea viziunii generale asupra fenomenului istoric otoman, locul lui Iorga în panteonul istoriografic naţional şi universal etc.

În acest context, voi aminti doar ideile generale ale operei, insistând asupra noutăţilor de informare şi interpretare introduse de autor şi subliniind aspectele discutabile ale vastei sinteze.

Iniţiativa elaborării unei istorii a Imperiului otoman a aparţinut lui Nicolae Iorga, şi nu lui Karl Lamprecht, aşa cum s-a afirmat anterior[208], pe baza studierii corespondenţei dintre cei doi savanţi (1899-1912), păstrată la B.A.R.. Încă de la sfârşitul anului 1900 Iorga proiectase viitoarea sa vastă sinteză otomană în 4-6 volume, dar întâmpina greutăţi în găsirea unui editor occidental care să-şi asume responsabilitatea tipăririi unui „ouvrage de cette importance"[209]. După aceste sondaje nereuşite, tânărul istoric român s-a adresat lui Karl Lamprecht, în martie 1901[210], savantul german venind în întâmpianrea proiectului grandios al fostului său

---

[203] *Ibidem*, p. 222

[204] Idem, *The Byzantina empire*, Edinborugh, 1907, VIII + 236 p.

[205] Idem, *Geschichte des osmanischen Rieches nach den Quellen dargestellt*, Erster Band (Bis 1451), Gotha, 1908, XX + 486 p.

[206] Maria-Matilda Alexandrescu-Dersca Bulgaru, *N. Iorga, historien de l'Empire Ottoman (infra* abreviat: *N. Iorga, historien*), în „B." VI, 1943, Bucureşti, pp. 101-122; eadem, *N. Iorga, a Romanian historian of the Ottoman Empire* (*infra* abreviat: *N. Iorga, a Romanian historian*), Bucarest, 1972, 190 p.; eadem, *N. Iorga et l'histoire de l'Empire Ottoman* (*infra* abreviat: *N. Iorga et l'histoire*), în vol. *Nicolae Iorga, l'homme et l'oeuvre*..., Bucarest, 1972, pp. 175-186; Mihail Guboglu, *N. Iorga- istoric al Imperiului otoman şi al relaţiilor româno-turce* (*infra* abreviat: *N. Iorga - istoric*), în „A.U.B.I.", an XXII, nr. 2 / 1973, Bucureşti, pp. 25-48; Tahsin Gemii, *Nicolae Iorga - cercetător al istoriei otomane*, în vol. *Parlamentul României. Sesiune omagială Nicolae Iorga - Virgil Madgearu, 27 noiembrie 1990*, Imprimeria Coresi, Bucureşti, 1991, pp. 44-47.

[207] Tayyib Gökbilgin, *La conception de Nicolas Iorga sur l'Émpire Ottoman*, în „A.I.É.S.E.E. Bulletin", IX° année, n-os 1-2 / 1971, Bucarest, pp. 29-33; etc.

[208] M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, *N. Iorga, a Romanian historian*, p. 10; N. Iorga, *Corespondenţă*, vol. II, ediţie, note şi indici de Ecaterina Vaum, Editura Minerva, Bucureşti, 1986, p. 240, n.1.

[209] *Apud* Barbu Theodorescu, *Nicolae Iorga*², p. 172; idem, *Scrisori către N. Iorga*, Editura Minerva Bucureşti (X + 630 p.), p. 487.

[210] În scrisoarea din 3 martie 1901 către Karl Lamprecht, Iorga a adăugat un *post-scriptum*: „Dacă veţi fi mulţumit cu *Istoria românilor* (ce va apare în 1905 în limba germană - compl. D.P.), aş vrea să vă adresez o mare rugăminte. De multă vreme studiez relaţiile Imperiului turcesc cu puterile europene şi am publicat deja trei volume de documente şi studii privitoare la secolul al XV-lea. Aceste studii vor fi acum continuate. Ar fi cumva de sperat să poată apărea în cursul vremii, în colecţia dumneavoastră, o nouă istorie turcească, în locul celei foarte învechite a lui Zinkeisen?" (N. Iorga, *Corespondenţă*, vol. II, p. 243). Karl Lamprecht îi va răspunde la 12 martie 1901, arătând că acceptă bucuros ca N. Iorga să elaboreze o nouă istorie a Imperiului otoman şi că a intervenit deja la celebra editură F.A. Perthes în acest sens (Barbu Theodorescu, *Scrisori către N. Iorga*, vol. I, pp. 467-469). La 6 mai 1903, Iorga a răspuns lui Karl Lamprecht: „Dacă ceea ce am făcut acum (se referea la *Istoria poporului român* / 1905 - n. D.P.) vă place, mă ofer pentru deja discutata istorie a otomanilor, unde e de operat cu factori mai puternici, mai exacţi, şi unde se poate şi realiza ceva mai bun."(*N. Iorga, corespondenţă*, vol. II, p. 251). Peste patru ani, la 21 mai 1907, îi comunica cu satisfacţie savantului german: „Întâiul volum al *Istoriei otomanilor. Vechiul stat otoman pe temelii naţionale, cu slabă legătură teritorială* (subl. N. Iorga), e gata şi va fi trimis deja în iulie ca manuscris" (*N. Iorga, corespondenţă*, vol. II, p. 252). În scrisoarea către acelaşi din 6 iulie 1907 aducea alte precizări: „În pofida tuturor piedicilor pe care le-am întâmpinat în acest an extraordinar, sunt gata cu primul volum din *Istoria Imperiului otoman*. El conţine mai multe capitole de istorie politică, deoarece mai întâi este necesar să se explice formarea imperiului în perimetrul său teritorial"(*N. Iorga, corespondenţă*, vol. II, p. 253). Scrisori din corespondenţa bilaterală N. Iorga - Karl Lamprecht au

student, pe care-l considera ca fiind cel mai indicat istoric al generaţiei şi timpului său capabil să ducă la bun sfârşit o astfel de sinteză.

Astfel, Nicoale Iorga, tenace editor de documente şi cronici otomane şi europene referitoare la istoria statului otoamn, îndrăzneţ autor de studii pregătitoare pentru o sintreză otomană[211], a elaborat opera sa în cinci volume, apărute într-o cadenţă impresionantă între anii 1908-1913[212].

La originea redactării acestei contribuţii a stat o nouă şi originală interpretare şi concepţie asupra istoriei statului otoman. Iorga a înţeles că istoria otomană nu putea fi cercetată decât în contextul ecoluţiei generale a triburilor şi popoarelor türcice. Considerând că invazia turcilor în Asia Mică şi apoi în sud-estul Europei a fost un episod în migraţia populaţiilor türcice către Orientul Apropiat şi Peninsula Balcanică, istoricul român a considerat de o importanţă deosebită cercetarea originilor acestor grupuri etnice. Lărgind sfera cercetării în timp şi spaţiu, Iorga a apreciat că statul otoman nu a fost o prelungire a Imperiului seldjukid, ci un produs natural al vieţii şi civilizaţiei türcice din Anatolia, provincie ce va constitui baza puterii otomane. Istoria Imperiului otoman era „prea serioasă" pentru a mai fi tratată anecdotic, biografic sau poetic, cum au procedat autorii de sinteze otomane din sec. XVIII-XIX, a considerat, în mod critic şi obiectiv, savantul român. Iorga a criticat şi concepţia unilaterală şi puerilă potrivit căreia turcii ar fi fost cruzi, sălbatici, însetaţi de sânge, distrugători şi fanatici, arătând şi demonstrând că aceştia erau „democraţi", toleranţi, receptivi la realităţile şi influenţele locale, cu o atitudine şi o politică bine stabilite şi consecvente. Ca urmare, otomanii au fundamentat în sud-estul Europei, în Asia Mică şi în Orientul Apropiat „unitatea monarhică, liniştea sistemului absolutist, ordinul unui singur stăpân": sultanul, padişahul. Imperiul otoman, elocventă expresie a caracterului peren al imperiului politic fondat pentru a concretiza aspiraţia omenirii către unitate şi universalitate, era moştenitorul marii civilizaţii romano-bizantine şi păstrătorul tradiţiei mongolo-asiatice a monarhiei universale. Insistând asupra condiţiilor diferite de dezvoltare ale popoarelor balcanice sub stăpânirea otomanică, Iorga a subliniat contradicţia dintre concepţia otomană feudală a unităţii indivizibile a statului sultanilor şi tendinţa modernă a statelor balcanice către unitate şi independenţă naţională. Soluţia depăşirii acestui anacronism era acordarea libertăţii popoarelor pe care nu le mai puteau stăpâni şi edificarea unui stat turc naţional, modern[213].

În elaborarea sintezei sale N. Iorga a folosit şi a analizat critic numeroase izvoare istorice documentare, cronistice, epigrafice, numismatice, cartografice etc. otomane (în diferite traduceri), bizantine, occidentale, româneşti, sud şi est-slave etc. (precizând aceasta chiar în titlu: „nach den Quellen dargestellt"), la care s-au adăugat ultimele contribuţii în domeniu ale turcologilor şi orientaliştilor din diferite ţări ale lumii[214]. În ceea ce priveşte izvoarele istorice otomane, istoricul român a propus organizarea unei comisii internaţionale de experţi în domeniu ce să se ocupe cu

fost publicate şi de: Barbu Theodorescu, *Scrisori către N. Iorga*, vol. I, pp. 464-469; I. Oprişan, *N. Iorga - corespondenţă cu Karl Lamprecht*, în „Manuscriptum", an XIII, nr. 3 / 1982, Bucureşti, pp. 72-84.

[211] Vezi în detaliu M.M. Alexandrescu - Dersca Bulgaru, *N. Iorga, a romanian historian*, pp. 11 - 34.

[212] N. Iorga, *Geschichte des osmanischen Reiches nach den Quellen dargestellt* (*infra* abreviat: *G.O.R.*.), Gotha, vol. I, 1908, XX + 486 p.; vol. II, 1909, XVII + 453 p.; vol. III,1910, XX +479 p.; vol. IV, 1911, XVIII + 512 p.; vol. V, 1913, XX + 633 p.

[213] *Ibidem*, vol. I, *passim*: M.M. Alexandrescu - Dersca Bulgaru, *N. Iorga, a Romanian historian*, pp.35-42; Tayyib Gökbilgin, *op. cit.*, pp. 29-33.

[214] M.M. Alexandrescu - Dersca Bulgaru, *op. cit.*, pp.42-59.

publicarea documentelor şi cronicilor otomane şi cu traducerea lor într-o limbă europeană, pentru a putea fi accesibile istoricilor[215].

Istoricul român a urmărit să prezinte trecutul statului otoman în mod imparțial, fără resentimente, şi metodic, într-un binom fundamentat pe relații cauzale de filiație, interdependență şi simultaneitate între evenimentele şi fenomenele istorice. *Primul pas* în metoda de cercetare istorică aplicată în investigațiile sale a fost analiza surselor istorice, pentru a realiza un contact direct cu realitățile trecutului. Prin *al doilea pas*, Iorga a încercat să treacă de la izvoarele istorice la faptele istorice, încercând să descopere intențiile reale ale celor implicați şi să stabilească gradul de „sinceritate" al documentelor şi cronicilor. Prin *al treilea pas*, folosind într-un mod original metoda comparațiilor, similitudinilor şi paralelismelor între fapte şi împrejurări istorice, în conexiune cu metoda inducției istorice, savantul român a urmărit să realizeze „o explicare integrală" a rolului factorilor permanenți şi determinanți în evoluția istorică a unei entități politice: condițiile cadrului natural; „rasa" ("poporul"), influențată de cadrul natural; viața spirituală ("ideea")[216].

În sinteza istoriei otomane, N. Iorga a realizat expunerea evenimentelor şi faptelor istorice pe baza unui număr de teze fundamentale cu un mare grad de originalitate pentru perioada în care au fost formulate.

În *prefața* volumului I (de la originile triburilor türcice până în 1451) autorul a insistat asupra sintezelor anterioare elaborate de Josef von Hammer-Purgstall şi J. W. Zinkeisen, depăşite ca plan de expunere, concepție istorico-filosofică, izvoare istorice folosite. A criticat şi abandonat tratarea anecdotică şi conform legendelor a trecutului Imperiului otoman. Istoria statului otoman a fost cercetată nu doar în limitele unei evoluții naționale, ci în cadrul mult mai vast universal, fiind un capitol însemnat şi glorios al acestuia[217].

După ce a insistat în detaliu asupra originii triburilor türcice şi a începutului istoriei acestora (până în sec. X e.c.)[218], N. Iorga a analizat rolul şi locul Imperiului marilor seldjukizi şi a Imperiului Seldjukid din Asia Mică în cadrul lumii islamice[219], ajungând la concluzia că triburile türcice au intrat în istorie încă de pe la mijlocul mileniului I e.c., când au întemeiat primele formațiuni statale în Asia Centrală[220].

Savantul român a urmărit apoi înaintarea otomană în Anatolia, întemeierea şi expansiunea teritorială a *beylik*-ului condus de 'Osmân I şi Orhan, stabilirea prin forță şi cuceririle otomanilor în Peninsula Balcanică, demonstrând că aceste realități istorice au fost posibile datorită poziției geografico-strategice, vitalității şi preponderenței politico-militare a *beylik*-ului otoman în N.V. Asiei Mici, luptelor interne din Imperiul bizantin şi a celor pentru supremație politico-militaro-economică în Levant[221]. Idei interesante şi pertinente, multe dintre ele valabile şi astăzi, a formulat Iorga analizând relațiile complexe dintre otomanii cuceritori şi creştinii supuşi din Peninsula Balcanică şi stabilind locul şi rolul românilor în lupta antiotomană până la jumătatea secolului al XV-lea[222].

[215] N. Iorga, *G.O.R.*, vol. III, 1910, p. VII; M.M. Alexandrescu - Dersca Bulgaru, *op. cit.*, p. 59.
[216] M.M. Alexandrescu - Dersca Bulgaru, *op. cit.*, pp.59-69.
[217] N. Iorga, *G.O.R.*, vol. I, p. I-XX.
[218] *Ibidem*, pp. 3 - 30.
[219] *Ibidem*, pp. 31-146.
[220] Şi nu abia după cucerirea seldjukidă în Asia Centrală şi Mică (sec. XI e.c.), cum se susținea în istoriografia mondială a subiectului, la începutul secolului al XX-lea. De altfel, titlul cărții I este sugestiv în acest sens, *Alte Geschichte der türkischen Stämme und Staatbildungen* (pp. 1- 146); vezi şi M.M. Alexandrescu - Dersca Bulgaru, *op. cit.*, pp. 71- 81.
[221] N. Iorga, *G.O.R.*, vol. I, pp. 147-214.
[222] *Ibidem*, pp. 215-324; M.M. Alexandrescu - Dersca Bulgaru, *op. cit.*, pp. 91- 97.

Analiza crizei statului feudal otoman de la începutul secolului al XV-lea, a refacerii acestuia în deceniile următoare, a organizării politice, economice, sociale, militare, religioase, culturale etc. a imperiului bicontinental a permis autorului conturarea direcţiilor şi caracteristicilor generale ale evoluţiei acestei formaţiuni politice prin formularea unor concluzii în general valabile şi astăzi în istoriografia mondială a problemei[223].

În cartea I din volumul al II-lea (1451-1538), N.Iorga a studiat *Bildung des osmanischen Kaiserreiches durch Mohammed II*, analizând toate aspectele politicii interne şi externe a sultanului considerat de istoricul român ca fiind *adevăratul întemeietor al Imperiului otoman* (pe emirul Orhan I-a apreciat ca fiind *întemeietorul statului otoman*)[224]. Autorul a calificat Imperiul otoman restaurat de sultanul cuceritor ca fiind prima monarhie absolutistă din lume. La baza acestui imperiu savantul român a identificat elemente şi instituţii preluate din tradiţia turco-mongolă, o puternică influenţă romano-bizantină, prezenţa şi manifestările religiei şi ideologiei islamice sunnite. Acest imperiu unitar cu triplă origine (romano-bizantină, turco-mongolică şi islamo-sunnită) a fost apreciat de N. Iorga ca fiind forma de unificare a Asiei Mici, Orientului Apropiat şi a Europei de Sud-Est sub conducerea unui stăpân incontestabil: sultanul autocrat. Mehmed al II-lea, Cuceritorul Constantinopolului, a unit în propria sa persoană tradiţiile moharhice oriental-mongolice, turceşti, islamice şi romano-bizantine, creând astfel prototipul suveranului otoman. Acest sultan a asigurat perpetuarea imperiului şi tradiţiilor bizantine în cadrul originalei sinteze otomane înfăptuite de el[225].

În cartea a II-a autorul a studiat politica internă şi externă a sultanilor Bâyezîd II, Selîm I şi Süleymân I (primii 18 ani ai sultanatului său, volumul terminându-se dealtfel cu subcapitolul despre expediţia otomană în Moldova din anul 1538, împotriva lui Petru Rareş, şi urmările sale), relaţiile complexe româno-otomane găsindu-şi locul cuvenit în cadrul expunerii. N. Iorga a considerat că politica otomană de cucerire a ţărmurilor şi insulelor Mărilor Neagră şi Mediterană (de Est) a fost transpunerea în fapt a concepţiei milenare romano-bizantine ce susţinea necesitatea dominării mărilor vecine posesiunilor terestre. Selîm I a asigurat tricontinentalitatea imperiului, însuşindu-şi titlul de *calif*, în urma cuceririi Egiptului mamelucilor. Süleymân I a revenit la politica terestră europeană şi iraniană a înaintaşilor săi, urmărind să cucerească noi teritorii şi să consolideze frontierele imperiului pe importante cursuri de apă (Dunărea Mijlocie, Sava, Drava, Eufrat etc.); în cadrul politicii maritime a asigurat thalassocraţia otomană în Mările Neagră, Egee, Mediterană de Est şi Centrală[226].

În volumul al III-lea (perioada 1538-1640) s-a continuat analiza politicii, personalităţii şi epocii lui Süleymân I Magnificul şi Legiuitorul, în timpul căruia, a subliniat autorul, Imperiul otoman a atins apogeul evoluţiei sale şi un prestigiu incontestabil în lumea musulmană[227]. În cartea a II-a a volumului, N. Iorga a studiat decăderea dinastiei otomane şi guvernarea clasei renegaţilor în perioada 1566-

[223] N. Iorga, *G.O.R.*, vol. I, pp. 325-486; M.M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, *op. cit.*, pp. 98-105; *eadem*, *N. Iorga, historian*, pp. 104-105; *eadem*, *N. Iorga et l'histoire*, pp. 177 – 182; M. Guboglu, *N. Iorga - istoric*, pp. 37 – 39.
[224] N. Iorga, *G.O.R.*, vol. II, 1909 (XVII + 453 p.), pp. 3 -230.
[225] *Ibidem, passim*; M.M. Alexandrescu - Dersca Bulgaru, *N. Iorga, a Romanian historian*, pp. 105 - 112.
[226] N. Iorga, *G.O.R.*, vol. II, pp. 231-453; M.M. Alexandrescu - Dersca Bulgaru, *op. cit.*, pp.113-120; *eadem*, *N. Iorga, a Romanian historian*, pp. 107 - 109.
[227] N. Iorga, *G.O.R.*, vol. III, 1910 (XX + 479 p.), pp. 3 - 134.

1595, semne vizibile ale declinului Imperiului otoman[228]. Savantul român a investigat aspectele şi cauzele declinului, analizate sistematic din punct de vedere militar, politic, economic, religios-ideologic etc.: expediţii costisitoare şi insuccese militare (de exemplu victoriile decisive şi politica unificatoare ale lui Mihai Viteazul [1593-1601]); decăderea armatei şi a spiritului războinic; personalitatea ştearsă a sultanilor şi dispariţia veleităţilor combative ale acestora; lupta pentru putere între renegaţi, pe de o parte, între aceştia şi otomanii nativi, pe de altă parte; corupţia, mita, înşelăciunea, goana după îmbogăţire şi ranguri; autonomizarea unor provincii periferice ale imperiului; crizele financiar-economice, fenomenele demografice, tulburările interne, schismele religioase în islamismul sunnit şi scleroza ideologiei oficiale, schimbarea destinaţiei seculare a unor posesiuni funciare etc.[229]. În ultima *Carte* a volumului, savantul român a studiat politica internă şi externă a statului otoman în intervalul 1595-1640 şi încercările sultanilor de a opri decăderea imperiului prin reluarea politicii de cuceriri teritoriale[230].

În prima parte a volumului al IV-lea (perioada 1640-1774), N. Iorga a continuat analiza politicii ofensive otomane în timpul dinastiei marilor viziri Köprülü, marele şi decisivul eşec de sub zidurile Vienei (1683), contraofensiva habsburgică în zona Dunării mijlocii şi pacea de la Karlowitz (1699). Autorul a considerat că imperiul a alunecat definitiv pe panta declinului implacabil; la cumpăna dintre secolele XVII şi XVIII a apărut „problema orientală", adică chestiunea moştenirii acestui mare dar „bolnav" stat feudal, pe care austriecii şi ruşii încercau prin toate mijloacele să o rezolve în favoarea lor[231]. În *Cartea a II-a* autorul a studiat caracteristicile şi formele de manifestare ale involuţiei Imperiului otoman, până la pacea de la Küçük Kaynarca (1774) inclusiv, subliniind rolul dragomanilor fanarioţi şi a noii clase de funcţionari eruditi a *efendi*-ilor în cadrul statului otoman, al regimului fanariot în Moldova şi Ţara Românească [232].

Al cincilea şi ultimul volum al sintezei (perioada 1774-1912) a început cu analiza „războaielor pentru împărţirea Imperiului otoman" între 1774-1812, competitorii fiind austriecii şi ruşii, şi a primelor încercări de reformare a statului otoman în timpul lui Selîm al III-lea. Autorul a insistat şi asupra urmărilor nefaste pentru români ale acestor războaie: pierderi teritoriale şi de populaţie[233]. N. Iorga a studiat în continuare *lupta pentru reforme şi pentru păstrarea unităţii imperiului* în timpul sultanului Mahmûd al II-lea (1808-1839), concluzionând că statul otoman şi-a prelungit existenţa, în anumite momente critice, datorită unor evenimete politico-militare europene majore şi politicii constante a anumitor mari puteri europene de a menţine statalitatea otomană ca o condiţie *sine qua non* a echilibrului european. Epoca reformelor, inaugurată (1839) de măsurile inovatoare ale lui Mahmûd al II-lea, a însemnat declinul ireversibil al celei mai vechi monarhii absolutiste şi, concomitent, începutul modernizării (după model occidental) a secularelor structuri feudale otomane[234].

228 *Ibidem*, pp. 135-404: *Verfall des osmanischen Hauses und der leitenden Renegaten Klasse*.
229 *Ibidem, passim*; M.M. Alexandrescu - Dersca Bulgaru, *N. Iorga, a Romanian historian*, pp. 120 - 125.
230 N. Iorga, *G.O.R.*, vol. III, pp. 405 - 479; M.M. Alexandrescu - Dersca Bulgaru, *op. cit.*, pp. 125 - 128; eadem, *N. Iorga et l'histoire*, pp. 182 - 183; eadem, *N. Iorga, historian*, pp.109 - 110; M. Guboglu, *N. Iorga - istoric*, pp. 38 - 39.
231 N. Iorga, *G.O.R.*, vol. IV, 1911 (XVIII + 512 p.), pp. 3 - 272; M.M. Alexandrescu - Dersca Bulgaru, *N. Iorga, a Romanian historian*, pp. 126 - 130.
232 N. Iorga, *op. cit.*, vol. IV, pp. 273 - 512.
233 *Ibidem*, vol. V, 1913, (XX + 633p.), pp. 3 - 212: *Kriege um die Teilung des osmanischen Reiches*.
234 *Ibidem*, pp. 213 - 402: *Kämpfe für Reform und Einheit des Reiches*; M.M. Alexandrescu - Dersca Bulgaru, *op. cit.*, pp. 130 - 135.

În secolul al XIX-lea şi la începutul secolului al XX-lea conducerea otomană s-a confruntat cu lupta de eliberare naţională şi socială a popoarelor subjugate din cadrul imperiului, ceea ce a avut ca rezultat formarea unor state independente în Peninsula Balcanică şi în Orientul Apropiat şi grăbirea colapsului bătrânului imperiu multinaţional: Grecia, România, Serbia, Muntenegru, Bulgaria, Albania etc. N. Iorga a analizat cu minuţiozitate prevederile şi urmările tratatului de la Berlin (1878), revoluţia Junilor turci (1908), contradicţiile între „noile timpuri" şi „vechile moravuri", din care au rezultat cauzele, caracterul şi urmările viitoarelor războaie balcanice (1912-1913), formulând concluzii veridice şi durabile. A reliefat cu claritate contradicţia ireconciabilă între tendinţa anacronică a regimului politic al Junilor turci de a restabili Imperiul otoman în limitele teritoriale ale secolelor XVI-XVII şi de a introduce un centralism excesiv şi existenţa concretă a statelor naţionale independente în Peninsula Balcanică. Cele două războaie balcanice au constituit penultima lovitură dată idealurilor perimate ale obtuzilor Juni turci şi unui imperiu muribund. Cu formidabila sa intuiţie, savantul român a înţeles că turcii trebuiau să renunţe la naţionalităţile pe care nu le mai puteau domina şi la visuri deşarte şi să creeze o Turcie modernă, având la bază o singură naţiune, cea turcă[235].

La sfârşitul acestei succinte prezentări se impune formularea unor concluzii.

Privită în perspectiva celor nouă decenii de la publicarea primului volum (1908) al sintezei, *Geschichte des osmanischen Reiches, nach den Quellen dargestellt* a fost lucrarea de referinţă în domeniu timp de jumătate de secol, marea sa valoarea constând în deplina îmbinare a unei cunoaşteri ştiinţifice enciclopedice şi a unei erudite precizii istorice cu noutatea şi cutezanţa concepţiilor şi concluziilor formulate, fiind cu mult superioară, din toate punctele de vedere, încercărilor anterioare ale lui J. von Hammer-Purgstall (1827-1835) şi J. W. Zinkeisen (1840-1863) - (faptul că în Turcia vol.V a fost tipărit în 1948, iar întreaga operă a fost reeditată în 1962 în Occident, că mari turcologi, bizantinologi şi orientalişti au folosit-o, apreciat-o şi citat-o în perioada interbelică şi postbelică, sunt alte dovezi în acest sens). Deşi a fost o *Geschichte* preponderent politică, nu au lipsit totuşi din structura ei subcapitolele sau analizele referitoare la realităţile economice, sociale, militare, culturale, ideologice, religioase etc.

Studierea şi integrarea istoriei otomanilor în cadrul mai larg evoluţiei universale au constituit rezultatul firesc al aplicării concepţiilor înnoitoare istorico-filosofice profesate de savantul român de reputaţie internaţională. Tratarea istoriei universale ca un tot unitar, în care evoluţia statului otoman şi-a avut un loc şi un rol pe cât de importante pe atât de bine stabilite, s-a dorit a fi şi o invitaţie adresată istoricilor şi turcologilor de a privi, considera şi cerceta realităţile otomane şi din acest punct de vedere. O altă consecinţă a fost aceea că N. Iorga a definit şi lansat „un concept integrator: Europa sud-orientală" (conform aprecierii lui Alexandru Zub)[236].

Vasta sinteză semnată de istoricul român mai este importantă şi valoroasă şi prin folosirea exhaustivă a izvoarelor documentare şi cronistice descoperite în ţară şi/sau în străinătate şi editate de el însuşi. Coroborate cu celelalte izvoare istorice

[235] N. Iorga, *G.O.R.*, Cartea a III-a, pp. 403 - 633; M.M. Alexandrescu - Dersca Bulgaru, *N. Iorga - a Romanian historian*, pp. 135 - 143; eadem, *N. Iorga, historian*, pp.113 - 117; eadem, *N. Iorga et l'histoire*, pp. 183 - 184; M. Guboglu, *N. Iorga - istoric*, pp. 39 - 40.

[236] Al. Zub, *op. cit.*, pp. 233 - 244.

editate deja până în 1912, această concepţie şi metodă istorică au ilustrat şi onorat linia de conduită anunţată încă din titlu (*nach den Quellen dargestellt*).

N. Iorga a cercetat şi precizat cu claritate şi obiectivitate (*sine ira et studio*) locul şi rolul românilor în cadrul istoriei globale otomane, *G.O.R.* fiind totodată şi primul studiu sistematic al relaţiilor complexe româno-otomane între secolul XIV - începutul secolului XX din istoriografia românească modernă.

Sinteza de istorie otomană a fost însă deficitară din punctul de vedere al folosirii, integrării şi interpretării izvoarelor documentare, cronistice, epigrafice etc. otomane, datorită faptului că N. Iorga ***nu*** avea cunoştinţele necesare de filologie, paleografie, diplomatică, numismatică etc. turco-otomană, fapt subliniat şi, mai ales, criticat de recenzorii europeni, specialişti în domeniu[237], ai operei savantului român, în special ai volumelor I-III (1908-1910). Dar această neîmplinire nu trebuie exagerată sau absolutizată, pentru că, trecând peste cauze subiective (lipsa de pregătire a lui Iorga în domeniul anterior amintit[238]), savantul român s-a confruntat cu piedici obiective: penetrarea şi cercetarea arhivelor, bibliotecilor, depozitelor etc. otomane cu diferite izvoare istorice erau la primii lor paşi, modeşti şi nesiguri ca orice început[239]. De aceea, responsabilitatea acestor imperfecţiuni nu trebuie atribuită exclusiv lui Iorga ci, în mai mare măsură, şi sistemului politico-administrativ otoman, concepţiei şi metodelor de organizare, păstrare, conservare, folosire etc. a fondurilor documentare, de bibliotecă etc. otomane, nivelului de dezvoltare şi direcţiilor de evoluţie ale istoriografiei otomane şi ale preocupărilor mondiale de turcologie în epocă etc.

Şi periodizarea istoriei otomane, adoptată de N. Iorga, este discutabilă[240]. Eliminând din analiză posibilitatea ca autorul să fi fost constrâns de cerinţe de ordin tehnic-tipografic să fi procedat astfel (diversitatea numărului de pagini ale volumelor ar elimina această prezumţie), atunci responsabilitatea repartizării *cărţilor*, *capitolelor* şi *subcapitolelor* în tomuri a revenit exclusiv autorului. Problematica primului volum s-a oprit la anul 1451 (al morţii lui Murâd al II-lea), a celui de-al II-lea în 1538 (anul campaniei sultanale împotriva lui Petru Rareş al Moldovei, divizând astfel domnia celui mai mare sultan otoman), a celui de-al al III-lea în 1640 (anul morţii lui Murâd al IV-lea), a celui de-al IV-lea în 1774 (anul păcii de la Küçük Kaynarca), a celui de-al V-lea în 1912 (anul declanşării primului război balcanic). Dacă limitele cronologice superioare ale volumelor I şi V ar putea fi înţelese şi acceptate (1451- începutul

237 C. Brockelmann, în „Literarisches Zentralblatt", an XXV, 1908, p. 817; an XXVI, 1909, p. 801; an XXX, 1913, pp. 503 - 505; C. Jireček, în „B. Z.", an XVIII, 1909, pp. 578 - 586; K. Süssheim, în „Orientalische Literaturzeitung", an XVI, 1909, pp. 463 - 464; idem în „Historische Vierteljahrschrift", 1914 - 1915, pp. 583 - 584; E. Gerland, în „Deutsche Literaturzeitung", an XIII, 1910, p. 819; L. Mangold, în „Historische Vierteljahrschrift", 1909, pp. 112 - 114; 546 - 548; 1911, pp. 109, 546; 1912, pp. 76 - 77.

238 Vezi M.M. Alexandrescu - Dersca Bulgaru, pp. 21; 43; 58; 60; 148; eadem, *N. Iorga, historian*, p. 119; eadem, *N. Iorga, et l'histoire*, p. 186; M. Guboglu, *N. Iorga - istoric*, pp. 41- 47.

239 M. Guboglu, *N. Iorga - istoric*, p. 29 (în 1905 „un învăţat european de origine suedeză, Gunnar Jahring, pătrundea pentru prima dată în arhivele turceşti din Istanbul, spre a strânge documente tot pentru şederea lui Carol al XII-lea în Imperiul otoman"); p. 30 (la iniţiativa lui T. Djuvara şi D. A. Sturza au fost cercetate arhivele otomane de către persoane calificate şi abilitate, în 1898 - 1899, copiindu-se şi traducându-se în limba franceză 215 documente); p. 42 ("De fapt, izvoarele turceşti, în frunte cu arhivele otomane, nici până astăzi (1973 - n. D. P.) nu sunt cercetate în măsura dorintă. Se poate spune că cercetarea lor este abia în faza iniţială"); idem, *Paleografia*, p. 9 ("În Turcia, din îndemnul turcologului ungur I. Karácson, se începe în 1910 organizarea bogatelor arhive, în care, până atunci, domnea haosul, ele fiind sortite distrugerii (...). Activitatea modestă în acest domeniu, în perioada dintre anii 1912 - 1922, este stingherită de războaiele balcanice şi mai cu seamă de primul război mondial, când Istanbulul a fost ocupat de forţele străine"); p.11 ("Perioada dintre anii 1907 - 1911 marchează un început de activitate intensă în orientalistică, datorită faptului că turcologul ungur Imre Karácson, după o luptă dârză, a reuşit să înfrângă rezistenţa autorităţilor otomane şi să pătrundă în arhivele sultanilor din Istanbul. Aici (...) a ajutat efectiv la organizarea arhivelor turceşti, încurajând şi adâncind cercetările istorice"); pp. 15; 18; 20.

240 Vezi şi consideraţiile lui M. Guboglu, *Orientalistica română*, p. 323; idem, *Contributions roumaines*, p. 460.

sultanatului tânărului şi energicului Mehmed al II-lea, de unde intenţia de a prezenta unitar domnia Cuceritorului, adevăratul întemeitor al Imperiului otoman; 1912-anul în care autorul a terminat de elaborat, subiectiv şi obiectiv, sinteza otomană), cele ale volumelor II, III şi IV ridică mari semne de întrebare: 1538, anul unor mari campanii şi victorii militare terestre şi navale; astfel prezentarea domniei lui Süleymân I Magnificul şi Legiuitorul a fost fragmentată, punct de reper fiind un an important, dar nu decisiv, al sultanatului acestuia; 1640, anul unei succesiuni de sultani; 1774, încheierea păcii după un război desfăşurat pe un front de luptă. Dar ce relevanţă pot avea succesiunile de sultani pe tronul otoman, o victorie militară, un tratat de pace etc. faţă de „durata lungă" a unor fapte, fenomene şi procese istorice seculare? Au fost toate aceste abordări rezultatul unor carenţe de concepţie şi metodă istorică, ale unor clarificări şi conceptualizări în curs de elaborare, palide reminiscenţe ale tratării cronicăreşti, anecdotice şi/sau biografice a istoriei otomane, practicată anterior de Cantemir, Hammer sau Zinkeisen?

S-ar mai putea adăuga lipsa unei bibliografii generale şi speciale, a unor hărţi strict necesare înţelegerii geografice pe orizontala spaţială a evoluţiilor istorice pe verticala cronologică, a unor indici de nume de persoană, de locuri, etc., a unui glosar de temeni turco-osmani amintiţi în sinteză.

Dar, plecând de la marile adevăruri formulate spre sfârşitul secolului al XIX-lea de celebrii istorici A. D. Xenopol[241] în România sau Gabriel Monod[242] în Franţa, pot afirma că *G.O.R.* a fost un produs al epocii sale, al unui anumit nivel de evoluţie şi dezvoltare al istoriografiei româneşti ("şcoala critică de istorie"), al unei anumite concepţii istorice (abordarea critico-documentară a realităţilor şi devenirii istorice)[243], realizare cu mult peste nivelul preocupărilor şi contribuţiilor contemporane europene în domeniu, conferindu-le autorului şi şcolii istorice româneşti un loc de cinste în panteonul turcologiei mondiale[244].

---

[241] „Istoria unui timp se clădeşte întotdeauna cu materialul adunat până atunci. Dacă ar fi să aşteptăm ca tot materialul istoric al unui popor să fie descoperit, n-am mai ajunge niciodată să expunem cursul vieţii sale, căci descoperirile se fac neîncetat; cunoştinţele se întind şi se adâncesc, mărind fără încetare orizontul istoriei. Timpurile din urmă îndreaptă necontenit cele ce se află greşite în expunerile de mai înainte şi (...) creşte şi se dezvoltă şi arborele istoriei sale. Fiecare timp oglindeşte, în lucrările istorice ce le înfăţişează, cunoştinţa de atunci a poporului asupra trecutului său. Fiecare timp este deci în drept să aibă istoria lui, începând chiar de la acela al copilăriei unui neam, când el nu a ieşit încă din faşele poveştilor", în A.D. Xenopol, *Istoria Românilor din Dacia Traiană*, ediţia a IV-a, voi. I, E.Ş.E., Bucureşti, 1985, p. 35.

[242] „(...) este soarta acelor care întreprind cei dintâi de a schiţa o mare perioadă istorică, de a da un mare prilej de critică şi de îndreptare celor care după ei vin să adâncească amănunţimile. Nu este mai puţin adevărat că ei au pus cele dintâi îndrumări care asigură mersul succesorilor lor şi că au statornicit marile linii ale tabloului pe care alţii îl vor îndeplini şi aduce la desăvârşire", în „Revue Historique", 1900, t. XLVII, Paris, p. 347, *apud* A.D. Xenopol, *op. cit.*, p. 38 (traducere efectuată de istoricul român).

[243] A se vedea şi consideraţiile generale formulate de M.M. Alexandrescu - Dersca Bulgaru, *N. Iorga, a Romanian historian*, pp. 144 - 149; eadem, *N. Iorga et l'histoire*, pp. 185 - 186; eadem, *N. Iorga, historian*, pp. 117 - 122; M. Guboglu, *N. Iorga - istoric*, pp. 40 - 48; Lucian Boia, *Evoluţia istoriografiei române*, Bucureşti, 1976, pp. 259 - 260; Virgil Cândea, *Nicolas Iorga, historien de l'Europe du sud-est*, în vol. *Nicolas Iorga, l'homme et l'oeuvre*, Bucarest, 1972, pp. 200-201.

[244] Prestigiul de care se bucura N. Iorga în lumea ştiinţifică germană, franceză, engleză, italiană, otomană, sârbă etc. era imens. Astfel, *în Germania* era elogiat de specialiştii în domeniul turcologiei şi orientalisticii; Belmont i-a solicitat colaborarea; ziarul „Kölnische Zeitung"(19 septembrie 1912) a înserat un articol favorabil despre sinteza otomană; în august 1909 decanul Facultăţii de Filosofie din Leipzig, prof. W. Seeliger, l-a apreciat pe N. Iorga ca fiind „marele orientalist şi istoric al românilor" etc. *În Franţa*, prof. L. Bréhier a publicat o recenzie favorabilă în „Revue Historique"/ 1908, referitoare la *G.O.R.*, vol. I; G. Weigand a apreciat, de asemenea, sinteza otomană. *În Anglia* a fost, împreună cu Karl Lamprecht, centrul atenţiei Congresului internaţional de studii istorice (martie 1913), unde a prezentat două importante şi apreciate comunicări. *În Italia*, A. Pemice i-a propus să tipărească la Editura „Hoelpi" o istorie a Imperiului otoman (1914). *Din Imperiul otoman* a primit vizitele unor mari grupuri de profesori şi studenţi turci (august 1910; mai 1914), care au mulţumit şi l-au felicitat pe istoricul român pentru sinteza elaborată, iar după apariţia vol. IV însuşi sultanul Mehmed al V-lea Reşâd, căruia i s-au oferit în semn de omagiu vol. I-IV, i-a mulţumit personal (mai

Dar, „prin natura ei, sinteza e un punct terminus, dar şi unul de inaugurare"[245]. N. Iorga era pe deplin conştient de faptul că sinteza otomană din 1908-1913 era perfectibilă: el însuşi a mărturisit că „un volum de descriere a provinciilor şi oamenilor nu l-am putut da, editorii oferindu-mi doar obişnuita plată pe coală", după un lung proces de elaborare de „aproape zece ani de zile, urmărit de ideea că nu voi trăi s-o duc la capăt"[246]. În perioada interbelică a continuat cercetările în arhive, biblioteci, muzee etc., descoperind şi punând în valoare noi izvoare istorice şi bibliografice referitoare la istoria otomană. Savantul român se gândea la o nouă ediţie, revăzută, augmentată şi adusă la zi, a contribuţiei fundamentale *Geschichte des osmanischen Reiches, nach den Quellen dargestellt*, cum mărturisea, indirect, în 1938[247].

În 1913-1914 a existat o iniţiativă turcă de a se traduce vol.V al *sintezei otomane* în limba turcă, şi chiar s-a lucrat la realizarea ei (poate de către Nuzhet Kudret), aşa cum a declarat însuşi N. Iorga[248]. Dar ea nu a mai ajuns să fie finalizată pe plan editorial, nici atunci şi nici în perioada interbelică[249]. În iulie 1914 editorul italian A. Pernice i-a propus lui N. Iorga să tipărească în editura „Hoepli" un compendiu de istorie otomană, dar nici această iniţiativă nu s-a materializat printr-o apariţie editorială[250]. După al II-ea război mondial, în 1948, istoricul B. S. Baykal a tradus acelaşi volum V în limba turcă şi l-a editat la Ankara[251]. Este interesant de ştiut dacă între iniţiativa traducerii parţiale din 1913-1914 şi cea din 1947-1948 a existat o relaţie de continuitate sau nu. Nu s-au finalizat nici alte două încercări de traducere, probabil integrale, a *G.O.R.* în limbile franceză[252] sau greacă[253]. E curios faptul că nu s-a realizat o traducere în limba română a acestei opere, deşi trecutul istoric româno-otoman, prestigiul şi valoarea ei ştiinţifică ar fi impus-o cu necesitate şi ar fi dat, sunt sigur de aceasta, un important impuls dezvoltării turcologiei româneşti în perioada interbelică. Să fi existat această intenţie, dar primul război mondial să o fi amânat *sine die*? Să fi proiectat Iorga o nouă ediţie în (sau şi în) limba română spre sfârşitul anilor

1911); în ochii lumii intelectuale otomane, savantul român era cel mai mare istoric străin care a scris cea mai valoroasă sinteză otomană de până atunci. *În Serbia*, N. Iorga a fost invitat să conferenţieze despre istoria popoarelor din S. E. Europei (noiembrie 1913); în a doua expunere a analizat *Cauzele prăbuşirii Imperiului otoman*; vizita şi contactele ştiinţifico - politico - culturale s-au bucurat de un imens succes. Şi exemplele ar putea continua. Nu este o exagerare când afirm că treptele consacrării definitive a lui N. Iorga în istoriografia mondială la începutul secolului al XX-lea au fost formate din cele cinci masive şi temeinice volume ale operei sale capitale (c. 2650 p.) în domeniul *turcologiei* (vezi Barbu Theodorescu, *Nicolae Iorga*², pp. 48-63, *passim*.

[245] Al. Zub, *op. cit.*, p.99.

[246] N. Iorga, *O viaţă de om*, vol. III, pp. 109 - 110.

[247] Barbu Theodorescu, *Nicolae Iorga*², p. 175.

[248] N. Iorga, *Quelques mots sur les relationes entre les Roumains et le peuple turc*. Conférence faite aux hôtes universitaires turcs à l'Université de Bucarest, le 6/9 mai 1914, Imprim. „Minerva", Bucarest, 1914, p. 20; Barbu Theodorescu, *Nicolae Iorga*², p. 173.

[249] Afirmaţia lui M. Guboglu (*N. Iorga - Istoric*, pp. 45 - 46, unde pot fi întâlnite şi aprecierile istoricilor turci la adresa lui Iorga şi a sintezei sale) că ar exista o traducere şi o ediţie în perioada interbelică a *sintezei otomane*, realizate de Nuzhet Kudret, este inexactă. G. S. Baykal, în *Cuvânt înainte (Önsöz)* la traducerea vol. V / 1948, pp. 3 - 4, nu a amintit nimic despre existenţa unei traduceri şi ediţii anterioare în limba turcă. Iar în România, nici N. Iorga şi nici secretarul şi, ulterior, biograful său, Barbu Theodorescu nu au pomenit nimic despre această controversată ediţie, ceea ce cred că nu s-ar fi întâmplat dacă ea ar fi existat în realitate.

[250] Barbu Theodorescu, *Nicolae Iorga*², p. 63.

[251] N. Iorga, *Osmanli Tarihi*, V-nci Cilt (1774 - 1912), çeviren: B. S. Baykal, G.M.G.T.A.O., Ankara, 1948, XVI + 890 s.

[252] I. E. Torouţiu, *Studii şi documente literare*, vol. X, Bucureşti, 1940, pp. 156 - 158: M. Chakry (Şakri), el însuşi autorul unei sinteze de istorie otomană, a apreciat *G.O.R.* ca fiind un impunător monument ridicat adevărului istoric referitor la geneza şi evoluţia statului şi societăţii otomane etc., şi a dispus în consecinţă traducerea ei în limba franceză (1912).

[253] Barbu Theodorescu, *Nicolae Iorga*², p.78.

'30? Răspunsul pare a fi: *da*[254], însă amănunte de ordin conceptual, tehnic-editorial, cuprins, număr de volume etc. nu sunt *încă* cunoscute.

N. Iorga a studiat *trecutul istoric româno-otoman* şi aspecte particulare ale *istoriei otomane* în contribuţii de mai mică întindere şi importanţă. Astfel, cercetând o pagină tumultuoasă din istoria cetăţii Vidin în a doua jumătate a secolului al XIV-lea, a lămurit *Un episod din cucerirea Peninsulei Balcanice de turci*[255]. A analizat, de asemenea, prezenţa Veneţiei în Marea Neagră şi legăturile acesteia cu otomanii şi creştinii la sfârşitul secolului al XIV-lea[256]. A trecut în revistă şi luptele lui Mircea cel Bătrân cu otomanii, formulând consideraţii generale[257]. A cercetat, în continuare, conflictele militare româno-otomane începând cu eroicul moment Mihai Viteazul[258], stabilind locul şi rolul victoriei de la Călugăreni[259] în cadrul acestora. A insistat asupra renegaţilor în evul mediu românesc, subliniind că „renegaţia poate fi de trei feluri: de lege, de naţie şi de ideal. Moralmente toate trei au acelaşi caracter moral, cea din urmă fiind chiar mai periculoasă decât celelalte"; a enumerat cazuri „celebre" de turcizaţi: Ilie Rareş , Mihnea Turcitul, Sinan Celbi, Ştefan Bogdan, Alexandru Movilă, Toma Cozliceanu, Hrisant Cămăraşul, sau de maghiarizaţi (mai puţini la număr): Napcea, Dumba, Sina. Dacă în teritoriile de la sudul Dunării, ocupate de Imperiul otoman, renegaţii se puteau realiza doar prin otomani şi doar în cadrul structurilor statale otomane, Ţările Române şi-au păstrat autonomia şi fiinţa statală în evul mediu, iar românii s-au realizat doar prin ei înşişi, creştineşte, la ei acasă. N. Iorga concluzionat că „la un popor (român - compl. D.P.) pe care succesul nu l-a uimit niciodată şi trufia nu l-a înspăimânatat, ei (renegaţii - compl. D.P.) se îneacă în dispreţul public, servind altora ca un exemplu"[260].

Istoricul român a studiat caracteristicile culturli româneşti în timpul regimului fanariot, propunând o reconsiderare şi o reabilitare a fanarioţilor: nu toţi au fost de origine greacă; ei au învăţat limba română şi unii dintre ei au fost asimilaţi de către români. Erau culţi şi deschişi către modernitate; nu i-au prigonit pe boierii autohtoni şi nu au înstrăinat averea ţării noastre; în biserica ortodoxă s-a slujit preponderent în limba română, în şcoli s-au predat limbile greacă, slavonă şi română; s-a dezvoltat cultura română[261].

În mai 1914, în faţa oaspeţilor turci veniţi să-l felicite pentru elaborarea sintezei otomane[262], savantul român a rezumat raporturile româno-otomane între secolele XIV-

---

[254] N. Iorga, *Entre la Turquie moderne et les Empires chretiens de recuperation*, Impr. „Datina Românească", Bucarest, 1938, extras (71 p.), p. 3, n.1; Barbu Theodorescu, *Nicolae Iorga*², p. 175.

[255] N. Iorga, *Lupta pentru stăpânirea Vidinului în 1365-1369 şi politica lui Vlaicu Vodă faţă de unguri. Un episod din cucerirea Peninsulei Balcanice de turci*, în „C. L.", an XXXIV, 1900, Bucureşti, pp. 962-999.

[256] Idem, *Veneţia în Marea Neagră. II. Legăturile cu turcii şi cu creştinii din Balcani, de la lupta de la Cosovo până la cea de la Nicopole (1389 - 1395)*, în „A.A.R.M.S.I.", s. II, t. XXXVII, 1914, m. 30, Bucureşti,48 p., cu 59 de documente latineşti în anexă (1384 - 1400),

[257] Idem, *Cu privire la luptele lui Mircea cu turcii*, în „C.L.", an XXXV, 1901, Bucureşti, pp. 473 - 476.

[258] Idem, *Două conferinţe. I. Luptele românilor cu turcii de la Miahi Viteazul încoace*, ţinută la Ateneul Român la 1 februarie 1898, Bucureşti, 1898, pp. 1- 50.

[259] Idem, *Serbarea de la Călugăreni*, în „Neamul Românesc, pentru popor", august 1912, Bucureşti, pp. 645 - 647; idem, *Biruinţa de la Călugăreni*, în „Neamul Românesc", nr. 188 / august 1918, Bucureşti.

[260] Idem, *Renegaţi în trecutul ţerilor noastre şi al neamului românesc*, în „A.A.R.M.S.I." s. II, t. XXXVI, 1914, nr. 20, Bucureşti, pp. 798 - 806 + 3 pl.; extras (variantă augmentată), Vălenii de Munte, 1914, 16 p. Studiul a fost recenzat favorabil în „B.I.É.E.S.O.", Ière année, no. 6 / Juin 1914, Bucarest, pp. 140 - 141.

[261] Idem, *Două conferinţe. II. Cultura română supt fanarioţi*, ţinută la la Ateneul Român la 1 februarie 1898, Bucureşti, 1898, 58 p.

[262] În legătură cu această vizită N. Iorga relata, peste decenii de la efectuarea ei, că „(...) ne-am trezit cu o curioasă vizită a colegilor turci din Constantinopol, profesori de drept şi de medicină. La gară era ministrul, rectorul. Nici unul, nici altul n-au găsit ce să le spună, şi deci pe neaşteptate sarcina a căzut asupra mea. Nu eram acolo ca să fac diplomaţie şi deci le-am spus ceea ce se cuprindea în chiar ultimul capitol din *Istoria Imperiului otoman*, pe care o

XIX: au existat momente de confruntare violentă, dar şi de colaborare avantajoasă; cele două popoare aveau calități comune: viață simplă, energie războinică, devotament față de divinitate şi de conducătorul temporal; deşi au organizat *re'âyâ*-le (*kazâ*-le) la nordul Dunării, otomanii nu au ocupat şi colonizat Țările Române; raporturile între otomani şi români au fost ca între suzeran şi vasal; otomanii plăteau furniturile achiziționate din țara noastră; nu aveau dreptul să posede pământuri şi/sau alte proprietăți, să ridice moschei; se supuneau jurisdicției domnului român; s-au exercitat puternice influențe reciproce în cultură şi civilizație; unii boieri şi cărturari români au scris istorii otomane sau au lăsat însemnări despre diferite momente importante din trecutul statului otoman: Dimitrie Cantemir, C. Dichiiti, Dumitraki Varlaam, Ienache Văcărescu, Nicolae Iorga etc. Autorul şi-a exprimat opțiunea şi încrederea în dezvoltarea constituțională, modernă-burgheză şi națională a poporului turc în viitor; popoarele român şi turc au interese comune în zona Dunării - Mării Negre - Strâmtorilor; o istorie adevărată a celor două popoare şi a legăturilor dintre ele nu se putea scrie fără investigații serioase şi de durată în arhivele, bibliotecile, muzeele etc. partenerului de colaborare[263].

În ceea ce priveşte trecutul statului otoman, într-o amplă recenzie la lucrarea istoricului englez H. A. Gibbons referitoare la primul secol de istorie otomană (Oxford, 1916), N. Iorga a reluat analiza problemei originii politico-instituționale a emiratului osman şi ale altor aspecte legate de evoluția otomană în secolul al XIV-lea. Recenzorul român a apreciat lucrarea ca având o deosebită importanță pentru limpezirea laturilor obscure ale subiectului, contribuție redactată pe baza cercetării şi folosirii izvoarelor istorice europene şi, mai ales, orientale în original sau în ediții critice. Savantul român a respins însă unele afirmații ale lui Gibbons, conform cărora Orhan nu ar fi succedat lui 'Osmân prin dreptul de moştenire sau că emiratul otoman ar fi fost de origine greacă, stabilirea osmanlâilor în S.E. Europei însemnând de fapt reîntoarcerea unor renegați greci la locurile lor de obârşie, cuceririle otomane fiind posibile datorită faptului că aceştia nu mai aveau conştiința identității de religie şi de rasă cu cei cuceriți. Capitolul despre Bâyezîd I conținea numeroase inexactități, Iorga propunând corectarea lor prin sporirea atenției şi a spiritului critic în analiza izvoarelor istorice şi în formularea concluziilor, prin folosirea ultimelor descoperiri în cercetarea istorică în domeniu[264].

N. Iorga a analizat cauzele, caracterul şi urmările luptei navale de la Lepanto (1571), precizând locul şi rolul acesteia în istoria otomană şi a estului mediteraneean[265]. A sistematizat câteva informații disparate despre aventurierul Mihail Cigala (a trăit în secolul al XVII-lea), care, pretinzând o înrudire prin femei cu sultanii otomani, a emis pretenții absurde la tronul sultanal[266]. A publicat noi

isprăveam atunci, după aproape zece ani de zile (...): că, adecă, o Turcie nouă, strict națională, trebuie să apară în locul acelui Imperiu otoman a cărui perpetuare nu putea să fie decât un anacronism.
Rezultatul a fost că la conferința mea de la Universitate despre relațiile între noi şi turci, în care am arătat că *națiile* (subl. N.I.) ca stare nu şi-au stat niciodată duşmăneşte față în față, conferință care s-a şi publicat în limba franceză, oaspeții au zăbovit mai mult de o jumătate de ceas. Astfel de adevăruri, care erau să se prefacă aşa de iute în realități - şi ce fanatice realități! - nu plăceau. Mai agreabile erau discursurile de la banchet" (N. Iorga, *O viață de om*, vol. III, pp. 109- 110).

[263] Idem, *Quelques mots sur les relationes entre les Roumaines et le peuple turc*, conférence faite aux hôtes universitaires turcs à l'Université de Bucarest, le 6 / 19 mai 1914, Bucarest, 1914, 24 p.

[264] Idem, recenzie la H.A.Gibbsons, *The foundation of the Ottoman Empire, a history of the Osmanlis up to the death of Bayezid I (1300 - 1403)*, Oxford, Clarendon Press, 1916, în „B.I.É.E.S.O.", IIIe année, n-os 1 - 2 / Janvier - Février 1916, Bucarest, pp. 1 - 16.

[265] Idem, *Lupta de la Lepanto. Caracterul şi urmările ei*, în „Drum drept", 1914, Bucureşti, pp. 167 - 175.

[266] Idem, *Note cu privire la Ioan Mihail Cigala*, în vol. *Prinos lui D. A. Sturza la împlinirea celor şaptezeci de ani*, Bucureşti, 1903, pp. 290 - 300.

informaţii documentare despre conflictele militare otomano-polone şi otomano-austriece din perioada 1671-1689[267] şi despre războiul otomano-austriac de la sfârşitul secolului al XVII-lea[268]. A tradus 191 de zicale turceşti în limba română[269], a oferit o viziune de ansamblu asupra ascensiuniii şi decăderii puterii otomane în S.-E. Europei[270]. A analizat cauzele iminentei prăbuşiri a Imperiului otoman: mica întindere teritorială a emiratului lui 'Osmân a asigurat otomanilor succese surprinzătoare şi uluitoare în acţiunea de stabilire în Tracia; constrânşi să penetreze în Europa de Sud-Est, otomanii au fost obligaţi să fondeze un imperiu pe ruinele statelor cucerite, cu capitala la Constantinopol. Dar noii stăpâni nu puteau conduce singuri noua formaţiune politică, pentru că le lipseau tradiţia şi experienţa politico-administrativă: au recurs la inteligenţa, energia, experienţa şi interesele imediate ale supuşilor de alte rase (renegaţi). Prin aceasta, rasele supuse (renegaţii) au guvernat, administrat şi apărat Imperiul otoman de-a lungul secolelor; dar renegaţii s-au uzat, în cele din urmă, în lungul exerciţiu al funcţiunii. La această cauză s-au adăugat decăderea instituţiilor statului, abandonarea politicii de cuceriri, spiritul oriental contemplativ - meditativ; în secolul al XIX-lea s-a manifestat contrdicţia dintre imobilismul oriental al societăţii otomane şi încercările de reformare şi modernizare. Analizând derularea evenimentelor interne şi externe posterioare „revoluţiei Junilor turci" (1908), N. Iorga a sublinait necesitatea abandonării de către clasa conducătoare otomană a popoarelor ce nu mai puteau fi dominate şi a formării unei Turcii naţionale. Se găseau oare, s-a întrebat retoric autorul, conducători capabili să înţeleagă şi să realizeze acest deziderat, renunţând la deşarte iluzii imperiale otomane? [271].

Într-o altă conferinţă a explicat ce erau *popoarele turanice parasitare*, insistând asupra turcilor otomani şi maghiarilor şi concluzionând că a fost foarte uşor pentru turanici să cucerească teritorii şi popoare, dar foarte greu să organizeze şi să conducă un stat, să creeze o cultură şi o civilizaţie materială şi spirituală. Această contradicţie specifică unei populaţii seminomade cuceritoare i-a obligat pe noii stăpâni să acapareze puterile de viaţă ale tuturor supuşilor şi să creeze iluzia deşartă a unei puteri naţionale. Acestă atitudine a dus la pervertirea renegaţilor în sfera conducerii şi administraţiei şi la exploatarea supuşilor autohtoni; la paralizarea propriilor forţe etnice turanice, ce devin parazitare şi domină brutal; la trezirea conştiinţei naţionale a poporului supus, care-şi revendică drepturile naţionale. „În aceste condiţii parazitul turanic murea inevitabil de sărăcie congenitală şi de disperare, datorită pierderii fostei sale puteri acaparatoare"[272].

---

[267] Idem, *Ştiri noi despre luptele turco-polone şi turco-germane din anul 1671 şi următoril*, în *Studii şi documente, vol. XI (Cercetări şi regeste documantare)*, Bucureştl, 1906 (307 p.), pp. 131 - 178.

[268] Idem, *Scrisori şi rapoarte privitoare la războiul turco-german din 1863-1699*, în *Studii şi documente*, vol. XX, Bucureşti, 1911 (540 p.), pp. 59 - 145.

[269] *Zicale turceşti*, după traducerea franceză a lui I. - A. Decourdemanche, publicate de N. Iorga (colecţia „Înţelepciunea Popoarelor", nr. 1), Vălenii de Munte, 1908, 29 p.; vezi aprecieri în Calendarul „Neamul Românesc", 1910, Bucureşti, p. 97.

[270] Idem, *Auf- und Niedergang des türkischen Herrschaftsgebiets in Europa*, extras din „Globus", nr.LIX/1913, Gotha, 4p.+1 h.

[271] Idem, *Les causes de la catastrophe de l'Émpire Ottoman*, conférence faite le 11 novembre 1913 à Belgrade, Vălenii de Munte, 1913, 20 p.; vezi şi varianta românească: *Cauzele catastrofei Imperiului otoman*, în „Minerva", 4 - 5 decembrie 1913, Bucureşti sau suedeză: *Orsakema till det ottomanska Rikets Uttrångande ur Europa*, în „Svensk Tidskrift Sårtryck", 1913, Stockholm, pp. 253 - 262.

[272] Idem, *Popoare turanice parazitare*, conferinţă ţinută la Ateneul Român la 7 decembrie 1914, Vălenil de Munte, 1915, 36 p. Recenzorul „L" a subliniat faptul că N. Iorga a pus în lumină paralelismul evident ce exista între dezvoltarea istorico – instituţională a Imperiului otoman şi a statului maghiar (regatul independent sau partenerul la dualismul cu Austria); a apreciat noutatea şi cutezanţa concluziilor savantului şi patriotului român (în „B.I.É.E.S.O.", IIme année, n-o.1/Janvier 1915, Bucarest, pp.10-11).

A lămurit, de asemenea, *Ce înseamnă popoare balcanice*[273], susţinând că în Peninsula Balcanică s-au succedat civilizaţiile romană, bizantină şi otomană, ce au constituit baza evoluţiei istorice a acestei zone, că „secole întregi am stat unii lângă alţii, împărtăşind clipă de clipă vicisitudinile aceleiaşi vieţi". Cu firea sa vizionară, savantul român prevedea pentru viitor „o nouă legătură a popoarelor, în care se va amesteca din ce în ce mai mult dreptatea, mai multă omenie, mai multă umanitate".

Deşi ultimele patru contribuţii au fost la origine conferinţe ocazionate de evoluţiile politico-diplomatice şi ştiinţifice din ţară şi din Europa în intervalul 1913-1915 şi susţinute în faţa unui auditoriu eterogen din punct de vedere intelectual, profunzimea analizei şi a concluziilor, valoarea ştiinţifică a imaginii de ansamblu nu s-au diminuat cu nimic. Dimpotrivă, firul roşu al adevărului istoric a fost mai intens trasat, ţinând cont de publicul căruia genialul orator i s-a adresat.

Intrarea trupelor germano-bulgaro-otomane în Dobrogea în toamna anului 1916 l-a determinat pe savantul şi patriotul român să elaboreze scurte articole referitoare la străvechiul teritoriu românesc dintre Dunărea de Jos şi Marea Neagră[274].

Istoricul-ziarist N. Iorga a urmărit cu atenţie evoluţiile din Imperiul otoman la începutul secolului al XX-lea, redactând numeroase articole publicate în presa vremii, reunite ulterior (1912) într-un volum sugestiv intitulat: *România, vecinii săi şi chestiunea Orientului*[275]. Într-o succintă trecere în revistă a situaţiei complexe din Imperiul otoman la sfârşitul secolului al XIX-lea[276], a evidenţiat starea de decădere economică, politică, militară, cultural-morală a acestui conglomerat multinaţional, susţinând ideea necesităţii restructurării imperiului şi transformării sale într-un stat naţional turc, pe o solidă bază materială şi morală.

Apoi a analizat şi a scris despre: *Generalul Averescu la Stanbul*[277], *Turci şi Greci, ce păstrează viitorul*[278], *Tinerii Turci şi mişcarea din Macedonia*[279], *Constituţia turcească*[280], *Cuvântul domnului dr. Mişea în Parlamentul Otoman*[281], *Tulburările din Constantinopole*[282], *Împrejurările din Constatinopole*[283], *Ce reprezentăm în Dobrogea*[284], *Vizita studenţilor turci*[285], *Politica „Tinerilor Turci"*[286], *Marele vizir la*

---

[273] Idem, *Ce înseamnă popoare balcanice*, conferinţă ţinută la Ateneul Român în ziua de 13 decembrie 1915, Vălenii de Munte, 1916, 48 p.; vezi şi textul din „Neamul Românesc", nr. 2 - 4 / 1916, Bucureşti.

[274] Idem, *Comment nous sommes entrés dans la Dobrogea*, în „B.I.É.E.S.O.", n-os 3 - 4 / 1916 -1917, Jassy, pp. 21 - 27; idem, *Sur l'école et l'église roumaines en Dobrogea avant l'annexion roumaine*, în *loc. cit.*, aceleaşi numere, pp. 97 - 100; idem, *La population de la Dobrogea vers la moitié du XIX-e siècle d'après un manuscrit récement découvert*, în *loc. cit.*, aceleaşi numere, pp. 166 - 174; idem, *La Dobrogea, pays de synthèse*, în *loc cit.*, n-o 4 / 1917, Jassy, pp. 11 - 17.

[275] Tipărit la Vălenii de Munte, 1912, V + 254 p.; este o culegere de articole din ziarele „Semănătorul"/ 1904 şi „Neamul Românesc" (*infra* abreviat: „N.R.") / 1906 - 1912.

[276] Idem, *Turcia de astăzi cu prilejul a două cărţi recente*, în „Noua Revistă Română"(*infra* abreviat: „N.R.R."), vol. II, no. 24 / 15 Decembrie 1900, Bucureşti, pp. 448 - 452.

[277] Idem, *Românii, vecinii săi şi chestiunea Orientului*, p. 42 - 46 (despre vizita lui Alexandru Averescu în capitala otomană, pentru a oferi sultanului Abdülhamîd o decoraţie românească: preluat din „N.R." / 22.07.1907, pp. 353 - 355).

[278] *Ibidem*, pp. 64 - 67 (despre relaţiile greco - otomane şi o prognoză politică: „N.R."/ 28.08.1907, pp. 1605 - 1607).

[279] *Ibidem*, pp. 56 - 58 (despre atitudinea Junilor turci în problema Macedoniei:"N.R." / 16.07.1908, pp. 1317 - 1318).

[280] *Ibidem*, pp. 59 - 63 (despre actul fundamental din 1908 promulgat de Junii Turci: „N.R."/ 20.07.1908).

[281] *Ibidem*, pp. 94 - 96 (cuvântarea primului şi singurului deputat aromân în parlamentul de la Istanbul pentru prezentarea şi susţinerea intereselor aromânilor din imperiul semilunii: „N. R."/ 08.02.1909).

[282] *Ibidem*, pp. 97 - 99 (despre mişcările populare determinate de opoziţia reformatori - conservatori: „N.R." / 05.04.1909, p. 538).

[283] *Ibidem*, pp. 100 - 103 (despre înăbuşirea tulburărilor descrise în articolul precedent şi scăderea încrederii populare în Junii Turci: „N.R." / 17.04.1909, pp.617 - 619).

[284] *Ibidem*, pp. 119 - 134 (despre drepturile istorice milenare ale românilor asupra Dobrogei, ca urmaşi ai celui mai vechi popor (daco - romanii) care a locuit aici. Locuitorii s-au creştinat şi nu au părăsit pământul lor sub impactul migraţiilor; statul feudal Dobrogea şi includerea sa în Ţara Românească. Sub ocupaţia otomană elementul românesc

Sinaia[287], *Primirea Oaspeților Turci*[288], *Convenție cu Turcia?*[289], *Moştenitorul turcesc la Sinaia*[290], *Siluirea unui popor şi răspunderile*[291], *Dreptul Turciei şi Italiei în Tripolis. Lămuriri istorice*[292], *Învățături din Turcia*[293], *Bulgarii „spre Constantinopol"*[294], *Ceatalgeà*[295], *Românii şi noua stare de lucruri în Orient*[296], *Învierea „Junilor turci"*[297], *Sfârşitul Adrianopolei otomane*[298]; *Încă un asasinat politic la Constantinopol*[299], *Starea actuală în Turcia*[300], *Oaspeți turci*[301], *Desființarea capitulațiilor*[302], *Războiul „domnului Enver"*[303], *Războiul islamului*[304], *Succesele armatei otomane*[305], *Războiul Turcilor cu Ruşii*[306], *Dardanelele. Amintiri istorice*[307], *Distrugerea armenilor din Turcia*[308], *Turcii „culturali"*[309], *Ultima glorie a Osmanlâilor*[310], *Stanbul şi Fanar*[311], *Biblia turanică a Turcilor*[312], *Califul la moartea lui Abdul-Hamid*[313], *În Turcia nouă*[314], *Enver*[315], *Constantinopolul fără sultan*[316], *Între Greci şi Turci*[317], *Noua aventură a Junilor Turci*[318]. Deşi pare lungă, plicticoasă şi enervantă acestă enumerare a articolelor despre Imperiul otoman, trebuie să observăm însă constanta preocupare a lui N. Iorga de a se informa şi de a informa cititorii în legătură cu agonia unui imperiu şi cu viitoarea naştere a Turciei moderne. La unele din evenimentele relatate

a continuat să existe; păstoritul transhumat al mocanilor români; anexarea Dobrogei la România: necesitate vitală pentru țara şi neamul românesc; românii: stăpâni în Dobrogea prin dreptul etno - istoric, național, cultural, strategic; „N.R." / nr. 8 - 9 / ianuarie 1910; articolul a fost un răspuns la pretențiile bulgare de stăpânire în Dobrogea.)

285 *Ibidem*, pp. 143 - 144 (un semn al prieteniei între tinerii şi popoarele român şi turc, „N.R." / 07.07.1910, pp. 1429 - 1430.

286 *Ibidem*, pp. 148 - 151 (despre caracteristicile politicii lor interne şi externe : „N.R." / 14.09.1910, pp.1729 - 1730.

287 *Ibidem*, pp. 152 - 153 (despre vizita lui Hakkî - *paşă* în România : „N.R." / 19.07.1910, pp. 1329 - 1330).

288 *Ibidem*, pp. 154 - 155 (despre întâlnirea delegației studenților turci cu oficialitățile din Bucureşti: „N.R." / 09.08. 1910, p.1565).

289 *Ibidem*, pp. 158 - 159 (N. Iorga a militat pentru o alianță trainică cu Imperiul otoman, care să fi fost resimțită de duşmanii de atunci ai României).

290 *Ibidem*, pp. 171 - 172 (despre vizita lui Iusuf Izzeddîn în România: „N. R." / 29.08. 1911, pp. 1573 - 1538).

291 *Ibidem*, pp. 175 - 177 (despre pierderea Tripolitaniei de către Imperiul otoman şi ocuparea ei de Italia).

292 *Ibidem*, pp. 185 - 188 ("N.R."/30.09.1911, pp. 1745-1747).

293 *Ibidem*, pp. 196 - 198 (despre situația ulterioară războiului italo – otoman şi necesitatea regenerării statale prin forțele naționale turceşti: „N. R." / 20.07.1912, pp.1265 - 1267).

294 *Ibidem*, pp. 221 - 223 (despre înaintarea armatei bulgare spre capitala otomană şi interesele României: „N.R."/08.10.1912).

295 *Ibidem*, pp. 248 - 250 (armata bulgară a atins această localitate în marşul ei spre Istanbul: eventualele consecințe: „N.R.L."/ nr. 45 - 46 / 25.11.1912, pp. 705 - 706).

296 Vălenii de Munte, 1912, 19 p. (preluat din „Lumina Nouă"/ nr. 3,4,5 / 1912); acest articol şi următoarele nu au fost cuprinse în culegerea din 1912.

297 În „N.R." / 15.01.1913, pp. 33 - 34.

298 În „N.R." / 20.03.1913, pp. 401 - 402.

299 În „N.R." / 07.06.1913, p. 787.

300 În „N.R." / nr.1 / 13.01.1914.

301 În „N.R." / nr.18 / mai 1914.

302 În „N.R." / nr.35 / 07.09.1914.

303 În „N.R." / nr.42 / 26.10.1914.

304 În „N.R." / nr.43 / 02.10.1914.

305 În „N.R." / nr.44 / 09.10.1914.

306 În „N.R. pentru popor" / noiembrie 1914, pp. 641 - 643.

307 În „A.A.R.M.S.I.", s.II, t. XXXVII, 1915, Bucureşti, 29 p.

308 În „N.R." / nr.79 / 12.10.1916.

309 În „N.R." / nr.83 / 16.10.1916.

310 În „N.R." / nr.62 / martie 1917, Iaşi.

311 În „N.R." / nr.141 / 26.05.1917, Iaşi.

312 În „N.R." / nr.219 / 12.08.1917, Iaşi.

313 În „N.R." / nr.33 / 1918, Iaşi.

314 În „N.R." / nr.271 / 1918, Iaşi.

315 În „N.R." / nr.273 / 1918, Iaşi.

316 În „N.R." / nr.64 / 1919.

317 În „N.R." / nr.157 /1919.

318 În „N.R." / nr.196 / 1919; pentru articolele citate la notele 273 - 316 vezi şi M. Guboglu, *N. Iorga - istoric*, pp.43-44.

a fost martor ocular; despre altele a adunat informații, a meditat și a redactat comentarii fie neutre, fie partizane, dar realiste, cu o accentuată tentă de vizionarism. Peste ani, multe din previziunile formulate de *savantul-gazetar* român se vor împlini parțial sau total.

Se cuvine să amintesc și impresiile de călătorie adunate în volumul *Prin Bulgaria la Constantinopol*[319], în care finul observator Nicoale Iorga a făcut o radiografie complexă a vieții cotidiene din localitățile prin care a trecut, accentul căzând asupra capitalei otomane, unde savantul român s-a deplasat în 1906 pentru a se documenta în vederea elaborării viitoarei sinteze otomane. Aceste „note de drum" conțin și numeroase date și interpretări istorice despre locurile vizitate și oamenii care, în trecut, și-au legat existența de acestea.

La sfârșitul succintei treceri în revistă a *preocupărilor de turcologie* ale lui N. Iorga, se impune formularea răspunsurilor la întrebările: a fost savantul român *turcolog*? Și cu ce *criterii de apreciere* vom opera? Cu cele de la *începutul* sau de la *sfârșitul* secolului al XX-lea?

Evident, aprecierea *activității turcologice* a lui Iorga trebuie să se facă în coordonatele epocii sale, dar nu trebuie să ignorăm ecourile *post-scriptum* ale operei acestuia, ci trebuiesc considerate ținând cont de progresele realizate în domeniul turcologiei în ultimele nouă decenii.

Cercetarea trecutului Imperiului otoman a fost *doar una* din direcțiile prioritare ale fecundei activități științifice ale lui N. Iorga. Magistrul nu și-a consacrat întreaga viață și creație studierii lumii otomane. Sinteza otomană, operă fundamentală timp de o jumătate de veac, a reprezentat punctul culminant al *preocupărilor sale de turcologie*. La începutul secolului al XX-lea, când *orientalistica* îngloba, fără o delimitare prea clară, *turcologia*, când se punea, fără discernământ, semnul egalității între Turcia și Orient, N. Iorga era apreciat în Europa ca fiind *marele istoric* al Imperiului otoman, deci mare cercetător al istoriei Orientului sau *mare orientalist*. În 1909, profesorul german W. Seeliger, decanul Facultății de Filosofie din Leipzig, pe baza celor două monumentale sinteze de istorie publicate în limba germană, l-a numit „marele orientalist și istoric al românilor"[320]. În 1912 generalul turc M. Chakry (Şakrí) l-a apreciat pe Iorga ca fiind „le vrai historien de l'Empire Ottoman", apreciindu-i în mod deosebit talentul de cercetător, munca remarcabilă depusă și imparțialitatea desăvârșită dovedită „pentru a expune, compara și judeca faptele și oamenii, (...) cu totul altfel decât (au făcut-o - compl. D.P.) istoricii otomani sau străini" [321]. Peste câteva decenii istoricii și cercetătorii turci l-au apreciat pe savantul român ca fiind „Romanya'nín meşhur tarihçisi" ("celebrul istoric al României"), autorul unor contribuții fundamentale în domeniul istoriei otomane[322]. Se impune o precizare: N. Iorga nu cunoștea și nu vorbea limba turcă decât colocvial (ceea ce era prea puțin), nu stăpânea suficiente cunoștințe de paleografie, diplomatică etc. turco-osmană, neputând așadar să folosească izvoarele istorice scrise otomane în original sau în copii demne de încredere (ceea ce era strict necesar pentru un

[319] N. Iorga, *Prin Bulgaria la Constantinopol*, cu ilustrații de pictorul Stoica, Editura Minerva, București, 1907, 282 + II pl.; vezi și selecția de pagini din N. Iorga, *Pe drumuri depărtate*, vol. I, 1890 - 1926, ediție îngrijită, selecția textelor, studiu, note și comentarii de Valeriu Râpeanu, Editura Minerva, București, 1987, pp. 227 - 350.

[320] *Apud* Barbu Theodorescu, *Nicolae Iorga*², p.51.

[321] I.E. Torouțiu, *Studii și documente literare*, vol. X, București, 1940, p. 156, scrisoare din 5 iulie 1912.

[322] *Apud* M. Guboglu, *N. Iorga - istoric*, pp. 45 - 46.

orientalist-turcolog). Din acest punct de vedere, Iorga nu putea fi considerat *turcolog*.

Această realitate a fost subliniată şi de analiştii români (ei înşişi turcologi) ai preocupărilor de turcologie ale lui Iorga: M.M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru l-a numit „historien de l'Empire Ottoman" sau „a Romanian historian of the Ottoman Empire"[323], iar Mihail Guboglu „istoric al Imperiului otoman şi al relaţiilor româno-turce"[324]. Ultimul a afirmat în acest sens: „Nu se poate spune că Iorga ar fi fost un orientalist turcolog în adevăratul sens al cuvântului, cunoscător de limbă turcească, dar el a pătruns adânc în domeniul orientaliştilor (...)"[325]. Cu atât mai puţin poate fi considerat Iorga *turcolog* conform criteriilor de apreciere în domeniu de la sfârşitul secolului al XX-lea.

În concluzie, pot afirma că N. Iorga a fost apreciat, în perioada publicării sintezei otomane, ca fiind un *mare orientalist*, *ad-hoc* şi *sui-generis*, caracterizările ulterioare fiind mai explicite şi mai apropiate de adevăr: *genial istoric al Imperiului otoman şi al relaţiilor româno-otomane*.

Preocupări tangenţiale de orientalistică-turcologie a avut şi George Baştureanu, care s-a ocupat succint cu istoricul şi originea adevăratelor cifre arabe (nu a celor de origine indiană, răspândite de arabi în Europa), preluate şi de otomani odată cu alfabetul arab[326]. Gheorghe Balş a cercetat *Boğdân-Serây*-ul din Istanbul, situat pe o colină lângă Cornul de Aur; fusese reşedinţa domnilor şi voievozilor moldoveni şi a reprezentanţilor lor la Înalta Poartă (*kapukehâyâ*-le). La începutul secolului al XX-lea clădirea era în ruină, iar bisericuţa „în relativă stare arheologică"; aceasta din urmă fusese zidită în stil bizantin în vremea Comnenilor, în secolul XII-lea. În secolul al XVI-lea a intrat în posesia moldovenilor, care au refăcut-o şi au ridicat reşedinţa propriu-zisă, arsă însă în 1784; bisericuţa a avut, de-a lungul timpului, mai multe nume şi hramuri: Sfântul Ioan Botezătorul, apoi Sfânta Născătoare de Dumnezeu, iar în cele din urmă Sfântul Nicolae. În vecinătate se afla *Vlâh-Sarây*, reşedinţa reprezentanţilor munteni, cu bisericuţa cu numele şi hramul Sfintei Născătoare de Dumnezeu[327]. Recenzat favorabil în chiar anul apariţiei[328], acest studiu arheologic a reprezentat o noutate în domeniu: cercetarea monumentelor creştine româneşti din Imperiul otoman, în special din Istanbul. Alexandru Papadopol-Calimachi[329] şi Issa al-Mualuf[330] au studiat un aspect inedit şi interesant al evoluţiei tipografiei în Principatele Române în secolul al XVIII-lea: tipărirea de cărţi religioase creştin-ortodoxe în limbile greacă, arabă sau turcă, cu alfabet grec sau arab. Editorii acestor cărţi religioase destinate creştinilor ortodocşi din Orientul Apropiat otoman au fost: Atanasie şi Silvestru, patriarhi ai Antiohiei, Serafim din Pisidia şi alţii. Al. Papadopol-Calimachi, care a descris aceste valoroase „produse tipografice", a concluzionat că traducerile greco-turco-arabe ale Cărţilor Sfinte creştine erau folosite de ortodocşii din Imperiul otoman, dar şi de turco-arabii convertiţi la creştinism prin sec. X e.c., pentru a păstra credinţa, legea şi riturile ortodoxe în Orientul Apropiat otoman. Dom-

323 Titlurile contribuţiilor citate la nota 205.

324 Titlul contribuţiei citate la nota 205.

325 M. Guboglu, *N. Iorga - istoric*, p. 47.

326 George Baştureanu, *Cifrele arabe. Istoricul şi originea lor. Teoria formaţiunei cifrelor. Cifrele sub imprimerie*, Bucureşti, 1901, 30 p.

327 Gheorghe Balş, *Bogdan-Serai*, în „B. C. M. I.", 1916, Bucureşti, 11p. *in - 4°*.

328 În „B.I.É.E.S.O.", IIIe année, n-o 9 / Septembre 1916, Bucarest, p. 174 (nesemnată).

329 Al. Papadopol-Calimachi, *Un episod din istoria tipografiei în România*, în „A.A.R.M.S.I.", s. II, t. XVII, 1895 - 1896, m.3, Bucureşti, pp. 135 - 152.

330 Issa al-Mualuf, *Tipografia arabă a României ortodoxe*, în revista „Âl - Numa' „, an III, 1911, pp. 44 - 56, *apud* M. Guboglu, *Orientalistica română*, p. 341, n. 179, idem, *Contributions*, p. 470, n.122.

nii români, prin acțiunea de finanțare a acestor activități tipografice, au contribuit hotărâtor la acțiunea de păstrare şi întărire a credinței creştin-ortodoxe în Orientul Apropiat otoman şi de consolidare a legăturilor cultural-religioase dintre acest spațiu politico-religios şi Principatele Române dunărene. Autorul a mai amintit şi înalta pregătire filologică a prelaților ortodocşi care au tradus Cărțile Sfinte creştine în limbile arabă şi turcă.

Lucreția Gane, absolventă a Facultății de Litere şi Filosofie din Bucureşti, la sfârşitul secolului al XIX-lea, a elaborat „o teză de licență despre aşezămintele turceşti"[331], conform informațiilor oferite de N. Iorga, tânărul pe atunci conducător ştiințific al acestei lucrări de licență. Istoricul român nu ne-a oferit detalii; nu ştim, prin urmare, ce „aşezăminte turceşti" au fost avute în vedere, dacă tânăra licențiată cunoştea şi folosea limba turco-osmană etc.

I. 4. Preocupări de orientalistică–turcologie cu caracter instituțional–didactic

Recunoaşterea europeană a independenței de stat a României (1878) şi anexarea, în acelaşi an, a Dobrogei la statul român, existența unei populații turco-tătare în provincia dintre Dunărea inferioară şi Marea Neagră, transformarea Imperiului otoman din stat suzeran şi „protector" în partener de discuții şi colaborare (cele două entități statale devenind subiecte egale de drept internațional), necesitatea înființării unor noi consulate şi legații, în paralel cu reorganizarea celor deja existente în Imperiul otoman şi în alte state musulmane, conform cu noile realități politico-diplomatice, pentru promovarea şi apărarea intereselor politco-diplomatico-comerciale româneşti în lumea otomană şi în Levant, au sporit interesul românilor pentru studiul limbilor şi civilizațiilor islamice în perioada de timp de care ne ocupăm (1878-1918).

Acest interes a existat, cum era şi firesc, şi în secolele anterioare (sfârşitul secolului al XIV-lea - a doua jumătate a secolului al XIX-lea), dar motivațiile şi finalitățile au fost, în general, diferite, dictate de derularea relațiilor complexe româno-otomane, fie liniare, fie sinuoase[332].

Prin articolul 20 al *Legii de organizare a Dobrogei* din 1880, statul român a acordat şi garantat libertatea învățământului comunității musulmane, cu condiția ca respectivele şcoli să intre sub controlul Ministerului Instrucțiunii Publice şi cu precizarea că în fiecare din aceste şcoli, în paralel cu limba turcă, predarea limbii române să fie obligatorie[333].

Astfel, autoritățile române au hotărât, prin art. 21 al amintitei legi, înființarea unui seminar musulman la Babadag, pentru instruirea tinerilor turco-tătari, pentru formarea *imâm*-ilor moscheilor şi pentru predarea principiilor legislației religioase musulmane. A ființat în perioada 1889-1901 la Babadag, apoi a fost transferat la Medgidia, reorganizat

[331] N. Iorga, *O viață de om*, vol. II, p.78.

[332] Vezi, pentru acest interval de timp, contribuțiile: Mayer A. Halévy, *Notes bio-bibliographiques concernant l'histoire des études orientales en Roumanie* (*infra* abreviat: *Notes bio-bibliographiques*), în „S.A.O.", V - VI, 1967, Bucarest, pp. 93 - 116; idem, *Contributions aux débuts des études de turcologie en Roumanie, XVIe - XVIIIe siècles* (*infra* abreviat: *Contributions*), în „R.É.S.E.E.", XXVIe année, no.2 / 1988, Bucarest, pp. 99 - 111; M. Guboglu, *Orientalistica română*, în „S.A.I. „, nr.1 / 1956, Bucureşti, pp. 314 - 324; *Contributions roumaines*, pp. 454 - 460; M.M. Alexandrescu - Dersca Bulgaru, *Les Études Islamiques en Roumanie* (*infra* abreviat: *Les Études*), în „R.E.I.", XXXVII, no. 2/1969, Paris, pp. 351-353; diac. prof. Emilian Vasilescu, *Orientalistica română*, în „O. R. P. R.", anul VIII, nr. 4 / octombrie-decembrie 1956, Bucureşti, pp. 621-628.

[333] Mehmed Ali Ekrem, *Din istoria*, p. 81.

în 1904 în şcoală-liceu cu 8 clase, absolvenţii trebuind să susţină examen de diplomă pentru a ocupa ulterior posturile vacante în învăţământul şi ierarhia confesională musulmană. S-a hotărât, de asemenea, tipărirea unui *anuar*, conform art. 191 din *Regulamentul şcolilor secundare* din România. Din 1908 a funcţionat ca seminar-internat[334]. Dintre profesorii de limbi orientale care au predat aici amintesc pe Gh. Popescu-Ciocănel (1907-1916)[335] şi Mustafa H. Abdurrahman. Activitatea didactică în această şcoală era finanţată de statul român.

Noul statut juridic al României în raport cu Imperiul otoman a impus ridicarea reprezentanţei diplomatice româneşti de la Istanbul la rangul de legaţie (14 februarie 1879), organizarea unor noi consulate şi agenţii comerciale în alte oraşe din Levant şi încadrarea acestora cu diplomaţi care să cunoască şi să folosească limba turcă şi alte limbi orientale. Pe de altă parte, în cursul secolului al XIX-lea, dezvoltarea orientalisticii ca disciplină istorică cu statut propriu şi organizarea primelor congrese de orientalistică pe plan european (la al VII-lea congres desfăşurat la Viena în octombrie 1886 a participat şi B. P. Haşdeu, ca delegat al României), nu puteau rămâne fără ecou în România, ţară ce avusese timp de secole puternice legături cu lumea otomano-orientală: a sporit interesul pentru studiul limbilor orientale.

Două direcţii de evoluţie s-au conturat în acest domeniu: *prima*, mai veche, susţinea necesitatea formării în străinătate (la Paris, Viena, Istanbul, Cairo etc.) a specialiştilor în limbi islamice (în special a filologilor şi istoricilor) sau a interpreţilor şi funcţionarilor din consulate, a diplomaţilor de carieră (recrutaţi dintre tinerii aromâni din Balcani şi înscrişi ca elevi la diferite şcoli cu predare în limba turcă din Imperiul otoman)[336].

Din categoria specialiştilor filologi amintesc pe fraţii Lazăr şi Constantin Şăineanu şi pe Silvestru Octavian Isopescu; din cea a istoricilor cu preocupări filologice pe Gh. Popescu-Ciocănel şi pe Andrei Antalffy; o menţiune aparte merită şi prof. Th. Avr. Aguletti.

Lazăr Şăineanu, licenţiat al Facultăţii de Litere şi Filosofie din Bucureşti (1887), a urmat la Paris, între octombrie 1887 - octombrie 1888, cursurile prestigioasei *École des Langues Orientales Vivantes*, unde a audiat prelegerile profesorilor universitari Dozon (limbile bulgară şi albaneză), Léger (limbile sârbă şi rusă), Legrand (greaca modernă), Barbier de Meynard (limba turcă, cu noţiuni introductive de arabă şi persană). Astfel, filologul român şi-a însuşit elementele fundamentale ale principalelor limbi vorbite în S.E. Europei şi în Orientul Apropiat musulman, ceea ce i-a permis ulterior să elaboreze temeinice studii de filologie comparată şi de folclor balcanic, ale influenţelor interculturale sud-est europene[337]. În perioada octombrie 1888 - iunie 1889 şi-a continuat specializarea în *orientalistică*

[334] "Anuarul Seminarului Musulman din Medgidia" (*infra* abreviat:"A.S.M.M."), anii 1903 - 1904; 1907 - 1916; 1928 - 1933, Constanţa, 1934; Alexandru Alecu, *Istoricul seminarului musulman din Medgidia*, în „An. D.", an IX, nr. 2 / 1928, Cernăuţi, pp.181 - 187; Ion Matei, *Notes*, p. 112; M.M. Alexandrescu - Dersca Bulgaru, *Les Études*, p. 253.

[335] I. Simache, P. D. Popescu, *Un orientalist ploieştean: Gh. Popescu-Ciocănel*, Ploieşti, 1969, pp.9 - 10.

[336] M.M. Alexandrescu - Dersca Bulgaru, *Les Études*, p. 353; Ion Matei, *Notes*, p. 112.

[337] A mai urmat, în paralel, cursuri la *École des Hautes Études* (cu ilustrul romanist Gaston Paris) şi la *Collège de France* (cu Michel Bréal), titlul de doctor în filologie l-a obţinut la Universitatea din Leipzig (1 martie 1889) cu o teză despre literatură populară (folclor) intitulată: *Babele lui Martie*. Vezi Lazăr Şăineanu, *O carieră filologică (1885 - 1900). I. Istoricul unei împământeniri. Memoriu auto - biografic*, Bucureşti, 1901 (VIII + 96 p.), pp.1 - 6; vezi şi Luca Vomea, *Lazăr Şăineanu. Schiţă biografică urmată de o bibliografie critică*. Cu un portret şi patru anexe, (*infra* abreviat: *Lazăr Şăineanu*), Editura „Adevărul" S.A. Bucureşti, 1928, p. 20, care biograf a datat greşit (1888 - sic!) sosirea lui Lazăr Şăineanu la Paris; D. Macrea, *Lazăr Şăineanu*, în idem, *Contribuţii la istoria lingvisticii şi filologiei româneşti*, E. Ş. E., Bucureşti (456 p.), pp. 164-165; vezi şi Ion Matei, *Notes*, p.112, care nu a datat cronologic perioada de studii a filologului român în capitala Franţei.

(filologie şi folclor balcanic) la Universitatea din Leipzig, unde a obţinut şi titlul de doctor în filologie-folclor sud-est european (1 martie 1889)

Lazăr Şăineanu l-a sfătuit şi pe fratele său mai mic, *Constantin*, să-şi însuşească limbile orientale , specializare strict necesară pentru studierea relaţiilor pe multiple planuri româno-otomane în evul mediu, angajându-se chiar să-l întreţină material în perioada studiilor. Astfel, în intervalul octombrie 1888 - mai 1891, tânărul *Constantin Şăineanu* a urmat cursurile prestigioaselor instituţii de învăţământ superior din Paris: *l'École des Langues Orientales Vivantes* (a studiat limbile arabă vulgară, arabă literară, turcă, persană), cu diploma de absolvire datată mai 1891; *Collège de France* (a aprofundat limba turcă), *l'École des Hautes Études* (a studiat limba etiopiană), cu certificat de frecventare a respectivelor cursuri. În scrisorile de recomandare ale foştilor şi prestigioşilor săi profesori de la aceste înalte instituţii franceze de învăţământ, O. Houdas (limba arabă vulgară), A. Barbier de Meynard (limba turcă), O. Derenbourg (limba arabă literară), Ch. Scheffer (limba persană), I. Halévy (limba etiopiană), s-a exprimat deplina convingere a semnatarilor că studiile tânărului licenţiat vor fi apreciate în România şi vor aduce servicii reale orientalisticii. Un an mai târziu, la 28 iunie 1892, a devenit doctor în filologie orientală al Universităţii din Leipzig, cu teza *L'Abyssinnie dans la seconde moitié du XVI-e siècle*[338], în care a tradus şi valorificat ştiinţific o cronică inedită abisiniană păstrată la Bibliothèque Nationale din Paris. După tipărire, lucrarea a fost primită cu un deosebit interes în cercul orientaliştilor europeni. În ţară însă, B. P. Haşdeu şi Al. Odobescu nu s-au arătat interesaţi de ea. Autorul s-a consacrat aprofundării limbii turco-osmane[339].

A elaborat un studiu de filologie comparată a *limbilor semitice*, în care a expus idei generale despre originea şi sistemul acestei familii de limbi, despre înrudirile lingvistice între limbile arabă, aramaică, asiriană, siriană, feniciană, ebraică şi etiopiană[340].

Constantin Şăineanu s-a arătat circumspect faţă de iniţiativa lui Th. Avr. Aguletti de a edita o „Revistă de semitologie" la Bucureşti, în 1895-1896, datorită indiferenţei cu care erau privite preocupările de orientalistică în România: „în ţara noastră*, unde studiile orientaliste evocă un zâmbet de ironie la intelectualii noştri* (subl. D.P.). (...) Noi nu suntem încă pregătiţi pentru asemenea studii, poate peste câteva decenii să le simţim nevoia"[341].

În perioada 1892-1901 condiţii obiective potrivnice l-au împiedicat să se consacre exclusiv cercetărilor şi studiilor de *orientalistică-turcologie*. În iunie 1901 s-a ivit o ocazie favorabilă: s-a organizat la Universitatea din Bucureşti *primul concurs* pentru obţinerea *primei burse* din România acordată pentru studiul limbii turco-osmane, din fondul Adamachi al Academiei Române, destinat special acestui scop. A fost singurul candidat înscris, având pregătirea adecvată în domeniu şi lucrări publicate, dar comisia de examinare, în frunte cu slavistul Ion Bogdan, l-a respins. Ultimul i-a declarat candidatului surprins şi deprimat că bursa cu această finalitate era inutilă şi că va cere ministerului tutelar desfiinţarea ei[342]. În perspectiva timpului, pare de neînţeles atitudinea lui Ioan Bogdan, membru al „triadei critice" şi promotor

[338] Leipzig - Bucureşti, 1892, 75 p.
[339] Constantin Şăineanu, *Amintiri*, Tipografia „Universul" S. A. , Bucureşti, 1947, pp.18 - 38.
[340] Idem, *Limbile semitice*, Bucureşti, 1895, 49 p.
[341] Idem, *Amintiri*, pp. 48 - 49.
[342] *Ibidem*, pp. 63 - 66.

al „şcolii critice" în istoriografia românească la cumpăna dintre secolele XIX-XX. Dar, după o analiză atentă, se pot preciza cauzele obiective şi subiective ale acestei conduite. *Slavistul* Ioan Bogdan s-a arătat neîncrezător în viitorul cercetărilor de *orientalistică-turcologie* în România acelor ani, unde nu exista o instituţie de învăţământ superior care să-i pregătească pe viitorii orientalişti, o tradiţie în acest domeniu istoric, iar numărul orientaliştilor formaţi în străinătate era jenant de mic: în 1901 doar fraţii Şăineanu. Existau alte priorităţi, alte direcţii de cercetare istorică, iar I. Bogdan nu a ezitat să le sprijine; nu devenise încă evidentă actualitatea studiilor de *orientalistică-turcologie* pentru istoriografia românească. Nu trebuie ignorată latura subiectivă: tânărul C. Săineanu era fratele mai mic al *evreului* Lazăr Şăineanu, cel cu care a polemizat virulent N. Iorga, colegul, prietenul şi cumnatul lui I. Bogdan, pe marginea lucrării *Influenţa orientală...*, despre care voi insista în paginile următoare. Ori, respingerea lui C. Şăineanu de la nominalizarea pentru bursă era ultima poliţă plătită indirect lui Lazăr Şăineanu, care se stabilise definitiv în Franţa încă din martie 1901. În felul acesta, o mentalitate refractară şi obtuză, cu accente şovine, o atitudine subiectivă extraştiinţifică, au distrus o posibilă carieră *orientalistică-turcologică* a unui tânăr cu specializare la Paris[343].

Silvestru Octavian Isopescu, absolvent al Facultăţii de Teologie Ortodoxă din Viena (1900), doctor în teologie la aceeaşi instituţie de învăţământ superior religios, a urmat studii de specializare în istoria Vechiului Testament şi limbi semite (*araba*, aramaica,. ebraica, siriana), însuşindu-şi şi solide cunoştinţe de limbă coptă, armeană şi chiar *turcă*, la Viena şi, probabil, la Leipzig şi Berlin (1900-1908). Acest veritabil geniu filologic, care cunoştea şi folosea 10 limbi străine „vii sau moarte", a devenit un orientalist-semitolog de renume european, fiind consultat ca autoritate în domeniu în disputele filologico-teologice dintre savanţii epocii. Revenit în Bucovina natală, a fost numit docent pentru limbile orientale (*arabă*, armeană, siriană, aramaică, ebraică) şi istoria Vechiului Testament la Universitatea din Cernăuţi, Facultatea de Teologie Ortodoxă (1908), activând până în 1918. A fost apoi profesor de limba şi literatura greacă la Facultatea de Istorie şi Filosofie a Universităţii din Iaşi (1918-1922). A murit în august 1922, la 44 de ani, fără să fi avut posibilitatea să-şi dovedească plenar, prin alte lucrări de specialitate, pregătirea şi specializarea de *filolog orientalist*[344] . Deşi a tradus în limba română doar *Kur'ân*-ul după textul arab, fără să mai elaboreze alte studii filologice de specialitate în domeniul *orientalisticii-arabisticii*, dr. Silvestru Octavian Isopescu s-a impus ca unul din marii savanţi filologi orientalişti români din perioada antebelică, cu o contribuţie hotărâtoare la popularizarea literaturilor religioase orientale în spaţiul românesc şi la impulsionarea preocupărilor româneşti de *orientalistică*.

Gh. Popescu-Ciocănel, licenţiat al Facultăţii de Litere şi Filosofie din Bucureşti (1897), specializările istorie şi geografie, a studiat limbile orientale (turco-osmana, araba şi persana) la *École des Langues Orientales Vivantes* de la Paris (1902-1906), obţinând licenţa în 1906; a urmat în paralel şi cursurile la *École des*

[343] *Ibidem*, *„Ultima reflecţie"*, pp. 152 - 153; I. Matei, *Notes*, p. 112.

[344] Pr. Prof. Dr. Nicolae Neaga, *Un orientalist român: S. O. Isopescu (1878 - 1922)*, în „M.S.S.", anul XXXIII, nr. 5 - 6 - 7 / mai - iunie - iulie 1957, Iaşi, pp. 468 - 472; Drd. Gh. V. Speranţă, *Clerici români orientalişti. III. Pr. Silvestru Octavian Isopescu(1878 - 1922)*, în „S.T.", seria II, anul XIX, nr. 5 - 6 / mai - iunie 1967, Bucureşti, pp.363 - 366; Pr. Atanasie Negoiţă, *50 de ani de la moartea lui Silvestru Octavian Isopescu, primul orientalist român, traducător din siriană*, în „G.B.", anul XXXI, nr, 9 - 10 / septembrie - octombrie 1972, Bucureşti, pp. 1036 - 1041; preot prof. univ. dr. Mircea Păcurariu, *Isopescu, S. O.*, în idem, *Dicţionarul teologilor români*, Editura „Univers Enciclopedic", Bucureşti, 1996, pp. 214 - 215.

Hautes Études, obținând, de asemenea, licența; membru al Societății Asiatice din Paris (1905). Pentru proaspătul licențiat a fost prevăzut în bugetul Ministerului Cultelor și Instrucțiunii Publice, pentru anul financiar 1906-1907, un post de conferențiar pentru limbile orientale (turcă, arabă, persană) la Facultatea de Litere și Filosofie a Universității din București, pe baza specializării sale la Paris și a lucrărilor publicate în Franța și în România până în anul 1906 inclusiv. Dar Gh. Popescu-Ciocănel nu a obținut numirea oficială, datorită intrigilor de culise ale reprezentanților opoziției politice, împotrivirii conducerilor Facultății și Universității și criticilor nemeritate, tendențioase și răuvoitoare ale unor pseudo-specialiști în domeniul orientalisticii, care au protestat împotriva practicii ministrului de resort de atunci de a propune și de a susține candidatura unui specialist orientalist, fără recomandarea și aprobarea Decanatului și Rectoratului[345].

În același an financiar, postul a fost transformat în conferință pentru filologie bizantină (conferențiar Constantin Litzica, 1907-1915) și apoi în catedră pentru aceeași disciplină, onorată de bizantinologul Demosthene Russo (1915-1938)[346]. În felul acesta, orientalistul ploieștean și-a văzut visul spulberat, dar nu s-a declarat învins: s-a transferat la Seminarul Musulman din Medgidia, unde a fost profesor de limbi orientale (1907-1916), publicând în paralel alte contribuții importante în domeniu[347].

El a încercat să sensibilizeze opinia publică bucureșteană în favoarea studiilor de *orientalistică-turcologie* și de cunoaștere a Orientului geografico – istorico – lingvistic, susținând o confertință de popularizare la Ateneul Român din București, la 12 martie 1909, cu tema *Mohamed și opera sa*[348]. Gh. Popescu-Ciocănel s-a autocaracterizat ca fiind „singurul orientalist român, bun cunoscător al Orientului și al graiurilor locuitorilor lui". Primul pas în cunoașterea Orientului îl reprezenta, a apreciat conferențiarul, studierea vieții și faptelor profetului și legislatorului Mohamed, cunoașterea Peninsulei Arabice, a locuitorilor de aici și a condițiilor lor de viață. A plasat data Hegirei la 19 iulie 622 e.c.. A prezentat și explicat pe înțelesul auditoriului simbolurile noii culturi și civilizații islamice.

Andrei Antalffi a studiat la Institutul Teologic din Alba Iulia și la Universitatea din Cluj (1896-1902); profesorul și mentorul său Balint Gabor, care călătorise el însuși prin Orientul asiatic, i-a cultivat interesul pentru studiul istoriei, limbilor și literaturilor, culturilor și civilizațiilor orientale. Cu sprijinul protectorului său, tânărul Antalffy, primind o bursă de la Universitatea din Budapesta, a călătorit în Orientul musulman și a urmat doi ani (1903-1905), ca „student tolerat", cursurile „înaltei școli de teologie" *Medreset-ul-giamiat-ul-Azhar* ("Universitatea florilor") din Cairo. A primit, la 8 noiembrie 1904, o diplomă elogioasă de atestare a frecventării cursurilor de la

[345] Th. Iordăchescu, O *carte rară*, în „C.L.", an XLI, nr. 4 / Aprilie 1907, București, pp.433 - 434; în nr.10 / Octombrie 1907, p. 1036, s-a precizat: „În bugetul Ministerului Instrucțiunii și al Cultelor era prevăzut pentru anul financiar în curs (1906 - 1907 - compl. D.P.), la Facultatea de Litere și Filologie, un post pentru un conferențiar de limbile orientale (turcă, arabă, persană). Facultatea a cerut schimbarea acestui post într-un post de conferențiar de filologia bizantină". La 11 noiembrie 1906, Consiliul Facultății amintite a propus Ministerului transformarea controversatei conferințe într-una de filologie bizantină, iar peste un an, la 27 noiembrie 1907, forul tutelar superior a aprobat propunerea (conferențiar Constantin Litzica) - (Marin Popescu-Spineni, *Contribuțiuni la istoria învățământului superior, Facultatea de Filosofie și Litere din București*, „Cultura Națională", București, 1928, p.44.

[346] Franz Babinger, *Demosthenes Russo (1869 - 1938) zum Gedachtnis*, în „C.L.", voi. LXXI, nr. 11 - 12 / 1938, București, pp. 389; 391; idem, *În memoria lui Demosthenes Russo*, în „Însemnări ieșene", an IV, vol. IX, nr.1 / 1939, Iași, extras, pp. 6 - 7; vezi și Ion Matei, *Notes*, p. 112; M.M. Alexandrescu - Dersca Bulgaru, *Les Études*, p. 353.

[347] Viorel Baglacu, *Gheorghe Popescu-Ciocănel*, în „S.A.O.", VIII, 1971, pp. 278 - 279.

[348] Gheorghe Popescu-Ciocănel, *Mohamed și opera sa*, conferință ținută la Ateneul din București în ziua de 12 martie 1909, București, 1909, 45 p.

însuşi Mohamed Abdu, *muftî*-ul Egiptului din acea perioadă. De câteva ori, între anii 1906-1908, a călătorit prin Imperiul otoman, vizitând marile centre cultural-istorice Ierusalim şi Istanbul; în arhivele şi bibliotecile capitalei otomane a studiat documente şi cronici otomane, extrăgând pasajele referitoare la relaţiile româno-otomane în evul mediu. A aprofundat limbile arabă şi ebraică, şi-a însuşit limbile persană şi turco-osmană. Abia în perioada interbelică dr. Andrei Antalffy şi-a valorificat în mare măsură pregătirea ştiinţifică de *orientalist-turcolog*, elaborând şi publicând numeroase studii şi articole ştiinţifice şi de popularizare în periodicele româneşti şi străine ale vremii[349].

Un caz particular l-a reprezentat profesorul *Th. Avr. Aguletti*. Student al lui Iorga (1893-1895), „licenţiat în litere" (1895) al Universităţii bucureştene, cu o teză despre *Originea Heteenilor*, premiată ulterior (1896), a fost preocupat de studiile orientale încă de pe băncile facultăţii, un important rol în conştientizarea acestei opţiuni avându-l studentul pe atunci Constantin C. Moisil. Nu a avut însă norocul găsirii unui protector înţelegător la ministerul de resort sau la Universitatea bucureşteană. Deşi discipol al lui Iorga, deşi şi-a declarat adeziunea la *şcoala critică* patronată ştiinţific de vestita triadă: Iorga-Bogdan-Onciul, nu a obţinut o bursă pentru specializarea în străinătate în domeniul *orientalisticii*, fiind preferaţi mereu alţi candidaţi. În 1904 a făcut o altă încercare, solicitându-i decanului Ioan Bogdan sprijinul pentru obţinerea bursei „Hillel", însă acesta din urmă i-a răspuns, neutru, să se prezinte la concursul pentru obţinerea ei, înzestrat cu toate cunoştinţelor necesare (limbile latină şi greacă)[350].

La cumpăna dintre secolele XIX-XX, profesorul Aguletti a dus o adevărată campanie de popularizare a necesităţii şi importanţei iniţierii studiului limbilor orientale în învăţământul superior românesc, a dezvoltării „studiilor orientale" şi a insistat asupra importanţei acestora pentru istoriografia românească[351]. În prima parte a contribuţiei a răspuns la întrebarea: „Ce înţelegem prin studii orientale sau orientalism?". Analizând sumar diferitele accepţiuni (geografică, istorică, filologică, culturală etc.) date termenului de *orientalism*, autorul a formulat o definiţie generică: „prin *orientalism* noi înţelegem: studiile istorice generale asupra tuturor popoarelor foste sau existând în Orient. Sub rubrica de studii orientale se vor cuprinde tot felul de cercetări istorice (pragmatice, culturale, lingvistice, artistice, religioase, politico-diplomatice, comerciale etc.) ce trebuiesc făcute asupra acelor popoare (...) care au locuit din cele mai vechi timpuri, ori locuiesc încă jumătatea estică a Asiei şi colţul nord-estic al Africii, atât de mult legat de Asia. Va fi (...) vorba despre: (...) Arabi, Tătari, Persani şi Turci, cu toate ale lor triburi (...)"[352].

În continuare profesorul Aguletti a schiţat un scurt istoric al orientalisticii în Franţa, ţară ce era, în concepţia autorului, portdrapelul preocupărilor didactico-ştiinţifice de orientalistică pe plan mondial. A punctat principalele momente ale evoluţiei noii discipline: 1795-1796, înfiinţarea şi începerea activităţii instituţiei *École Spéciale des Langues Orientales Vivantes* (Paris), unde se studiau, printre altele, limbile arabă, turcă, tătară, persană; în paralel, funcţiona şi prestigiosul *Collège de*

[349] Dorothée Sasu, *André Antalffy et les études orientales en Roumanie*, în „S.A.O.", I, 1957,Bucarest, 1958, pp.344 - 345; Dan Prodan, *L'orientaliste transylvain dr. Andrei Antalffy*, în „T. R.", vol. V, no. 1 /Spring 1996, Cluj-Napoca, pp. 90-93; dr. Andrei Antalffy, *Sistemul religios al Islamului*, în „Scânteieri", anul I, nr. 5 - 6 / 1938, Tg. Mureş, pp. 6 - 9.
[350] Al. Zub, *op. cit.*, pp. 159 - 160.
[351] Th. Avr. Aguletti, *Asupra însemnătăţii studiilor orientale, cu privire la specială la români*, Bucureşti, 1897, 40 p.
[352] *Ibidem*, pp. 5 -9.

France, unde se studiau limbile orientale „moarte şi savante". La 1 aprilie 1822 orientaliştii francezi au întemeiat *Société asiatique*, cu celebrul periodic „Journal asiatique"; transformarea lecţiilor practice de la *École Spéciale*... în cursuri savante, sporirea numărului catedrelor de specialitate şi diversificarea acestora. Numeroase au fost momentele de bilanţ (1833; 1841; 1854-1855; 1883), dar şi de trasare a coordonaleor viitoarei activităţi: studierea limbilor orientale vii era deosebit de necesară politicii, intereselor militaro-strategice şi comerţului Franţei în S.-V. Asiei şi în N. E. Africii. Mai mult decât atât, această intensă activitate a asigurat primatul Franţei în pregătirea didactico-ştiinţifică a cursanţilor veniţi din numeroase ţări europene, un înalt nivel al travaliului ştiinţific orientalistic, cât şi onorarea orgoliului naţional francez[353]. Această sumară trecere în revistă a evoluţiei orientalisticii franceze în secolul al XIX-lea a fost prima încercare de acest fel din istoriografia românească, însemnând o modestă deschidere spre un domeniu ce va interesa în anii următori şi pe alţi istorici şi filologi români.

La sfârşitul studiului său, autorul a insistat „asupra însemnătăţii speciale (pentru români) a orientalismului", subliniind următoarele aspecte: studiile orientale pot contribui la cercetarea şi scrierea istoriei poporului român şi a relaţiilor cu populaţiile şi popoarele venite din sau aflate în Orient, şi pe calea studiilor orientale naţiunea română va intra în concertul naţiunilor europene"; studiile orientale slujesc intereselor politice, diplomatice, culturale, comerciale ale României în Orient. Istoria religiilor ce şi-au avut originea în Orient nu poate fi studiată şi înţeleasă fără aportul cercetărilor de orientalistică; studiile orientale pot contribui la aflarea identităţii de sine, a profilului moral etc. a poporului român. „*Numai studiile orientale au putinţa de a ne da cheia documentelor turco-arabe, precum şi a tuturor izvoarelor de informaţii de această natură, privitoare la istoria noastră naţională*(subl. D.P.)"[354] .

Trebuie să subliniez faptul că Th. Avr. Aguletti a particularizat, în cadrul sferei studiilor orientale, „studiile turceşti" sau „studiile turco-arabe", realizate sub raport lingvistic sau istoric, „cu extindere la toate fracţiunile etnice musulmane", prin care studii „vom fi în măsură să explorăm acea avuţie de izvoare care, poate, va arunca lumină asupra trecutului nostru". A mai atras atenţia asupra numeroaselor „acte, hatişerifuri, hatihumaiunuri, documente de tot felul, (ce) zac sub colbul archivelor turce, de nimeni cercetate. Întregi dosare politico-diplomatice, cu privire la principatele noastre, ne sunt necunoscute. *Şi de ce mare interes ne-ar fi!*(subl. D. P.)"[355]. A subliniat necesitatea efectuării de cercetări în arhivele otomane, depistării, traducerii, analizei critice şi folosirii documentelor otomane în scrierea istoriei românilor şi a relaţiilor româno-otomane. Deşi nu a folosit în mod explicit formula „studii turcologice" sau „turcologie", autorul a înţeles necesitatea compartimentării sferei orientalisticii, datorită extensiunii acesteia în decursul anilor şi a apariţiei necesităţii specializării în studiul diferitelor spaţii geo-etno-istorice. Pentru români, prioritate avea „lumea otomană", ce putea fi investigată prin „studii turceşti" sau „turco-arabe"; de aici şi până la „studiile turceşti" sau „turcologie", efectuate de turcologi, nu era decât un pas (o problemă de terminologie), ce va fi făcut în anii următori.

Considerând că prin broşura de popularizare din 1896 „un reviriment s-a operat în opinia intelectuală a ţării", autorul a publicat un articol-rezumat (al ideilor

[353] *Ibidem*, pp. 13 - 25.
[354] *Ibidem*, pp. 27 -40.
[355] *Ibidem*, pp. 38 - 37.

exprimate anterior) în ziarul „România Jună", insistând asupra interesului practic pe care ar trebui să-l manifeste românii pentru „studiile orientale „[356]. Nici de data aceasta nu a folosit termenii de „turcologie" sau de „turcolog".

Ulterior, Th. Avr. Aguletti a revenit cu *Câteva considerații generale istorico-linguistice asupra limbilor arabă, persană, turcă*[357], în care a încercat să prezinte unele noțiuni introductive la studiul acestor limbi vitale pentru progresul turcologiei. După câteva considerații istorico-filologice generale despre cele trei limbi[358], a insistat, din punct de vedere gramatical, asupra limbilor amintite: araba ("dintre cele trei limbi [...], *araba* constituie baza familiei linguistice musulmane")[359], persana ("al doilea rol de frunte în cercul limbilor musulmane îl joacă *persana modernă*, ramificație a grupei arice iraniene")[360] și turco-osmana ("grupa principalelor limbi numite musulmane se completează desăvârșit numai prin *limba turcă* [subl. D.P.]")[361]. În concluzie a subliniat elementele comune ale acestor trei limbi diferite prin origine lingvistică: un trecut comun politico-literaro-religios, scrierea cu alfabet arab, preluările și influențele reciproce în domeniul vocabularului[362].

Autodidact în studiul celor „trei limbi numite musulmane", pentru elaborarea ultimei contribuții a folosit diferite manuale de gramatică ale acestor limbi și, mai ales, lucrarea în trei volume elaborată de Lazăr Șăineanu și publicată în 1900[363], despre care, însă, nu a amintit nimic. Nu a folosit, nici de data aceasta, termenii de „turcologie" sau de „turcolog".

E greu de precizat, fără referiri documentare, memorialistice, bibliografice etc., în ce măsură profesorul Aguletti, prin contribuțiile sale de popularizare (1896; 1900; 1901), a reușit să creeze „în pătura noastră intelectuală" un curent favorabil preocupărilor și studiilor de *orientalistică-turcologie*, după cum el însuși a pretins. Nicolae Iorga și Lazăr Șăinenau, ei înșiși cu temeinice stagii de pregătire în lumea științifică germano-franceză, nu au avut nevoie, evident, de astfel de „îndemnuri". Tânărul și entuziastul Andrei Antalffy a fost îndrumat și sprijinit de savantul Balint Gabor, mentorul său, profesor la Universitatea din Cluj. E posibil ca asupra lui Gh. Popescu-Ciocănel studiile lui Th. Avr. Aguletti să fi avut o anumită influență. Nu trebuie eliminată nici posibilitatea ca însuși N. Iorga să-i fi sugerat studentului Gh. Popescu-Ciocănel, la sfârșitul secolului trecut, să studieze limbile, culturile și civilizațiile Orientului musulman, așa cum procedase și cu studentele Lucreția Gane și Emilia Cioran, pe care le îndrumase să trateze, în lucrările lor de licență, subiecte referitoare la istoria relațiilor româno-otomane în evul mediu.

Deși nu a reușit să-și vadă visul cu ochii (specializarea la Paris în domeniul *orientalisticii*, crearea și ocuparea unei cariere universitare de profil), exemplul profesorului Th. Avr. Aguletti, autor și al unor manuale de istorie pentru clasele secundare, este edificator în ceea ce privește înțelegerea necesității și importanței „studiilor orientale pentru români" și popularizarea acestei stări de fapt, dar și al nereușitei atingerii acestui deziderat științifico-didactic. De altfel, acest „modest soldat de jertfă", după expresia lui N. Iorga,

[356] Idem, *Românii și studiile orientale*, în „România Jună", 1900, București.
[357] București, 1901, 22 p.
[358] *Ibidem*, pp. 5 - 11.
[359] *Ibidem*, pp. 11 - 14.
[360] *Ibidem*, pp. 15 - 17.
[361] *Ibidem*, pp. 17 - 19.
[362] *Ibidem*, pp. 20 - 22.
[363] Lazăr Șăineanu, *Influența orientală asupra limbei și culturei române*, 3 vol., București, 1900.

necesar, dar şi compătimit, a eşuat şi în încercarea de a întemeia, împreună cu alţii, o revistă de semitologie la Bucureşti[364] .

Din categoria interpreţilor şi funcţionarilor din Ministerul de Externe al României, din consulatele româneşti din Imperiul otoman, a diplomaţilor şi oamenilor de cultură români formaţi în şcolile din statul otoman, amintim pe: Constantin Petrescu, Adam V. Cotula, I. B. Seni, N. Papahagi, Gh. Iogu, N. Batzaria, Teofil Löbel, Nicolae Mişu, dr. Ibrahim Themo, Mustafa H. Abdurrahman, H. Dj. Siruni.

A *doua* direcţie de evoluţie, patronată de unii intelectuali români cu funcţii de conducere în ministerul de resort, susţinea necesitatea înfiinţării de catedre şi de cursuri universitare pentru studiul limbilor islamice în universităţile româneşti. Am amintit anterior că în bugetul Universităţii din Bucureşti pe anul financiar 1906-1907 a fost introdus un post de conferenţiar pentru studiul limbilor islamice: arabă, persană, turcă. Orientalistul Gh. Popescu-Ciocănel a încercat să ocupe această catedră, dar nu a reuşit; ulterior a fost transformată în catedră de filologie bizantină[365].

Şi N. Iorga a încercat să sensibilizeze opinia publică românească în ceea ce priveşte percepera utilităţii şi necesităţii înfiinţării unor catedre pentru studiul limbilor orientale în ţara noastră, să capteze interesul şi bunăvoinţa unor **mecena** pentru înfiinţarea unor burse în străinătate destinate studiului limbilor orientale. Şi sublinia cu regret o realitate cel puţin jenantă, dacă nu chiar ruşinoasă: „Închei cu o dorinţă, cari mi se pare *foarte îndreptăţită*.(...) Lăsându-ne toată averea sa de un milion [de lei], răposatul Grigore Buiucliu s-a gândit - a spus-o expres în testament - ca din venituri *să să creeze burse pentru studiul limbilor orientale. De acest studiu avem azi cea mai mare nevoie*. E în adevăr o *ruşine pentru noi* , cari ne aflăm la hotarul civilizaţiilor asiatice şi cari am stat veacuri întregi în legătură cu Osmanlâii, de origine, de limbă, în parte şi de instituţii orientale, pentru noi cari am avut aşa de mult a face cu tătarii, cari am găzduit de la întemeierea Principatelor pe armeni, *să n-avem nici* o *catedră în învăţământul superior pentru studii orientale, că orientaliştii ne lipsesc* în aşa grad, încât trebuie să recurgem pentru traduceri de acte turceşti la evreii din Minister (...). *E* o *pagubă reală că nu puteam întrebuinţa* o *sumă de izvoare scrise în aceste limbi* (...), că nu putem publica materialul turcesc aflător chiar în biblioteca noastră [a Academiei Române-subl. şi compl.-D.P.]"[366]. Încheia cu formularea unui imperativ stringent: *„În cel mai scurt timp va trebui să căutăm a recâştiga şi aici terenul pierdut* [subl. – D.P.]"[367]. Dar declanşarea primei conflagraţii mondiale a împiedicat materializarea, în folosul unor bursieri români, a lăudabilelor prevederi testamentare ale răposatului Grigore Buiucliu.

Preocupat să clarifice rolul şi locul istoriei românilor în spaţiul istoric înconjurător şi în istoria universală, Iorga a formulat şi propus „un concept integrator: Europa Sud-Orientală"[368], pentru studiul acestui areal geo-politic, istoric, cultural etc.

---

[364] Ion Matei, *Notes*, p. 112; Constantin Şăineanu, *Amintiri*, pp. 47 - 48.

[365] M.M. Alexandrescu - Dersca Bulgaru, *Les Études*, p. 353; Ion Matei, *Notes*, p. 112; „C.L.", an XLI, nr. 10 / Octombrie 1907, Bucureşti, p. 1036.

[366] N. Iorga, *Armenii şi românii: o paralelă istorică* în „A.A.R.M.S.I.", s. II, t. XXXVI, 1913, m.1, Bucureşti, extras, p. 37.

[367] *Ibidem*, p. 38; vezi şi Barbu Theodorescu, *Nicolae Iorga*², p. 215, nr. 336.

[368] Al. Zub, *op. cit.*, cap. VIII, subcap. 9, pp.233 - 244.

înfiinţând, după numeroase şi insisitente demersuri, trecând peste multiple piedici şi animozităţi, primind variate adeziuni şi promisiuni de colaborare, un *Institut pentru studiul Europei Sud-Est Orientale* (10 noiembrie 1913).

Fiind o iniţiativă **personală** a marelui savant român (regele Carol I a privit cu suspiciune noua şi originala instituţie, acceptând cu greu, împreună cu guvernul liberal condus de I. I. C. Brătianu, să-i acorde patronajul lor pur nominal, nicidecum financiar[369], iar I. G. Duca, ministrul Culturii şi Instrucţiunii Publice de atunci, cu pesimism, deşi o considera totuşi interesantă[370]), a avut la origine o idee şi o dimensiune politică, pe baza realităţii politice sud-dunărene din vara şi toamna anului 1913.

Pacea încheiată la Bucureşti în acest an a consacrat poziţia dominantă a României în regiune şi faptul că diferendele politico-teritoriale sud-dunărene s-au aplanat prin eforturile proprii ale statelor din zonă, fără imixtiunea marilor puteri europene. A fost o pace zonală, realizată doar de statele din această regiune. N. Iorga a înţeles valoarea geografico-istorico-diplomatică a acestui precedent, conceptualizându-l: necesitatea întăririi solidarităţii politice sud-est europene, pentru a rezista marilor imperii vecine şi presiunilor exercitate de ele (din acest motiv, întemeietorul a încercat să obţină de la început sprijinul moral şi material al guvernelor din zonă); diminuarea tensiunilor naţionale din acest spaţiu prin conştientizarea apartenenţei lor la o civilizaţie cu rădăcini comune, ce se impuneau a fi studiate metodic, subliniindu-se interesele comune, solidarizante. Fundamentul traco-illiric al zonei, peste care s-au suprapus structuri greceşti, romano-bizantine, slave, bulgare, sârbe, otomane, româneşti etc. se cuvenea să devină un factor de dialog, înţelegere şi echilibru. Trecutul şi ineresele comune zonale trebuiau să se situeze deasupra micilor neînţelegeri şi duşmănii locale,atât de mult exploatate anterior de marile puteri europene. Micile diferende teritorial-naţionale trebuiau conciliate şi aplanate, deoarece situaţia tensionată din Europa putea să se răsfrângă negativ şi dramatic asupra Europei Sud-Orientale, cum s-a întâmplat de multe ori în trecut[371].

Prin infiinţarea institutului şi prin activitatea desfăşurată în cadrul său, N. Iorga mai urmărea să intensifice popularizarea cauzei naţionale româneşti şi să câştige înţelegerea şi simpatia popoarelor şi statelor din sudul Dunării[372]. Savantul român a dorit şi a militat ca „Europa Sud-Orientală" să aparţină şi în această zonă să aibă puterea de decizie politico-diplomatică, economică, militară etc. „doar europenii sud-orientali".

---

[369] *Ibidem*, p. 236: bătrânul suveran a văzut în insolitul institut un nepermis amestec în politica externă a ţării a unei persoane particulare, chiar dacă aceasta era marele istoric N. Iorga, politică a cărei conducere Carol I înţelegea să o exercite singur; vezi şi N. Iorga, O *viaţă de om*, vol. III, p.103, Andrei Pippidi, *Rosturile primului nostru institut de studii sud-est europene* (*infra* abreviat: *Rosturile*), în „Vatra", an XVI, nr. 2 / 1986, Tg. Mureş, p. 179 / C.

[370] I.G. Duca, *Memorii*, vol. II, *Neutralitatea*, partea a II-a (1915 - 1916), ediţie şi indice adnotat de Stelian Neagoe, Editura Helicon, Timişoara, 1993, p.24: „[Nicoale Iorga] înfiinţase un Institut Sud - Est European, pe care îl socotea drept o mare operă a lui – *de fapt ideea nu era rea* – şi îi venise în minte să-i asigure un local şi o bibliotecă. Ministerul avea undeva departe, pe Calea Moşilor, o clădire ce îi convenea. Să i-o dau, să i-o dau, neapărat şi imediat! Şi i-am dat-o. Am venit cu legea în Cameră, l-am asistat şi la inaugurare, seara pe la 9, nemâncat şi plictisit"[compl. şi subl.– D.P.]

[371] *Inauguration de l'Institut. Discours du professeur N. Iorga (24 Janvier n. st.)*, în „B.I.É.E.S.O.", Ière année, no.2 / 1914, Bucarest, pp. 42 - 46; Al. Zub, *op. cit.*, p. 236; Valeria Costăchel, *N. Iorga aşa cum l-am cunoscut*, în vol. *N. Iorga, omul şi opera*, vol. II, coordonatori Gh. Buzatu şi C. Gh. Marinescu, Editura „Plumb", Bacău, 1994, pp. 236 - 239.

[372] Andrei Pippidi, *Rosturile*, p.179 / C.

În actul de întemeiere s-a stabilit: institutul nou creat era *liber, neguvernamental*, în afara influenței factorului politic. Scopul fondării sale era:"(...) să provoace, să îndrumeze, să ajute și să organizeze cercetările privitoare la toate țările și națiunile din regiunea carpatică și din cea balcanică, ținând sema de tradițiile și interesele actuale românești". Activitatea institutului va consta în pregătirea practică a reprezentanților oficiali ai României și ai altor țări din zonă, indiferent de rang, a specialiștilor în istorie, a corespondenților de presă etc.. Pentru aceasta vor fi organizate cursuri, seminarii și conferințe de istorie, geografie, etnografie, literatură, folclor, predarea practică a „limbilor europene sud-orientale": bulgară, sârbă, greacă, albaneză, maghiară, *turcă*. Se vor elabora comunicări, lucrări și eventuale monografii științifice publicate în *anuarul institutului,* „Bulletin de l'Institut pour l'Étude de l'Europe Sud-Orientale". Pentru *cursul practic de limbă turcă* s-au oferit orientalistul Gh. Popescu-Ciocănel și studentul macedonean I. Sarmanioti, dar nu s-au ținut lecții nici în semestrul februarie-iunie 1914, nici în perioada neutralității (anii universitari 1914-1915 și 1915-1916), cu atât mai puțin în anii participării României la primul război mondial și la campania din Ungaria: 1916-1919[373].

Condiții subiective și obiective nefavorabile au făcut ca activtiatea științifică-didactică în cadrul institutului în primii 5-6 ani de la înființarea sa să fie modestă, ea reducându-se treptat doar la eforturile și realizările lui N. Iorga, care elabora în cea mai mare parte și „Bulletin"-ul instituției. Iorga nu a reușit să adune și să organizeze în cadrul institutului o echipă de specialiști care să efectieze cercetările științifice inter- și pluridisciplinare pe care el însuși le proiectase și anunțase anterior. Trebuia pregătit întâi climatul științific, cultural și moral necesar, apoi formată îndelung o echipă de specialiști, însăși principala funcție, menire și chezășie de durată a institutului. Dar nu venise încă vremea pentru această nobilă misiune și dorită finalitate.

Și prin această întreprindere apar clar conturate preocupările lui N. Iorga față de sud-estul Europei, zonă fostă otomană timp de peste jumătate de mileniu. În discursul inaugural, fondatorul a conturat vasta perspectivă inter- și pluridisciplinară a programului său de cercetare, prefigurând o nouă etapă în studierea sud-estului european, caracterizată prin instituționalizarea activității în echipă, posterioară etapei travaliului său individual, finalizat parțial prin propriile sinteze de istorie bizantină, otomană, a popoarelor balcanice etc., sau ale altor savanți sud-dunăreni. Gândind și acționând astfel, savantul român a încercat să reconcilieze și să integreze perspectiva istorică locală, sud-est europeană cu și în aceea mai largă, mai vastă, de istorie a lumii[374].

Institutul nu a fost cauza acestor preocupări, ci *ocazia* instituționalizării și oficializării acestora în România în lunile premergătoare declanșării primei conflagrații mondiale. Acest institut, ce a adus faimă și prețuire ilustrului întemeietor și țării sale, era primul și singurul de acest fel din România și unul din cele mai importante din zona ce constitutia obiectul său de studiu[375].

[373] N. A. Constantinescu, *Dare de seamă asupra întemeierii și activității Institutului pentru studiul Europei Sud - Estice*, București, Editura I.S.E.E.O., 1926, pp. 3 - 4; *passim.*

[374] Vezi și considerațiile lui Al.. Zub *op. cit.*, pp.236 - 237.

[375] Nivelul și intensitatea preocupărilor științifico - politice din statele Europei Centrale, apusene și estice pentru zona sud - estică a bătrânului continent, raporturile personale ale lui N. Iorga cu savanții europeni și, mai ales, sud-dunăreni etc. au fost analizate de Andrei Pippidi în studiul său *Pour l'histoire du premier Institut des Études Sud-Est Européennes en Roumanie* (I), în „R.É.S.E.E.", XVI° année, no.1 / 1978, Bucarest, pp.139 - 156.

Am constatat că în intervalul dintre Independenţă (1878) şi Marea Unire (1918) unii titraţi români s-au iniţiat în studiul limbilor islamice în diferite centre universitare de tradiţie (Paris, Viena, Cairo), cu stagii de perfecţionare şi documentare la Istanbul şi Leipzig, iar numeroşi români sud-dunăreni au absolvit şcoli medii şi superioare cu predare în limba turco-osmană din Istanbul şi / sau din alte centre ale imperiului. Tot mai mulţi intelectuali au înţeles necesitatea şi importanţa studierii limbilor islamice pentru români şi a înfiinţării unor catedre universitare în România pentru punerea în practică a acestui deziderat. Deşi în 1907 a eşuat încercarea de a se înfiinţa o astfel de catedră la Universitatea din Bucureşti, nici un orientalist român nereuşind să o onoreze, N. Iorga a introdus *cursul practic de limbă turcă* în cadrul programului activităţii didactico-ştiinţifice al institutului întemeiat de el (1913-1914), însă fără o finalitate practică în următorii 5-6 ani. Rămânea valabilă doar ideea, intenţia şi înţelegerea; materializarea şi finalizarea s-au lăsat aşteptate însă câţiva ani[376].

I. 5. Preocupări de orientalistică-turcologie în domeniul etnografico-istoric

Existenţa unei populatii turco-tătaro-găgăuze în România (în special în Dobrogea) şi a unei etnii româneşti la sudul Dunării, în Imperiul otoman, a stârnit interesul oamenilor de cultură români, care, urmărind finalităţi ştiinţifice şi /sau naţional-propagandistice, au efectuat cercetări şi au elaborat studii despre trecutul şi prezentul acestor populaţii, locul şi rolul lor în cadrul social-economic, politic, cultural-lingvistic al statului în care locuiau.

Nicolae Papahagi i-a prezentat ca pe românii din Imperiul otoman[377] din punct de vedere istoric, social, economic, cultural, demografic. Monografia, cu un evident

[376] Iată cum caracteriza, peste două decenii, N. Iorga împrejurările înfiinţării Institutului:"Mi se părea (...) că prestigiul incontestabil pe care România îl câştigase prin pacea de la Bucureşti şi prin menţinerea tratatului (...) ar putea servi ca să refacem acea mare şi continuă influenţă, binefăcătoare timp de mai multe secole, pe care o exercitaserăm asupra coreligionarilor noştri căzuţi în robie turcească. Vedeam înainte o bună conlucrare între vecini, care (...) ar împiedica toate nenorocirile pe care le adusese în decursul secolului al XIX-lea învecinata rivalitate dintre ruşi şi austrieci (...).
Pentru aceasta am întemeiat la noi, unde lipsea orice interes pentru problemele cele mai însemnate şi interesele noastre cele mai vizibile în vecinătatea noastră imediată, Institutul pentru studiul Europei sud-orientale. Îmi asociasem pe Murgoci (...) şi pe Pârvan (...). Inaugurarea, în acea toamnă de mari prefaceri a anului 1913, s-a făcut cu solemnitate, la Fundaţia Carol, fiind de faţă toţi reprezentanţii acelor ţări care cu câteva săptămâni în urmă se sfâşiaseră cu atâta ură. Telegramele către Suveranii de peste Dunăre au provocat răspunsuri pline de făgăduieli pentru viitor, cea mai caldă fiind a regelui Bulgariei, cea mai sinceră a regelui Serbiei. Moştenitorul grecesc a trimis câteva cuvinte bune. Singur regele Carol s-a ţinut în cea mai absolută rezervă: doar ceea ce făcusem era un amestec obraznic în acel domeniu al politicii externe româneşti a cărei cârmă înţelegea s-o păstreze el însuşi şi el singur.
Fără venituri altele decât ce dădea, pentru tipărirea unui buletin în limba franceză, statul, institutul, care avea în program cursuri de limbă, conferinţe de istorie, geografie, şi etnografie (...), apoi crearea unei biblioteci care, necercetată, este şi astăzi, îmbogăţindu-se necontenit, ca şi eventuale excursii, s-a aşezat foarte modest, în câteva odăi din rândul de sus al unei părăsite case a Ministerului Instrucţiunii. Numai pe urmă am căpătat curtea pustie şi părăginită a acestei proprietăţi, unde am făcut să se ridice maghemiţele care ne-au dat un buget atât de important, aşteptând momentul, după război, când am putut adăugi clădirea însăşi, pe care nici până astăzi, în indiferenţa guvernelor ce s-au succedat, n-am putut-o reface. Publicaţia noastră, care se va transforma, mult mai târziu, într-o revistă, a căpătat însă destul de repede o vază de care puteam fi mândru. La început, n-au lipsit nici colaboraţii sârbeşti" (N. Iorga, *O viaţă de om*, vol. III, pp. 102 - 104).
[377] Nicolas Papahagi, *Les Roumains de Turquie*, l'Imprimerie „Eminesco", Bucarest, 1905, 184 p. Monografia a fost structurată în următoarele subcapitole: Originea românilor din Turcia (pp. 9 - 13); Românii din Pind (pp. 14 - 21); Principatele valahe din Pind (pp.22 - 20); Privilegiile Românilor din Pind (pp.30 - 35); Măreţia românilor faţă de elenism (pp.36 - 46); Influenţa elenismului asupra românilor din Macedonia (pp. 47 - 53); Renaşterea conştiinţei

caracter propagandistic, era adresată străinătăţii şi reprezenta o adevărată „carte de vizită" a conaţionalilor noştri sud-dunăreni în faţa lumii întregi, într-un moment în care imperiile multinaţionale mai existau încă, iar problemele naţionale din statul sultanilor îşi aşteptau de sute de ani rezolvarea.

Orientalistul ploieştean Gh. Popescu-Ciocănel a oferit o imagine de ansamblu asupra populaţiilor musulmane din Dobrogea[378] la începutul secolului al XX-lea, în mijlocul cărora avea să-şi desfăşoare activitatea didactico-ştiinţifică, edilitară, aproape un deceniu. Elaborată în perioada studiilor de orientalistică din capitala Franţei şi publicată într-o prestigioasă revistă franceză de specialitate, contribuţia sa a fost prima de acest gen în istoriografia românească a problemei, cercurile ştiinţifice europene având posibilitatea să se informeze în legătură cu acest subiect de la o sursă competentă şi autorizată. Deşi lucrare de popularizare, a fost elaborată în spirit ştiinţific, orientalistul român efectuând călătorii de studii în mijlocul acestor grupuri minoritare musulmane din Dobrogea.

După cum a precizat editorul francez al revistei, Gh. Popescu-Ciocănel pregătea în acea perioadă o importanţa lucrare despre limba, literatura şi obiceiurile musulmanilor din România, din care vedea lumina tiparului, deocamdată, această prezentare generală, ce oferea o imagine de ansamblu, clară şi precisă, a problemei studiate.

Existau în România supuşi musulmani: turci, tătari, arabi, găgăuzi, aşezaţi în majoritatea covârşitoare în Dobrogea; în secolul al XIII-lea s-a organizat prima colonie musulmană în această provincie; începând cu secolul al XV-lea, s-au întemeiat numeroase aşezări-colonii de musulmani pe teritoriul dintre Dunărea inferioară şi Marea Neagră. Cei mai numeroşi dintre musulmani, turcii, ocupau locul al IV-lea între minorităţile etnice din Dobrogea, aproximativ 12.000 de locuitori după anul 1900. Ei au fost mult mai numeroşi, dar au imigrat treptat, după 1878, în Imperiul otoman; în continuarea acestor consideraţii generale, autorul a realizat o succintă trecere în revistă a istoriei Dobrogei otomane[379].

Gh. Popescu-Ciocănel a insistat asupra principalelor grupuri etnice musulmane, oferind sumare descrieri ale: *turcilor*: aspect fizic general, ocupaţii, aşezări şi condiţii de viaţă, ceremonii la naştere, căsătorie, moarte[380]; *tătarilor*: privire generală, aşezări, obiceiuri şi cutume[381]; *găgăuzilor*: se cunoşteau puţine lucruri despre ei; numele acestui grup etnic a căpătat conotaţie peiorativă de „proşti"; erau cei mai puţin inteligenţi dintre locuitorii Dobrogei; vorbesc limba turcă populară, dar sunt de religie creştină ortodoxă[382]; *arabilor* : 145 de familii s-au stabilit în sudul Dobrogei la mijlocul secolului al XIX-lea[383].

Este discutabilă includerea găgăuzilor în categoria populaţiilor de origine *musulmană* din Dobrogea; de asemenea, în lipsa unor informaţii şi izvoare ştiinţifice

naţionale (pp.54 - 65); Elenismul (grecismul - n. D. P.) în Turcia (pp.66 - 76); O nouă afirmare a cauzei române în Turcia (pp.78 - 88); Intoleranţa elenismului (pp.89 - 102); Progresele propagandei româneşti (pp.103 - 114); Problema religioasă a românilor din Turcia (pp.115 - 128); Drepturile istorice (pp.129 - 138); Statistica românilor din Turcia (pp.139 - 152: în anul 1894 existau c. 1.057.000 de aromâni); Viaţa economică, socială şi intelectuală a românilor din Turcia (pp.153 - 166); Românii din Thessalia (pp.167 - 171); Privire de ansamblu (pp. 172 - 184).

[378] Gh. Popescu-Ciocănel, *Populations musulmanes de la Roumanie*, în „Revue du Monde Musulman", I° année, volume I, no.2 / Décembre 1906, Paris, pp. 183 - 197.

[379] *Ibidem*, pp. 183 - 189.

[380] *Ibidem*, pp. 190 - 193.

[381] *Ibidem*, pp. 193 - 196.

[382] *Ibidem*, pp. 196 - 197.

[383] *Ibidem*, p. 197

despre găgăuzi, autorul a redat ecourile tradiţiei populare româneşti, ce-i prezenta pe aceştia într-o ipostază total nefavorabilă.

Prin contribuţia sa, mai mult o lucrare de popularizare, Gh. Popescu-Ciocănel a propus în ţara noastră un subiect de cercetare ştiinţifică ce va cunoaşte noi şi variate abordări în perioada interbelică şi asupra căruia atenţia istoricilor români şi străini nu a încetat să se îndrepte nici în ziua de astăzi.

Bazându-se pe experienţa directă a cinci ani de activitate didactico-ştiinţifică în mijlocul populaţiilor türcice din centrul şi sudul Dobrogei, orientalistul Gh. Popescu-Ciocănel a revenit asupra grupului etnic găgăuz din această zonă geografică, elaborând în 1912 o monografie istorico-etnografică[384]. În această contribuţie autorul a adunat mărturii documentare şi narative referitoare la originea acestei vechi populaţii turceşti; la acestea s-au adăugat observaţiile personale asupra vieţii cotidiene a găgăuzilor. Deşi unele identificări etno-toponimice au fost forţate iar altele amendate de cercetarea istorică ulterioară, deşi s-au reluat unele idei false, preconcepute, despre găgăuzi, încercarea de monografie a orientalistului român a fost prima de acest gen din istoriografia românească a problemei, cu erorile, dar şi cu meritele inerente oricărui început. Unele informaţii cuprinse în aceste contribuţii au fost folosite de orientalistul german Theodor Menzel[385]. Concepţia şi maniera generală de prezentarea a populaţiei găgăuze şi a trecutului ei au provocat, peste patru decenii, indignarea turcologului român găgăuz Mihail Guboglu, care le-a respins ca fiind subiective şi nefondate, cu informaţii eronate[386].

Ştefan Georgescu a revenit asupra problemei controversate a găgăuzilor şi a originii lor[387], trecând în revistă, la începutul studiului său, principalele izvoare istorice referitoare la aceştia şi ipotezele despre originea lor etno-istorică, declarându-se adeptul ipotezei originii pecenego-cumane a găgăuzilor[388]. După punctarea principalelor momente din istoria migraţiilor şi luptelor pecenegilor şi cumanilor[389], autorul a precizat arealul de locuire al găgăuzilor: sudul Basarabiei, Dobrogea, nord-estul Bulgariei până în regiunea Vama inclusiv[390]. Şt. Georgescu a lăsat o descriere în culori sumbre a portretului fizico-moral al găgăuzilor; deşi vorbeau limba turcă populară şi aveau obiceiurile, tradiţiile, portul etc. asemănătoare cu ale turcilor, erau creştini ortodocşi, uneori până la fanatism[391]. Lipsa alfabetului, a literaturii şi istoriei scrise îngreunau foarte mult cercetarea trecutului acestei populaţii de origine mongolico-pecenego-cumană, a conchis autorul[392].

Contribuţia lui Ştefan Georgescu, superioară, prin concepţie, metodă de cercetare ştiinţifică şi concluzii, celor elaborate de Gh. Popescu-Ciocănel, a fost folosită şi citată în istoriografia românească interbelică a problemei, exemplele cele mai elocvente fiind preotul Mihai Ciachir (care a studiat modul de viaţă al găgăuzilor din sudul Basarabiei[393]) şi tânărul licenţiat pe atunci Mihail Guboglu (el însuşi

[384] Idem, *Găgăuzii*, Bucureşti, 1912.
[385] Th. Menzel, *Gagauzes*, în *l'Encyclopédie de l'Islam*, vol. II, 1927, La Haye, pp. 134 - 135.
[386] M. Guboglu, *Orientalistica română*, p. 333; idem, *Contributions roumaines*, p.468.
[387] Ştefan Georgescu, *Găgăuzii şi originea lor*, în „V. R.", an VIII, vol. XXIX, nr. 6 / Iunie 1913, Iaşi, pp. 366 -377.
[388] *Ibidem*, pp. 366 - 367.
[389] *Ibidem*, pp. 367 - 371.
[390] *Ibidem*, pp. 371 - 373.
[391] *Ibidem*, pp. 374 - 376.
[392] *Ibidem*, pp. 376 - 377.
[393] Mihai Ciachir, *Originea Găgăuzilor*, II, în „V. B.", an III, nr.5 / mai 1934, Chişinău, pp. 3 - 4 (259 - 260), întreg articolul la pp. 3 - 20 (259 - 276).

găgăuz din Ceadâr-Lunga), cu o teză de licenţă despre *Găgăuzii în lumina istoriei*, Cernăuţi, octombrie 1938[394]).

B. P. Haşdeu, studiind originile localităţii Craiova, a analizat şi mărturiile istorice despre cumanii şi pecenegii aşezaţi în Ţara Românească, susţinând că aceştia erau „neamuri turanice" din grupul turco-tătar, că vorbeau un dialect înrudit cu cel al otomanilor, oferind şi 11 exemple de cuvinte româneşti cu corespondentele lor în cumană şi turcă. A identificat şi unele toponime de origine cumană din zona extracarpatică şi a descris ceremonialul asiatic al înmormântării la cumani[395].

Ilie Gherghel, modestul contracandidat al dr. Ioan Nistor la nominalizarea pentru calitatea de titular al catedrei de „Istorie a Europei sud-estice, cu deosebită consideraţie asupra istoriei românilor" de la Facultatea de Litere şi Filosofie a Universităţii din Cernăuţi (1912)[396], a studiat timp de peste un deceniu ecourile, în izvoarele istorice ale epocii, ale locuirii temporare a cumanilor în spaţiul carpatic. El a dovedit cu mărturii documentare şi cronistice că această populaţie turanică a fost menţionată, în secolele XI-XIII, sub diferite nume: „Valwen", „Khardesh", „Parthi", „Kedar", „Kâpceak" [397].

Deşi mult mai modeste decât în alte domenii ale orientalisticii-turcologiei româneşti, preocupările etnografico-istorice au atras atenţia asupra locuitorilor de origine türcică a României, musulmani (turci şi tătari) sau creştini ortodocşi (găgăuzi). S-a deschis astfel un promiţător câmp de cercetare inter- şi pluridisciplinară, ce-şi va lărgi orizontul în perioada interbelică, când Basarabia şi sudul Dobrogei, unde locuiau grupuri compacte ale acestor minorităţi, vor reintra în componenţa statului naţional unitar român.

I. 6. Preocupări de orientalistică-turcologie în domeniul lexical-lingvistic

Vecinătatea şi legăturile complexe, pe multiple planuri, româno-otomane în evul mediu şi în epoca modernă au determinat influenţe lexicale otomano-orientale în vocabularul românesc şi împrumuturi româneşti în limba turco-osmană. Aceste împrumuturi bilaterale de cuvinte, mai numeroase din limba turco-osmană în limba română şi mai reduse numeric viceversa, au făcut ca în vechile documente şi texte istorico-literare româneşti, precum şi în literatura noastră populară, să existe un număr relativ numeros de cuvinte şi expresii de origine osmano-orientală. Cu trecerea timpului, sensul şi echivalenţa unora dintre ele s-au uitat, ajungând să fie folosite *ad litteram* într-un context literar-gramatical neadecvat. A apărut astfel necesitatea identificării, studierii şi catalogării acestor împrumuturi lexicale, o etapă obligatorie în cercetarea influenţelor orientale asupra limbii, culturii şi societăţii româneşti.

---

[394] M. Guboglu, *Orientalistica română*, p. 331; idem, *Contributions roumaines*, p.469.
[395] B.P. Haşdeu, *Originile Craiovei, 1230 - 1400*, în vol. *Oltenescele*, Editura Librăriei S. Samitca, Craiova, 1884 (155 p.), pp. 51 - 76; 91 - 104.
[396] Al. Zub, *op. cit.*, p.161; Ion Nistor, *Istoria Basarabiei*, ediţie şi studiu bio-bibliografic de Stelian Neagoe, Editura Humanitas, Bucureşti, 1991, pp. X - XI.
[397] Ilie Gherghel, *Cercetări privitoare la nomenclatura comanilor*, părţile I - II, în „Tinerimea Română", Bucureşti, 1899, pp. 263 - 264; 1900, pp.387 - 388; III - IV, în „Arhiva", Iaşi, 1905, pp. 357 - 359; 1910, pp. 124 - 126; V - VI - VII, în „R. I. A. F.", vol. XVI, 1915-1922, Bucureşti, pp.187 - 194 (vezi şi „D. R.", III, 1922 - 1923, Cluj, p.1070).

Începând cu mijlocul secolului al XIX-lea, lingviştii români, care au studiat neologismele intrate în limba română, au acordat atenţia cuvenită şi cuvintelor de origine otomano-orientală. Aşa au procedat Ion Heliade Rădulescu[398] şi, peste trei decenii, A. Cihac[399]. Lazăr Şăineanu l-a apreciat pe revoluţionarul-omul de cultură paşoptist ca fiind primul filolog care a amintit de elementele turceşti în limba română, atrăgând astfel atenţia asupra lor[400]. Despre a doua contribuţie acelaşi Lazăr Şăineanu a afirmat: „Lucrarea răposatului Cihac, cuprinsă în al său *Dicţionar etimologic*, conţine deja un material relativ însemnat, dar nu încă îndestulător. Despre această parte a operei sale s-ar putea zice că ea conţine prea mult şi prea puţin: prea mult întrucât, mărginindu-se a înregistra numai limba vie, a admis şi un număr de vorbe de mult ieşite din uz; prea puţin, deoarece n-a înregistrat nici măcar o treime din turcismele aflătoare în literatura noastră istorică, în special în *Cronicile* din Muntenia şi din Moldova, care, ca scrieri originale ce reproduc cu fidelitate limba epocei, merită o consideraţiune egală cu celelalte monumente ale vechii noastre literaturi"[401]. Acelaşi recenzor a considerat, pe bună dreptate, că A. Cihac a fost ajutat de orientalistul maghiar Armin Vámbéry să elaboreze subcapitolul referitor la „elementele turceşti" intrate în limba română, din volumul al II-lea al *Dicţionarului* său.

Unii oameni de cultură români s-au ocupat în mod special cu cercetarea împrumuturilor otomano-orientale în limba română, însă numai din punct de vedere lexical. Astfel, George Bariţiu, într-un articol[402] publicat în periodicul „Transilvania", a considerat că era o batjocură pentru limba daco-românească să fie alterată prin folosirea cuvintelor şi expresiilor din limba turcă, ce era, la rândul ei, un amestec între „dialectele" turcoman, persan şi arab. Cuvintele turceşti în limba română erau insulte şi „atentate" la individualitatea şi caracterul romanic al limbii române, criticul autor declarându-se împotriva folosirii exagerate a turcismelor în limba română[403]. În continuare G. Bariţiu a reluat 106 termeni turco-orientali din *Vocabularul* lui I. H. Rădulescu, pe care i-a redat *ad litteram* sau cu mici completări[404]. Prin articolul său, gazetarul transilvănean a atras atenţia asupra necesităţii purificării limbii române de „barbarisme" (turcisme) - oferind chiar o listă a acestor termeni ce trebuiau eliminaţi - şi a introducerii unor sinonime româneşti.

Un pas înainte l-au făcut Petre Ispirescu şi G. Polyzu, care au studiat împrumuturile turco-orientale în limba română[405], în special în cea populară. Petre Ispirescu, harnicul culegător, prelucrător şi editor al *Basmelor populare româneşti*, a adunat şi explicat termeni şi expresii otomano-orientale pătrunse în trecut în graiul comun, întâlnite apoi în poveştile populare româneşti.

Eruditul B. P. Haşdeu, reprezentantul României la al VII-lea Congres al orientaliştilor, desfăşurat la Viena în octombrie 1886, a prezentat comunicarea *Sur les éléments turcs dans la langue romaine*[406]. La începutul intervenţiei sale, autorul a precizat că „l'Occident finit à Vienne, mais c'est à Bucarest que débute l'Orient; entre Vienne et Bucarest oscille une zone de fluctuation", reamintind astfel

[398] I. H. Rădulescu, *Vocabular de vorbe străine în limba română, adică slavone, ungureşti, turceşti...*, Bucureşti, 1847, XLII+50p.
[399] Al. Cihac, *Dictionnaire d'etymologie Daco - Romaine*, vol. II, *Eléments slaves, magyars, turcsö - greco - moderne et albanais*, Francfort am Main, 1879, pp. 541 - 631.
[400] Lazăr Şăineanu, *Influenţa orientală asupra limbei şi culturei române* (*infra* abreviat: *Influenţa orientală*), vol.I, *Introducere. Limba. Cultura. Resultate. Conclusiune. Bibliografie*, Bucureşti, 1900, p. CCXLII.
[401] *Ibidem*, pp. CCXLII - CCXLIII.
[402] G. Bariţiu, *Cuvinte turceşti în limba daco - românească*, în „Transilvania", an VI, nr. 3 / 1 Februarie 1873, Braşov, pp. 21 - 24.
[403] *Ibidem*, pp. 21 - 22.
[404] *Ibidem*, pp. 22 -24.
[405] P. Ispirescu, G. Polyzu, *Elemente turceşti în limba română*, Bucureşti, 1885.
[406] Tipărită în broşură la Bucureşti, 1886, 21 p.

participanţilor accepţiunea geografică a noţiuhii „Orient", admisă de majoritatea savanţilor orientalişti; apoi a respins cu vehemenţă falsurile vehiculate de autorităţile ungare prin intermediul teoriei lui Rösler, neadevăruri istorice pe care istoricul ungar Hunfalvy le-a reiterat în comunicarea sa[407].

"Elementele turceşti" sau „cuvintele turceşti" nu au exercitat absolut nici o influenţă asupra limbii române, din punct de vedere fonetic, morfologic, sintactic şi semantic, cu excepţia câtorva sufixe, cum ar fi: *-giu (-ci)*, *-lâc (-lık)* etc., a apreciat Haşdeu. Toate lucrările savanţilor români şi străini, care au studiat problema împrumuturilor otomano-orientale în limbile română şi sud-est europene, aveau lipsuri mai mari sau mai mici în raport cu metoda filologico-lingvistică folosită[408], a adăugat autorul.

B. P. Haşdeu a susţinut necesitatea studierii, identificării şi fixării „cronologiei şi geografiei" unui astfel de împrumut, adică epoca istorică şi zona geografică în care a pătruns în limba română. Apoi să se stabilească gradul de circulaţie al respectivului cuvânt şi, în cele din urmă, modificările de sens în timp şi spaţiu[409].

La sfârşitul secolului al XIX-lea existau circa 1500 de „cuvinte turceşti" în limba română; marea lor majoritate a fost folosită de clasa dominantă din societatea românească, clasă ce a fost cea dintâi supusă influenţelor otomano-orientale. Existau şi numeroase cuvinte întrebuinţate în graiul popular. Carenţa fundamentală a tuturor lucrărilor amintite a fost că în ele autorii nu au făcut distincţia necesară, logico-istorico-geografică etc., între türcii preotomani şi turcii osmanlâi. Unele „cuvinte turceşti" au pătruns în limba română în epoca preotomană (*cioban* etc.), altele după începutul secolului al XV-lea (*cocioabă* etc.)[410].

Convieţuirea pecenego-cumană (secolele X - XIII) a lăsat urme în vocabularul românesc? s-a întrebat, retoric, pe bună dreptate, B. P. Haşdeu. Răspunsul era pozitiv şi filologul român a dat ca exemplu cuvântul *aslam* (camătă), pe care l-a identificat în mai multe texte româneşti din secolele XVI - XVII [411].

La sfârşitul intervenţiei sale, B. P. Haşdeu a subliniat necesitatea de a supune unui nou şi temeinic studiu, bazat pe principiile metodologice pe care el însuşi le-a formulat, „les éléments turcs dans la langue roumaine". Acest viitor studiu cu adevărat ştiinţific asupra împrumuturilor lexicale turceşti în limba română va trebui să fie independent de orice influenţă diplomatică şi / sau de orice tendinţă patriotică, pentru că numai aşa se vor lămuri multe aspecte necunoscute sau controversate ale istoriei românilor şi se vor înţelege caracteristicile generale ale psihologiei populare a „latinilor din Orient"[412].

Lazăr Şaineanu a cunoscut comunicarea lui Haşdeu şi a amintit noile principii metodologice propuse de acesta (principiul stratificării în abordarea istorică a influenţei orientale, potrivit căruia limba română poseda cuvinte de origine avară, pecenegă, cumană, mongolo-tătară, intrate în lexic anterior cuceririi sudului Dunării de către otomani[413]; şi, mai ales, „teoria turanică" formulată în acest context: orice termen arhaic românesc de provenienţă orientală îşi avea originea nu neapărat în

[407] *Ibidem*, pp. 5 - 8.
[408] *Ibidem*, pp. 8 - 10.
[409] *Ibidem*, pp. 10 - 11.
[410] *Ibidem*, pp. 11 - 14.
[411] *Ibidem*, pp. 14 - 18.
[412] *Ibidem*, p.18.
[413] Lazăr Şăineanu, *Influenţa orientală*, vol. I, p. CCLVII.

limba turco-osmană ci, mai sigur, în dialectele turanice din secolele VIII - XIII: avar, peceneg, cuman, mongolo-tătar[414]) în opera sa apărută în 1900.

Deşi în anii următori B. P. Haşdeu nu a mai revenit asupra acestui subiect, consideraţiile şi principiile metodologice formulate în 1886 au avut o deosebită importanţă în fundamentarea teoretică ulterioară a studierii interdisciplianre a împrumuturilor turco-osmane în limba română. Lazăr Şăineanu, în sinteza sa din 1900, şi-a însuşit şi a aplicat principiile formulate de filologul comparatist român, atunci când „condiţiile obiective" i-au permis, chiar dacă nu a recunoscut în mod explicit această preluare.

Împrumuturile turco-orientale în limba română au fost studiate de dr. Theophil Löbel[415], român care a activat ca funcţionar otoman în diferite provincii ale imperiului, având astfel posibilitatea să cunoască la faţa locului „limba otomană" vorbită în acest stat multinaţional. Cunoscând bine, cum era şi firesc, şi limba maternă, a întocmit un vocabular etimologic al „elementelor turceşti, arăbeşti şi persane în limba română", însumând 1266 de cuvinte.

În prefaţă autorul a explicat titlul studiului său: „Dacă am ales ca titlu al lucrării prezente «Elemente turceşti, arăbeşti şi persane în limba română» şi nu «Elemente turceşti în limba română», cum au făcut predecesorii mei, am făcut-o fiindcă sunt de opiniune că, cât priveşte limba osmanli (...) un cuvânt trebuie să fie considerat ca turcesc numai atunci când e numai turcesc; însă, dacă cuvântul e un împrumut arăbesc sau persan, acel cuvânt trebuie, după circumstanţă, să fie considerat ca arăbesc sau persan şi nu turcesc.

O altă cauză pentru adoptarea titlului menţionat este împrejurarea că găsim în limba română, ca şi în celelalte limbi neo-latine, cuvinte cari, cu toate că luate din limba latină, sunt de origine arabă (...); un alt număr de cuvinte de origine orientală, care, cu toate că există şi în limba osmanli, au trecut în limba română prin intermediul altor limbi (greacă, neogreacă, slavă, albaneză, ş.a.) (...), şi, în fine, o altă categorie de cuvinte (...), de asemenea de origine orientală, nu sunt întrebuinţate în limba turcească"[416].

Prezenta contribuţie era varianta, mult augmentată, a unui prim studiu, din aprilie 1892, asupra a 87 de împrumuturi turco-orientale. Noile contribuţii româneşti şi străine în domeniu, la care s-a adăugat mărirea numărului izvoarelor filologico-istorice folosite (20 de titluri), au dat o nouă dimensiune lucrării din 1894, ce „ar putea contribui câtuşi de puţin la stabilirea adevăratei origini orientale a cuvintelor conţinute întrânsa"[417], după cum îşi dorea autorul.

Filologul ieşean V. M. Burlă, cel care a semnat *prefaţa* şi totodată primul recenzor al studiului, a apreciat valoarea contribuţiei şi faptul că aceasta va intra în bibliografia obligatorie a subiectului, şi a adus unele precizări şi rectificări la anumite etimologii discutabile propuse de Th. Löbel. De asemenea a atras atenţia asupra împrumuturilor româneşti în „limba turcească", aspect pe care autorul studiului nici măcar nu l-a amintit, oferind chiar câteva exemple de astfel de cuvinte[418].

---

[414] *Ibidem*, p. CCLVIII.
[415] Dr. Theophil Löbel, *Elemente turceşti, arăbeşti şi persane în limba română*, Constantinopole - Lipsca, 1894, XXIV + 104 p.
[416] *Ibidem*, pp. XVII - XVIII.
[417] *Ibidem*, pp. XII - XVII, XVIII - XX.
[418] *Ibidem*, pp. VII - XI.

Mult mai critic la adresa acestei contribuţii a fost L. Şăineanu, care a apreciat că ea nu conţinea şi nu oferea nimic în plus faţă de vol. II al lucrării lui A. Cihac, era necritic elaborată, iar autorul nu părea a bănui valoarea istorico-culturală a elementului turcesc în limba română. A reproşat lipsa notelor , a trimiterilor bibliografice şi sărăcia bibliografiei folosite de Th. Löbel[419].

Peste 14 ani, dr. Th. Löbel a publicat o nouă contribuţie asupra acestui subiect[420], ce s-a dovedit a fi un răspuns polemic la afirmaţiile formulate anterior de L. Şăineanu, o recenzie a sintezei acestuia din 1900 şi o reluare a analizei „originii orientale a unor cuvinte româneşti", pe baza noilor studii şi ipoteze intrate în circuitul istoriografico-filologic la cumpăna dintre secole.

Th. Löbel a apreciat că, prin lucrarea sa, L. Şăineanu „a îmbogăţit literatura filologică românească cu o operă preţioasă. Fără a fi un orientalist (sic!) d-sa a procedat cu un succes demn de multă laudă la examinarea împrumuturilor turceşti în limba românească"[421]. În continuare, autoapreciindu-se că „nu sunt nici *orientalist*, nici *turcolog* (subl. D.P.)"[422], autorul a răspuns unor consideraţii şi afirmaţii formulate de L. Şăineanu, apreciindu-le ca nefondate, subiective şi gratuite. În ultima parte a acestei lucrări cu caracter polemic, dar la nivel academic, Th. Löbel a analizat şi comentat critic-comparatist 173 de împrumuturi orientale - cuvinte de bază cu derivatele lor[423].

Contribuţiile lui Th. Löbel au reprezentat două din paginile de început ale cercetării filologice comparatiste româneşti în domeniul împrumuturilor „orientale" în limba română. Bun cunoscător al limbilor română şi „osmanli", deşi fără pregătire filologică de specialitate, realitate recunoscută de el însuşi, Th. Löbel a identificat etimologii în general corecte sub raport istorico-filologic, erorile inerente fiind semnalizate de recenzorii operei sale, în special de orientalistul L. Şăineanu, căruia autorul i-a contestat, pe nedrept însă, calitatea de filolog orientalist, dobândită în urma studiilor de specialitate la Bucureşti, Paris, Leipzig.

Teoria prezenţei „elementelor turceşti, arăbeşti şi persane în limba română", deşi doar parţial confirmată de cercetarea filologică comparatistă ulterioară, conţinea totuşi elemente interesante: necesitatea stabilirii exacte a originii unui „împrumut oriental": otomană, arabă, persană, indiferent de filiera prin care a intrat în limba română; posibilitatea ca unele „elemente orientale" să fi pătruns în limba noastră nu prin filiera directă turco-osmană, ci indirect, prin intermediul „limbilor neo-latine" sau sud-est europene.

Th. Löbel a perceput şi şi-a însuşit semnificaţia reală a termenilor „orientalist" şi „turcolog", folosindu-i în contextul adecvat. Löbel a fost al doilea cercetător (după Lazăr Şăineanu în 1900), în acest domeniu al preocupărilor de *orientalistică-turcologie* de la începutul secolulului al XX-lea, care a acordat neologismului „turcolog" conotaţia de specialist în studiul limbii, istoriei, culturii şi civilizaţiei turco-osmane, specialist care făcea parte din grupul mai numeros al „orientaliştilor".

I s-a reproşat lui Th. Löbel , pe bună dreptate, că nu a ţinut cont de faptul că în limba română au pătruns elemente pecenego-cumano-tătare anterior influenţei

[419] Lazăr Şăineanu, *Influenţa orientală*, vol.I, pp. CCXLVII - CCXLVII.
[420] Dr. Theophil Löbel, *Contribuţii la stabilirea originii orientale a unor cuvinte româneşti. Observaţiuni relative la opera „Influenţa orientală asupra limbii şi culturii române" de Lazăr Şăineanu*, în „A.A.R.M.S.F.", s.II, t.XXX, nr.3, Bucureşti, 1908, extras, 40 p.
[421] *Ibidem*, p.1.
[422] *Ibidem*, pp. 2 - 7.
[423] *Ibidem*, pp. 7 - 37.

turco-osmane, că n-au existat contacte directe între români, pe de o parte, arabi şi persani, pe de altă parte etc.

Dar opera de referinţă în domeniul studierii împrumuturilor în şi a influenţei turco-orientale asupra limbii şi culturii române a elaborat-o filologul comparatist Lazăr Şăineanu, cu pregătire de specialitate, aşa cum am mai amintit, la Bucureşti (1882-1887), Paris şi Leipzig (1887-1889).

Încă din timpul studiilor la Facultatea de Litere din Bucureşti (1885) a publicat un prim studiu asupra împrumuturilor turco-osmane în limba română[424]. Inspirată de lucrarea lui Fr. Miklosich[425] şi bazată pe parcurgerea şi studierea cronicilor medievale şi a vechii literaturi româneşti, a dicţionarului turco-arabo-persan elaborat de Theodor Zenker[426], contribuţia de tinereţe a lui L. Şăineanu a oferit prima imagine de ansamblu, în cadru filologiei comparate româneşti, asupra subiectului cercetat.

Tânărul filolog a apreciat că „acest element (turco-osman–compl. D. P.) n-a avut numai o existenţă trecătoare sau o influenţă mărginită ci, în mare parte, el a ştiut să pătrundă adânc în viata şi în sufletul poporului, devenind astfel o proprietate inalienabilă a limbii noastre"[427]. Continuând analiza, L. Şăineanu a constatat că doar 5-6 verbe turceşti au putut să pătrundă în limba română; în dialectul istro-român nu a pătruns nici un turcism; în cel macedo-român se găseau un număr considerabil de turcisme, iar cel daco-român nord-dunărean era destul de bogat în astfel de elemente[428]. În continuare, autorul a identificat 1.445 de împrumuturi turco-osmane şi 95 de derivate ale acestora, în total 1.540 de „elemente turceşti în limba română".

Contribuţia de tinereţe a lui Lazăr Şăineanu a fost apreciată pozitiv şi recenzată favorabil în ţară şi în străinătate: astfel, un reprezentant al criticii filologice maghiare a considerat că „scrierea d-lui Şăineanu e animată de un spirit critic. Pe autor nu-l subjugă sentimentul naţional. El utilizează în cunoştinţă de cauză datele şi faptele"[429]. H. Tiktin a caracterizat-o ca „foarte merituoasă lucrarea acestui june temeinic cercetător, preţioasă mai ales prin multele vorbe extrase din cronici şi alte scrieri, cari nu figurează la Cihac şi dintre cari negreşit numai o infimă parte a fost sau este de o întrebuinţare generală. Cât priveşte etimologiile sale, rareori s-ar putea face vreo obiecţiune"[430]. B. P. Haşdeu[431] şi Fr. Miklosich[432] au folosit şi citat contribuţia tânărului filolog român, subliniindu-i atât calităţile, cât şi lipsurile.

În perspectiva timpului, i se poate reproşa lui Lazăr Şăineanu lipsa metodei ştiinţifice filologico-comparatiste şi a experienţei în tratarea unui subiect atât de complex şi, mai ales, faptul că nu a studiat temeinic limbile osmană-arabă persană. Fără această specializare filologico-istorică nu se putea concepe o abordare cu rezultate concrete, temeinice a subiectului anterior amintit[433].

În anii următori, meticulosul filolog a depăşit toate neîmplinirile contribuţiei din 1885: şi-a însuşit o metodă adecvată de analiză istorico-filologico-comparatistă, şi-a lărgit orizontul investigaţiei prin definitivarea unor cercetări inter- şi pluri-disciplinare

[424] Lazăr Şăineanu, *Elemente turceşti în limba română* (*infra* abreviat: *Elemente turceşti*), Bucureşti, 1885, 146 p., extras din „R. I. A. F.", Bucureşti, an III, vol.IV, 1885, pp.646–701 şi an III, vol.V, 1885, pp. 195–284.
[425] Fr. Miklosich, *Die türkischen Elemente in den südest- und est-europäischen Sprachen*, Wien, 1884.
[426] Theodor Zenker, *Dictionnaire turco - arabe - persan*, vol. I - II, Leipzig, 1868 - 1876.
[427] Lazăr Şăineanu, *Elemente turceşti*, p.1.
[428] *Ibidem*, p. 2.
[429] În „Magyar Nyelvör", t. XIX, 1890, Budapesta, pp. 407 - 412, *apud* Luca Vornea, *Lazăr Şăineanu*, Bucureşti, 1928, p. 59.
[430] În „Litteraturblatt für romanische und germanische Philologie", Berlin, 1886, *apud ibidem*, p. 59.
[431] B.P. Haşdeu, *Sur les éléments turcs dans la langue roumaine*, Bucarest, 1886, pp. 9 -10.
[432] Fr. Miklosich, *Die türkischen Elemente in den südest- und est-europäischen Sprachen, Suplemente*, Wien, 1889 - 1890.
[433] Vezi şi D. Macrea, *op. cit.*, *loc. cit.*, p. 172.

și, *last but not least*, a studiat limbile turcă, arabă și persană la *École des Langues Orientales Vivantes* din Paris (1887-1888) și la Universitatea din Leipzig (1888-1889). Toate acestea i-au permis să pătrundă în intimitatea culturilor și civilizațiilor orientale, să înțeleagă din interior caracteristicile generale și particulare ale acestor existențe și experiențe istorice complexe și să conștientizeze influențele exercitate asupra realităților culturale învecinate, respectiv asupra limbii și culturii române.

Astfel, 15 ani de acumulări calitative și cantitative, în prelungirea și prin amplificarea istorico-lingvistică a studiului lexicologic din 1885, s-au materializat în opera filologico-istorică fundamentală elaborată de Lazăr Șăineanu și intitulată *Influența orientală asupra limbei și culturei române*, vol. I-II / 1-2, București, 1900.

În vol. I[434] – *Introducere*, autorul a analizat influența orientală asupra limbii și culturii române, „rezultatele" acesteia, a formulat „conclusiunea" cercetărilor și a întocmit „bibliografia" subiectului studiat. În *prefață* Lazăr Șăineanu a precizat că „studiul acesta este o încercare de a sistematiza rezultatele acțiunii elementului oriental (în special osmano-tătar) asupra limbei și culturei române. Pornind de la substratul lingvistic și ajutat de fântânile istorice corespunzătoare, autorul și-a propus de a prezenta, într-un tablou general, datele cele mai importante ale acestei influențe seculare"[435].

După sumare „considerațiuni etnologice" asupra familiei de limbi uralo-altaice, cu referire specială la „limba osmanlâie"[436], autorul a analizat „influența osmanlâiei" asupra limbii române[437]. El a precizat de la început în ce a constat „importanța împrumuturilor: acțiunile mutuale între limbile învecinate sunt o necesitate etnică și rezultatele lor sunt de cea mai mare importanță pentru istoricul progresului popoarelor: adeseori cu vorba străină se împrumută și noțiunea corespunzătoare și atunci cernerea și clasificarea acestor elemente exotice pot da indicațiuni prețioase relative la momentele culturale introduse din afară"[438].

Trecând în revistă *elementele fonetice, morfologice și semantice*[439] ale limbii turco-osmane, filologul român a apreciat, referitor la verbele osmanlâi, că „pe cale directă limba română n-a dobândit din turcește nici un singur verb, lucru remarcabil, și care își găsește poate explicațiunea în finala infinitivului [verbului otoman - compl. D. P.]–(*–mak* sau *–mek*), care nu e susceptibilă de a fi românizată"[440]. În ceea ce privește *elementul lexical* și influența sa[441], Lazăr Șăineanu a ajuns la concluzia că „turcismele introduse în limba română nu provin toate din aceeași epocă. În afară de influența cumană anterioară stabilizării turcilor în Europa (...), introducerea elementului oriental s-a făcut, în răstimp de peste trei secole, prin contact direct între turci și români. În acest lung interval, se pot fixa două perioade succesive și anume: un prim strat de turcisme din secolele XV–XVII și altul din epoca fanariotă, secolele XVII–XVIII. Caracterul lor distinctiv e gradul de circulațiune al stratului corespunzător și mai ales starea provizorie sau permanentă a elementelor sale"[442].

434 București, 1900, CCCXXXV p.
435 *Ibidem*, p. 5.
436 *Ibidem*, pp. I - XXXVI.
437 *Ibidem*, pp. XXXVII - CXXXII.
438 *Ibidem*, p. XXXVII.
439 *Ibidem*, pp. XLI - LXXII.
440 *Ibidem*, p. LXV.
441 *Ibidem*, pp. LXXII - LXXXVII.
442 *Ibidem*, pp. LXXII.

Autorul a stabilit în continuare răpândirea geografică, pe orizontala spaţiului, a împrumuturilor lexicale turco-otomane: „sub raportul circulaţiunii cel mai mare număr de elemente turceşti îl posedă graiul daco-român, şi anume în Muntenia, Moldova, Bucovina şi (mai puţin în) Basarabia. Cât priveşte Ardealul, afară de oraşele limitrofe cu Muntenia, turcismele sunt ca şi necunoscute şi în locul lor figurează echivalentele maghiare, mai rar săseşti ori nemţeşti[443]. (...) În graiul românilor din Banat întâlnim, din contră, o serie turcisme care însă, după părerea noastră, n-au venit de la turci, ci direct de la sârbii din acele părţi"[444].

Investigând *influenţa orientală asupra culturii române*, Lazăr Şăineanu a studiat manifestarea acesteia în *politică*[445], *societate*[446], *comerţ şi industrie*[447].

În *sfera polticii*, analizând relaţiile româno-otomane, autorul a apreciat că acestea aveau la bază acte scrise, ale căror originale, nedescoperite încă, se găseau în arhivele sultanale din Istanbul: „Raporturile politice între Ţările Române şi Turcia se află stipulate într-o serie de atişerifuri şi firmane, ce au urmat într-un interval de peste patru secole (1391-1802). Textul primelor tratate ne este cunoscut după copii posterioare făcute, direct sau indirect, după originalele conservate în arhiva imperială din Constantinopole"[448].

În continuare au fost analizate *influenţele orientale* asupra *instituţiei domniei*[449], *curţii*[450], *traiului la curte*[451], *armatei*[452], *justiţiei*[453] şi *dărilor*[454]. În ceea ce priveşte *societatea* românească, *influenţa orientală* şi-a pus amprenta asupra *costumului boieresc*[455], *„nutrimentului" (mâncăruri şi băuturi)*[456] şi *„sociabilităţii"* (fumatul, parfumurile, vizite şi distracţiuni)"[457]. În domeniul *comerţului şi industriei*, *negoţul*[458] şi *meseriile*[459] au stat în centrul analizei efectuate de Lazăr Şăineanu.

"Rezultatele" influenţei orientale sau *categoriile împrumuturilor (lexicale) existente* s-au concretizat în termeni referitori la *locuinţă şi alimentaţiune*[460], *îmbrăcăminte*[461], *domeniile naturii (fauna, flora, mineralele)*[462], *negoţul şi profesiunile*[463], *epitete şi generalizări (însuşiri fizice şi morale; noţiuni abstracte)*[464].

În capitolul rezervat „conclusiunilor"[465] filologul român a trecut în revistă istoriografia românească şi străină a subiectului studiat, a subliniat importanţa literaturii

[443] *Ibidem*, pp. LXXIX
[444] *Ibidem*, p. LXXX.
[445] *Ibidem*, pp. CXXXII - CXCVI.
[446] *Ibidem*, pp. CXCVII - CCXVIII.
[447] *Ibidem*, pp. CCXIX - CCXXVI.
[448] *Ibidem*, p. CXXXII.
[449] *Ibidem*, pp. CXXXIX - CLIV.
[450] *Ibidem*, pp. CLIV - CLXIV.
[451] *Ibidem*, pp. CLXIV - CLXXVIII.
[452] *Ibidem*, pp. CLXXVIII - CLXXXI.
[453] *Ibidem*, pp. CLXXXI - CLXXXVII.
[454] *Ibidem*, pp. CLXXXVII - CXCVI.
[455] *Ibidem*, pp. CXCVII - CCXI.
[456] *Ibidem*, pp. CCXI - CCXV.
[457] *Ibidem*, pp. CCXV - CCXVIII.
[458] *Ibidem*, pp. CCXIX - CCXXIV.
[459] *Ibidem*, pp. CCXXIV - CCXXVI.
[460] *Ibidem*, pp. CCXXVII - CCXXX.
[461] *Ibidem*, pp. CCXXX - CCXXXIV.
[462] *Ibidem*, pp. CCXXV - CCXXXVI.
[463] *Ibidem*, pp. CCXXXVI - CCXXXIX.
[464] *Ibidem*, pp. CCXXXIX - CCXL.
[465] *Ibidem*, pp. CCXLI - CCLXXXVIII.

vechi româneşti ca „izvor principal" pentru investigarea problemei enunţate în titlu[466], a conturat harta răspândirii „împrumuturilor turceşti" în teritoriile locuite de români[467]. De asemenea, a precizat condiţiile istorice în care s-a produs diminuarea „influenţei turceşti" după revoluţia de la 1821[468] şi a avertizat că, în aprecierea *influenţei orientale asupra limbii, culturii şi civilizaţiei române*, trebuiesc avute în vedere atât „vorbele istorice dispărute" cât şi „vorbele populare care circulă şi astăzi"[469]. De altfel, Lazăr Şăineanu a analizat şi ordonat alfabetic aceste două categorii lexicale în vol. II, *Vocabularul*, părţile I-a şi a II-a.

În „consideraţiunea finală" Lazăr Şăineanu a apreciat că în evul mediu s-au exercitat influenţe slave şi greceşti în viaţa religioasă, socială, intelectuală a românilor; însă numitorul comun a fost religia creştină ortodoxă, răspândită în sud-estul Europei. Dar „o influenţă de altă natură a suferit limba noastră în curs de secole din partea turcilor, un popor străin prin religie, străin prin aspiraţii. Ce ordine de idei s-a putut împrumuta în asemenea împrejurări. Limba este, în acest caz, oglinda ce amai credincioasă: ea nu are de înregistrat nici o noţiune religioasă sau intelectuală propriu-zisă, nici un verb originar [otoman - compl. D.P.] - (doar câteva sufixe sau particule). Lumea, suprafaţa pământului, corpul omului şi sufletul său, viaţa de familie - în toate acestea nu se află nici o urmă, nici un reflex al elementului turcesc"[470].

Filologul român a oferit o nouă traducere românească, andotată şi superioară celor anterioare, a *hatişerifului* din 1802[471], a întocmit bibliografia subiectului studiat[472] şi a formulat câteva „observaţiuni suplimentare"[473].

Lazăr Şăineanu a rezervat vol. II al operei sale *Vocabularului*: în partea I-a a analizat *Vorbele populare*, iar în partea a II-a *Vorbele istorice*.

Influenţa orientală asupra lexicului românesc, a apreciat autorul, s-a manifestat în două direcţii: „pe plan cultural", în vechea literatură română, în limbajul documentelor şi în „căntecele istorice": aceste împrumuturi au fost numite „vorbe istorice"; şi „pe plan lingvistic", în fondul limbii populare, rezultând „vorbele populare"; o demarcaţie riguroasă între aceste două categorii lexicale nu era întotdeauna uşor de realizat[474]. Filologul român a analizat şi clasificat alfabetic 1.714 împrumuturi-cuvinte de bază şi derivatele lor şi 41 de cuvinte - „împrumuturi locale", deci 1.755 de „vorbe populare"[475].

Lazăr Şăineanu a amintit greutăţile întâmpinate în documentarea referitoare la *Vorbele istorice*, sugerând o colaborare şi o cercetare interdisciplinară în analiza

---

[466] *Ibidem*, p. CCXLIX: „Izvorul principal pentru turcisme în vechea noastră literatură îl constituie cronografia, în special cea din Moldova (...). Se observă la aceşti cronicari o progresiune constantă de infiltrare a elementului osmanlău (şi tătăresc) şi e interesant de a urmări de aproape această continuă sporire a materialului oriental."

[467] *Ibidem*, p. CCLXIX: „Am stabilit (...) mai sus că împrumuturile turceşti lipsesc cu desăvârşire românilor din Ardeal, Banat şi Istria. Circulaţiunea elementului oriental se face doar în cuprinsul următor: în Bucovina, Moldova (prea puţin în Basarabia), apoi în Muntenia, Dobrogea şi la românii din Macedonia."

[468] *Ibidem*, p. CCLXXVIII: „Influenţa turcească directă, sub raportul politic, încetă efectiv la 1821, odată cu epoca fanariotă; dar acţiunea ei se prelungi încă aproape un deceniu, până la ocupaţia rusă a Principatelor (1828 - 1834), când, sub administraţiunea lui Kiselef, Regulamentul Organic desfiinţă o sumă de elemente ale trecutului, de ordine politică, administrativă, judiciară şi militară, care se resimţeau încă de influenţa seculară otomană".

[469] *Ibidem*, p. CCLXXIX:"Se impune dar, pentru o apreciere mai raţională a influenţei străine, această dublă consideraţiune: a vorbelor istorice sau dispărute şi a vorbelor populare, care circulă şi astăzi".

[470] *Ibidem*, p. CCLXXXVI.

[471] *Ibidem*, pp. CCXCIII - CCCXI.

[472] *Ibidem*, pp. CCCXII - CCCXXVII.

[473] *Ibidem*, pp. CCCXXVIII - CCCXXXII.

[474] Lazăr Şăineanu, *Influenţa orientală*, vol. II, *Vocabularul*, partea I-a, *Vorbe populare*, Bucureşti, 1900, pp. III - V.

[475] *Ibidem*, pp. 1 - 406.

acestei categorii lexicale: „(...) un număr însemnat de împrumuturi osmanlâi, mai ales în această parte a *Vorbelor istorice*, lipsesc în toate operele lexicale ce mi-au fost accesibile. Am crezut interesant de a releva aceste lacune în indicele consacrat osmanlâiei, şi-mi iau libertatea de a atrage atenţiunea *orientaliştilor, şi în special turcologilor* (subl. D.P.), asupra acestei părţi a lucrării"[476]. Aceasta este, conform informaţiilor pe care le deţin, prima folosire a termenului „turcolog" într-un context adecvat filologico-istoric în literatura românească de specialitate. Voi reveni, în paginile următoare, asupra semnificaţiei folosirii acestui termen.

Autorul a analizat şi clasificat alfabetic 857 de „vorbe istorice" - cuvinte de bază şi derivatele lor şi 353 de „împrumuturi literare" - cuvinte de bază şi derivatele lor, deci un total de 1.210 „elemente turceşti" cu caracter istorico-literar [477]. Însumând cele două cifre relative, obţinem un total de 2.965 „vorbe populare, istorice şi literare", deci aproximativ 3.000 de elemente - „împrumuturi orientale în limba română". Lazăr Şăineanu a întocmit şi „indicele general al termenilor româneşti, *orientali*, slavi, neo-greceşti, albanezi, maghiari şi romanici"[478] amintiţi în opera sa, pentru o mai uşoară utilizare şi orientare în această mină de informaţii filologico-istorice ce a fost, este şi va fi *Influenţa orientală*.

Autorul a publicat în limba franceză un rezumat[479] al vol. I (*Introducere*), ceea ce a demonstrat, o dată în plus, buna primire şi rapida receptare de care s-a bucurat în străinătate *Influenţa orientală*.

Opera fundamentală al lui Lazăr Şăineanu în domeniul terminologiei româneşti de influenţă orientală a fost obiectul a numeroase recenzii în ţară şi în străinătate din partea unor specialişti sau ignoranţi în domeniu, la Bucureşti ajungându-se chiar la polemica Lazăr Şăineanu - Nicolae Iorga.

Dr. Theophil Löbel, foarte bun cunoscător al limbii turco-otomane, a apreciat că „M. Şăineanu fait preuve d'une grande érudition en général et montre qu'il possède à fond les secrets de la langue osmanli, si difficile pour les étrangers qui n'en font pas leur étude spéciale.

Cet ouvrage a enrichi la litterature roumaine d'une oeuvre de haute valeur, et quiconque s'occupe de la langue roumaine en particulier et des langues balkaniques en général, sera reconnaissant à M. Şăineanu d'avoir mis à sa disposition une chritique saine et propre à servir de guide"[480].

Şi filologul romanist Gustave Weigand a avut cuvinte de laudă la adresa lucrării lui Lazăr Şăineanu: „Iată o operă concepută pe un plan vast. Ea conţine bogate materiale, pe care autorul le-a elaborat din toate punctele de vedere. Cercetătorul poate găsi într-însa informaţiile cele mai instructive. Se cuvine să relevăm cu laudă stăruinţa ce a depus autorul şi întinsele sale cunoştinţe în domeniul filologiei româno-turce. Opera

---

[476] Idem, *Influenţa orientală*, vol. II, *Vocabularul*, partea a II-a, *Vorbe istorice. Împrumuturi literare. Indice general*, Bucureşti, 1900, V +281 p.; citatul la p. V.
[477] *Ibidem*, pp. 1 - 131; 135 - 165.
[478] *Ibidem*, pp. 169 - 278.
[479] Idem, *L'Influence orientale sur la langue et la civilisation roumaines*, I , *La Langue. Les éléments orientaux en roumaine*, extras din „Romania", tomes XXX - XXXI, Paris, 1902, 78 p.; II.*La civilisation. Le régime de la societé en Roumaine pendant le règne des Phanariotes (1711 - 1821)*, extras din „Revue Internationale de Sociologie", Paris, 1902, 32 p.; vezi şi consideraţiile generale în legătură cu această operă formulate de D. Macrea, *op. cit.*, *loc. cit.* , *pp.* 172–174.
[480] În „Le Moniteur Oriental". Constantinople, 1901, *apud* Luca Vomea, *op. cit.*, pp. 79-80. În acelaşi sens, recenzorul s-a exprimat şi în studiul său din 1908, p.1.

aceasta e menită a aduce cel mai mare folos celor care se ocupă cu studiul ştiinţific al limbii române"[481].

Filologul român Vasile Bogrea a fost mai sintetic şi mai expresiv în aprecierea sa: *„Biblia elementelor orientale din româneşte* [subl. D. P.] rămâne opera d-lui Şăineanu: *Influenţa orientală*... . Nesocotirea acestei lucrări fundamentale a dus la rezultatul că zeci de etimologii turceşti, propuse în ultimul timp, sunt, în realitate, nişte „plagiate" involuntare: ele erau deja publicate într-însa (...). Şi ţin să adaug - spre a înlătura orice neînţelegere - că sunt departe de gândul că monografia d-lui Şăineanu ar fi epuizat subiectul"[482].

Spre deosebire de aceste recenzii favorabile, ce au scos în evidenţă valoarea operei, subliniind, cum era şi firesc, şi micile erori, inexactităţi sau scăpări inerente, de altfel, unei lucrări cu astfel de orizont tematic şi proporţii, s-au exprimat şi păreri contrare, ce au depăşit uneori cadrul strict ştiinţific-filologic, din partea unor nespecialişti în domeniu.

Astfel, caracterul „recenziei" lui Alexandru Brăescu de la Scurta a reieşit din însuşi titlul ei[483], propriu însă fabulaţiilor acestui pseudorecenzor.

Ulterior, Iosif Popovici şi-a propus „(...) numai să îndrepteze erori strecurate în lucrarea d-lui Lazăr Şăineanu şi să stabilească adevărul după priceperea mea"[484]. În virtutea acestui scop, criticul recenzor a corectat mici erori şi inexactităţi din aparatul critic şi din bibliografia operei, reproşând şi pretinsa necunoaştere de către cel recenzat a limbilor medio - bulgară, maghiară şi turcă, pregătire de specialitate indispensabilă în cercetarea influenţelor orientale în Balcani[485]. Şi pentru a dovedi propria sa „specializare" în domeniu, I. Popovici a analizat sumar împrumuturile lexicale turco-orientale în limbile balcanice, dând şi 75 de exemple de astfel de „elemente", preluate din lucrările lui G. Weigand, L. Şăineanu şi P. Papahagi[486]. Recenzorul a mai susţinut, contrar opiniei lui L. Şăineanu, că împrumuturile lexicale orientale în dialectul bănăţean s-au produs în urma contactului direct dintre otomani şi români şi nu prin mijlocirea limbii sârbe[487]. În concluzie, I. Popovici a susţinut că lucrarea lui L. Şăineanu nu a reuşit să suplinească marea lispsă, în literatura filologică românească, a unui studiu veritabil asupra subiectului anunţat în titlu; polemica Iorga - Şăineanu a dovedit lipsa de pregătire istorică a filologului român; metoda de investigaţie lingvistică folosită de L. Şăineanu era incompletă, unilaterală şi inexactă, iar rezultatele cercetării au fost pe măsura acesteia; teoria pătrunderii elementelor turco-orientale în dialectul bănăţean prin filiera sârbă era falsă. I. Popovici s-a pronunţat împotriva acestei opere filologico-istorice elaborată de L. Şăineanu[488].

Evident, diferenţa de valoare intelectual-ştiinţifică între cei doi preopinenţi este prea mare pentru a-i mai aşeza pe talerele balanţei dreptăţii, obiectivităţii şi competenţei. Caracterul subiectiv, extraştiinţific şi de atac la persoană ale acestei

---

[481] În „Zeitschrift für romanische Philologie", t. XXVII, 1907, Leipzig, pp.227 - 228, *apud* Luca Vomea, *op. cit.*, p.80.

[482] Vasile Bogrea, *Contribuţie la studiul elementelor orientale din limba română*, în *idem*, *Pagini istorico - filologice*, cu o prefaţă de acad. Constantin Daicoviciu, ediţie îngrijită, studiu introductiv şi indice de Mircea Borcilă şi Ion Mării, Editura Dacia, Cluj, 1971, pp.260 - 261.

[483] Alexandru Brăescu de la Scurta, *Fanteziile uralo-altaice ale d-lui Lazăr Şăineanu*, în „Arhiva Societăţii Ştiinţifice şi Literare", an XI, 1900, Bucureşti, pp. 363 - 369.

[484] Iosif Popovici, *Studiile d-lui Lazăr Şăineanu despre influenţele orientale asupra limbii române*, extras din revista „Transilvania", Sibiu, 1904, 25 p.; citatul la p.1, n.1.

[485] *Ibidem*, pp. 1 - 9.

[486] *Ibidem*, pp. 9 -18.

[487] *Ibidem*, pp. 18 -22.

[488] *Ibidem*, pp. 22 - 25.

pretinse critici obiective este evident; la fel l-au perceput şi contemporanii. Unul dintre ei, dr. Gh. Alexici, a caracterizat astfel „recenzia" lui Popovici: „E un articol prolix, de ton pretenţios, de formă şi fond incorect. Îi lipsea acestui critic improvizat, orice pregătire specială pentru a aborda un subiect a cărui concepţie şi execuţie îi scapă cu desăvârşire. Cunoştinţele filologice maghiare de care face paradă nu par a fi mai serioase"[489].

În mod deliberat am lăsat la sfârşit trecerea în revistă a „episoadelor" polemicii N.Iorga - L. Şăineanu, declanşată în urma apariţiei operei filologului român.

În recenzia făcută cărţii lui L. Şăineanu, istoricul român s-a declarat de acord cu titlul şi cu spiritul lucrării; influenţa turco-orientală s-a exercitat asupra limbii şi culturii române, dar nu şi asupra civilizaţiei propriu-zise. Iorga a considerat că se puteau fixa patru perioade în evoluţia acestei influenţe: prima: secolul XV - mijlocul secolului XVI; următoarea: a doua jumătate a secolului XVI; a treia: de la Mihai Viteazul inclusiv la fanarioţi; a patra: epoca fanariotă (sec. XVIII - începutul secolului XIX)[490]. Revenind la subiectul recenziei sale, Iorga a precizat că „D. Lazăr Şăineanu, cunoscut învăţaţilor noştri serioşi prin foarte frumoase lucrări de filologie (...), şi-a propus să trateze influenţa turcească, mai mult, influenţa orientală asupra noastră din toate punctele de vedere, afară de cel pur istoric: din acel filologic prin urmare şi din acela al istoriei culturale. (...) Opera poate fi privită supt raportul filologic curat, supt acela al lexicografiei şi supt acela al istoriei culturale". Recunoscând că „parte filologică nu e cea mai puţin importantă, desigur, dar ea nu e de competenţa mea"[491], istoricul român a analizat în continuare opera recenzată din punct de vedere „lexicografic", apreciind metoda ştiinţifică de împărţire a împrumuturilor orientale în „vorbe populare" şi „vorbe istorice/literare/provincialisme" şi „multa osteneală" depusă pentru întocmirea *vocabularului*. Acesta din urmă „e mai complet decât al oricui şi utilitatea lui pentru filologul şi istoricul român e incontestabilă. (...) Pretutindeni lista e foarte lungă, foarte bogată şi foarte documentată prin exemple literare şi istorice"[492].

În ceea ce priveşte observaţiile pe care le-a formulat, N. Iorga a susţinut că Lazăr Şăineanu nu a parcurs toate izvoarele cronistice-documentare ce i-au stat la îndemână, a consultat superficial unele lucrări de specialitate. În unele cazuri, clasificarea împrumuturilor lexicale în „vorbe populare" şi „vorbe istorice-literare" era discutabilă, pentru că autorul nu a definit de la început aceste categorii lexicale în mod clar şi precis, din punct de vedere teoretic. Apoi, definirea acestor „elemente turceşti" printr-o propozitie şi nu prin echivalentul sau echivalenţele lor româneşti sau într-o limbă europeană era un procedeu incomplet, ce putea genera imprecizie sau ambiguitate, ceea ce s-a şi întâmplat în unele cazuri. Pentru depăşirea acestor neajunsuri, tânărul istoric şi-a propus „să îndrept sau să întregesc cele spuse de d-l Şăineanu relativ la unele elemente turceşti din limba noastră a tuturora şi din dialectul meu [moldovenesc - compl. D.P.] îndeosebi. Alteori, rectificarea va veni de la istoricul ce sunt"[493], intervenţiile făcându-se la 90 de „vorbe populare şi istorice"[494].

[489] Dr. Gheorghe Alexici, în „Luceafărul", 1904, Budapesta, pp.152 - 153; *apud* Luca Vomea, *op. cit.*, pp. 83 - 84.
[490] N. Iorga, *Studiile d-lui Şăineanu despre Influenţele orientale exercitate asupra noastră*, în „Noua Revistă Română" (*infra* abreviat „N.R.R."), vol. III, nr. 26 / 15 Ianuarie 1901, Bucureşti, pp. 58 - 59.
[491] *Ibidem*, pp. 59 -60.
[492] *Ibidem*, p. 60.
[493] *Ibidem*, pp. 60 - 61.
[494] *Ibidem*, pp. 61 - 63.

"Cât despre observațiile la partea istorică, la *Introducere*, ele vor fi mai puține, a apreciat Iorga. Făcându-le, nu pretind să scad valoarea cărții, care e mare și după judecata mea (...)"[495]. Tânărul universitar bucureștean a rectificat unele date și afirmații istorice inexacte susținute de autor în volumul amintit.

În concluzie, recenzorul a considerat că lucrarea ar fi fost mai valoroasă dacă autorul ar fi abordat cu mai mare atenție partea istorică și lexicografică; în ciuda acestor căderi, era o operă merituoasă și îl onora pe autorul ei. Ar fi regretabil dacă Academia Română ar respinge-o de la premierea meritată[496].

Lazăr Șăineanu a răspuns recenziei lui Nicolae Iorga : „surprins că mai mult de jumătate din recenziunea d-lui Iorga se ocupă cu desertațiuni pur filologice", după ce același recunoscuse că „partea filologică" a operei recenzate nu e de competența sa[497], filologul orientalist a respins toate „îndreptările și întregirile", toate imputările și erorile pe care le-a formulat și le-a scos în evidență tânărul istoric referitoare la *Influența orientală*. La rândul său, Lazăr Șăineanu i-a reproșat lui N. Iorga că i-a citit opera în mod superficial și că s-a aventurat în domenii ale științei în care era incompetent. Ca urmare a acestor neajunsuri a formulat „imputări absurde", „asertiuni inexacte" și „afirmațiuni gratuite", asupra cărora nu avea nici un motiv să mai insiste... A atras atenția, totuși, asupra caracterului subiectiv al acestor „observații": „Opera mea are, desigur, părți slabe, ca și părți bune, dar cred că nu-i drept să i se arunce în spinare pretinse „rectificări și întregiri" - făcute nu pentru folosul științei, ci numai și numai de dragul *eului: Le moi est toujour haïsable* (subl. L. Ș.)"[498].

Nu am intenționat să pun la încercare răbdarea cititorilor prin enumerarea recenziilor asupra operei lui Lazăr Șăineanu. Am urmărit doar să scot în evidență cum a fost receptată opera în țară și în străinătate, ce credit științific i s-a acordat și, mai ales, să-i stabilesc locul și rolul în evoluția și dezvoltarea filologiei comparatiste orientale din țara noastră. În ceea ce privește polemica Iorga - Șăineanu, începând cu „repriza a doua" a răspunsurilor, s-a depășit conduita științifică, academică a analizei și criticii aprecierilor, degenerând în imputări extraștiințifice, atacuri subiective la persoană, aluzii naționaliste etc.

N. Iorga a avut posibilitatea să citească „răspunsul" lui Lazăr Șăineanu din 1 februarie 1901 înainte ca textul să vadă lumina tiparului, astfel că a „ripostat" în scris la rândul său, din acest moment urmând o „explozie în lanț" a „răspunsurilor" și a „contrarăspunsurilor" celor doi preopinenți.

Iorga, recunoscând și autocondamnându-se pentru faptul că recenzia din 15 ianuarie 1901 a avut un ton critic încurajator-laudativ, a hotărât să-și schimbe atitudinea: „Pe un personagiu așa de supărăcios [Lazăr Șăineanu - compl. D.P.], când îl lauzi trebuie să-l lovești fără cruțare ca să-ți mulțumească"[499]. Drept urmare, a respins toate acuzațiile formulate de Lazăr Șăineanu pe un ton ironic, cu vădite accente de brutalitate verbală: „Să mă provoace pe mine să-i arăt greșeli de istorie? Dar îl pot strivi oricând! Îl cruțasem întâi, dar «nemulțumitului i se ia darul», și voi răspunde, într-un viitor articol, la provocare"[500]. Respingând cu fermitatea-i caracteristică afirmația lui Lazăr Șăineanu conform căreia ar fi scris recenzia din 15

---

495 *Ibidem*, pp. 63 - 65.
496 *Ibidem*, p. 65.
497 Lazăr Șăineanu, *Răspunsul meu d-lui Iorga*, în „N.R.R.", vol. III, nr. 27 / 1 Februarie 1901, București, pp. 128 - 129.
498 *Ibidem*, p.130.
499 N. Iorga, *Cum răspunde d. Șăineanu când îl lauzi*, partea I, în „N.R.R.", vol. III, nr. 27 / 1 Februarie 1901, București, p. 131.
500 *Ibidem*, pp. 131 - 135; citatul la p.134.

ianuarie 1901 „nu pentru folosul ştiinţei, ci numai şi numai de dragul *eului* ", Iorga a afirmat răspicat: „Iar articolul l-am scris de dragul ştiinţei, da, dar ca să-i fac bine unui om prigonit, care e un om de talent şi un om harnic şi care a făcut multe lucruri bune şi frumoase, care, în fine, ne aduce mari foloase tuturora şi prin această scriere, foarte importantă, cu toate lipsurile ei"[501].

Şi colegii universitari ai lui Iorga din „triada critică" şi-au dat sema că divergenţele de idei dintre cei doi au depăşit sfera unei obişnuite recenzii de carte şi a răspunsului celui recenzat. Astfel, Ioan Bogdan, colegul şi cumnatul lui Iorga îi scria acestuia la 10 februarie 1901: „Şăineanu mi-a scris că critica ta este insolentă şi mi-a cerut să dezmint nişte afirmaţii ale tale. Va rămânea cu cererea; tu însă e bine să te astâmperi, căci critica lui Şăineanu a făcut rea impresie asupra multor prieteni ai tăi; mai ales asupra celor de la Ştiinţe"[502].

A urmat, cum ne-am obişnuit deja, replica[503] lui Lazăr Şăineanu, care a respins observaţiile anterioare ale lui Nicolae Iorga, considerate ca neîntemeiate. L-a acuzat pe causticul recenzor că a inventat erori în paginile cărţii sale, căutând „noduri în papură" din punct de vedere istoric. În concluzie, a respins cu vehemenţă toate criticile formulate de tânărul istoric, refuzându-i totodată competenţa de filolog şi declarând că nu va mai polemiza pe viitor cu Iorga, tot ce va mai scrie acesta din egoism bolnăvicios, în prezenta dispută, îi va fi indiferent.

Ultimul răspuns al lui Lazăr Şăineanu l-a deranjat vizibil pe Nicolae Iorga şi pe apropiaţii săi. Acelaşi Ioan Bogdan, într-o altă scrisoare către noul său cumnat, datată 15-16 februarie 1901, oscila, în privinţa polemicii, între un răspuns tranşant şi ignorarea atitudinii lui Şăineanu: „Apoi atacurile ce ţi le aduce cu multă dibăcie şi perfidie în «Noua Revistă [Română]» nu pot rămâne fără răspuns. A dat duşmanilor tăi cea mai puternică armă şi se vor servi de dânsa la orice ocazie. E singurul articol contra ta, care poate să-ţi facă rău, căci e scris cu multă perfidie. Ursu mi-a declarat că nu l-a citit şi că a rămas încremenit după ce l-a văzut în revistă. Ar fi fost mai bine dacă ai fi ascultat de mine şi i-ai fi dat pace jidanului. Deşi neonest, a făcut însă mare efect şi aşteptă să-l reproducă toate gazetele lui Ureche, Tocilescu et C(ompan)-ie. Nu ţi-l trimit însă ca să-ţi mai fac sânge rău; te vei necăji destul când îl vei ceti aci"[504].

Şi cum N. Iorga a dorit să aibă şi în această polemică ultimul cuvânt, întâi a respins afirmaţiile lui Lazăr Şăineanu din 15 februarie 1901[505], apoi a recitit volumele în cauză, cu un spirit „hipercritic" de analiză, şi a relevat[506] două categorii de erori, confuzii, inconsecvenţe, necunoaşterea fenomenului istoric sau lingvistic analizat etc.: de natură istorică[507] şi filologico-lexicală[508]. În urma acestei „radiografii" istorico-lexicale, Iorga a ajuns la concluzia:

"a) că d. Şăineanu lucrează după foarte puţine izvoare şi înşeală lumea lăsând să se creadă că e în deplina stăpânire a informaţiei necesare;

---

501 *Ibidem*, p.136.

502 I.E. Torouţiu, *Studii şi documente literare*, vol. VII, Bucureşti, 1935, p.76.

503 Lazăr Şăineanu, *Al doilea şi ultimul meu răspuns d-lui Iorga*, partea I-a, a II-a şi a III-a, în „N.R.R.", vol. III, nr. 28 / 15 Februarie 1901, Bucureşti, pp. 180 - 187.

504 I.E. Torouţiu, *op. cit.*, p.78.

505 N. Iorga, *Cum răspunde d. Şăineanu când îl lauzi*, partea a II-a, în „N.R.R.", vol. III, nr. 29 / 1 Martie 1901, Bucureşti, p. 228, replică structurată în 7 puncte.

506 *Ibidem*, partea a III-a / I, în „N.R.R.", vol. III, nr. 29 / 1 Aprilie 1901, Bucureşti, pp. 324 - 332.

507 *Ibidem*, pp. 325 - 332.

508 *Ibidem*, partea a III-a / II - III - IV, în „N.R.R.", vol.III, nr.32 / 15 Aprilie 1901, pp. 369 - 380.

b) că aceste izvoare sunt întrebuinţate fără nici o critică, amestecându-se orice, de oriunde, în orice chip, pentru a da un conglomerat inform de cele mai multe ori;

c) că-i lipseşte autorului noţiunea dezvoltării istorice a unei vieţi politice sau culturale;

d) că se contrazice de la un volum la altul, de la un rând la altul şi că, nemulţumit cu atâta, el intră în contrazicere cu exemplele ce dă şi cu dicţionarele ce copie"[509].

Dar cum se explică totuşi diferenţa diametral opusă de atitudine din recenziile semnate de N. Iorga la 15 ianuarie şi, respectiv, la 1 şi 15 aprilie 1901? Ne lămureşte, fireşte, autorul: „Sincer spunând (...) mi-a fost milă [de L. Şăineanu– compl. D. P.]. Şi mila aceasta (...) m-a făcut să-mi calc pe inimă şi iertând, uitând multe, să fac un articol de laude, un călduros articol de laude (...)"[510]. Observăm în această mărturisire o anumită doză de exagerare. Subiectivism şi exagerare desprindem şi din întrebarea retorică a aceluiaşi: „nu e d-l Lazăr Şăineanu un învăţat foarte slab şi un om foarte necuviincios?"[511]. Deplasat, extraştiinţific şi neacademic este şi atacul la persoană: „Ştim cu toţii că d-l Şăineanu nu e român, şi ştim ce e"[512].

Atunci, care este adevărul despre valoarea *Influenţei orientale*? Adevărul se află undeva la mijloc, între aprecierea superlativă a lui Vasile Bogrea (care nu era istoric!) şi critica negativistă a lui Nicolae Iorga (care nu era filolog orientalist!).

Însuşi Lazăr Şăineanu a recunoscut că „opera mea are desigur părţi slabe ca şi părţi bune", şi această convingere lăuntrică trebuie avută în vedere. Eliminând atitudinile şi afirmaţiile subiective şi extraştiinţifice, atacurile la persoană etc. din recenziile pe care sumar le-am trecut în revistă, parcurgând „sine ira et studio" opera în discuţie şi formulând, în perspectiva timpului, concluziile ce se impun, pot afirma că abordarea istorică din *Introducere* este partea slabă a lucrării, la care se adaugă numeroase erori şi exprimări prolixe de factură istorică, tratări superficiale, confuzii şi preluări necritice ale unor informaţii şi izvoare istorico-literare, omisiuni, ezitări şi imprecizii în încadrarea lexicologică a unor „împrumuturi" etc. din volumul consacrat *Vocabularului*, părţile I-a şi a II-a. Lazăr Şăineanu nu era istoric şi această realitate s-a resimţit în întreaga operă. N. Iorga, singurul istoric competent care a recenzat „hipercritic" lucrarea, viitorul autor de prestigiu al *G.O.R.* (1908-1913), a formulat în general obiecţii pertinente referitoare la „scăderile şi erorile" concepţiei despre şi tratării istorice a relaţiilor româno-otomane în evul mediu, şi la explicaţiile date de autor unor „vorbe istorice" şi „vorbe populare" din *Vocabular*.

"Părţile bune", mult mai valoroase ale operei, le constituie vol. II, *Vocabularul*, partea I-a: „Vorbe populare" şi partea a II-a:"Vorbe istorice. Împrumuturi literare". În special aceste două părţi merită aprecierea filologului Vasile Bogrea: „Biblia elementelor orientale din româneşte". Acesta a mai recunoscut faptul că monografia lui Lazăr Şăineanu nu a epuizat subiectul studiat, ce rămânea în continuare deschis eventualelor şi necesarelor rectificări, nuanţări şi, mai ales, completări.

În analiza lexicală a „împrumuturilor turco-orientale" Lazăr Şăineanu şi-a însuşit şi a aplicat „principiul stratificării" şi „teoria turanică" formulate de B. P. Haşdeu, oferind o imagine generală, de ansamblu, asupra *influenţei orientale asupra limbii şi culturii române*. A susţinut, de asemenea, că marea majoritate a

[509] *Ibidem*, p. 375.
[510] *Ibidem*, pp. 378 - 379.
[511] *Ibidem*, p. 379.
[512] *Ibidem*, p. 378; vezi şi atitudinea pro-Şăineanu în cazul acestei polemici, la Luca Vomea, *op. cit.*, pp. 81 - 83.

„elementelor orientale” a pătruns în limba română prin filiera turco-osmanlâe, deoarece poporul român a intrat în contact direct în evul mediu doar cu otomanii, nu şi cu arabii sau persanii, contrar deci teoriei susţinute de Th. Löbel.

În *prefaţa* la vol. II/2, consacrat „vorbelor istorice", Lazăr Şăineanu a atras atenţia *„orientaliştilor*, în special a *turcologilor* [subl. D. P.]", asupra „împrumuturilor lexicale istorice” ce lipseau „în toate operele lexicale ce mi-au fost accesibile". Trecând peste semnalarea în sine, ce dovedea că însuşi autorul era conştient de faptul că opera sa era perfectibilă, invitând chiar, indirect, pe specialiştii în domeniu să o completeze. Subliniez că aceasta este *prima folosire* în literatura filologică de specialitate din România a noţiunii de „turcolog", cu semnificaţia de filolog-orientalist care se ocupa cu studiile despre limba „turcă” şi, prin extensiune, despre istoria, cultura şi civilizaţia „turcilor". În urma propriilor sale studii de specialitate, a dezvoltării *orientalisticii* în general (ce cunoscuse o acumulare cantitativă şi calitativă continuă de peste un secol, secolul al XIX-lea putând fi calificat, în evoluţia ştiinţei istoriei, şi ca „secol al orientalisticii") şi a începutului studiului istoriei relaţiilor complexe, seculare, româno-turco/otomane în ţara noastră, Lazăr Şăineanu a înţeles că se impunea o delimitare mai precisă a subdomeniului turcologiei, ce studia, din toate punctele de vedere, populaţiile şi popoarele de origine turco-asiatică, atât în istoriografia europeană, cât şi în cea românească. Această individualizare a *turcologiei* în cadrul *orientalisticii* (şi a *turcologilor* în rândul *orientaliştilor*) a devenit o necesitate obiectivă, determinată de însăşi dezvoltarea *orientalisticii* ca domeniu al cercetării şi a *istoriei* ca ştiinţă. Filologul – orientalist român a semnat, în România, actul de naştere al binomului noţional „turcolog-turcologie” şi al „turcologiei” ca disciplină istorică. O particularizare benefică în sfera *orientalisticii* începea să devină tot mai vizibilă, se delimita tot mai clar noua ramură numită *turcologie*.

Deci, cum trebuie receptată *Influenţa orientală*? O operă a timpului său, cu „părţi bune” ce rezistă încă şi astăzi criticii filologice comparatiste, cu „părţi slabe” amendate de critica istorică încă de la apariţie, singulară în domeniul *orientalisticii-turcologiei* atât prin valoarea sa intrinsecă, cât şi prin faptul că nici un alt filolog orientalist român nu s-a mai încumetat să abordeze global acest domeniu, atât de vast, ci doar să ofere „contribuţiuni” mai mult sau mai puţin modeste (Gh. Popescu-Ciocănel / 1907; Th. Löbel / 1908; Vasile Bogrea / 1921; Vladimir Drimba /1948-1950).

Nici un filolog serios, preocupat să studieze „împrumuturile turco-orientale” în limba română, nu-şi poate permite să ignore sinteza din 1900 şi să aibă pretenţia, în acelaşi timp, că a elaborat o contribuţie importantă la cunoaşterea variilor aspecte ale subiectului investigat. *Influenţa orientală* este punctul de plecare şi, totodată, sistemul de referinţă al tuturor cercetătorilor, asupra acestor împrumuturi lingvistice, indiferent de faptul dacă această realitate obiectivă este recunoscută sau nu de lingviştii orientalişti români sau străini.

Un rezumat[513] al volumului I, *Introducere*, a fost publicat în limba franceză (110 p.), pătrunzând astfel în circuitul ştiinţific istorico-orientalistic mondial; savanţii străini au apreciat-o pozitiv, opera fiind de două ori premiată la Paris de prestigioase foruri ştiinţifice: Institutul Franţei şi Societatea de Lingvistică. În schimb, la Bucureşti, Comisia Academiei Române a respins opera de la premierea meritată, poate şi ca

[513] Vezi *supra*, nota 478.

urmare a recenziei „zdrobitoare" semnată de N. Iorga. A fost „pur şi simplu un simptom al timpului...", conform expresiei[514] unui contemporan.

În anul 2000 se vor împlini 100 de ani de la apariția ediției-*princeps* a *Influenței orientale*. Această aniversare jubiliară ar trebui întâmpinată şi cu publicarea unei noi ediții a acestei opere. Dar nu o simplă reeditare, ci o *ediție critică*, la relizarea căreia să colaboreze fructuos un *istoric turcolog*, pentru vol. I - *Introducere* şi pentru (re)definirea ştiințifică-istorică a unor „vorbe istorice" şi, în anumite cazuri, „populare", cu un *filolog orientalist*, pentru vol. II / 1+2 - *Vocabularul* şi pentru anumite aspecte „filologice" din *Introducere*. Într-un anumit sens, realizarea acestei *ediții critice* ar echivala cu o rescriere parțială, prin notele critice, a operei, cerință impusă de noile realizări şi acumulări în domeniu din ultima sută de ani. Nu trebuie să ne fie frică de aceste cerințe, pentru că, elaborând ediția cu maximă atenție, competență şi obiectivitate şi ținând seama de toate recenziile făcute ediției 1900 în anii următori, se poate păstra titlul original al autorului, evident cu reactualizarea limbajului şi grafiei. *O introducere* la această operă ar stabili, în perspectiva timpului şi *sine ira et studio*, locul şi rolul lui Lazăr Şăineanu şi al *Influenței orientale* în evoluția şi dezvoltarea orientalisticii-turcologiei româneşti şi europene la cumpăna dintre secolele al XIX-lea şi al XX-lea[515]. Ar fi de dorit şi o traducere a ediției a II-a într-o limbă de circulație internațională. Iată de ce orientalistica-turcologia românească şi europeană merită o ediție critică a *Influenței orientale* până în anul 2000 inclusiv!

Preocupări în domeniul cercetării „împrumuturilor orientale" în limba română a avut şi orientalistul ploieştean Gh. Popescu-Ciocănel, care a studiat şi ordonat alfabetic peste 150 de astfel de „elemente"[516].

În urma cercetărilor efectuate la Paris, cât timp a urmat cursurile de inițiere la *École Spéciale des Langues Orientales Vivantes*, a identificat un anumit număr de cuvinte de origine arabă, turcă, persană şi ebraică intrate în limba română, fie direct din limbile amintite, fie prin intermediul limbii turco-osmane. *Prima modalitate* de pătrundere autorul a explicat-o prin colonizările civile cu populație arabă în Dobrogea sau pe malul sudic al Dunării; soldați de origine arabă sau persană din armata otomană aşezați în aceleaşi locuri; apoi persoane de aceeaşi origine au îndeplinit misiuni diplomatice în Țările Române şi în zona Dunării inferioare. Acestora li s-au adăugat negustorii şi comercianții „compatrioți", care au venit în contact direct cu românii, unele cuvinte „orientale" fiind împrumutate astfel de către strămoşii noştri. Cuvintele de origine ebraică au pătruns în limba română ca urmare a locuirii pe teritoriul Țărilor Române a comunităților de evrei. *A doua modalitate* de pătrundere, prin intermediul limbii turco-osmane, a fost rezultatul firesc al îndelungatelor relații complexe româno-otomane în evul mediu. „Tous ces motifs, a apreciat în continuare autorul, me décident à soutenir que quelquesuns des mots d'origine arabe et persane sont passés dans la langue roumaine, non seulement par

---

514 Luca Vornea, *op. cit.*, pp. 80-81.

515 Vezi şi Lazăr Şăineanu, *O carieră filologică, istoricul unei naturalizări*, Bucureşti, Editura Stock, 1900, şi varianta în limba franceză, Larousse, Paris, 1900; Constantin Şăineanu, *Lazăr Şăineanu (1859 - 1934). O activitate de o jumătate de secol în serviciul ştiinței*, Bucureşti, 1935, 47 p.; Idem, *Celui à qui on n'a pas vendu justice - Lazare Şaineân, le grande philologue (1859 - 1934). Sa vie et son oeuvre*, avec 5 annexes, Bucarest, 1946, 87 p. *in-8°*; Virgiliu Florea, *Lazăr Şăineanu (1859-1934) către Moses Gaster*, în „Anuarul de Folclor", nr. 3-4/1983, Cluj-Napoca, pp. 266-319; Lucia Wald, *Lazăr Şăineanu-omul şi opera*, în „Memoriile Secției de ştiințe filologice, literatură şi arte a Academiei", VI, 1984, Bucureşti, pp. 43-51; D. Macrea, *Lazăr Şăineanu*, *loc. cit.*, pp. 162-183.

516 Gh. Popescu-Ciocănel, *Quelques mots roumaines d'origine arabe, turque, persanne et hebraique*, Paris, 1907, IV + 49 p.

l'intermédiaire de la langue turque, mais aussi directement de langue à langue". Orientalistul ploieştean a ordonat alfabetic, a analizat şi explicat mai mult sau mai puţin etimologic 159 de cuvinte-substantive proprii şi comune, de origine arabă, turcă, persană şi ebraică, pe care, a susţinut autorul, nu le-ar fi găsit menţionate în lucrările româneşti şi străine în domeniul filologiei şi lexicologiei orientale apărute până în 1905-1906[517].

În concluzie, autorul a recunoscut că nu avea pretenţia de a fi epuizat subiectul şi că unele definiţii şi explicaţii ale unor „împrumuturi lexicale" sunt posibile de îmbogăţiri şi completări. Prezentul studiu, a mai precizat Gh. Popescu-Ciocănel, nu era o lucrare de filologie, pentru că el nu s-a ocupat special cu cercetări filologice în domeniul orientalisticii. O bibliografie modestă, doar cu 19 titluri, încheia această contribuţie[518].

Modesta lucrare a lui Gh. Popescu-Ciocănel, cu pretenţii de originalitate, este mai degrabă un sumar glosar de „elemente orientale" decât un mic dicţionar etimologic al acestor termeni. Publicat în limba franceză, a pătruns în circuitul ştiinţific orientalistic european, completând, într-un fel, rezumatul (1902) operei lui Lazăr Şăineanu. Merită să fie subliniată şi interesanta teorie a pătrunderii unor cuvinte arabe şi persane în limba română direct din limba de origine, posibilitate avansată de Th. Löbel (1894), dar respinsă de Lazăr Şăineanu (1900).

Obscurul prof. Th. Iordănescu, ignorat cu pretenţii nejustificate de specialist în domeniul filologiei orientale, a recenzat[519] contribuţia orientalistului ploieştean, criticând sever metoda ştiinţifică folosită de autor, respingând definiţiile şi explicaţiile unor termeni şi contestând, pe nedrept, pregătirea şi diploma de specializare în acest domeniu a lui Gh. Popescu-Ciocănel. Atacul la persoană a devenit evident prin protestul neacademic, cum am mai amintit anterior, al recenzorului de ocazie împotriva susţinerii, de către ministrul de resort, a candidaturii orientalistului ploieştean la postul de conferenţiar pentru limbile turcă, arabă şi persană la Facultatea de Litere şi Filosofie din Bucureşti, introdus în bugetul ministerului tutelar în anul bugetar 1906-1907, fără ca numitul candidat să aibă recomandarea şi aprobarea conducerii Universităţii bucureştene.

Preocupările de orientalistică-turcologie în domeniul lexical-lingvistic au fost activităţi fireşti în spaţiul geografico-istoric românesc, ţinând seama de vechimea semimilenară a relaţiilor româno-otomane şi de influenţele turco-orientale în limba şi cultura română. I. H. Rădulescu (1847) şi A. Cihac (1879) au atras atenţia asupra „împrumuturilor lexicale" turco-orientale în limba română. Unii oameni de cultură (Gh. Bariţiu, 1873) le-au respins cu vehemenţă, propunând purificarea limbii române de astfel de „barbarisme". Alţii (în special filologii, unii dintre ei orientalişti) s-au apropiat cu înţelegere şi competenţă profesională de ele, studiindu-le în contextul istoric-cultural-filologic respectiv şi elaborând contribuţii valoroase în domeniu (L. Şăineanu / 1885; 1900; 1902; B. P. Haşdeu / 1886; Th. Löbel / 1894; 1908; Gh. Popescu-Ciocănel / 1907), unele dintre ele actuale încă şi azi.

Aceste contribuţii s-au înscris în cadrul preocupărilor cu un orizont mai vast ale filologilor orientalişti din sud-estul Europei de a studia influenţele lexicale turco-orientale în limbile sud-est europene: bulgară, sârbo-croată, albaneză, maghiară etc. (Roesler / 1865; M. Kovič / 1882; Fr. Miklosich / 1884; 1888-1890; Rudow / 1894-

[517] *Ibidem, Introduction*, pp.I - IV; glosarul la pp. 1 - 46.
[518] *Ibidem*, pp. 47 - 49.
[519] Th. Iordănescu, *O carte rară*, in „C.L.", an XLI, nr.4 / aprilie 1907, Bucureşti, pp.430 - 434.

1895). Unele dintre aceste contribuţii româneşti, integral sau în rezumat, au fost publicate în limba franceză, ceea ce a asigurat circulaţia lor în sfera ştiinţifică europeană şi locul cuvenit filologiei orientalistice româneşti în domeniul orientalisticii mondiale. Opera filologico-lexicografică a lui Lazăr Şăineanu ("cercetătorul *per excellentiam* al elementelor orientale la noi", potrivit aprecierii lui Vasile Bogrea) stă la loc de cinste în cadrul preocupărilor româneşti şi europene în domeniu, reprezentând cartea de vizită a filologiei orientalistice româneşti în ultima sută de ani, cu nimic mai prejos decât lucrările de pionierat ale autorilor europeni menţionaţi anterior.

Mai trebuie subliniat un aspect al evoluţiei acestor preocupări: s-au studiat, cu rezultate notabile, *doar* „împrumuturile turco-orientale" în limbile sud-est europene, *nu şi* influenţele lexicale sud-est europene în limba turco-otomană, influenţe ce au fost desigur sesizate, dar nu şi apreciate la adevărata lor valoare istorico-culturalo-lingvistică.

I. 7. Preocupări de orientalistică-turcologie în domeniul toponimiei „orientale" din România

"Influenţa orientală" în România s-a manifestat, cum era şi firesc, şi asupra toponimiei. Necesitatea practică de a explica unele denumiri toponimice de origine „orientală" din ţara noastră s-a completat cu preocupările ştiinţifice ale unor filologi de a studia şi identifica originea lingvistică a acestora, de a elucida unele pagini nescrise ale istoriei convieţuirii româno-türcice în evul mediu.

Primele preocupări în acest domeniu le-a manifestat istoricul şi filologul B. P. Haşdeu, concomitent cu cele privitoare la împrumuturile lexicale „turceşti" în limba română. Astfel, într-o contribuţie referitoare la *Originile Craiovei*, a atras atenţia asupra unor interesante forme toponimice türcice (cumano-pecenege), cum ar fi „Teleorman", pe care a explicat-o şi tradus-o prin „teli-deli" – „nebun" şi „orman" – „pădure", adică „pădure deasă, nepătrunsă, sălbatică, nebună"[520]; Peceneaga, sau cele terminate în *-ui* (Călmăţui, Covurlui, Desnăţui etc.)[521].

Ulterior acestor preocupări tangenţiale ale marelui spirit filologic neliniştit, iscoditor şi prolific, s-au situat cercetările şi contribuţia[522] orientalistului Gh. Popescu-Ciocănel. Autorul a motivat scopul demersului său prin necesitatea obiectivă de a studia vechea toponimie de origine arabă, turcă, persană, tătară din România, ameninţată cu uitarea sau cu introducerea unor noi denumiri româneşti, contemporane, şi prin interesul filologic, geografic şi istoric al acestor preocupări[523]. Orientalistul român a insistat şi asupra necesităţii conceperii unor toponime corecte şi exacte, ce să reflecte realităţile geografice locale concrete, şi fixarea lor pe hărţi topografice adecvate, pentru a nu se produce confuzii de localizare şi orientare geografică[524].

Trecând apoi la analiza subiectului enunţat în titlu, autorul a identificat 3 etape ale pătrunderii toponimelor de origine orientală în limba română: din prima etapă, sec. V-XII, a năvălirilor populaţiilor fino-ugro-türcice, au provenit denumirile:

---

520 B.P. Haşdeu, *Originile Craiovei, 1230 – 1400*, în vol. *Oltenescele*, Editura Librăriei S. Samitca, Craiova, 1884 (155 p.), pp. 77 - 79.
521 *Ibidem*, *loc. cit.*, pp.57 - 58; 74 - 76.
522 Gh. Popescu–Ciocănel, *Influenţa orientală în toponimia românească*, în „B. S. G. R.", an XXXI, nr.2 / 1910, Bucureşti, pp. 21 - 41.
523 *Ibidem*, pp. 22 - 23.
524 *Ibidem*, pp. 23 - 29.

Bărăgan, Bucegi, Burnaz, Caracal, Caraiman, Comana, Peceneaga, Siriu, Teleorman[525]. În etapa a II-a , sec. XIII-XIV, perioada dominației tătare, s-au impus alte 10 toponime şi hidronime[526]. În etapa a III-a, sec. XV-XIX, epoca dominației otomane, au devenit uzuale alte toponime, din care Gh. Popescu-Ciocănel a analizat 10 denumiri[527], unele explicații şi etimologii fiind amendate însă de rezultatele cercetărilor filologico-geografice ulterioare. Cele aprox. 30 de toponime analizate erau răspândite în Oltenia, Țara Românească, Moldova şi, în special, în Dobrogea. Schema cronologică propusă este, în general, valabilă şi astăzi.

La sfârşitul contribuției, autorul a insistat asupra însuşirii şi respectării unei conduite deontologice în activitatea de cercetare ştiințifică: fiecare om de ştiință să scrie şi, mai ales, să recenzeze obiectiv, critic, nepărtinitor doar în domeniul său de specialitate, să nu interfereze sfere ştiințifice străine pregătirii şi perceperii sale, unde, evident, s-ar dovedi un ignorant[528].

Studiul **toponimiei de origine orientală** din România, cu motivații practice, ştiințifice, administrative etc., cu un început destul de modest în perioada pe care o am în vedere, a deschis o nouă direcție de cercetare în cadrul preocupărilor româneşti de orientalistică-turcologie. Aceste cercetări au atras atenția asupra unor denumiri existente de sute de ani ce, mai ales după 1878, păreau condamnate la uitare, existând tendința administrativă de a fi înlocuite cu nume româneşti, contemporane. Ele au adus noi argumente la dovedirea continuității poporului român la nordul Dunării în „mijlocul migrațiilor", au oferit noi informații referitoare la geografia istorică românească şi au prefațat studiul unui nou capitol al relațiilor româno - türcico / otomane: cel reprezentat de *toponimie*.

I.8. Preocupări de orientalistică-turcologie în domeniul lexicografiei

Necesități de ordin practic (însuşirea corectă a limbii turco-osmane de către aromânii din Imperiul otoman şi a limbii române de către minoritățile turco-tătaro-găgăuze din România, evenimentele politico-militare din sud-estul Europei în care a fost implicată România în perioada 1877-1878, cursul ascendent al relațiilor româno-otomane şi interesele comerciale ale oamenilor de afaceri români în statul otoman şi în Levant, în perioada c.1890-1914, pregătirea şi perfecționarea funcționarilor consulatelor româneşti din imperiul semilunii şi zonele adiacente etc.) au impus elaborarea unor gramatici şi abecedare ale limbii turco-osmane, a unor ghiduri de conversație şi dicționare român-turc şi turc-român cu caracter civil şi chiar militar. Finalitatea preponderent didactico-lexicografică a acestor lucrări nu a însemnat însă ignorarea caracterului şi spiritului teoretico-ştiințific ale amintitelor contribuții, unele dintre ele valabile şi, mai ales, actuale încă şi astăzi.

Aceste preocupări nu erau noutăți în domeniu, fiind cu succes precedate de operele unor cărturari buni cunoscători ai limbii şi gramaticii turco-otomane: Ienăchiță Văcărescu, Anton Pann şi Ianache Pashal. Primul dintre ei a întocmit un

[525] *Ibidem*, pp. 30 - 36.
[526] *Ibidem*, pp. 36 -37.
[527] *Ibidem*, pp. 38 - 41.
[528] *Ibidem*, p. 41.

Dicționar româno-turc [529] şi un *Dicționar turco-român* [530](c.1790), ambele rămase până azi în manuscris.

Anton Pann, cunoscut folclorist şi traducător, a redactat şi publicat, şase decenii mai târziu, un ghid de conversație ruso-româno-turc[531]. În partea I, *Culegere de cele mai trebuincioase cuvinte în vorbire*, a inclus termeni uzuali din limba română, cu traducerea lor în „ruseşce" şi „turceşce" ordonați pe trei coloane[532]. Urmează, în partea a II-a, ghidul propriu-zis de conversație, cuprinzând expresii din toate formele de manifestare ale vieții cotidiene, formule de adresare în cadrul relațiilor cu autoritățile superioare etc., toate acestea ordonate pe trei coloane: ruseşte, româneşte, turceşte[533]. Traducerea „Credo"-ului creştin în cele trei limbi şi o înşiruire a celor mai uzuale numerale cardinale şi ordinale încheiau acest „dialog"[534], tipărit în alfabet chirilic de tranziție. Caracteristicile dialectului turco-osman folosit în acest ghid de conversație au fost studiate cu peste trei decenii în urmă de prof. Vladimir Drimba, care a ajuns la concluzia că era graiul turc vorbit în regiunea Sliven din Bulgaria de Est, ce aparținea grupului lingvistic turc de Est, deşi conținea numeroase elemente ale graiurilor din vestul Rumeliei[535].

Anton Pann a anunțat, în „înştiințare" că acest „dialog" era necesar a fi completat cu un *vocabular* al cuvintelor acestor limbi, ce a fost elaborat deja şi s-a început tipărirea sa „pe foi, pe hârtie velină", câte opt pe săptămână. Doritorii îl puteau procura „pe foi" sau cu anticipație, plătind „trei sfanți", sau legat şi de la tipografie cu „şase sfanți"[536]..Am insistat asupra acestor „detalii tehnice" pentru a lămuri două aspecte neelucidate ale acestei inițiative lexicografice: comparând prețul *Dialogului* cu cel al anunțatului *Vocabular*, am dedus că ultimul ar fi trebuit să aibă c. 80-100. B.A.R. nu posedă nici un exemplar din *Vocabular*, deoarece acesta nu a mai apărut sub formă de volum legat. Tipărirea „pe foi", începută şi anunțată deja, nu a putut fi dusă la bun sfârşit, poate din cauza revoluției din Țara Românească (iunie-septembrie 1848), sau datorită unor probleme financiare (Anton Pann i-a invitat pe eventualii interesați să plătească *anticipat* „costul" foilor sau volumului legat!). Foile deja tipărite, probabil în tiraj redus, s-au pierdut cu timpul, astfel că astăzi nu cunoaştem nici un „exemplar" din acest *Vocabular*.

Un an mai târziu, în 1849, pitarul Ianake Pashal a publicat un nou ghid de conversație româno-ruso-turc în alfabet chirilic de tranziție, completat cu un vocabular[537], lucrare concepută şi realizată în trei „părți". În „prefața" părții I[538],

---

[529] *Biblioteca Academiei Române*, București, ms. 1393, ff. 9 - 189.

[530] *Ibidem*, f.189v. - 285 r. În legătură cu viața şi opera autorului, a se consulta: Cornel Cârstoiu, *Ianache Văcărescu (viața şi opera)*, Editura Minerva, București, 1974, 287 p. + foto.+ facs.; Andrei Pippidi, *Despre Ienăchiță Văcărescu. Material documentar*, în „R.I.T.L.", 35, nr. 3–4/1987, București, pp. 297–308.

[531] Anton Pann, *Dialog în trei limbi: rusesçe, românesçe şi turceşce. Fie care întocmită în vorbire după idiotismul (sic!) ei. Acum întâiu cules din deosebite dialoguri ruseşci, tipărite în Moscva*, Bucuresci, Tipografia lui Anton Pann, 1848, 100 p.; vezi şi considerațiile lui M. Guboglu, *Orientalistica română*, p.337.

[532] *Ibidem*, pp. 3 - 17.

[533] *Ibidem*, pp. 18 -32.

[534] *Ibidem*, pp. 93 - 99.

[535] Vladimir Drimba, *Surse româneşti pentru dialectologia istorică turcă: Scrisorile turceşti ale lui Anton Pann*, în „Fonetică şi Dialectologie", IV, 1962, București, pp.171 - 242; vezi şi varianta în limba franceză în „Revue de lingvistique", no.3 / 1963, Paris, pp.100 - 155.

[536] Anton Pann, *op. cit.*, p. 100; vezi şi Ion Matei, *Notes*, p. 106.

[537] *Dialoguri şi vocabular în trei limbi. Româneşce, Ruseşce şi Turceşce, pentru trebuințele omului privat şi omului ostaş*. Dat la lumină de Pitarul Ianake Pashal, Bucureşci, Tipărit în tipografia lui Iosef Kopainig, 1849.

[538] Idem, *Dialog în trei limbi. Adecă prin tiparul şi limba română să învețe fiecine amândouă limbile, suzerană şi protectriță otomaniceşti şi ruseşti*. Dată acum la lumină de Pitarul Ianake Pashal, Bucureşci, Tipărit în tipografia lui Iosef Kopainig, 1949, 164 p.

autorul a precizat că întreaga lucrare a fost tipărită cu aprobarea *caimacamului* Constantin Cantacuzino şi că includea peste 30.000 de cuvinte din limbile rusă şi turcă. Caracterul practic al contribuţiei acoperă o necesitate resimţită în noile condiţiii politice din Ţara Românească din anii 1848-1849. Era necesar, a precizat în continuare pitarul, ca românii să ştie limbile rusă şi turcă, datorită învecinării cu Imperiul otoman şi Rusia şi necesităţii obiective de a promova afaceri profitabile la sud de Dunăre şi la nord-est de Prut. La începutul secolului al XIX-lea, a recunoscut Ianake Pashal, le-a învăţat pe amândouă, fiind folosit ca dragoman în anii 1806 şi 1828-1829. Având la bază această experienţă folositoare, a alcătuit un ghid de conversaţie cu *dialogurile* necesare „în toate felurile de împrejurări, apoi şi în lucruri civile şi ale războiului şi în cele de negoţ", completat cu un *vocabular în trei limbi*. Autorul spera ca *dialogurile* şi *vocabularul* să fie acceptate şi folosite în Moldova, Bulgaria şi Serbia[539]. *Dialogurile în trei limbi* au fost ordonate pe trei coloane, „româneşce, ruseşce şi turceşce" cu exemple din toate domeniile şi formele de manifestare ale vieţii cotidiene[540] (propoziţii simple, apoi compuse, cu grad crescând de dificultate gramaticalo-lexicală).

În *partea a II-a* [541] autorul a introdus *dialoguri* sub forma frazelor, cu un grad mai mare de dificultate. *Partea a III-a* [542] cuprinde un *vocabular în trei limbi*, cu termenii lexicali aranjaţi tot pe trei coloane, „ ruseşce, turceşce, româneşce", în ordine alfabetică rusească, ceea ce denotă faptul că pitarul Ianake Pashal s-a inspirat dintr-o sursă lexicografică rusească, poate un dicţionar bilingv ruso-turc. Limba turco-osmană folosită în acest *Dialog*, prin particularităţile sale fonetice şi lexicale, înglobase unele influenţe lingvistice din partea dialectelor turceşti din Peninsula Balcanică[543]. Numeroase pasaje din *Dialogurile* lui Ianake Pashal sunt asemănătoare sau identice cu unele paragrafe din *Dialogul* lui Anton Pann[544], ceea ce dovedeşte fie folosirea unor surse lexicografice comune, fie posibilitatea ca pitarul să fi preluat anumite părţi din compilaţia celebrului folclorist şi traducător. În ceea ce priveşte partea a III-a întocmită de pitar, mă întreb dacă există vreo legătură între *vocabularul* alcătuit şi anunţat (în 1848) de Anton Pann (dar necunoscut până acum?) şi cel realizat şi publicat (în 1849) de Ianake Pashal. Dacă da, atunci care ar fi aceasta? A preluat acesta din urmă fragmente din lucrarea primului şi le-a introdus în *Vocabularul* din 1849? Răspunsurile la aceste întrebări vor putea fi formulate după descoperirea „foilor" (sau a volumului legat!) din *Vocabularul* lui Anton Pann şi după o temeinică analiză comparatist-lexicologică a celor două contribuţii. Cele două *Dialoguri* au fost folosite şi în teritoriile vecine Ţării Româneşti, unde se vorbea mai mult sau mai puţin limba română: Moldova, Transilvania, Dobrogea, Serbia şi Bulgaria.

Un sfert de secol mai târziu, învăţătorul Constantin Petrescu, „Institutorul Şcoalei Române din Rusciuk", a elaborat şi publicat un *Abecedaru Turco-Românu* [545]. În *introducere*, modestul dar conştiinciosul dascăl a mărturisit că dorea, prin respectivul manual, să facă un serviciu românilor de la sudul Dunării, din Imperiul otoman,

[539] *Ibidem*, pp. 3 - 9.
[540] *Ibidem*, pp. 11 -164.
[541] Idem, *Dialoguri întinse*, Bucureşci, Tipografia lui Iosef Kopainig, 1849, 52 p.
[542] Idem, *Vocabular în trei limbi*. Dat acum la lumină de..., Bucureşci, Tipărit în tipografia lui Iosef Kopainig, 1849, pp. 3 - 104; cu o erată generală a celor 3 părţi (pp. 105-112).
[543] Ion Matei, *Notes*, p.107.
[544] *Ibidem*.
[545] Rusciuk, 1874, 79 p.

pentru a-i ajuta să-şi însuşească limba turcă, ce era limba oficială a statului sultanilor. Însuşindu-şi această limbă, românii puteau convieţui paşnic cu turcii, puteau să-şi apere drepturile social-politice şi economico-culturale şi era o condiţie obligatorie a reuşitei în afacerile comerciale[546].

Autorul a grupat cele 21 de lecţii în 5 „părţi" tematice: Partea I: 13 lecţii despre litere, alfabet, vocale, consoane, exerciţii de silabisire şi citire cu grad crescând de dificultate[547]; partea a II-a: 7 lecţii despre „părţile cuvântului", declinări şi conjugări[548]; partea a III-a: o lecţie despre „părţile invariabile" ale propoziţiei[549]; partea a IV-a: zilele săptămânii, lunile şi anotimpurile anului[550]; partea a V-a: lecturi literare pentru consolidarea cititului şi scrisului[551].

Am insistat în detaliu asupra acestui *Abecedaru Turco-Românu* biligv pentru a cunoaşte, pe de o parte, nivelul didactic al procesului de predare-învăţare a limbii turco-otomane în rândul românilor sud-dunăreni, şi pentru a-l putea, pe de altă parte, compara pe viitor cu alte manuale de acest gen şi cu aceeaşi finalitate didactico-pedagogică.

Din cele prezentate până acum, se poate concluziona că acest *Abecedaru* bilingv era mai mult decât arăta titlul, fiind în fapt o gramatică elementară a limbii turce, cu „părţile" gramaticale de bază prezentate în succesiune logică, cu elementele colocviale necesare susţinerii unui dialog simplu în această limbă, pentru „elevii" români de orice vârstă şi stare socială din sudul Dunării. Faptul că fusese imprimat atât cu caractere tipografice arabe, cât şi cu cele latine sporea eficacitatea practică a acestui *Abecedaru Turco-Românu*[552].

Peste trei decenii, Adam V. Cotula a elaborat şi publicat *Gramatica limbei otomane*[553]. Manualul era destinat românilor din Imperiul otoman pentru însuşirea şi folosirea limbii oficiale în acest stat. Lucrarea, apreciată de autor ca fiind „prima gramatică otomană în limba română", era folosibilă în special în şcolile româneşti din statul otoman (în ciclurile primar, superior, gimnazial şi liceal), încadrate la începutul secolului al XX-lea cu tineri dascăli aromâni absolvenţi ai unor şcoli superioare otomane, cum era însuşi Adam V. Cotula[554].

Autorul a detaliat metoda pe care a urmat-o în elaborarea *lucrării*: a ţinut seama pe deplin de părţile originale şi de caracteristicile generale ale gramaticii otomane, prezentînd-o aşa cum era şi lăsându-l pe „studentul" străin (în acest caz român) să constate singur deosebirile dintre gramatica limbii sale materne şi şi gramatica otomană. Adică Adam V. Cotula nu a „europenizat", aş adăuga eu, gramatica otomană, aşa cum procedaseră anterior unii autori europeni, încercând

---

546 *Ibidem*, pp. III - VIII.
547 *Ibidem*, pp. 9 -37.
548 *Ibidem*, pp. 37 - 65.
549 *Ibidem*, pp. 65 - 67.
550 *Ibidem*, pp. 68 - 70.
551 *Ibidem*, pp. 71 - 79.
552 Vezi şi consideraţiile lui Nicolae Cartojan, *Un document (sic!) privitor la istoria culturii româneşti în Dobrogea înainte de anexare*, în „A. D.", vol. II, nr. 1 / 1919, Bucureşti, pp.72 - 76:C. Petrescu era de origine ardeleană, lucrarea fiind bine întocmită, dar titlul nu reflecta structura internă şi conţinutul contribuţiei. N. Cartojan a oferit apoi *Noi informaţii despre C. Petrescu, directorul şcoalei româneşti din Silistra*, în „A. D.", vol. II, nr.2 / aprilie - iunie 1919, Bucureşti, p. 148: şcoala românească de aici era mai veche, căci şi tatăl lui C. Petrescu fusese institutor şi director; i-a urmat apoi fiul în aceleaşi funcţii (1861 - 1878); bulgarii au desfiinţat şcoala în 1878, iar fostul director s-a refugiat la Constanţa, unde a activat ca avocat în problema lichidării proprietăţilor otomane de aici după introducerea autorităţilor româneşti. *Abecedaru* a fost prima carte românească publicată la Silistra.
553 Constantinopole, 1905, 238 p.
554 *Ibidem*, pp. 5 - 8.

astfel să o ordoneze, să o trateze şi să o explice prin structura gramaticii româneşti; „cu un cuvânt, a precizat autorul, am orânduit o gramatică cu cât ne-a fost mai metodic posibil, fără a ne atinge de părţile ei originale"[555].

În continuare, autorul a prezentat şi analizat detaliat alfabetul arab[556], substantivul[557], adjectivul[558], numeralul[559], pronumele[560], verbul[561], adverbul[562], prepoziţia[563], conjuncţia[564]. În partea finală a gramaticii s-au explicat regulile generale ale derivării de cuvinte şi ale compunerii de texte, cu numeroase aplicaţii la părţile de vorbire studiate[565]. Folosirea alfabetului arab pentru cuvintele, exemplele şi aplicaţiile gramaticale „otomane" a sporit caracterul aplicativ şi valoarea ştiinţifică a acestei contribuţii.

Autorul, cunoscând nivelul didactico-pedagogic al pregătirii elevilor în şcolile româneşti de la sud de Dunăre şi cerinţele obiective ale vieţii social-politice şi cultural-economice din Imperiul otoman, a elaborat şi publicat, după cum el însuşi a apreciat-o, „prima gramatică otomană în limba română". Această autoapreciere şi autoevaluare nu însemna lipsă de modestie sau exces de grandomanie, ci sublinierea obiectivă a unei priorităţi în domeniu. Bogăţia de informaţii oferite o făceau greoaie pentru elevii din clasele primare, dar accesibilă şi folositoare celor din ciclurile secundar şi liceal şi autodidacţilor. Amploarea lucrării părea a fi un impediment în folosirea acesteia, dar predarea selectivă a temelor şi lecţiilor în funcţie de particularităţile de vârstă ale elevilor, precum şi reluarea ciclică a materiei de studiu în clasele superioare contribuiau la depăşirea acestei false bariere mental-didactice. Mai trebuie subliniată originalitatea metodei didactico-ştiinţifice de abordare a subiectului:prezentarea gramaticii otomane din „interiorul" acesteia, de pe poziţia „celuilalt", cu mentalitatea unui „turc" şi nu a unui „european", fie el mulţi ani trăitor în Imperiul otoman.

În perspectiva timpului, *Gramatica* lui Adam V. Cotula, acest „Jean Deny al românilor", a fost apreciată pozitiv de specialiştii români în domeniu. Astfel, Mihail Guboglu a considerat-o a fi o „operă interesantă şi originală (...). Deşi are unele imprecizìuni şi câteva greşeli, totuşi, prin repartizarea logică a materialului lexicografic şi gramatical poate fi folosită şi astăzi cu succes. Felul în care sunt prezentate formele neregulate ale substantivelor arabe nu se întâlneşte nici în opera lui Jean Deny [*Grammaire de la langue turque. Dialecte Osmanlis*, Paris, 1921, XXX + 1216 p. - compl. D.P.], cea mai bună gramatică a limbii turceşti"[566]. Comparaţia cu celebra *Grammaire* a lui J. Deny onorează, în perspectiva timpului, contribuţia pe care am analizat-o şi pe autorul ei, român din Imperiul otoman.

---

555 *Ibidem*, pp. 7 - 9.
556 *Ibidem*, pp. 11 - 23.
557 *Ibidem*, pp. 23 - 43.
558 *Ibidem*, pp. 44 - 60.
559 *Ibidem*, pp. 61 - 67.
560 *Ibidem*, pp. 68 - 83.
561 *Ibidem*, pp. 84 -184.
562 *Ibidem*, pp. 185 - 189.
563 *Ibidem*, pp. 189 - 192.
564 *Ibidem*, pp. 193 - 200.
565 *Ibidem*, pp. 201 - 238.
566 M. Guboglu, *Orientalistica română*, p.337; idem, *Contributions roumaines*, p.469, n.121 b. O imagine de ansamblu asupra vieţii şi operei turcologice ale lui Jean Deny a oferit de curând Louis Bazin, *Jean Deny (1879–1963), rénovateur de la linguistique turque*, în vol. *Istanbul et les Langues Orientales*, edité par Frédéric Hitzel, Editions l'Harmattan, Paris–Montreal, 1997 (541 p.), pp. 411–416.

Timp de aproape opt decenii, *Gramatica* lui Adam V. Cotula, publicată în limba română, a rămas lucrarea de referință în domeniul său. Turcologul Mihai Maxim a apreciat-o ca fiind „(...) destul de bine întocmită, cu numeroase elemente ce pot fi și astăzi utile celor care doresc să studieze limba turco-osmană și pe nedrept neglijată (datorită limbii de redactare) în cercetarea turcologică internațională"[567].

Inferioară ca valoare științifică și caracter aplicativ s-a prezentat *Gramatica limbei turcești*[568] elaborată de Nicolae Papahagi. Destinată românilor din Imperiul otoman care doreau să învețe limba „turcească", influențată într-o anumită măsură de *Gramatica* lui Adam V. Cotula, „folosind alfabetul arab pentru cuvintele și exemplele turcești", manualul lui N. Papahagi a fost răspândit și folosit mai ales în zona Salonic, Munții Rodopi, Macedonia, fiind accesibil îndeosebi elevilor din ciclurile primar și gimnazial de învățământ.

Referitor la dicționare bilingve și ghiduri de conversație, amintesc o lucrare bine întocmită și cu un pronunțat caracter practic, apărută în anul începerii Războiului pentru Independeța României, în care urma să fie folosit: *L'intérprète militaire en Orient*, *roumain, français, russe et turc*, Bucarest, 1877, 239 p. Deși alcătuită după un model francez[569] și inspirată dintr-o lucrare asemănătoare publicată de M. A. Terentiev în același an la Sankt Petersburg (*Voenîi perevodcik/kazennoe izdanie/russko–rumînsko–bulgarsko–turețkii*, 1877, VI+363 p. + 4 pl.), având o finalitate militară expres precizată, compilația a reprezentat totuși prima manifestare europeană în acest domeniu al lexicologiei românești, a locului și rolului limbii române în sud-estul Europei, anterioară câștigării Independenței de stat a României.

Noul caracter al relațiilor româno-turcești, între *state independente*, a impus alcătuirea, peste două decenii, a unui dicționar bilingv[570], necesar unui număr tot mai mare de persoane oficiale și particulare. Cum indică și titlul, această modestă contribuție a avut un caracter mai degrabă colocvial.

Orientalistul Gh. Popescu-Ciocănel a elaborat și tipărit un prim dicționar româno-turc în 1908[571]. Pe pagina de titlu, autorul a pretins, exagerat totuși, că acestă modestă contribuție ar fi fost „singurul dicționar complect al limbii turcești" apărut în România, cuprinzând cuvintele turcești, arabe și persane și „un foarte mare număr de cuvinte noi și tehnice" folositoare în toate domeniile de activitate, și toate acestea doar în 16 pagini! În realitate, *Dicționarul*, mai exact putând fi numit *Vocabular*, cuprindea c.275 de cuvinte-titlu turcești cu aproximativ 230 de derivate, deci în total c. 500 de cuvinte de bază cu derivatele lor. Lipsa caracterelor tipografice arabe l-a determinat pe autor să scrie cu penița transliterația în alfabet arab. În exemplarul pe care l-am consultat la Biblioteca Academiei Române -

---

567 Mihai Maxim, *Limba turco - otomană. Curs practic*, București, 1984 (272 p.), p.8; ed. a II-a, București, 1993; idem, *La première grammaire ottomane en roumain*, în vol. *Istanbul et les langues orientales*, Editions l'Harmattan, Paris–Montreal, 1997, pp. 403–409. Turcologul român a precizat că *Gramatica* lui Adam V. Cotula era destinată celor cei 5.000 de elevi din cele peste 70 de școli româno–otomane din Imperiul otoman, existente în primul deceniu al secolului al XX-lea (p. 406).

568 Thessalonic, 1911; vezi și Ion Matei, *Notes*, p.113; M. Guboglu, *Romanya Turkolojisi ve rumen dilinde türk sözleri hakkında bazı araştırmalar. Memleketimizde türk dilinin öğrenilmesi* (*infra* abreviat: *Romanya Turkolojisi*), în „XI. Türk Dil Kurultayında Okunan Bilimsel. Bildirillerden Ayrıbasım", T.T.K.B., Istanbul, 1968, p.269.

569 Ion Matei, *Notes*, p.113, n.78 b.

570 Ali Cadir Izzet, *Dialog româno - turc*, București, 1897; vezi și Ion Matei, *Notes*, p.113.

571 Gh. Popescu-Ciocănel, *Dicționar turc, în caractere turcești și latinești, cu pronunțarea figurată, la îndemâna tuturor...*, Ploiești, Tipografia „Democratul", 1908, 16 p.

Bucureşti, autorul a transliterat cu tuş negru c. 110 cuvinte-titlu turceşti cu variantele lor. Trecând peste inconvenientele acestei munci de Sisif, se cuvine subliniată metoda imprimării termenilor „turceşti" atât în alfabet arab cât şi în cel latin, lărgind astfel sfera de utilitate ştiinţifică şi practică a modestului dicţionar-vocabular.

Mai bine întocmit, cu o finalitate practică precizată, având la bază o experienţă îndelungată în ceea ce priveşte tehnica realizării dialogului româno-turc, a fost ghidul de conversaţie bilingv[572] elaborat de acelaşi Gh. Popescu-Ciocănel, în colaborare cu dr. Ibrahim Themo din Medgidia. Pe pagina de titlu autorii au precizat că acest ghid de conversaţie era destinat românilor şi musulmanilor din Dobrogea, călătorilor români în Orient şi celor din Orient în România.

În *prefaţă*, orientalistul român a reamintit faptul că însuşirea limbii turceşti era necesară românilor în activitatea diplomatică, comercială, turistică etc. în Imperiul otoman şi în Levant, iar cunoaşterea limbii române era necesară musulmanilor din România. Pornind de la aceste realităţi obiective, lucrării i s-a imprimat un pronunţat caracter practic: s-a simplificat subcapitolul destinat gramaticii, s-au redus lungimea şi amploarea propoziţiilor, s-au realizat traduceri cât mai fidele ale expresiilor uzuale din cele două limbi[573].

După prezentarea literelor alfabetului arab şi a echivalentelor în cel latin, urmau 21 de dialoguri pe teme variate, din viaţa cotidiană, comportamentul în diferite locuri şi situaţii, liste cu expresii la formele pozitivă, negativă, interogativă şi interogativ-negativă la modurile şi timpurile verbale principale, liste cu substantive, adjective, pronume, numerale, adverbe, prepoziţii, conjuncţii, interjecţii etc.[574]. Ghidul de conversaţie mai conţinea şi un tabel unitar al conjugării verbului *olmak* (*a fi*) la cinci timpuri principale, schemă ce se întâlnea rar în lucrările analoge ale timpului şi ce lipseşte în cele elaborate în ultimele decenii în România[575]. În pagină, textul era ordonat pe trei coloane verticale: în stânga cuvintele şi expresiile româneşti, în centru cele turceşti în alfabet arab, iar în dreapta aceleaşi în alfabet latin.

Pe coperta a IV-a se anunţa viitoarea editare a unui *Dicţionar turc-român*, în două volume, aprox. 700-800 p., cu caractere tipografice arabe şi latineşti, elaborat de acelaşi autor, colaborator şi editor fiind tot dr. Ibrahim Themo din Medgidia. Dar, din anumite motive, în 1915-1916 primul volum nu a văzut lumina tiparului, iar declanşarea luptelor pe frontul din Dobrogea în toamna anului 1916 a amânat *sine die* realizarea acestui grandios proiect lexicografic. Nici până astăzi, după opt decenii, nu avem o mare pereche de *dicţionare român-turc* şi *turc-român*, ce să cuprindă atât „vorbele istorice" cât şi „vorbele populare" (după formulele arhicunoscute ale lui Lazăr Şăineanu), cu transliteraţia necesară în alfabet arab. Se impune deci cu necesitate elaborarea de către filologii şi istoricii din cele două ţări prietene a acestor atât de necesare *punţi lexicografice* între limbile şi popoarele român şi turc.

Declanşarea celor două războaie balcanice şi, mai ales, intervenţia armatei române la sudul Dunării în 1913 au impus elaborarea unor vocabulare ce conţineau doar cuvinte uzuale, necesare realizării unor conversaţii simple şi rapide cu

572 Idem, *Conducătorul conversaţiunei în româneşte şi turceşte*, Tipografia „Işik", Medgidia, 1915, 128 p.
573 *Ibidem*, pp. 3 - 6.
574 *Ibidem*, pp. 9 - 80.
575 *Ibidem*, pp. 81 - 84.

populația turcofonă din Peninsula Balcanică. Astfel, Ștefan Luscov[576] și Mustafa H. Abdurrahmân[577] sunt autorii a două modeste contribuții *ad-hoc*; ulterior, și C. S. Constante[578] a avut preocupări în acest sens. Aceste ultime trei vocabulare, adresându-se unor necunoscători ai limbii turco-osmane, nu conțineau transliterația în alfabet arab a cuvintelor turcești.

Necesități de ordin practic și didactico-educativ au impus elaborarea unor manuale pentru studiul limbii turco-osmane, dicționare și ghiduri de conversație româno-turce și turco-române. *Abecedarul* și *gramaticile* limbii turco-osmane, elaborate în limba română, au oferit românilor din Imperiul otoman (dar și autodidacților de pretutindeni!) mijlocul de a-și însuși corect și sistematic limba oficială a statului otoman, prin intermediul căreia conaționalii noștri sud-dunăreni își puteau revendica, obține și apăra drepturile lor politice, culturale, naționale etc. și promova relații de afaceri în imperiu și în Levant. *Reprezentanta clasică*, și folosibilă încă și astăzi, după nouă decenii de la apariție, a acestei *prime direcții* de evoluție a preocupărilor de *orientalistică-turcologie* în domeniul didactico-lexicografic a fost *Gramatica limbei otomane* de Adam V. Cotula, comparabilă și chiar superioară la unele capitole *Gramaticii* lui Jean Deny. *Vocabularele, dicționarele* și *ghidurile de conversație* româno-turce și turco-române *a doua direcție* de evoluție a preocupărilor de *orientalistică-turcologie* în amintitul domeniu, cu un pronunțat caracter practic, complementare în fapt *gramaticilor* anterior amintite, se adresau atât românilor din România și Turcia, cât și musulamnilor din aceleași state, ceea ce reprezenta deja o lărgire a sferei de folosință, o punte lexicografică între cele două limbi vii. Aceste contribuții, modeste prin tematica abordată, destinația *ad-hoc*, aspect tipografic și paginație, nu erau decât promițătoare începuturi, ce pregăteau și anunțau un *mare dicționar turc-român* în două volume, c.700-800 p., rămas doar în stadiul de grandios proiect, datorită intrării României în primul război mondial (1916) și nerealizat nici până astăzi.

I.9. Preocupări de orientalistică-turcologie în domeniul literaturii populare și al folclorului turco-tătar

"Vecinătatea imediată" cu Imperiul otoman pe linia Dunării inferioare *ante* 1878, existența unei minorități turco-tătaro-găgăuze în Dobrogea, anexată de România în 1878, relațiile cordiale de colaborare și prietenie Româno-turce *post* 1878 etc. i-au influențat, subiectiv și / sau obiectiv pe unii oameni de cultură Români, buni cunoscători ai limbii turco-osmane, să manifeste preocupări și să întreprindă cercetări în sfera literaturii populare și a folclorului turco-tătar din România și din Peninsula Balcanică.

Astfel, Anton Pann, originar din Sliven (Bulgaria de Est), bun cunoscător al dialectului, literaturii populare și folclorului turcesc din estul Peninsulei Balcanice, a adunat și tradus în limba română numeroase povestiri cu subiecte pur turcești-

[576] Ștefan Luscov, *Vocabular în limbile română, franceză, germană, turcă, greacă și bulgară*. București, 1913, 32 p.; ed. a II-a, 1915.
[577] Mustafa H. Abdurrahmân, *Dicționar român - turc*, București, 1913, 11 p.
[578] C.S. Constante, *Vocabular româno - bulgaro - turc*, București, 1916; pentru ultimele trei modeste contribuții, vezi și M. Guboglu, *Orientalistica română*, p. 337; I. Matei, *Notes*, p.113.

orientale[579]. Aceste povestiri şi proverbe îi erau cunoscute folcloristului încă din copilărie, deoarece circulau pe cale orală în întreaga zonă balcanică şi în Anatolia, bucurându-se de respectul şi preţuirea ţăranilor turci şi ale *re'âyâ*-lelor creştine (supuşilor creştini)[580]. Anton Pann a fost primul folclorist şi traducător european care a adaptat şi versificat în limba română savuroasa culegere de anecdote otomane *Letâyif-i Nasr ed-Dîn Hoca*[581] (ce a fost „prima carte populară turcească [în caractere arabe]"[582]) sub titlul *Năzdrăvăniile lui Nastratin Hogea*[583]. Această primă ediţie românească s-a bucurat la noi de un imens succes şi de o largă circulaţie, fiind urmată de numeroase altele, conaţionalii noştri savurând realmente întâmplările ce-l aveau ca erou pe popularul Nastratin Hogea, acest „Păcală sau Pepelea al turcilor", şi din care năzdrăvănii se desprindeau proverbe şi „morale" ce reprezentau chintesenţe ale experienţei şi filosofiei populare turco-orientale.

Şi Lazăr Şăineanu a studiat[584] personalitatea acestui arhetip al literaturii populare turceşti, subliniind realitatea că amintita culegere, *Anecdotele lui Nasr ed-Dîn Hoca* era, după *Kur'ân*, cea mai răspândită şi mai citită carte turcească. Cu atât mai mult se cuvenea să fie amintit meritul de excepţie al lui Anton Pann, care a tradus-o şi versificat-o în limba română. Nastratin ("ajutorul sau sprijinul credinţei islamice") Hogea, sinonimul lui Pepelea sau al lui Păcală din literatura populară românească, era tipul legendar al spiritului oriental, naiv, uşor influenţabil, ghinionist. Poeziile populare turceşti ce-l aveau ca erou pe acest personaj comic au circulat pe cale orală şi apoi (din 1837) prin intermediul anterior amintitei culegeri. Versificate în limba română (1853), au influenţat glumele populare româneşti din a doua jumătate a secolului al XIX-lea şi contribuţiile în acest domeniu ale lui Petre Ispirescu, Ion Creangă, Vasile Alecsandri etc.

Lazăr Şăineanu a mai analizat şi *Jocul păpuşilor şi raporturile sale cu farsa Kargöz*[585]: asemănarea dintre jocul profan al păpuşilor şi datina religioasă a Vicleimului sau a irozilor era doar o simplă coincidenţă, iar introducerea de subiecte profane şi triviale într-o reprezentare religioasă era de factură modernă şi se explica prin caracterul popular al carnavalului organizat cu ocazia acestor sărbători, manifestare colectivă ce admitea excentricitate.

În continuare autorul a analizat comparativ cele două forme de manifestare ale mentalului ţărănesc românesc şi turcesc în timpul carnavalului ocazionat de mari sărbători religioase. Jocul păpuşilor apăruse la români la sfârşitul secolului al XVIII-lea şi la începutul celui următor. Elementele caracteristice ale acestei alegorii erau: cinismul dialogului, trivialitatea personajelor, comicul de limbaj al acestora; intercalarea în limbajul românesc a cuvintelor şi frazelor străine; satirizarea moravurilor epocii; constituia rezultatul unei amalgamări cu o veche datină populară românească: irozii[586].

Farsa Karagöz era un spectacol al teatrului popular turc de păpuşi din evul mediu, prezentat în timpul carnavalului de Ramazan: avea două personaje

579 *Povestea arabică*, Bucureşti, 1837; *Proverburi sau Povestea vorbei*, culese de Anton Pann, Bucureşti, 1853, 168 p.; *Povestea vorbei*, ed. a III-a, completată şi ilustrată, cu o introducere de dr. Moses Gaster, Craiova, 1943.
580 M. Guboglu, *Orientalistica română*, p.339.
581 În traducere: *Anecdotele lui Nasr ed-Dîn Hodja*, Istanbul, 1837, ediţie cu alfabet arab; cuprindea doar 125 de anecdote.
582 M. Guboglu, *Orientalistica română*, p.339.
583 Bucureşti, 1853.
584 Lazăr Şăineanu, *Nastratin Hogea*, în „N.R.R.", vol.I, nr.11 / 1 Iunie 1900, Bucureşti, pp.503 - 504.
585 În vol. *Lui Titu Maiorescu. Omagiu. 25 Februarie 1900*, Bucureşti, 1900, pp.281 - 287.
586 *Ibidem*, pp. 282 - 283; 287.

principale: *Karagöz* - paiața (turcul din popor) și *Hagi Aivat* - unchesul (turcul *efendi* cult). Elementele caracteristice erau: comicul de limbaj și de situație; satirizarea moravurilor și indivizilor din epocă. Farsa populară turcească *Karagöz* s-a bucurat de o mare răspândire în Moldova și Țara Românească între c. 1700 - c. 1850; substantivul propriu *Karagöz* s-a transformat în timp, într-unul comun: caraghios, comic, bufon, burlesc. Anterioară în timp jocului românesc de păpuși, farsa *Karagöz* a influențat într-o măsură importantă evoluția și tematica spectacolelor marionetelor autohtone[587].

Acest studiu a cunoscut și o variantă în limba franceză[588], iar Ignácz Kúnos l-a tradus în limba germană[589]. A fost apreciat, folosit și citat de reputați specialiști străini și români în domeniul teatrului de marionete și de umbre turc: Georg Iacob[590], Otto Spies[591], Metin And[592], Viorica Dinescu[593], Cornelia Călin[594].

Nicolae Iorga a tradus din limba franceză 191 de *Zicale turcești* [595], după ediția franceză a lui J. A. Decourdemanche[596]. Deși istoricul român nu le-a tradus direct din limba turcă, totuși ediția sa a contribuit la popularizarea în spațiul românesc a bogatei zestre de înțelepciune populară turco-orientală, a reprezentat o nouă și importantă fereastră deschisă către mirificul univers al paremiologiei turco-orientale.

Ion Peretz a analizat succint maniera de reflectare a imaginii turcului în folclorul românesc, la nivelul mentalului colectiv[597]. Raporturile româno-otomane în evul mediu au avut la bază, a apreciat autorul, „hatișerifurile acordate de împărații otomani voievozilor Țărilor Române", stabilindu-se raporturi de suzeranitate-vasalitate între cele două părți. În felul acesta s-a conservat statalitatea românească medievală. Perioada fanariotă a reprezentat un secol de exploatare crâncenă a Principatelor Române. După 1878 s-au stabilit, de comun acord, relații pașnice și de colaborare între cele două state și popoare, ele având în comun unele trăsături și caracteristici ale evoluției geografico-istorice, psihico-temperamentale etc. Ion Peretz a dat exemple de proverbe și zicători românești și turcești ce reflectau aceleași comportamente, trăiri, experiențe de viață etc. S-au adăugat la acestea alte proverbe și zicători ce reflectau imaginea „turcului" în mentalul colectiv românesc. Autorul a amintit și influența orientală asupra limbii române, a ceremonialului de la curțile domnești, portului, vieții cotidiene, regimului alimentar etc. S-au răspândit, de asemenea, la nordul Dunării, anecdote despre Nastratin Hogea. Tradiția populară românească, a concluzionat Ion Peretz, a reflectat, printr-o bogată producție paremiologică, caracterul, firea, înfățișarea, moravurile etc. turcilor, aprecierile fiind realiste și obiective. În această contribuție, scrisă cu ocazia vizitei profesorilor și studenților turci în România în mai 1914, autorul a folosit, fără însă să citeze sau să

---

[587] *Ibidem*, pp. 284 - 285.

[588] Idem, *Les marionnettes en Roumanie et en Turquie*, în „Revue des traditions populaires", vol.XVI, no.33 / 1901, Paris, pp.409 - 419.

[589] În „Revue orientale pour les études ouralo-altaïques", Budapest, 1900, pp.140 - 144.

[590] Georg Iacob, *Das Schattentheater in seiner Wanderung von Morgenland zum Abendland*, Berlin, 1901, *passim*.

[591] Otto Spies, *Türkisches Puppentheater*, Emsdetten, Westfalen, Lechte Verlag, 1959, p.22.

[592] Metin And, *Geneksel Türk Tiyatrosu*, Bilgi Yayinevi, Ankara, 1969, p.144.

[593] Viorica Dinescu, *Teatrul de umbre turc*, Editura Meridiane, București, 1982, pp.166 - 167; 222.

[594] Cornelia Călin, *Aspects comparatifs entre le spectacle des marionettes roumains et le „Kargöz oyunu"*, în „III - ncü Milletlerarasi Türk Folklor Kongresi Bildirileri", Başbakanlik Basimevi, Ankara, 1987, pp.57 - 68, *passim*.

[595] Vezi *supra* nota nr.268.

[596] *Mille et un proverbs turcs*, recueillis, traduit et mis en ordre par I. A. Decourdemanche, Paris, 1878, VII + 122 p.

[597] Ion Peretz, *Poporul turcesc și folclorul românesc*, în „V. R. „, anul IX, nr.6 / Iunie 1914, Iași, pp.277-283.

amintească lucrarea *Influenţa orientală...* a lui Lazăr Şăinenau (1900). Articolul era o expresie elocventă a stării de spirit a opiniei publice româneşti, favorabilă unei relaţii normale, paşnice, cordiale cu statul şi poporul turc.

Învăţătorul Ion Dumitrescu şi-a desfăşurat activitatea didactică mai mulţi ani în satul Pervelia, com. Tatlâgeac (jud. Constanţa), locuit de minoritatea tătară, strângând o bogată colecţie de folclor tătăresc şi turcesc, pe care o va publica abia în primii ani după terminarea războiului reîntregirii naţionale.

Unii oameni de cultură români, vorbitori cursiv sau colocvial ai limbii turco-osmano-tătare, au manifestat preocupări în domeniul studierii literaturii populare şi al folclorului turco-tătar din Dobrogea şi Peninsula Balcanică, finalizate prin traduceri în limba română ale unor proverbe, zicători, anecdote turco-orientale (Anton Pann, Nicolae Iorga), prin abordarea comparatistă a unor reprezentaţii populare de carnaval (jocul păpuşilor, teatrul de marionete şi / sau de umbre turc - Lazăr Şăineanu), prin considerarea unor consideraţii teoretice (Ion Peretz) sau prin debutul acţiunii de culegere de folclor turco-tătar din Dobrogea (Ion Dumitrescu).

Pot consemna şi priorităţi în domeniu: Anton Pann, *primul traducător european* al *anecdotelor* lui *Nasr ed-Dîn Hoca*, sau Lazăr Şăineanu cu studiul comparatist anterior amintit, apreciat, folosit şi citat în operele unor mari cercetători români şi străini ai subiectului. Sfera literaturii populare şi a folclorului turco-tătar nu putea lipsi din cadrul domeniului vast al preocupărilor de orientalistică-turcologie în perioada c. 1850-1916, completând contribuţiile din sfere conexe şi reconfirmând caracterul unitar, inter- şi pluridisciplinar al acestor manifestări istoriografice.

I.10. Privire de ansamblu asupra preocupărilor româneşti de orientalistică-turcologie în perioada 1878-1918

Noul statut politico-juridic internaţional al României începând cu anii 1877-1878 - stat independent şi suveran- a impus, obiectiv şi subiectiv, reconsiderarea relaţiilor pe multiple planuri cu Imperiul otoman, pe baza noilor realităţi concrete existente după încheierea Războiului pentru Independenţa ţării. În „vecinătatea imediată" de la sudul Dunării, „turcul" nu mai era duşmanul secular, politic şi cultural-religios, ci devenea „celălalt paşnic", „partenerul de dialog", care trebuia, fără prejudecăţi şi resentimente, re-studiat, re-cunoscut şi înţeles cât mai bine şi mai obiectiv, necesară dimensiune şi manifestare mentală-ideatică pentru un nou model de convieţuire. Acest efort intelectual era benefic şi pentru o deplină cunoaştere şi înţelegere a propriei identităţi româneşti.

În acest context preocupările de orientalistică-turcologie sunt rezultate fireşti ale interogaţiei intelectuale anterior amintite, fiind parte integrantă a procesului complex de evoluţie şi dezvoltare a istoriografiei româneşti în intervalul 1878-1918[598]. În cadrul acestor preocupări s-au conturat mai multe direcţii de activitate: descoperirea, traducerea şi editarea documentelor şi cronicilor turco-osmane referitoare la trecutul istoric al românilor, otomanilor, altor popoare din S.-E. Europei în epocile medie şi modernă; cercetări istorice propriu-zise; preocupări cu dorite finalităţi instituţional-didactice; cercetări etnografico-istorice; preocupări lexical-

[598] Al. Zub, *op. cit.*, pp.49–228; Lucian Boia, *op. cit.*, pp. 140–144; 231–234; idem, *Evoluţia ştiinţei istorice româneşti*, în „R.d I.", anul XXXIV, nr.7/1981, Bucureşti, pp. 1233–1250; Frederick Kellogg, *op. cit.*, pp. 52–56.

lingvistice; studierea toponimiei românești de origine „orientală"; elaborarea manualelor, ghidurilor de conversație și a dicționarelor necesare însușirii limbii turco-osmane; studierea literaturii populare și a folclorului turco-tătar din Dobrogea și din Peninsula Balcanică.

În perioada pe care o am în vedere, arhiviști, traducători și editori de documente, istorici, diplomați etc. au introdus în circuitul istoriografic românesc și european *câteva sute de acte otomane de diferite categorii*, descoperite și preluate din arhivele, bibliotecile, depozitele etc. statelor din apusul și centrul Europei, precum și, pentru prima dată, din instituțiile similare din Istanbul. Au fost publicate *doar traducerile sau rezumatele* în limbi europene ale originalelor otomane, și nu traducerile directe în limba română ale acestora, pentru că nu existau *încă* filologi și istorici români care să le fi realizat. Același inconvenient a caracterizat și editarea fragmentelor de *cronici otomane* referitoare la amintitul spațiu geografic și timp istoric: traducerile au avut la bază ediții în limbi europene ale manuscriselor otomane. Trecând peste aceste deficiențe de concepție și de metodă, sutele de izvoare documentare-cronistice otomane au oferit noi și valoroase informații istorice despre evoluția sud-estului european și a popoarelor care au locuit aici.

În cadrul *preocupărilor de orientalistică-turcologie cu conținut istoric* au fost trasate *trei direcții de cercetare*: studierea caracterului complex al relațiilor româno-otomane în evul mediu și în epoca modernă; *cercetarea* istoriei turcilor otomani și a statului otoman în intervalul: sec. XIV - începutul sec. XX, fără ca o delimitare clară și precisă între cele două direcții să se poată realiza; *analiza* originii, organizării și evoluției *re'âyâ*-lelor (*kazâ*-lelor) otomane de la nordul Dunării inferioare; întrepătrunderea și complementaritatea acestora au caracterizat evoluția preocupărilor istorice de orientalistică-turcologie. În ce privește *a doua direcție* de investigație științifică, se cuvin a fi amintite contribuțiile de valoare europeană ale lui Nicolae Iorga (*G. O. R.*) și T. G. Djuvara (*Cents projects de partage de la Turquie*), lucrări de referință timp de peste o jumătate de secol, cu informații și concluzii valabile încă și astăzi.

În intervalul 1878-1918 unii licențiați români convinși pe deplin de utilitatea cercetărilor orientalistice-turcologice pentru istoriografia românească, *s-au specializat* în studiul limbilor și civilizațiilor islamice în diferite centre universitare de tradiție (Paris, Cairo, Viena, cu stagii de cercetare și documentare la Leipzig și Istanbul): Lazăr Șăineanu, Constantin Șăineanu, Gh. Popescu-Ciocănel, Silvestru Octavian Isopescu, Andrei Antalffy, iar Th. Avr. Aguletti și Nicolae Iorga au dus o continuă campanie de popularizare în România a necesității studiilor de orientalistică-turcologie pentru cunoașterea istoriei relațiilor româno-otomane, a popoarelor din „lumea otomană" și a formării de specialiști orientaliști-turcologi. Totuși, datorită unor împrejurări obiective nefavorabile, nici unul dintre acești specialiști români în orientalistică-turcologie *nu a reușit să obțină înființarea unei catedre universitare* de profil în România și onorarea ei cu o activitate didactico-științifică prestigioasă, deși au existat inițiative în acest sens (Universitatea din București, anul universitar 1906-1907). Pe de altă parte, numeroși români sud-dunăreni au absolvit școli medii și superioare cu predare în limba turco-osmană din Imperiul otoman, desfășurându-și apoi activitatea în aparatul administrativ otoman, pe lângă consulatele românești din statul sultanilor sau pe lângă Ministerul român al Afacerilor Străine. Cu precise și precizate finalități politico-strategico-științifico-didactice, istoricul *per excellentiam* al Imperiului otoman, al relațiilor româno-

otomane şi al popoarelor balcanice, Nicolae Iorga, a înfiinţat un *Institut pentru studiul Europei Est-Orientale* (1913-1914), în care instituţie fondatorul a introdus un *curs practic de limba turcă*, cu o activitate concretă abia în perioada interbelică.

Mult mai modeste decât în alte domenii ale orientalisticii-turcologiei, *preocupările etnografico-istorice* au atras atenţia asupra locuitorilor de origine türcică din România, musulmani (turci şi tătari) sau creştini ortodocşi (găgăuzi), deschizând şi anticipând un promiţător câmp de cercetare inter- şi pluridisciplinară, ce-şi va lărgi orizontul în perioada interbelică, când Basarabia şi sudul Dobrogei, unde locuiau grupuri compacte ale acestor minorităţi, vor reintra în componenţa statului naţional unitar român.

Preocupările lexical-lingvistice au fost activităţi fireşti în spaţiul geografico-istoric românesc, ţinând seama de vechimea semimilenară a relaţilor româno-otomane şi de influenţele turco-orientale în limba şi cultura română. Oameni de cultură şi filologi au atras atenţia şi au studiat aceste *elemente şi influenţe orientale* (I. H. Rădulescu, G. Bariţiu, A. Cihac, B. P. Haşdeu, Lazăr Şăineanu, Th. Löbel, Gh. Popescu-Ciocănel), lucrarea de referinţă fiind *Influenţa orientală asupra limbei şi culturei române*(1900), a lui Lazăr Şăineanu, valoroasă şi actuală încă după aproape un secol de la apariţie, fără consultarea căreia nu se poate elabora un studiu temeinic şi serios în acest domeniu.

Modestele investigaţii ştiinţifice asupra *toponimiei de origine orientală* din România au readus în actualitate denumiri vechi de sute de ani, condamnate indirect la uitare în epoca modernă, şi au prefaţat studiul unui nou aspect al relaţiilor româno-türcico/orientale: cel reprezentat de *toponimie*.

Necesităţi de ordin practic şi didactico-educativ au impus elaborarea unor *manuale pentru studiul limbii turco-osmane*, *dicţionare* şi *ghiduri de conversaţie* româno-turce şi turco-române, destinate românilor şi turcilor de pe cele două maluri ale Dunării. *Lucrarea clasică* rămâne încă şi astăzi *Gramatica limbei otomane* (1905), elaborată de Adam V. Cotula într-o manieră originală, comparabilă şi chiar superioară la anumite capitolul *Gramaticii* similare a lui Jean Deny, cea mai valoroasă şi mai renumită contribuţie internaţională în domeniu.

Au fost studiate, de asemenea, *literatura populară şi folclorul turco-tătar* din Dobrogea şi din Peninsula Balcanică, realizându-se traduceri în limba română ale unor proverbe, zicători, anecdote turco-orientale. Mai menţionez: abordarea comparatistă a unor reprezentaţii populare româno-orientale de carnaval (jocul păpuşilor, teatrul de marionete şi/sau de umbre turc), debutul acţiunii de culegere de folclor turco-tătar din Dobrogea. Anton Pann a fost *primul traducător european* (1853) al celebrelor *anecdote* ale lui *Nasr ed-Dîn Hoca* (în limba română).

Activitatea ştiinţifică din perioada interbelică a orientaliştilor-turcologi formaţi şi/sau afirmaţi ca oameni de ştiinţă în perioada antebelică s-a caracterizat prin *diversitatea evoluţiilor*: *Nicoale Iorga* a continuat să studieze istoria Imperiului otoman şi a relaţiilor româno-otomane, completând, prin contribuţii de mai mică întindere, masiva *G. O. R.* (1908-1913), dar nereuşind elaboreze şi să editeze o nouă ediţie, revizuită şi augmentată, a celebrei sinteze. *Lazăr Şăineanu* s-a stabilit în 1901 în Franţa şi nu s-a mai preocupat apoi de continuarea cercetărilor referitoare la *influenţa orientală* şi nu a mai elaborat şi publicat o nouă ediţie a operei sale din 1900. Fratele său, *Constantin Şăineanu*, a fost nevoit, obiectiv, să renunţe la o carieră orientalistică-turcologică încă înainte de 1914, pentru care avea totuşi pregătirea necesară de specialitate. *Gh. Popescu-Ciocănel* nu a mai scris şi publicat

nimic până la moartea sa prematură (1929). *Andrey Antalffy* a redactat cele mai importante contribuţii ale sale în deceniile interbelice.

În perioada 1878-1918 în istoriografia românească s-au manifestat deci *reale preocupări* de orientalistică-turcologie în diferite direcţii de cercetare, cu valoare, importanţă şi întindere inegale. Preocupările româneşti au fost reprezentate în cadrul preocupărilor internaţionale în domeniu de Nicolae Iorga (*G.O.R.*/1908-1913), T. G. Djuvara (*Cents projects de partage de la Turquie*/1914), Lazăr Şăineanu (*Influenţa orientală asupra limbei şi culturei române*/1900), Adam V. Cotula (*Gramatica limbei otomane*/1905) şi de Anton Pann (*Năzdrăvăniile lui Nastratin Hogea* / traducere în limba română - 1853).

Preocupările româneşti de *orientalistică-turcologie* au încercat şi au reuşit, în general, să se situeze la nivelul celor internaţionale în domeniu, unele dintre ele depăşind chiar cu succes acest prag valoric: N. Iorga cu *G.O.R.*. Contribuţiile româneşti au reprezentat, în majoritate, reflectarea în istoriografia naţională a direcţiilor şi tendinţelor tematice de cercetare în domeniu pe plan internaţional. O lăudabilă excepţie trebuie însă subliniată: *iniţiativa personală* a lui N. Iorga de a elabora *G.O.R.*, materializată abia în cadrul colecţiei germane „Geschichte der europäischen Staaten", coordonată de A. H. L. Heeren, F. A. Likert, W. von Giesebrecht şi de K. Lamprecht. Preocupările autohtone nu se puteau situa în afara procesului firesc şi obiectiv de dezvoltare a preocupărilor internaţionale de orientalistică-turcologie. Influenţele şi interferenţele reciproce, realităţi obiective şi necesare în cadrul procesului general, pe plan mondial, de afirmare şi impunere a istoriei ca ştiinţă, au fost benefice ambelor părţi.

Istoria istoriografiei române în perioada 1878-1918 nu se poate scrie fără a analiza contribuţiile româneşti de *orientalistică-turcologie*, fără a preciza rolul şi locul acestora în dezvoltarea generală a fenomenului istoriografic naţional. Preocupările româneşti în domeniu au reprezentat una din cele mai interesante şi mai incitante pagini ale istoriografiei româneşti, o dovadă a deschiderii spiritului românesc către universalitate, o încercare de stabilire şi clarificare a locului şi rolului românilor în istoria universală, o manifestare concretă a împlinirii naţionalului prin universal şi a universalului prin naţional. Orice sinteză a evoluţiei istoriografiei româneşti în perioada anterior amintită, ce ignoră analiza şi înglobarea preocupărilor de *orientalistică-turcologie* în cadrul general, se dovedeşte a fi unilaterală şi incompletă.

Cum, de altfel, nu se poate scrie *istoria orientalisticii-turcologiei mondiale* în aceeaşi perioadă fără a insista asupra *preocupărilor româneşti în domeniu*, fără a preciza *locul şi rolul* acestora în evoluţia şi dezvoltarea generală a anterior amintitelor manifestări istoriografice. În fapt, orientalistica-turcologia mondială este *suma* diferitelor preocupări naţionale în acest domeniu istoric, cu influenţele şi interferenţele reciproce respective. Iar preocupările româneşti şi-au adus *contribuţia* lor, mai mult sau mai puţin semnificativă, dar nu de neglijat şi/sau de ironizat, la *individualizarea* acestei ramuri şi discipline istorice.

Abrevieri

"A."	:	"Arabica", Leiden;
"A.A.R.M.S.I."	:	"Analele Academiei Române. Memoriile Secţiunii Istorice", Bucureşti;
"A.B."	:	"Analele Brăilei", Brăila;
"A.D."	:	"Arhiva Dobrogei", Constanţa–Bucureşti;
"A.G.A."	:	"Anuar de Geografie şi Antropologie", Bucureşti;
"A.G.N.T."	:	"Archiv für Geschichte der Naturwissenschaften und der Technik", Leipzig;
"A.I.É.S.E.E. Bulletin"	:	"Association Internationale d'Études Sud-Est Européen. Bulletin", Bucarest;
"A.I.I.A.X.I.",	:	"Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie «A. D. Xenopol» din Iaşi, 1964–1989, Iaşi;
"A.I.I.N.C."	:	"Anuarul Institutului de Istorie Naţională din Cluj", Cluj;
"A.I.I.X.I."	:	"Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie «A. D. Xenopol» din Iaşi, 1990..., Iaşi;
"A.I.R."	:	"Arhiva Istorică a României", Bucureşti;
"An. D."	:	"Analele Dobrogei", Constanţa–Cernăuţi;
A.N.R., D.A.I.C.B.	:	Arhivele Naţionale ale României, Direcţia Arhivelor Istorice Centrale, Bucureşti;
A.N.R., D.J.I.	:	Arhivele Naţionale ale României, Direcţia Judeţeană Iaşi;
A.N.R., D.M.B.	:	Arhivele Naţionale ale României, Direcţia Municipiului Bucureşti;
"A.O."	:	"Archiv Orientálni", Praga;
"A.R."	:	"Arhiva Românească", Bucureşti;
ar.	:	arab;
"A.S.Q."	:	"Arab Studies Quarterly", U.S.A.;
"A.Ş.U.I.I."	:	"Analele Ştiinţifice ale Universităţii «Al. I. Cuza» – Iaşi. Istorie", Iaşi;
"A.U.B.I."	:	"Analele Universităţii din Bucureşti. Istorie", Bucureşti;
"A.Z.G."	:	"Armee–Zeitung Jildirim", Damasc;
"B."	:	"Balcania", Bucureşti;
B.A.R.	:	Biblioteca Academiei Române, Bucureşti;
"B.C.I.R."	:	"Buletinul Comisiunii Istorice a României", Bucureşti;
"B.C.M.I."	:	"Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice", Bucureşti;
B.C.U.I.	:	Biblioteca Centrală Universitară– Iaşi;
"B.I.É.E.S.O."	:	"Bulletin de l'Institut pour l'Étude de l'Europe Sud-Orientale", Bucarest;
"B.O.R."	:	"Biserica Ortodoxă Română", Bucureşti;
"B.S.G.R."	:	"Buletinul Societăţii Geografice Române", Bucureşti;
"B.S.N.R."	:	"Buletinul Societăţii Numismatice Române", Bucureşti;
"B.Z."	:	"Byzantinische Zeitschrift", Leipzig;
c.	:	circa...;
"C.E.M.O.M.T.I."	:	"Cahiers des Études sur la Mediteranée Orientale et le Monde Turco-Iranien", Paris;
"C.I."	:	"Cerectări Istorice. Revistă de istorie românească", Iaşi;
"C.L."	:	"Convorbiri Literare", Iaşi-Bucureşti;
"C.L.S.O."	:	"Caietele Laboratorului de Studii Otomane", Bucureşti;

d.	:	dosar (arhivistic);
"D.A.Z."	:	"Deutsche Allgemeine Zeitung", Berlin;
"D.R."	:	"Dacoromania", Cluj;
"D.R.G."	:	"Deutsche Rundschau für Geographie", Wien-Leipzig;
e.c.	:	era creştină;
E.I.S.L.A.	:	*Enciclopedia Italiana di Scienze, Lettere ed Arte*, Roma;
E.Ş.E.	:	Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti;
E.S.S.	:	*Encyclopedia of the Social Sciences*, New York;
"E."	:	"Die Erde", illustrierte Monatsschrift für Länder und Volkerkunde, Weltverkehr und Kulturpolitik, Dresden;
"Euph."	:	"Euphoron", Zeitschrift für Literaturgeschichte, Wien und Leipzig;
f.	:	fila;
f.a.	:	fără an;
fasc.	:	fascicola/fascicolele;
f.f.	:	filele;
"F.F."	:	"Forschungen und Fortschritte", Berlin;
F.L.F.B.	:	Facultatea de Litere şi Filosofie din Bucureşti;
F.L.F.I.	:	Facultatea de Litere şi Filosofie din Iaşi;
"F.Z."	:	"Frankfurter Zeitung", Frankfurt am Main;
"G.B."	:	"Glasul Bisericii", Bucureşti;
H.	:	Hegira (*Hicre*);
"H."	:	"Hrisovul", Bucureşti;
"H.B."	:	"Hessische Biographien", Darmstadt;
"H.C."	:	"Hamburgischer Correspondent", Hamburg;
I.A.	:	*Islâm Ansiklopedisi*, Istanbul–Ankara;
"I."	:	"Der Islam", Berlin;
"J.A."	:	"Journal Asiatique", Paris;
"J.A.K."	:	"Jahrbuch der asiatischen Kunst", Leipzig;
"J.J.T."	:	"Jugoslavija. Jugoslovenski Turizam", Split, III, 1930 ...;
"J.T."	:	"Jugoslovenski Turizam", Split, I-II, 1929;
"L.F."	:	"Lebensläufe aus Franken", München und Leipzig;
m./mem.	:	memoriul.../memoriile...
"M."	:	"Morgenblatt", Zagreb;
"M.'a."	:	"Al–Mustaqbal al–'arabi", Cairo;
M.A.S.	:	Ministerul Afacerilor Străine (din România), Bucureşti;
"M.D.T.V."	:	"Mitteilungen der Deutsch–Türkischen Vereinigung", Berlin;

M.E.N.	:	Ministerul Educaţiei Naţionale, Bucureşti;
"M.G.W.J."	:	"Monatschrift zur Geschichte und Wissenschaft der Judentums", München;
"M.I."	:	"Magazin Istoric", Bucureşti;
"M.M.S."	:	"Mitropolia Moldovei şi Sucevei", Iaşi;
"M.N.N."	:	"Münchener Neusten Nachrichten", München;
"M.O.G."	:	"Mitteilungen zur Omanischen Geschichte", Wien–Hannover;
"Ms."	:	"Manuscriptum", Bucureşti;
"M.S.O.S.II.Ab.W.S."	:	"Mitteilungen des Seminars für orientalischen Sprachen. II. Abteilungen, Westasiatischen Studien", Berlin;
"M.S.S.I."	:	"Memoriile Secţiei de Ştiinţe Istorice" ale Academiei Române, Bucureşti;
n.	:	notă;
"N.G.H."	:	"Nachrichten der Giessener Hochschulgessellschaft", Giessen;
"N.O."	:	"Die Neue Orient", Berlin;
"N.R.R."	:	"Noua Revistă Română", Bucureşti;
"O."	:	"Die Oberpfalz", Kallmünz;
"O.M."	:	"Oriente Moderno", Roma;
"O.R.P.R."	:	"Ortodoxia. Revista Patriarhiei Române", Bucureşti;
p.	:	pagina;
"P.O."	:	"Przegląd Orientalistyczny", Warszawa;
pp.	:	paginile;
"R.A."	:	"Revista Arhivelor", Bucureşti, s.v. şi s.n. ;
"R.dI."	:	"Revista de Istorie", Bucureşti;
"R.É.I."	:	"Revue des Études Islamiques", Paris;
"R.É.S.E.E."	:	"Revue des Études Sud–Est Européen", Bucarest;
"R.F.R."	:	"Revista Fundaţiilor Regale", Bucureşti;
"R.H."	:	"Revue Historique", Paris;
"R.H.S.E.E."	:	"Revue Historique du Sud–Est Européen", Bucarest;
"R.I."	:	"Revista Istorică", Bucureşti;
"R.I.A.F."	:	"Revista pentru Istorie, Arheologie şi Filologie", Bucureşti;
"R.I.R."	:	"Revista Istorică Romană", Bucureşti;
"R.I.T.L."	:	"Revista de Istorie şi Teorie Literară", Bucureşti;
rom.	:	român, românesc;
"R.R.H."	:	"Revue Roumaine d'Histoire", Bucarest;
"R.S.O."	:	"Revista degli Studi Orientali", Roma;
s.	:	seria...;
"S."	:	"Der Sammler", beletristische Beilage zur "Augsburger Abendzeitung", Augsburg;
"S.A.I."	:	"Studii şi Articole de Istorie", Bucureşti;
"S.A.O."	:	"Studia et Acta Orientalia", Bucarest;
"S.M.I.M."	:	"Studii şi Materiale de Istorie Medie", Bucureşti;
s.n.	:	serie nouă...;
"S.O.F."	:	"Sudostforschungen", München;

"S.R.dI."	:	"Studii. Revistă de Istorie", București;
"S.T."	:	"Studii Teologice", București;
s.v.	:	serie veche...;
subl.	:	subliniere/sublinieri;
t.	:	tomul...;
"T."	:	"Der Tag", Berlin;
tc.	:	turc, turcesc;
"T.M.I.R."	:	"Tezauru de Monumente Istorice pentru România", București;
"T.R."	:	"Transylvanian Review", Cluj-Napoca;
U.B.	:	Universitatea din București;
U.B.R.	:	U.B.–Rectoratul;
U.I.	:	Universitatea din Iași;
U.I.R.	:	U.I.–Rectoratul;
"V.B."	:	"Viața Basarabiei", Chișinău;
"V.R."	:	"Viața Românească", Iași;
vol.	:	volum/volume;
"W.I."	:	"Die Welt des Islams", Berlin;
"Z.B."	:	"Zentralblatt für Bibliothekswessen", Leipzig;
"Z.D.M.G."	:	"Zeitschrift der deutschen morgenlädischen Gesellschaft", Leipzig;

Considérations sur les préocupations roumaines d'orientalistique-turcologie entre 1878-1918

(Résumé)

Le nouveau statut politico-juridique international de la Roumanie dés 1877-1878 – État indépendant et souverain – a exigé, d'une maniére objective et subjective, la reconsideration des relations, sur des multiples plans, avec l'Empire Ottoman, vu les nouvelles réalités concrétes existentes aprés la fin de la Guerre pour l'Indépendance du pays. Dans „le voisinage immédiat" du sud du Danube, „le Turc" n'était plus l'ennemi séculaire, politique et culturel-religieux, mais „l'autre paisible", „le partenaire de dialogue", qui, sans préjugés ni ressentiments, devait être étudié de nouveau, re-connu et compris le mieux possible et plus objectivement; c'était une dimension et une manifestation mentale et d'idées nécessaires pour un nouveau modéle de cohabitation. Cet effort intellectuel était bénéfique aussi pour une parfaite connaisance et intelligence de notre propre identité roumaine.

Dans ce contexte, les préocupations d'orientalistique-turcologie sont les résultats normaux de l'interrogation intellectuelle dont on a parlé; elles font partie du

procés complexe d'évolution et de développement de l'historiographie roumaine entre 1878-1918. Plusieurs directions se sont mises en évidence: la découverte, la traduction et la publication des documentes et des chroniques turc-ottomans relatifs au passé historique des Roumains, des Ottomans et d'autres peuples du Sud-Est de l'Europe à l'époqe médiévale et moderne; des recherches historiques proprement dites; des préoccupations voulant avoir les buts institutionnels et didactiques; des recherches ethnographiques et historiques; des préoccupations lexicales et linguistiques; l'étude de la toponymie roumaine d'origine „orientale"; l'éboration des manuels, des guides de conversation et des dictionnaires nécessaires à l'acquisition de la langue turque-ottomane; l'étude de la litterature et du folklore turcs et tatars de Dobrogea et de la Péninsule Balcanique.

Les archivistes, les traducteurs et les éditeurs de documents, les historiens, les diplomates etc., ont introduit dans le circuit historiographique roumain et européan quelques centaines d'actes ottomans de différentes catégories, actes découverts et pris des archives, des bibliothèques, des dépots etc., des États de l'Ouest et du Centre de l'Europe ainsi que pour la premiére fois, des institutions ou les traductions directes en roumain car il n'y avait pas encore de philologues et d'historiens capables de les faire. La publication des fragments des chroniques relatives au même espace géographique et historique ont eu à la base des documents rédigés dans des langues européennes des manuscrits ottomans.

On a tracé trois directions de recherche dans le cadre des préoccupations d'orientalistique-turcologie: l'étude du caractére complexe des relations roumaino-turques au Moyen-Age et à l'époque moderne; la recherche de l'histoire des Turcs ottomane et de l'Etat ottoman dans l'intervalle: XIV-e siécle – début du XX-e siécle, sans une limite claire entre les deux directions; l'analyse de l'origine, de l'organisation et de l'évolution des **kazâs** ottomans du nord du Danube inférieur. Leur interpénétration et leur complémentarité ont caractérisé l'évolution des préoccupations historiques. En ce qui concerne cette deuxiéme direction il faut rappeler les contributions de valeur européenne de Nicolae Iorga (***G.O.R.***) et de T.G. Djuvara (***Cents projets de partage de la Turquie***), ouvrages actuels aujourd'hui encore.

Entre 1878-1918 certains intellectuels roumains convaincus par l'utilité de ces recherches pour l'historiographie roumaine se sont spécialisés dans l'étude des langues et des civilisations islamiques à Paris, Caire, Vienne, Leipzig et Istanbul. Lazăr Şăineanu, Constantin Şăineanu, Gh. Popescu-Ciocănel, S. O. Isopescu, Andrei Antalffy, Th. Avr. Aguletti et N. Iorga ont introduit en Roumanie l'idée de la nécéssité des études d'orientalistique-turcologie pour connaître l'histoire des relations roumaino-turques des peuples du „monde ottoman" et pour former des spécialistes dans ce domaine.

L'historien **per excellentiam** de l'Empire ottoman, l'orientaliste **sui - generis** N. Iorga, a mis les bases d'un Institut pour l'Étude de l'Europe Est-Orientale (1913-1914), où il a introduit un cours pratique de langue turque.

Beaucoup plus modestes, les préoccupations ethnographico-historiques ont attiré l'attention sur les habitants d'origine turque de Roumanie, musulmans (Turcs et Tatars) ou sur les chrétiens orthodoxes (gagaouzes); on a ouvert la voie à la recherche inter- et pluridisciplinaire qui deviendra plus importante pendant l'entre deux guerres, quand la Dobrogea et la Bassarabie entreront dans l'espace roumain.

Les préocupations lexico-linguistiques ont été importantes: I. H. Rădulescu, G. Bariţiu, A. Cihac, B. P. Haşdeu, Lazăr Şăineanu, Th. Löbel, Gh. Popescu-Ciocănel ont étudié les éléments et les influences orientales dans la culture et la langue roumaine: ***Influenţa orientală asupra limbei şi culturei române*** (1900) de L. Şăineanu est le livre le plus important, valable aujourd'hui encore.

Les modestes investigations scientifiques sur la toponymie d'origine orientale de Roumanie ont remis en actualité des noms vieux depuis des centaines d'années et ont mis les bases de l'étude d'un nouveau aspect des relations roumaino-turques/orientales: ***la toponymie.***

Des besoins d'ordre pratique et didactico-éducatif ont exigé l'élaboration des manuels pour l'étude de la langue turco-osmane, des dictionnaires et des guides de conversation destinés aux Roumains et aux Turcs des deux côtés du Danube. ***Gramatica limbei române*** (1905) écrite par Adam V. Cotula est supérieure, de certains points de vue, à celle de Jean Deny (***Grammaire de la langue turque. Dialecte osmanlis,*** Paris, 1921).

On a aussi étudié la littérature populaire et le folklore turco-tatar de Dobrogea et de la Péninsule Balkanique; on a traduit en roumain des proverbes, des anecdotes turco-orientales; on a abordé d'une maniére comparative des représentations populaires roumaino-orientales de carnaval (le jeu des poupées, le théâtre des marionnettes et/ou celui d'ombre turc); on a commencé à recueillir le folklore turco-tatar de Dobrogea. Anton Pann a été le premier traducteur européen (1853) des célébres anecdotes de Nasr ed-Dîn Hoca (Nastratin Hogea - en roumain).

Entre 1878-1918, dans l'historiographie roumaine se sont manifestées de réelles préoccupations d'orientalistique-turcologie dans divers domaines, à valeur, importance et grandeur inégales.

En général, ces préoccupations ont essayé et ont réussi se situer au niveau international du domaine, N. Iorga avec son ***G.O.R***. dépassant ce niveau.

On ne peut pas écrire l'histoire de l'historiographie roumaine pour 1878-1918 sans analyser les contributions roumaines d'orientalistique-tucologie, sans préciser leur rôle et leur place dans le développement général du phénoméne historiographique national.

De la même maniére on ne peut pas écrire l'histoire de l'orientalistique-turcologie mondiale pour la même période sans insister sur les préoccupations roumaines dans ce domaine, sans préciser leur place et leur rôle dans l'évolution et le développement général des manifestations historiographiques déjà évoquées.

Armenii botoşăneni şi rolul lor în dezvoltarea economică a Moldovei

Muzeograf Ionel BEJENARU

Dacă Botoşanii sunt atestaţi documentar la 1439, noiembrie 28, deci acum 560 de ani, dată înscrisă în Letopiseţul lui Grigore Ureche, luată convenţional, pusă la îndoială de descoperiri arheologice ale feudalismului timpuriu, din perimetrul său din preajmă, poate şi de litera unor izvoare documentare încă neidentificate, din cine ştie ce fonduri arhivistice (ne gândim, mai cu seamă, la cele poloneze, ruseşti, turceşti), unul din argumentele noastre în a-i proba existenţa cu mult timp înainte, ca târg, ca oraş, este pisania, inscripţia aflătoare pe o veche piatră, datată 1350, în limba armeană, consfinţind existenţa unei biserici armeneşti la Botoşani, implicit a unei colonii armeneşti la Botoşani.

Aşezarea armenilor la Botoşani trebuie abordată şi înţeleasă în contextul zbuciumatei istorii a poporului armean – într-un fel, afinităţile dintre români şi armeni au la bază tocmai o atare istorie zbuciumată, trăită de amândouă naţiile, un zbucium care i-a pus pe drumuri, i-a desţărat, generând „odiseea" unui neam întreg. Una din destinaţiile lor, fericit alese şi fericite, ca trăire, a fost ţările române, înregistrându-se cinci mari emigrări din ANI, capitala Armeniei regale, până la jumătatea secolului al XIV-lea, cauzate de prăbuşirea regatului armean, în 1065, de marele cutremur din 1319 ş.a.[1] Cert este, la descălecatele lui Dragoş şi Bogdan, armenii sunt deja stabiliţi în Moldova. Sigur, au emigrat încoace şi armenii înstăriţi, „mai cu dare de mână", pe când cei săraci şi ţăranii au rămas lipsiţi de „gleba", cum avea să scrie Grigore Goilav, bun cunoscător al istoriei armenilor (botoşănean de origine)[2]. Năpăstuiţi, alungaţi şi prigoniţi în permanenţă, iată-i pe armeni într-un nou val de emigrare, la 1418. Domnul Moldovei, Alexandru cel Bun, le întinde mâna, îi oblăduieşte în Ţara Moldovei şi iată-i stabiliţi în şapte oraşe ale ţării: Suceava, unde aveau mănăstire şi episcopat, Hotin, Botoşani, Dorohoi, Vaslui, Galaţi, Iaşi[3]. Departe de a avea un regim de izolare, închis, armenii ajung rapid la o convieţuire armonioasă cu românii, făcându-şi simţită prezenţa, mai ales în economie-comerţ, agricultură, creşterea vitelor, dar şi în cultură, făcându-se utili ţării de adopţiune, contribuind, la rându-le, la propăşirea ei.

Sigur, aici, în Moldova, s-au bucurat şi de protecţie, şi de o serie întreagă de înlesniri, acordate de Domnie, între care cele legate de alegerea unor conducători proprii – şoltuzi – care să asigure bunul mers al sloboziilor (coloniilor) lor. Deci, multă autonomie. A nu se înţelege aceasta în sens rigid, dat fiind faptul că relaţiile armenilor cu populaţia românească au un curs neconflictual, chiar din interiorul coloniilor armeneşti pornind un spirit cooperant, de largheţe, probat în practica unor interese comune. Aici, la

[1] Tigran Gregorian, *Istoria şi cultura poporului armean*, Editura Ştiinţifică, Bucureşti, 1993.
[2] Grigore Goilav, *Armenii ca întemeietori de oraşe în partea de răsărit a Europei*, Bucureşti, 1909.
[3] Gr. Goilav, op.cit.

Botoşani, o întreagă istorie stă mărturie acestei convieţuiri armonioase, atât în planul raporturilor cu administraţia locală – să spunem că armenii înşişi au făcut parte din ea, de-a lungul vremii – cât şi cu diversele straturi sociale ale populaţiei. Nici o umbră pe aceste relaţii, relaţii pe care se întemeiază însăşi dezvoltarea urbei Botoşanilor, însăşi istoria sa. Secole şi-au pus amprenta pe aceasta, acelaşi Gr. Goilav ajungând la fireasca apreciere, constatare: „În adevăr, străzile dintre Piaţa Carol şi Piaţa Ferdinand, **târgul vitelor** din împrejurul catedralei ortodoxe Uspenia, zidită la 1552 de Elena, fata lui Despot, doamna lui Petru voievod, precum şi cele ce duc în partea de est, sud şi vest, unde armenii îşi aveau locuinţele lor, erau numai magazii armeneşti. Ici, colo, o placă de marmoră sau piatră de tuf de Basarabia, în limba armeană sau bilingvă, armeneşte şi româneşte, în slove cirilice, arată încă şi astăzi cine au fost cei ce au durat aceste clădiri" (**n.n.** *la 1909, data publicării studiului lui Gr. Goilav*).

Botoşanii s-au afirmat dintru început ca un centru comercial de marcă al ţării – statut păstrat o lungă istorie, faptul fiind determinat de o poziţie geografică optimă, în calea unor drumuri comerciale vechi, tradiţionale, de capacitarea către comerţ a unei însemnate părţi a populaţiei, din care s-a zămislit o negustorime activă, de bună condiţie, de facilităţile acordate, în acest sens, de diferiţi voievozi ai ţării. Să spunem că Petru Rareş Voievod scria de la Botoşani întru negustorie bistriţenilor din Transilvania şi avem deja un fapt atestător de viaţă economică a târgului. Iar, pentru cine vrea să meargă mai departe, de domnia lui Petru Rareş poate fi legată şi existenţa unei Curţi Domneşti la Botoşani, a unei Cancelarii Domneşti, în timp ce Elenei Rareş Doamna, Botoşanii îi erau apanaj domnesc – cum vor fi, mult timp, şi altor Doamne ale Moldovei, titulatura de „Târgul Doamnei" tocmai de aici provenind. Astăzi, în apropierea Botoşanilor, la Coşula, dăinuie mănăstirea, ctitorită, la 1535, de Mateiaş, vistiernicul lui Petru Rareş, în vreme ce, în municipiul Botoşani, dăinuie Bisericile Sf. Gheorghe şi Uspenia, ctitorite de Elena Rareş Doamna, spre a ne păstra vie memoria acelor vremuri.

Aşadar, Botoşanii îşi afirmă, din secolul al XV-lea, virtuţi comerciale, mereu în creştere în secolele următoare. o negustorime locală, botoşăneană, formată din români şi armeni, asigura Botoşanilor o prezenţă comercială activă în viaţa ţării, incluzând aici şi comerţul exterior. Privilegiile domneşti acordate, în acest sens, oraşului n-au venit de la sine, au venit ca o recunoaştere a rolului negustorimii botoşănene, care, uneori, a forţat Domnia în acordarea lor, printr-un şir de demersuri, cu motivaţia corespunzătoare. Cum să nu le capete, acordarea lor fiind nu altfel decât în interesul ţării, al dezvoltării ei! Sigur, au fost şi obstrucţii, date, unele, de situaţii conjuncturale, după cum s-au resimţit de către negustorii locali unele acte ale Domniei, legate de alte bresle negustoreşti, din alte centre, care, prin legăturile aflate în uz cu Botoşanii, în condiţii de schimbare, primejduiau activitatea economică a Botoşanilor. Astfel, Alexandru Lăpuşneanu şi Ion Vodă mutaseră iarmaroacele de la Sepenic la Hotin, pentru a împiedica comerţul cu Polonia, într-o vreme de „răcire" a relaţiilor, Petru Şchiopul restabilind vechea situaţie şi reînfiinţând vechea vamă a Sepenicului. Boierii chemaţi de Domn şi negustorii obiectează, arătând că dintru început iarmaroacele fuseseră la Botoşani, mai târziu mutându-se la Sepenic şi Lenţeşti (**n.n.** *moşiile lui Miron Costin*), actul restabilind autoritatea Botoşanilor.

Cu ce se făcea comerţ? Aşa cum scrie N. Iorga, „Înainte de toate, moldovenii făceau negoţ cu boii, ale căror cirezi acopereau din primăvară până în toamnă

întinsele şi grasele păşuni ale poienilor şi văilor"[4]. Şi dă ca exemplu: „La bâlciul din Lemberg soseau astfel cu boi de vânzare, la 1557, negustorii moldoveni Andreico, Toma Stigleţ Romaşcu şi Manea din Suceava, HAGIADUR ARMEANUL din Botoşani..."[5]. Se mai adaugă comerţul, exportul, în speţă, de oi, lână, piei, acelaşi N. Iorga menţionând că „niciodată vânzarea de porci n-a fost o ramură însemnată a negoţului moldovenesc [...]"[6].

Interesant este că armenii nu se rezumau la un rol intermediar în comerţul ţării, ei se implicaseră în arendăşia de moşii în Moldova, tocmai în scopul obţinerii unei producţii animaliere, în vederea comerţului. E o constatare care nu scapă nici călătorilor străini. Unul din ei, Radisits, croat de origine, din statul-major de la Viena, primind ordin să alcătuiască o descriere topografică şi statistică a Moldovei şi Ţării Româneşti, folosindu-se de materialul adunat, în 1789, de comisiunile topometrice, consemnează în lucrarea sa: „Armenii erau arendaşi de moşii în Moldova, unde îngrăşau boi pentru export şi întreţineau herghelii de cai. Jidovii păstrau costumele lor orientale turceşti, ei erau numeroşi la oraşe, unde făceau negoţ şi aveau sinagogile pretutindeni." Acelaşi consemnează: „Botoşanii erau după Galaţi şi Roman localitatea cea mai însemnată în Moldova. Acolo armenii şi jidovii făceau comerţ până la Brody şi Lipsca. Comerţul consta în coloniale, manufacturi săseşti, blănuri ruseşti, ceară şi tutun." Datele de mai sus, referitoare la Botoşani, la armeni sunt valabile pentru anul 1822 [7].

Nu e de neglijat – invocam mai la început calitatea de buni cooperanţi a armenilor cu autorităţile locale – faptul că, urmare a veniturilor dobândite prin negustorie, mai ales, armenii botoşăneni, ca şi alţi negustori, au putut susţine o sumă de proiecte edilitare – clădiri, poduri, şosele, în măsură să confere vechiului târg al Botoşanilor o condiţie urbanistică modernă, cu virtuţi arhitectonice, multe şi astăzi „în picioare". Astfel, Domnul Ioniţă Sandu Sturdza acordă edililor Botoşanilor, urmare a plângerilor lor, o serie de privilegii legate de încasarea unor dări speciale de la negustori, banii rezultaţi folosindu-se la construirea de poduri şi şosele (1828).

Şi Dionisie Fotino, în a sa ***Istorie generală a Daciei***, scoate în evidenţă însemnătatea economică a Botoşanilor: „Aceasta este un mic ţinut al cărui venit este destinat pentru Doamna. Oraşul omonim în care este şi rezidenţa isprăvniciilor este al doilea după Iaşi şi are mişcare comercială după Galaţi"[8]. Acum, în secolul al XIX-lea, până spre sfârşitul său, Botoşanii îşi păstrează rolul economic deosebit, fapt regăsit şi la geograful Malte-Brun, care scrie, pe la 1810: „Botochani, viile trés commerçante"[9]. Alexandru Papadopol-Calimachu, membru al Academiei Române, menţionează existenţa, la Botoşani, a breslei armenilor[10], într-un fel, o îmbinare a etnicului cu profesionalul, mai mult formală, fără ostentaţie şi rigiditate.

Şi, totuşi, sfârşitul secolului al XIX-lea a adus decăderea economică a Botoşanilor, dispunerea reţelei de căi ferate aruncând Botoşanii într-o postură laterală, marginalizată, cu repercursiuni neîntârziate în viaţa aşezării. Repercusiuni care se soldează, în primul rând, cu sărăcirea populaţiei. Puţin mai târziu – există

---

[4] N. Iorga, ***Negoţurile şi meşteşugurile în trecutul românesc***, Minerva, Bucureşti, 1906.
[5] Idem.
[6] Idem.
[7] Ion Nistor, ***O descriere a Principatelor Române din 1822***, în „Analele Academiei Române", Memoriile Secţiunii Istorice, s. III, tom.XXV, 1942-1934, Bucureşti, 1943.
[8] Dionisie Fotino, ***Istoria generală a Daciei***, Bucureşti, 1859.
[9] Malte Brun, ***Géographie Universelle***, Paris, 1853.
[10] Alexandru Papadopol-Calimachu, ***Notiţă istorică despre oraşul Botoşani***, Bucureşti, 1887.

multe mărturii, în acest sens: un noian, chiar – ziarul „Independența", care apărea la Botoșani, avea să rezume, în numărul său din 8 septembrie 1921: „Botoșanii, fiind o stațiune de drum de fier laterală și finală, a rămas izolat și, fiind părăsit de toți, a devenit sărac și pustiu."[11] Mărire și decădere.

Demografic, la 1895, Botoșanii au 31 024 de locuitori, între care 14415 evrei și 1 910 armeni. nu cu mult timp mai încolo, numărul armenilor scade vertiginos, ei, care, altădată, erau factorul economic principal al așezării, la 107, cum ne indică o structură a populației Botoșanilor, din 1926, când Botoșanii au 17350 de români, 15242 de evrei (micul comerț, rămas în locul marelui comerț, fiindu-le acestora extrem de favorabili, asigurându-le o pondere, și demografică, deosebită, la Botoșani), 575 lipoveni și... 107 armeni. E drept, înaintea germanilor (71), polonezilor (69), austriecilor (62), rușilor (47), sârbilor (44), italienilor (27), ucrainenilor (12), perșilor (4) și... americanilor (1). Fără a exclude posibilitatea, specifică recensămintelor, de a-i regăsi pe mulți armeni în rândul românilor, totuși, scăderea vertiginoasă a numărului lor are, în primul rând, ca motiv declinul economic al Botoșanilor, pregnant acum, în perioadele antebelică și interbelică.

În concluzie, armenii botoșăneni și-au confundat istoria cu istoria Botoșanilor, și-au pus amprenta pe dezvoltarea lor, participând, și la bine și la greu, la viața așezării, care așezare are 550 de ani de atestare documentară, spre a se retrage, discret, în pace, fără a supăra pe nimeni, într-un mic cartier al orașului, existent și astăzi, în Strada Armeană. Ca un segment al istoriei care a fost, al unei istorii despre care vom scrie întotdeauna cu respect și mândrie.

[11] *„Independența"*, Botoșani, *8 septembrie* 1921.

Inscripţii din Botoşani. Semnal

Muzeograf Eduard SETNIC

Numeroasele epigrafe existente pe cuprinsul Botoşanilor au captat atenţia istoricilor încă de la începutul veacului XX. Sunt cunoscute eforturile şi lucrările distinsului profesor N. Iorga, iniţiatorul demersurilor de colectare, cercetare şi valorificare a inscripţiilor medievale şi moderne botoşănene. (Iorga, 1905). Deşi dorinţa istoricului a fost de a da un imbold cercetărilor viitoare, lucrările sale - prin amploare şi metodă de studiu - rămân singulare în peisajul istoriografic local.

Atenţia lui Iorga s-a îndreptat îndeosebi către epigrafele existente atunci la bisericil oraşului: Uspenia (Iorga, 1905, p.13-15), Sf. Gheorghe (Ibidem, p.16-17), Sf. Spiridon (Ibidem, p.19), Sf. Dumitru, Trei Ierarhi (Ibidem, p.21), Sf. Ilie, Sf. Nicolae, Roset (Ibidem, p.22-24), la care a adăugat şi inscripţii din câteva localităţi din judeţ.

Publicarea şi interpretarea lor a permis autorului conturarea unor aspecte particulare şi o mai bună cunoaştere a istoriei locale.

Ulterior, descoperiri, mai mult sau mai puţin întâmplătoare, au permis includerea şi a altor inscripţii în lucrări cu caracter repertografic, fără să constituie obiectul unui studiu în sine. (Zaharia, 1970, p.231, 240, 262); RAJB, p.44, 74, 90, 103, 170, 200, 236, 239, 300).

De altfel, în puţine cazuri, inscripţiile medievale şi moderne au fost adunat publicate în corpus-uri aparte. Notabile în acest sens sunt lucrările care privesc oraşele Bucureşti (Elian, 1965), Iaşi (Kara-Cheptea, 1994) şi judeţul Argeş (Bălan, 1994) sau cele de mai mică întindere care tratează aspecte oarecum particulare ale epigrafiei particulare şi moderne din România. (Boescu-Oproiu, 1976).

În ceea ce ne priveşte, dorim ca lucrarea de faţă să fie începutul unui (posibil) viitor corpus al inscripţiilor judeţului actual Botoşani. Deşi într-o măsură prea mică în raport cu doleanţele noastre, ea îşi poate ating scopul fie şi numai dacă le scoate din anonimat.

1. Piatră de mormânt, fragmentată în trei bucăţi, executată dintr-o rocă calcaroasă, de culoare denuşie deschisă. Partea centrală, în care a fost săpată inscripţia, are astăzi forma unui patrulater neregulat. Din punct de vedere tehnic, inscripţia propriu-zisă a fost dăltuită „în adâncime", iar decorul în stilul „méplat" (Boescu-Oproiu, 1976, p.295). Textul cuprinde şase rânduri din care cinci sunt lizibile. Întreaga compoziţie a fost mai bine pusă în evidenţă prin înlăturarea marginii drepte a pietrei, creându-se astfel impresia de „aruncare în faţă" a tuturor elementelor. Registrul superior este compus dintr-un decor vegetal, ce încadrează o cruce plasată deasupra capului de mort. Locul de descoperire nu este cunoscut, epitaful fiind găsit într-unul din depozitele Muzeului Judeţean Botoşani. După numele defunctului, credem că provine de la Biserica Roset, ctitoria familiei cu acelaşi nume. Epitaful a fost scris în limba română, cu litere chilirice:

„Supt aciastă piatră odihneşte trupul robului lui Dumnezeu, boerulu Aga Nicolae Rosăt, care au răposat la anul 185(3)..."

2. Piatră de mormânt întreagă cu dimensiunile 1,20m, 0,50m, 0,20m. Textul - realizat în tehnica „méplat" - cuprinde 16 rânduri şi vădeşte în opinia noastră o foarte bună siguranţă a sculptorului şi profesionalismul său. A fost scris în limba română, cu litere chirilice, dar, în timp, s-a deteriorat în cea mai mare parte. Se pot citi ultimele patru rânduri:

„Ce<l> ce mevede mormântul
Mie<u> să va rugat<u><lui>
<Du>mnezeu Sfântul<pentru?>
Sufletul mie<u>. 1830 Fev<ruarie><?>"

A fost adusă de la Durneşti - Bârsăneşti (RAJB, p.103, XXIII, 3A).

3. Piatră de mormânt, spartă în trei bucăţi, executată dintr-o rocă calcaroasă, de culoare galben-cenuşie. Are dimensiunile 1,40m, 0,50m, 0,15m. Textul este săpat şi are la partea superioară un registru format din decoraţiuni vegetale (flori de crin?) care pornesc de la baza unei cruci, de o parte şi de alta a ei. Aceasta este aşezată pe un postament care adăposteşte un cap de mort. În partea inferioară, textul este delimitat de un alt registru în care sunt figurate două ramuri vegetale (viţa-de-vie?) ieşind dintr-un vas. Totul este încadrat de un chenar format tot din motive vegetale.

Textul: *„Supt această peatră odihneşte robu<l> lui Dumnezeu Spătaru<l> Iord<ache><?><care> s-au săvârşit din viaţă la let 1846. Dece<m>vri<e>13 I <N>VRASTA DE 75 ani<?> Dumnezeu să-l odihnească"*.

Locul de provenienţă este necunoscut.

4. Semnalăm aici o inscripţie care provine de la Biserica Sf. Nicolae din Dorohoi. Este scrisă în limba slavonă şi este un epitaf pus pentru a marca mormântul unei anume Irina. Dificultăţile legate de citirea textului (în parte foarte deteriorat) precum şi ipotezele încă neconfirmate ne împiedică să pronunţăm o concluzie definitivă.

Abrevieri bibliografice:

Bălan — 1994 - C. Bălan, *Inscripţii medievale şi din epoca modernă a României, judeţul istoric Argeş (sec.XIV, 1848)*, Bucureşti, 1994.

Boescu, Oproiu — A. Boescu, M. Oproiu, *Un aspect inedit al sculpturii medievale româneşti: crucile de piatră în „Archiva Valahia. Studii materiale şi de istoria culturii"*, Târgovişte, 1976.

Elian — 1965 - Al. Elian (coordonator), *Inscripţiile medievale ale României. Oraşul Bucureşti (1395-1800)*, I, Bucureşti, 1965.

Iorga — 1905 - N. Iorga, *Inscripţii botoşănene*, Bucureşti, 1905.

Kara-Cheptea — 1994 - I. Kara, S. Cheptea, *Inscripţii medievale şi din epoca modernă a României, oraşul Iaşi. Inscripţii ebraice*, Iaşi, 1994.

RAJB — Al. Păunescu, P. Şadurschi, V. Chirica, *Repertoriul arheologic al judeţului Botoşani*, vol.I, Bucureşti, 1976.

Zaharia — 1970 - N. Zaharia, M. Petrescu-Dâmboviţa şi I.M. Zaharia, *Aşezări din Moldova, De la paleolitic până în secolul al XVIII-lea*, Bucureşti, 1970.

BOTOŞĂNENII ÎN REVOLUŢIA DE LA 1848

Muzeograf Ionel BEJENARU

Marile momente ale istoriei moderne a ţării au antrenat în desfăşurarea lor, de fiecare dată, şi aceste meleaguri botoşănene, cu oamenii lor, receptivi în cuget şi în faptă la arzătoarele idealuri ale naţiunii noastre.

Anul revoluţionar 1848, perioada sa premergătoare, cât şi aceea care i-a urmat, au consacrat numeroşi luptători revoluţionari, animaţi de idealurile scumpe ale democraţiei şi libertăţii, ale unităţii şi independenţei naţionale. Ne vom opri, succint, la câteva figuri de revoluţionari patruzecioptişti botoşăneni, punctându-le contribuţia la revoluţia română de la 1848, cu toate că activitatea lor avea să se resimtă mai mult în alte locuri, în condiţiile unui areal mai restrâns şi, în general, a unor dimensiuni mai limitate ale acţiunilor revoluţionarilor moldoveni.

Botoşăneanul Dimitrie Rallet (1817-1858) este unul din cei mai reprezentativi revoluţionari paşoptişti. Ştie să folosească pana scriitoricească întru adevăr, dreptate, dragoste de ţară. Îl găsim semnând în „Propăşirea", revistă apărută în 1844, întruchipând prin titlu viziunea revoluţionarilor moldoveni. S-a făcut ecoul valului general de nemulţumire din ţară împotriva regimului de abuzuri şi nedreptăţi al domnitorului Mihail Sturdza, scriind, în acest sens, „o întreagă literatură"[1]. Militează, în anii premergători revoluţiei, pentru dezrobirea ţiganilor, alături de C. Negri, Vasile Alecsandri, Costache Rolla, P. Mavrogheni, Mihail Kogălniceanu[2]. Suportă, ca şi ceilalţi revoluţionari moldoveni, prigoana autorităţilor după reprimarea mişcării revoluţionare din Moldova. În pribegie, în Bucovina, la Cernăuţi sau la casa familiei Hurmuzaki de la Cernauca, împreună cu „vechi prieteni de gânduri şi idei" (V. Alecsandri, M. Kogălniceanu, Al. I. Cuza, A. Russo, C. Negri), activează în Comitetul revoluţionarilor de la Cernăuţi. Se ştie că acest Comitet i-a încredinţat lui Mihail Kogălniceanu sarcina de a redacta „Dorinţele partidei naţionale în Moldova", autentic act programatic al revoluţiei românilor[3]. Când va reveni în Moldova, Dimitrie Rallet se va bucura de încrederea noului domn Grigore Alexandru Ghica, om cu vederi progresiste şi îşi va consacra întreaga-i capacitate, ca atâţia alţi revoluţionari, pregătirii Unirii. În Ţară sau în misiuni diplomatice, mânuind condeiul sau abordând problema emancipării ţăranilor, vornicul Dimitrie Rallet exprimă idealurile patriotice ale unei generaţii de revoluţionari. Vechiul său tovarăş de luptă, V. Alecsandri, i-a realizat un admirabil portret, publicat în „Convorbiri literare", în care ni-l redă pe Rallet – „iubit şi apreciat de toţi contimporanii săi prin cunoştinţele sale întinse şi mai cu seamă prin patriotismul său neadormit..., contimporan şi părtaş la lucru al

[1] Kogălniceanu, Mihail, *Dezrobirea ţiganilor. ştergerea privilegiilor boiereşti. Emanciparea ţăranilor*, Bucureşti, 1891, p.35.
[2] Ibidem, p.15-16.
[3] „Magazin Istoric", aprilie 1978, p.13; Loghin, C., „Istoria literaturii române din Bucovina", Cernăuţi, 1926, p.37.

generației ce a pregătit traducerea marilor reforme sociale şi politice în țară"[4]. De numele său este legată şi întemeierea târgului Bucecea, din județul Botoşani.

Botoşăneanul Nicolae Pisoski (?-1888) dovedeşte, în perioada premergătoare revoluției, o atitudine care-i va aduce, din ordinul domnitorului Mihail Sturdza, surghiunul la o mănăstire[5]. Sameş al ținutului Botoşani, ispravnic al acestui ținut şi, mai târziu al ținutului Iaşi, postelnicul Nicolae Pisoski participă la mişcarea revoluționară din Moldova, activând apoi în rândul revoluționarilor aflați în emigrație. Participă la activitatea Comitetului revoluționarilor români de la Cernăuți, primind misiuni importante cum ar fi strângerea de „agiutoruri băneşti de la binevoitorii români din Moldova" şi a le trimite la Casa de bani înjghebată la Cernăuți „pentru neapărate patriotice trebuinți"[6]. În şedințele Comitetului revoluționarilor români, Nicolae Pisoski s-a remarcat prin propuneri constructive, vizând stabilirea legăturilor cu revoluționarii rămaşi în țară[7].

În anii de după revoluție, se va afirma ca un luptător înflăcărat pentru Unire, ca un aprig susținător al alegerii lui Alexandru Ioan Cuza ca domn, fiind cel care l-a propus pe Cuza domn în memorabila şi dramatica întrunire a partidei naționale din 3/15 ianuarie 1859 de la sala „Elefant" din Iaşi[8]. Locotenent-colonel adjutant şi prieten apropiat al lui Cuza Vodă, N. Pisoski îşi va onora exemplar misiunile încredințate. În ultimii ani ai vieții se retrage la Botoşani, Nicolae Iorga amintindu-şi-l din vremea copilăriei sale, „răsărind arare cu marțialul lui barbişon alb pe terasă"[9].

Grigore Alexandru Ghica (1804-1857), cel ce avea să fie ultimul domn al Moldovei (1849-1856), se găseşte, în anii premergători revoluției, în fruntea opoziției din Moldova, chiar dacă cel pe care trebuia să-l înfrunte, domnitorul Mihail Sturdza, nu era altul decât unchiul său[10]. Instruit, cu alese trăsături patriotice, Grigore Ghica s-a apropiat cu uşurință de revoluționarii paşoptişti. Vântul de libertate stârnit de începutul revoluției franceze îl atrage şi pe Grigore Ghica aflat la Paris, prințul mergând braț la braț cu socialiştii[11]. Reîntors în țară, în aprilie 1848, devine un aprig adversar al domnitorului, redactând în vara acestui an un memoriu, în fapt un rechizitoriu, asupra domniei lui Mihail Sturdza[12]. Îl găzduieşte pe Mihail Kogălniceanu, urmărit de agenții lui Sturdza, ajutându-şi tovarăşul să scape de urmărire, se pune „în capul nemulțămiților", stabileşte legături cu revoluționarii din emigrație, prelucrează „constituții politice după cele de la Paris"[13]. Cu temei, afirmă Leonid Boicu în lucrarea pe care i-o consacră, că „alături de Al. I. Cuza, predecesorul său Grigore Ghica a fost singurul voievod al epocii moderne cu disponibilități pentru a deveni «un domnitor revoluționar»"[14]. La 22 iunie 1849, Grigore Alexandru Ghica era instalat în tronul Moldovei, începând o zbuciumată domnie. Nu ne propunem acum să o abordăm, dar evidențiem eforturile sale de a înnoi climatul politic, social-economic şi cultural al societății moldoveneşti. El „adună pe toți tinerii cu vederi înaintate, îi îmbrățoşă cu căldură şi le dădu servicii de ale

[4] *Convorbiri literare*, 1 decembrie 1882, p.331.
[5] **Cuza, Ioan Alexandru,** ***Acte şi scrisori***, Ed. Junimea, Iaşi, 1973, p.150.
[6] Ibidem, p.151-152.
[7] Ibidem.
[8] **Martinescu, Pericle,** ***Costache Negri***, Ed. Tineretului, Bucureşti, 1965, p.181; ***Magazin istoric***, ianuarie 1976, p.9.
[9] **Iorga, N.,** ***O viață de om aşa cum a fost***, Ed. Minerva, Bucureşti, 1976, p.33.
[10] (n.n.) O lucrare remarcabilă consacră Leonid Boicu lui Grigore Alex. Ghica şi dramaticei sale domnii - **Boicu, Leonid,** ***Adevărul despre un destin politic***, Ed. Junimea, Iaşi, 1973.
[11] **Boicu, Leonid,** op.cit., p.12.
[12] Ibidem, p.12-13.
[13] Ibidem.
[14] Ibidem, p.13.

Statului"[15], „puse la posturi înalte tineri care nu aveau ranguri şi încă din aceia cari treceau de revoluţionari"[16], (n.n. unii din ei, D. Rallet, D. Sc. Miclescu fac şi obiectul comunicării noastre). Ca fruntaş al partidei naţionale din Moldova va activa laborios pentru Unire, expunându-se riscurilor, dar păstrându-şi cu fermitate convingerile. Nevoit să părăsească ţara, avea să fie însoţit la plecare „de stima chiar a multora din inamicii săi şi a întregului tineret", cum se exprimase Dimitrie Rallet. Avea să moară în condiţii tragice, pe pământ străin, în Franţa, la Mée, în 1857.

Dacă nu prin locul naşterii, Dimitrie Scarlat Miclescu (1820-1896) poate fi socotit botoşănean prin anii îndelungaţi de activitate desfăşurată la Botoşani (profesor de istorie şi filosofie la Liceul „A. T. Laurian"[17], membru fondator al Ateneului din Botoşani - 1889[18], decan al baroului de avocaţi din localitate[19], preşedinte al Ligii Moldovei[20], vicepreşedinte al Comitetului pentru sprijinirea incendiaţilor din oraşul nostru - 1887)[21]. Apreciindu-i, mai târziu, personalitatea, Mihail Kogălniceanu avea să-l considere pe Dimitrie Sc. Miclescu un „om care a jucat un rol însemnat în ţara aceasta care a purtat un nume din cele mai mari din Moldova... o figură care va sta şi în istorie"[22]. Anii de şcoală cu poetul Skavinski şi francezul Malgouverné, studiile la Academia Mihăileană[23], i-au asigurat o cultură temeinică şi o conduită patriotică remarcabilă. Deţine, în preajma revoluţiei de la 1848, o serie de funcţii judecătoreşti. Participarea la mişcarea revoluţionară din Moldova nu-l va scuti de urmărirea autorităţilor, de pierderea funcţiilor[24]. A reuşit însă să se refugieze la Hoceni (Fălciu), la unchiul său, Beldiman[25]. După revoluţie, îşi va redobândi funcţiile sub domnia lui Grigore Alexandru Ghica, consacrându-şi forţele luptei pentru Unire. Viitorul domn Al. I. Cuza îl va numi ministru în mai multe rânduri, acordându-i toată încrederea. S-a achitat onorabil de funcţia de comisar pentru explicarea Legii rurale sătenilor, încredinţată de Mihail Kogălniceanu, şi nu degeaba i s-a spus „amicul ţăranilor". Din convingere, renunţă la boierescul său nume, luându-l pe cel de Dumitru Din Scarlat şi se îmbracă ţărăneşte[26]. Pentru el, răsturnarea lui Cuza Vodă va fi „durerea cea mare a vieţii sale politice"[27]. Atitudinea sa revoluţionară, manifestată şi în articolele din presa pe care o conducea îl va pune mereu în conflict cu autorităţile. Se va distinge şi în domeniul literar, ca autor de piese de teatru, canţonete.

Evenimentele anului 1848 evidenţiază o bogată activitate revoluţionară a fraţilor Scarlat şi Costache Vârnav, fiii banului Vasile Vârnav din Hilişeul Dorohoiului. Aici, în casa părintească, s-au înfiripat primele lor sentimente patriotice. De altfel, Mihail Kogălniceanu scria: „Banul Vasile Vârnav cu Tăutul şi cu Alexandru Beldiman sunt singurii moldoveni care s-au îndeletnicit cu literatura şi istoria naţională, într-o vreme când aceste studii erau cu totul părăsite."[28]

[15] Codrescu, Th., *Uricarul*, vol.XX, Iaşi, 1892, p.169.
[16] Sion, George, *Poezii. Suvenire contimpurane*, I, Ed. Minerva, Bucureşti, 1973, p.115.
[17] *Prutul*, Botoşani, 28 noiembrie 1896, p.1-2,
[18] *Libertatea*, Botoşani, 9 noiembrie 1669, p.2-3.
[19] Gorovei, Artur, *Monografia oraşului Botoşani*, 1926, p.426.
[20] *Libertatea*, 31 ianuarie 1891.
[21] *Vocea Botoşanilor*, Botoşani, 21 iunie 1887, p.1.
[22] *Prutul*, 28 noiembrie 1896, p.1-2.
[23] Ibidem.
[24] Ibidem.
[25] Ibidem.
[26] Ibidem.
[27] Rosetti, Radu, *Amintiri din copilărie*, Bucureşti, 1925, p.110.
[28] Kogălniceanu, Mihail, *Opere II. Scrieri istorice*, Ed. Academiei, Bucureşti, 1976, p.412.

Scarlat Vârnav 1813-1868), plecat pe la 1832-1833 la Paris, se remarcă în capitala Franței printr activitate laborioasă în rândul tinerimii române venită la studii, trăsăturile sale de patriot și revoluționar constituindu-se într-un exemplu pentru toți. La locuința sa, în Place de Sorbonne nr.3, ia ființă la 2/14 decembrie 1845 „Societatea studenților români" din Paris, patronată de poetul Lamartine. Președinte al societății a fost ales Ion Ghica, secretar C. A. Rosetti, iar casier Scarlat Vârnav[29]. Depășindu-și atribuțiile funcției, Scarlat Vârnav se va dovedi principalul animator al societății, apreciat în mod deosebit de revoluționarii români. Între ei se aflau Nicolae Bălcescu, M. Kogălniceanu, C. Negri, Dimitrie Bolintineanu, frații Golescu, frații Brătianu, munteni și moldoveni, visând deopotrivă la viitoarea revoluție, la propășirea țării. Zelul depus de Scarlat Vârnav se soldează, în 1846, cu deschiderea Bibliotecii române din Paris, tot în casele închiriate de el[30]. Scriindu-i lui Ion Ghica, din Paris, la 3 februarie 1847, Nicolae Bălcescu făcea frumoase referiri: „Avem acum un cabinet de cetire, c-un salon minunat, făcut de Vârnav. Acesta este un centru de adunare al românilor."[31] Din listele incluse în Darea de seamă despre mersul societății pe 1845, '46, '47 – dare de seamă semnată de Scarlat Vârnav – reiese și activitatea sa de principal susținător material al societății[32].

Izbucnirea revoluției la Paris, în februarie 1848, îl găsește pe Scarlat Vârnav înrolat în garda națională, luând parte la acțiuni revoluționare, organizând la sediul Bibliotecii un punct sanitar[33]. A sprijinit plecarea spre patrie a unui grup de revoluționari români. Va reveni el însuși, remarcându-se în mișcarea revoluționară din Moldova, după reprimarea căreia se va reîntoarce la Paris. Domnitorul Mihai Sturdza dădu poruncă ispravnicilor ținuturilor Moldovei să oprească intrarea în țară a revoluționarilor Scarlat Vârnav, Toader Rășcanu, Vasile Mălinescu ș.a[34]. Activitatea lui Scarlat Vârnav este legată și de înființarea Capelei române din Paris, a Pinacotecii ieșene și, în primul rând, de pregătirea și realizarea Unirii țărilor române.

Doctorul Costache Vârnav (1806-1877), fiul cel mare al banului Vasile Vârnav, se dovedește, ca și foștii săi colegi de școală, Vasile Alecsandri, Alexandru Ioan Cuza, Anastasie Panu, purtător al unor trăsături patriotice și revoluționare autentice. Le dovedește „pe viu", participând la mișcarea revoluționară din Moldova, ca -l va face ținta acelorași măsuri represive inițiate de domnitorul Mihail Sturdza. A ci, după adunarea de la hotelul Petersburg din Iași, din 27 martie 1848, dr. Vă av făcuse parte din acel comitet de șapte persoane, având ca sarcină să elar oreze Petiția-proclamațiune. Alături de el, figurau Vasile Alecsandri, Iorgu Sturdza, C. Gh. Cantacuzino, Gh. Sion, M. Costachi și A. C. Mavrocordat[35]. Să consemnăm totodată meritele deosebite ale dr. C. Vârnav pe tărâmul medicinii, merite în care includea și activitatea sa de medic practician și educator sanitar pentru combaterea epidemiei de holeră care a afectat țara în 1848, în organizarea serviciului sanitar al Moldovei, el fiind, de altfel, primul moldovean doctor în medicină s u cum îi plăcea să se exprime „cel mai vechi doftor pământean nu numai cu

---

[29] aradais, Claudiu, ***Scaralt V. Vârnav, activist pe tărâm social cultural și colecționar de artă***, în „Din trecutul județului Botoșani", Botoșani, 1974, p.245-272; *Biserica ortodoxă română*, februarie-martie 1931, aprilie 1931.

[30] Ibidem.

[31] **Bălcescu, Nicolae, *Opere IV. Corespondență***, Ediție de G. Zane, București, 1964, p.75,

[32] **Vârnav, Scarlat, *Dare de seamă de lucrările Comitetului Societății studenților români din Paris pe anii 1845-'46 și 1847***, Tipografia D.D. Fain și Thunot, Paris, 1848.

[33] **Iorga, N. *Rolul fraților Vârnav în renașterea românească***, în *Revista istorică*, nr-8-10, 1919, p.170-187; xxx ***1848 în România***, București, 1898, p.41-57.

[34] xxx ***Anul revoluționar 1848 în Moldova***, Ed. de Stat, București, 1950, p.76.

[35] xxx ***Revoluția română din 1848***, Ed. Politică, București, 1969, p.154.

diploma de doctor în medicină de la Universitatea din Praga, câştigată încă la anul 1836, dar totodată cu . de a face practică ca doctor în medicină în toate staturile Austriei") dar, mai ales, angajarea sa de mai târziu în partida naţională, în lupta pentru Unire[36].

*

* *

Chiar dacă nu o facem prin mai multe date, se cuvine să amintim prezenţa şi a altor botoşăneni la revoluţia de la 1848. Între ei, dr. George Cuciureanu şi, pentru legăturile sale de strânsă prietenie cu Vasile Alecsandri, Alecu Russo, Costache Negri, şi fratele doctorului, poetul Mihai Cuciureanu (mort încă de tânăr, în 1844), Gheorghe Hasnaş, „copia botoşăneană a lui C. A. Rosetti", cum îl definea Nicolae Iorga.[37]

Cu toţii, revoluţionari din Muntenia, Transilvania şi Moldova, au probat atunci, în timpul revoluţiei de la 1848, gânduri şi fapte, curaj şi perseverenţă, constituindu-se într-o generaţie de făurari ai României moderne.

Pe mulţi dintre ei îi vom întâlni acţionând energic în lupta pentru realizarea unităţii naţionale, a Unirii Principatelor, fapt care în prezenta comunicare s-a rezumat a fi doar o remarcă. De aici, conturul viitoarei teme „Botoşănenii şi Unirea Principatelor".

DIMITRIE RALET
(1817-1858)

GRIGORE ALEXANDRU GHICA
(1804-1857)

[36] **Bejenaru, Ionel**, ***Vârnavii din Hilişeu***, în *Clopotul*, Botoşani, 2 iunie 1978, p.1-2.
[37] **Iorga, N.**, ***O viaţă de om aşa cum a fost***, Ed. Minerva, Bucureşti, 1976, p.18.

SCARLAT VÂRNAV
(1813-1868)

COSTACHE VÂRNAV
(1806-1877)

GEORGE CUCIUREANU
(1814-1886)

Monografia oraşului Botoşani după un cronicar fălticenean, Artur Gorovei

Prof. Loretta HANDRABURA

Monografia oraşului Botoşani (1926) şi cea despre Folticenii: Cercetări istorice asupra oraşului (1937) complinesc printr-o abordare originală numărul de biografii ale oraşelor Moldovei[1], dar şi a celor din Ţară[2].

De la bun început se impune o precizare pentru a defini o stare de spirit a vremii şi implicit al specificului cercetărilor monografice de atunci. Lucrările apar într-o epocă de *grabnice sinteze*, de „filozofie în istorie", precum avea s-o caracterizeze Gh. Ghibănescu, fără a se cunoaşte domeniul şi realitatea în profunzime. Carenţele evidente îşi găseau atunci şi acum o scuză în *salvarea tezaurului documentar* structurat în aceste monografii după o logică internă mai mult sau mai puţin de o ţinută ştiinţifică. Meritul lor nu poate fi contestat, dacă cunoaştem viaţa documentelor din perioada medievală şi rostul lor în soluţionarea unor probleme din epocile ulterioare.

Anticipând comentariul nostru la monografia despre Botoşani, vom face un excurs de argumentare la afirmaţia de mai sus. Multe aspecte din viaţa oraşului Botoşani, de până la 1848, de pildă, desprinse de A. Gorovei din *Arhiva Primăriei* pot fi cunoscute astăzi numai din cartea sa. În timp, unele dosare s-au pierdut iremediabil. Conştientizând această stare de lucruri, Dimitrie D. Hangan, preşedintele Comisiei Interimare din Botoşani, iniţiază la 1924 un proiect de elaborare a monografiei oraşului. Numeroaselor capitole din cărţi, studii şi documente existente la acea dată semnate de N. Iorga[3], Al. Papadopol-Calimach[4], Simion Labin[5] le lipsea ţinuta compactă pe care avea s-o realizeze A. Gorovei prin volumul său.

Cu sprijinul direct al unor persoane avizate, precum paleologul Traian Ichim şi a unor cetăţeni din localitate, autorul finaliza acum 73 de ani munca „migăloasă şi obositoare" asupra istoriei urbei de la origini până la Unirea Principatelor.[6]

---

[1] **N. A. Bogdan,** ***Oraşul Iaşi. Monografie istorică şi socială ilustrată***, Iaşi, Tipogr. naţ., 1913, 522 p.; **I. Antonovici,** ***Documente bârlădene***, v.1-3, Bârlad: Peiu, 1911-1915; **Gh. Ghibănescu,** ***Dorohoiul. Studii şi documente***, Iaşi, 1924, XXXVI + 130 p. şi ***Vasluiul. Studiu şi documente***, Viaţa Românească, Iaşi, 1926, LI + 342 p. ş.a.

[2] **C. Rădulescu - Codin,** ***Muscelul nostru. Lămuriri asupra rostului şi cuprinsului monografiei judeţului şi a celor 63 de comune***, Ed. Vlăsescu, Câmpulung, 1922, 136 p.; **T. Voicu,** ***Monografia oraşului Tulcea. Trecutul, prezentul şi viitorul său***, Ed. Dobrogea Jună, Constanţa, 1928, 88 p.; **M. Ionescu - Dobrogeanu,** ***Tomi - Constanţa, Monografia cu planul oraşului***, Constanţa, 1931, 136 p.

[3] **N. Iorga,** ***Inscripţii botoşănene***, publicate cu o prefaţă despre istoria Botoşanilor, Buc. , 1905, 53 p.; ***Documente relative mai ales la Botoşani şi împrejurimi din colecţia d-lui Al. Calimachi (Studii şi documente***, V, p.208 - 286); ***Documente botoşănene,*** S.C.I., VIII, p.3-13; ***Un oraş românesc: Botoşani,*** în ***Istoria românilor în chipuri şi icoane***, vol.II, Bucureşti, 1905, p.183-220 şi în volumul ***Botoşanii în 1932, Schiţa monografică***, p.1-16.

[4] **Al. Papadopol-Calimach,** ***Notiţă istorică despre oraşul Botoşani*** (despre numele oraşului, istoricul său, despre şcoli, biserici, vomicii de Botoşani), în „Analele Academiei Române", seria II-a, tom.IX.

[5] **S. Labin,** ***Pagini străvechi. O monografie a Botoşanilor. Botoşeni hămesiţi şi deznădăjduiţi. Descrierea baronului de Tott***, în *Revista Moldovei*, nr.2, 1921, p.13-19.

[6] Mai multe evenimente descrise depăşesc această dată anunţată de autor în prefaţa lucrării. Cf.: §-le *Războiul din 1877, Tribunalul Judecătoresc, Scurtă privire asupra Botoşanilor de după Unire* ş.a.

Meritul este, aşadar, colectiv. Gorovei a adunat rezultatele investigaţiilor de până la el, destul de bogate, valorizându-le într-o variantă definitivă şi personală. Chiar dacă munca la această carte a reclamat mai puţine eforturi şi timp decât la cea despre Fălticeni, autorul s-a angajat într-o elaborare calitativă şi a scrutat materialul documentar dintr-o perspectivă proprie, cu argumente plauzibile în majoritatea cazurilor. Cum era şi firesc, textul nu este scutit nici de erori sau inadvertenţe[7] pe care le vom semnala la momentul potrivit.

Numele oraşului a suscitat interpretări controversate. A. Gorovei adoptă ipoteza lui Al. Papadopol-Callimach şi susţine că „Botăş vine deci de la *Botea* sau *Botul*"[8]. C. C. Giurescu infirmă demonstraţia lui Gorovei cu privire la originea lui *Botăş* din *botaş (butaş)*[9]. Istoricul precizează că în Botăş accentul cade pe prima silabă, iar în *botaş* pe ultima[10]. Problema discutată lasă loc interpretărilor până în anii 80-90 când mai mulţi cercetători emit ipoteza provenienţei urbanonimului Botoşani din numele de persoană Botăş (Botoş), atestat documentar chiar sub această formă[11].

Partea istorică a lucrării este relativ mică. N. Iorga propunea în recenzia amintită[12] să fie reluată pe un alt plan şi dezvoltată. Istoricul botoşănean nu arată însă cum trebuie să se prezinte monografia „pe alt plan". El a dat doar în continuare o lungă listă de documente botoşănene nefolosite de folclorist şi aflate în volumele V, VI, VII, şi XIX, din colecţia sa de ***Studii şi documente**, apoi alte documente aflate* în colecţia *Uricariul*, a lui Teodor Codrescu, în colecţiile lui Gh. Ghibănescu, în Arhiva istorică a lui B. P. Haşdeu şi în colecţia de documente de la Academia Română. Dar înainte de acea istorie a Botoşanilor „pusă pe alt plan", N. Iorga ar fi vrut să vadă un *Codice botoşănean*, care să cuprindă toate documentele acestui oraş, puse în ordine cronologică. Numai după elaborarea acestei lucrări se poate scrie, considera el, temeinic şi documentat, monografia oraşului Botoşani.

Botoşani a fost reşedinţă domnească, inaugurată de Ştefan cel Mare în curtea bisericii Sf. Nicolae din Popăuţi, zidită la 1496[13]. Acte de domnie din timpul lui Petru Rareş, Alexandru Lăpuşneanu, V. Lupu, ce poartă semnătura locului, îl conduc pe Gorovei spre aserţiunea[14] din titlul capitolului III intitulat *Botoşanii reşedinţă domnească*. Denumirea de *Târgul Doamnei* este justificată documentar şi certificată de cercetările recente[15]. Se presupune că pe la 1550 Petru Rareş ar fi

---

[7] Acestea au fost sesizate imediat de exegetul în materie, botoşăneanul N. Iorga, în recenzia ***O carte despre Botoşani*** în *Revista istorică*, an XII, nr.7-9, 1926, p.186-193 şi de Gh. Ghibănescu în recenzia ***Monografia oraşului Botoşani*** din „Ioan Neculce", fasc.6, 1926-1927, p.10-413.

[8] **N. Iorga, *Inscripţii botoşănene***, B., 1905, p.5 şi ***Istoria românilor în chipuri şi icoane***, Edit. Ramuri, Craiova, 1921, p.168.

[9] Cf. **A. Gorovei, *Monografia oraşului Botoşani***, Ed. Primăriei, Bot., 1926, p.2-3.

[10] **C. C. Giurescu, *Istoria românilor***, vol.2, partea a II-a, p.450. Greşite sunt afirmaţiile lui Iorgu Iordan din ***Nume şi locuri româneşti în Republica Populară România***, vol.I, 1952, p.125 sau cele ale lui N. Constantinescu, ***Dicţionar onomastic românesc***, Edit. Academiei Bucureşti, 1963. Ştefan Ciubotaru, autorul ***Monografiei oraşului Botoşani*** (edit. Axa, Botoşani, 1997, p.12-14), trece în revistă toate opiniile emise până astăzi fără a ajunge la o concluzie proprie în problema urbanonimului Botoşani aşa cum era de aşteptat.

[11] Cf. **V. Tudose, *Asupra urbanonimului Botoşani***, în *Hierasus*, I, 1978, p.311-317.

[12] **N. Iorga**, în recenzia ***O carte despre Botoşani*** în *Revista istorică*, an XII, nr.7-9, 1926, p.186-193 şi Gh. Ghibănescu, în recenzia ***Monografia oraşului Botoşani*** din „Ioan Neculce", fasc.6, 1926-1927, p.410-413.

[13] În cursul veacurilor biserica a suferit mai multe transformări. „Se păstrează şi turnul-clopotniţă de la Ştefan cel Mare. În sec. al XVIII-lea biserica a devenit mânăstire, cum a rămas până la secularizarea din 1863", scrie M. Păcurariu în lucrarea ***Istoria bisericii ortodoxe române***, vol.I, Bucureşti, 1980, p.362.

[14] Cf. **Ştefan Ciubotaru**, op.cit., cap. *Popăuţi - reşedinţă domnească*, p.17-20.

[15] Dintre oraşele nou apărute, cel care ajunge în timpul scurt la o mare înflorire este „Târgul Doamnei - Botoşani" Cf.: **Eug. Greceanu, *Ansamblul urban medieval*** Botoşani, Botoşani, 1981; **Al. Ungureanu, *Oraşele din Moldova***, Botoşani, 1981.

dăruit târgul soţiei sale Elena. Bisericile *Sf. Gheorghe* sau *Domnească* (1551) şi *Uspenia* sau *Doamnei* (1552) nu sunt ctitoriile ei cum presupunea A. Gorovei şi alţi istorici. N. Iorga, cu diferite ocazii, a emis ipoteza: „**Poate că (subl.n.)** va fi zidit-o, Elena Doamna"[16]. A. Gorovei a propagat această presupunere[17], ca mai târziu iconomul Al. H. Simionescu s-o considere corectă,[18] iar ierodiaconul Ioanichie Bălan ne dă cu certitudine anul 1552[19].

Elena Rareş doar a refăcut bisericile care erau complet distruse după ce Petru a revenit în Moldova cu a doua domnie: „Doamna Elena Răreşoaia a *înnoit de iznoavă* şi biserica de la Mănăstirea Doamnei, la anul 1552."[20].

Până la ea biserica avea deja o vechime de 171 de ani şi documentul de la începutul pereplisului publicat la Chişinău în 1930 – *Ispisoc sârbesc vechi, scris din 68* [21] – confirmă vechimea ei din 1381 şi nu de la 1552 cum s-a crezut mult timp.[22] La 1725 lăcaşele *Sf. Gheorghe* şi *Uspenia* au fost reparate de Ana, soţia lui Mihai Racoviţă.

Prin hrisovul inedit din 20 septembrie 1784 Alexandru Const. Voievod (Mavrocordat) dăruieşte târgul Botoşani şi Focşani fiicei sale Ralu. Ca apanaj al Doamnelor Moldovei, Maria, soţia lui Ştefan cel Mare, Elena lui Petru Rareş şi Ana lui Mihai Racoviţă, oraşul şi moşiile din împrejurimi asigurau venituri proprietarilor. Până la A. Gorovei nu s-au precizat aşezările din ocolul Botoşani. Fostul prefect al judeţului Suceava va numi trei dintre ele: *Popăuţi, Tătăraşi* şi *Curteşti*. Ulterior I. D. Marin aduce mărturii încă pentru treisprezece (***Mănăstireni, Nicşeni, Teişor, Cristeşti, Ruşi, Botoşeni, Stăuceni, Bătrâneşti, Tulbureni*** şi mai îndepărtate – ***Costeşti pe Siret, Cristeşti, Măscăteni pe Jijia*** şi ***Dracşani pe Sitna).***[23]

Din lipsă de izvoare interne botoşănene, autorul fălticenean greşeşte afirmând că numele primului vornic de Botoşani la 1552 este *Cristea Ghenovici*. Or, la acea dată un act în limba slavonă consemnează pe „Mihail vornic de Botoşani".[24]

Luptele lui Ştefan cel Mare cu turcii la 1495 şi cu polonezii la 1500, bătălia de la Botoşani din 21 martie 1788 dintre armata colonelului Fabry şi turci, eteria din 1821, ocupaţia rusească, anul 1848, unirea principatelor la 1859 sunt cele mai semnificative evenimente istorice ce au marcat evoluţia sau involuţia aşezării. Ele sunt reconstituite de A. Gorovei după mai multe surse: cronica lui Ion Neculce; rapoartele inedite din arhiva statului din Iaşi[25]; scrisorile comitetului unionist din Botoşani către cel din Iaşi şi rapoartele lor; listele de alegători din Divanul ad-hoc,[26] acestea din urmă fiind extrase din ***Acte şi documente relative la Istoria Renaşterii României*** de Dim. A. Sturdza.

[16] **N. Iorga, *Studii şi documente***, vol.V, Bucureşti, 1903, p.293 şi 649; idem, ***Inscripţii botoşănene***, cu o prefaţă despre istoria Botoşanilor, Bucureşti, 1905, p.7-8; idem, ***Istoria Românilor în chipuri şi icoane***, Craiova, 1921, p.170.
[17] **A. Gorovei**, op.cit., p.9.
[18] **Al. H. Simionescu, *Mănăstirea Agafton***, Botoşani, 1929, p.2.
[19] **Ieromonah Ioanichie Bălan, *Vetre de sihăstrie românească***, Bucureşti, 1982, p.401.
[20] **Arhim. Narcis Creţulescu, *Istoricul Mănăstirii Râşcă***, Fălticeni, 1901, p.5.
[21] **Vezi T. G. Bulat, *Câteva ştiri despre Mănăstirea Doamnei de lângă Botoşani***, în *Arhivele Basarabiei*, Chişinău, 1931, p.228-239.
[22] O demonstraţie judicioasă în această problemă ne propune I. D. Marin în studiul ***O ctitorie a Ţării Româneşti în Moldova din sec. al XIV-lea: Mănăstirea Doamnei, de lângă Botoşani***, în *Hierasus*, an VI, 1986, p.97-111.
[23] **I. D. Marin, *Botoşani, istorie şi contemporaneitate***, cap. *Botoşani – apanaj al doamnelor Moldovei*, Bucureşti, 1971.
[24] **Vezi Gh. Ghibănescu, *Surete şi izvoade***, vol.XIX, ***Documente slavo-române între 1546-1587***, Ed. Dacia, Iaşi, 1927, p.76.
[25] **A. Gorovei**, op.cit., p.26-30.
[26] **Ibidem**, p.31-45.

Aspectul oraşului din trecut este schițat în paginile călătorilor străini şi din țară începând cu 1683 şi până la 1854 şi autorul le citează fragmentar. Constatăm că ştirile sunt disparate şi incomplete, iar materialul factologic lipseşte.

Aceleaşi carențe semnalăm şi în tratarea subiectului despre „moşia târgului". Pentru populația urbei Gorovei ne dă o statistică amănunțită,[27] pe care o comentează în paragrafele *Tagma boierească* şi *Clasul de mai jos*, acesta din urmă fiind reprezentat de moldoveni, armeni, țigani şi evrei.

Datele ce relevă starea şcolilor străine din târg sunt o frumoasă contribuție la istoria învățământului din Moldova de Sus, despre care s-a amintit în alte surse[28], de aceea nu vom insista şi noi.

Sufletul vechi al Botoşanilor se mai proiectează în moravurile sociale de la 1853 cum ar fi certurile de bal mascat, nerespectarea ordinei publice, „tocmeli" de căsătorie etc. Fapte curioase sunt semnate sub titlul ***Începuturile culturale***. Mentalitatea societății de la început de veac XVII era tributară culturii greceşti. Cărțile româneşti, muzica, pictura sunt acceptate abia din a doua jumătate a secolului amintit. „Mai mult interes a pus, lumea botoşăneană, pentru teatru, care pare să fi avut aşa de mare influență asupra boierimii locale, încât cu vremea, s-au urcat boierii şi cucoanele lor pe scena improvizată a unui teatru."[29] Acesta a fost înființat la 1838 de directorul şcolii domneşti, Nicolini, având sprijinul actorului Costache Caragiale. Trupa de actori moldoveni joacă piesa lui Gheorghe Asachi *Ştefan cel Mare*, comedia *Plumper* sau *Amestecătorul în toate* de I. F. Junger tradusă din limba germană. Cu această stagiune a trupei din Botoşani a reînceput activitatea culturală a teatrului din Moldova care, după încetarea studiilor şi reprezentanților de la Conservatorul din Iaşi, a stagnat o perioadă îndelungată.[30]

Printre personalitățile locului, reprezentate de poeții Gh. Tăutu, M. Cuciureanu, M. Eminescu, istoricul N. Iorga, medicul Gh. Cuciureanu, magistratul Ioan Vrânceanul şi alte nume evocate de A. Gorovei, se mai evidențiază înaltele fețe bisericeşti *Sofronie Miclescu*, Mitropolit al Moldovei între 1851-1860 şi *Calinic Miclescu*, Mitropolit al Moldovei între 1865-1875, fiul logofătului Scarlat Miclescu şi al Mariei, născută Beldiman, nepot de frate al Mitropolitului Sofronie.

Temelia pusă de A. Gorovei prin această lucrare monografică, numită de Şt. Ciubotaru „Letopisețul oraşului Botoşani", comparație puțin pretențioasă după noi, a asigurat cercetărilor ulterioare[31] o pistă de decolare relativ temeinică. Şi dacă sinteza despre Fălticeni a repurtat un succes mai mare, explicația este simplă. Ea succede înainte de toate „uceniciei" probate la ***Monografia oraşului Botoşani***, dar şi din alte considerente pe care le vom reliefa în alte pagini, cele despre monografia Fălticeni.

[27] Aceasta, precum şi lista vornicilor de Botoşani din perioada 1592-1846, cea a breslelor din 1832, situația negustorilor specializați şi sudiți, tabloul personalului judecătoresc din anii 1832-1866 sunt preluate integral de Şt. Ciubotaru în monografia sa.

[28] Subiectul a fost dezvoltat ulterior în ***Pagini din istoria învățământului botoşănean 1759-1948***, Editura Litera, Bucureşti, 1987, 207 p. şi în cartea ***Din trecutul şcolii botoşănene. Profesori, mărturii***, Editura Axa, Botoşani, 1997, 207 p., ambele lucrări semnate de Şt. Ciubotaru.

[29] A. Gorovei, op.cit., p.410.

[30] Vezi Teodor T. Burada, ***Istoria Teatrului în Moldova***, vol.I, Iaşi, 1915, p.205.

[31] ***Botoşani. Istorie, oameni, locuri, perspective***, Coordonator: Ana Hancea, Botoşani, 1974 şi ***Botoşani. Monografie***, Coordonator: Andrei Cardaş, Editura Sport-Turism, Bucureşti, 1980.

II. MEMORIALISTICĂ

LA BOTOŞANI, CU SCIPIONE BĂDESCU

Muzeograf Ionel BEJENARU

Fiu al Transilvaniei, a cărei cauză, idealuri – aceleaşi cu ale tuturor românilor – le-a exprimat şi apărat cu zel, Scipione Bădescu (2 mai 1847, Răştolţ-Sălaj – 4 octombrie 1904, Botoşani) a dat – la Botoşani – unde a activat în anii din urmă, peste 20 la număr, proba aceluiaşi curaj politic, afirmând, aici, o publicistică viguroasă, de atitudine, pusă în slujba cauzei neamului românesc. Nu scrisese el, ceva mai înainte, „Trompetele răsună...", versurile fiind ecoul idealului comun? – „Un dor pe toţi îi poartă/ Să-şi vadă iar moşia./ Unită, mare, mândră,/ Trăiască România!..."

Mai înainte, fusese redactor şi publicist la Iaşi şi Bucureşti. Prezenţa sa la Botoşani începe ca revizor şcolar pentru judeţele Botoşani şi Dorohoi (8 ianuarie 1882), funcţie onorată până la 1 octombrie 1885 când, în urma unui raport al ministrului Cultelor şi Instrucţiunii Publice va fi destituit şi înlocuit cu N. Filotti, fapt surprins şi de presa de aici[1]. Tot jocul de culise al politicienilor vremii a produs schimbarea, ministrul D. A. Sturdza dând curs celor puse la cale de mai marii locului, prefectul Henri Cortazzi, „un stâlp al regimului din Dorohoi". Sperase Bădescu, optând pentru revizoratul şcolar, să scape de „această îndeletnicire de gladiator politic, nevoit să lupte adesea pentru cauze opuse vederilor sale", cum remarca un confrate într-ale publicisticii (Vladimir Şardin). Numai că, tot la ziaristică s-a întors. Cu experienţa câştigată, ceva mai circumspect, dar cu aceeaşi vervă gazetărească, scoate la 2 martie 1886, la Botoşani, *Curierul român*, organ politic, comercial agricol şi literar, într-o intenţie de a fi cât mai mult o foaie personală şi nepolitică, intenţie rămasă ... intenţie, *Curierul român* fiind, în fapt, un ziar de atitudine, de curaj politic. Avea să apară pe durata 1886-1904, adică în tot restul vieţii lui Scipione Bădescu.

Om de iniţiativă culturală, Bădescu a pledat pentru ridicarea condiţiei culturale a Botoşanilor – „(...) Unde ne sunt cluburile de lectură, cluburile comerciale, societăţile de arme şi gimnastică, întreprinderile teatrale de diletanţi, cercurile literare?... La lucru, dar, cu toţii, să fie de azi deviza noastră, înscrisă pe drapelul noii instituţii – Un Ateneu Român în Botoşani"[2]. Ceva mai târziu, la 4 noiembrie 1889, se va fonda Ateneul Român din Botoşani, Scipione Bădescu fiind printre fondatorii săi. În acelaşi sens, pledează pentru o secţiune a Ligii Culturale – „La lucru dar cu toţii. Formarea unei secţiuni a Ligii Culturale mi se impune imperios ca cea mai de căpetenie şi mai urgentă datorie. Ţara de Sus nu poate lipsi (...) din marile chor al Ligii culturale naţionale. Iniţiatorilor! A voastră va fi onoarea!"[3].

---

[1] *Constituţionalul*, Botoşani, 10 octombrie 1885, p.3; *Vocea Botoşanilor*, 15 decembrie 1885, p.3.
[2] *Curierul român*, 12 martie 1886
[3] *Curierul român*, 4 aprilie 1891 – „Liga pentru unitatea culturală a românilor".

La 10 ani de la proclamarea independenței țării, Bădescu dedică un poem „Martirilor independenței", apărut în foiletonul „C.R." - 10 mai 1887. Așadar, pana-i așterne poezie patriotică și gândul ne duce iar la „Trompetele răsună...".

Se implică în viața cetății, demersul său publicistic este mai întotdeauna convingător, vizând binele, ca atunci când orașul Botoșani avea să fie victima unui cumplit incendiu, când refacerea avea nevoie, în primul rând, de soluții bănești. (iunie 1887)

După cum, îl susține pe Mihai Eminescu, în coloanele „C.R.", încercând să spargă indiferența administrației, prin numeroase inserări cu privire la starea sănătății poetului, la nevoia de ajutor, ca un strigăt, ca un apel, entuziasmându-se atunci când se ivea vreun semn încurajator – „Sănătatea poetului Eminescu, după cum ni se comunică din București, merge din zi în zi mai spre bine"[4]. Erau anii dramatici din finalul vieții poetului, 1887-1889. Dar urbea natală a rămas, cu unele excepții, rece, chiar și când ilustrul său fiu avea să fie oaspetele ei (1887). Nu și vechiul său prieten și coredactor de la „Timpul", Scipione Bădescu. A făcut tot ce i-a stat în putință. L-a susținut. După cum, în 1890, avea să activeze laborios întru ridicarea, la Botoșani, a primului bust Eminescu din țară, operă a sculptorului Ion Georgescu, în fața vechii Școli Primare „Marchian", vernisaj care a avut loc la 11 septembrie 1890, cu ocazia Congresului studenților universitari. A fost evocată figura marelui nostru poet, între vorbitori aflându-se și Scipione Bădescu, alături de Grigore Ventura, Tony Bacalbașa, Ștefan Stâncă, B. Șt. Delavrancea ș.a., s-a cântat „Cântul Gintei Latine"... A susținut, puțin mai târziu, ideea înființării unei școli primare la Ipotești – sub același nobil semn Eminescu, fiind de partea oricăror inițiative în acest sens, între care și a unei delegații studențești bucureștene (C.V. Vasiliu, de la Drept și N. D. Giurescu de la Litere și Filosofie), venită la Botoșani și Ipotești, în martie 1891, pentru a tatona terenul[5].

Un moment deosebit, dat de servirea unei cauze mari, a unității noastre românești l-a marcat curentul de opinie întru sprijinirea Memorandumului, în care Scipione Bădescu și „C.R." botoșănean s-au implicat, dincolo de asprimi și oprelişti. Botoșanii s-au dovedit un centru propice activității multor transilvăneni[6], de parte de a se complace într-un exil fără probleme, mereu cu gândul și fapta spre frații de peste Carpați. Spre Ion Rațiu au plecat și de aici, din Botoșani și Dorohoi, la fel ca și din alte centre ale vechii Românii (Galați, Tecuci, Buzău, Călărași, Craiova, Alexandria, Curtea de Argeș, Râmnicul Sărat, Fălticeni, Brăila, Zimnicea, Bacău, Roman, Turnu-Severin) telegrame de susținere, de solidaritate,[7] chiar dacă n-aveau să ajungă la destinatar, căzând în mâinile autorităților. Apoi, în timpul procesului memorandiștilor, Scipione Bădescu este prezent la Cluj, ca delegat al Ligii Culturale, secția Botoșani, cronicele trimise acasă, la Botoșani, fiind veritabile luări de atitudine, definind gazetarul patriot, pus în slujba triumfului idealurilor scumpe ale națiunii.

Procesul Memorandumului, care „este desigur cel mai monstruos proces" s-a bucurat, grație lui Sc. Bădescu, de un ecou „la zi" în coloanele *Curierului român*.

---

[4] *Curierul român*, 14 februarie 1889, p.3 - Cronica locală.

[5] *Curierul român*, 4 aprilie 1891, p.1-2 – „O excursiune la Ipotești".

[6] Vezi și Ștefan Meteș, ***Emigrări românești din Transilvania în sec. XIII-XX***, Ed. Științifică și Enciclopedică, București, 1977.

[7] „R.F.R.", 1 iunie 1934 - „Guvernele ungurești și mișcarea memorandistă din Ardeal", IV, Z. Păclișanu.

Suplimentul acestuia (nr.16) publică discursul dr. V. Lucaciu[8]. Cauza este a întregului neam românesc. „Procesul de la Cluj – scria Sc. Bădescu – este procesul întregului neam românesc, verdictul constituie cea mai brutală lovitură adusă sentimentului general de patriotism şi solidaritate a Românilor de pretutindeni"[9], în timp ce foiletonul aceluiaşi număr reproducea din *Gazeta săteanului* din Râmnicu Sărat poezia lui Alexandru Vlahuţă „Eroilor martiri". Pledoaria sa publicistică este argumentată, demascatoare, acuzatoare[10], într-un spaţiu şi de vibraţie coşbuciană[11].

Toate acestea au făcut din *Curierul român* o publicaţie indezirabilă în Transilvania, Guvernul de la Budapesta barându-i accesul, fapt anunţat oficial şi numeroşilor săi cititori[12]. Dar, schimbându-şi mereu titulatura, înşelând vigilenţa autorităţilor maghiare, *Curierul român* a continuat să pătrundă la românii transilvăneni, ducând mesajul solidar al fraţilor de peste munţi. Rând pe rând, el a devenit *Alergătorul român, Rostul român, Călătorul român, Comerciul român, Pactul român, Jurnalul român, Presentul român, Progresul român, Patriotul român, Curentul român, Cuvântul român, Ziarul român, Dorul român, Economul român, Farul român, Informatorul român, Mişcarea română, Anul Nou român, Catanza română, Vorba românului, Rolul român, Şcoala română, Buciumul român, Gazeta română, Cronica română.*

Atitudinea politică de curaj a lui Sc. Bădescu în procesul Memorandumului rămâne un act distinct, substanţial, de referinţă, definitorie pentru gazetăria ca şi pentru poezia sa, gata mereu să cuprindă o nouă „Odă la Transilvania".

Nicicum uitat de tovarăşii de idei şi acţiune, Scipione Bădescu dă curs, nu o dată unor asemenea relaţii, deloc de interes mărunt, personal, făcându-le publice, relevându-le. I. L. Caragiale, pentru care Bădescu este „vechiul meu dascăl în publicistică" îi scrie cu gustul uşor amar dat de o prea scurtă revedere, ce n-a permis nici ciocnirea unui pahar, ca altădată, „pentru trăinicia dulcilor noastre amintiri din tinereţe!", invocând trecute şi frumoase vremuri – „Ne-am fi întinerit unul pe altul cu aproape un sfert de veac, prin reconstituirea acelor scumpe timpuri trecute de la „Timpul", – când strălucea pe scena tineretului bucureştean celebrul trio – Eminescu-Bădescu-Caragiale – când gândeam, speram şi râdeam, împreună, aşa de mult!..." (scrisoare expediată din Bucureşti, la 13/25 februarie 1899, însoţind portretul, în mărime de cabinet, al lui I. L. Caragiale, publicată de Bădescu în *Curierul român* din 18 februarie 1899, p.1). La fel, prietenia cu Miron Pompiliu.

În tot ce face este laborios, rodnic, omniprezent. Şi foarte popular. Un bătrân botoşănean îşi amintea următorul catren: „Un Scipione aveau Romanii,/ Un Scipione brav general./ Un Scipione au Botoşani/ Şi stă călare pe un antal."[13].

Şi-a adus contribuţia la întocmirea Dicţionarului Larousse; a fost membru corespondent al Academiei Franceze[14].

Curierul român botoşănean s-a bucurat, datorită lui Scipione Bădescu, de peste 18 ani de apariţie (până în august 1904), de o ţinută elevată, înscriindu-se ca un valoros titlu în presa românească, mesajul său patriotic, cultural, informaţia diversă, de bună condiţie, înlesnindu-i pătrunderea în cercuri largi.

---

[8] *Curierul român*, 8 mai 1894.
[9] *Curierul român*, 24 mai 1894, p.1 - „Infamia de la Cluj".
[10] *Curierul român*, 14 iunie 1894, p.1 - „Cuţitul la os".
[11] Ibidem, „In opressores".
[12] *Curierul român*, 17 iulie 1894.
[13] *Revista Moldovei*, Botoşani, nr.3-4-5/1924, p.20 - „Moş Pantazi", C. Iordăchescu.
[14] *Vestea*, Botoşani, 12 aprilie 1930, p.1.

Scipione Bădescu a încetat din viață la 4 octombrie 1904, la Botoşani; unde este şi înmormântat. La 25 mai 1930, la Cimitirul „Eternitatea" i s-a dezvelit un monument lucrat de Alberto Pelegrinetti, cu care ocazie personalități ale vieții publice şi culturale de aici i-au evocat personalitatea, viața şi opera, l-au omagiat.

Scipione Bădescu şi *Curierul român* din Botoşani au mers pe acelaşi făgaş al cauzei comune, a unității naționale a poporului nostru. Consecvent. Pilduitor.

ION PILLAT ŞI DOROHOIUL

Prof. Gh. AMARANDEI

Creator de autentice valori spirituale, îndrăgitul poet I. Pillat a desfăşurat – în cadrul fostului judeţ Dorohoi – o susţinută activitate politică şi administrativă, ca parlamentar, preşedinte al Organizaţiei Partidului Naţional Liberal şi al Consiliului Judeţean, funcţii îndeplinite exemplar în perioada interbelică.

Înrudit cu familia I. C. Brătianu, foarte apreciat în rândul politicienilor şi oamenilor de cultură din Bucureşti, talentatul poet – în funcţiile încredinţate – a sprijinit cu pasiune şi dăruire autorităţile locale, concetăţenii săi, în rezolvarea tuturor problemelor ce le ridica acest ţinut subdezvoltat şi izolat al Moldovei de Nord, de care era strâns legat prin părinţii săi ce locuiau la Miorcani.

Ca deputat de Dorohoi în Parlamentul României timp de 16 ani (1922-1938), a stăruit ca organele administraţiei locale să manifeste corectitudine, mai multă înţelegere pentru doleanţele populaţiei şi să respecte cu stricteţe drepturile şi libertăţile cetăţeneşti prevăzute în Constituţia ţării. Cu o conduită ireproşabilă, a luat măsuri ferme împotriva elementelor corupte.

Din documentele vremii rezultă că, de la începutul vieţii de parlamentar, şi-a concentrat atenţia asupra greutăţilor din agricultură, învăţământ, cultură şi alte sectoare deficitare. Astfel, a cerut în Parlament crearea de bănci care să acorde împrumuturi avantajoase sătenilor, strict necesare pentru refacerea gospodăriilor ruinate în timpul războiului, cultivarea raţională a ogoarelor şi cumpărarea de loturi pe veci din moşiile scoase la vânzare. Tot în sprijinul populaţiei din mediul rural, a declanşat o muncă fără răgaz pentru măsurătoarea şi lotizarea definitivă a ţarinelor şi vetrelor de sat, acţiune încheiată cu punerea în posesie a fiecărui ţăran cu lotul obţinut în urma reformei agrare din 1921. De asemenea, a sprijinit înfiinţarea izlazurilor comunale în localităţile Bălineşti, Mitoc, Drăguşeni, Cristeşti, Zamostea, precum şi cumpărarea pădurilor din comunele Văculeşti şi Zamostea de către săteni.

În scopul stimulării activităţilor din agricultură, a iniţiat organizarea de expoziţii zootehnice, agricole şi de industrie casnică, care erau foarte apreciate de vizitatori. La inaugurarea expoziţiilor din 17 octombrie 1924, I. Pillat l-a invitat la Dorohoi pe ministrul Agriculturii şi Domeniilor, Alexandru Constantinescu, ce a fost foarte impresionat de cele văzute aici.

La 7 mai 1925, I. Pillat a fost ales preşedinte activ al Organizaţiei judeţene Dorohoi a P.N.L., înlocuindu-l pe Gh. Gh. Burghele, care a devenit preşedinte de onoare.

Graţie intervenţiilor făcute la organele centrale, a obţinut sume însemnate – din excedentele bugetare ale diferitelor ministere – pentru satisfacerea nevoilor de ordin cultural, edilitar şi social. O atenţie deosebită a acordat-o şcolilor, ce erau considerate „adevărate focare de cultură şi lumină". De aceea, a susţinut transformarea gimnaziului în liceu, înfiinţarea unei şcoli normale de fete, a unui

seminar teologic, precum şi a unor şcoli profesionale. Impunătoarele localuri pentru Liceul de Fete „Regina Maria", Şcoala Normală de Fete „Dr. C. Angelescu", Seminarul „Pimen Mitropolitul" şi Şcoala Normală de Băieţi „Alex. Vlahuţă" s-au realizat la insistenţele sale către Ministerul Instrucţiunii Publice, condus de dr. C. Angelescu. ce a vizitat Dorohoiul de mai multe ori.

Invitarea periodică a miniştrilor pentru a cunoaşte realităţile la faţa locului a constituit o practică permanentă în activitatea lui I. Pillat, aşa cum rezultă dintr-o cuvântare ţinută în 1925, în care aprecia: „Înainte de război, Dorohoiul era uitat de Dumnezeu şi de oameni. Miniştrii nu prea îl vizitau. După război. Dorohoiul şi-a reluat vechea splendoare, fiind vizitat rând pe rând de domnii miniştri dr. C. Angelescu, Alexandru Constantinescu, Alexandru Lapedatu, George Mârzescu şi acum ne onorează cu vizita strălucitului reprezentant al Ardealului, d-l general Traian Moşoiu, ministrul Lucrărilor Publice."[1]

Pe plan cultural, a încurajat înfiinţarea de ziare, reviste, societăţi cultural-ştiinţifice, artistice şi sportive; a stimulat creaţia literară locală şi pe principalii şi animatori; a invitat să conferenţieze la Ateneul Român de aici personalităţi ca: Gh. Munteanu-Murgoci, Gala Galaction, I. G. Savin, I. Nedelcu, Cezar Papacostea, Lecca Moraru ş.a.; a sprijinit ideea ca numele lui George Enescu să fie atribuit unei străzi importante din oraş, iar marele artist să fie declarat Cetăţean de Onoare al Dorohoiului etc.

I. Pillat s-a afirmat şi ca preşedinte al Consiliului Judeţean Dorohoi, în perioada 1934-1938. În şedinţa de constituire a acestui organism, din 20 septembrie 1934, Napoleon Popovici, consilier, sublinia: „Să ne bucurăm de cinstea că avem în mijlocul nostru pe domnul vicepreşedinte al Camerei Deputaţilor, pe preaonoratul nostru preşedinte, d-l I. Pillat. Să-mi daţi voie ca, în numele dv., să-i mulţumim din suflet pentru dragostea cu care ne vine în ajutor la fiecare pas, sprijinindu-ne toată activitatea noastră de aici. Noi vedem în domnia sa, pe lângă persoana de înaltă ţinută morală şi intelectuală, pe animatorul de fiecare minut a muncii fără preget şi a cinstei încamate."

În aceeaşi şedinţă, referindu-se la rolul acestui for în viaţa economică şi social-culturală a judeţului, I. Pillat sublinia: „Consiliul Judeţean este parlamentul judeţului şi, spre deosebire de Parlamentul ţării, discuţiile cu caracter de înăsprire a situaţiilor nu-şi au locul". De aceea, recomanda consilierilor ca „în Delegaţia Judeţeană să domnească cea mai frumoasă şi deplină armonie şi să se lucreze cu toată râvna şi cu toată stăruinţa pentru binele şi propăşirea judeţului Dorohoi."

În tot timpul exercitării acestei importante funcţii, s-a străduit să fie cât mai obiectiv şi imparţial în conducerea dezbaterilor, cerând mereu consilierilor să se ocupe cu simţ de răspundere de problemele majore ale judeţului; împotriva consilierilor inoportuni lua atitudine hotărâtă.

Din lectura proceselor-verbale de şedinţe ale Consiliului Judeţean, care au avut loc în anii 1934-1938, documente ce se păstrează la Direcţia Judeţeană Botoşani a Arhivelor Naţionale, rezultă că I. Pillat acorda o mare atenţie problemelor organizatorice: efectuarea apelului nominal, alegerea preşedintelui de vârstă, verificarea titlurilor consilierilor aleşi, alegerea Biroului, repartizarea membrilor pe comisii, alegerea raportorilor care formau Delegaţia Judeţeană etc. Urmărea ca

[1] *Gazeta Dorohoiului*, nr.34/1925.

ordinea de zi a sesiunilor să se respecte cu stricteţe, iar propunerile constructive ale consilierilor să fie onorate.

În perioada grea de după criza economică de supraproducţie din 1929-1933, împreună cu dr. Valerian Petrovici, prefectul judeţului, a depus toată puterea de muncă, toată cinstea şi devotamentul său pentru activizarea vieţii economice şi social-culturale din ţinut, urmărind ca promisiunile electorale să nu fie numai simple vorbe de captaţiune, ci exprimarea unor deziderate de program.

Pe agenda de lucru au stat – şi în această perioadă – problemele privind învăţământul de stat, îndrumarea agricultorilor, ocrotirea sănătăţii, îmbunătăţirea căilor de comunicaţie, viaţa culturală etc. Astfel, cu suma de 1.250.000 lei, obţinută de la Ministerul Instrucţiunii, a reuşit să se dea în folosinţă 26 localuri de şcoli cu 86 săli de clasă şi să înceapă lucrările la încă 52, cu 110 săli de clasă. Ca urmare, frecvenţa elevilor pe judeţ a ajuns la 86-90%, iar procentul promovaţilor a crescut la 75-80%.

Pentru noul local al Grădiniţei de copii din Miorcani, un Comitet al Doamnelor, condus de Maria I. Pillat – mama poetului – a donat suma de 6.550 lei, acţiune cu un ecou deosebit în tot judeţul Dorohoi.[2]

Recunoscătoare pentru ajutorul substanţial acordat şcolii dorohoiene de către ministrul dr. C. Angelescu, cadrele didactice din zona Darabani l-au sărbătorit, într-un cadru festiv, pe 29 iulie 1934, la sala Teatrului din Dorohoi.[3]

Deoarece sătenii aveau nevoie de informaţii „la zi" privind cultivarea raţională a pământului, I. Pillat a dispus înfiinţarea pe judeţ a 5 centre, conduse de agronomi şi 11 ateliere, conduse de maiştri, pentru îndrumările practice.

I. Pillat a intervenit la forurile centrale pentru trecerea Spitalului din Dorohoi pe seama statului, construirea unui spital nou şi dotarea lui cu aparatura necesară. De asemenea, a sprijinit acţiunile pentru combaterea bolilor epidemice şi sociale prin înfiinţarea de dispensare, farmacii şi băi populare. A obţinut însemnate investiţii de la Ministerul Construcţiilor pentru îmbunătăţirea căilor de comunicaţie din judeţ.

Ca preşedinte al Comisiei cultelor şi învăţământului din cadrul CI, a dotat căminele culturale cu aparate de radio, a susţinut activitatea societăţilor cultural-ştiinţifice, artistice, sportive, apariţia ziarelor şi revistelor, înfiinţarea de biblioteci publice, a invitat diferite personalităţi care să conferenţieze la Dorohoi. O atenţie deosebită a acordat revistei literare locale „Însemnări", care avea printre colaboratori pe D. Furtună, I. Ojog, George D. Râncă, N. C. Enescu, I. Broscăuceanu, H. Ţugui, Natalia Leontescu ş.a. La 21 mai 1935, Liviu Rebreanu cu soţia vizitează Dorohoiul, conferenţiind în oraş şi la Şcoala Normală Şendriceni despre George Coşbuc, bucurându-se de o primire deosebită.

I. Pillat a propus sesiunii Consiliului Judeţean din 1 aprilie 1936 trimiterea unei adrese de omagiu lui George Enescu, la Paris, „care prin opera sa Oedip a înscris în cartea de aut a lumii un nume românesc". Marele Enescu mulţumeşte Consiliului prin scrisoarea din 30 aprilie 1936, cu următoarele cuvinte: „Viu mişcat de moţiunea Consiliului Judeţean al Dorohoiului, viu să vă exprim aici, precum şi Domnilor membri ai susmenţionatului Consiliu, toată recunoştinţa mea pentru cinstea ce mi s-a adus cu acest prilej. Urând prosperitate iubitului nostru judeţ, vă rog să primiţi asigurarea sentimentelor mele cele mai distinse şi devotate".[4]

[2] *Cuvântul nostru*, nr.7-9/1934, p.24.
[3] Ibidem, p.23.
[4] Arhivele Naţionale Botoşani, fd. Prefectura jud. Dorohoi, ds.72/1936, f.343.

Măsurile energice luate de Consiliul Judeţean, condus de I. Pillat, au avut urmări pozitive în toate domeniile de activitate. Într-o cuvântare din 1936, poetul remarca: „Cu puţin timp în urmă am vizitat judeţul împreună cu prietenul, Mircea Străinul, care nu mai fusese pe aici de doi ani. S-a mirat grozav de schimbarea făcută numai în doi ani."

De neuitat rămâne intervenţia lui I. Pillat la Preşedinţia Consiliului de Miniştri pentru acordarea unui ajutor populaţiei din judeţ, în urma secetei din 1937, precum şi sinistraţilor din Darabani, loviţi de un incendiu ce a mistuit 25 case, în cea mai mare parte neasigurate.

Apreciem că, bogata activitate în domeniul administraţiei de stat coincide cu perioada cea mai rodnică pe tărâmul creaţiei literare, când I. Pillat îşi afirmă răspicat personalitatea, fapt ce dovedeşte că legăturile permanente cu viaţa, cu oameni de rând, cu Miorcanii din apropierea Prutului au avut un puternic ecou în operele sale („Pe Argeş în sus", „Biserica de altădată", „Satul meu", „Limpezimi", „Poeme într-un vers", „Împlinire" ş.a.).

Recunoscători faţă de „poetul desăvârşit şi în administraţie", dorohoienii i-au popularizat – în periodicele locale – succesele pe planul creaţiei literare, misiunile îndeplinite peste hotare, ideile înaintate despre cultură, educaţie şi creaţia artistică. Astfel, participând la Viena, în octombrie 1926, la cea de a treia adunare generală a Asociaţiei pentru conlucrarea culturală, dorohoienii sunt informaţi că distinsul nostru poet, bine cunoscut de participanţii din Germania, Franţa, Italia, Cehoslovacia, Polonia şi alte ţări, a fost ales în „Comisia pentru organizarea mişcării" şi a prezidat „Comisia financiară".[5]

Radu Gyr elogiază succesele poetului pe planul creaţiei literare, subliniind că „poezia lui I. Pillat, păstrându-şi aceeaşi ramă, îşi schimbă însă pictura sau coloritul la fiecare volum, înnoindu-se şi creând aspecte noi."[6]

Cu privire la rolul culturii, I. Pillat sublinia: „O politică culturală este singura în stare să dea o personalitate stabilă unui stat şi cultura unui stat se judecă după gradul artistic la care a ajuns." După marele poet „sentimentul estetic este o plăcere sufletească dezinteresată, care dă o îmbogăţire şi o lărgire spirituală, căci frumosul nu poate decât să ne înalţe şi să ne purifice. De aici, puterea socială a artei şi faptul că ea este un instrument de educaţie socială de prim ordin".

I. Pillat era împotriva vulgarizării artei, susţinând că „numai arta veritabilă purifică şi înnobilează". Poetul aprecia rolul şcolii în realizarea educaţiei artistice prin predarea muzicii. desenului, educaţiei fizice şi altor discipline, insistând pe necesitatea îngrijirii tehnice şi ilustrative a cărţilor, decorarea claselor, a localurilor de şcoli, îngrijirea grădinilor şi organizarea excursiilor. „Dacă nu se dezvoltă o educaţie artistică propriu-zisă şi nici nu se formează o atmosferă estetică în opinia publică, nu poate fi vorba de o creaţie artistică." De aceea, pentru educaţia artistică în general, I. Pillat recomanda ca mijloace: păstrarea înfăţişării originale a pământului nostru, a monumentelor naturale, îngrijirea străzilor, pieţelor, caselor, grădinilor, monumentelor în oraşe şi păstrarea elementelor tradiţionale de arhitectură, mobilier, instrumente casnice, port naţional – la sate. De asemenea, arăta contribuţia deosebită a teatrului, cinematografului, muzeelor şi expoziţiilor în educaţia populaţiei de la oraşe şi sate.

[5] *Gazeta Dorohoiului*, nr.33/1926.
[6] Ibidem, nr.4/1928.

Interesantă este şi ideea că, educaţia estetică, în general, nu exclude interesul estetic al populaţiilor minoritare. „Avem multe de învăţat de la organizarea estetică a minoritarilor. Respectarea artei lor proprii, ca şi a culturii lor, să o avem cu sfinţenie."[7]

Considerăm că ideile despre cultură, educaţie şi creaţie artistică ale lui I. Pillat de acum 70 de ani sunt valabile şi azi, impunându-se valorificarea lor de către factorii în drept.

Aprecieri elogioase întâlnim, în presa locală şi la adresa pictoriţei Maria I. I. Pillat, soţia poetului, care şi-a expus lucrările sale la Paris, în martie 1928. Ziarul „Figaro", din 19 aprilie 1928, reproducând „Portretul unei ţărance" menţiona: „Prin strălucirea coloritului, prin preciziunea desenului, prin fericita dispoziţiune a umbrelor, florile, portretele, peisajele Doamnei Pillat dovedesc talentul de excepţional al acestei artiste ale cărei opere merită să fie îndelung admirate"[8].

Ca semn de adâncă recunoştinţă pentru bogata sa activitate social-culturală pe meleagurile Dorohoiului, intelectualii din Bivol şi Păltiniş, comune din apropierea Miorcanilor, au atribuit numele de „I. I. Pillat" Cercului cultural. La telegrama trimisă cu acest prilej, I. Pillat a răspuns astfel: „Mulţumesc din suflet pentru mărire şi cinste, asigurând că voi sprijini frumoasa operă culturală".[9]

După 1989, în faţa Palatului Culturii din Dorohoi s-a dezvelit un bust al poetului, care să amintească generaţiilor viitoare despre bogata activitate desfăşurată de acesta ca parlamentar şi preşedinte al Consiliului Judeţean, în perioada 1922-1938, gest onorabil al organelor judeţene şi municipale ale administraţiei de stat.

Prezenta comunicare constituie un omagiu adus OMULUI şi Poetului, care prin capodoperele sale a căutat să ducă mai departe zvonul fermecător al unei poezii pornite din ţarinele bogate ale Miorcanilor, peste coamele Carpaţilor, până la molcomele ape ale Argeşului sclipitor de soare.

---

[7] *Gazeta Dorohoiului*, nr.8/1928.
[8] Ibidem, 5 mai 1928.
[9] Ibidem, nr.49/4.II.1928, p.2.

PERSONALITĂŢI BOTOŞĂNENE – IOAN P. DARIE (1869-1954)

Muzeograf Gheorghe MEDIAN

Printre personalităţile care de-a lungul timpului şi-a legat viaţa de cea a Botoşanilor se înscrie şi Ioan P. Darie. Despre omul, politicianul, intelectualul de mare valoare şi caracter care a fost I. P. Darie, ca şi despre alţi oameni importanţi ai oraşului s-a scris, pe nedrept, puţin. Cauza o constituie fie lipsa informaţiilor fie o cercetare mai puţin aprofundată a perioadei în care aceştia şi-au desfăşurat activitatea. Peste acestea, s-a adăugat faptul că, despre personalitatea care constituie subiectul acestei lucrări, din împrejurări pe care le vom aminti mai jos, nu s-a putut multă vreme nici scrie, nici vorbi, cercetările specialiştilor botoşăneni concentrându-se spre subiecte intrate în conştiinţa locuitorilor şi prin urmare mai lesne de abordat. În urma cercetărilor întreprinse în ultima vreme, suntem în măsură să oferim celor interesaţi de trecutul botoşănean o mai cuprinzătoare imagine a vieţii şi activităţii întinse pe câteva decenii a lui I. P. Darie. Datele ne-au fost relevate de un important număr de documente originale privind activitatea acestuia, intrate în patrimoniul Muzeului de Istorie din Botoşani prin amabilitatea fiicei acestuia, distinsa profesoară nonagenară Ileana Turuşancu, dar şi de documente de arhivă şi de presă din prima jumătate a acestui secol pe care I-am studiat în anii din urmă.

Ioan P. Darie s-a născut la 16 septembrie 1869 în satul Plopeni, aparţinând de oraşul Huşi, ca fiu al lui Panait şi Marandei Darie, de profesie agricultori. Şcoala primară o urmează la Huşi, şi tot aici frecventează cursurile Seminarului cu 4 clase. Calităţile relevate în anii de seminar (ultimele două clase le absolvă cu media generală 10) îl recomandau ca pe un tânăr de mare perspectivă. Continuarea studiilor liceale era însă problematică, din două motive: la Huşi nu exista un liceu de băieţi, iar familia, ale cărei venituri erau mult prea modeste, nu avea posibilitatea să-l trimită la studii într-o altă localitate.

Conştient de imposibilitatea familiei de a-l susţine, dar hotărât să-şi facă o carieră, tânărul de numai 14 ani decide să plece la Iaşi, unde se înscrie, ca extern, la Liceul „Principatelor Unite". Din lipsă de bani, drumul de la Huşi la Iaşi îl parcurge pe jos, iar în ani de liceu se întreţine din meditaţii. În anul 1891 absolvă cursurile liceului, la 12 iunie susţinându-şi cu succes examenul de bacalaureat. În toamna aceluiaşi an se înscrie la Universitatea „Alexandru Ioan Cuza", urmând, concomitent, în perioada 1891-1896 cursurile a două facultăţi: Litere şi Ştiinţe – profilul istorie-filosofie şi Ştiinţe Juridice.

În anii studiilor universitare îi cunoaşte pe Nicolae Iorga, Ion Simionescu şi Emil Severin cu care va întreţine strânse relaţii de prietenie şi colaborare de-a lungul timpului şi care-i vor fi, nu odată, oaspeţi la Botoşani.

La terminarea Facultăţii de Litere şi Ştiinţe, în anul 1894, se stabileşte definitiv la Botoşani. Din anul 1896 – când îşi ia licenţa în Drept – se înscrie la

Baroul avocaților, afirmându-se ca unul din cei mai reputați avocați botoșăneni. Ca o recunoaștere a meritelor sale, între 1932-1939 este numit Decan al Baroului Botoșani.

A fost căsătorit cu institutoarea Paraschiva Teodoru și a avut trei copii – Electra, Cezar și Ileana.

La 4 iulie 1927 iese la pensie, dar continuă să activeze în cadrul Baroului Botoșani până în anul 1948, când, prin Decizia nr.38 din 5 februarie a Casei de Asigurări a Avocaților este pensionat, cu o pensie de 4000 lei lunar.

La doar trei ani de la ieșirea la pensie, prin Decizia nr.279 din 21 august 1951 a Casei de Asigurări a Avocaților din R. P. R. îi este sistată pensia, în temeiul Articolului 32 din Decretul 39/1950. Motivul invocat în privința sa era de a fi avut „manifestări huliganice" și de a fi îndeplinit demnitatea de decan al Baroului Botoșani. Această din urmă calitate, mai ales, îl punea în rândul dușmanilor poporului, care, conform moralei comuniste, trebuiau lichidați. Vârsta înaintată l-a scăpat de alte pedepse pe care elita perioadei din anii anteriori instalării comunismului a trebuit să le suporte. A trăit, prin urmare, până la sfârșitul vieții, lipsit de răsplata cuvenită unei munci cinstite, duse de-a lungul întregii sale vieți și a avut tăria de caracter și demnitatea de a nu se umili cerând să fie repus în drepturile sale firești.

I. P. Darie a fost o personalitate complexă, asupra căreia se impune o atenție deosebită. În lucrarea de față, ne-am propus să nuanțăm doar câteva dintre fațetele personalității sale – profesor, om politic, editor de ziare și ziarist.

Ca profesor, a făcut parte din colectivul Liceului „Laurian" din Botoșani, unde a predat istoria între anii 1894-1902. A fost preocupat și de scrierea de manuale școlare, cel mai cunoscut manual al cărui autor este, fiind „Elemente de Istorie Universală – Evul Mediu" din care se păstrează ediția a II-a din anul 1927.

Ca om politic se remarcă din anul 1908 când pentru un an intră în rândurile Partidului Conservator Democrat. Din 1920 devine membru al Partidului Poporului și șef al Secțiunii Botoșani a acestuia. Între 1 aprilie 1920 și 1 ianuarie 1922 îndeplinește funcția de primar al Botoșanilor iar de la 31 martie 1926 până la sfârșitul anului 1927 ocupă funcția de prefect, succedându-i lui Demostene Vizanti.

Demn de subliniat este faptul că, în ciuda numeroaselor probleme pe care cele două funcții administrative i le-au pus, n-a încetat nici un moment să-și exercite profesia de avocat.

Un domeniu în care I. P. Darie s-a afirmat în mod deosebit este cel al gazetăriei. El a editat la Botoșani două ziare: „Gazeta Botoșanilor" din 1907 și „Drapelul Botoșanilor" din 1921, ziare în paginile cărora a publicat numeroase editoriale și diverse alte articole. În cele ce urmează ne vom opri la activitatea de ziarist reflectată în paginile „Gazetei Botoșanilor" – „ziar politic, economic și literar" al cărui director și proprietar a fost.

Oglindă a vieții Botoșanilor, ziarul, a cărui redacție și tipografie se aflau pe strada Dragoș Vodă, la nr.36 – apare săptămânal între anii 1907-1911, prezentând în rubrici permanente cele mai semnificative evenimente petrecute în județ. Din sumarul fiecărui număr se detașează editorialele semnate de I.P. Darie. Conciziunea frazei, limbajul lipsit de prețiozitate, claritatea mesajului, fac accesibile aceste articole oricărui cititor, indiferent de nivelul intelectual al acestuia. Un element care iese cu pregnanță în evidență din articolele sale, îl constituie echidistanța cu care analizează fenomenele politice și sociale contemporane. De altfel, pentru a

avea o asemenea detaşare, el îşi dă, în anul 1909, demisia din Partidul Conservator Democrat.

I. P. Darie este un fin observator al vieţii politice româneşti bulversată de evenimentele din primăvara anului 1907. El constată că la originea acestora se află ruptura dintre pătura conducătoare şi marea masă a locuitorilor ţării, fapt pe care nu se sfieşte să-l afirme: „Clasa noastră dirigentă – nota el – are trei feţe: liberală, conservatoare şi conservator-democrată – dar toate trei una sunt, când e vorba de interesul lor de clasă. Cea mai bună dovadă în această privinţă este că la 1907, în faţa pericolului şi-au dat mâna şi s-au sărutat!". Fără a încerca să justifice maniera în care ţărănimea a reacţionat, el afirmă, în aceeaşi ordine de idei, că atunci când libertăţile publice dintr-un stat sunt sugrumate de către pătura conducătoare... e foarte natural să se întâmple o reacţiune a clasei de jos, dacă ea a ajuns la maturitate şi e conştientă de drepturile ca şi de puterea ei.[1] Evitarea unor situaţii asemănătoare impunea o nouă atitudine a guvernanţilor faţă de ţărănime, I.P. Darie considerând că „A deştepta pe ţăran, a-l reda vieţii publice ar fi o operă şi democrată şi politică"[2].

Emanciparea politică a maselor devine, în opinia ziaristului o necesitate a bunei funcţionări a mecanismului democratic, deoarece „odată ce au devenit conştiente (ele) vor alunga autoritarismul şi minciuna din guvernământ". „Poporul – afirmă el – nu mai crede că oamenii aşa zişi ai timpului, politicienii, ar fi scoborâţi cu hârzobul din cer"... „şi de aceea caută să le controleze mai de aproape actele lor politice şi să se încredinţeze prin sine însuşi dacă în administraţia şi guvernarea lor s-au atins maximum de bine pentru societate"[3]. În susţinerea celor afirmate, el arată că „aceia dintre guvernanţi, chiar înaintea noastră, care au înţeles curentul vremii şi n-au repugnat masele, au format guverne durabile şi administraţii de li s-a dus pomina de urmaşi. Aşa se explică guvernele lungi ale lui Ion Brătianu şi Lascăr Catargi"[4].

În aceeaşi ordine de idei el constată că şi la Botoşani „dintre toţi primarii de la 1860 până astăzi, numai doi au rămas în inima poporului: Hasnaş şi Boian, unul liberal şi altul conservator, pentru că ei singuri au catadixit să asculte dorinţa maselor şi să o urmeze"[5].

O atenţie deosebită acordă I. P. Darie lumii oraşului şi problemelor acesteia, lume „alcătuită din micii funcţionari, meseriaşi şi muncitori... în bună parte făuritorii bogăţiilor din această ţară şi care singuri îndură greutăţile armatei şi suportă birurile cele multe şi apăsătoare"[6]. Acestei lumi constată el, „i-a ajuns cuţitul la os" şi nemaiavând încredere în politicienii care au abuzat de mandatul lor „vrea să-şi aibă partidul său, partidul poporului, cu denumirea de partidul social-democrat, cu cluburile sale în fiecare oraş, care vor lua poziţie de luptă contra cluburilor partidelor istorice, adevărate cuiburi de tirani"[7]. Un fapt concret, petrecut chiar în Botoşani – greva lucrătorilor Fabricii de bastoane – îl face să constate necesitatea organizării

[1] *Gazeta Botoşanilor*, an III, nr.11, 6 ianuarie 1910, „Pe adevărata cale".
[2] Idem, an III, nr.19, 6 martie 1910, „Îndrăgirea satelor".
[3] Idem, an I, nr.19, 27 februarie 1908, „Guvernarea în democraţie".
[4] Ibidem.
[5] Ibidem.
[6] *Gazeta Botoşanilor*, an III, nr.11, 6 ianuarie 1910, „Pe adevărata cale".
[7] Ibidem.

muncitorilor în faţa ofensivei patronale. „Sindicalismul – notează el – este arma cea mai puternică contra modernei hidre cu multe capete, zisă capitalizare”[8].

În numeroase articole, I. P. Darie se ocupă de problemele cu care se confruntă Botoşanii şi locuitorii său – aprovizionarea cu alimente[9], calitatea proastă a pâinii[10], demolările abuzive ale căror victime erau îndeosebi cei săraci[11], lipsa preocupării pentru asistenţa socială[12] – sunt doar câteva aspecte asupra cărora se va apleca în repetate rânduri.

Între alté aspecte care privesc Botoşanii, el remarcă lipsa unui plan architectural al oraşului, fapt ce a favorizat o dezvoltare haotică, ale cărei consecinţe le resimt din plin cei ce-l administrează. „Oraşul Botoşani – notează el – nu are un plan tehnic, inginerеsc, de la care odată aprobat să nu mai poată nimeni devia”. Din cauza aceasta, „oraşul s-a întins fără noimă fiecare cetăţean şi-a clădit casa, cum a vrut şi cum i-a venit prin minte şi apoi, a presat prin toate mijloacele şi mai ales prin cele electorale de i s-a prelungit şoseaua, asfaltul, apoi ilüminatul şi toate comodităţile... iar astăzi ne găsim în trista situaţie că resursele bugetare ale comunei sunt foarte departe de a face faţă cheltuielilor de întreţinere”[13].

Multe din articolele publicate în *Gazeta Botoşanilor* ni-l relevă pe I. P. Darie ca pe un competent analist al evenimentelor politice internaţionale. El sesizează procesul de emancipare politică a popoarelor aflate încă, la începutul secolului sub dominaţie străină – în special cele din zona Balcanilor – apreciind că, în acest context, se creează premisele favorabile realizării idealului naţional al românilor – unirea tuturor într-un stat naţional. În acest sens, el se situează pe aceeaşi linie cu Nicolae Iorga şi cu alţi intelectuali români care, uniţi în Liga Culturală vor da un nou impuls luptei de eliberare naţională a românilor din Transilvania, Basarabia şi Bucovina, pe care-i vor susţine pe plan politic şi cultural. „E timpul să ne trezim. A venit vremea ca fiecare român şi româncă, abstracţie făcând de consideraţii politice, să ne strângem rândurile pentru trezirea şi dezvoltarea simţului conştiinţei naţionale din amorţirea ce ne cuprinde de o bună bucată de vreme, mai ales pe noi românii din nordul Moldovei. În primul rând, socot de datoria fiecărui român adevărat, de a se înscrie în Liga Culturală. Prin ea vom putea lumina opinia publică şi în acest caz vom impune şi partidelor politice... am credinţa că prin Liga Culturală vom face pe guvernanţii prezenţi şi viitori să toarcă şi mai departe scumpul fir de mătase al reînvierii naţionale”[14].

Un loc aparte în publicistica lui I. P. Darie îl constituie articolele dedicate unor momente din istoria naţională (Unirea Principatelor, Războiul de Independenţă) sau unor personalităţi proeminente ale ţării (M. Eminescu, N. Iorga, Carol I etc.) în care talentul gazetarului se îmbină cu erudiţia istoricului, asupra cărora nu ne-am propus să ne oprim.

Activitatea de gazetar a lui I. P. Darie nu se poate reduce doar la cele câteva consideraţii făcute aici. Ea merită studiată în întregul ei cuprinzând şi colaborările la alte publicaţii pe care le-a condus sau la care a colaborat şi avem convingerea că cel puţin, pe această coordonată, I.P. Darie merită a fi reconsiderat şi pus pe locul

[8] *Gazeta Botoşanilor*, an III, nr.7, 5 decembrie 1909, „Greva din Botoşani”.
[9] *Gazeta Botoşanilor*, an III, nr.15, 6 februarie 1909, „Păinea săracilor”.
[10] Ibidem.
[11] Idem, an II, nr.2, 31 octombrie 1909, „Locuinţele săracilor salvate”.
[12] Idem, an III; nr.18, 27 februarie 1910, „Asistenţa publică”.
[13] Idem, an I, nr.31, 24 mai 1908, „Oraşul lipsit de flori”.
[14] Idem, an II, nr.3, 1 noiembrie 1908, „Să ne trezim”.

ce i se cuvine, în rândul celor ce au contribuit la făurirea profilului spiritual al Botoşanilor.

Resumé

Cette etude présente quelques aspects de la vie et de l'activité de l'avocat I.P. Darie, professeur, journaliste, editeur de joumaux et importante homme politique de Botoşani. C'est une première étude sur cette personnalité, presque inconnue aux habitants de Botoşani, et elle se refère a son activité en tout qu'éditorialiste du joumal qui portait le nom „Gazeta de Botoşani" entre 1907-1911.

Les articles aux quels nous faison appel le présentent comme un homme profundément attaché aux interêts et aux besoins de sa ville. Voila pourquoi, après quelque temps il est devenu le maire de Botoşani et puis le prefect de Botoşani.

Ce dignités ainsi que celle d'être le decan du Bareau de Botoşani l'ont rendu victime des autorités communistes après l'instauration de communisme en Roumanie.

Pe urmele strămoşilor lui Nicolae Iorga în Botoşanii de ieri şi de azi

Muzeograf Violeta DAMASCHIN

Privind încrengătura bogată a arborelui genealogic al lui Nicolae Iorga se iveşte, în mod firesc, următoarea întrebare: dintre toţi aceşti înaintaşi – reprezentanţi ai unor vechi şi mândre familii moldovene: Iorga, Drăghici, Arghiropol înrudite cu alţi Costeşti, Bucureşti, Năculeşti, Micleşti – care au vieţuit pe meleaguri botoşănene, trecând de mult în lumea drepţilor, mai găseşti oare o urmă cât de vagă în Botoşanii de azi? Gândul te duce la o cruce pe un mormânt, o placă de marmură pe o clădire sau un document mai vechi publicat într-o carte sau extras din vreo arhivă şi expus într-un muzeu. Greu, foarte greu să-ţi propui o călătorie pe urmele strămoşilor lui Nicolae Iorga folosindu-te de imaginea Botoşanilor de ieri şi aşteptând să găseşti în Botoşanii de azi, la mai tot pasul, urme ale trecerii lor prin viaţă. Că doar sunt înaintaşii lui Nicolae Iorga ce au vieţuit într-o veche aşezare urbană ce se situa între primele 5 oraşe din Moldova dinaintea Unirii Principatelor.

Dacă vrem să fim pretenţioşi şi să ne raportăm la alţii, adică la modul în care ţări civilizate din apusul Europei îşi cinstesc înaintaşii, să luăm exemplul Germaniei, unde găsim 128 de locuri memoriale pentru o singură personalitate. Dar să nu ne pierdem cu firea şi să revenim la realităţile noastre româneşti: ce s-a făcut şi ce propunem a se face în viitor pentru valorificarea moştenirii ştiinţifice şi culturale a operei marelui savant român.

Pentru a uşura dificila misiune pe care mi-am asumat-o benevol, vom restrânge cercetarea noastră numai asupra neamului Iorga, despre originea căruia s-a scris mult, atât în timpul vieţii, cât şi după moartea istoricului. S-au emis mai multe teorii asupra originii sud-dunărene a acestei familii, autori fiind cunoscuţii editori de documente ca: Hurmuzachi, Ghibănescu, Torouţiu şi alţii. O altă serie de teorii false privind originea neamului din care se trăgea, l-a făcut pe Nicolae Iorga să ia atitudine, combătându-i în modul ce îi era caracteristic, în scris şi documentat[1]. Cum unele din aceste teorii aveau drept ţintă calomnia, cu timpul Nicolae Iorga nu mai reacţiona vehement când era etichetat drept grec, bulgar, armean. Atunci când calomniatorii săi au întrecut măsura, afirmându-se în presa vremii că, dinspre mamă, Nicolae Iorga ar fi de origine iudaică, reacţia de răspuns a fost hotărârea de a-şi publica autobiografia la îndemnul mamei sale[2]. Aşa s-a născut ideea cărţii ***O viaţă de om aşa cum a fost***, inegalabila operă memorialistică a cărui autor a fost.

---

[1] N. Iorga, ***Studii şi documente cu privire la Istoria Românilor***, vol.5, p.230, 286, 272; ***Memorii***, vol.7, Bucureşti, 1939, p.150; ***O lămurire***, art. în „Neamul Românesc", 1934, nr.43; Colecţia „Semănătorul", 190, p.132, 133.

[2] Din relatările d-nei Liliana Iorga Pippidi, distinsa şi regretata fiică a lui Nicolae Iorga pe care am avut onoarea de a cunoaşte personal şi a-mi încredinţa o parte din amintirile copilăriei sale legate de Zulnia Iorga - mama savantului: „... era foarte respectată în familia noastră. În fiecare dimineaţă, după micul dejun, i se aducea ziatul „Neamul Românesc" din care citea întâi articolul de fond semnat de Nicolae Iorga". (cf. N. Iorga, ***Scrisori către Catinca 1900-1939***, editate de Andrei Pippidi, Editura Minerva, Bucureşti, 1991, p150 154).

Ocupându-se de familiile Iorga din trecutul românesc, Barbu Theodorescu[3] – cunoscutul biograf al lui Nicolae Iorga – ajunge la concluzia că numele de Iorga era des întâlnit, încă de la 1600, cu precădere în Moldova față de Muntenia. Era folosit ca nume de familie şi mai rar ca nume de botez. Din lungul şir al numelor de Iorga purtate de familii ce n-au avut nici o legătură de rudenie cu Nicolae Iorga, prezentate de Barbu Teodorescu, în opera citată, reiese clar că numele de Iorga este varianta numelui pur românesc Gheorghe în exprimare grecească. Pentru a uşura înțelegerea acestui fenomen, să luăm exemplul altui nume pur românesc, Ion, care în variantă englezească devine John, iar în variantă franțuzească devine Jean. Tot aşa românii purtători ai numelui de Gheorghe venind în contact cu grecii, fie la ei acasă, fie la noi, erau numiți Iorgu, de unde derivă Iorga.

Pe la 1760 se stabileşte la Botoşani Iorga, zis „Cupețul", zis „Galeongiul" (soldat pe galere), care s-a dovedit a fi primul strămoş al lui Nicolae Iorga.[4] Acesta era un român macedonean şi venea din sudul Dunării, din Chefalonia. El se căsătoreşte cu românca Ecaterina, construindu-şi casă cu temelie de piatră în mahalaua Vrăbienilor[5]. Deşi a adoptat stilul de viață al negustorilor greci, alături de care practica negustoria, botezându-şi pe fiul său Manole după numele naşului acestuia, bogatul negustor grec, Manole Avram,[6] Iorga „Cupețul" era mândru de originea sa românească. Drept dovadă semnează cu litere greceşti pe icoana de familie cu numele de Gheorghiu în loc de Iorga. Inscripția se poate vedea şi astăzi pe icoana îmbrăcată în argint, închinată Maicii Domnului, transmisă din generație în generație la toți urmaşii pe linie masculină până la Mircea Iorga, ultimul dintre fiii lui Nicolae Iorga care a deținut-o până la moartea sa. După care trece la fiica Liliana care o lasă moştenire fiului ei Andrei Pippidi, în posesia căruia se află în prezent. Şi fiul lui Manolache Iorga, Costache Iorga, zis „Buzatul", iscălea pe un act de cetățenie: Costache Gheorghiu natif de Chefalonia,[7] document pe care Nicolae Iorga l-a păstrat în arhiva de la Văleni până la ocupația germană din timpul primului război mondial când acesta a dispărut.

Informațiile despre Iorga Cupețul, numit de Nicolae Iorga „răstrăbunul meu", sunt greu de cules. Însuşi istoricul citează cu precauție unele izvoare documentare, cum ar fi însemnările unui călător englez, potrivit cărora obiceiul negustorilor botoşăneni, din secolul al XVIII-lea, de a purta haine greceşti, de a sta pe prichiciul ferestrei cu picioarele încrucişate şi a trage din ciubuc – era comun membrilor acestei bresle, fie ei români sau greci.[8]

Acolo unde mărturiile documentare sunt ambigue, intervin argumente de ordin logic, folosite de Barbu Theodorescu în mai multe studii elaborate pe această temă, şi la care aderăm şi noi, considerându-le demne de a fi redate în rândurile ce urmează. După cum se ştia, grecii din Principate erau o comunitate foarte solidară, priveau continuu spre țara lor, unde sperau să se întoarcă. De aceea se căsătoreau între ei, îşi păstrau limba şi toate obiceiurile. Despre Iorga Galeongiul nu se putea spune că s-a conformat acestor tradiții. El s-a căsătorit cu o româncă, iar copiii

[3] **Barbu Theodorescu,** ***Nicolae Iorga***, Editura Tineretului, f.a.1968, p.7; ***Contribuții la cunoaşterea strămoşilor lui Nicolae Iorga***, Bucureşti, 1948; ***Nicolae Iorga***, Tip. Bucovina, I.E.Toroutiu, Bucureşti, 1932, p.7.
[4] **Nicolae Iorga,** ***Breasla Blănarilor din Botoşani***, extras din „Analele Academiei Române", Tom XXXIV, p.2-3.
[5] **Eugenia Greceanu,** ***Ansamblul urban medieval Botoşani***, editat de Muzeul Național de Istorie, Bucureşti, 1981, p.61.
[6] **Nicolae Iorga,** ***Studii şi documente...***, op.cit., p.254.
[7] Idem, ***Istoria comerțului românesc***, Bucureşti, 1925, p.38.
[8] Idem, ***Istoria românilor în Chipuri şi Icoane***, Editura Ramuri, Craiova, 1921, p.176.

acestuia s-au căsătorit tot cu români. O fiică a sa devine soția lui Ioniță Brănişteanu, iar Manole o ia în căsătorie pe Zoe Costea. Datorită felului lor de viață erau luați drept greci nu numai la noi, ci şi în Austria şi Ungaria, unde s-au stabilit români macedoneni şi aromâni.

Dacă imaginea lui Iorga Galeongiul se pierde în negura vremurilor, mai aproape de noi şi cu mai multe urme vizibile şi azi este fiul Galeongiului, Manole. Acesta continuă afacerea începută de tatăl său, devenind un cinstit negustor ales în consiliul comunal al Botoşanilor pe la 1827, ca prim efor, încredințându-i-se spre păstrare arhiva botoşăneană. Intrând în grija sa, „lada cu documentele risipite ale oraşului"[9], ne îndreptățeşte să afirmăm că acest străbun al lui Nicolae Iorga este ctitorul arhivei orăşeneşti.

Portretul lui Manole Iorga este bine conturat în paginile memorialistice, de unde aflăm că acesta s-a stins din viață bătrân, la 1829, lăsând în urma sa o familie numeroasă, o avere frumoasă, un nume stimat şi iubit în tot oraşul.

„Bătrânul Iorga era un om voinic, – nota istoricul în autobiografia sa – sfătos, cinstit, gospodar de frunte, cu grijă pentru urbea sa, la conducerea căreia a luat parte către sfârşitul vieții sale. Avea prăvălie de piatră, lucru rar în Botoşani, casa fiind cu două caturi. [...] aşezată în mahalaua Avrămeni, astăzi proprietatea doamnei Saint-Georges. Alte case, date cu chirie se aflau în mahalaua Sf. Gheorghe".

Păstrată până în zilele noastre – contrar temerilor lui Nicolae Iorga – casa este un splendid monument de arhitectură moldovenească şi adăposteşte, astăzi, Muzeu de Etnografie. O placă comemorativă redă citatul din ***O viață de om***, edificator pentru dubla sa semnificație – valoare artistică şi memorială – pe care o deține.

Despre activitatea edilitară a lui Manolachi Iorga se ştiu multe lucruri. Şi e firesc să fie aşa grație misiunii sale de păstrător de arhivă, dar şi harului de tălmăcitor de vechi hrisoave, transmis peste generații strănepotului său. Iată pe scurt realizările consiliului comunal din care făcea parte înaintaşul lui Iorga: cumpără tulumbe pentru stins incendii, include în oraş satul Băiceni, de unde îşi ia măturători şi reparatori de poduri, propune înființarea unui spital şi a unei piețe în mijlocul oraşului, face o nouă organizare administrativă interioară. Pentru munca depusă, atât Manolachi Iorga, cât şi ceilalți efori nu primeau salar. După moartea sa, soția şi cei 4 copii: Costache, Elena, Alecu şi Iancu, moştenesc casele părinteşti din Botoşani, moşia din Capul Dealului şi o sumă mare de bani.

Primul copil al lui Manole Iorga, Costache – bunicul lui Nicolae Iorga – schimbă tradiția familiei, părăsind negustoria şi îmbrățişând avocatura. S-a născut la Botoşani, în anul 1789. După studiile din oraşul natal pleacă în străinătate, probabil la Viena, unde urmează studii juridice. După moartea tatălui său, se stabileşte la Iaşi, unde este numit cinovnic la Divan. Revine în Botoşani pe la 1833, se căsătoreşte cu Maria Bucur şi practică avocatura pe lângă tribunalul judecătoresc abia înființat. Până la acea dată, această îndeletnicire nu era organizată. Pentru a nu fi acaparată de străini, domnii Scarlat Callimah, apoi Ioan Sandu Sturdza au luat unele măsuri severe în ce privea acea îndeletnicire, dar abia în anul 1839, Mihai Sturdza dă legea de organizare a avocaturii. Primul care depune cerere pentru trecerea examenului ce-i dădea dreptul legal de a practica avocatura era Costache Iorga, la 20 iulie 1839. Astfel, după trecerea examenului, la 18 decembrie 1842, el

[9] Idem, ***O viață de om aşa cum a fost***, Editura N. Stroilă, Bucureşti, 1934, p.8.

devenea primul avocat cu diplomă din Moldova. În 1857 se mută din nou la Iaşi, unde face o carieră frumoasă şi o avere de invidiat.

Zulnia Iorga – mama lui Nicolae Iorga şi nora lui Costache Iorga, zis Buzatu – îl descria ca fiind un om înalt de statură, voinic, cu privirea iute, mânios, mergând chiar până la brutalitate.

Din căsătoria cu Maria Bucur au rezultat 5 băieţi şi 2 fete: Emanoil, Gheorghe, Nicu – tatăl lui Nicolae Iorga – , Alecu, Iacob, Zinca şi Olga. La toţi le-a dat educaţie aleasă, luând ca pedagog pe Petre Poni. Pentru faima sa avem mărturia lui Haşdeu, care se mândrea cu faptul de a avea redacţia revistelor sale, „lângă casele conului Costache Iorga".

Tatăl lui Nicolae Iorga, Nicu Iorga, după numele dat de naşul său, Costachi Pisoschi[10], se naşte la 5 octombrie 1837. Urmează studii la şcoala publică şi privată. La 1854 era scriitor în sămişia de vistier. Peste numai un an devine medelnicer, iar la 6 octombrie 1858, Vogoride îl înalţă la rangul de căminar.

La vârsta de 23 ani, în 1860, se căsătoreşte cu Zulnia Arghiropol, de 17 ani. Căsătoria s-a făcut pe ascuns, împotriva voinţei tatălui său. Curând, bunul părinte îl iartă, îl primeşte în casa sa, făcându-le nuntă mare la Mitropolie, având-l ca naş pe însuşi mitropolitul Calinic Miclescu, înrudit cu mireasa. Au urmat câţiva ani buni în care tânăra familie a dus o viaţă lipsită de griji, în petreceri, baluri, zaiafeturi, plimbări prin Copou şi jocuri de noroc. Mai târziu, în corespondenţa purtată de Zulnia Iorga cu Maria Tasu, prima sa noră, îşi amintea cu nostalgie de această perioadă a vieţii sale.[11]

În anul 1866, la îndemnul fratelui Manole, Nicu Iorga se stabileşte la Botoşani, îndeplinind funcţia de portărel la tribunalul din localitate. Face politică liberală şi ajunge subprefect al plasei Târgului. Despre importanţa funcţiei deţinute cităm din însemnările memorialistice ale lui Nicolae Iorga:

„... era o slujbă importantă, cu uniformă de general de administraţie, trei trăsuri la scară şi escortă de călăraşi cu petliţe albastre pe cămaşa albă, cu drept de a face şcoli şi datoria de a prinde hoţii, – pentru ca la retragere să fie rugat în scris să mai rămână până se va găsi altul tot aşa de vrednic".

La 3 februarie 1868 este trecut între alegătorii colegiului al treilea pentru deputaţi, iar în acelaşi an este numit judecător de pace al plasei Coşula. După câteva luni părăseşte magistratura şi intră în rândul avocaţilor. Cartea de avocatură poartă data de 16 august 1868.

Trăindu-şi din plin viaţa, Nicu Iorga câştiga mult, dar şi cheltuia mult la jocurile de noroc. Obosit de nopţile pierdute se îmbolnăveşte subit, paralizându-i mâna dreaptă. În 1869 soţii Iorga călătoresc în Austria şi Germania, pentru un tratament la băi. După o aparentă însănătoşire, „după o undă de soare cald – scria Iorga – acela e ceasul naşterii mele, în noaptea de 5 spre 6 iunie 1871, ... norul nenorocirii s-a întors repede asupra casei cu ceardac". Moare la 29 martie 1876 şi este înmormântat în cimitirul din curtea bisericii Sfânta Parascheva din Botoşani.

[10] Boier moldovean de origine polonă, făcut stolnic de domnul Alexandru Calimah (cf. **Constantin Sion**, ***Arhondologia Moldovei***, Bucureşti, 1973, p.206), are un fiu Nicolae, sameş şi ispravnic de Dorohoi, apoi de Iaşi, devenit revoluţionar paşoptist (cf. **Ionel Bejenaru**, ***Dicţionarul Botoşănenilor***, Editura Moldova, Iaşi, 1994, p.197).

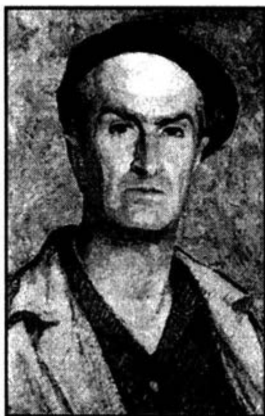
[11] Scrisoare facsimil Zulnia Iorga către Maria Tassu, deţinător Casa Memorială „Nicolae Iorga" Botoşani, inv.107.

Astăzi neamul Iorga – în opinia nepotului savantului, Andrei Pippidi – este o familie care se stinge.[12] Între urmaşii direcţi ai marelui istoric mai sunt în ţară doar două persoane: Andrei Pippidi şi Graţiela Ioachim, nepoată care a rezultat din prima căsătorie a lui Nicolae Iorga.

[12] **Alina Didi, *Nepotul lui Iorga despre Botoşani*, articol din *Jurnalul de Botoşani şi Dorohoi*, nr.322, 10 septembrie 1998.**

IOAN CÂRDEI
PICTOR, SCULPTOR ŞI GRAFICIAN DOROHOIAN

Prof. Gh. AMARANDEI

IOAN CÂRDEI – Autoportret, 1968

Din galeria artiştilor plastici dorohoieni (Arthur Verona, Dumitru Chipăruş, Marcel Olinescu, Radu Giurgiuveanu, Alexandru Istrate, Gheorghe Tomaziu, Ion Murariu, Iulia Oniţă, Constantin Radinschi, Petre Achiţenie, Florin Niculiu, Val. Gheorghiu ş.a.) face parte şi Ioan Cârdei, pictor, sculptor şi grafician, profesor remarcabil în învăţământul liceal şi superior din Bucureşti, licenţiat al Academiei de Belle-Arte din Veneţia (1937).

S-a născut la 12 septembrie 1906 în satul Smârdan, comuna Suharău, localitate apropiată de Livenii lui George Enescu. Urmează primele patru clase la Şcoala Primară nr.1 „Gh. Asachi" din Dorohoi, primind Certificatul nr.294 din 24 iunie 1918, instituţie de învăţământ de prestigiu în care îşi desfăşurau activitatea în acei ani institutori remarcabili ca Anton Popescu, Spiru Huian, Vasile Cornescu ş.a. Tot în acest oraş urmează cursurile acestui prestigios ca liceu a avut ca dascăli pe renumiţii profesori: C. Iancu, I. Botezatu, M. Grumăzescu, T. Crudu, D. Furtună, I. Constantinescu ş.a.

Încă din primii ani ai gimnaziului se îndrăgosteşte de artele plastice, impresionat fiind de lucrările de pictură şi desen ale profesorilor săi, N. Popovici-Lespezi şi I. Manoliu. Sub îndrumarea acestora a obţinut succese deosebite la concursurile de pictură şi desen în cadrul Societăţii „Tinerimea Română", dar şi pe plan local. Gazeta Dorohoiului şi alte publicaţii popularizează în această perioadă (1918-1926) reuşita expoziţiilor de pictură şi desen ale elevilor din liceu, organizate anual de profesorul N. Popovici-Lespezi ajutat de elevul său Ioan Cârdei, viitor artist plastic.

Între anii 1926-1930, urmează cursurile Şcolii de Arte Frumoase din Bucureşti – secţia pictură. Fiind un student eminent, participă în 1926 şi 1927 la colonia,de vară a picturii din Baia Mare. Încă din aceşti ani lucrările sale de pictură şi desen sunt apreciate elogios, fapt pentru care primeşte din partea Academiei premiul „Lecomte du Nouy" (1926).

În 1927, cu prilejul „Semicentenarului neatârnării" şi al Societăţii „Tinerimea Română", organizează prima expoziţie personală de desen şi pictură la Dorohoi.

După absolvirea Școlii de Arte Frumoase se dedică picturii, sculpturii și graficii, paralel cu activitatea la catedră. Astfel, participă cu lucrări de desen și pictură la: Salonul de toamnă (1931), Salonul de artă plastică al artiștilor din învățământ (1937), Salonul de toamnă (1937), Salonul de artă al Bucovinei (1942), Salonul Moldovei (Iași, 1943) ș.a. Ca sculptor, execută Monumentul lui Ciprian Porumbescu din Suceava (1933) și bustul lui Mihai Eminescu din Cernăuți (1940), bust dispărut în cel de-al doilea război mondial, apoi diferite reliefuri și capete răspândite din țară și peste hotare.

Ca o recunoaștere a succeselor sale artistice, este distins cu ordinul „Coroana României" în grad de cavaler (1934).

Fiind un mare patriot sprijină, ca membru fondator, Reuniunea „Ciprian Porumbescu" din Suceava (1933) și desfășoară o prodigioasă activitate în cadrul „Societății pentru cultură și literatură română din Bucovina" (1943).

După al doilea război mondial, se stabilește în București unde desfășoară o susținută activitate didactică și social-culturală. Ca membru fondator al Cenaclului de artă plastică „Ion Andreescu" al profesorilor de desen din Capitală, a expus permanent la toate expozițiile colective și a organizat, în cadrul aceluiași cenaclu, trei expoziții personale: „București 500" (1959), „Imagini din București" (1963) și „Aspecte din Capitală" – expoziție de grup împreună cu Vera Ceslovschi-Nițescu și Jean Nițescu (1966).

Ca profesor de desen, timp de 22 ani, la diferite licee militare și de cultură generală („I.L. Caragiale" - 15 ani), apoi ca lector universitar la Institutul Pedagogic de 3 ani (1962-1967) a realizat o colecție de peste 5000 de lucrări cu aspecte din Capitală și din alte localități, lucrări apreciate pozitiv de criticii de artă români și străini. Lucrări semnate de Ioan Cârdei se găsesc răspândite prin diferite colecții particulare din țară și din afara ei: Franța (Chamberi), Cehia (Praga) etc.; în Muzeul de Istorie al Capitalei (80 de desene cu aspecte din toate sectoarele); în Muzeul din Suceava ș.a.

Fiind un cadru didactic competent și conștiincios, stimat de studenți și colegi, a îndeplinit în Capitală diferite munci de răspundere: metodist la desen pentru Sectorul I; responsabil al Cercului pedagogic al profesorilor de desen; membru activ al Secției pentru educația estetică din Ministerul Învățământului; referent pentru unele lucrări de desen și caligrafie; coautor al manualului de desen pentru clasa a VIII-a (1964) ș.a.

A pregătit pentru tipar „Desenul copilului mic", lucrare din două volume, monografia orașului Solca (text și ilustrații) și alte studii importante. N-a reușit să le publice deoarece a încetat din viață, la 7 decembrie 1970, în plină putere de muncă, fiind regretat de toți cei ce l-au cunoscut.

Pentru omagierea activității artistului, Televiziunea Română a organizat o emisiune specială de 20 minute despre „București în viziunea unui artist", cu scenariul „Polivalența unui artist", semnat de Ion Potopin, șeful Cenaclului literar „George Călinescu" din cadrul Academiei Române. În acest scop, Televiziunea a filmat la casa artistului lucrări de grafică, pictură, sculptură, poezie, lucrări științifice, acte, fotografii etc. De asemenea, revista „Flacăra" nr.3 din 24 ianuarie 1976 a închinat o pagină întreagă lui I. Cârdei.

În tot timpul vieții, artistul a ținut o strânsă legătură cu meleagurile natale, în special cu oamenii de cultură din Dorohoi, cu foștii săi profesori, bucurându-se din tot sufletul de avântul mișcării spirituale din această localitate urbană din Nordul Moldovei. A adunat un material bogat pentru studiul intitulat „Mișcarea artistică din Ținutul Dorohoiului", studiu aproape finalizat, rămas în păstrarea familiei pentru a fi valorificat ulterior.

Că Ioan Cârdei era foarte legat de Dorohoi, urmărea mişcarea culturală de aici şi că dorea să-l înnobileze cu o operă de artă deosebită, care să-i poarte numele, rezultă şi din scrisoarea datată 7 aprilie 1936, Suceava – adresată scriitorului D. Furtună – pe care o reproducem în întregime pentru conţinutul şi frumuseţea ei:

„Prea Cucernice Părinte,

«Universul», în care întotdeauna urmăresc cu interes activitatea spirituală a dorohoienilor, aduce astăzi ştiri ce ies din cadrul obişnuit. În primul rând lacrime sufleteşti pentru pierderea patriarhului nostru şi părintele copilăriei noastre – Constantin Ciocoiu – Dumnezeu să-l ierte şi fie-i ţărâna uşoară. În al doilea rând vine vestea în legătură cu marele nostru Enescu: teatru Enescu, bust Enescu, comuna Enescu. Ne bucurăm că şi la noi se recunosc şi se cinstesc merite ce se întâlnesc aşa de rar. Urmează a treia veste; distincţia cu premiul naţional de poezie acordată Domnului I. Pillat, pentru care Dorohoiul trebuie să se mândrească, iarăşi. Şi, în sfârşit, a patra noutate: bustul lui I. Brătianu la Dorohoi.

După cum vedeţi am dreptate să vă scriu mai mult chiar dacă n-ar fi vorba de rugămintea ce urmează. Prima pe tapet – după cât înţeleg – e ridicarea bustului lui I. Brătianu pentru care fapt D-l Pillat a fost însărcinat să ia contact cu sculptorii bucureşteni şi spune D-sa – s-a convenit ca D-l fost ministru, Dumitrescu-Brăila, să execute acest bust cu suma de 80.000 lei. Ar fi timpul ca – ţinând seama de darurile cu care m-a înzestrat Dumnezeu – să fiu eu alesul dorohoienilor. Suceava m-a legat de dânsa şi se mândreşte cu chipul în bronz al lui Porumbescu, ieşit din frământarea gândului şi mâinilor mele. Ar putea deci şi Dorohoiul să mă recheme nu numai prin amintirile din satul copilăriei – în hotar cu Cracalia –, prin şcolăreştile isprăvi sau prin dragostea de mormintele părinţilor, ci şi prin o mai înaltă înfăptuire ce m-ar reprezenta în faţa Dv. şi a generaţiilor viitoare. Am dat dovadă cu prisosinţă că ştiu a face artă: (s-au pronunţat esteţii noştri: d-l Al. Tzigara-Samurcaş de la Bucureşti şi d-l O. Tafrali de la Iaşi) nu rămâne decât să mi se ceară şi să se pună la contribuţie priceperea mea. Dacă dorohoienii l-au nesocotit pe-un Chipăruş, să nu repete faptul c-un, Ardei... Chipăruş şi-a făcut renume în Italia şi la Paris, iar retribuţia pentru bustul în cauză ar constitui pentru noi un început de suport, de pe care să ne putem avânta spre mult visatele cetăţi de artă apuseană, pentru a face şi mai valoroasă trecerea noastră printre concetăţenii lui Enescu. Lucrările poate vor părea greu de abătut dată ce – spun D-lor că – s-au pus pe roate. Pledează însă pentru cauza mea, pe lângă motivele de ordin sentimental enumerate mai sus, şi starea materială a D-lui Dv. fost ministru, Dumitrescu-Brăila, căruia – din moment ce se spune că are şi suflet de artist – îi va veni uşor să renunţe la un fleac de 80.000 mii în favoarea mea. Ş-apoi tot D-sa – angajat de D-l ministru I. Nistor – ridică la Cernăuţi taman acelaşi bust al lui I. Brătianu. Vor avea deci ocazia, atât cernăuţenii cât şi dorohoienii, să facă comparaţie – dacă lucrez eu bustul de la Dorohoi. Numai un singur lucru trebuie de-ngrijit: intervenţia Sfinţiei Voastre la care apelez şi-m pun toată nădejdea să fie cât mai rapidă, cât mai discretă şi mai ales să se ridice deasupra oricărei preocupări de politică. Astfel, cei ce nu vor înţelege nobila Sf. V-tre acţiune, îi vor da coloratură de partid şi atunci toate visurile noastre se spulberă... Fie, dar, ca această marţi din săptămâna Patimilor să fie un început.

Aceste gânduri le încredinţez întâi Sf. V-tre, cel ce-aţi fost duhovnicul şi sprijinitorul gânguririlor mele de artă, şi vă rog să mi le susţineţi cu mult suflet – aşa cum vă ştiu – în cele ce veţi întreprinde pentru sprijinirea lui Cârdei – artist pictor şi sculptor, pentru a-l putea crea pe Cârdei – Artistul Pictor şi Sculptor...

Să trăiți Prea Cucernice Părinte și să vă dea Dumnezeu toate cele bune. Cu sărutări de mână la Doamna, cele cuvenite de la soția mea (distinsă pe ziua de 31.I.1936 de către Academia din Chambery cu Diploma „Crucea Albă de Savoia" în gradul de Cigole pentru volumul „Suceava - voivodală").

Cu succese și mii de mulțumiri. CÂRDEI IOAN."

Cu toată intervenția folcloristului și istoriografului D. Furtună la forurile superioare, dorința artistului nu s-a înfăptuit, deși I. Brătianu ar fi meritat un bust în orașul Dorohoi, executat de I.Cârdei. Acesta va realiza, însă, – așa cum am mai menționat anterior – un bust al lui Mihai Eminescu la Cernăuți, în 1940, pierdut în timpul războiului, bust a cărui fotografie o anexăm la prezenta comunicare spre publicare.

După moartea pictorului, soția sa, Doamna Adelina I. Cârdei, a menționat legătura cu Dorohoiul, în special cu prilejul pregătirii și sărbătoririi Centenarului Liceului „Grigore Ghica" în 1979. Doamna Adelina I. Cârdei a solicitat ajutor în publicarea lucrării „Desenul copilului mic", în două volume, primul studiu de acest fel în limba română, precum și a monografiei orașului Solca. De asemenea, a insistat pentru ridicarea unul bust al lui Mihai Eminescu în județul nostru, după modelul – lucrat în lut – executat de soțul său în 1958, a cărui fotografie o publicăm. Aceste dorințe nu s-au putut realiza înainte de 1989, datorită restricțiilor și greutăților materiale cunoscute... În prezent, sunt condiții mai prielnice pentru reluarea și finalizarea acestor acțiuni de către entuziaștii reprezentanți ai culturii din județul Botoșani.

Se cuvine ca și autoritățile administrative din municipiul Dorohoi și comuna Suharău să omagieze personalitatea artistului, cu prilejul aniversării dându-i numele unei străzi sau instituții de cultură și dezvelindu-i un bust într-un loc corespunzător spre fi pildă generațiilor tinere.

BUSTUL LUI MIHAI EMINESCU
executat la București, 1958

BUSTUL LUI EMINESCU (GHIPS)
rămas în sala Primăriei din Cernăuți, 1940

MITROPOLITUL VISARION PUIU (1879-1964) – nedreptățit al istoriei

Pr. Florin ȚUSCANU

Între marile personalități ale Bisericii Ortodoxe Române, care şi-au înscris numele în panteonul nemuririi, prin jertfelnicia dragostei față de Biserica neamului, se înscrie şi mitropolitul Visarion Puiu, coleg de generație cu Mihail Sadoveanu, ambii născuți la Paşcani.

Pe numele de botez, Victor, s-a născut în Paşcanii-gării (partea de jos a oraşului), la 27 februarie 1879, în familia conductorului de tren Ioan Puiu.

Studiile elementare le face la „Şcoala nemțească particulară" din Paşcani, după care urmează o „Şcoală de Stat" în Roman.

În toamna anului 1891, cu sprijinul directorului Ioanichie Flor Băcăuanul (Arhiereu-vicar al Episcopiei Romanului), este înscris în anul I, la Seminarul „Sf. Gheorghe" - Roman.

Printre profesori, l-a avut la lb. română, pe Calistrat Hogaş, despre care mitropolitul amintea în însemnările sale: „Sever şi exigent, dar drept. Lui îi datorez primele compuneri stilistice bunişoare şi primele îndemnări de a citi literatură română şi străină."

Cel care i-a acordat binecuvântarea pentru a urma Seminarul din Roman, a fost episcopul Melchidisec Ştefănescu (1823-1892), membru al Academiei Române (1870), mare cărturar, istoric, editor şi autor de manuale.

„Figura acestui vlădică, Melchidisec, nota mitropolitul Visarion, era copleşitoare, nu numai prin înalta sa situație ierarhică în biserică, ci prin complexul de lucruri ce-l înconjurau, ca pe cineva superior prin sine însuşi."

În toamna anului 1894, este transferat la „Seminarul Veniamin Costachi" din Iaşi (Seminar superior cu 5 clase), care funcționa „în marele palat al prințului Mihail Sturdza, fost domn al Moldovei".

Aici la Iaşi, i se trezeşte gustul pentru lectură, luând cărți cu împrumut de la „librarul Şaraga şi de la anticarul Kupperman...". În clasa a VII-a de Seminar, colaborează „sfios", cu unele reviste literare din Bucureşti, precum şi cu foi locale din Iaşi, mai întâi sub anonimat, apoi sub semnătură.

Cu sprijinul bănesc al unui călugăr-ierodiaconul Varlaam Arghirescu, de la Mrea Neamț (coleg de Seminar), „care îşi împărțea leafa, ajutând fără trâmbițare zeci de elevi sărmani, din toate clasele Seminarului participă la expoziții de pictură, la concerte, la teatru.

De la Iaşi, după absolvirea Seminarului Veniamin, se înscrie la Facultatea de teologie-Bucureşti (toamna anului 1899).

În capitală, ia contact cu marile personalități ale vremii, asistând la „strălucitele lecții-conferință, ale lui Titu Maiorescu, ale lui Rădulescu-Motru" şi ale profesorului Coco Dumitrescu Iaşi; „Iar când era Parlamentul deschis, părăsea

cursurile, fugind să audă oratori politici, când la Cameră, când la Senat, pe atunci discuţiile parlamentare, având un frumos caracter academic" – nota în lucrarea autobiografică: „Însemnări din viaţa mea", Bucureşti, 1944 - mitropolitul Visarion Puiu.

După examenul de licenţă – 1904, la propunerea lui Petre Garboviceanu, director al Şcolii Normale de Învăţători şi al Casei Bisericii intră funcţionar la această instituţie, recent înfiinţată, care va deveni Ministerul Cultelor, lucrând mai bine de un an, în preajma lui Spiru Haret, ministrul instrucţiunilor publice.

Din Bucureşti revine la Roman, unde într-o dimineaţă geroasă de iarnă, la 21 dec. 1905, este tuns în monahism, în catedrala episcopală, primind numele - VISARION; în prezenţa episcopului Gherasim Safirin.

Despre anii petrecuţi la Roman, mitropolitul Visarion nota că au fost „cei mai frumoşi ani ai călugăriei mele" (hirotonit diacon: 25 dec. 1905).

De aici, paşii săi se vor îndrepta spre Kiev, unde în ian. 1907, va pleca să-şi desăvârşească studiile, la Academia Teologică întemeiată de Petru Movilă în sec. XVII.

La Kiev, în biserica Adormirii Maicii Domnului, din Lavra Pecers îşi aminteşte mitropolitul în Îndemnările sale: „pe unul dintre stâlpii enormi ai bisericii, citesc scrise cuvintele: mitropolit PETRU MOVILĂ. Sunt lângă mormântul vestitului ierarh, ctitor al acestei mari aşezări monahale, ca şi al Academiei Kievului, fiul lui Simeon Movilă, domnul Moldovei."

În perioada studiilor (un an şi jumătate) la Kiev, a avut prilejul să facă o călătorie de studii şi la Moscova.

La 6 dec.1908, este hirotonit ieromonah, primind totodată şi distincţia de protosinghel; urmând ca, în ziua de 1 ian.1909, să fie hirotonit arhimandrit, fiind numit vicar al Eparhiei Dunării de Jos şi director al Seminarului Sf. Andrei din Galaţi (1909-1918).

După unirea Basarabiei cu România - 1918, mitropolitul Visarion Puiu, pe atunci doar arhimandrit, va fi transferat de a Seminarul din Galaţi, la cel din Chişinău.

„Acest Seminar – îşi aminteşte mitropolitul, avea un foarte bun local, pus apoi la îndemâna Facultăţii de Teologie, dar care în vremea Revoluţiei ruse, adăpostise pe rând câteva regimente, care la plecarea lor, îl lăsase într-o stare de plâns, cu sobele pline de cartuşe şi grenade, încât un chibrit, se putea arunca în aer în câteva clipe."

În toate aceste posturi de răspundere, Visarion Puiu s-a arătat a fi un bun gospodar, plin de energie şi iniţiativă, bun administrator şi slujitor al Bisericii.

După ce a restaurat Seminarul din Chişinău, Visarion este numit inspector Eparhial al Mănăstirilor din Basarabia, apoi va conduce Societatea Istorico-Arheologică din Chişinău, „organizată de un eminent profesor rus, Iosif M. Parhomovici, care la vârsta de 72 de ani, a învăţat uimitor de bine lb. română şi a fost mult apreciat şi de Nicolae Iorga când i-a vizitat Muzeul Bisericesc".

Tot la Chişinău, Visarion a condus şi Societatea Culturală a Clerului şi aceea de binefacere a oraşului, în care se împărţea hrana zilnic, la patru până la cinci sute de săraci.

La 17 martie 1921, este ales episcop al Argeşului, având sediul la Curtea de Argeş, iar jurisdicţie asupra judeţelor Argeş şi Olt.

Hirotonia sa în arhiereu are loc de Buna Vestire, iar instalarea şi scaunul episcopal de la Argeş, la 27 martie.

„De la început nu mi-a plăcut, deoarece pe atunci clerul ei (ca şi al multora) era robit politicianismului, cu slabă pregătire Evanghelică şi cu multe elemente prea puţin disciplinate, iar împrejurarea că avea drept catedrală, cea mai frumoasă biserică a Ţării, nu înlătura neplăcerea lipsei de locuinţă pentru episcop... Pentru episcopi, se lăsase locuinţă maestrului grajdurilor pustii, ale Curţii Regale, care nu venea prin Curtea de Argeş decât vreo 2-3 zile pe an. Cancelariile erau în nişte locuinţe sărace din acest târg, iar reşedinţa episcopală era mereu închisă sub cuvânt că este locuinţă regală.

O situaţie stranie, inexplicabilă şi profund jignitoare pentru episcopat, într-o ţară constituţională şi cu o religie dominată în *** pe care nu o înlătură nici Sinodul, nici miniştrii de Culte, egali de *** a arăta regelui ce greşeli se fac şi în ce lumină neplăcută se pune Curtea săvârşind asemenea lucruri".

În corespondenţa Mitropolitului Visarion Puiu se păstrează câteva scrisori inedite primite de la N. Iorga, între 1921-1929.

Una dintre ele, datată 21 iul. 1921, ne prezintă răspunsul lui Iorga la demersurile făcute de Visarion, pentru recuperarea palatului episcopal: „Am vorbit regelui, despre evidentele drepturi pe care P.S. le are asupra palatului şi curţii dimprejurul lui. Din nenorocire n-am putut face ca părerea mea să fie primită. Mi s-a obiectat că aşa a fost de la început şi că Ghenadie a stat în căsuţa din dos, că grăjdarul e născut la ţară".

„Locuinţa în Palatul Regal (Episcopal), am dobândit – arată Visarion, după multe frământări şi numai după ce am ameninţat pe administratorii palatişti, că voi intra în palat cu forţa ţăranilor din satele vecine".

După revenirea Basarabiei la patria mumă (28 mart.1918), Sf. Sinod al Bisericii Ortodoxe Române, procedează la reorganizarea vieţii bisericeşti de aici.

Astfel Nicodim Munteanu, episcop de Huşi (viitorul patriarh al României), având studii la Kiev, fiind bun cunoscător al limbii ruse şi al realităţilor din Basarabia, este numit loctiitor de mitropolit al Basarabiei. Totodată, s-au înfiinţat două noi Eparhii, la 10 martie 1923:

- Cetatea Albă, cu reşedinţa la Ismail;
- Hotin, cu reşedinţa la Bălţi.

Având în vedere activitatea, energia, studiile la Kiev, cunoaşterea limbii ruse, perioada petrecută la Chişinău, ca director al Seminarului, ca Exarh al mănăstirilor din Basarabia, Sf. Sinod al B.O.R. l-a ales la 29 martie 1923 episcop al Hotinului. Instalarea sa a avut loc pe 13 mai 1923.

Şi aici, ca şi la Argeş, va lucra în condiţii improprii, locuind pentru început în gazdă la un evreu şi la un Neamţ.

Aici la Bălţi, episcopul Visarion a avut o activitate deosebit de fructuoasă; a ctitorit o impunătoare catedrală (piatra de temelie a fost aşezată la 28 sept.1924, în prezenţa principelui Carol, a patriarhului Ierusalimului-Damianos, a mitropolitului Dositei al Sevastiei precum şi a mitropolitului primat al României, Pimen).

Pe lângă această realizare, a ridicat palatul episcopal, Seminarul Teologic, căminul preoţesc, fabrica de lumânări, Casa de Ajutor, Ateliere, Banca Clerului, noi schituri şi mănăstiri, Şcoli pentru Băieţi şi pentru fete, ctitorii şi restaurări de biserici etc.

„Sprijinit de un popor cu drag de Biserică – își amintea Visarion Puiu, în Însemnările sale, – buni și ascultători, cum e ramura românească a moldovenilor dintre Prut și Nistru, cei 12 ani de păstorie în Episcopia Hotinului, au trecut producându-mi bucurii sufletești pe care numai bunul Dumnezeu mi le-a dat, poate că răsplată a muncii puse în slujba sa în această latură a țării, fără teama vecinătății haosului și primejdiei bolșevice, ce era aproape, peste Nistru."

Episcopul Visarion s-a arătat a fi un „samarinean milostiv": a făcut donații, a ajutat studenții dornici de învățătură, a făcut donații în ian.1931, când are loc un cutremur cu urmări grave (revista B.O.R. nr.4/1931); a făcut colecte și pentru bisericile din Grecia și Bulgaria; iar pentru o mai bună cunoaștere a României Mari, a organizat o excursie pe ruta: Cernăuți, Tg. Ocna, Cluj, Oradea, Arad, Brașov, Sinaia, Iași, Galați, Brăila, Ismail (revista B.O.R. nr.8/1928).

Perioada petrecută de Visarion Puiu la Bălți (1923-1935) a însemnat foarte mult și în activitatea sa tipografică. Astfel, din cele aproximativ 40 de lucrări scrise de dânsul, până în 1944 – mai mult de jumătate au fost scrise la Bălți.

Activitatea depusă la Episcopia Hotinului a fost apreciată în mod deosebit de regele Carol al II-lea, de marele istoric Nicolae Iorga și de Gh. I. Brătianu, ales în Consiliul Eparhial la Hotin.

În vara anului 1935, scaunul mitropolitan de la Cernăuți, devine vacant, prin decesul mitropolitului Nectarie Cotlarciuc, iar în urma acestui eveniment Visarion Puiu este ales mitropolit al Bucovinei, la 17 oct. 1935, fiind instalat la 10 noiembrie.

Cu ocazia instalării, a rostit un cuvânt, prin care-și exprima nemulțumirea generată de apatia preoților, de răceala și amorțeala în care se mișca Biserica, era nemulțumit și de Facultatea de Teologie (Cernăuți), cunoscută prin profesorii săi, autori de manuale, dar cu toate acestea nu s-au ocupat de formarea unui grup de teologi din rândurile monahilor, aici în Bucovina existând o stare de secularizare.

Pe lângă activitățile administrativ-gospodărești, mitropolitul Visarion a avut o bogată activitate editorială, având frumoase calități cărturărești. Pe lângă o serie de broșuri, cu povățuiri pentru tineri, pastorale, reportaje, – „lucrări de conjunctură" – cum le numește acad. Const. Ciopraga, reținem și câteva titluri: Documente din Basarabia, Adevăruri crude, Chestiuni bisericești - 1933, Chișinău; Mănăstirile din Basarabia, Monahismul ortodox din România de astăzi - 1938 ș.a.

La Cernăuți, mitropolitul Visarion, nu s-a bucurat de același succes în activitatea sa și nici nu a avut ambianța spirituală, de la Bălți (Episcopia Hotinului), lucru mărturisit de dânsul în mor deosebit.

Anul 1939 devine un an crucial în viața mitropolitului Visarion. Ierarh energic, patriot, cu o credință arzândă, dincolo de interesele înguste ale unui biserici naționale, cu ochii minții și ai sufletului, el vede drama, persecuția și nedreptatea la care era supus marele popor al Rusiei, dar și Biserica Ortodoxă.

Mitropolitul Visarion, face pasul hotărâtor și încearcă printr-o scrisoare, datată Cernăuți, 14 sept. 1939, adresată direct lui Stalin, să-l determine pe acesta să mediteze profund asupra acestei forțe care din totdeauna a fost Biserica – sentimentul religios nu poate fi distrus prin nici un fel de persecuții, lucru dovedit încă din primele veacuri creștine. Pentru a fi sigur că scrisoarea va ajunge pe biroul lui Stalin, mitr. Visarion, o trimite simultan (tradusă) la diferite consulate, ministere de externe și legații...

Scrisoarea aceasta este un act de mare curaj, de un mare patriotism, este un unicat, ea poartă pecetea personalității marelui mitropolit.

Stalin cu siguranţă a primit scrisoarea, a studiat-o, dar şi-a continuat drumul, menţinând persecuţiile îndreptate asupra poporului rus, asupra bisericii, asupra clerului.

Se pare că mitr.Visarion n-a fost indignat de lipsa răspunsului din partea lui Stalin, cât de lipsa reacţiilor din partea Bisericilor Ortodoxe, a ierarhilor şi personalităţilor care ar fi putut să creeze o opinie internaţională, o „cruciadă spirituală".

Atitudinea fermă şi intransigentă, faţă de abuzurile unor reprezentanţi ai autorităţilor, s-a finalizat prin înaintarea demisiei în ziua de 9 mai 1940, şi prin aprobarea regelui asupra demisiei, urmată de înlăturarea sa din funcţie.

În aceste împrejurări, se retrage „la frumosul schit Vovidenia al Mănăstirii Neamţ", la 1 iunie 1940, scaunul mitropolitan de la Cernăuţi fiind ocupat de urmaşul său la Bălţi, episcopul Tit Simedrea.

La scurtă vreme după retragerea sa, în noaptea de 26-27 iunie 1940, Uniunea Sovietică adresează României un ultimatum, cu cererea înapoierii Basarabiei „sub orice preţ", sub falsul motiv că ar fi populat cu ucraineni şi odată cu acesta cere şi cedarea părţii nordice a Bucovinei, ca o despăgubire pentru stăpânirea 22 de ani a României.

Şederea mitropolitului Visarion Puiu, la Vovidenia-Neamţ, este de scurtă durată, fiindcă în vara anului 1942, este numit şeful Misiunii Ortodoxe din Transnistria, având reşedinţa la Odessa.

După retrocedarea Basarabiei. Biserica Ortodoxă Română, vine în sprijinul populaţiei ortodoxe din Transnistria, înfiinţând o eparhie misionară, condusă iniţial de Arhim. Dr. Iuliu Scriban, iar mai apoi a fost încredinţată mitr.Visarion, care avea o experienţă vastă.

Munca pe care a depus-o aici, a fost extrem de anevoioasă, dar eficientă, plină de dăruire; aceasta fiind prezentată deosebit de clar de părintele Paulin Lecca, în cartea sa „De la moarte la viaţă", 1997 – dat fiind faptul că în tinereţea sa a activat în aceeaşi misiune.

Activitatea mitropolitului Visarion Puiu în Transnistria, a deranjat foarte mult propaganda comunistă, motiv pentru care este înlocuit din funcţie, (cu vicarul său, tânărul arhim. Antim Nica), iar el se retrage la Bucureşti.

Trebuie să amintim câteva din realizările mitr. Visarion în Transnistria: redeschiderea şi revigorarea unor biserici, refacerea vieţii monahale, tipărirea de cărţi de rugăciuni, deschiderea unui Seminar la Dubăsari, hirotonii de preoţi etc.

La jumătatea lunii august 1944, profitând de un moment favorabil, mitropolitul Visarion Puiu părăseşte ţara, pentru a evita persecuţiile comuniste ce-l aşteptau, în urma activităţi din Transnistria.

Fiind trimis în fruntea unei delegaţii, să participe la hirotonirea unui ierarh, la Zagreb, mitropolitul Visarion, nu se va mai întoarce niciodată în ţara sa, pe care a iubit-o atât de mult, la fel de mult ca şi Biserica neamului.

Drumul exilului a fost lung şi anevoios: Austria, Italia, Elveţia iar din 1946, se stabileşte în Franţa, unde îşi va afla şi sfârşitul.

La 21 februarie 1946, Tribunalul Poporului, din Bucureşti, îl condamnă la moarte, în contumacie (lipsă), imputându-i-se faptul că la data părăsirii ţării, nu avea sferă de jurisdicţie; a părăsit ţara fără autorizaţie şi încuviinţare, fiind în disponibilitate; faptul că ar fi participat la acţiuni „provocatoare" de răzvrătire; într-un cuvânt, mitropolitul Visarion Puiu, a fost caracterizat „duşman" al poporului.

Mai târziu, în 28 februarie 1950, este condamnat şi de Biserică; Sf. Sinod al B.O.R., consideră justificată hotărârea luată de Tribunal, aplicându-i cea mai gravă pedeapsă bisericească – CATERISIREA, dezbrăcându-l de demnitatea arhierească, pentru motive formale, rămânând doar monah.

Din 1949 până în 1958, a condus Episcopia Ortodoxă Română din Europa Occidentală, cu sediul la Paris; drept catedrală servind biserica română de aici.

A trăit într-o Mre catolică a trapiştilor, cu dorul de țară, de poporul său (asemeni lui Dosoftei), unde la 10 august 1964, îşi va găsi sfârşitul, fiind înmormântat în localitatea Viels-Maison (nordul Franței). Ulterior a fost reînhumat în cimitirul Montpamasse, din Paris.

Inscripţia de pe mormântul său este sugestivă, pentru pătimirea şi moartea sa printre străini: „Cum voi cânta cântarea Domnului în pământ străin” (fragment din Psalmul: La râul Vavilonului).

După Revoluţia din 1989, mitropolitul Visarion Puiu a fost reabilitat, ocupând în Istoria Bisericii noastre locul pe care cu nemăsurată dragoste, cu mult patriotism şi credinţă statornică şi l-ar fi săpat, întru nemurire.

Bibliografie:

1. **Visarion Puiu, *Însemnări din viața mea***, Bucureşti, 1944.
2. **Pr.prof.dr. Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române din Basarabia***, în revista *Teologie şi Viață*, nr.9-12/1991.
3. **A. Boldur, *Istoria Basarabiei***, vol.I, Chişinău, 1937.
4. **Diac.Ioan Ivan, *Credința Neamului***, nr.12/1991, *Mitropolitul Visarion Puiu.*
5. **Pr.Mihai Mocanu,** *Mitropolitul Visarion Puiu*, în revista *Teologie şi Viață*, nr.1-4/1994.
6. **Pr. prof.dr. Mircea Păcurariu, *Basarabia***, Iaşi, 1993.
7. **Constantin Tomescu, *10 ani de la reînființarea Episcopiei Hotinului***, Chişinău, 1933.
8. **Nicolae Cotos, *Alegerea, investirea şi instalarea P.S. Episcop Tit Simedrea al Hotinului***, rev. Candela, nr.12/1936.
9. Revista B.O.R. nr.8/1928, pag.766-768; *Excursia P.S. Visarion Puiu, De la Nistru, pân' la Tisa.*
10. **Visarion Puiu,** *Pentru istoria monahismului din Moldova*, în revista B.O.R.nr.1/1931.

Despre Profesor Doctor Petru ŞUSTER

Elena Florica ŞUSTER

La 9 martie 1974, a avut loc la Academia Română prima „Întâlnire a urmaşilor foştilor membri ai Academiei”. Astfel, în aula Academiei Române, acolo unde tatăl meu – Profesor dr. Petru Şuster şi-a prezentat de-a lungul vieţii lucrările ştiinţifice, am vorbit de această dată eu despre personalitatea regretatului meu tată. Cu această ocazie s-a mai vorbit despre: Vicenţiu Babeş, Victor Babeş, Gheorghe Ionescu Siseşti, Rădulescu Motru, Theodor Speranţia, D. Olănescu, Ştefan Fălcoianu, Cezar Petrescu şi Cornel Mendrea.

Născut la 15 mai, 1896, în satul Costeşti, comuna Răchiţi, judeţul Botoşani, Petru Şuster face parte din galeria oamenilor de seamă pe care i-a creat pentru eternitate această zonă a Moldovei, binecuvântată de Dumnezeu.

Era un om plăcut la chip, robust, mijlociu de statură, îşi purta părul negru într-o buclă lăsată pe frunte, spre dreapta; ochii său verzi, plini de tensiune, cu mare putere de penetraţie sfredeleau sufletul şi stârneau curiozitatea. Expresia reţinută, deloc banală, a chipului său, ascundea de fapt un imens univers spiritual.

Format la şcoala ilustrului zoolog Profesor I. Borcea, de la Facultatea de Ştiinţele Naturii din Iaşi, Petru Şuster poate fi considerat drept promotor al unui domeniu de cercetare de cea mai mare însemnătate practică: lupta biologică împotriva dăunătorilor din agricultură.

Ideea de luptă contra dăunătorilor agriculturii, cu ajutorul insectelor entomofage, l-a urmărit toată viaţa, elaborând în această direcţie un însemnat număr de lucrări ştiinţifice, alături de experimente şi lucrări practice. Aşa se explică faptul că şi-a consacrat viaţa studierii biologice a unor grupe de insecte entomofage (în special Tachinidae şi Sirphidae), atât de utile omului în agricultură, putând fi întrebuinţate în lupta biologică împotriva insectelor dăunătoare.

Totodată, Petru Şuster, prin spiritul său practic şi anticipativ şi-a dat seama de necesitatea imperioasă de menţinere a echilibrului biologic din natură, de unele influenţe negative ale metodelor chimice de combatere a dăunătorilor, probleme care azi, mai mult ca oricând, au o importanţă vitală pentru menţinerea purităţii mediului ambiant, pentru înlăturarea efectelor negative ale poluării.

Implicit, îmbogăţind literatura de specialitate cu o serie de date ştiinţifice valoroase, privind cunoaşterea aprofundată a biologiei entomofagilor, Petru Şuster şi-a adus o contribuţie esenţială în sprijinul protecţiei plantelor de cultură prin mărirea gamei mijloacelor de luptă contra duşmanilor naturii.

Lucrările asupra insectelor folositoare în agricultură prezintă o importanţă deosebită prin aceea că au demonstrat că Tiachinidele formează un mijloc de luptă natural contra insectelor dăunătoare agriculturii. Referindu-se la importanţa acestor insecte, Petru Şuster afirma următoarele: „Dacă Tiachinidele nu oferă, când le privim în colecţie, decât aspectul unor insecte comune şi dacă ele nu impresionează prin nuanţele de culoare în raport cu musca domestică, importanţa acestor Diptere

crește considerabil când ne gândim la dezvoltarea lor larvară parazitară, mai ales când s-a aplicat metoda biologică de luptă contra insectelor vătămătoare agriculturii".

Astfel, sub imboldul marelui zoolog I. Borcea, profesor dr.Petru Şuster îşi dedică întreaga sa pasiune şi viguroasa sa forță de muncă studiului Tachinidelor. Studiul acestor insecte, care a constituit subiectul pentru teza sa de doctorat, va contribui, pe lângă valoarea ştiinţifică, teoretică şi practică, adusă dezvoltării entomologiei, la alcătuirea celei mai complete colecţii de Tachinidae din ţară.

Pentru a avea material biologic cât mai bogat şi variat, cercetează sistematic toate zonele ţării, alcătuind o valoroasă colecţie. A vizitat toate centrele universitare din ţară, a luat legătura cu specialişti români şi străini, a găsit sprijin şi înţelegere pentru a putea pleca în străinătate, în diferite centre universitare pentru materiale de documentare, precum şi pentru a studia colecţiile de Tachinide din unele institute de prestigiu ale Europei. Astfel, în 1924, pleacă la Viena, unde studiază colecţia de Tachinidae de la „Naturhistorisches Museum", totodată lucrând şi în „Staţiunea de protecţie a plantelor" (Pflanzenschutzstation). După patru ani, adică în 1928, pleacă la Berlin unde a studiat colecţia de Tachinide de la „Museum fur Naturkunde".

Pe baza materialului colectat şi studiat îşi întocmeşte lucrarea de doctorat „Contribution à l'étude des Tachinaires en Roumanie", pe care a susţinut-o la 18 iulie 1929, lucrare care îl consacră deja ca entomolog.

Această lucrare nu a fost numai cu un caracter sistematic, ci şi ecologic, arătând importanţa practică a acestor Diptere în agricultură prin aceea că paralizează insectele dăunătoare. Datorită calităţilor sale de bun naturalist şi cercetător, reuşeşte să capete prin concurs o bursă de stat pentru a merge la Viena să lucreze în laboratoarele de biologie experimentală a profesorului dr. Hans Przibram. În cele 20 de luni cât a lucrat în laboratoarele „Institutului de biologie experimentală" a lăsat o impresie frumoasă, impunându-se prin autoritatea sa de bun cercetător şi naturalist. În acest timp a reuşit să lucreze chiar cu directorul institutului, cu care a publicat în colaborare. Reîntors în ţară, caută să-şi agonisească din nou bani pentru a putea să meargă de această dată în Franţa, lucru care se înfăptuieşte în anul 1932. Cu această ocazie studiază colecţia de Diptere de la „Museum National d'Histoire Naturelle", din Paris.

Pe lângă cele 60 de lucrări publicate, nu putem să nu arătăm şi felul cum a căutat să aplice în practică probleme de combatere biologică a insectelor dăunătoare. Pe pământul ce îl poseda soţia sa, pe moşia din satul Sângeri, comuna Gropniţa, judeţul Iaşi, era o pădurice de stejar care a fost invadată de Limantria Dispar L.

Profund cunoscător al fenomenelor din natură, bazat pe importanţa şi rolul Tachinidelor în mediul înconjurător prin parazitismul lor larvar, studiază biotipurile acestora şi sugerează unele păreri asupra modului cum pot fi atrase insectele folositoare prin cultivarea Umbeliferelor. Importante lucrări privind interrelaţiile dintre Tachinidae şi gazdele lor, au fost efectuate prin culturi în laborator, atât a paraziţilor cât şi a gazdelor, ajungând la rezultate interesante, pe care le-a folosit în elaborarea lucrărilor de combatere biologică. În sprijinul aplicării în practică a ideilor sale în această direcţie, a cerut în repetate rânduri forurilor în drept să aprobe înfiinţarea în România a unui Institut de Entomologie. Cererea sa a rămas, cât timp a trăit, fără rezolvare. Colectând un imens material entomologic din toate colţurile ţării, studiind diferite colecţii din centre universitare europene, făcând schimb de material biologic

cu diverşi specialişti, a îmbogăţit inventarul faunistic nu numai al ţării dar şi al întregii lumi.

Ca o recunoaştere a meritelor sale ştiinţifice, este ales la 21 decembrie 1935 membru al Academiei de Ştiinţe din România. Lucrările sale au fost onorate prin aceea că două au fost prezentate la cel de-al VII-lea Congres Internaţional de Entomologie, care a avut loc la Berlin, în perioada 18-20 august 1939. La prima şedinţă a secţiei de Entomologie şi răspândire geografică a insectelor, Dr. Petru Şuster a fost ales, spre satisfacţia sa şi mândria naţională, vicepreşedinte al acestei secţiuni, al cărei preşedinte era Dr.J.H.Scurmans Stekhoven iar secretar profesor Dr. Kolbe (din Berlin). În ziua de 19 august 1938 a prezentat lucrarea „Uber due Raupenfliege (Tacchiniden) Rumaeniens", fiind precedat la cuvânt de marele entomolog E. Lindner (din Stuttgart). A doua zi, practic, a prezentat o lucrare de zoologie experimentală: „Fuehler und Beinregeration nach Ganglienextirpation bei der Egyptischen Gotte". Dacă facem o analiză de ansamblu asupra celor 254 de referenţi ai Congresului, veniţi din 49 de ţări, putem spune că abia zece dintre ei au prezentat mai mult de o lucrare, printre aceştia numărându-se şi profesor Dr. Petru Şuster.

Din activitatea didactică a Prof. Dr. Petru Şuster, vor rămâne memorabile cursurile de Histologie şi Embriologie din perioada 1940-1948 şi apoi, cursurile de Biologie pe care le-a ţinut până la 24 sept 1954, la Universitatea din Iaşi.

*

*   *

A plecat spre a nu se mai întoarce în lumea noastră în seara zilei de 11 octombrie 1954. În urma sa, după zeci de ani, casa din satul natal a devenit Casa memorială „Profesor Doctor Petru Şuster", iar şcoala din sat i-a luat numele. Iar bustul care străjuie intrarea în şcoală este atât de reuşit că numai nu vorbeşte.

Dass Dorf Costeşti - Răchiţi, Landkreiss Botoşani, in Nord - Moldavian ist der Geburtort des Prof.Dr. Petru Şuster, sehr beruehmte Entomolog, spezialisiert in Anthomidae-, Tachinidae- und Sulphidae- Familien. Geboren in 15 mai 1898, Prof.Dr. Petru Şuster hat die Naturwiessenschaft-Fachhoschule in lassy abgeschlossen. Dor hat die Histologie-, Embrilogie-, Allgermeinebilogie- und Bilogischegeschihte- Studien unterrichtet. Er ist lange mit Diptarae in Wien, Berlin und Paris bbacheftigt. Hat ueber 60 Drucklagen in seine Spezialitaet publiziert. Am 11 october 1954 starb volle Arbeitsucht.

Als Achtung und Erinerung fuer den bekante Wiessentschaftler, am 15 mai, dies Jahr, ins Costeşti wurde das Jahrhundert gefeiert, als Petru Şuster geboren wurde. Inzwieschen, ist auch ein Simposion: „In Memoriam", in lassy und, am 21 mai, in Costeşti vorbereitet, wo Wienssenschatler und Bekante und Verwante vom Patru Şuster teilgennomen haben.

Centenar Profesor Doctor Petru Şuster

La 15 mai 1996 s-a împlini un veac de la naşterea Prof.Dr. Petru Şuster. Născut în satul Costeşti, judeţul Botoşani, prof.dr.Petru Şuster face parte din galeria oamenilor de seamă pe care i-a creat această zonă a Moldovei, binecuvântată de Dumnezeu.

Pentru că înţelege rostul faptelor în lume, posteritatea a sărbătorit centenarul naşterii marelui biolog. Astfel, în ziua de 15 mai 1996, la Academia Română – filiala Iaşi, a fost evocată viaţa şi opera savantului.

La 17 mai 1996, la Şcoala Normală din Botoşani a avut loc un Simpozion de omagiere a Prof.dr.Petru Şuster, de la a cărui naştere s-au împlinit 100 de ani. Simpozionul a fost organizat de catedra de biologie a şcolii.

La 21 mai 1996, în satul Costeşti, a avut loc momentul aniversar: 100 de ani de la naşterea savantului Petru Şuster - „In Memoriam". Lucrările Simpozionului au început prin vizitarea Casei Memoriale „Prof.dr. Petru Şuster", inaugurată la 29 iunie 1993 şi au continuat la Şcoala generală Costeşti, şcoală care poartă numele savantului.

Implicarea mea, în calitate de fiică a savantului, în ce priveşte cinstirea memoriei părintelui meu, am considerat-o întotdeauna o sfântă datorie de suflet.

Tabel cronologic

1896, 15 mai. Se naşte în satul Costeşti, comuna Răchiţi, judeţul Botoşani, al optulea copil al familiei Şuster: Petru.

1908. Absolvă Şcoala urbană nr.3 de băieţi din Botoşani, având ca învăţătoare pe domnişoara Petrescu.

1909. Petru Şuster urmează cursurile anului întâi al Liceului A. T. Laurian din Botoşani, în băncile căruia au învăţat şi alţi mari oameni de ştiinţă: A. Popovici Bâznoşeanu, E. Teodorescu, Mihai Ciucă, Ion Nădejde, Nicolae Iorga şi alţii.

1910-1917. Urmează Seminarul „Veniamin Costache" din Iaşi, unde are profesori de valoare ca Iorgu Iordan şi Roiu Luchian.

1916-1918. Satisface stagiul militar la compania a 4-a sanitară Roman, fiind apoi repartizat la Spitalul nr.147 din Botoşani, cu gradul de sergent.

1918-1923. Urmează cursurile Facultăţii de Ştiinţe Naturale din cadrul Universităţii din Iaşi.

1921, 1 aprilie. Este numit asistent suplinitor la Laboratorul de Zoologie descriptivă, fiind încă student.

1923, 25 februarie. Îşi susţine examenul de licenţă în ştiinţe naturale, specialitate zoologie, cu o foarte documentată teză: „Insecte dăunătoare agriculturii", obţinând calificativul: „Foarte bine şi laude".

1923-1927. Funcţionează, în paralel cu activitatea de asistent, ca profesor secundar la Liceul M. Kogălniceanu din Iaşi.

1924. Pleacă la Viena unde studiază colecţia de Tachinidae de la „Naturhistorisches Museum".

1925, 1 martie. Este încadrat asistent provizoriu la catedra prof. I. Borcea, la specialitatea zoologie sistematică, embriologie şi hidrobiologie.

1928. Pleacă la Berlin, unde studiată colecţia de Tachinidae de la „Museum fuer Naturkunde".

1918, 1 noiembrie. Este numit asistent definitiv.

1929, 18 iulie. Îşi susţine teza de doctorat cu titlul „Contribution à l'étude des Tachinaires en Roumanie" (Contribuţii la studiul Tachinidelor din România), obţinând titlul de doctor în Ştiinţe Naturale cu menţiunea „Foarte bine şi distincţie". Comisia de examinare este formată din profesorii: I. Borcea, A. Popovici şi M. David. Lucrarea de doctorat a publicat-o în Analele Ştiinţifice ale Universităţii din Iaşi unde i se rezervă cca.200 pagini.

1930, aprilie-noiembrie 1931. Obţinând prin concurs o bursă de stat pentru a merge la Viena, lucrează în laboratoarele Institutului experimental de biologie al Academiei de Ştiinţe (Biologische Versuchanstalt der Akademie der Wissenschaften, Wen) sub directa conducere a marelui specialist în biologie experimentală şi anatomie microscopică, prof. Hans Przibram, directorul institutului, cu care a publicat în colaborare.

1931. Mihai Şuster, tatăl lui Petru Şuster, este luat de ful său la Viena timp de o lună de zile.

1932. Pleacă în Franţa unde studiază colecţia de Dipterae de la „Museum National d'Histoire Naturelle" din Paris.

1935, 30 aprilie. Se căsătoreşte cu Eufrosina Tăbăcaru (de origine armeană), la biserica din satul Costeşti, judeţul Botoşani.

1935, 21 decembrie. Este ales membru al Academiei de Ştiinţe din România, alături de alţi oameni de seamă ca: G. Moisil, Octavian Mayer, Miron Niculescu, C. Popovici, E. Bădărău, Horia Hulubei, D. Hurmuzescu, Şt. Procopiu, Ion Atanasiu, C. Motaş, A. P. Bâznoşanu, V. Radu şi alţii.

1936, 21 martie. Se naşte fiica Elena Florica, singurul copil pe care îl va avea familia savantului.

1938, 15-20 august. Participă la al 7-lea Congres Internaţional de Entomologie de la Berlin, fiind numit vicepreşedintele secţiei de Entomologie sistematică şi Zoogeografie. În ziua de 19 august a prezentat lucrarea: „Ueber de Raupenfliegen/Tachiniden/Rumaeniens", fiind precedat la cuvânt de renumitul dipterolog: Lindner. În ziua de 20 august a prezentat o lucrare de zoologie experimentală: „Fuehler und Beinregeneration nach Ganglienextirpation bei der aegyptischen gotte". Dacă facem o privire generală asupra celor 254 referenţi ai Congresului, putem spune că abia 10 dintre ei au prezentat mai mult de o lucrare, între aceştia fiind inclus şi Prof.dr.Petru Şuster.

1938. Legea Învăţământului Superior, emisă în acest an de către Ministerul Învăţământului: Anghelescu, vine să îl înlăture pe savant de la concursul pentru ocuparea celor două catedre de Zoologie (la Cluj şi Cernăuţi) pe motivul că era deja asistent, deşi funcţiona de 18 ani în Universitate şi avea 10 ani de când obţinuse Doctoratul. Cere sprijinul lui Nicolae Iorga dar acesta nu îl ajută cu nimic.

1939, 1 aprilie. Este numit şef de lucrări.

1940-1948. Petru Şuster ţine şi cursuri de Histologie şi Embriologie, activitate didactică pe care a desfăşurat-o ani de zile fără să primească indemnizaţie de laborator.

1941, 1 februarie. Este conferenţiar suplinitor la conferinţa de Zoologie.

1943, 1 februarie. Este denumit conferenţiar definitiv la aceeaşi conferinţă.

1947, martie. Prof.dr.Petru Şuster este cooptat în comisia pentru problemele agriculturii a Consiliului Naţional de cercetări ştiinţifice de pe lângă Academia Română.

1947-1948. P.Şuster predă şi cursuri restructurate de biologie generală pentru studenții din anul IV - Ştiințe naturale cât şi la cei de la Filozofie anul I, precum şi cursuri de capitole alese din zoologie şi ecologie la studenții din anul IV - Ştiințe naturale.

1948. Este ales membru al Colegiului naturaliştilor la secțiunea B., corp didactic ca entomolog (înscris la nr.420).

1948. Începând cu acest an, îşi continuă activitatea ştiințifică în cadrul Academiei în calitate de colaborator ştiințific.

1948-1949. Conferențiar dr.P. Şuster predă la secția pedagogie cursuri şi lucrări de biologie generală şi genetică (an IV), cursuri şi lucrări de histologie şi embriologie (an III), iar la secția biologică predă cursuri şi lucrări de histologie şi embriologie (an III).

1949. Este numit titularul catedrei de Biologie Generală (Decizia nr.187190/1949).

1949-1950. Prof.dr.P.Şuster predă Biologie generală, alcătuind un curs de peste 1000 de pagini.

1950, 4 decembrie. Trimite spre publicare în volumul „Faună", la Academia Română, monografia: „Familia Syrphidae". Această monografie a fost publicată postum, în 1959.

1950-1951. Predă Biologie generală.

1951-1952. Predă Istoria biologiei şi bazele darvinismului.

1952-1953. Predă Introducere în biologie şi Bazele darvinismului şi miciurismului.

1953-1954. Predă Istoria biologiei, Bazele darvinismului şi introducere în biologie.

1954. Predă pentru scurt timp aceleaşi specialități.

1954. În revista „Natura" nr.4, publică articolul: „Apariția şi dezvoltarea cunoştințelor biologice în antichitate", articol care se bucură de o deosebită apreciere.

1954, 11 octombrie. Se stinge din viață la Iaşi, la ora 22,00. Profesor Doctor Petru Şuster este înmormântat joi, 14 octombrie, la cimitirul Eternitatea din Iaşi.

Bibliografie:

Marin Zvâncă, *„Valorificarea instructiv-educativă a cercetărilor privind cunoaşterea operei didactice şi ştiințifice a Profesorului Dr. Petru Şuster"* – lucrare pentru gradul I, Institutul central pentru perfecționarea personalului didactic, filiala Iaşi - 1978, 239 pagini, plus Anexa.

SCULPTORUL DIMITRIE CHIPĂRUŞ (1886-1947)
Studii în România 1904-1909 la „Şcoala Belle-Arte din Iaşi"

Ivona CERNAT

Sculptorul Dimitrie Chipăruş s-a născut în anul 1886, 16 septembrie, ora 4 dimineaţa, în Dorohoi, fiu al lui Haralambie şi Saveta Chipăruşu.

După absolvirea gimnaziului „Grigore Ghica V.V." din Dorohoi, în 1904, cu media de 6,75 şi nota 9 la desen, se înscrie la „Şcoala Naţională de Belle-Arte" din Iaşi, pe care o urmează în perioada 1904-1909.

Pentru înscriere prezintă actele în copii: Buletin de naştere, bilet de vaccinare, certificat de absolvire a gimnaziului, cerere de înscriere pentru secţia de sculptură, fiind înscris în matricola şcolii la nr.96.

Studiind matricola, citez doar câteva nume ale colegilor de şcoală: Ştefan Dimitrescu, Otto Briese, Ioan Cosmovici, Alex. Grigorovici, Oscar Han, Richard Hette.

Profesori: director Em. Bardasare, D. Tronescu.

Urmează în paralele secţia de sculptură şi pictură. Pe parcursul anilor de studii, D. Chipăruş a fost remarcat ca unul dintre cei mai talentaţi studenţi. A participat în cadrul şcolii la concursurile Lecomte du Noüy. Acest concurs se ţinea cu deosebită seriozitate. Regulamentul şi comisia de examinare erau stabilite de consiliul profesoral.

În anul 1906, la 23 septembrie, în urma concursului organizat între cei doi candidaţi Şt. Dimitrescu şi D. Chipăruş care, citez din procesul verbal: „Este unul dintre cei mai sârguincioşi având o conduită foarte bună", consiliul a hotărât a i se da bursa „Ghe. Süllar" în sumă de 30 de lei lunar.

În perioada anilor de studii 1904-1906, D. Chipăruş obţine rezultate deosebite la probele practice şi teoretice, anatomie, perspectivă, estetică, pictură, sculptură.

Certificatul de absolvire a anului V etala toate acestea, pe anii de studii la clasa de pictură.

În anul 1908, expune în vitrina magazinului Şaraga (azi hotel Traian), „Bust de fetiţă", studiu în gips.

La terminarea anilor de studii, în 1909, D. Chipăruş primeşte rezultatele concursurilor 1908-1909: menţiuni, medalie de argint şi de aur.

Emanoil P. Bardasare, directorul şcolii, consiliul şcolar de la „Şcoala Naţională de Belle-Arte" au recunoscut în D. Chipăruş „un talent superior pentru arta sculpturii", şi i-au întocmit un referat de recomandare adresat Ministerului, pentru a i se „acorda o bursă în străinătate, într-o academie de sculptură pentru perfecţionarea talentului".

La cerere, se eliberează diploma de absolvire a celor două secții: de sculptură şi pictură.

În anul 1909, i se eliberează paşaportul pentru străinătate şi va pleca definitiv. Din materialele consultate am constatat că D. Chipăruş pleacă în Italia, la Florența, apoi în Franța unde îşi continuă studiile la Academia de Arte din Paris.

În revista „Oraşul Iaşi", N. A. Bogdan, regăsim câteva aprecieri a creației sculptorului D. Chipăruş, după plecarea din țară „absolventul a obținut o deosebită primire în diferite centre artistice din străinătate, unde s-a dus să-şi perfecționeze arta sa".

În revista „Arta Română", „Istoria ilustrată a oraşului Iaşi", N. A. Bogdan, au fost publicate lucrări ale sculptorului D. Chipăruş, realizate după plecarea din țară:

„Triumful vițiului", „Amândoi", executat în atelierul de la Florența, „Cap de expresie", „Mama" - lucrare în marmură, „Studiu" - marmură.

În 1910 se organizează la Iaşi „Expoziția retrospectivă cu prilejul împlinirii a 50 de ani de la înființarea Pinacotecii ieşene", la care au fost expuse lucrări ale elevilor şi profesorilor de la „Şcoala Națională de Belle-Arte". Acest eveniment este consemnat în presa vremii, ziarul „Evenimentul", în revista „Arta Română".

Dimitrie Chipăruş a participat la această manifestare cu lucrarea de sculptură „Cap de expresie", alături de profesorii săi Em.P. Bardasare, O. Băncilă, Otto Briese, I. Cosmovici, D. Mirea, Gh.P. Bardasare, C-tin Stahi, I. Secoşanu, Ştefan Soldănescu, D. Tronescu.

În colecția Muzeului de Artă Iaşi, există o lucrare de sculptură „Cap de țigancă" gips (0,710 × 0,560 × 0,420), lucrare semnată dar nedatată, şi a intrat în patrimoniul muzeului în anul 1956.

Am consultat numeroase materiale publicate după plecarea din țară a sculptorului D. Chipăruş, dar nu am găsit nimic referitor la creația de maturitate.

DUCA SOTIRIOVICI - Un dascăl şi tipograf grec, în slujba culturii româneşti, sec.XVIII

Pr. Florin ŢUSCANU

În timpul celei de-a doua domnii (sept.1741-18 iunie 1743), voievodul Constantin Mavrocordat, a adus cu sine un dascăl grec, DUCA SOTIRIOVICI, originar din localitatea Thasos[1], fapt ce reiese dintr-un act datat la 30 martie 1750[2].

La sosirea în Iaşi, dascălul grec avea cu sine şi o tiparniţă, „cu cheltuiala lui făcută", iar domnitorul Moldovei, Constantin Mavrocordat, i-a făcut un hrisov prin care i-a acordat unele privilegii, ce vor fi reînnoite mai târziu.

Prima sa carte tipărită la Iaşi – PSALTIREA, 1943, apare în timpul domniei lui Ion Neculai Mavrocordat.

Încă de la început, Sotiriovici a ţinut să-şi arate mulţumirea către domn şi ţară, fiindcă a căpătat *„cinste şi priinţă... devenind un locuitor al pământului acestuia"*. Şi ca orice locuitor, se simte dator să-şi aducă prinosul muncii lui către noua sa Patrie, care-l *„primeşte şi-l hrăneşte, îl cinsteşte şi-l păzeşte"*[3].

În predoslovia acestei cărţi, redactată într-un stil retoric, presărat cu tot felul de citate greceşti şi abilităţi către domn, autorul se adresează voievodului prin cuvintele: *„Spăşenie, bunăvoinţă, bună moştenire de la Dumnezeu şi desăvârşită bună petrecere"*.

El arată mai departe, că este pătruns de sensul poruncii creştine, de a ajuta pe aproapele său, dar nu are altă putere „fără numai meşteşugul de a tipări cărţi folositoare şi de suflet mângâietoare".

De aceea a tipărit mai întâi Psalmii de laudă a lui Dumnezeu şi i-a închinat domnului ţării, căci a auzit din învăţaţi, că aşa este un obicei vechi, ca cele dintâi ale meşteşugului şi învăţăturii, se cuvin domnului locului. Şi s-a silit pentru aceasta, ca lucrul său să fie mai meşteşugit decât al altora, *„fiind de începătură tipografiei"* - şi-l pune sub linul ochiului măriei sale. După Sotiriovici, domnitorul este strănepot al voievozilor celor mari – mai înalt şi mai ales decât ei!

Cuvântul către cititori, din aceeaşi carte tipărită la 1743, începe pompos: *„Tuturor de Dumnezeu credincioşilor cetitori, Duca Sotiriovici, rog sănătate şi norocire!"* Mai departe arată că a făcut lucrul mai cu osârdie ca alţii şi l-a împodobit mai vârtos ca aceia de pe limba ebraică şi greacă, adăugând *„prepelile"* (cântările) şi istoria numelor şi pascalia pe 197 ani şi gravurile – toate *„de la meşteşugul mâinilor mele"* – ceea ce înseamnă că era şi gravor...

---

[1] *Thasos* = oraş dintr-o insulă a arhipelagului grecesc.
[2] C. Erbiceanu, în ***Istoria Mitropoliei Moldovei şi Sucevei***, Bucureşti, 1888, p.23-24.
[3] Bibiografia Românească Veche, vol.II, p.76-79.

În încheiere, el/ roagă cititorii să diarthosească/[4] cu blândețe greșelile și termină cu versuri pentru tipograful mulțumit că și-a sfârșit munca, întocmai ca și călătorul care năzuiește să ajungă la vad.

Limba aleasă, bogată în imagini și idei, ne arată talent și cultură, unite prin frumoase virtuți în acest dascăl grec.

În anul 179, el găsește un nou prilej de a adresa „osanale" domnitorului țării, de astă dată Constantin Mavrocordat, în cea de a patra domnie a sa în Moldova. Acum el adresează cu un *„Epithalamion la prea luminata nuntă"* a domniței Zmaranda, fiica voievodului – *„care cu cucerire și cu genunchi plecate s-a închinat măriei Sale, de Duca Sotiriovici, tipograful de la Thasos"*, în anul 1749, la 20 august[5].

După câteva versuri în care-și arată mulțumirea că domnul l-a ales pe el să vestească poporului *„unire, pace și sănătate – ocârmuire lină și bunătate"*, Sotiriovici laudă strălucirea minții, la care ia parte însăși natura: *„râde câmpul și se minunează săcerătorul de roadele lui... se induplecă vița de greutatea strugurelui, stupii își varsă mierea cu îndestulare, pomii își oferă fructele lor bogate"* etc., apoi se adresează mirilor, cu cuvinte alese și cu urări obișnuite la astfel de ocazii.

Din această alcătuire, ca și din versurile la stema țării, din mai toate cărțile ce le-a tipărit, se constată și talentul poetic al lui Sotiriovici.

Dar cele mai autorizate aprecieri asupra destoiniciei lui Duca Sotiriovici, ni le dă actul din 1750 (7158), martie 30, care reproduce, în bună măsură, pe acel necunoscut încă de la Constantin Mavrocordat (1841-1743). Prin actul de la 1750, Mihail Cehan Racoviță ni-l arată pe Sotiriovici ca pe un „ales dintre obștie... împodobit cu învățătură elinească și latinească și de altele, știind bine și limba moldovenească, întru care poate să tălmăcească orice carte".[6]

Un alt contemporan, vel logofătul Iordache Cantacuzino – care l-a cununat și i-a dăruit mai mulți robi (țigani) – îi dă un nou certificat de capabilitate la 15 iunie 1755 (7263)[7], spunând că: „având trebuință de câteva istorii de învățătură și altele ce ne-au trebuit a le scoate de pe cărțile grecești, pe limba moldovenească, am poftit pe dumnealui Luca Sotiriovici tipograf de le-am scris și le-am tălmăcit. Și late scrisori ce ne-au trebuit grecește, tot dumnealui ne-au scris."

Ultima apreciere asupra pregătirii și destoiniciei lui Sotiriovici, pe care o redăm în acest studiu, aparține unui călugăr – popa Cozma de la Mitropolie, care a fost rânduit în anul 1754, de către mitropolitul Iacov Putneanul, să traducă din grecește, una din marile lucrări juridice ale timpului: VACTIRIA, sau CÂRJA ARHIEREASCĂ.[8]

Cheltuiala traducerii a suportat-o mitropolitul iar corectura a făcut-o „înțeleptul și învățatul, în aceste trei limbi: elinește, latinește și moldovenește", dascălul grec de la Thasos, Duca Sotiriovici.

Și zice mai departe preotul COZMA: „Cu carele dimpreună, de zi și de noapte ostenind, am procitit, luând seama lexurilor – din cuvânt în cuvânt, până la sfârșitul cărții. Și pre arare locuri, unde s-ar fi întâmplat a se nimeri câte un lex râmlesc sau

---

[4] să cerceteze, să îndrepteze.
[5] Catalogul manuscriselor românești (de la Acad. Rom.), vol.I, p..645-646.
[6] Constantin Turccu, *Cărți, tipografi și tipografii din Moldova, în sec.XVIII*, în revista M.M.S. nr.1-2 1960, p.26.
[7] Arhivele Statului Iași, Doc. P.360/5, f.112 (copie din 1816 în Condica Mitropoliei).
[8] Șt.Gr. Berechet, *Descoperirea a două manuscrise juridice românești* (Întregiri, buletinul Institutului de istorie a dreptului vechi românesc, Iași, 1938, p.18-39).

elinesc, pentru sunta limbă moldovenească, l-am împregiurat mai cu multe cuvinte... după cum şi dumisale cu dreptul i s-au socotit... şi din multe lexicoane dimpreună le-am îndreptat".

Este lesne de înţeles, din cele arătate anterior, munca uriaşă pe care a avut-o dascălul grec, la corectarea traducerii textului juridic, de pe cele 1215 pagini ale manuscrisului lui Cozma.

În sfârşit, din cele de mai sus, reiese în mod clar că Duca Sotiriovici era un specialist, folosit la treburile culturale ale ţării, ale boierimii, ale mitropoliei şi ale domnitorului, căci însuşi Constantin Mavrocordat, în prima sa domnie, l-a pus la încercare, „cu tâlcuirea Octoihonului celui mare şi cu altele şi s-au aflat vrednic".

Ca orice intelectual, cărturar al vremii, Sotiriovici a avut şi o bibliotecă proprie şi acest lucru este confirmat de prezenţa unui volum, rămas de la dânsul, cu menţiunea în greceşte „din cărţile lui Duca Sotiriovici, tipograful"[9]. Este vorba de volumul I din opera TITI LIVII PATAVIN - HISTOIRE ROMANE, tipărită la Veneţia în 1739. Această carte a fost procurată de Sotiriovici imediat după apariţia sa. Întâmplarea face să aflăm că tipăritura se găsea în 1863, în biblioteca „Şcoalei şi Institutului gimnaziului central din Iaşi"[10], iar în anul 1932, ea se găsea în biblioteca prof. Demostene Russo din Bucureşti, de unde prof.N. Georgescu-Tistu a fotografiat foaia de titlu cu inscripţia.[11]

Despre numărul cărţilor tipărite de acest dascăl grec la Iaşi şi unde vor fi ele astăzi – nu putem da un răspuns complet!

După cum s-a observat, acest iscusit tipograf-cărturar, cunoscător al limbilor clasice dar şi a celor moderne, era un adevărat privilegiat, cu bun renume şi cu o bună stare materială şi tipografie proprie. Pentru una din moşiile sale, „din cadrul domnesc al Iaşilor", se judeca la 1777, soţia sa - MAGDALENA (româncă), care este menţionată „femeia Ducăi tipograful", cu urmaşii lui Andrei pisenul.[12]

Această moşie fusese cumpărată de la urmaşii lui Andrei, pisarul unguresc al domnului M. Racoviţă,[13] cu numeroşi ţigani dăruiţi, cu stupi, oi şi altele şi cu însemnate scutiri fiscale.

Sotiriovici era „un ales al obştei" – cum arată documentul – care, deşi străin (putea fi din Macedonia, unde sunt numeroşi SOTIRI-SOTIRIOVICI, însemnând fiul lui Sotir) – se încadrau perfect în rândurile boierimii moldovene la jumătatea secolului al XVIII-lea, cu care prin căsătorie se şi înrudise.

Activitatea sa tipografică şi personalitatea acestui mare cărturar „de la Thasos", nu a preocupat decât incidental cercetătorii şi istoricii noştri.[14]

O încercare de a înmănunchia ştirile despre el a făcut-o C. TAGLIAVINI, într-o comunicare la Academia Română, în 1942, intitulată „O psaltire românescă necunoscută, din 1748"[15].

Inexplicabil însă, de ce profesorul italian, aducând o contribuţie atât de însemnată prin descoperirea unor vechi cărţi româneşti, necunoscută până atunci, nu a dat lista întreagă a tipăriturilor lui Sotiriovici, descrise în „Bibliografia Românească Veche", deşi putea să o facă! Când Constantin Mavrocordat l-a adus

---

[9] **N. Georgescu-Tistu**, ***Bibliografie literară română***, Bucureşti, 1932, planşa VIII.
[10] **V. A. Ureche**, Anuarul general al Instrucţiei publice pe 1862-1864, pentru IV, p.66.
[11] **N. Georgescu-Tistu**, op.cit., planşa VIII.
[12] Uricariul, XX, p.282.
[13] Arh.St. Iaşi, Doc. P.360/1, f.105-106 şi nr.3/f.108.
[14] **N. Iorga**, ***Istoria literaturii româneşti***, vol.II, (1688-1750), Ed.II., Bucureşti, 1928, p.498, 592, 593.
[15] Analele Academiei Române, Mem. secţia lit., seria III, tomul XI, mem.8.

pe tipograful grec în Moldova (1741-1743), tiparniţa Mitropoliei nu mai funcţiona (din 1732) şi aducerea tipografiei sale particulare, a fost un câştig nu numai pentru ţară, ci şi pentru biserică.

De la început domnitorul a hotărât, ca tipografia lui Sotiriovici să se bucure de anumite privilegii *„ca să poată lucra necontenit... şi să îndestuleze ţara de cărţi, lipsită fiind."*[16]

Privilegiul acesta prevede ca Duca Sotiriovici *„să fie scutit, cu toată casa lui şi să ia câte 20 de lei leafă pe lună, de la Camara Gospod. La Paşi şi la Crăciun câte un postav şi un atlaz. Aşijderea să scutească 110 stupi de desentină şi 250 de goştină – nici un ban pe aceste bucate să nu se dea. Şi opt oameni scutiţi de tot birul ce ar fi dat pe alţii, ca să-i fie numai pentru lucrul tipografiei.*

Aşijdere şi pentru cât plumb, spigls şi hârtie va aduce, pentru treaba tipografiei, nici un ban vamă să nu se dea. Şi, de s-ar întâmpla să tipărească domnia voastră vre-o carte, după tocmeala ce va avea să i se plătească de la Camara noastră."

Cum vedem, Domnia şi-a deschis larg uşa Vistieriei Sale – acordând salar şi scutiri fiscale însemnate – tipografiei şi proprietarului ei.

Explicaţia este uşor de găsit: necesitatea unei tipografii, în locul celei de la Mitropolie, care-şi încetase activitatea de mult.

Domnia şi-a dat seama că forţa tiparului nu putea fi subestimată, de aceea susţine tipografia lui Sotiriovici, pentru a o avea „obligată".

Marea majoritate a apariţiilor tipografice, în această perioadă, a fost în interesul bisericii, de aceea în inventarul acestei epoci se găsesc atât de multe cărţi teologice şi atât de puţine cărţi laice (literatură, filosofie, drept, ştiinţe...).

Sotiriovici era unul din favoriţii domnitorului (ca atâţia alţi boieri moldoveni) – pentru a îndestula ţara Moldovei cu cărţi, pentru a lumina norodul.

Tipăriturile sale au fost comandate atât de administraţia ţării, cât şi de Mitropolia Moldovei, dar lista lor completă nu se cunoaşte. Din cele câte ştim, am putea enumera cronologic următoarele titluri:

1. PSALTIREA, 1743 [17]
2. LITURGHIE, 1747
3. TRIOD, 1747 [18]
4. PSALTIRE, 1748
5. Rânduiala sfeştaniei mici, 1749
6. MOLITVELNIC, 1749
7. OCTOIH, 1749
8. CANONUL SF. SPIRIDON, 1750 [19]
9. CEASLOV, 1750
10. ADUNARE DE RUGĂCIUNI, 1751
11. ADUNAREA CELOR 7 TAINE, 1751
12. SLUJBA SF. TIMOTEI, 1752 [20]

[16] Cf. actului din 30 martie 1750, citat mai sus.
[17] Din prefaţa acestei cărţi am citat câteva pasaje.
[18] Această carte a fost tipărită cu cheltuiala lui. În prefaţă, Sotiriovici îşi exprimă teama că nu va putea fi „la înălţimea obrazului domnesc".
[19] Un exemplar din această carte: „Canonul Sf. Spiridon" se află în colecţia personală de carte veche bisericească, a semnatarului acestor rânduri, la biserica din Moldoveni, jud. Neamţ.
[20] În greceşte, fiind alcătuită de dascălul Şcoalei domneşti din Iaşi, Niculai Hiliodromen şi tipărită cu cheltuiala prea învăţatului boier grămătic Iliaşcu, de Duca Sotiriovici, care face şi o epigramă în versuri către domn.

13. TÂRNOSANIE, 1752 [21]
14. Învăţătura arhierească, 1771

Această ultimă tipăritură se află într-o copie manuscris,[22] după tipăritura lui Sotiriovici din 1771 (7279)!

Data aceasta poate stârni obiecţii serioase, întrucât tipograful grec nu a mai apărut în munca grafică din anul 1752. Din inventarul bibliografic observăm însă că încep să apară cărţi la Iaşi, din 1741, data începerii domniei a doua a lui C. Mavrocordat (perioadă în care şi tipograful soseşte cu tipografia în Moldova).

Din această perioadă mai avem următoarele titluri, fără menţionarea Tipografiei:

1. Evanghelie, 1741
2. Evanghelion, 1741
3. Hrisovul lui V. Mavrocordat pentru locuitorii de la moşiile mănăstireşti, din 1742, care face parte din seria cunoscutelor sale legiuiri social-fiscale (foaie volantă)
4. Paraclitichi, 1742
5. Evhologhion, 1744
6. Molitvelnic, 1745
7. Învăţături preoţeşti despre 7 Taine, 1745
8. Sinopsis, 1747
9. Pastorala mitropolitului Iacov, 1752 (foaie volantă)
10. Psaltire, 1752
11. Adunare de învăţături, 1753.

Dat fiind că altă tipografie nu mai era în Iaşi în această perioadă, bănuim că şi aceste cărţi şi foi volante, vor fi fost tipărite tot de către Duca Sotiriovici.[23]

Socotim însă lista aceasta a tipăriturilor sale provizorie. Viitorul va putea scoate la iveală noi mărturii, cărţi şi foi volante, tipărite de autoritatea bisericească şi cea laică, în tipografia lui Sotiriovici.

Aşa cum a fost descoperită acea Psaltire din 1748 în colecţia fostei biblioteci papale din BOLOGNA, de către prof.C. TAGLIAVINI, s-ar putea să mai apară noi titluri ale dascălului grec în vreuna din bibliotecile noastre.

Însă chiar dacă această listă ar rămâne închisă, ea este totuşi în măsură să ne dea o idee destul de temeinică despre pregătirea şi activitatea tipografică, editorială, la IAŞI, la jumătatea sec. al XVIII-lea, a acestui ilustru străin, localizat aici, mândru de meşteşugul său, care iscălea pe ultima pagină a cărţilor sale. DUCA SOTIRIOVICI; tipograful de la Thasos.

[21] La Academia Română, mss.498 - este o copie de mână după această carte.
[22] Cf. Bibliografia Românească veche, IV, p.254-256.
[23] V. Pop, *Disertaţie despre tipografiile româneşti*, 1838, p.76.

MAREŞALUL ION ANTONESCU ŞI TRANSILVANIA

Col. r. Ion FETCU

Multă vreme, masa largă a românilor a avut convingerea că denumirea Ardeal era de origine maghiară şi evita să o folosească, recurgând la cea de Transilvania (Trans Silva - adică dincolo de pădure, cum se priveşte dinspre Câmpia Panonică spre Dacia), care-i de origine latină. Specialiştii în materie demonstrează că Ardeal este un toponim tot atât de vechi ca şi locuitorii care l-au folosit în epoca formării neamurilor indoeuropene, maghiarii (veniţi în anul 896, din Asia) fiind aceia care au împrumutat cuvântul Erdely (cuvânt străin limbii maghiare) din românescul Ardeal şi nu invers. După părerea noastră, atât un termen cât şi celălalt desemnează aceeaşi realitate. Noi vom folosi şi unul şi altul.

Ion Antonescu, militar de o reputaţie recunoscută în istoria naţională şi a armatei române, a dovedit, prin fapte convingătoare, profundul său devotament faţă de poporul român, pe care l-a slujit cu abnegaţie şi dăruire totală, mai ales în timpul operaţiunilor noastre din anii 1916-1919, în conceperea şi desfăşurarea marilor bătălii din aceşti ani împotriva cotropitorilor, în izgonirea duşmanului până la Budapesta, pe de pământul românesc străbun. De asemenea, cât a fost la cârma destinelor României în anii 1940-1944.

În anul 1940 – anul marilor rapturi din trupul ţării, Ion Antonescu s-a ridicat cu fermitate împotriva nedreptăţilor ce i s-au făcut poporului român, acţionând pentru recăpătarea a ceea ce era pierdut: Basarabia, partea de nord a Bucovinei, Ţinutul Herţei şi partea de nord-est a Transilvaniei. Ţelul său – refacerea hotarelor României aşa cum au fost ele realizate prin Marea Unire din anul 1918. Puţini cunosc faptul că Dictatul de la Viena din 30 august 1940 a fost socotit nul de către Coroană. Pentru a fi valabil, el trebuia să poarte şi semnătura celui de-al doilea împuternicit din partea guvernului român. Or, Dictatul a fost semnat numai de ministrul de externe – Manoilescu, dar n-a fost ratificat nici de regele Carol al II-lea şi nici de generalul Ion Antonescu. El nu a fost publicat în „Monitorul Oficial", fapt pentru care s-a creat o stare de fapt ce nu s-a „transformat într-o stare de drept".

Aproape cu regularitate, Ion Antonescu, la întâlnirile avute cu Cancelarul Germaniei (12 la număr, în timp ce Horthy a avut 18), a ridicat şi susţinut problema Transilvaniei, aducând în sprijin fapte, date şi argumente ştiinţifice incontestabile: Transilvania este pământ românesc, constituie leagănul formării poporului român şi al limbii române. Cu forţa de convingere a istoriei adevărate, a dovedit că Transilvania a fost o provincie românească autonomă, că românii au avut multe de suferit din cauza nedreptăţilor ce li s-au făcut de-a lungul timpului, că, în realitate, Transilvania n-a fost parte integrantă a Ungariei timp de circa o mie de ani, aşa cum susţine şi astăzi, fără jenă, propaganda maghiară, ci numai aproximativ 51 de ani, din 1867 până în 1918, adică pe timpul existenţei Imperiului Austro-Ungar, când

Transilvania şi-a pierdut autonomia şi a devenit provincie ungurească, parte integrantă a Ungariei.

O dată cu cotropirea părţii de nord a Transilvaniei, după Dictatul de la Viena, autorităţile horthyste au încălcat toate angajamentele ce şi le-au luat prin acel document, şi au declanşat un regim de cruntă teroare în teritoriul ocupat. Menţionăm doar unele monstruoase crime inimaginabile: Ip. Trîsnea, Moisei - femei, copii, bătrâni care au fost măcelăriţi în chip bestial pentru vina de a fi români, forţaţi să părăsească locurile lor de baştină mulţi preoţi, învăţători şi alţii pentru a slăbi rezistenţa românilor şi, în cele din urmă, a o anihila; episcopul de Oradea, Nicolae Popovici, a fost îmbarcat într-un vagon de vite şi trimis în România. Zeci de mii de oameni au fost ucişi cu bestialitate, sute de mii obligaţi la exod. Protopopul de Huedin a fost ucis prin înfigerea unui par în gură, al cărui vârf a ieşit în ceafă, numeroase femei românce însărcinate cu fost spintecate cu baioneta pentru a nu se mai naşte nici un pui de român. Mulţi români au fost puşi să-şi sape groapa după ce a început schingiuirea lor timp de o noapte cu tăierea membrelor inferioare, superioare, a limbii, scoaterea ochilor şi plasarea de şobolani în orbite. La acestea pot fi adăugate multe alte crime săvârşite de cei care şi astăzi vor să demonstreze „superioritatea" lor, să ne înveţe ce înseamnă civilizaţie.

Scopul urmărit de unguri era acela de a-i sili pe români să-şi părăsească vatra sau să se maghiarizeze (şi în zilele noastre sunt români pe Valea Nirajului care nu ştiu o boabă româneşte, deci exact în inima României). Nu răscolim monstruozităţile trecutului pentru a învenina atmosfera şi mai mult, a aduce ştirbire relaţiilor româno-maghiare, ci o facem pentru a dovedi că n-am uitat ce am pătimit. Aşa ceva nici nu se poate şterge cu buretele. Iertăm, dar nu uităm!

Încă la timpul potrivit, Iuliu Maniu, liderul P.N.Ţ, a trimis un memoriu lui Hitler referitor la suferinţele inimaginabile, feroce ale românilor ardeleni aflaţi sub ocupaţia maghiară, solicitând intervenţia Cancelarului german pentru a se pune capăt crimelor şi persecuţiilor de tot felul, la care erau supuşi românii. La rândul său, conducătorul statului român, generalul Ion Antonescu (din 1941, mareşal) a cerut, încă din primele zile ale ocupaţiei maghiare, intervenţia Cancelarului german pentru oprirea fărădelegilor maghiare în Ardealul ocupat, solicitând, în acelaşi timp, constituirea unei comisii germano-italiene de control pentru a constata crimele comise. Guvernul maghiar a fost avertizat de către Ion Antonescu că dacă nu se opresc abuzurile, românii vor proceda la fel cu ungurii rămaşi pe teritoriul României. În urma insistenţelor părţii române şi a avertismentelor, comisia la care m-am referit, s-a deplasat în teritoriul ocupat şi i-a determinat, temporar, pe horthyşti să pună frâu exceselor abuzive şi teroriste.

La întâlnirea Antonescu – Mussolini, din 14-16 noiembrie 1940, în ciuda unor impedimente, a fost discutată şi problema Transilvaniei, conducătorul statului român afirmând că litigiul ungaro-român nu se încheiase. Acelaşi lucru l-a făcut, numai cu câteva zile mai târziu, atunci când s-a întâlnit cu Hitler, la Berlin, unde a cerut ca Germania să intervină pentru a apăra drepturile românilor şi a li se îngădui celor alungaţi să se întoarcă la casele lor. Hitler, iritat la început, l-a ascultat pe general şi a încheiat cu afirmaţia că „istoria pentru România nu s-a sfârşit", lăsând să se înţeleagă faptul că reparaţii teritoriale aveau să fie făcute în răsărit...

Receptivitatea reţinută a lui Ion Antonescu faţă de cererile de sprijin militar din partea României, în războiul contra sovieticilor, s-a făcut în ideea că Führerul va fi de acord, în cele din urmă, cu anularea efectelor Dictatului de la Viena, privind

Transilvania. De altfel, Ion Antonescu a şi obținut unele promisiuni din partea dictatorului german. Astfel, la întâlnirea sa cu mareşalul Ion Antonescu din 23-24 martie 1944, Hitler declara că Dictatul de la Viena, din 30 august 1940, nu mai avea nici o valoare. Dar totul era prea târziu. Totuşi, şi aceste exemple semnificative, din perioada dată, subliniază importanța pe care a avut-o existența statului român, acest instrument de care ne-am folosit în apărarea, cât se putea şi cum se putea atunci, a intereselor noastre naționale.

Nici o clipă conducerea statului nostru nu a părăsit ideea necesității eliberării teritoriului aflat sub stăpânirea horthystă; în plină desfăşurare a războiului antisovietic, M.St.M., cu ştirea conducerii superioare a țării, a menținut importante forțe militare la dispoziție, a elaborat planuri realiste de acțiune cu scopul de a apăra țara şi a întreprinde măsuri hotărâte menite să elibereze partea de nord a Transilvaniei de sub ocupația străină.

Chiar în timpul detenției sale din acea casă conspirativă a P.C.R., din cartierul Vatra Luminoasă (Bucureşti), Mareşalul, prin mijloacele avute la îndemână, s-a interesat de mersul operațiunilor armatei române pe frontul din Transilvania şi a adresat îndemnul său patriotic ca ostaşii să lupte cu aceeaşi dârzenie şi acelaşi eroism, aşa cum au făcut-o şi pe frontul de est, pentru eliberarea, la timpul potrivit, a Basarabiei, părții de nord a Bucovinei şi Ținutului Herța.

Cauza pentru care românii s-au ridicat la luptă, sub comanda mareşalului Ion Antonescu, începând cu anul 1941, nu a fost împlinită decât parțial. Ca o recunoaştere a drepturilor României asupra pământului său strămoşesc – Transilvania – pentru eliberarea căreia 50000 de ostaşi români au dat jertfa de sânge în 1944, ca şi a contribuției sale la înfrângerea Germaniei naziste şi a Ungariei horthyste, la obținerea Victoriei şi la terminarea războiului în Europa, Conferința de Pace de la Paris a trebuit să ne dea dreptate în problema Transilvaniei. La 7 mai 1946, Consiliul Miniştrilor de Externe ai Marii Britanii, Franței, S.U.A. şi U.R.S.S. a considerat hotărârile Dictatului de la Viena, din 1940, drept nule şi neavenite şi a stabilit ca frontiera dintre România şi Ungaria să fie cea existentă la 1 ianuarie 1938. Decizia respectivă a fost însuşită de către Conferința pentru Pace, fără nici un vot contra, şi a constituit principalul succes politic şi teritorial dobândit de țara noastră, aceasta în ciuda eforturilor depuse de delegația maghiară de a bloca asemenea prevedere sau de a obține, în subsidiar, cel puțin păstrarea a 22000 kmp din partea de vest a Transilvaniei.

Desigur, poftele duşmanilor României şi ale uneltelor lor din țară nu au fost stârpite, ele reînvie, sub diferite forme, unele mai voalate (rafinate, diplomatice), altele foarte brutal prezentate în diferite foruri internaționale oficiale sau nu, dar toate având acelaşi scop – dezagregarea, federalizarea României, în ultimă instanță, lichidarea statului național român unitar, a națiunii române, folosind ca pretext „europenizarea", „mondializarea". Cauza națiunii noastre, pentru care a plătit cu viața mareşalul Ion Antonescu, lupta de veacuri a românilor pentru unitatea lor statală este lucrul cel mai sfânt al urmaşilor lui Decebbal şi Traian, este dreaptă şi ea va înfrânge toate obstacolele ce i se vor mai ivi în cale. Totul e să ştim ce urâm şi să nu fim slabi în fața duşmanului.

III. CIVILIZAȚIE - CULTURĂ

Interferențe oriental-occidentale în arta epocii lui Vasile Lupu

Prof.univ.dr. Gh. MACARIE

O cercetare a influenței orientale a întregului ansamblu al artei epocii lui Vasile Lupu impune firesc o incursiune fie şi sumară asupra caracterelor specifice ale culturii şi civilizației româneşti şi în cadrul acesteia a dimensiunii ei orientale; este o trăsătură specifică şi definitorie explicabilă nu numai prin apartenența poporului la întinsa *Romania orientalia* de altădată ci şi prin prezența constantei orientale de-a lungul întregii sale istorii şi spiritualități, într-un proces continuu ce coboară nu numai spre originile lui ci şi înainte de acestea; s-ar ajunge la o perioadă de timp în care triburile trace anterioare impactului romanizării dominau spațiul balcanic, depăşind frontierele Asiei Mici.

Nefăcând obiectul cercetării noastre ținem să rememorăm acest aspect cu o profundă imersiune în istorie şi preistorie cu atât mai mult cu cât prea adesea se limitează influența orientală la suprastructura spirituală fanariotă a țărilor române din secolul XVIII cu care în mod nejustificat uneori acesta se confundă. În realitate ne aflăm în fața unei trăsături specifice şi definitorii, dimensiune în mare măsură constantă a spiritualității româneşti.

Influența orientală în epoca lui Vasile Lupu se realizează, în realitate, relativ târziu pe un substrat permeabil la influențele orientale de secole – interval în care spiritualitatea bizantină era ea însăşi prin configurația ei un vehicul al valorilor orientale. Nu numai consecința aservirii țărilor române imperiului otoman – culoar şi vehicul al influențelor orientale cu origini de o mare diversitate etnică – cât chemarea din adâncime a unui substrat pătruns de valorile Orientului va fi facilitat în mare măsură permeabilitatea artei româneşti la ambianța artistică orientală şi mai ales ar fi explicat caracterul particular al receptării acestei influențe.

Aderența la orientalism a artei popoarelor din spațiul sud-estic european s-a realizat gradat şi de fiecare dată altfel, în funcție nu numai de cronologia momentului ci şi de caracterul particular, de la popor la popor, al receptării. Într-un fel s-au penetrat aceste influențe în spațiul artei bulgare şi sârbe medievale, altfel la români şi în mod sensibil diferit au afectat arta poloneză a secolului XVII...

Secolul XV, secol în care moştenirea bizantină fusionează temeinic în cadrul primelor sinteze româneşti de artă este, spre sfârşitul său şi secolul de debut al unei noi perioade ale influențelor orientale în arta românească. Segmentul de cerc, tipic arab, boltit deasupra intrărilor moscheilor, dar identificabil pe la 1500-1517 şi la uşa de intrare a bisericilor mănăstirilor *Dealu* sau cea a *Curții de Argeş*, realitate căreia în Moldova sec.XV îi corespunde ogiva gotică din portalul bisericilor lui Ştefan cel Mare, perfect asimilată şi ea sintezei primului stil național, marchează şi delimitează două mentalități distincte în sec.XV-XVI, diferențiind stilistic arhitectura celor două

ţări române. Influenţa orientală asupra artei Ţării Româneşti va fi mai profundă în evul mediu decât în Moldova unde va apare dealtfel un secol mai târziu.

Cele două panouri din dreapta şi din stânga uşii de intrare din biserica mănăstirii *Dealu*, realizate fastuos în spiritul geometrizant al decorativului oriental, transpun nu influenţe periferice în raport cu elementele dominante ale ornamentaţiei ci valori caracteristice şi definitorii pentru plastica faţadelor întregului edificiu.[1]

Rozetele circulare traforate sau delicat sculptate, de la biserica mănăstirii *Cozia*, specifice bisericilor din Caucazul sec.XI-XII, panourile decorative de la mănăstirea Dealu cu amintiri ale fastului oriental din seraiurile Istanbulului, se asociază torsadei, împărţind suprafeţele exterioare în două registre. Cu obârşii în bisericile armene din sec.IX-X de la lacul Van aceasta apare aici la Dealu pentru prima oară în ţările române, făcând ulterior o lungă carieră mai întâi în Muntenia, apoi în Moldova, primind pe parcurs şi alte conotaţii religioase. Distincte, influenţele orientale se revendică de la două spaţii spirituale – unul creştin şi celălalt musulman – ambele evocând în perimetrul vast, fără hotare, dintre Asia şi Europa al Imperiului otoman.

Enunţate cu sobră eleganţă la biserica mănăstirii Dealu, influenţele orientale ale decorului se diversifică intens câştigând nu numai în amploarea decorativă ci şi în fuziunea organică cu arhitectura edificiului. Acestor influenţe istoricul de artă G. Balş le va afecta dacă nu o lucrare amplă, cel puţin o substanţială comunicare în 1930 la cel de al III-lea *Congres de studii bizantine* de la Atena.[2] Profilele de soclu şi cornişa bisericilor mănăstirilor *Dealu* sau cea de la *Curtea de Argeş* transpun pe sol românesc aceeaşi realitate a moscheilor *Bayazidieh* (Constantinopol) şi *Ulu-djami* (Adana). De o eleganţă fantezistă, asimilabil unei ambianţe din O *mie şi una de nopţi*, aghiazmatarul din faţa bisericii rememorează arhitectura *kiosk*-urilor din ansamblul arhitecturii orientale (cf.*Icinli kiosk* - 1466, kiosk-ul de la moscheia lui Ahmed - între 1463-1471 etc.). Tot din aceeaşi ambianţă, a moscheilor din Adrianopole sau Istanbul se revendică ferestrele oblic răsucite ale celor două turnuri – mai mici – de deasupra pronaosului.[3]

A vorbi despre influenţa oriental-otomană în artă înseamnă a te raporta la imensul creuzet în care se contopeau valorile artistice străvechi sau medievale ale tuturor popoarelor musulmane sau creştine ale căror destine au fost integrate sau pecetluite prin extinderea imperiului otoman în componenţa acestuia. Istanbulul devenise un porto-franco nu numai al negustorilor de pretutindeni ci şi al artiştilor din întregul imperiu otoman propriu-zis, din raiale dar şi din principalele ţări care îşi păstraseră în cadrul imperiului o relativă autonomie. Artiştii şi artizanii din toate ţările şi provinciile de altădată ale imperiului bizantin, acum sub sceptrul sultanului din Istanbul îşi dau întâlnire pe malurile Bosforului. Sculptorii în piatră şi lemn din Armenia şi Georgia, ţesătorii de covoare şi stofe din Brusa, Şiraz şi Ispahan, bijutierii din Izmir şi Istanbul, zugravii de la Athos etc. aduc cu ei zestrea milenară a artei provinciilor de obârşie. Se comandă şi execută comenzi, se colportează modele. Minunata cornişă a bisericii mănăstirii Curtea de Argeş realizată în jocul alternanţei dinte stalactite şi alveole rememorează aici, la limita de nord a imperiului otoman, decoraţia specifică a mihrabului moscheilor. Segmentul de arc boltit al uşii de intrare, la lăcaşul lui Neagoe Basarab realizat prin bolţari cu marginile ondulate

[1] Gr. Ionescu, ***Istoria arhitecturii în România***, Ed. Academiei, Bucureşti, 1963, vol.I, p.281.
[2] B. Balş. ***Influences arméniéniennes et géorgiennes sur l'architecture roumaine,*** Vălenii de Munte, 1931.
[3] Gr. Ionescu, op.cit., vol.I, p.295.

rememorează o realitate frecvent văzută la edificiile laice şi religioase ale Istanbulului, de către ctitorul – fost în tinereţe ostatic acolo. Stilizările florilor de crin se transferă de la moscheia *Sultan Hassan* sau mausoleul *Kayt-Bey*. Acelaşi transfer, de astădată de la edificiile creştine ale Armeniei şi Georgiei din sec.XI-XIII, este vizibil în discurile traforate sau sculptate ale *Coziei* sau cele ale bisericii mănăstirii de la *Curtea de Argeş*.

Odată realizată prima sinteză a acestor influenţe în arta românească medievală va fi urmată de aceea din epoca lui Vasile Lupu (1634-1653) sau peste trei decenii – în cea a stilului brâncovenesc (1678-1750).

Epoca lui Vasile Lupu va marca un apogeu al influenţelor orientale. De astă dată spaţiul care va genera sursele acestor influenţe va fi unul mai vast, cuprins între localităţile de la poalele Caucazului şi ţărmurile oceanului Atlantic. Impresionează nu atât vastitatea spaţiului care îşi revendică paternitatea acestor motive ornamentale şi nici numărul lor mare (85% din numărul motivelor decorative de pe pereţii exteriori ai *Trei Ierarhilor* aparţin Orientului) ci mesajul lor (nu numai cel estetic) din perspectivă istorică. Cele 26 de bandouri ce înconjoară de jur împrejur biserica *Trei Ierarhilor* cumulând o gamă atât de diversificată de motive decorative revendicate de un spaţiu geografico-artistic imens, impresionante prin proteismul semnelor ornamentale, ating apogeul artei decorative din evul mediu românesc. Este un apogeu al artei implicit unul al relevării valorilor mitic-ideative – mărturii-mesaje peste veacuri ale unei străvechi civilizaţii. Evident nu e o întâmplare că majoritatea lor îşi trădează ca spaţiu originar – Orientul. Analizând obârşia, semantica şi valoarea estetică a acestor motive, precum şi traiectoria peregrinărilor acestora – intrăm în însăşi enciclopedia spiritualităţii omenirii. Influenţele orientale exercitate asupra artei româneşti a sec. XVII se realizează într-un perimetru artistic fertil, predispus la asimilare şi fusiune. Prin brâul torsadei de la bisericile *Galata* (1585) şi *Aroneanu* (1594), prin plastica faţadelor bisericilor lui Barnovschi Vodă dar mai ales prin broderia în piatră a exteriorului turlei Dragomirna – drumul spre o amplă infuzie a ornamenticii orientale era deschis. Promotorul generos al acestei orientări va fi domnitorul Vasile Lupu – temeinic legat de spaţiul sud-est european. Acesta a fost în mare măsură un *om al Orientului* prin origine, prin formaţia sa intelectuală, prin concepţiile sale ca şi prin modul său de viaţă.

Sec.XVII în arta Moldovei este un secol al influenţei Orientului – indiferent dacă acestea vin direct din Istanbul – mare furnizor de lucrări decorative finite dar şi de artizani sau indirect prin vecinătatea Munteniei, dar mai ales prin infiltraţia greacă în Iaşi din ce în ce mai numeroasă şi mai persistentă. Reprezentanţii acesteia veneau din Fanarul Istanbulului.

Secol al influenţei orientale prin artă dar şi secol al eforturilor spre o sinteză autohtonă în acest domeniu – sec.XVII în Moldova rivalizează în această privinţă cu secolul următor, XVIII – nu atât prin amploarea influenţelor orientale, maxime în epoca fanariotă – cât prin profunzime şi prin remarcabila sa fuziune cu elementele autohtone şi cele occidentale. În această privinţă orientul artistic al epocii lui Vasile Lupu a avut în posteritate şansa supravieţuirii, în timp ce *turcismele* sec. XVIII deveniseră total desuete încă din primele două-trei decenii ale sec.XIX, pentru a fi după 1821 total abandonate.

O analiză a ambianţei social-economice şi spirituale relevă în Moldova sec.XVII un areal adecvat acestei influenţe. Comerţul cu Orientul, stimulat şi protejat de legile imperiului otoman – cu pretenţii de exclusivitate şi monopol – era

predominant. Documentele de epocă dar şi cele rezultate din săpăturile arheologice au scos în evidență în sec. XVII un aflux de mărfuri orientale de o mare diversitate spre țările române; între acestea textilele aveau prioritate. Frecvente erau țesăturile turceşti, cele persane sau din Siria. Se comandau mătăsuri broşate cu fir de aur ca *serasyrul, kamhaua adamasca, zerbaful* sau atlasul *ridiba*; ceramica şi mai ales faianța otomană[4] era folosită din belşug la curtea domnească dar şi în casele celorlalți privilegiați ai elitei sociale din capitala Moldovei. Covoarele – privilegiul aceleiaşi elite – erau şi ele frecvente. Dacă erau menționate în inventarul unui mediu auster ca acela al mănăstirii *Galata* cu atât mai mult inundau curtea domnească împodobindu-i pereții, divanurile sau mesele. Prin exotismul şi vioiciunea coloritului atrăgeau nu odată atenția călătorilor străini. Cumpărate în urma deplasărilor, nu rare ale domnilor şi boierilor la Istanbul sau de la comercianții armeni şi turci stabiliți temporar sau în trecere prin Iaşi, ele deveneau principalul izvor al ornamenticii epocii. Ornamentele parietale de o parte şi de alta a intrării în pronaosul *Goliei* reproduc întocmai una din țesăturile orientale decorative din epocă. Aveau căutare covoarele de Brussa, Konya, Kesareia, Izmir, Istanbul dar şi cele persane de Tabriz, Ispahan, Şiraz...

În domeniul artelor vizuale influența orientală s-a exercitat în primul rând în sculptura decorativă în piatră şi lemn – laică sau cu funcționalitate religioasă dar şi în cea a textilelor – a broderiei religioase îndeosebi. Reliefurile decorative în piatră din bandourile *Trei Ierarhilor,* prin semnificațiile lor mitice şi prin valoarea lor artistică, ca şi ornamentația unor piese de argintările aparținând până în 1917 acestui aşezământ reprezintă în sec. XVII prin rafinamentul execuției şi nivelul lor estetic – apogeul influenței orientale în arta românească în acest interval de timp. Departe de a fi apanajul exclusiv al uneia din artele vizuale, repertoriul ornamental din textilele orientale cunoaşte, e adevărat în grade diferite, o influență oarecum generalizată. În diferite grade de stilizare frunzele, florile, vrejurile vegetale de pe strofe, covoare etc. intră în broderia de piatră a *Trei ierarhilor*, a pietrelor de mormânt, în sculptura decorativă în lemn, pe argintăria laică sau cea de cult, în reliefurile de lemn stucat, aurit şi policromat ale catapetesmelor sau în broderiile religioase. Înrudirile sunt vizibile.[5]

Dacă depistarea configurației orientale a ornamenticii şi delimitarea ei de celelalte elemente cu care ea coexistă (autohtone sau occidentale) nu comportă dificultăți insurmontabile în schimb clasificarea originilor lor este mai mult decât anevoioasă. Vasele *persane* din friza bandoului XXV pot fi denumite şi *armene* având în vedere frecvența lor în manuscrisele sec.XII-XIV de la Ecimiazin. Unele elemente decorative vin din Țara Românească după ce îşi fac „stagiul" în Serbia, sau în alte zone ale perimetrului balcanic, altele direct din Istanbul la date greu de precizat. Etichetate *otomane* în mod impropriu, ele dezvăluie origini care trimit la culturile străvechi ale popoarelor care populau în epoca lui de glorie imperiul bizantin aproape integral înghițit de către succesorul său – imperiul otoman. Dată fiind situația lui politică, acesta realizează un adevărat *koiné* al vastului repertoriu de motive ale limbajului ornamental.

[4] Cf. Al. Andronic, Eugenia Neamțu, M. Dinu: *La résidence princiere de Iassy* în „Dacia", XIV (1970), p.335-388; Al. Andronic: *Ceramica otomană descoperită la Iaşi* în „Studii şi cercetări de istorie veche", I (1968), nr.1, p.159-168; Ana Dobjanschi, Victor Simion: *Arta în epoca lui Vasile Lupu*, Ed. Meridiane, Bucureşti, 1979, p.106.
[5] Ana Dobjanschi, Victor Simion, op.cit., p.44.

Odată depistată originea, problema cronologizării motivului rămâne de obicei în suspensie. Un ornament al Persiei ahemenide (559-331 îen) poate fi repertoriat în epoca sasanidă (226-641) sau în diferite epoci bizantine având în vedere circulaţia neîntreruptă în timp a motivului. Etichetările *bizantin* sau *otoman* aplicate ornamentelor devin frecvent ambigui şi nu o dată se confundă. Sever Mureşanu, profesor de estetică şi istoria artelor la *Şcoala de belle arte* din Iaşi încercase acum un secol, pe baza unei minuţioase documentări, din păcate exclusiv de bibliotecă, să pună ordine cel puţin în domeniul stabilirii originii împărţindu-le, după presupusa lor origine în *arabe* (care se asimilau termenului otomane – folosit de alţii) din bandourile I-VIII – preponderent geometrizate – şi *bizantine* (bandourile IX-XVII).[6] Studiul comparativ al motivelor ornamentale din cele 26 de bandouri ce înconjoară de jur împrejur edificiul i-au procurat însă numeroase surprize care i-au răstălmăcit intenţiile iniţiale şi evident etichetările. Astfel un ornament de pe o cupă de bronz din Spania maură este regăsit în plastica decorativă a moscheii *D'Olgay el Joucoufy* din Cairo dar şi în partea superioară a unui vas grec. Ornamente similare sunt depistate de profesorul ieşean, concomitent pe filele unui vechi coran sau pe cele ale unor manuscrise greceşti ilustrate din sec.XII. Mai aproape de adevăr şi în acelaşi timp mai sceptic, profesorul G. Balş conchidea în intervenţia sa la cel de al *III-lea Congres de studii bizantine* din 1930: *„En realité c'est un étonnant melange de motifs arméniens, caucasiens, persans, arabes et ottomans; qu'on retrouve des les debut de l'ere chrétienne et qu'on peut qualifier d'une façon plus générale de byzantins dans le sens le plus large du mot."*[7]. Evident îndărătul tuturor speculaţiilor întrevedem acea zestre comună, magistrală prin vastitatea şi conotaţiile ei succesive, a ornamenticii orientale cu rădăcini coborând spre zorii civilizaţiei umane.

Dacă problema originii motivelor determină mai degrabă ambiguităţi, în schimb studiul evoluţiei în timp şi spaţiu al acestor motive decorative deschide perspectiva unei imagini a mentalităţilor şi circulaţiilor bunurilor culturale, implicit a „coridoarelor"[8] acestora, dovedindu-se deosebit de util într-o istorie a mutaţiilor gustului estetic şi – de ce nu – a istoriei civilizaţiei umane. La prima vedere identificarea motivelor este deosebit de dificilă având în vedere alterarea configuraţiei concrete, fizice a motivului de-a lungul întinsei sale traiectorii şi pierderii rosturilor lor iniţiale mitic-religioase. Străvechi rune de civilizaţie aceste motive sunt astăzi percepute, ca şi în epoca lui Vasile Lupu, doar ca valori estetice. Unele apar şi astăzi cu deosebită claritate (*motivul soarelui, pomul vieţii, crucea vegetalizată*, serialul *rombului*, motivul *tanga, vasul cu flori, entrelacurile*), altele mult schimbate în configuraţia lor iniţială nu se mai recunosc, devenind elemente de detaliu sau copulative în ansamblul decorativ al bandoului.

Motivul *pomului vieţii* este ilustrat într-o serie respectivă pe primul badou (de jos) al splendidei podoabe parietale a *Trei Ierarhilor*. Judecând după conformaţia motivului i s-ar putea stabili două origini: una preluată de meşterul-sculptor din arta populară transilvană (cf. imaginea *pomului vieţii* pe pieptarele din Mărginimea Sibiului[9] şi alta iraniană. Identitatea acestor motive a fost explicată prin penetraţia şi

6 **Sever Mureşanu**: ***Biserica Trei Ierarhi*** în „Analele arhitecturii şi ale artelor cu care se leagă" (Bucureşti), I (1890), p.102.

7 **G. Balş**, op.cit., p.9-11.

8 Cf. **Răzvan Theodorescu**: ***Civilizaţia românilor între medieval şi modern***, Ed. Meridiane, Bucureşti, 1987, vol.I, p.5-46.

9 **Paul Petrescu**, ***Motive decorative*** celebre, Ed. Meridiane, Bucureşti, 1971, p.48.

statomicirea în etnografia noastră a acestei variante iraniene cu două-trei milenii în urmă[10]. S-ar părea că selectarea de către marele anonim care a conceput ornamentația Trei Ierarhilor dând-o meșterilor spre executare a fost stimulată și de existența motivului în arealul culturii noastre populare. În ultimă instanță, influențele sunt tot atâtea însușiri de valori congenuine...

Motivul soarelui în cele 63 de discuri solare relevă proteismul său evoluând în desfășurarea sa succesivă. Doar 3-4 imagini corespund efigiilor consacrate, nealterate de trecerea timpului, ale soarelui – efigii întâlnite în arta populară la majoritatea popoarelor de la poalele Caucazului până la țărmul oceanului Atlantic. În rest uluitorul proteism al motivului integrează străvechiul simbol al lui Helios în peste 50 de flori. Spiritul baroc al artei epocii lui V. Lupu își spune și de această dată cuvântul. Motivul soarelui este cel mai frecvent numeric și cel mai proteic. În afară de varietatea de cercuri și *S*-uri, *rombul* – deosebit de frecvent – încifrează și el mesajul de altă dată al zeului-soare. El este un transfer clar din textilele orientale (în special din vechile covoare persane și turcești amintite) unde, arată etnografii, avea această semnificație.

Miraculoasa broderie în piatră a *Trei Ierarhilor* ca și argintăria de cult din epocă bogat realizată prin gravare sau tehnicile *au repoussé* cu inserții uneori de pietre prețioase și perle deschid un alt capitol – cel al fuziunii influențelor. Un pahar de argint (din colecția *Trei Ierarhilor*) păstrând în conformația sa fondul de autohtonitate al piesei, impresionează prin includerea cu rafinament și discreție a motivului oriental în decorație. Unele candele au în partea de joc (deasupra părții *cul de lampe*) gravați solzii arhicunoscuți ai faianței de Iznic.

O admirabilă cățuie cu mâner, piesă arhaic-tradițională cu obârșii athonite devine prin osârdia meșterilor lui Vasile Lupu de o stranie eleganță. Copacul în formă de dom gotic este construit din grațioase panouri din argint traforate și rafinat cizelate după modelul panourilor decorative ale interioarelor seraiurilor de pe malurile Bosforului.[11] Pe un fond de evidentă autohtonitate, orientul și occidentul își dau mâna excluzând hibridul și dizarmonia – firești în astfel de confluențe...

Poate acesta a fost și unul din rolurile artei poporului nostru aici, la noi, la răscruci de istorie și de imperii. Dealtfel același lucru îl remarca un cercetător german al valorilor noastre medievale rezumând arta lui Ștefan cel Mare la *un echilibru est-vest*.[12]

Pe fondul sintezei autohtone a faimosului *Bizanț după Bizanț*, celălalt filon *occidental*, al influențelor în cadrul artei epocilor lui Ștefan cel Mare și Vasile Lupu, evidențiază în mod distinct influențele stilului gotic constantă la noi bicentenară (sec.XV-XVII); concomitent cu tardivele lui prelungiri în Moldova de acum 300 de ani apar și intruziunile barocului apusean.

Deși târzii, când elementele goticului moldovenesc se mai mențineau prin anumite aspecte în arhitectură, sculptură decorativă și argintărie – valorile acestui stil le putem urmări în egală măsură la ctitoriile de faimă ale lui V. Lupu dar și la cele obișnuite sau mediocre. De fapt, aceste influențe – adevărate permanențe veneau mai rar, prin meșterii din Transilvania, unde stilul gotic nu mai avea aderenți ci mai degrabă se realizau prin imitații după aceleași detalii ale goticului din bisericile lui Ștefan cel Mare – detalii inedite la noi cu peste două secole înaintea epocii,

[10] **Paul Petrescu**, op.cit., p.61-63.
[11] **Ana Dobjanschi, Victor Simion**, op.cit., ilustrația nr.97.
[12] **Joseph Lechner**: ***Boltirea bizantino-gotică în Moldova în sec. XV-XVII***, Viena, 1947, p.17.

omogene structurii acestor edificii după un secol şi jumătate până întratât încât succesorii-beneficiari ai acestor edificii de cult – le socoteau, firesc, de-ale noastre, tot aşa cum boierii români pe la 1830 îşi socoteau tot *de-ale noastre* straiele lor – tradiţional-orientale de epocă fanariotă – în raport cu generalizarea, imbatabilă, a fracului occidental...

Stilul gotic era practic abandonat nu numai în regiunile europene care îl generaseră şi promovaseră în strălucite, unice reprezentări dar şi într-o regiune periferic-estetică a arealului de răspândire a acesteia – Transilvania – în favoarea stilului Renaşterii şi ulterior a celui baroc. În Moldova feudală acest fenomen al supravieţuirii goticului, mai bine zis al influenţelor acestora, este mai lung indiferent dacă acesta avea în continuare şansa unor meşteri specializaţi (ca la *Trei Ierarhi* sau *Cetăţuia*) sau pur şi simplu decădea, rusticizându-se, pe mâna unor meşteri de ţară rudimentari – simpli imitatori, dăltuitori ai profilelor în piatră ale edificiilor marelui voievod şi urmaşilor săi.

O analiză morfologică a principalelor monumente de arhitectură religioasă din timpul domniei lui V. Lupu scoate în evidenţă cu claritate realizările încă notabile ca şi impasurile vizibile ale acestui proces de *supravieţuire a goticului* care în Moldova nu se va bloca odată cu sfârşitul domniei (1653) lui V. Lupu ci se va refugia în ancadramentele de piatră ale uşilor şi ferestrelor bisericii *Cetăţuia* (1672) şi al altor câtorva edificii până la sfârşitul sec. XVII. Analiza acestor *elemente gotice* este dificilă, mai degrabă teoretică, dificultăţile de delimitare ale lor fiind consecinţele înseşi ale omogenizării (pe parcursul a două secole) în cadrul arhitecturii autohtone la triumful căreia a contribuit în cadrul cunoscutului *stil moldovenesc* – primul stil al arhitecturii naţionale.

Se impune o varietate evidentă a tipurilor de ancadramente la uşi. Faptul în sine impresionează cu atât mai mult cu cât acesta apare în ciuda neajunsurilor – lipsa meşterilor specializaţi (determinând voievodul să facă apel frecvent la reprezentanţii acestora din Ardeal sau Polonia), lipsa materialelor de calitate etc., sunt neajunsuri care determină o stare de regresiune a plasticii faţadelor edificiilor religioase. Rusticizarea elementelor stilului gotic în cadrul a numeroase edificii religioase este o consecinţă a aceleiaşi situaţii.

Cele două tipuri de ancadramente gotice de uşi, ilustrate în Moldova – *marele portal gotic* terminat în arc frânt, plasat la intrarea în pronaos şi *uşa dreptunghiulară realizată în baghete încrucişate*, existentă întotdeauna în bisericile lui Ştefan cel mare în peretele ce despărţea pronaosul de naos persistă în bisericile lui Vasile Lupu şi în general în întreg sec.XVII moldovenesc. Dispariţia peretelui dinspre pronaos şi naos – generală în sec.XVII, eliminarea acestuia în cadrul acţiunilor de restaurare din acest secol, operate asupra edificiilor din sec.XV-XVI, a dus în consecinţă la confuzii în privinţa amplasării lor. Surprinzător pentru cei obişnuiţi cu tradiţia, ancadramentul dreptunghiular din baghete încrucişate ce marca accederea în naos apare acum, frecvent, la intrarea în pronaos – intervertirea fiind explicabilă prin dispariţia peretelui dinspre naos şi pronaos şi prin dificultăţile realizării marelui portal gotic de altădată (mai pretenţios). Aspectul este vizibil la bisericile *Sf. Dumitru* din Orhei, *Sf. Treime* (Buhalniţa), *Sf. Ilie* (Toporăuţi), cea a mănăstirilor *Burdujeni* - Suceava sau *Budeştii de Jos* – toate din sec.XVII.

Mai pretenţios, presupunând mână de lucru specializată, marele portal gotic în arc frânt este semnalat în bisericile – notabile într-o istorie a artei medievale româneşti – *Sfinţii Petru şi Pavel* - Solca (1612-1620), *Sfinţii arhangheli Mihail şi*

Gavril (Pașcani, 1664), *Dragomirna* (1609), *Sf. Ioan Botezătorul* - Iași (1634), *Sf. Onufrie* - Siret (1672). La unele din acestea portalul este încadrat într-un dreptunghi din toruri sculptate în piatră în formă de frânghie răsucită.[13] Marele portal gotic își păstrează rareori vechea lui configurație. Dacă acela de la biserica mănăstirii *Solca*, marcând intrarea în pronaos își păstrează monumentalitatea, chiar eleganța originară, în multe din cazurile ulterioare acesta suferă vizibilă modificare.

La biserica *Trei Ierarhi* (Iași) aparențele de monumentalitate ale portalului[14] se păstrează – lucrarea fiind grație meșterilor angajați, destul de bine lucrată – dar accentul va cădea nu pe vigurosul monumental ca în secl.XV-XVI, ci pe integrarea întregului ancadrament într-un ansamblu decorativ structural total diferit – cel oriental – de cel al edificiilor epocii de apogeu a goticului. Mutații similare – deși nu în aceeași măsură – le simțim în tratarea aceluiași tip de ancadrament la bisericile mănăstirilor *Dragomirna, Galata* etc., *în edificiile epocii lui V. Lupu.*

Mult mai frecventă este ușa realizată în baghete încrucișate – străpungând altădată zidul dintre naos și pronaos; o întâlnim acum ca ușă de intrare în biserică sau, în cazul existenței exonartexului drept cale de acces în pronaos. În această situație o găsim la bisericile lui Vasile Lupu de la Șerbești (*Sf. Gheorghe* - 1637), Scânteia (*Sf. Mihail și Gavril*), Roman (*Sf. Voievozi* - 1636), *Sf. Parascheva* din Ștefănești-Botoșani, *Sf. Mihail și Gavril* din Pașcani (1664), *Sf. Dumitru* din Orhei (1638), *Sf. Treime* de la Buhalnița (1626-1629), *Sf. Ilie* - Toporăuți etc.

Mulurile portalului sau baghetele încrucișate sunt repetate în virtutea inerției; copiate de meșterii de la țară după modelele de altădată, ele au pierdut însă geometrismul rafinat al modelelor inițiale din ctitoriile lui Ștefan cel Mare. General, fenomenul rusticizării lor, le fac greoaie. Elementele verticale ale montanților se îneacă în structura zidului, excluzându-se eleganței și zvelteței din trecut. În această situație se prezintă ușa de la intrare de la biserica mănăstirii *Sf. Sava* - Iași. Simplificarea detaliilor duce la sărăcirea modelului și practic la excluderea tensiunii lui dinamice și în general impresiei de mișcare. Este cazul ușii de intrare în biserica *Sf. Dumitru* din Orhei sau a bisericilor din Toporăuți sau Bodeștii de Jos. Dinamica întretăierii baghetelor încrucișate din partea de sus a portalului dreptunghiular nu mai este înțeleasă de meșterii pietrari de la țară; încercând s-o redea, o răstălmăcesc decorativ, asociind-o unui pitoresc ieftin. Este cazul ușii de intrare în pronaos de la biserica mănăstirii *Sf. Sava*, unde meșterul-sculptor a intercalat – total inadecvat în ansamblu, două flori – stângaci sculptate în piatră. Amploarea decorativă în viziunea unei arhaicități rurale, viguroasă dar evident deficitare artistic atunci când își propune să imite formele aulice, atinge apogeul în ușa bisericii de la Rădeana; portalul, de un gotic denaturat, împodobit cu linii neregulat-șerpuitoare este marcat pe parcursul acestora de un șir de rudimentare rozete – discuri solare – transpuneri în piatră a acelorași modele decorative din sculptura populară în lemn.

Mai multă acuratețe a stilului o găsim în sălile zise gotice – construite în incinta mănăstirilor – clădiri detașate de restul construcțiilor cu rol multifuncțional, servind ca trapeze, săli festive etc. Precaritatea științelor documentare nu ne permite stabilirea filierii prin care modelele au „imigrat" la noi. Evident magnifica *Sală Gotică* de la *Trei Ierarhi* a avut ca model pe aceea – anterioară – a mănăstirii *Dragomirna*

[13] Cf. G. Balș, ***Bisericile moldovenești din veacurile al XVII-lea și al XVIII-lea***, Institutul de arte grafice „Marvan", București, 1933, p.35.
[14] **Raportarea la actualul portal de la *Trei Ierarhi* (mijlocind accesul în pronaos) este corectă; refăcut integral între 1887-1890 de restauratorul bisericii Andre Leconte de Nouy, el este o copie aidoma al aceluia anterior.**

(1609) după cum cea de la *Cetăţuia* (1672) putea să aibă ca model pe prima citată; îndărătul lor se întrevede modelul *sălilor capitulare* ale Ardealului, ridicate de meşterii care realizau în sec.XV-XVI şi mai târziu, pe pământul Moldovei, ancadramentele de piatră ale edificiilor ecleziastice.

Terminată cam odată cu biserica, *Sala gotică* a *Trei Ierarhilor* – construcţie de sine stătătoare în cadrul complexului monastic – a rezistat până în 1891 când în cadrul campaniei de restaurare a fost demolată până sub temelii şi refăcută într-un interval destul de lung, tergiversat până în 1961. Ea a fost ocazional paraclis dar mai ales trapeză de zile mari, sală pentru adunări oficiale – civile sau ecleziastice – spaţiu de primire şi reprezentare. Modificările aduse de restauratori nu i-au alterat configuraţia ei inţială, planul minuţios ridicat fiind respectat riguros. Piesa dominantă este aşa-zisa sală a paraclisului, precedată de o încăpere dreptunghiulară la care se ajunge printr-un alt spaţiu-vestibul succedat în exterior de un rezalit în care s-a amenajat principala intrare a imobilului.

Sala spaţioasă, luminată de zece ferestre prevăzute cu banchine şi cornişe lintel îşi sprijină magnificele bolţi în ogive pe doi pilaştri octogonali, cu baze şi capitele pătrate. Pilaştrii susţin fiecare câte opt elegante nervuri de piatră, ţâşnind asemenea jeturilor de apă ale artezienelor pentru a-şi opri energiile ogivelor pe pereţii laterali. Aceeaşi eleganţă a ogivelor, dispusă de altădată altfel, semicircular, într-o manieră amintind aceeaşi realitate din pridvorul *Dragomimei*, o întâlnim în camera-vestibul ce anticipează *Sala gotică*. Integrată amplului ansamblu al Trei Ierarhilor, aceasta îşi diminuează impresia de greoaie grandoare şi rece solemnitate – proprie multor *săli capitulare* – nu numai prin supleţea nervurilor dar şi prin inserţia, pe parcursul acestora, a unor motive decorative. În această sală ca şi în aceea care peste trei decenii o va succeda – *Sala gotică* a mănăstirii *Cetăţuia*, stilul gotic îşi trăieşte cele mai frumoase din ultimele sale momente, înainte de stingerea lui definitivă la noi în ultimii ani ai secolului XVII. El va fi reluat târziu, sincronic fenomenului *renaşterii romantice a goticului* de la jumătatea secolului trecut în restaurările unor reşedinţe aristocrate (castelele de la Ruginoasa şi Miclăuşeni din jud. Iaşi) – adaptate *noului* stil între 1850 şi 1870. Celelalte aspecte, pregnante, ale stilului gotic dispar în edificiile ecleziastice fiind înlocuite cu altele îndatorate altor orizonturi stilistice (este cazul ancadramentelor uşilor şi ferestrelor); contraforţii mai pot fi întâlniţi dar practic li se schimbă configuraţia sau răstălmăcesc rosturile. La *Trei Ierarhi* masivitatea greoaie de altădată a contraforturilor practic dispare îndărătul reliefurilor sculptate în piatra acestora – dantelărie ce le integrează întregului ansamblu decorativ exterior – practic aneantizându-le.

Stilului gotic aparţin şi elegantele arcosolii adăpostind în nişele de dedesubtul acestora pietrele funerare ale mormintelor. Ele înlocuiesc capelele funerare specifice bisericilor catolice din Polonia vecină. Modelele puteau veni şi din ţară. Astfel de nişe tăiate în grosimea zidurilor pentru a adăposti mormintele ctitorilor sau cele ale membrilor familiilor acestora se puteau vedea şi la *Mănăstirea Neamţului* sau *Mănăstirea Humorului*. La ctitoria logofătului Tăutu de la Bălineşti un astfel de arcosoliu, conceput într-un gotic viguros, provincial, putea constitui un exemplu; cele ale lui V. Lupu vor fi mai elegante, nervurile fiind mai ample şi de o neîntrecută fineţe...

Evident influenţa goticului nu trebuie strict limitată în Moldova lui V. Lupu numai la arhitectură. Nu ştim în ce măsură vor fi fost şi alţi pictori occidentali ca acel

maler Baraski care îşi punea în 1643 semnătura pe pictura catapetesmei[15] bisericii mănăstirii *Sf. Nicolae* din *Cetatea Neamţului* dar le presupunem existenţa. Dacă nu era german – limba în care îşi sublinia apartenenţa profesională, *maler*, Baraski sigur aparţinea unui spaţiu de cultură germană. Sunt trăsături în linia dar şi culoarea icoanelor care trădează acest spaţiu. O cercetare a eventualelor influenţe occidentale, fie şi sporadice, în pictura de icoane etc. ar putea fi o problemă de viitor dacă sursele documentare ar proba-o. Sunt cercetători contemporani dispuşi să autentifice această supoziţie. După aceştia influenţele occidentale sunt vizibile în icoanele catapetesmei amintite prin *redarea plastică a volumelor, libertatea de mişcare a personajelor, coloritul viu dar echilibrat.*[16] Am adăuga penetraţia psihologică, particularităţile fizionomiei ce trimit la arealul spiritual amintit.

Având în vedere anumite influenţe ale artei otoman-orientale ce s-au exercitat asupra artei poloneze a sec.XVII, un studiu comparat de artă ar elucida multe aspecte ale paralelismului baroc polonez/baroc românesc (din acelaşi secol). Tehnica stucului (aşa cum el este utilizat în vremea lui Vasile Lupu la nimburile sfinţilor sau la fondul) icoanelor impune un loc în care cele două influenţe, cea răsăritean-orientală şi cea occidentală – se întâlnesc şi fuzionează... Nu numai în Orient ci şi în spaţiul Poloniei sec.XVII, noua tehnică a stucului este generală de la prima ei utilizare la plafoanele Wawelului (1600) dar continuată progresiv pe întreg parcursul secolului XVII[17]. Semnificativă dar nu prea frecventă în epoca lui V. Lupu, stucatura va cunoaşte plenitudinea mai târziu peste câteva decenii în ambianţa stilului brâncovenesc.

*

Destul de dificilă se dovedeşte operaţia de decantare a elementelor occidentale în raport cu cele orientale din configuraţia broderiilor religioase realizate în epoca lui V. Lupu. Analiza acestui aspect – deloc periferic al artei acestei perioade – se limitează în lipsa altor piese la broderiile religioase realizate la comanda doamnei Tudosca între 1638-1639 pentru noua lor ctitorie – *Trei Ierarhi*. Ca şi unele piese ale argintăriei şi sculpturii decorative în piatră, cele opt broderii religioase ale *Trei Ierarhilor* realizează prin fastul excesiv, rafinamentul aulic, prin impresia de opulenţă, copleşire cromatică şi permanentă mişcare – însăşi configuraţia barocului. Preeminenţa până la exces a ornamentului – în speţă a decorului floral – devine marca distinctivă a acestui curent de artă.

Apartenenţa la baroc a acestor piese din zestrea artistică a mănăstirii este distinctivă, chiar bătătoare la ochi. Dacă le asociem vechilor broderii ale epocii lui Ştefan cel Mare în raport cu care se află într-o clară, radicală discrepanţă. Hieratismul elevat, simbolismului metafizic, sobrietăţii excesive a broderiilor din Putna sec.XV le corespund, peste un secol şi jumătate, în mod tranşant, un flux ornamental copleşitor, o adevărată, somptuoasă sărbătoare a culorii.

Dacă problema delimitării, a identificării originii motivului floral (în occident, orient sau în mediul autohton) este dificilă (atât în privinţa configuraţiei lui figurative cât şi în cea a cromaticii sau stilizării sale) în schimb compoziţia de ansamblu, integrarea ei într-un complex decorativ, oferă în mod cert indicii pentru o posibilă

[15] Catapeteasma, mutată la finele sec.XVII, după dezafectarea *Cetăţii Neamţului*, în biserica satului Vânători-Neamţ se află acum în muzeul *Mânăstirii Neamţului*.
[16] Cf. Ana Dobjanschi, Victor Simion, op.cit., p.61-62.
[17] Mariusz Karpowicz: *Arta poloneză a secolului al XVII-lea*, Ed. Meridiane, Bucureşti, 1979, p.55-56.

atribuire. Primul element care reţine atenţia este *bordura*, chenarul – prodigios floral – al fiecărei broderii, fie ea dveră, poală de icoană etc.

Dacă bordura decorativă practic nu există în broderiile din vremea lui Ştefan cel Mare, rolul ei restrângându-se la vagul chenar dreptunghiular fără nici un ornament, format doar din ductul inscripţiei, în schimb în broderiile amintite ale epocii lui V. Lupu se remarcă o bordură lată, realizată prin întrepătrunderea a numeroase flori de o mare varietate figurativă şi vie diversitate cromatică. Motivele florale alcătuiesc ele însele un bandou dispus în dreptunghi cu o proprie logică compoziţională. Bordurile ample, de o mare frumuseţe decorativă, trimit la certe analogii cu acelaşi aspect al unei arte vecine – cea a tapiseriei occidentale – a splendidelor exemplare de Beauvais, Arras sau altele, mai vechi, din sec.XVI – valori de preţ comandate nu numai la curtea de la *Wawel* dar şi de reşedinţele magnaţilor poloni – familiare vârfurilor boierimii noastre pentru care Polonia, în sec. XVII, era nu o dată un refugiu dar şi un model politic.

Dacă alcătuirea chenarului nu lasă nici un dubiu în privinţa originii sale occidentale în schimb efortul de a delimita izvorul propriu-zis al motivelor – luate separat – ca şi maniera stilizării lor întâmpină dificultăţi. Parte din motivele brodate cu fir de argint sau argint aurit – bujorul, laleaua, crinul etc. sunt tot atâtea transferuri din repertoriul ornamental floral flamand de generală circulaţie în occidentul Europei. Stilizarea lor impusă şi de dificultăţile tehnice (cusătura cu acul, inconvenientele utilizării firului metalic) este deseori de tradiţie orientală. Punerea în pagină a tuturor acestor aspecte decorative vădeşte frecvent aceeaşi ambianţă. Nu o dată în etalarea motivelor ca şi în tehnica stilizării şi integrării acestora în compoziţii, cele două lumi ale decorului, al apusului şi al răsăritului, se întâlnesc, se întrepătrund, chiar fuzionează întrezărind un posibil, nou stil. O influenţă occidentală se va fi exercitat în domeniul dispunerii elementelor compoziţiei sau chiar ale detaliilor vestimentaţiei personajului (din portretul brodat); se crea astfel impresia de adâncime a planurilor marcate prin două sau mai multe repere fixe sau mobile (personaje, elemente arhitecturale) procurând iluzia celei de a treia dimensiuni.[18] Aspectul este vizibil convingător pentru tehnica folosită şi consecinţele ei vizuale în broderiile-portrete din *Sala gotică* a *Trei Ierarhilor*. Prin utilizarea aţei de diferite culori sau a mijloacelor suprapunerilor grafice (cusătura cu firul metalic), autorii broderiei au reuşit să sugereze, cu discreţie, diferenţa de planuri – în adâncime – prin intermediul detaliilor vestimentaţiei. Veştmântul de dedesubt (rochia sau antereul) în cazul doamnei Tudosca sau prinţului Ioan – brodat într-o anumită culoare şi cel de deasupra anume răsfrânt la poale – brodat într-o alta, determină o diferenţă de planuri. Suprapunerile grafice ale broderiei (flori într-un uşor relief faţă de suportul textil pe care au fost cusute) întăresc iluzia de adâncime. Sunt mijloace ingenioase subsumate procurării iluziei – procedee tipice din recuzita vizuală a esteticii barocului. Oricât ar fi de orientalizată – prin suprapunerile decorative de perle – pălăria doamnei Tudosca se datorează aceleiaşi mode occidentale; aceasta va fi venit prin filieră poloneză unde s-a încetăţenit în lumea aristocrată a curţii regale unde nu o dată – ca în cazul regelui Sigismund al III-lea de Vasa, unii regi sau regine aveau genealogii nord-occidentale.

*

[18] **Ana Dobjanschi, Victor Simion**, op.cit., p.67.

În anumite privințe argintăria de cult sau domestică a fost mai permeabilă la influențele occidentale decât broderia. Prestigiul argintăriei occidentale – în speță celei gotice – era încă imens; situația nu ne surprinde având în vedere antecedentele sec.XV-XVI când piesele de argintărie – dacă nu în majoritatea lor numerică sigur în ponderea lor estetic-valorică – din colecțiile ecleziastice sau cele ale familiilor privilegiate – era de import (din Transilvania în majoritatea cazurilor). Dacă după ce un atelier local dă la iveală vestitul *epitaf* a *lui Siluan* de la Neamț putem vorbi fără reticențe de debutul unei școli autohtone a broderiei religioase – nu același lucru îl putem spune despre argintărie. Tradițiile și prestigiul argintăriei gotice erau încă imense. Nu ne surprinde astfel că Vasile Lupu, în plin baroc european, comandă într-un atelier transilvănean, magnifica cadelniță în formă de turn, de dom gotic cu piciorul rememorând partea de jos a potirelor de împărtășanie din sec.XIV-XV ale Transilvaniei catolice. Ca și în cazul celei similare de la Putna, aceasta va fi slujit în 1639 la sfințirea ctitoriei *Trei Ierarhilor*.

Nu ne surprinde în consecință că în argintăria Trei Ierahilor (lucrată în intervalul 1638-1639) prezența pieselor de import din orașele Ardealului atunci înstrăinat, din Polonia sau statele germane. Mare parte din rândul importurilor vizau Istanbulul imperiului otoman după cum o altă parte din piese se datorau atelierelor locale. Și într-un caz și în celălalt documentele istorice argumentează situația. În Transilvania meșteșugul argintarilor era încă înfloritor; în ateliere mai lucrau numeroși urmași ai celor 33 de meșteri în metale prețioase din Sibiu sau celor 40 din Brașovul sec.XVI... Iașul sec.XVII nu este numai unul al consolidării familiilor feudale care-și asumă pentru reședințele lor o stradă anume – *Ulița domnească* dar și al proliferării meșteșugurilor – între acestea cel al argintăriei ai cărei reprezentanți se constituie într-o breaslă; consecința firească dacă ne gândim la comenzile impresionante numeric venite din partea boierilor dar mai ales ale curții domnești în care numărul invitaților serviți în veselă de argint era impresionant.[19]

Comenzile erau numeroase; se apela la atelierele locale dar pentru piesele mai pretențioase se recurgea la cele de peste frontierele principatului. Dacă diferențele între piesele de argintărie autohtonă, lucrate de meșteri locali și cele de import sunt vizibile fără efort, în schimb este greu de identificat apartenența la solul autohton a pieselor care, lucrare la Iași, rezumă o configurație aparte îndatorată unui model străin. Copiile după modele străine lucrate în atelierele din Iași sunt o realitate – putând fi atribuite atelierelor din orașele Ardealului sau Istanbul; din aceleași motive unele piese lucrate în locurile amintite sunt atribuite, nejustificat, atelierelor din capitala Moldovei.

Evident unele piese nu prezintă nici un dubiu în privința originii. Cele patru sfeșnice masive care se văd și astăzi în fața catapetesmei la *Golia* ca și exemplarul din muzeul mănăstirii *Cetățuia* fac parte din cele opt sfeșnice văzute în 1653 de Paul de Alep, descrise în cunoscutul său memorial. Ele au fost comandate la Danzig (Gdansk) sau Danemarca, plătite de domnitor cu contravaloarea lor în argint.[20] Prin configurația lor stilistică ele trimit la o renaștere nordică târzie, convertită în baroc. Este greu, în schimb să atribuim așa cum afirmă Ana Dobjanschi și Victor Simion[21], candelabrul de la *Golia* – singurul original rămas întreg – unui atelier local ieșean.

[19] Cf. **Paul de Alep**, *Călătoria patriarhului Macarie*, în vol. ***Călători străini despre țările române***, partea I, text îngrijit de M.M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, Editura științifică și enciclopedică, București, 1976, vol.VI, p.42-43.
[20] Idem, p.41.
[21] Cf. **Ana Dobjanschi, Victor Simion**, op.cit, comentarii la ilustrația nr.104.

Având în vedere iniţialele inscripţiei BBGZM precum şi însemnele heraldice de pe părţile laterale ale candelabrului, realizatorii acestei piese au avut la dispoziţie din partea comanditarilor cel puţin o schiţă-proiect al acesteia.

În Ardeal se va fi realizat cădelniţa în formă de turn gotic, rememorând aceeaşi piesă de la *Putna* realizată cu aproape două secole în urmă – ambele slujind la slujbele de târnosire ale celor două sfinte locaşuri. Admiţând că acest obiect s-ar fi realizat într-un atelier local ieşean, aşa cum susţin cei doi cercetători amintiţi,[22] în acest caz excepţia ar confirma regula argumentând permanenţa, la noi, a prestigiului argintăriei gotice după ce stilul în care piesa în discuţie s-a realizat, cedase altor maniere şi stiluri. O analiză mai atentă a detaliilor acestei cădelniţe scoate în evidenţă deplasarea lor spre decorativ, în defavoarea aspectului lor stilistic originar. Dominantele gotice, departe de a păstra puritatea originară a stilului interferă vizibil cu alte elemente care în principiu îl contrazic, făcând parte din configuraţia altor structuri estetice; ca şi în cazul mixajului din broderia decorativă a *Trei Ierarhilor*, acestea fuzionează organic între ele. Este cazul căţuii din 1639 donată de doamna Tudosca în care corpul de sus (capacul) are forma unui dom gotic[23] în miniatură, alcătuit însă ingenios din plăcuţe-panouri cu ornamentaţie microasiatică venită prin filieră turcă.

Între obiectele din zestrea în argint a *Trei Ierarhilor* sunt şi două ibrice de argint – pentru spălarea rituală a clericilor – revendicabile prin provenienţa lor celor două extremităţi ale artei între care au oscilat gusturile dart şi meşterii epocii lui Vasile Lupu – **Orientul** şi **Occidentul**. Unul din 1639 pare a fi lucrat la Istanbul, nu într-un atelier local, cum opinează autorii amintiţi ai volumului ***Arta epocii lui Vasile Lupu***.[24] În acest adevărat porto-franco, curtea din Iaşi putea comanda nu numai ţesături, covoare, plăci de marmoră gata prelucrate sau celebrele faianţe decorative de Iznik, Brussa, Kutahya ca şi mobilierul luxos al interioarelor *Goliei* şi *Trei Ierarhilor*[25] dar şi veselă de argint. Celălalt ibric este tipic pentru arta occidentală, lucrat se pare într-un atelier german din Regensburg sau Augsburg unde îşi comanda dinastia Movileştilor argintăria de familie sau cea de reprezentare. Conformaţia elegantă a vasului trădând lucrătura unui profesionist de mare măiestrie, dar mai ales graţia rinsoului floral împodobindu-l circulat, ne pun în faţa unui produs reprezentativ pentru o renaştere tardivă, convertită în baroc.[26] Obiectul ar avea şi o altă semnificaţie – aceea a preferinţei din ce în ce mai vădită a curţii lui V. Lupu pentru barocul occidental.

Nu numai preferinţa pentru diferite obiecte de orfevrărie de factură apuseană dar şi apelul la baroc în unele detalii ale arhitecturii interioare se subsumează aceleiaşi noi orientări. Nu avem nici o imagine a vechiului amenajament al spaţiului în care fusese depusă în 1642 racla Sfintei Paraschiva. Eleganta arcatură sprijinită pe coloane de marmură având deasupra un baldachin (*cuvucliu*) a fost eliminată, în campania de restaurări de după 1886, a lui Andre Lecompte du Nouy fără a se păstra măcar o fotografie documentară a ansamblului – fapt incriminat în epocă de către eruditul profesor Sever Mureşanu.[27]

[22] Idem, op.cit., comentarii la ilustraţia nr.92.
[23] Idem, op.cit., comentarii la ilustraţia nr.97.
[24] Idem, op.cit., comentarii la ilustraţia nr.98.
[25] Paul de Alep în antologia citată, vol. VI, p.50.
[26] **Ana Dobjanschi, Victor Simion**, op.cit., cf.comentarii la ilustraţia nr.103.
[27] **Sever Mureşanu**, op.cit, p.63.

De aici şi până la hotărârea lui V. Lupu de a apela la mâna de lucru specializată străină care să lucreze – cel puţin în privinţa planimetriei şi plasticii faţadelor – integral în spiritul barocului vest-european vor fi doar zece ani.

Golia nu va fi un simplu accident şi nici un capriciu – ea corespundea unei noi opţiuni estetice a domnitorului (şi nu numai a lui) care s-ar fi înscris într-o nouă fază a mentalităţilor şi gustului artistic specific societăţii feudale româneşti din Moldova secolului XVII. Din păcate, prăbuşirea în 1653 a lui Vasile Lupu a întrerupt o orientare în arta românească care, chiar dacă nu s-ar fi generalizat, ar fi impus acesteia o nouă dimensiune, consecinţă a influenţei directe a barocului occidental.

Golia prin magnificele ei faţade exemplifică cea mai temeinică influenţă a acestui tip de baroc în Moldova sec. XVII. Ea aparţine unei epoci în care gustul şi modul de existenţă baroc al principelui moldovean cunoaşte o nouă mutaţie, dacă nu de esenţă – cel puţin de figuraţie. Gustul pentru fast, lux şi opulenţă va fi mai rar întruchipat de expresia orientală a acestora (îşi găsise apogeul mai înainte în miraculoasa broderie în piatră a *Trei Ierarhilor*) ci mai degrabă de cea occidentală – barocul italian venit prin filieră poloneză. Vasile Lupu care-şi măritase fiica, Maria, după un Radziwil, aspiră la legături politice cu Polonia şi-şi comandă în occident argintărie pentru eticheta curţii sau pentru ctitoriile sale religioase, montează primul ceas din Iaşi şi-şi comandă portretul unui pictor olandez (Abraham van Westerwelt); vibrează de asemenea la o nouă ipostază a monumentalităţii – de astă dată sub semnul barocului sarmatic polonez. Prin această nouă înfăptuire lucrată, ne informează Cornelius Magni, cu meşteri italieni veniţi de pe şantierele Poloniei[28] vecine comanditarul reţinea în primul rând o nouă formulă a grandiosului estetic. Planimetria Goliei, în mare măsură ca şi aceea a Dragomirnei reproduce planul basilical al bisericii occidentale, plan care coboară în imperiul roman al primelor veacuri ale creştinătăţii; el va fi adaptat însă, în interior, exigenţelor cultului ortodox.

Ca arhitectură şi plastică decorativă, faţadele bisericii *Golia* (desăvârşită mai târziu în 1660 de fiul ctitorului – Ştefăniţă Vodă) alcătuiesc în epoca lui Vasile Lupu cel mai reprezentativ exemplu pentru influenţa occidentală, în speţă barocă din arhitectura şi plastica noastră decorativă.

Ca şi altădată, surprinde în perimetrul arhitecturii ecleziastice a Moldovei sec. XVII ordonanţa clasică a faţadelor acestui edificiu, un clasicism interpretat în spiritul unei renaşteri târzii cu treceri spre baroc. Faţadele sunt străjuite de cei 24 de pilaştri, masiv angajaţi în zidăria de blocuri de piatră şlefuită. Elansând întregul edificiu, pilaştrii încununaţi cu superbe capitele compozite dau o notă de solemnitate elegantă, aulică, întregului edificiu. Pilaştrii ca şi diferitele valori decorative ale faţadei sustrag edificiul vechiului concept de trăinicie şi potolită măreţie – specific bisericilor lui Ştefan cel Mare, în favoarea unui nou accept al grandiosului, nu străin de dorinţa, secretă şi compensativă, de a impresiona... Spectacolul acestei succesiuni de pilaştri, dominând pereţii exteriori, au dus la asocierea *Goliei* cu biserica *Sf. Petru şi Pavel* din Cracovia, după modelul căreia Golia ar fi fost realizată[29]. Este o supoziţie dar nu o certitudine. Opera realizată de arhitectul italian Trevano[30] devenise un model frecvent reeditat în arhitectura sec.XVII polonez[31]...

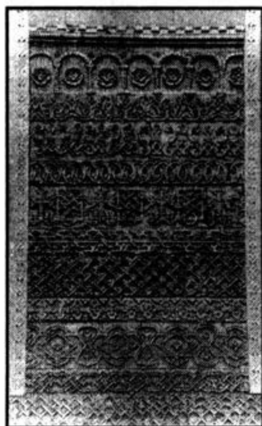
[28] **Cornelius Magni**, *Călătoria fictivă spre tabăra din Moldova*, în ***Călători străini despre ţările române***, vol.VI, ed.cit., p.554.
[29] **Nicolae Sabău**, ***Sculptura barocă în România***, Ed. Meridiane, Bucureşti, 1922, p.212.
[30] **Marius Karpowicz**, op.cit., p.17.
[31] Idem, op.cit., p.18-21.

Înlăturând monotonia faţadelor, pilaştrii compartimentează elegant în clasice dreptunghiuri faţadele Goliei şi accentuează o notă certă de verticalitate. Ei includ o forţă ascensională pentru care capitelele neocorintice sau mai bine zis compozite dacă avem în vedere şi cele două volute ionice de deasupra, din vârful acestora devin un triumf. Volutele frunzelor de acant se ridică, pâlpâie sau izbucnesc, se răsucesc ca nişte flăcări. Striaţiile fine şi totuşi nu lipsite de un viguros dinamism al frunzelor, susţin energetic ideea de mişcare, potenţând estetic înseşi tensiunile patetice ale barocului. Ferestrele se decupează solemn în dreptunghiurile panourilor desemnate de succesiunea pilaştrilor – organizând şi dominând un spaţiu arhitectural demn de admirat pentru el însuşi. Încadrate, fiecare din ele, între două benzi înflorite în piatră delimitate sus de o boltă mică semicirculară, flancată de o parte şi de alta de doi pilaştri corintici (copii reduse ale măreţilor pilaştri ai faţadei), ferestrele sunt încununate cu frontoane clasice triunghiulare. Acestea se înscriu, la rândul lor, într-un arc semicircular – o arhitravă de origine renascentistă. Exemplu de armonie şi echilibru, de autonomie în cadrul ansamblului şi de perfectă încadrare în acesta, panoul ferestrei devine un spaţiu arhitectural demn de a fi privit pentru el însuşi.

Sub streaşina bisericii o cornişă realizată din muchii succesive sprijinite pe console se ridică deasupra unei admirabile frize delimitată de alte două benzi – toate înconjurând de jur împrejur edificiul. Este o încununare a valorilor decorative şi în acelaşi timp o orizontală necesară care delimitează sus tensiunile verticale ale pilaştrilor; ele vor fi reluate, mai sus, de energiile dinamice ale turlelor dar într-un alt plan şi într-o altă concepţie decorativă.

*

Golia se desemnează în secolul XVII din Moldova drept cea mai autentică transpunere în arhitectura autohtonă a barocului occidental. Este o reeditare a acestuia pe sol românesc, pe cale de a avea urmaşi (biserica *Mănăstirii Caşin*, ctitorită în 1655 de Gh. Ştefan este o reeditare mai modestă a *Goliei*), stingheră şi singuratică în mare măsură la noi în secolele XVII-XVIII. Configuraţia şi în genere limbajul ei decorativ vor fi reluate peste aproape două secole în cadrul arhitecturii neoclasicii din principatele române.

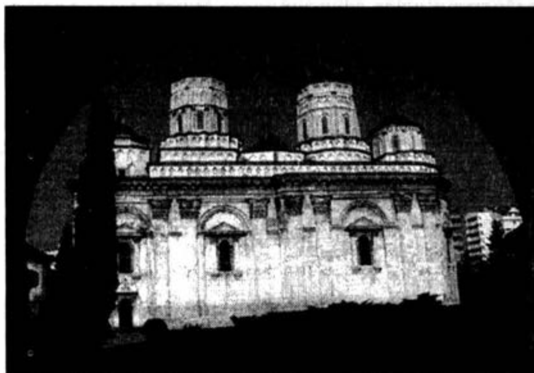
Simboluri milenare ale unor civilizaţii orientale

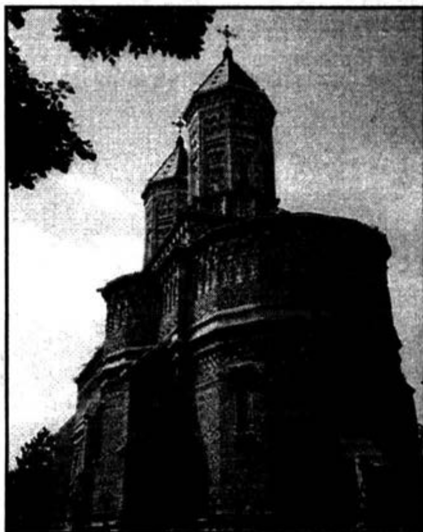
Faţada Goliei

Biserica Trei Ierarhi: străvechiul motiv al soarelui în viziune baroc-florală

Biserica mănăstirii Golia (1653)

Trei Ierarhi (1639)

Foto: G.F. Macarie

Momente ale ritualului tradiţional de nuntă din zona Botoşani

Muzeograf Steliana BĂLTUŢĂ

În cadrul comunităţii săteşti, obiceiurile de peste an ca şi obiceiurile referitoare la viaţa de familie, ocupau un loc distinct.

Familia ca nucleu al comunităţii săteşti, practica o serie de ritualuri bine definite în momentele de naştere, căsătorie şi înmormântare. Informaţii despre obiceiurile practicate în viaţa satului moldovenesc ne vin încă din secolul al XVIII-lea prin opera lui Dimitrie Cantemir, ***Descriptio Moldaviae***.[1] În partea a II-a a lucrării, în mod deosebit capitolele XVIII şi XIX, ne vorbesc „Despre datinile moldovenilor", „Ceremoniile la logodnă şi nuntă", şi „Despre înmormântare".

Nunta era prilej de sărbătoare, atât pentru cele două familii care-şi căsătoreau copiii, cât şi pentru întregul sat.

Tinerii se cunoşteau încă de la hora satului. O condiţie a ieşitului la horă pentru tânăra fată, era să aibă zestrea terminată. Din acel moment se ştia în sat, că fata era pregătită pentru măritiş[2]. Nunta tradiţională avea momente individualizate şi specifice unui anume loc.

Primul moment care se desfăşura era PEŢITUL. Din partea viitorului mire, era trimis un staroste sau peţitoare (2-3 femei) în zile de post[3] (luni, miercuri sau vineri), la casa viitoarei mirese unde avea loc un dialog tipic:

– „Vrei să mergi după băiatul acesta?" (era întrebată fata).

– „Dacă nu-mi plăcea" (răspundea ea), „nu vă adunam la casa mea".

Atunci, dacă ajungeau la o înţelegere, stabileau pentru joi sau duminică seara, LOGODNA.

Fata preciza încă o dată că este pregătită şi zestrea este gata:

„Stai măicuţă liniştită
Şi tu tată hodinit,
Eu cu grijă şi răbdare
Tăte mi le-am pregătit.
Am pe culme cinci catrinţe,
Pe ladă ţol şi scoarţe-n două iţe
Şi la blide ştergători
Cusute numai cu flori."[4]

La fel ca şi la peţit, înainte de începerea logodnei, cei doi tineri erau încă o dată întrebaţi dacă se plac şi vor să facă logodna.

---

[1] Studii şi Cercetări de Istoria Artei, 1-2/1995, Florea Bobu Florescu, Elemente Etnografice în opera lui Dimitrie Cantemir.
[2] De la Amălinei Maria, 63 ani în 1986, Hudeşti.
[3] De la Avădănii Maria, 61 ani în 1986, Flământi.
[4] Culeasă de la Amălinei Maria, Hudeşti.

– „Îți place de fată?" (era întrebat băiatul).

– „Da", răspundea el, „că nu veneam la casa asta".

La aceeaşi întrebare, dacă îi place de băiat, fata răspundea:

– „Îmi place, că nu adunam atâta lume la casa părinților".

Logodna dura 4-5 ore, cu muzică de scripcă. După ce treceau şi acest prag, tinerii erau logodnici şi logodiți.

La sfârşitul logodnei, soacra mare şi soacra mică stabileau ziua următorului moment important premergător nunții, CROITUL, care avea loc luni (în prima zi a săptămânii următoare). La croit, veneau soacra mare, câteva femei şi pețitoarele. Soacra mică scotea valul de pânză şi simulau că foarfecul nu taie şi că trebuie plată pentru croit.

Abia spre seară venea logodnicul însoțit de sfeteucă (o rudă) şi de vornic, la logodnică, care-l aştepta cu 3 druşte (domnişoare de onoare). Atunci avea loc, croitul propriu-zis al cămăşii mirelui şi cămăşilor de socru şi soacră. Părțile croite erau date la brodat şi cusut, druştelor. Tot cu acest prilej erau croite şi apoi brodate năframa pentru mire şi batistele pentru vornicei. La 2-3 zile după momentul croitului, logodnicii mergeau la Primărie la „declarat", legalizând astfel logodna. Nunta se stabilea în 3-4 săptămâni.

În toată această perioadă, aveau loc pregătirile pentru nuntă, timp în care erau terminate de brodat cămăşile, năframa şi batistele vorniceilor.

Ştergarele pentru naşi erau țesute din timp de fată şi mama ei. În fiecare sâmbătă seara, până la nuntă, logodnicul şi vorniceii mergeau cu muzică la logodnică unde petreceau până la ora 12 noaptea.

Pentru mireasă, mirele trebuia să aibă cumpărate voalul, ciuboțelele şi o acoperitoare de cap (casâncă, bariz, bertă). Era obiceiul, ca acoperitoarea de cap dăruită de mire, să fie purtată pe mână, la ceremonie, de către mireasă.

„Bună ziua, bună ziua
V-o poftit domnul mire şi domnişoara mireasă
Socrii cei mari
Şi nunii cei mari
Şi socrii cei mici,
Să poftiți la nunta noastră."[5]

După încheierea săptămânilor de pregătiri, în duminica stabilită începea NUNTA care era condusă de vornic, în unele sate ale zonei Botoşani. Vornicul avea rolul principal în ritualul nunții.

În cadrul ceremonialului, „orațiile de nuntă", aveau texte diferite, care dovedeau spiritul de creație al vornicului. ce identifica pe mire cu un vânător şi pe mireasă cu o căprioară. O astfel de „Orație" de nuntă, a fost culeasă de Gh. Gh. Vornicescu, în toamna anului 1925, la o nuntă de pe malul Prutului, din fostul județ Dorohoi.[6]

„Al nostru cinstit şi mândru împărat, joi de dimineață s-a sculat, pe ochi negri s-a spălat, la icoane s-a închinat şi apoi la vânătoare a plecat. Şi-au umblat ce au umblat şi nimica n-au vânat; au umblat râpele şi au vânat toate vrăbiile şi au umblat ponoarele şi au vânat toate cioarele. Când aproape de îndeseară au dat într-o

---

[5] De la Amălinei Maria, Hudeşti.

[6] Arhivele Naționale, Filiala Botoşani, Periodice, „Albina", XXV, nr.34 din 15-31 ian.1926 („Orația de fată, am auzit-o toamna aceasta la o nuntă, dintr-un sat pe malul Prutului, în jud. Dorohoi. Gh. Gh. Vornicescu, Darabani, 1 Octombrie, 1925").

văişoară, de stau toţi vânătorii şi se miară de ce să fie această urmuşoară? Unii ziceau că această urmuşoară să fie de căprioară, să-i fie lui domnu mire de bună soţioară."

La casa părinţilor miresei, mirele este însoţit de vornic şi până la 6 vornicei.

O altă Oraţie de nuntă culeasă chiar de la un vornic, ne îndeamnă să o prezentăm pentru frumuseţea imaginilor plastice dar şi a mesajului pe care îl transmite:

„Bine v-am găsit socri mici
Dar nu ne întrebaţi ce umblăm, ce căutăm
De fapt noi sama la nimeni nu dăm.
Căci tânărul nostru împărat
De dimineaţă s-a sculat,
Faţa albă şi-a spălat, pe cap s-a pieptănat
Pe cal a-ncălecat, din trâmbiţă a sunat
Mare oaste-a adunat: 200 grăniceri, 200 feciori de boieri
Şi înspre Chindia mare a plecat la vânătoare
Să vâneze căprioare.
Şi-a vânat cerul cu stelele, dealul cu florile, satele cu fetele
Şi înspre apus de soare, dă de o urmă de căprioară
Care a venit încoace şi-napoi nu se mai întoarce
Atunci n-ea ales pe noi 6 lipani (viteji),
Călări pe şase armăsari, cu coamele cănite, cu unghiile cositorite
Pornirăm şi venirăm, cântând şi chiuind şi din pistoale trosnind
Până aici la dumneavoastră am sosit
Şi aici ce-am zărit? o floricică frumoasă care stă cam sfioasă
Care locul nu-i prieşte şi mai tare se ofileşte.
Iar de când ne-a zărit pe noi, că am venit de prin zăvoi
Parcă a-nceput să se înveselească şi să zâmbească.
Atunci socri mici, ori floricica ne-o daţi, ori de noi nu scăpaţi.
Căci noi am venit cu târnăcoape de argint,
Să scoatem această floricică din pământ,
S-o scoatem cu tot cu rădăcină
Să o ducem la tânărul nostru împărat în grădină
Acolo să o răsădească, să crească, să înflorească,
Să nu se mai ofilească."[7]

După ce o cere pe mireasă, Vornicul prezintă ceata serioasă care a venit cu mirele şi care doreşte să descalece în curtea părinţilor fetei.

„Căci... să nu ne credeţi morari beţi să descălecăm în scăieţi
Noi suntem oameni mari, feciori de generali,
Generali de lângă mare, de unde soarele răsare
Nouă să ne aduceţi scaune de argint
Să descălecăm aici pe pământ.
Şi să întindeţi covoare, să intrăm în pridvoare.
Iar la caii noştri să le daţi să mănânce,
Trifoi verde cosit în noaptea lui Sfântu Gheorghe,
Cu roua neluată, cu floarea nescuturată,

[7] Oraţie culeasă de la Vornic, Neculai Cojoc, Coşula, comuna Copălău, 1986.

Strânsă în sărbători, de 2 fete surori
Caii noștri să mănânce, și din capete să miște
Caii noștri să bea și din capete să dea
Socri mici, ce s-a făcut, nu mai este de desfăcut."

Un alt moment care are frumusețea lui în cadrul nunții, este GĂTITUL MIRESEI. La o masă în mijlocul ogrăzii, sau în casă, era așezată mireasa în fața oglinzii ținută de două druște surori sau verișoare. Nașa împreună cu druștele îi pun pe cap voalul și coronița cumpărată de mire. După ce mireasa este gătită, oglinda era întoarsă către mire ca să plătească și acesta punea bani, sau o pereche de cercei care erau puși miresei la urechi. Ridicându-se din fața oglinzii, mireasa punea în brâul mirelui năframa și druștele, batistele la mâna vomiceilor.

Urma, apoi, un alt moment cu profunzimi simbolice, numit IERTĂCIUNEA. Și cu acest prilej, Vomicul își arată talentul creativ, cerând în versuri iertare părinților, în numele tinerei perechi. Tinerii stăteau așezați în genunchi pe o pernă așezată pe un lăicer, orientați spre răsărit, dar în fața părinților (socrii mari și mici) care stau pe o laviță sau pe scaune.

Textele de iertăciune au și diferențe dar și asemănări (cum ar fi precizarea că începutul legăturii în doi este dat de Dumnezeu, încă de la „moș" Adam și „baba" Eva).

Vomicul din satul Mândrești, comuna Vlădeni, adresează cererea de iertare către părinți și nuntași:

„– Cinstiți gospodari și gospodine,
Vă rugăm să luați aminte
La câteva cuvinte, care stau scrise în cărțile sfinte
Și acum trebuiesc zise:

....

– Cinstiți gospodari și gospodine
Fete și feciori și dumneavoastră
Cu toți ostenitori
Iar dumneavoastră cinstiți părinți
Care de la Dumnezeu sunteți rânduiți
Ca și pomii cei rodiți, care își fac roadele lor
Pe întinsul livezilor, în răcoarea viilor
Ascultați câteva cuvinte de rugăminte:
Că acești doi tineri, care stau în genunchi,
Cu capetele aplecate, cu brațele încrucișate și cu fețele rușinate,
Se roagă cu smerenie, să le dați blagoslovenie
Iar dumneavoastră cinstiți părinți
Fiți buni de-i iertați, și-i binecuvântați."[8]

Iertăciunea rostită la nunți de vomicul Neculai Cojoc, din comuna Copălău, are de asemenea originalitatea și frumusețea ei:

„Cinstiți socri mari și dragi nuntași
Ascultați Sfânta Iertăciune

....

Când Dumnezeu luni prima zi

[8] Iertăciune culeasă de la vornic Movanu M. Andrei, sat Mândrești, com. Vlădeni, 1987.

A făcut cerul şi pământul,
Pe cer l-a împodobit cu soare, lună şi stele lucitoare
Iar pe pământ a dat a văzduhului înălţime
Cu zburătoare mulţime.
Văzând Dumnezeu că pe pământ nu este bine să nu fie om,
L-a făcut pe strămoşul nostru Adam
Cu trup din lut, cu oase din piatră, cu sânge din nori
După chipul şi asemănarea Sfinţiei Sale.
I-a suflat în faţă şi i-a dat viaţă
Şi iar văzând Dumnezeu
Ca omul să nu fie singur pe pământ
I-a dat somn greu lui Adam
Şi l-a adormit în mijlocul raiului.
Atunci Dumnezeu i-a rupt din coasta stângă
Din coasta cea mică, să nu-i fie nimică
Şi a făcut-o pe strămoaşa noastră Eva,
I-a suflat în faţă şi i-a dat viaţă.
Adam trezindu-se din somn
Speriat, cu glas tare a strigat:
– Ce este aceasta, Doamne?
Atunci Dumnezeu i-a răspuns:
– Nu te speria Adame, căci este trup din trupul tău
Şi os din oasele tale
Şi se va chema ţie de soţie
Şi veţi fi amândoi un trup
Atunci Dumnezeu i-a binecuvântat.

....
Aşa a rânduit Dumnezeu
Şi la aceşti doi tineri, zi de căsătorie,
Care stau în faţa dumneavoastră
Cu capetele plecate, cu feţele ruşinate
Cu genunchii la pământ,
Ca două mlădiţe cu rod mult
Şi vă roagă pe dumneavoastră
Cinstiţi părinţi
Să-i iertaţi şi să-i binecuvântaţi,
Căci binecuvântarea părinţilor, întăreşte casa fiilor
Iar blestemul părinţilor, risipeşte casa fiilor."

După rostirea Iertăciunii, mirii se ridicau, sărutau mâna părinţilor, şi vornicelul le dădea să mănânce amândoi dintr-un ou (pentru noroc şi fericire) şi apoi, din două pahare pline să ia câte puţin şi restul să arunce în spate către nuntaşi.

„Dragi tineri,
Poftiţi de gustaţi din această dulceaţă,
Şi fiţi foarte fericiţi în viaţă
Gustaţi din păhărele, dar mai lăsaţi în ele
Şi aruncaţi în spate, la cei cu gurile uscate."

Apoi tinerii ieşeau la drum îndreptându-se către biserică la CUNUNIE, împreună cu druştele şi vorniceii.

Soacra mică, lua dintr-o strachină şi arunca în urma mirilor cu zahăr, orez, grâu, fărâmituri de pâine, cozonac, pentru ca tinerii să aibă noroc şi belşug în drumul pornit în doi. Ajunşi la biserică, mireasa punea dosul mâinii pe uşa bisericii, ca să nu aibă copii mulţi.[9] În mijlocul bisericii, pe covorul de cununie, stăteau mirii şi naşii, druştele în spatele miresei şi sfetenca în spatele mirelui. După punerea cununiilor, mirilor li se dădea vin din acelaşi pahar. Ieşind din biserică, mirii şi întregul alai, se îndreptau către casa socrilor mici, unde luau masa de cununie după care Vornicul spunea:

„De trei ori pe după - masă,
Să scoatem nunta din casă."

Din acest moment, urma SCOATEREA ZESTREI din casă, de către vornicei. Druştele sau surorile miresei, păzeau cu străşnicie zestrea, iar mirele trebuia să plătească pentru zestre. Dacă mireasa nu avea toate ţesăturile necesare pentru noua ei familie, vorniceii chiuiau şi făceau cunoscut nuntaşilor.

„Iu, iu, iu pe dealul gol,
Că mireasa n-are ţol."

Vorniceii scoteau pe rând din casă lada (sipetul) plină cu valuri de pânză, cămăşi brodate, catrinţe, ştergare, prostiri de pat (cearceafuri). Scoteau apoi ţolul (ţesătură mare folosită la treieratul şi vânturatul grâului), materialul de saci, scoarţele, lăicerele în patru iţe, plapumele, pernele.

Prin sec.XIX şi început de secol XX erau încheiate prin Tribunal Acte dotale, unde apăreau înscrise toate lucrurile pe care mireasa le primea de la părinţii ei pentru a pleca la casa socrilor. Scoasă din casă, zestrea era pusă în car, unde urca apoi şi mireasa, care primea din mâna mamei un ştergar şi o icoană (de obicei Maica Domnului, Sf. Gheorghe, Sf. Nicolae, Trei Ierarhi), adusă din casă de vornicei. Uneori, icoana era dată miresei şi de două druşte. La sfârşit, soacra mică, dădea miresei în car şi un colac, pe care mireasa îl rupea deasupra capului, după ce se închina în patru zări. Bucăţile de colac erau aruncate spre nuntaşi, uneori mireasa păstrând o bucată pentru a o mânca împreună cu mirele după încheierea nunţii.

Carul cu zestrea şi nuntaşii, porneau către casa socrilor mari, unde continua să se desfăşoare NUNTA.

Ajunşi la socrii mari spre seară, vorniceii începeau să strige:

„Ian strigaţi în gura mare,
S-audă soacra cea mare
Soacră mare, ieşi în prag,
Că ţi-a venit noră-ta
Cu cămaşă, cu catrinţă,
Cu ştergar în patru iţă".[10]

Sau, pentru a stârni hazul tuturor, versurile strigăturii fac aluzie la viitoarele neînţelegeri dintre soacră şi noră:

„Bucură-te soacră mare
Ţi-o vinit scărmănătoare (cheptănătoare)"[11].

---

9 De la Avădănii Maria, Flămânzi, 1986.
10 Culese de la Michiu Gh. Paraschiva, 89 ani, Santa Mare, în 24 martie 1988.
11 Idem.

Mireasa coboară din car, şi este primită de soacră cu bucăţi de zahăr şi cu miere.

O frumoasă „Poftire la masă" a fost culeasă la Tudora,[12] în 1988:

„Bună sara,
La dumneavoastră cinstiţi nuntaşi,
La această bogată masă
....
Vă roagă socrul cel mare
Şi soacra cea mare
Care-au pregătit mâncare,
Să luaţi să vă ospătaţi,
Cu de toate să vă-ndestulaţi
....
Şi de cumva socotiţi,
Dumneavoastră, nuntaşi cinstiţi,
Că bucatele-s otrăvite,
Voi gusta eu înainte
....
Şi-i lua o găluşcă
Făcută de-o druşcă,
De trei zile fiartă
Într-o oală spartă,
Cu aţe legată."[13]

După servirea mâncării, urma ÎNCHINATUL PAHARELOR. Vornicul aducea un castron de lut cu apă, ca naşii să se spele pe mâini. Apoi mireasa punea la gâtul naşilor câte un ştergar frumos, cusut cu flori, în timp ce vornicul striga:

„Să trăiască nuna cea mare
Că frumos ştergar mai are."[14]
sau
„Tare bine i se şede
Codrului cu frunza verde
Şi poienii cu stejari
Şi nânaşei cu ştergari".[15]

Vornicul trecea apoi cu un castron pe la nuntaşi, începând de la nuni:

„Domnilor nuni, să vă fie de bine
Să vă trăiască finii şi să înflorească ca măslinii
Eu din partea mea le dăruiesc
O sută de ani de viaţă
Să-i trăiască cu dulceaţă
Ani, le-aş da şi o mie
Dar îmi mai trebuie şi mie
Domnii nuni să se caute prin buzunare
Ca să-mi deie şi mie, câteva parale".[16]

---

[12] Vasile Ungureanu, „Pe sub poale de pădure", folclor din comuna Tudora, editor Centrul Judeţean al Creaţiei Populare Botoşani, 1998, p.67.
[13] Idem.
[14] Culese de la Michlu Gh. Paraschiva, 89 ani, Santa Mare, 1988.
[15] Idem.

Banii strânşi reprezentau ajutorul dat de săteni, tinerei perechi. După ce erau număraţi, erau legaţi într-o batistă şi puşi în sânul miresei.

Naşa îi lua voalul miresei („o deshobota") şi-i acoperea capul cu un ştergar sau cu o batistă albă în „trei cornuri", sau cu un bariz, ca semn al trecerii ei în rândul femeilor măritate.

O parte din piesele care apăreau în ritualul nunţii tradiţionale, aveau o anume semnificaţie:

- *Voalul miresei* - era semn de castitate
- *Zestrea* - semnifica belşugul, dar şi hărnicia miresei (care apare şi în versurile pentru momentul PEŢITULUI):

„Du-te mamă şi peţeşte,
Unde-i vedea culmea plină.
Unde-i vedea culmea goală,
Să ieşi mamă din casă,
Acolo-i lenea cucoană."

- *Colacul* pe care mireasa îl rupea deasupra capului reprezenta fertilitatea.
- *Năframa* pusă de mireasă în brâul mirelui, însemna statornicie şi faptul că mirele îşi asuma responsabilităţi de viitor soţ şi tată în viaţa de familie, dar şi dădea dovadă de maturitate în colectivitatea soţului.
- *Toiagul, ştergarul şi plosca* erau semne de recunoaştere a vornicului ce conducea nunta.
- *Batistele vornicеilor* distingeau dintre flăcăi, pe cei desemnaţi să cheme sătenii la nuntă, să scoată zestrea miresei din casa părinţilor ei şi să o ducă la casa mirelui, să stea tot timpul nunţii în preajma mirelui şi a vornicului.

Şi-n alte zone apar piese-simbol: „*Creanga de alun*, ca semn de fertilitate; *Baltagul*, atribut simbolic pentru nuntă şi alte ocazii festive în Bucovina, semn distinctiv care capătă funcţii sociale şi de prestigiu şi *Plosca de lemn*, ca recipient pentru ţuică şi vin."[17]

În cadrul obiceiurilor de nuntă al aromânilor din Dobrogea, se folosesc de asemenea piese cu profunzime simbolică.

„... în momentul în care mireasa păşeşte în casa viitorului ei bărbat, i se întinde sub picioare o *pânză albă* pentru ca viaţa în casa cea nouă să-i fie curată şi plină de noroc."[18]

„La aromânii din Pind, soacra ieşind înaintea miresei, ăi rupe mărunţel deasupra capului un *caier de lână albă* pentru ca noră-sa să trăiască şi să ajungă cu părul alb ca caerul."[19]

Toate piesele simbol folosite, ca şi ritualul practicat, dădeau originalitate şi un farmec aparte, nunţii tradiţionale, în complexitatea ei.

Pentru zona Botoşani, unde ritualul tradiţional de nuntă nu se mai practică de câteva decenii, reconstituirea unor piese cu caracter de simbol. (voalul şi coroniţa de mireasă, năframe de mire, batiste de vornicel, covor de lertăciune) a fost posibilă datorită muncii de restaurare textilă din Muzeu. Astfel au fost reînviate frumuseţea şi valoarea artistică a pieselor folosite în cadrul nunţii, important obicei al vieţii de familie, al vieţii comunităţii satului, dintr-o perioadă trecută.

[16] De la Movanu M. Andrei, sat Mândreşti, com. Vlădeni, 1987.
[17] **Tancred Bănăţeanu,** ***Arta populară bucovineană***, Ed. Meridiane, 1875, p.353-354.
[18] **Ioan NenIţescu,** ***Arta populară a aromânilor din Dobrogea***, Ed. Meridiane, 1979, p.21.
[19] Idem.

Voal de mireasă cu decor floral

Voal de mireasă (cu decor geometric şi vegetal)

Fig. 1 Costume de mire și mireasă jos cu perna și covorul pentru iertăciune

Fig.2 Costum de nașă cu ștergar primit de la mireasă

Fig.3 Costum de naș

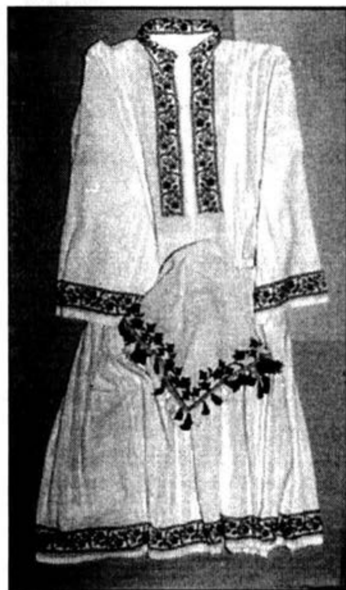

Fig.4 Năframa şi cămaşa de mire

Fig.5 Năframa pusă de mireasă în brâul mirelui.

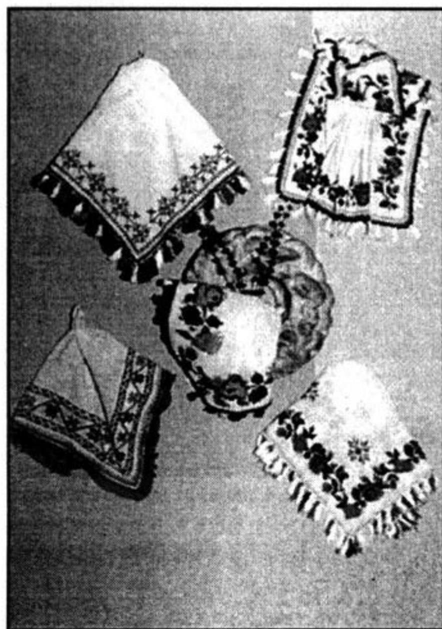

Fig.6 Năframe de mire şi colacul miresei

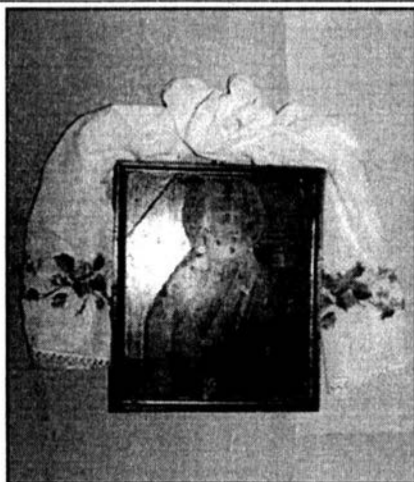

Fig.7 Ştergarul şi icoana, pe care mireasa le primeşte la plecarea din casa părintească

Fig.8 Lada cu zestrea miresei

Fig.9 Cămaşa de soacră, croită şi brodată de mireasă şi druşte

Fig.10 Cămaşă de socru, croită de mireasă şi brodată împreună cu druştele

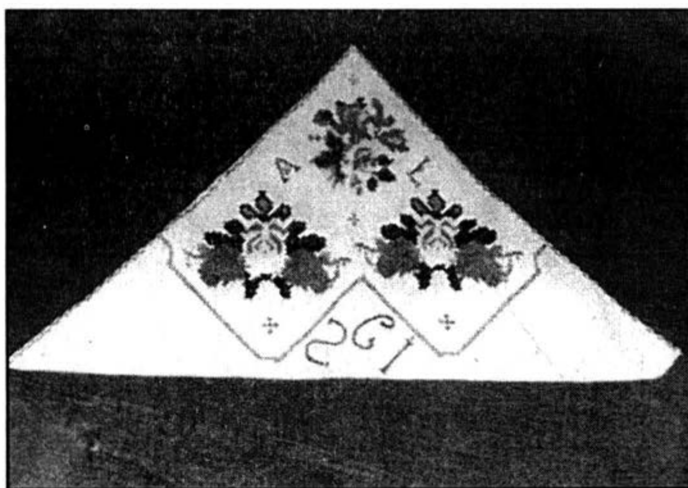

Fig.11 Batistă de vornicel cu iniţialele druştei şi ale vornicului

Fig.12 Costum de Vornic

Fig.13 Costum de vornicel

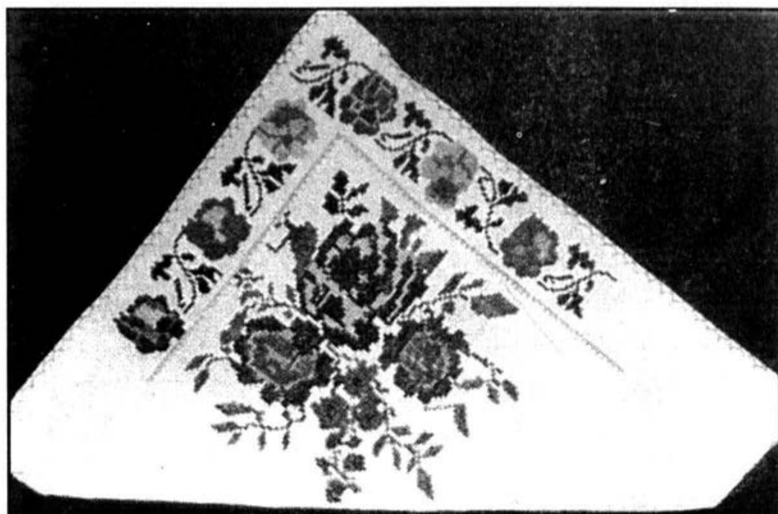

Fig.14 Batistă de vornicel

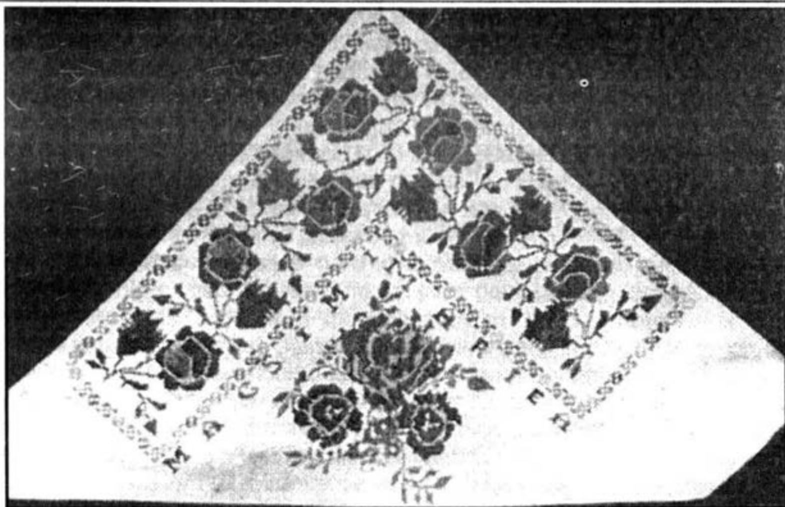

Fig.15 Batistă de vornicel cu numele druştei

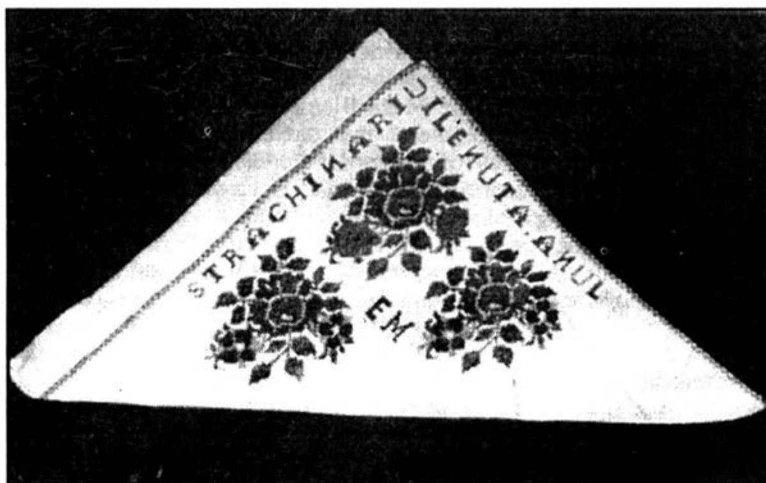

Fig.16 Batistă de vornicel având brodate numele druştei şi iniţialele vornicelului

Activitatea etnologică a lui Marcel Olinescu

Ion I. DRĂGOESCU

Înaintea unei succinte prezentări a unui aspect al activității lui Marcel Olinescu, socotim că o schiță biografică se impune: s-a născut la 17 septembrie 1896 în orașul Dorohoi, din părinți originari din Bucovina. Tatăl a fost profesor secundar de limba germană și a publicat o monografie despre poetul și dramaturgul Franz Grillparzer. După mamă e nepotul poetului Gheorghe din Moldova. Urmează studiile elementare și liceale la Dorohoi, Pomârla și Botoșani, după locurile de muncă ale tatălui. În 1914, îmbolnăvindu-se de tuberculoză osoasă, întrerupe studiile pe care le reia în 1919, urmând Academia de Arte Frumoase din Iași și București, luându-și diploma sub îndrumarea sculptorului D. Paciurea, în 1923. Din 1923 și până în 1957 funcționează ca profesor de desen la liceele din orașele Brad, Botoșani, Arad și București, când este pensionat. Din 1923 este membru al Uniunii Artiștilor Plastici. A avut între 1923-1957, în paralel cu activitatea de profesor secundar, o susținută activitate culturală și artistică. A fost ziarist între 1929 și 1936 la ziarul arădean „Știrea", scriind articole de fond și dezbătând diferite probleme locale, sub pseudonimele Bătrânul Stradivarius, Ion Pogan, I. Moldovanu. Tot la Arad a fondat împreună cu alți oameni de litere localnici, societatea Ateneul Popular (un fel de Univcrsitate Populară), care a ținut conferințe, simpozioane, șezători, expoziții. Tot împreună cu prietenii de la Ateneul Popular, a redactat revista literar culturală „Hotarul" (1913-1938) în care a debutat și ca poet și scriitor. În 1935, nemulțumit de felul cum decurgea activitatea Ateneului Popular, dar mai ales al revistei Hotarul, care rămâneau închise tineretului, împreună cu un grup de tineri (din care făcea parte și Al. Constantinescu, Gh.Ciuhondu, O. Lupos, Ed. Găvănescu, Al. Negura, Emil Mantia, înființează gruparea Pro Arte, care pe lângă conferințe, expoziții, redactează și revista „Duh", militând pentru o strânsă colaborare între tineretul român, maghiar și german. În 1935 este numit inspector al echipelor studențești de cercetări sociologice de sub îndrumarea prof.D. Gusti pentru satele Șiria și Sâmbăteni (jud. Arad) și Cuveșdia (jud. Timiș). În tot acest timp a făcut cercetări folclorice, care începuseră să-l preocupe în egală măsură ca folclorist și ca artist, în urma descoperirii artei plastice țărănești (icoane pe sticlă și gravuri în lemn) de la Nicula și Hășdate. Tot în epoca arădeană a inut în cadrul asociației „Acțiunea Românească din București" conferințe cu subiect cultural și folcloric în centrele muncitorești de la Brad, Țebea, Criștilor și Arad. După cum se vede, Marcel Olinescu a susținut în cei 10 ani cât a stat la Arad o activitate multilaterală prodigioasă pe tărâmul cultural-artistic, ceea ce l-a făcut pe criticul de artă Horia Medeleanu de la Muzeul Județean Arad să scrie în cartea sa ***Artiști plastici arădeni*** (Arad, 1973), vorbind despre gruparea Pro Arte (și în genere de toată mișcarea culturală din Arad) că „Activitatea grupării Pro Arte de la Arad apare ca un punct luminos care o face vrednică de a fi consemnată. Nesprijinită oficial,

gruparea se destramă. Sufletul acestei grupări, pictorul şi graficianul Marcel Olinescu se transferă în toamna anului 1937 la Bucureşti."

La Bucureşti înfiinţează împreună cu câţiva artişti gravori, asociaţia artistică: „Grupul Grafic" militând pentru naşterea într-o viziune modernă a vechei şi cunoscutei arte a gravurei în lemn, arta ţăranilor de la Hăşdate. Asociaţia a dăinuit până în 1947, după 5 expoziţii colective, primite cu mult interes de publicul bucureştean. În timpul războiului mai publică literatură în Viaţa literară (Bucureşti), Pământul (Călăraşi), Fruncea (Timişoara) şi alte reviste provinciale. După 1944 îşi restrânge activitatea numai la profesorat şi artă plastică.

În 1957 se pensionează din învăţământ, dedicându-se cu totul artei plastice.

Activitatea sa se împarte în două părţi care se completează reciproc: aceea de artist plastic şi cea de cercetător. Din activitatea de plastician se degajă în mod deosebit cea de grafician. Se poate afirma în mod cert că nu există capitol al etnologiei, pentru care să nu aibă material ilustrativ de o certă valoare artistică şi documentară. Dat fiind specificul lexiconului nu vom intra prea mult în aprofundarea realizărilor artistice decât vom vorbi numai despre acele lucrări, care fie că ilustrează texte folclorice, fie că au fost inspirate de motive etnologice.

Înainte de a intra în miezul problemei, considerăm că e necesar să cităm din prefaţa catalogului expoziţiei restrospectivei din 1977, confesiunea crezului său artistic în legătură cu folclorul şi arta ţărănească.

„De la începutul activităţii mele de gravor m-am considerat continuator al gravurilor în lemn populare şi în mod special m-am inspirat din gravurile ţărăneşti dela Nicula şi Hăşdate. M-am socotit totdeauna ca un gravor, ţăran dar trecut şi format prin şcoli. Aceasta mi-a fost linia de conduită a întregii mele activităţi artistice. Din arta populară nu am căutat să fac un model, pe care să-l imit, să-l citez, ci, am vrut să lucrez cu mijloacele pe care arta cultă le pune la îndemâna artiştilor, opere ce ar reflecta catacteristicile artei populare româneşti. Şi, după mine, cel mai pregnant caracter al etnicităţii naţionale în artă nu este naivitatea concepţiei şi a realizărilor tehnice, ci viziunea simbolică a poeticii ţărăneşti, trăsătură pe care o găsim în balade (Mioriţa, Meşterul Manole), în basme (Făt Frumos, Ileana Cosânzeana, zmei, balauri), în cântecele de dor (cucul şi turtureaua ori cântece de frunză verde, până la ornamentistica iilor şi covoarelor în care găsim elemente aproape abstracte dar cu numiri foarte concrete (scăriţa, fierul, plugul, floarea, fereguţa). De aceea, cea mai mare parte a lucrărilor mele sunt închinare Omului şi vieţii lui, într-i viziune simbolică mai mult decât realistă. Peisajele simbolizează stări sufleteşti, iar portretele sunt, nu atât reproducerile unot trăsături fizice ale unor persoane, ci figuri ce simbolizează idei, stări de suflet sau mişcări sociale.

Pe de altă parte, din contactul meu cu folclorul, cu arta populară, am aflat că creatorul popular are o atenţie specială pentru fantastic, că toate fiinţele şi obiectele insolite pe care mintea lui le-a creat, nu sunt altceva decât calităţi şi mai ales defecte umane pe care le-a întruchipat, în mod exagerat în vietăţi fantastice, ca să le fixeze plastic mai bine în memoria concetăţenilor spu. Fantasticul pentru el este o realitate care reliefează ceea ce doreşte să iasă din comun. În creaţia mea am folosit deseori fantasticul ca o armă de luptă împotriva a ceea ce am considerat nedemn, antiuman, antisoçial.

Pe aceeaşi linie, pornind tot de la folclor, am recurs şi la masca populară ca mijloc de luptă şi critică. Am folosit masca ţărănească din spectacolele de iarnă şi

din ceremoniile nupţiale şi mortuare cu aceleaşi rosturi simbolice, pe care i le conferă poporul."

Pe baza acestui crez artistic, într-o activitate de peste 50 de ani, Marcel Olinescu a expus în cele 26 de expoziţii personale deschise în Bucureşti şi în provincie, la toate Saloanele Oficiale de grafică din 1928 şi până astăzi, precum şi la expoziţiile organizate de statul român în peste 40 de capitale din străinătate, peste 2000 de lucrări.

Selecţionăm din catalogul ultimei expoziţii retrospective din 1977 lucrările care au contingenţă cu etnologia: dans ţărănesc, învârtita, stâlpul casei, troiţa baciului moldovean, stâlp de despărţenie, la poarta dorului, gravuri pe o ladă de zestre, strigături, ornament pe base de kuty, pe vas ardelenesc etc. Din *basme*: împăratul roşu şi împăratul verde, fetele codrului, a fost odată un moş şi-o babă, uciderea balaurului etc.; *fantastice*: oamenii de piatră, oamenii arbori, floarea stranie, Păcală în ţara oamenilor fără cap, balauri noi distrugând balaurii vechi; *măşti*: coloana măştilor, măştile în familie, arborele de măşti, când măştile râd, dispută între măşti, fecioara şi măştile etc.; *mitologice*: ursitoarele, pasărea suflet, Ileana Cosânzeana şi Făt Frumos, în lumea întunericului, visul, instinctul, înrădăcinatul, singuratecul superstiţios, Zmeul şi Zâna, Sfarmă Piatră, Sfarmă lemne, etc.; *sociale*: holoangăr, minerul, urmările războiului, balada femeii, balada fluierului, bârfa din sat, vânzătorul de cartofi, în piaţă; *muncă*: la adunatul fânului, în luptă cu focul, tăietorii de lemne, colindul tractorului, balada minerilor de la Ruda-musariu, şantier naval, la întrecere cu turnul etc.; *revoluţionare*: Când munţii se coboară (Horia), robii aşteptând hotărârea guvernatorului din Deva, omorârea lui Doja, Bălcescu, revoluţia din 1848, Noi vrem pământ; *istorice*: vestigii dacice, drumul de jertfă şi de glorie al partidului; *realizări contemporane*: peisaj industrial, construcţii noi, litoral, pe ogorul colectival etc.; *peisagii*: peisajul sufletului meu, uliţă-n Braşov, cămin cultural în Caş, cu caii pe Murăş, Oraşul, interior rustic, moartea peisajului; *portrete*: N. Iorga, Titu Maiorescu, I. Creangă, actorul Titus Lapteş, pictorul Palladi, pictorul Şt. Luchian, minerul Ilieş Roman, Ţăran colectivist, Hemmingway, I. Heliade Rădulescu, Dimitrie Cantemir, Eftimie Murgu, pictorul Ion Andreescu, Avram Iancu, Ilie Năstase, George Enescu, Carpaţii culturii româneşti, pictorul naiv Niţă Nicodim, T. Hrib cronicarul cu pana şi cu sapa, Lucian Blaga, N. Labiş, George Bacovia etc.

Pentru identificarea lucrărilor sale dăm şi o primă repertoriere a semnăturilor sale.

În afară de lucrările expuse în numeroase expoziţii, Marcel Olinescu a publicat şi ilustrat numeroase cărţi şi albume: *Botoşanii care se duc*, editura „Cartea Românească", 1927; *15 gravuri în lemn*, Arad, 1929; volumul de versuri *Eu*, editura „Pro Arte" Arad, 1935; albumul de gravuri *Păreri de rău*, Arad, 1933; *Vin ţiganii* după un poem de C. Argintescu, editura Hyperion, Cluj, 1934; volumul omagial Hristo Botev *Pravda y svoboda*, Sofia (Bulgaria), 1936; Balada *Mioriţa*, editura „Arta şi Tehnica grafică", 1940; volumul *Ghiocel*, versuri de P. Popovici, editura „Editura Românească", Deva, 1942; *Hercule Herculean*, din colecţia de versuri populare ale lui V. Alecsandri, editura „Socec", 1945, *Dragoste*, vresuri de Gr. Poiţi, imprimat manual, 1945; *Colind de fereastră*, imprimat manual, 1947; *Decântec de dragoste*, imprimat manual, 1949; *Noi vrem pământ*, versuri de George Coşbc, imprimat manual, 1956; *Poeme de întrecere*, versuri de Mihai Gavrilă, imprimat manual, 1958; *Vara în Capitală*, versuri de Ion Minulescu, album omagial imprimat manual într-un singur exemplar, 1958; *Suita Aurului*, imprimat manual, 1959; *Albumul*, versuri de G.

Topârceanu, 1962, *În mine cine dă*, versuri de Mihai Beniuc, 1963; *Marea cea neagră*, versuri de Guillen, 1965, imprimate manual; *Târgovişte, ieri şi azi*, editura „Sport Turism", 1976; Manuscrise: *Meşterul Manole, Nunta Zamfirei* de George Coşbuc.

Predominarea motivului şi inspiraţiei folclorice în activitatea artistică a lui Marcel Olinescu se datorează în paralel preocupărilor de cunoaştere şi culegere etnofolclorice, probleme ce l-au pasionat din momentul contactului întâmplător cu arta ţărănească ardeleană. Icoanele pe sticlă şi gravurile ţărăneşti pe care le-a găsit în casa soţiei sale din Bradul moţilor, unde debutase ca profesor la Liceul Avram Iancu din localitate, i-au schimbat complet şi viziunea artistică, dar şi concepţiile filosofice asupra vieţii şi lumii, pe care fiecare om, chiar dacă nu filozofează, le are. Cunoştinţele folclorice pe care le-a adunat în mijlocul moţilor au fost completate ulterior, în timpul cât a lucrat în echipele de cercetări sociologice conduse de prof. D. Gusti în satele din câmpia Mureşului (Sâmbteni, Şiria, Cuvejdia).

Căutând să abată sursele de inspiraţie de la mitologia greco-romană, speculată până la saturaţie de mai toţi creatorii de artă ai lumii întregi, spre ceea ce credea el că ar trebui să fie etnicul şi trăirea în specificul vieţii ţăranului român, pentru ca artiştii şi scriitorii noştri să creeze o artă specific românească nu numai în formă, ci şi în conţinut, s-a gândit să pună la îndemâna creatorilor de artă, amatorilor de frumos şi iubitorilor de artă populară un manual de cunoaştere tehnico-mitologică românească. Cu acest gând a cercetat şi studiat toate culegerile de folclor ale înaintaşilor de la Pop Reteganul şi S. Fl. Marian până la Tudor Pamfila şi Artur Gorovei pentru a alcătui o sinteză a ceea ce a numit „Mitologie Românească". Cartea a apărut în 1944 la editura „Casa Şcoalelor".

În prefaţa catalogului expoziţiei sale din 1967 intitulată foarte sugestiv: „Sub semnul mitului", Marcel Olinescu scrie: „Pentru ce am intitulat această expoziţie «Sub semnul mitului»? Pentru că socotesc că un artist e un creator de mituri. Mitul e sinteză, dar şi un simbol, e un adevăr prezentat sub o formă metaforică, e un faot concret spiritualizat, o întâmplare ieşită din comun legendarizată. O operă de artă trăieşte prin simbolul ce-l conţine, ca fructul sâmburele."

Din acest citat, care pare o confesiune de credinţă, se poate vedea cât de pasionat este Marcel Olinescu pentru folclor şi mit.

Marcel Olinescu a mai publicat ca urmare a interesului ce-l poartă folcloristului:

O variantă bănăţeană a baladei *Meşterul Manole* – în revista „Societatea de mâine" (1939). În prezent pregăteşte un volum consacrat acestei balade.

Două vechi monografii săteşti din Ardeal în revista „Societatea de mâine" (1939).

„Luxul rural" în revista Societatea de mâine (1938).

Cutremurele în Mitologia Românească în revista „Tinerimea Română", an LIX, nr.5-8/1941.

„Bisericile de lemn" în revista „Societatea de mâine" (1938).

„Arta Românească" în revista „Societatea de mâine" (1934).

„Ilustrarea cărţilor" în revista „Plastica" an II, nr.1.

Marcel Olinescu mai are publicate lucrări literare, poezii, schiţe, nuvele, cronici plastice şi diferite note cu subiecte variate prin ziarele arădene şi revistele „Hotarul 1", „Înnoirea" şi „Duh", ce-au apărut între 1930 şi 1940 la Arad.

O parte din versurile publicate la „Hotarul" au apărut într-un volum (***Eu***), editat de asociația Pro Arte în 1935.

Instinctul

În afară de acestea, a finisat şi e gata spre publicare un Dicționar de mitologie românească, un masiv volum de aproape 400 de pagini, în care sunt explicate pentru uzul celor care nu cunosc spiritualitatea țărănească, cuvintele ce exprimă credințe, obiceiuri, superstiții şi mituri populare. Acest dicționar este însoțit de peste 100 de gravuri originale, care plasticizează figurile fantastice, creațiuni ale imaginației țărăneşti, alcătuind o mitologie în imagini.

Are în manuscris o lucrare despre „Sumanele arădene" şi „Ouăle încondeiate" din această parte a țării din care încredințăm tiparului câteva din cele mai semnificative şi pe care le-am dori publicate cât mai curând.

În concluzie, se poate afirma că în etnologia națională şi cu referință specială în cea arădeană, Marcel Olinescu rămâne un etnolog de referință.

Bârfitoarele

HAISĂ NE ÎNCHINĂM,
HAISĂ NE RUGĂM
ȘI HAISĂ JURĂM
JURĂMÎNTUL MARE
PE PÎINE, PE SARE,
PE SFINTELE ICOANE

SARA, CÎND SOSEA
LUCRUL CÎND LĂSA
NOUĂ MEȘTERI MARI
CALFE ȘI ZIDARI
ICOANA O LUA
PE MASĂ O PUNEA
DIN GURĂ ZICEA:
NOUĂ MEȘTERI MARI
CALFE ȘI ZIDARI

ȘI PRECUM ZICEA
DOMNUL PORUNCEA
DOMNU-I AJUTA
ȘI LE ADUCEA
VAR ȘI CĂRĂMIDĂ
CĂ-I PUSTIE MULTĂ
CĂ-I LUCRARE LUNGĂ

ȘI V-AM ADUNAT,
VORBA SĂ VORBIM,
SFAT SĂ SFĂTUIM,
PLAN SĂ PLĂNUIM,
CĂ ZID CE ZIDIM,
SURPAT ÎL GĂSIM,
ȘI IO C-AM VISAT,
VIS ADEVĂRAT,
CĂ N-ZADAR MUNCIM,
CĂ N-ZADAR TRUDIM,
PÎNĂ N-OM CLĂDI,
PÎNĂ N-OM ZIDI,
CHIAR ÎN TEMELIE
TÎNĂRĂ ȘI VIE
O DALBĂ SOȚIE.

IV. NOTE. COMENTARII. IDEI

O carte utilă, interesantă şi valoroasă, „Dorohoiul istoric şi cultural", de Gheorghe Amarandei

Prof.Aurel DORCU

Puţini sunt oamenii care se mai apleacă asupra cărţilor şi a altor surse scrise de informare, pentru a cunoaşte şi înţelege trecutul şi prezentul unei entităţi colective de viaţă, spre ştiinţa şi educarea semenilor lor. Puţini, pentru că asemenea atitudine presupune o serioasă pregătire profesională, o muncă enormă şi perseverentă documentare şi redactare, talent scriitoricesc şi mari eforturi materiale. Au făcut-o cu brio, în trecutul apropiat, profesorul I. D. Marin din Stânceşti, profesorul Paul Şadurschi şi medicul Vasile Bânzar din Botoşani, continuă în aceeaşi admirabilă manieră învăţătorul Ştefan Ciubotaru din Suliţa şi profesorul Gheorghe Amarandei din Botoşani.

Ultimul, fiu spiritual al Dorohoiului, publică recent o veritabilă monografie a oraşului Dorohoi şi a ţinuturilor strâns legate istoric, administrativ şi cultural de oraşul Dorohoi. O lucrare ştiinţifică, bine structurată, larg cuprinzătoare şi redactată într-un stil concis, clar şi atrăgător la lectură. Lucrarea cuprinde şapte capitole: „Trepte ale istoriei locale" (mergând de la primele aşezări omeneşti din zona Dorohoiului şi până la transformarea Ţinutului Dorohoi în judeţ şi cu transformările ulterioare), „Participarea dorohoienilor la marile evenimente ale istoriei moderne şi contemporane", „Monumente istorice", „Şcoala dorohoiană – veche instituţie de educaţie, învăţământ, cultură", „Profiluri de dascăli", „Aspecte din viaţa culturală", „Personalităţi dorohoiene în acte şi documente".

Nu cred că poate exista un fiu al Dorohoiului, din cadrul intelectualilor în primul rând, dar şi intelectuali din judeţul nostru sau chiar din ţară, care să nu afle în paginile cărţii informaţii preţioase şi exemple de elevată spiritualitate, de atitudine civică exemplară. Personalităţi ştiinţifice şi culturale de rezonanţă europeană (George Enescu, Dimitrie Pompei, Gheorghe Burghele, Ion Pillat, Saşa Pană, Iulia Oniţă etc.), imagini nobile şi de mare prestigiu de profesori (Corneliu Andriescu, Tiberiu Crudu, Corneliu N. Iancu, Gheorghe Romândaşu, Simion Saca, Octav Guţic, Arcadie Luţă, Mihai Stoica, George Stoian etc.) sunt prezenţi în paginile lucrării, cu viaţa şi activitatea lor ştiinţifică, culturală şi umană. Portrete şi evocări veridice, impresionante, de neuitat. De altfel, meritul principal al studiului în cauză îl reprezintă atenţia şi importanţa acordate de autor vieţii culturale, el fiind convins, cum rezultă indirect din text, că pe această cale se va putea redresa societatea noastră contemporană. Era firesc să gândească astfel, când profesorul Amarandei a petrecut o viaţă de om în intimitatea şcolii, în mijlocul tinerilor şi a familiilor lor, instruind, educând, umanizând.

Pe George Enescu, sărbătorit în 1931 de către dorohoieni drept cetățean de onoare al orașului, autorul îl numește „Luceafărul muzicii românești". Despre savantul matematician Dimitrie Pompei, lucrarea precizează: „Dimitrie Pompei este creatorul școlii matematicii de teoria ecuațiilor cu derivate parțiale și de mecanică." Ion Pillat este pentru autor „un creator de autentice valori spirituale... desfășurând o susținută activitate politică și administrativă în cadrul fostului județ Dorohoi". Despre primul război mondial și despre Marea Unire, citim cu emoție: „Populația fostului județ Dorohoi a sprijinit permanent lupta fraților din Transilvania pentru dreptate socială și eliberare națională... numărul ostașilor dorohoieni căzuți în luptă cu dușmanul este foarte mare, 6312 morți". Un fragment din evocarea profesorului Stoian: „Cu 15 ani în urmă, Dorohoiul pierdea pentru totdeauna pe unul dintre cei mai valoroși și îndrăgiți dascăli de limba și literatura română, George Stoian, distins pedagog, talentat poet și neobosit animator cultural, fostul meu prieten și colaborator în munca didactică".

Am convingerea că oricine va mai scrie despre istoria țării noastre, îndeosebi despre istoria vieții culturale, va afla în lucrarea profesorului Amarandei informații și aprecieri necesare și prețioase.

„Dorohoiul istoric și cultural", un eveniment editorial de o reală importanță în viața județului nostru și în publicistica țării.

Admirație și pentru aspectul grafic al cărții.

„Dialogul artelor" în atmosfera culturală din Botoşani

Aurel DORCU

În oraşul nostru continuă tradiţia vieţii intelectuale elevate, care de totdeauna a conferit mediului nostru spiritual aura pe care FLORENŢA o are în peninsula italică. Proporţiile trebuie păstrate, dar sâmburele de adevăr este de necontestat.

În contextul ambiant amintit, în urmă cu 10 ani, s-a înfiripat în cadrul „Muzeului judeţean din Botoşani" un cerc de prieteni ai artelor, creat cu intenţia de a cunoaşte şi îndrăgi creaţiile de valoare ale artei româneşti şi universale.

Iniţiativa îmi aparţine şi continuă o preocupare pe care o avusesem în cariera mea de profesor de istorie la „Liceul Laurian" din Botoşani, când, mai bine de 30 de ani, îmi însoţeam lecţiile cu proiecţii, lecturi şi audiţii, spre exemplificare, pentru a spori interesul şi frumuseţea lor. Pentru completarea lecţiilor şi pentru lărgirea orizontului din cuprinsul lor, organizam, aproape în fiecare duminică, în aula liceului, cercuri de muzică şi arte plastice (audiţii, proiecţii, explicaţii). Cercuri cu prezenţa absolut facultativă, grupând membrii claselor paralele, pentru temele comune lor, iar, la perioade mai mari, prezentări pentru toate clasele, cu teme de interes cultural mai larg şi comun (ex.: „Clasicismul în muzică şi arte plastice", „Monumentalitate şi dramatism în sculptura lui MICHELANGELO şi în muzica lui BEETHOVEN", „Florile în muzica şi pictura românească").

Ştiind că foştii elevi mi-au rămas prieteni şi recunoscători în urma preocupărilor mele de educaţie artistică, am considerat că trebuie să continui să fiu alături de ei pe acest tărâm, pentru ei şi pentru mine. Pentru ei, convins că nimic nu sensibilizează spiritul, nu-l fac mai bun, mai nobil, decât credinţa şi viaţa culturală. Pentru mine, întrucât astfel am fost deprins să trăiesc, oferindu-mi bucuria muncii organizate şi fărme de satisfacţii intelectuale.

„Muzeul judeţean Botoşani" ne-a oferit condiţii excelente de manifestare şi astfel grupul nostru de prieteni ai artelor, (nu-i înscriem în scripte, nu ne interesează niciodată numărul lor, dar sala de festivităţi a muzeului, periodic, aproape lunar, este uneori neîncăpătoare) formează o familie spirituală de admirat. Sunt oameni de toate vârstele, oameni sensibili şi cultivaţi sau interesaţi de a se cultiva. Majoritatea vin mereu, de ani de zile, dar mereu apar şi chipuri noi, stimulaţi de chemarea celorlalţi. Îmbucurător este faptul că o bună parte dintre prietenii noştri sunt tineri şi foarte tineri, venind cu părinţii lor şi prezenţa lor va contribui la educaţia umanistă, de care au atâta nevoie. Sunt bucuros că vin cu noi unii dintre copiii foştilor noştri elevi şi sunt încântat văzând şi chipurile unor studenţi, atunci când revin în oraşul nostru.

În primii ani am organizat numai prezentări de muzică, grupate sub genericul „Muzica marilor iubiri". Denumire nu întâmplător aleasă, întrucât sună atrăgător pentru public, dar mai ales pentru că desemnează sursa principală de inspiraţie

pentru compozitori. Dragostea pentru aleasa inimii, dragostea erotică, în înţelesul cel mai înalt al acestei entităţi spirituale, dar şi dragostea în sensul mai larg al noţiunii de iubire. Dragostea pentru natură, iubirea pentru semenii tăi în general, dragostea pentru artă. Bănuiţi că aria acestui generic este foarte largă şi că sursele de inspiraţie şi creaţiile decurgând din ele sunt impunătoare. Am avut deci putinţa de a mă opri asupra unor opusuri frumoase, interesante şi realizate artistic şi în strânsă legătură cu viaţa compozitorului prezentat. Alternarea povestirii vieţii cu exemplificările sonore, însoţite de explicaţii succinte privind lucrarea, privind specificul ei, consonanţa dintre conţinutul său şi trăirile creatorului, frumuseţea şi valoarea artistică a opusului au constituit procedeul prezentărilor .noastre. Timpul afectat audiţiilor, indiscutabil mai amplu. Ne-am străduit ca expunerea să fie succintă, clară, să îmbine rigoarea ştiinţifică cu accesibilitatea termenilor şi cu un aspect literar al vorbirii, ca în maniera în care făcea Robert Schuman cronică muzicală (fără nici o pretenţie la comparaţie), fiind convins, încă din anii în care eram elev şi student, că auditoriul te urmăreşte dacă cele pe care le află sunt interesante şi atrăgător prezentate. În modul acesta, pe parcursul a două, trei audiţii în luni succesive, prietenii grupului nostru s-au delectat cu pagini din viaţa şi opera majorităţii marilor compozitori ai lumii (Corelli, Vivaldi, Bach, Händel, Rameau), din pleiada compozitorilor „Barocului", Haydn, Mozart Beethoven, exponenţii străluciţi ai „Clasicismului muzical vienez", Berlioz, Schubert, Scumann, F. M. Bartholdy, Chopin, Liszt, Paganini, Grieg, Ceaikovski, Mahler, R. Strauss, din constelaţia romanticilor, Dvorak din creaţia naţională cehă, Debussy, Ravel, De Falla, cu opusurile lor impresioniste şi cu ecourile impresionismului francez în muzica românească). Prietenii muzicii au simţit şi au înţeles caracterul specific al principalelor curente şi stiluri din muzica universală, noutatea lor pe tărâmul frumosului artistic: încărcătura ornamentală şi monumentalitatea „Barocului", claritatea, echilibrul, cultul pentru perfecţiunea formei la clasici, efuziunea lirică, fantezia, culoarea locală, sentimentul naturii, predilecţia pentru contraste mari, la romantici, evocarea, visarea cu tentă nostalgică şi simbolică, rafinamentul intelectual, propriu muzicii impresioniste. Şi cât farmec şi spor de înţelegere şi de percepţie afectivă am trăit împreună când am ascultat liedurile lui Schubert din celebrul ciclu „Călătore de iamă", după ce am evocat anterior viaţa sentimentală nefericită a compozitorului! Muzica dramatică scrisă de Beethoven i-a zguduit pe auditori după ce au aflat despre încercările de neînchipuit prin care a trecut compozitorul (dragoste spulberată, surzenie, gândul sinuciderii), dar le-a şi sporit admiraţia şi încrederea în viaţă faţă de omul şi artistul care a putut să învingă asemenea adversităţi şi să cânte inegalabil eroismul şi frumosul vieţii.

Pentru prietenii noştri toate lucrările audiate au fost valoroase artistic şi încântătoare, pentru că am avut grijă să aleg opusuri de excepţie. Educaţia estetică se realizează prin capodopere. Ele emoţionează, determină trăiri care înnobilează spiritul. Audiţiile au subliniat şi notele specifice proprii curentelor şi creatorilor (muzica lui Händel, o sărbătoare a spiritului, o muzică festivă, în primul rând. Muzica lui Bach, simplă, profundă, înalt spiritualizată. Muzica lui Haydn, robustă, viguroasă, optimistă. Mozart e mereu proaspăt, spontan, cristalin. Cântul lui Schubert, mai presus de orice, gingaş şi duios, iar Ceaikovski adună în sonurile sale toată tristeţea şi durerea lumii).

În ultimii ani, la sugestia foştilor mei elevi, obişnuiţi cu prezentările de muzică şi arte plastice din liceu, am lărgit preocupările cercului, hotărându-mă pentru vecinătatea mai multor arte, sub genericul „Dialogul artelor", accentul căzând asupra

muzicii şi picturii (fără a excepta şi sculptura şi arhitectura). Obligaţiile mele au devenit mai grele, mai complexe, mai pretenţioase, dar şi cu un spor de satisfacţie. Alternând şi îmbinând în cadrul unei prezentări, audiţiile muzicale cu proiecţii de diapozitive color, am încercat să întreţin un dialog interesant şi edificator artistic privind operele din domeniile menţionate, din specificul naţional, prezent în lucrările ilustrate, notele de asemănare şi deosebire, contribuţia creatorilor la evoluţia curentului artistic aparţinător şi la tezaurul culturii universale. Pe parcursul mai multor întâlniri, uneori şase-opt la număr pentru fiecare ţară, ne-am aflat în universul muzicii şi al artelor plastice din Italia, Franţa, Spania, Germania, Ţările de Jos (Belgia şi Olanda de astăzi), din România. I-am cunoscut sau i-am recunoscut, apreciat, îndrăgit pe pictorii mari colorişti ai lumii (Tizian, Velasquez, Rubens, Rénoir, Luchian), i-am admirat pe exponenţii străluciţi ai Florenţei din epoca de aur a Renaşterii: Leonardo da Vinci, Rafael, Michelangelo; ne-am impresionat de realismul şi aspectul moralizator al picturii lui Jeronimus Bosch şi Pieter Bruegel cel Bătrân şi de realismul şi caracterul profund uman şi filozofic al artei incomparabilului Rembrandt. Pictorii romantismului francez, Géricauld şi Delacroix, cu exaltarea luminii şi a contrastelor cromatice, cu noutatea subiectelor, cu sentimentul naturii şi cu acel cult al fanteziei şi al fantasticului au permis prietenilor noştri să înţeleagă şi să se bucure de muzica romanticilor (Chopin, Schubert, Weber, Schumann, Mendelssohn, Wagner).

Un tărâm de delicii ale spiritului a marcat tema „Impresionismul francez în muzică şi pictură şi ecourile lui în arta românească. Monet, Pissaro, Sisley, Rénoir, Dărăscu, cu miracolele pânzelor lor surprinzând vibraţia naturii, palpitul şi poezia sa, în imagini notând viaţa de o clipă, mereu schimbătoare a universului, ne-au subjugat emoţional şi au avut în sonurile lui Debussy, Ravel, Alfred Alessandrescu corespondenţe şi împliniri fericite.

Nu i-am uitat nici pe marii deschizători de modernitate în pictura universală: Van Gogh, Gauguin, Matisse, Pallady. Originalitatea artei lor, caracterul exotic şi tulburător, vehemenţa de culoare, profunzimea şi sinceritatea trăirilor din arta lor ne-au convins că arta modernă, valoroasă, se situează la nivelul artei marilor perioade anterioare, inclusiv a cele din Renaştere şi, în ambianţa ei, am putut aprecia şi înţelege muzica lui Hindemith şi Stavinsky.

Ne-am aplecat cu interes şi satisfacţie şi asupra vieţii şi muzicii lui George Enescu, pe parcursul unui an aproape. I-am evocat viaţa şi am ascultat mai multe dintre opusurile sale, inclusiv părţi din opera „Oedip", pe fundalul şi în consonanţă cu pictura marilor noştri clasici: Grigorescu, Andreescu, Luchian. Am apropiat, spre exemplu, robusteţea şi luminozitatea pânzelor lui Grigorescu de sonurile rapsodiilor lui Enescu, de „Impresii din copilărie", de „Suita a treia pentru orchestră" sau de „Sonata a treia pentru vioară şi pian în caracter popular românesc". Opera „Oedip" şi simfoniile sale au avut corespondent în arta sobră, interiorizată, cu rezonanţă meditativă, creată de Andreescu, iar liniştea neoclasică din sonatele de tinereţe ale lui Enescu, melancolia răscolitoare, dorul şi visarea, atât de proprii muzicii enesciene, prezente în primul rând în „Simfonia de cameră", au chemat alături şi s-au logodit în chip fericit cu peisajele şi florile lui Ştefan Luchian. Ciclul Enescu a fost o sărbătoare a spiritului estetic şi românesc!

În fiecare duminică precedând sărbătorile Crăciunului şi ale Paştelui ne-am programat manifestări speciale, festive, purtând denumirea de „Armonii de Crăciun", „Armonii de Paşte", în care ne-am apropiat cu emoţie creştină şi estetică de lucrările reprezentative şi valoroase din muzica şi artele plastice universale şi româneşti. Un

florilegiu de imagini sonore şi plastice, inspirate de Naşterea Sfântă a Mântuitorului Iisus, de patimile, moartea şi învierea sa, spre primenirea morală şi salvarea spirituală a omenirii. Ne-au însoţit în acest sens minunatele madone ale lui Rafael, cu gingăşia, bunătatea şi aerul lor divin şi uman în acelaşi timp, celebrele sculpturi ale lui Michelangelo, cu imaginea Fecioarei şi cu făptura fiului său în braţe, coborând de pe cruce, cutremurătoarele imagini ale lui Iisus pe cruce de Lucas Cranach, imaginea impresionantă, pedepsitoare a lui Iisus din „Judecata din urmă", din „Capela sixtină" de Michelangelo sau din celebra frescă de la Voroneţ, cu aceeaşi scenă de neuitat şi cu însuşirea de capodoperă (de altfel, în prezentările în cauză, a fost detaliată întreaga compoziţie din interiorul „Capelei sixtine" şi proiectate şi explicate artistic toate mănăstirile cu picturi exterioare din Moldova nordică, ca şi o seamă de monumente de artă religioasă din sudul ţării, concepute în stil brâncovenesc). În atmosfera acelor zile, pregătind cele două mari sărbători creştine, am ascultat cu evlavie şi plăcere estetică colinde româneşti, coruri de voci cristaline din lumea germană şi multe dintre cele mai frumoase lucrări de muzică cultă din câte s-au compus în muzica lumii: corale şi cantate de Bach, „Misa înaltă" şi „Patimile după Matei" de acelaşi neîntrecut poet al divinului, „Misa solemnă" şi „Isus pe Muntele Măslinilor" de Beethoven, cântecele de îngropăciune inspirate de patimile lui Christ, recviemurile (incomparabilele opusuri compuse de Verdi, de Mozart, de Brahms, de Fauré), lucrări vocal simfonice izvorând din suferinţa şi dragostea Fecioarei Maria pentru fiul său martirizat, opusuri cu text latin, „Strabat mater" (Stătea mama îndurerată), în care au excelat Pergolesi, Rossini, Dvorak. Interes şi emoţie conferite şi de oratoriile lui Paul Constantinescu consacrate celor două sărbători.

Emil Cioran, fin şi profund cunoscător şi pe tărâmul muzicii şi cu formulări sale originale, spunea că Dumnezeu datorează mult muzicii lui Bach. Sublinia desigur caracterul spiritualizat, profund înălţător al muzicii genialului compozitor, atât de potrivită reculegerii, meditaţiei, rugăciunii şi deci apropierii de divin. Sperăm ca şi manifestările noastre consacrate sărbătorilor în cauză să fi contribuit cu modestie în acest sens.

Domnul Elvădeanu, adesea prezent în ţările din Occident şi cunoscător al vieţii culturale de acolo, spunea la o festivitate din cadrul muzeului, că în viaţa culturală din vest asemenea manifestări se numesc academii de artă şi că ele sunt deosebit de apreciate. Noi ne permitem să le considerăm reuniuni artistice vizând sensibilizarea spiritului şi sporirea universului de frumos estetic şi de cunoştinţe culturale, care să ne facă mai buni, mai umani. Dacă vom reuşi, vom fi fericiţi, independent de asperităţile şi micimile vieţii cotidiene.

Intenţiile viitoare vizează o nouă tematică interesantă, în care să tratăm relaţia dintre mituri, muzică şi arte plastice, dintre personalitatea lui Napoleon şi arte, dintre viaţa şi opera unor mari personalităţi artistice, având o seamă de trăsături apropiate şi interesante (Rafael şi Mozart, Michelangelo şi Beethoven, Händel şi Rubens, Bach şi Rembrandt etc).

Pasiunea noastră pentru artă, prietenia cu ea de o viaţă, o muncă grea şi serioasă de pregătire şi interesul şi dragostea prietenilor noştri pentru nestematele spiritului, sper să ne permită şi acest deziderat, care va fi şi el un mic omagiu pentru cei 10 ani aniversari ai „Dialogului artelor".

Studiul resturilor animaliere, datate în sec.IX-X, descoperite în ruinele unui aşezământ monahal paleocreştin de la Dumbrăveni, jud. Constanţa

Sergiu HAIMOVICI

Situl arheologic este situat în apropierea satului Dumbrăveni, lângă actuala graniţă cu Bulgaria, cam la jumătatea distanţei dintre Dunăre şi Marea Neagră. Zona aparţine Podişului Sud-dobrogean, ce cuprinde şi o parte a Bulgariei, unde este mai înalt, el înclinându-se spre nord către valea Cara-su, dar totodată şi spre Dunăre; altitudinea medie bate către 150 de m, dar se găsesc şi unele înălţimi ce trec uşor de 200 m. Sub solurile alcătuite în cea mai mare parte din cemoziomuri levigate, se găseşte un covor lesoid, ce îmbracă sedimente miocenice (sarmaţian), care se suprapune unor calcare cretacice. Apele au săpat văi adânci, până la aceste strate din era secundară, alcătuind adevărate canioane cunoscute cu numele de *canarale*, foarte tipice acestui relief, ce are şi unele formaţiuni carstice.

În privinţa climei, izoterma anuală de 11° arată că cea mai mare parte a acestui podiş aparţine părţii celei mai calde a României. Din punct de vedere hidrologic evidenţiem, că prin apropierea sitului, curge pârâul Ceairului, afluent al Urluiei, aceasta îndreptându-se către nord-vest, pentru a se vărsa în balta Vederoasa, în apropiere de localitatea Aliman, lac care comunică cu Dunărea. Astăzi, o bună parte a anului, mai ales pe cursul lor superior, aceste pâraie sunt secate, datorită precipitaţiilor puţine şi a căldurilor mari de peste vară. Primăvara însă, apele sunt crescute şi se revarsă chiar în jur, întreţinând bălţi şi locuri înmlăştinite, care se păstrează tot anul, fiind alimentate şi de izvoare subterane. Vegetaţia actuală din zonă este foarte tipică. Pe coastele cu expunere spre nord a dealurilor şi în canarale, se mai păstrează petice de dumbrăvi, alcătuite preponderent de stejar pufos, (*Q. pubescens*) şi stejar brumăriu (*Q. pedunculiflora*), amestecate cu alte esenţe termofile, pentru a da *Quercetae mixtae*, dar pădurea, a fost înlocuită, în mare parte, datorită acţiunii antropice de o formaţiune reprezentată prin arbuşti şi tufe lemnoase, foarte închegată şi deasă, greu de străbătut, asemănătoare cu maquisul, denumită printr-un cuvânt turcesc: *meşelic*, care conţine, pe lângă arbuştii obişnuiţi în păduricile de stepă, elemente submediteraneene şi pontice: vişinul turcesc (*Padus mahaleb*), tufa lemnoasă (*Caragana frutex*), scumpia (*Cotinus coggigria*), spinul lui Hristos (*Paliurus spina Christi*), iasomie (*Jasmin*[illegible] *fruticans*). Pajiştile stepice, antropizate şi ele, mai păstrează încă unel[illegible] sudice, dar şi endemisme.

II

Săpăturile în situl respectiv au fost executate de arheologii Costel Chiriac şi Teodor Papasima, care au avut amabilitatea de a ne încredința spre studiu materialul faunistic ce provine din campaniile 1992-1993, fapt pentru care le mulțumim.

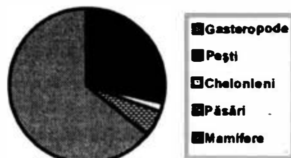
Probabil, că încă din secolul IV, călugării cenobiți au săpat în rocă un mic lăcaş de cult, înconjurat de chilii comune. Ulterior s-a construit o biserică din piatră de mici dimensiuni. În ruinele acestui edificiu şi puțin în jurul său, arheologii au executat săpăturile, materialul nostru provenind din două nivele (N_1 şi N_2), foarte apropiate cronologic, datate secolul IX-X. Resturile faunistice le considerăm global, fără a ține cont de cele două nivele, căci nu toate pachetele cu resturi osoase provin precis dintr-un nivel sau altul, unele sigle arătând un material amestecat, aparținând chiar spațiului dintre cele două nivele, iar altele chiar din şanțuri, nefiind specificat nivelul. Au fost găsite un număr de 630 resturi (de fapt ceva mai multe, unele fiind considerate întâmplătoare) ce provin de la următoarele grupe şi specii.

Tabelul 1
Lista grupelor şi speciilor la care aparține materialul faunistic

Mollusca Gasteropoda			*Helix*
Pisces	***Acipenseridae***		*Acipenser ruthenus*
	Teleostei		*Esox lucius*
			Cyprinus carpio
			Carassius carassius?
			Stizostedion lucioperca
			Indeterminabili
Reptila-Chelonia			*Emys orbicularis*
			Testudo graeca ibera
Aves			*Gallus domest.*
			Anser domest.
			Columba?
			Charadriidae?
Mammalia		A. domestice	*Bos taurus*
			Ovis aries
			Capra hircus
			Sus domest.
			Equus caballus
			Asinus domest.
			Canis familiaris
			Felis domest.
		B. sălbatice	*Cervus elaphus*
			Capreolus capreolus
			Sus scrofa ferus
			Lepus europaeus
			Mustela nivalis?
			Citellus citellus?

Tabelul 2
Repartiția pe grupe a resturilor animaliere

Grupa	Nr absolut	%
Gasteropode	6	0,95
Pești	174	27,61
Chelonieni	13	2,06
Păsări	32	5,08
Mamifere	405	64,30

Pe lângă această listă ar mai trebui să adăugăm încă două specii de mamifere, un rozător mic, probabil şoarecele de casă (*Mus musculus*), care este un comensal, de la care provin 14 resturi, dar şi două resturi umane; deşi le considerăm ca întâmplătoare, când vom face descrierea morfologică a speciilor vom reveni asupra lor.

În tabelul 2 dăm repartiția pe grupe mari a resturilor determinate.

După cum se vede din acest tabel şi graficul alăturat, repartiția pe grupe apare oarecum normală pentru resturi de origine menajeră, dintr-un sit medieval de tip rural cu foarte puțini locuitori. Vom reveni însă asupra unor particularități, ce pot fi puse în evidență, considerând aceste frecvențe.

Este bine ca înainte de a face un studiu amănunțit a fiecărei grupe şi specii în parte să vedem mai întâi unele caracteristici ale materialului considerat ca un tot. În afara celor câteva cochilii de melc (care ridică o problemă aparte), se constată că resturile osoase apar extraordinar de fragmentate. Dacă pentru speciile de talie mică şi foarte mică, există şi unele oase considerate întregi, pentru mamiferele mari, în speță taurinele dar şi cerbul, nu găsim oase întregi, cu excepția câtorva ce constituie extremități ale membrelor şi care, se ştie, că nu sunt acoperite cu carne şi apar concomitent doar puțin voluminoase. Câteva resturi aparținând mai ales ovicaprinelor, dar şi cerbului, sunt despicate în lung (pe planul sagital), cum ar fi diafize de tibie, sau epifize inferioare de metapodale şi care ar putea fi deşeuri rezultate din folosirea lor la fabricarea unor unelte mici din os; totuşi numărul lor este infim, pentru a considera că această întrebuințare a oaselor, ar fi determinat fragmentarea excesivă a întregului material. De altfel, nu apar decât excepțional resturi ale scheletului craniului, mai ales cel neural, formațiune compactă şi dură, dar şi grea (există doar două coarne fragmentare de taurin – unul din ele fiind un fragment de 2 cm^2 – cât şi unul de capră femelă, pe care l-am putea, cu bunăvoință considera ca întreg) şi este interesant că nu abundă nici vertebrele mai mari de peşte. Studiul atent al multor resturi de mamifere, ce au suprafața de doar 2-3cm^2, arată că ele provin de la oase mari, mai ales ale membrelor, care au fost ca şi tocate şi aparțin astfel aproape exclusiv unor specii de talie mare. Iată de ce, din materialul osos provenit de la mamifere, adică 405 resturi, doar 199 (36,80%) au putut fi determinate până la nivel de specie, că peste 80% dintre ele provin de la animale de talie mare – adică taurine şi într-o foarte mică măsură cerb. Situația de mai sus, neîntâlnită în alte ocazii, cere o explicație. Unele părți ale animalului neacoperite de carne (cap, extremitățile membrelor) uneori pot fi eliminate din start, la o tranşare grosieră, deoarece sunt fără importanță alimentară, dar altele trebuie numaidecât îmbucătățite mai mult sau mai puțin, după cum se repartizează ele, la persoane luate una câte una, sau la un colectiv. Credem că această tranşare s-a făcut în vederea

satisfacerii unui colectiv, călugării trăind împreună într-o chinovie, animalele (mai ales cele mari), fiind tăiate în bucăţi relativ numeroase, care erau fripte doar uşor pe jar (foarte multe fragmente osoase prezintă urme de arsură, dar nu apar deloc resturi calcinate), sau fierte în vase mari şi apoi bucatele erau împărţite printr-o porţionare judicioasă dar şi parcimonioasă, pe persoane, la masa comună, ce se desfăşura probabil, chiar în incinta locaşului bisericesc. Călugării, care credem că erau săraci, poate chiar flămânzi, sfărâmau puternic oasele sau fragmentele lor, ce se găseau în cadrul porţiei de carne ce li se cuvenea, pentru a putea folosi şi măduva osoasă (roşie şi galbenă, prima din dreptul epifizelor, cealaltă de la nivelul diafizei). După masă, resturile erau evident strânse şi duse undeva în afara incintei (poate într-o groapă menajeră); rămâneau unele oase întregi sau fragmentare de la speciile de talie mică (deci puţin voluminoase) sau sfărâmăturile mici ale oaselor de taurine, care erau împrăştiate involuntar pe podeaua sau prin cotloanele încăperii unde se servea masa. Tocmai aceste resturi faunistice alcătuiesc materialul care a fost pus în evidenţă, prin săpăturile arheologice şi l-am avut la dispoziţie pentru a-l studia. Considerăm cele afirmate doar ca o ipoteză explicativă; ar putea fi verificată, în măsura în care, noi săpături, vor pune în evidenţă grosul resturilor menajere, poate adăpostite undeva într-o groapă, în afara incintei. Menţionăm totodată că totuşi într-o porţiune a Şanţului V, ce a fost trasat în afara zidului s-au găsit resturi faunistice mult mai bogate, mai puţin fragmentate şi concomitent de la mai multe specii şi grupe de animale, având totodată caracterul mai tipic menajer decât aproape toate resturile cuprinse în celelalte pachete.

III

În cele ce urmează vom face studiul amănunţit a grupelor şi speciilor de animale arătate în listă.

Gasteropodele. Melcii sunt reprezentaţi prin şase cochilii întregi provenite de la *Helix*, melc mare, comestibil. Facem însă menţiunea că aproape sigur cinci sunt actuale, întrucât se văd clar benzile mai maronii de pe suprafaţa lor, care se şterg dacă cochilia a stat mai mult în pământ; dealtfel melcii, în mod obişnuit, în sezonul rece se retrag în sol, încât ei pot să fi ajuns în zona săpăturile arheologice fără a fi fost manipulaţi de către om. Unul singur prezintă patină, dar având cochilia întreagă, s-ar putea ca şi acest melc să fi nimerit întâmplător în materialul nostru. Totuşi nu putem spune cu siguranţă că nu era folosită de către călugări culegerea melcilor de livadă, mai ales că este posibil ca aceştia să fi fost bine răspândiţi în pajiştile umede, pe care alte grupe şi specii de animale o dovedesc că existau atunci în preajma sitului. Surprinde faptul că nu s-au găsit valve de lamelibranhiate, întrucât *Unio*, credem, că nu lipsea nici ea din ambientul sitului. Să nu fi practicat oare călugării culesul acestei scoici care apare mai des încă decât *Helix* în situri? Prezenţa ei în acestea arată sigur, spre deosebire de melci, că a fost manipulată de către om. Aşa dar nu putem exprima precis dacă melcii s-au găsit în mod natural în solul sitului sau au fost folosiţi. Noi am opta pentru prima versiune.

Peştii. Aşa cum apare clar în tabelul 2, peştii, cu 174 resturi se aşează, ca frecvenţă, pe locul doi în cadrul materialului faunistic – 27,61%. Resturile aparţin la două grupe distincte: pe de o parte, acipenseridele (sturionii), doar prin scuturi osoase, iar pe de altă parte peştii obişnuiţi (teleostenii) cu toate celelalte resturi, reprezentaţi exclusiv prin părţi ale scheletului, ei fiind întradevăr peşti osoşi.

Acipenseridele reprezintă un grup de peşti mai primitivi, la care cea mai mare parte a scheletului este cartilaginos şi deci nu se păstrează. Ei au însă nişte solzi de un tip special (solzi ganoizi), dar şi scuturi osoase pe corp, ce nu sunt putrescibile, şi tocmai aceste formaţiuni osoase au fost găsite în cadrul materialului nostru. Există astfel nouă scuturi, toate din grupa laterală, care sunt totodată destul de asemănătoare între ele – de forma unor romburi alungite – încât credem că provin de la aceeaşi specie, cega, acipenserid exclusiv de apă dulce şi reofil, ce nu atinge talii atât de mari ca cei anadromi şi eurihalini, dintre care cel mai cunoscut este morunul. Şase scuturi relativ mari (individul avea cam 60 cm lungime) au fost găsite laolaltă în B_2 absidă, 1992, iar ceilaiţi trei, toţi mai mici, câte unul în diferite alte pachete. S-ar putea deci considera că putem număra cel mult patru indivizi diferiţi.

Teleosteenii sunt reprezentaţi prin 165 resturi osoase. Au fost puse în evidenţă diferite părţi ale scheletului, cum ar fi resturi ale craniului visceral (puţine), de asemenea, corpuri vertebrale – relativ puţine, radii banhiostegale, coaste (multe), lepidotrihia (multe), radialia (multe). Materialul apare, în cea mai mare parte fragmentar, ceea ce a îngreunat mult determinarea generică şi specifică, care şi în condiţii normale este foarte dificilă la peşti. Am putut evidenţia totuşi patru specii aparţinând la trei familii diferite şi anume: *Esox lucius* (ştiuca) cu două resturi de falcă inferioară, aparţinând la doi indivizi, unul cam de 30 cm şi altul mai mare cam de 45 cm; două specii ale familiei ciprinidelor şi anume *Cyprinus carpio* (crapul), cu patru resturi, provenite fiecare din alt pachet, deci cu patru indivizi diferiţi şi anume cu, o vertebră 2, ce apare întotdeauna foarte tipică prin apofiza sa spinoasă, provenind de la un exemplar mic, de cam 20-25 cm, un preopercular de la un exemplar cam de aceeaşi talie ca precedentul, un opercular, de la un individ ceva mai mare, de circa 40 cm, un ceratobranhial al arcului V, exemplar din nou mic, tot cam 20-25 cm şi *Carassius carassius* (carasul), determinat cu oarecare probabilitate printr-un postopercular fragmentar, carasul fiind un peşte de talie mică. Ultima specie este reprezentată prin *Stizostedion luciperca* (şalăul), pentru care s-a determinat o falcă inferioară fragmentară, aparţinând unui individ mascul, de cam 40 cm lungime. Este sigur că în materialul considerat ca nedeterminabil, să mai existe şi alte specii mai ales aparţinând familiei ciprinidelor. Menţionăm că toate speciile citate mai sus sunt comune la noi, în zona de joasă altitudine, aproape toate, fiind specii de baltă (mai puţin şalăul), dar şi de ape curgătoare.

Este important, după ce am trecut în revistă caracterele morfologice şi am stabilit determinarea, unde a fost posibilă, a peştilor, să punem în evidenţă şi o altă faţetă a problemei, reiterând faptele, discutate anterior mai ales relativ la mamiferele de talie mare, respectiv cu precădere taurinele. Când am menţionat resturile care au fost găsite am constatat că nu apare craniu neural (chiar acipenseridele au un craniu neural, să-i spunem osificat, care, ca şi solzii, care chiar şi la fierbere, mai ales dacă este uşoară, se menţin sudate între ele şi reprezintă aşadar o formaţiune relativ voluminoasă, chiar la exemplarele mai mici de peşti. Lipsa acestei părţi osoase în cadrul materialului studiat vine să întărească presupunerea noastră că el nu este alcătuit din resturi menajere tipice, ce au fost îndepărtate şi se găsesc poate depozitate undeva în afara edificiului, ci suntem în faţa unor resturi rămase pe loc din cauza unei „curăţenii neglijente".

Nu putem să apreciem, nici măcar în mare cât fac în kilograme carne (adică proteine animale) peştii de la care provin resturile găsite mai întâi pentru că suntem în faţa unor fragmente foarte disparate, încât ar fi aleatorie calcularea indivizilor

prezumați și în al doilea rând, pentru că ele nu reprezintă, după cum am arătat, totalitatea peștilor consumați. Putem doar spune că, deși (poate cu excepția unui exemplar de cegă) se constată exclusiv existența unor indivizi de talie mică, cel mult medie (carasul și eventual alte ciprinide nici nu întrec aceste talii), această cantitate de carne nu este deloc neglijabilă, cota parte de proteine animale, adusă prin alimentația cu pește, fiind chiar relativ importantă. De fapt, acest lucru nu trebuie să mire, deoarece se știe, că în dieta clerului, prin canon, există zile speciale când trebuie să se consume pește (pentru mireni este doar o indicație) și într-un calendar ortodox pentru anul 1995, noi am putut număra 31 de zile de peste an (nu numai acelea aparținând posturilor lungi ale Crăciunului și ale Paștelui), când se dă așa-zisa dezlegare la pește; ar fi așadar cam 1/12 adică cam o lună dintr-un an calendaristic.

Problema de mai sus este legată de alta și anume, de unde-și luau călugării peștele. El se putea eventual procura din apele stătătoare (se știe că tocmai călugării au stat la originea unor iazuri mănăstirești, necesare pentru a satisface canonul) și curgătoare (care aveau, așa cum vom arăta, un debit mai constant) din zonă, în care datorită climei relativ blânde se putea pescui aproape tot anul; cu excepția, credem a cegăi, acest lucru era posibil și poate de aceea peștele consumat nu era de talie prea mare. Era poate adus, prin cumpărare sau prin donații, mai ales sub formă sărată sau afumată, de la Dunăre, care nu era prea departe de mănăstire (acest lucru era aproape sigur, cel puțin pentru cegă, pește de ape mari, deci de Dunăre); dar și pentru acest acipenserid ar fi posibil valabil faptul că, acum un mileniu, în alte condiții mediale decât cele actuale, cega să fi putut urca pe afluenții mici dobrogeni ai Dunării, ce aveau debit mai mare, spre a-și depune icrele în apele lor, sfidând astfel ceea ce se știe în prezent, despre etoecologia acestei specii. La o parte a acestei probleme, ar putea răspunde arheologii, prin găsirea unor unelte dar și resturi de plase de pescuit, cât și a unor gropi în care eventual se păstra peștele proaspăt și sărat sau, în care, se depozita gheața.

Chelonienii. Cunoscute cu denumirea de broaște țestoase sunt de două categorii mari – de uscat și de apă. Dintre cele două specii de la care provin resturile, una este de apă *Emys* (broasca țestoasă de apă) iar cealaltă, *Testudo* o broască țestoasă de uscat. Broaștele țestoase au pe de o parte un schelet extern – țestul, format din plăci osoase, cel care le dă caracteristica și prin care ele sunt cunoscute, alcătuit dintr-o formațiune dorsală – cea mai evidentă – denumită carapace și una ventrală, denumită plastron, dar totodată, pe de altă parte, un schelet intern, așa ca toate vertebratele. De la început trebuie să menționăm că am pus în evidență doar resturi ale scheletului extern (plăci dermice).

Broasca țestoasă de apă are un țest mai subțire, carapacea mai puțin bombată, este ușor termofilă și trăiește pe lângă ape, mai ales cele stătătoare sau lente, dar și în zone înmlăștinite. Au fost puse în evidență șapte resturi, fragmente ale unor plăci costale și marginale ale carapacei; ele aparțin la cel puțin patru indivizi de talie medie și mare.

Broasca țestoasă de uscat are un țest mai gros, carapacea puternic bombată, este un element tipic termofil și de aceea se găsește la noi, pe de o parte, doar în Dobrogea (*Testudo graeca ibera*), iar pe de alta, în sud-vestul Olteniei și pe valea Cernei (*Testudo hermanni hermanni*), pentru genul *Testudo* țara noastră fiind limită nordică de areal. Evident resturile găsite de noi aparțin speciei dobrogene. Au fost puse în evidență șase fragmente din plăci ale plastronului și anumite părți din

epiplastron, hioplastron, hipoplastron şi xifiplastron. Cele şase resturi aparţin la cel puţin patru indivizi de talie medie la mare. Broaştele ţestoase respective sunt comestibile consumându-se atât carnea cât şi ouăle, care sunt la ambele specii ceva mai mici decât cele de porumbel; partea cea mai gustoasă ar fi ovarul cu ouăle aproape mature, aşa cum sunt ele pe la mijlocul lui aprilie (la ambele specii sexele se pot deosebi destul de bine şi la exterior); totuşi la noi nu este obiceiul de a se mânca broaşte ţestoase, dar nu putem şti care era situaţia la sfârşitul mileniului unu. De altfel, ţestul broaştelor, mai ales la *Testudo* se poate îndepărta foarte greu pentru a ajunge la organele interne şi la bruma de carne pe care ar furniza-o un individ. Credem că ele ar fi putut fi sacrificate pe de o parte doar pentru pregătirea unei mâncări ce reprezenta o delicatesă, sau pe de alta, în cazul unei foamete extreme. Faptul că s-au găsit doar mici resturi din ţest şi deloc schelet intern, ar fi şi el poate un argument că materialul studiat de noi nu este alcătuit din adevărate resturi menajere. Se poate pune problema şi astfel: atât *Emys* cât şi *Testudo*, ca multe reptile hibernează şi în această situaţie, în anotimpul potrivnic, se bagă în pământ. În acest caz, dacă *Testudo* s-ar folosi uşor de ruinele bisericii pentru a se ascunde iarna în pietrăria acesteia, care de altfel este biotopul ei preferat, *Emys* îşi găseşte culcuş, în mod natural, peste iarnă, în mâlul de pe fundul apelor, unde de fapt îşi face veacul (broaştele ţestoase cresc foarte încet dar trăiesc foarte mulţi ani şi de aceea am ales această locuţiune), şi deci nu ar avea ce căuta în situl arheologic. Presupunând însă că ambele specii şi-ar fi găsit ca loc de hibernare ruinele şi au sucombat acolo din varii motive, la săpături, ar fi trebuit să se găsească într-un anumit punct numeroase oase ale scheletului intern şi extern ale aceluiaşi individ (aşa cum vom vedea că a fost cazul cu un biet şoricel). Deci această variantă a prezenţei întâmplătoare a chelonienilor printre resturi nu poate fi luată în considerare.

Ţinem să menţionăm că, dacă pentru *Testudo* s-au găsit la noi resturi în foarte puţine situri, toate din Dobrogea (unde de altfel ea se găseşte şi acum, iar din sud-vestul Olteniei nu s-au prea adunat oasele de către arheologi), resturi de *Emys* apar relativ curent, în siturile arheologice situate în apropierea unor ape, în care însă materialul faunistic a fost strâns cu grijă şi este relativ abundent (arealul ei este întins şi astăzi peste toată România), dar este interesant că s-au găsit doar fragmente dispersate ale scheletului extern şi nu a celui intern, fenomen pe care deocamdată nu ştim cum să îl explicăm – ar fi poate cazul că ne gândim la probleme de magie.

Trebuie să spunem la sfârşit că cele două specii de chelonieni nu au avut probabil aproape nici o importanţă economică pentru călugării aşezământului, că ele sunt în cantitate prea mică pentru a avea un rol alimentar (considerând şi talia lor specifică), dar este precis că serveau la un scop pentru că au fost manipulate de către om.

Păsările. Resturile osoase ale acestui grup, ca de altfel şi cele ale peştilor, se departajează uşor în raport de cele ale mamiferelor, căci structura lor osoasă, exprimată şi la exterior, le este caracteristică. Ele sunt reprezentate printr-un număr de doar 32 de resturi, unul are determinarea specifică uşor probabilă – porumbelul, iar pentru unul nu am putut duce departajarea decât până la familie, Avem deci conform listei tabel 1, trei specii de păsări domestice: găina, gâsca şi aproape sigur porumbelul, cât şi o specie de caradriid de talie mijlocie, pe care trebuie să o socotim sălbatică. În tabelul 3 este reprezentată, la speciile domestice, repartiţia pe

segmente osoase, iar în tabelul 4 sunt trecute măsurătorile ce s-au putut executa la cele trei specii domestice.

Tabelul 3
Aves - repartiția resturilor osoase

	craniu	vertebre libere	notarium	sinsacrum	coaste	stern	coracoid	claviculă	scapular	humerus	radius	cubitus	carpo metacarp	pelvis	femmur	tibiotars	tarso metatars	falange	TOTAL
Gallus domest.	-	5	1	1	-	3	1	1	-	3	2	3	-	1	1	2	5	-	29
Anser domest.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	1
Columba ?	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1
Specie de caradriid	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1?	-	-	1
Total																			32

Găina domestică, prezintă 29 piese osoase și în afara resturilor aparținând craniului, se găsesc aproape toate segmentele scheletului, arătând clar că ea era din plin folosită pentru scopuri utilitare, adică în alimentație, existând totuși și oase, care pe viu nu sunt acoperite cu carne cum ar fi tarsometatarsul (lipsesc însă falangele degetelor); credem că indivizii erau fripți sau fierți întregi și apoi partajați, fapt dovedit mai ales prin aceea că există două creste sternale, despărțite de sternul propriu-zis (s-a desprins probabil o dată cu ele cea mai mare parte a mușchiului pectoral), dar și de unele oase în stare fragmentară; nu apar oase roase și nu există resturi aparținând unor tineri. Maturitatea se instalează foarte rapid la păsări, în general, iar la găini, chiar la rasele primitive ea se realizează în circa 4-5 luni, când se oprește creșterea. De altfel, după schelet, nu este posibilă aflarea vârstei la păsări. Lipsa craniului ar putea arăta că sacrificarea se executa prin tăierea capului și aruncarea sa, el fiind de fapt lipsit de valoare alimentară.

Măsurătorile (vezi tabelul 4) au putut fi executate pe oasele lungi, biometria realizându-se pe mai bine de 40% din resturi, ceea ce reprezintă o cotă destul de ridicată încât se pot da unele date despre caracteristicile găinii. Ea apare de talie mai mare în raport cu cea a altor resturi de găină din așezări medievale românești, dar este totuși mai mică în raport cu rasele ameliorate actuale (Haimovici 1979, 165). Se mai păstrează încă, după cum reiese mai ales din existența a cinci tarsometatarse un evident dimorfism sexual, punându-se în evidență doi masculi, cam mult, la trei femele. Nu credem că este normal să prezumăm numărul de indivizi, pe de o parte pe resturi rezultate din două niveluri diferite ca cronologie și din șanțuri, pentru care nu s-a stabilit exact apartenența la un nivel sau altul, iar pe de altă parte, că așa după cum am văzut, este probabil totodată, că cele mai multe resturi osoase, alcătuind deșeuri alimentare, să nu fi reprezentat, decât în mică măsură, prin cel găsit la săpătura din perimetrul edificiului, el fiind depus sau aruncat în altă parte și alcătuind de fapt adevăratele resturi menajere. Totuși am putea aproxima existența a cel mult 8 indivizi. Dată fiind talia mică a acestui animal, volumul de carne rezultat din sacrificarea găinilor să fie foarte jos și deci contribuția cu proteine animale a păsărilor domestice (celelalte două

specii ar putea aproape să nu le trecem la socoteală) să fie cu totul nesemnificativă. Nu trebuie uitat însă faptul că găina este şi furnizoare de ouă, care în dieta umană nu pot fi înlocuite prin nimic altceva.

Tabelul 4 Măsurători la păsările domestice (mm)

Gallus	Coracoid	lung	44
	Humerus	lung lărg. epif.inf.	65; 64; - 12; 13; 12
	Cubitus	lung	68
	Tibiotars	lărg.epif.inf.	9; 9
	Tarso metatars	lung.	74; 78; 58
		lărg. epif.sup.	13; 12; 11;
		lărg.epif.inf.	12,5; 13; 10; 12; 11
		sex	m m f f f
Anser	Femur	lung	(79)
Columba?	Coracoid	lung	32

Gâsca domestică este reprezentată printr-o singură piesă osoasă şi anume un femur provenit de la un individ foarte tânăr, având epifizele roase (poate de om, poate de câine – nu putem preciza) şi deci lungimea osului ar putea fi ceva mai mare decât cea trecută în tabelul 4.

Porumbelului, credem că tot domestic, îi aparţine de asemenea un singur os, un coracoid cu lungimea de 32 mm, dimensiune un pic cam mare pentru această specie, de unde şi dubiul nostru, deşi el ar putea fi reprezentat printr-o rasă poate mai masivă.

Domesticit de mai multe milenii în Orientul Apropiat şi poate şi în Egipt a jucat (concomitent cu folosirea sa în alimentaţie şi, mai târziu, prin diferite rase şi în alte scopuri lucrative) un rol important în practicile religioase la diferitele popoare antice şi ulterior ca animal sacralizat în religia iudaică, dar mai ales în creştinism şi chiar la islam; nu este deci de mirare că a fost găsit în cadrul materialului provenit dintr-un aşezământ monahal paleo-creştin.

În fine, un os prelucrat, lipsindu-i epifizele, dar care aproape sigur este un tibiotars şi care ar avea o lungime aproximativă cam de 13 cm, îl considerăm că ar aparţine unui caradrid, din gruparea celor de talie mijlocie (Valenciuc ş.a. 1983, 216). Piesa ar putea reprezenta un material primar pentru executarea unui instrument muzical (fluier).

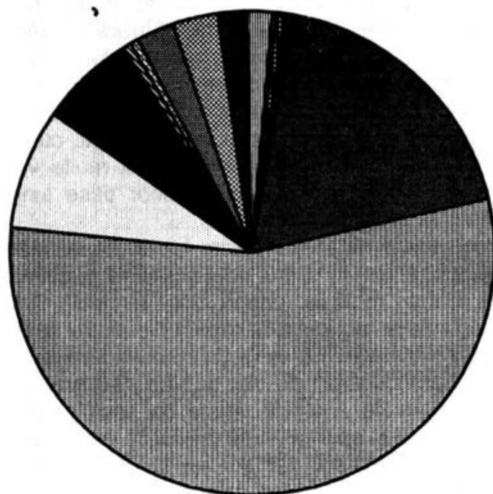
Mamiferele au cele mai multe resturi osoase şi anume 405 (64,30% - vezi tabelul 2) dar, din păcate fragmentele pentru care nu s-a putut da o diagnoză specifică, se ridică, aşa cum am mai arătat la o cantitate foarte mare 256 (63,20%) din totalitatea materialului aparţinând acestui grup, fapt ce apare cu totul singular, în cadrul resturilor animaliere, ce alcătuiesc materialul arheozoologic. Extrema fărâmiţare a acestui material, care se conjugă prin aceleaşi caracteristici, cu cel provenit de la peşti, ne-a făcut să presupunem, aşa cum am arătat la capitolul II, că el nu reprezintă întregul material menajer din resturile

alimentare, cea mai mare parte a acestuia fiind depus sau aruncat undeva în afara așezământului monahal, așa cum de fapt este obiceiul, iar cel care a rezultat în săpăturile executate în ruinele edificiului, nu reprezintă decât acel ce provine din resturile mici și totodată ușoare care au rămas în biserică, în urma unei curățenii să-i spunem neglijente.

Cele 199 de resturi osoase pentru care s-a putut stabili diagnoza specifică (36,80%) se repartizează la un număr de 14 specii dintre care opt reprezintă mamiferele domestice: 183 fragmente (91,96%) și șase mamifere sălbatice cu doar 16 fragmente (8,4%) - vezi tabelele 5 și 6, cât și graficele respective.

Tabelul 5 ***Mammalia*** **- repartiția resturilor osoase**

	Bos taurus (taurine)	*Ovicaprinae* (*Ovis et Capra*)	*Sus. domest.* (porcine)	*Equus cabalus* (cal)	*Asinus domest.* (măgar)	*Felis domest.* (pisica)	*Canis familiaris* (câine)	*Cerbus elaphus* (cerb)	*Capreolus capreolus* (căprior)	*Sus scrofa ferus* (mistreț)	*Lepus europaeus* (iepoure de câmp)	*Mustela nivalis?* (nevăstuică)	*Citellus citellus?* (popândău)
coarne	2	1	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-
craniu neural	-	-	1	-	-	1	1	-	-	-	-	-	-
craniu facial	-	1	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
maxilar superior	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
dinții superiori	-	3	1	1	1	-	-	-	-	2	-	-	-
maxilar inferior	2	16	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
dinții inferiori	-	17	4	3	-	-	-	1	-	-	-	-	-
hioid	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
vertebre	6	16	-	-	-	-	-	1	1	-	-	-	-
coaste	7	14	1	-	-	-	2	-	-	-	-	-	-
stern	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
omoplat	4	1	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
humerus	1	1	2	2	-	-	-	-	-	-	-	1	-
radius	-	8	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
cubitus	2	-	-	-	-	-	-	-	2	-	-	-	-
carp	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
metacarp	-	8	1	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-
coxal	-	2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1
femur	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
rotula	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
tibia	-	5	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-
peroneu	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
astragal	2	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
calcaneu	1	3	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
alte oase tars	-	2	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-
metatars	1	5	-	4	-	-	-	-	-	-	-	-	-
metapodale	-	2	-	-	-	-	1	2	-	-	-	-	-
sesamoide	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
falangă I	1	1	-	-	-	-	1	1	1	1	-	-	-
falangă II	1	1	2	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-
falangă III	6	2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
TOTAL FRAGMENTE	37	110	16	13	1	1	5	6	4	3	1	1	1
%	18,60	55,28	8,04	6,53	0,50	0,50	2,51	3,02	2,01	1,51	0,50	0,50	0,50
TOTAL	199												

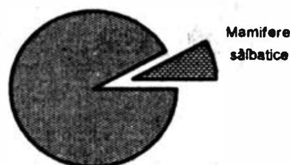

- *Bos taurus (taurine)*
- *Ovicaprinae (Ovis et Capra)*
- *Sus. domest. (porcine)*
- *Equus cabalus (cal)*
- *Asinus domest. (măgar)*
- *Felis domest. (pisica)*
- *Canis familiaris (câine)*
- *Cerbus elaphus (cerb)*
- *Capreolus capreolus (căprior)*
- *Sus scrofa ferus (mistreţ)*
- *Lepus europaeus (iepoure de câmp)*
- *Mustela nivalis? (nevăstuică)*
- *Citellus citellus? (popândău)*

Menţionăm că pentru mamifere din aceleaşi considerente ca şi pentru peşti şi păsări, nu am considerat pentru fiecare specie şi indivizii prezumaţi. Dacă am fi stabilit acest număr, el ar fi fost destul de aleatoriu, mai ales la acele specii cu o cantitate mai mare de resturi.

Tabelul 6 Raportul mamifere domestice/sălbatice

	Fragmente	%
Mamifere domestice	183	91,96
Mamifere sălbatice	16	8,04
	Total: 199	

Mamifere domestice

Taurinele. În cadrul materialului determinat, taurinele au 37 de resturi (18,60%), (vezi tabelul 5), după cum se constată din acest tabel, majoritatea resturilor provin de la oase neacoperite cu multă carne; de asemenea, fragmentarea este foarte puternică, încât piesele sunt mici şi uşoare. Acest fapt cât şi cele afirmate în capitolul II vin încă o dată să arate caracterul atipic al materialului studiat. Considerăm că cea mai mare parte a fragmentelor de mamifere, pentru care nu s-a putut face determinarea specifică aparţin taurinelor şi astfel frecvenţa şi ponderea lor, în cadrul materialului înglobat este mult mai mare.

Puţinele resturi fragmentare de la oasele mari, cât şi unele oase mai semnificative, ne pot da un volum mic de relaţii despre caracteristicile morfologice

ale taurinelor (vezi şi tabelul 7 cu măsurătorile executate pentru mamiferele domestice). Există astfel un corn, relativ bine păstrat, care este mic şi gracil, arătând că provine de la un exemplar femel, dar şi faptul că taurinele de la Dumbrăveni erau de tipul brahicer – cu coarne scurte şi puţin masive, tip caracteristic pentru evul mediu timpuriu aproape în întreaga Europă. De asemenea, atât somatoscopic cât şi din puţin biometrică care s-a executat, considerăm că ele erau de talie mică, cu un dimorfism sexual relativ şters, particularitate ce caracterizează cele mai multe vite din evul mediu timpuriu european (Haimovici 1979, 168). Lipsa unor oase lungi întregi a făcut imposibilă calcularea înălţimii la greabăn.

Este foarte greu, să putem aduce unele detalii cu privire la funcţionalitatea taurinelor, dar credem, aşa cum se întâmplă şi azi, în cadrul unei economii primitive, că acelaşi individ să fie folosit pentru scopuri multiple, uneori chiar femelele fiind puse la jug; de altfel, nu putem da nici o relaţie cu privire la raporturile dintre sexe, masculi-femele, castraţi, întrucât pe materialul nostru, cu excepţia cornului amintit nu există piese după care s-ar putea decela particularităţi de sex sau de castrare. De asemenea, aproape că nu avem posibilitatea de a stabili vârsta de sacrificare a animalelor. Doar două date ne stau la dispoziţie şi anume, după gradul de eroziune a molarului inferior se poate da o vârstă de aproximativ 5-7 ani, iar la două corpuri vertebrale, discurile epifizale sunt pe cale de închidere, deci apreciem cam 4-5 ani. Oricum nu există resturi care să provină de la tineri (viţei, juncani) ci toate oasele ar aparţine maturilor şi poate unele, cel mult şi adulţilor. Astfel apare evident că vitele erau ţinute pentru diverse scopuri utilitare şi apoi sacrificate doar la nevoie, deci aşa cum am mai spus-o, ele nu se creşteau în mod expres ca furnizoare de carne.

Ovicaprinele. Se ştie că cornutele mici sunt reprezentate prin oaie şi capră (care au de obicei ca nomenclatură termenii de: *Ovis aries* şi *Capra hircus*) şi că, totodată, diferenţierea generică după schelet, mai ales când suntem în faţa unor resturi fragmentare este grea şi uneori imposibilă; de aceea ele sunt considerate împreună. În materialul de mamifere ele au numeric cele mai multe resturi: 110 (55,28%) dar, totuşi fragmentarea puternică a materialului face ca circumscrierea lor ca grupare din punct de vedere morfologic, nu poate da prea multe detalii.

După cum se distinge, consultând tabelul 5, cu excepţia craniului neural – formaţiune relativ voluminoasă dar şi masivă – aproape toate segmentele osoase sunt reprezentate cel mai frecvent apărând dinţii izolaţi, maxilarul inferior, vertebrele şi coastele, toate aproape exclusiv fragmentare; întregi apar mai ales unele oase ale extremităţilor, care se ştie că sunt lipsite de carne, dar au putut fi prelucrate biometric. Din studiul amănunţit al tuturor resturilor am putut face departajarea generică doar pentru 18 piese, dintre care 13 provin de la *Ovis* şi doar 5 de la *Capra*, deci raportul în mare ar fi de 3/1. În ceea ce priveşte caracterele morfologice considerăm mai întâi un corn de *Capra* (vezi şi tabelul 7). El este relativ mic şi gracil, deci aparţine unei femele; faţa laterală (externă) a cornului este convexă, cea medială (internă) apare aproape plană, încât pe secţiune, cornul apare ca o lentilă plan-convexă; muchia anterioară deviază uşor de la planul sagital arătând o tipologie de „prisca". Despre *Ovis*, în lipsa coarnelor, dar şi a craniului neural, nu putem spune evident nimic despre coarnele masculului şi nici despre faptul dacă femelele erau cornute sau acornute, sau se găseau concomitent femele cu coarne şi fără coarne. Mărimea (talia) ovicaprinelor nu o putem stabili, neexistând oase lungi întregi, pentru a putea calcula înălţimea la greabăn; spunem după puţinele măsurători că şi un gen cât şi celălalt aveau mai degrabă talie mică decât medie (Haimovici 1979, 187).

Tabelul 7 Măaurători la animalele domestice (mm)

Bos taurus		circomf. bază	(110)
		diam. mare	35
	corn	diam.mic	31
		sex	f
	astragal	lung.	57
		lărg.troch.inf.	38
	calcaneu	lung. max.	114
		lărg. max.	35
		lung.	60
	falanga I	lărg.epif.sup.	27
		lărg.min.diaf.	23
		ind.gracil	38,33
		lung	34
	falanga II	lărg.epif.super.	24
		lărg.min.diaf.	20
	falanga III	lung.plantară	48; 48; 58; 60
		lărg.supr.artic	20; 21; 21; 21
Ovicaprinae		lung.marea.curb	(105)
	corn	circomf.bază	67
		diam. mare	24
		diam. mic	18
		gen.	*c*
		lung.	(165)
	maxilar infer.	lung. dinți jugali	72
		lung. M_3	24; 19
	radius	lărg.epif.sup.	30; 30
		gen.	*c c*
	tibia	lărg.epif.inf.	28
		lung.max.	53
	calcaneu	lărg.max.	18
		gen	0
	centrotars	lărg.	22; (22)
		gen.	0
		lung.	30
	astragal	lărg.troch.inf.	19
		gen.	0
	metacarp	lărg.epif.sup.	24; 24; 24
		gen	0
	metatars	lărg.epif.sup.	24
		gen	0
		lung	37
	falanga I	lărg.epif.sup.	13
		lărg.min.diaf.	11
		lung. plantară	30
	falanga III	lărg.supr. art.	9
		gen	0
Sus domest		lung	19
	falanga II	lărg.epif.sup.	15
		lărg.min.diaf.	12
Equus caballus	M^1	lung.	24
		lărg.	24
	humerus	lărg. epif.inf.	73
		lărg.supr.art.inf.	68
	metatars III	lărg.epif.sup.	52
		diam.epif.sup.	36
		lung.	43
	falanga II	lărg. epif.sup.	49
		lărg.min.diaf.	44
Canis familiaris		lung.	30
	falanga I	lărg. epif.sup.	14
		lărg.epif.inf.	11

În ceea ce privește vârsta de sacrificare, întrucât materialul este mai abundent, putem da mai multe date decât la taurine. După dinți se constată că nu se găsesc deloc indivizi tineri (miei și cârlani) și nici măcar abia adulți; toți dinții jugali apar de acum cu un grad mai mic sau mai mare de eroziune: avem un individ cu erodare foarte slabă (doi-trei ani), doi cu o erodare ușoară (trei-patru ani), trei cu erodare medie (patru-cinci ani) și doar unul cu o erodare foarte puternică (cam 7-8 ani). După închiderea discurilor de creștere avem doi indivizi cu ceva sub doi ani, trei cu ceva sub trei ani și trei cu ceva sub patru-cinci ani. Așadar, în concluzie, nu se sacrifica tineretul, doar uneori adulții și cu precădere indivizii maturi, unii chiar înaintați în vârstă. Se țineau deci ovicaprinele, mai întâi pentru scopuri utilitare (lapte – sunt relativ multe capre – și evident oile și pentru lână) și se sacrificau la nevoie pentru carne, dar eventual și pentru blană.

Porcinele. Au resturi relativ puține, arătând de la început că nu erau prea agreați în dieta călugărilor din așezământul de la Dumbrăveni, întrucât se știe că ei sunt crescuți pentru un singur scop: producere de carne și grăsime și poate, în subsidiar, pentru piei. Au doar 16 resturi (8,04%). Faptul că nu se găsesc reprezentate toate segmentele osoase se datorează probabil penuriei resturilor sale; de altfel acestea apar foarte fragmentare, iar părțile din craniu sunt foarte mici. De aceea nu se poate pune problema de a da unele caracteristici morfologice ale porcinelor, datele fiind în acest caz cu totul aleatorii. Singurul lucru care ar fi oarecum cert, este acela că porcul reprezintă un tip mic și gracil. Vom mai evidenția însă totuși câte ceva. Se constată cu privire la folosirea lor că sacrificau și purceluși ziși „de lapte", căci există un maxilar superior cu doi dinți de lapte arătând o vârstă cam de două-trei luni; de asemenea, după un metacarp III, neepifizat, se poate stabili o vârstă cu ceva sub doi ani; apare și un rest mic de la un omoplat de tânăr, ar fi cam un an. Concomitent însă găsim și unele oase provenite chiar de la maturi (de obicei porcul se sacrifică înainte de a ajunge la maturitate). Aci se pune o problemă, pe care noi credem că am rezolvat-o, căci ea a fost ridicată și cu privire la materialul din alte așezări (Haimovici 1979, 182). Porcii aceștia vechi aparțineau unor tipuri tardive (mai apropiate ca tempou de creștere cu cel al mistrețului) și de aceea greutatea optimă era atinsă abia în jurul vârstei de doi ani, adică aproape de maturitate și nu la circa șase-opt luni, ca la cei actuali. Mai putem spune că într-un același pachet am găsit (izolați) un canin superior și unul inferior, aparținând posibil aceluiași individ de sex mascul (au fost extrași ei intenționat?)

Calului îi aparțin doar 13 resturi (6,53%) reprezentate prin oase fragmentare și prin dinți; deși patru fragmente au putut fi chiar măsurate, este imposibil de a da relații în ceea ce privește caracterul morfologic. În schimb putem să stabilim, vârsta de sacrificare sau mai bine spus a morții. Astfel după dinți există mai întâi trei incisivi inferiori atribuiți aceluiași individ (un cleşte, un mijlocaș și un lăturaș, de aceeași parte), care dau după gradul de eroziune 17-20 de ani, de asemenea, un M^1, care după erodare ar proveni de la un individ de circa 10 ani. Există apoi trei epifize superioare de metapodale III, la care nu se observă încă sudate capetele metapodalelor II și IV, ce de obicei se sinostozează cu cel principal cam la cinci ani, înainte de această vârstă ele fiind libere. De asemenea, o epifiză inferioară a humerusului (ce a fost chiar măsurată) la care se mai observă slab urma discului de creștere – ar fi cam doi ani. Dacă indivizi de 20 și chiar de 10 ani ar arăta poate o moarte naturală, trei indivizi de sub cinci ani și unul de cel mult doi ani, ne pune pe gânduri, deși este hazardant a afirma că niște călugări creștini de rit oriental ar fi sacrificat cai pentru a le consuma carnea. Să fi fost la mijloc o molimă? Ce căutau

totuşi aceste resturi de cai într-un material găsit într-o biserică, material rezultat probabil din neglijenţa celor ce făceau curăţenia edificiului, material în care se găsesc şi două fragmente de humerus, os îmbrăcat din plin cu carne? Nu rămâne decât să spunem şi noi ca toţi musulmanii când nu pot rezolva ceva: Allah ahbar!

Asinul prezintă un singur fragment (0,50%), o parte a unui dinte, ruptă în lung, probabil un P^4. Se observă că acest rest este un dinte jugal de ecvid, microdont, cu o hipsilodonţie moderată, iar mezostilul nu este bifid ci cu marginea teşită; partea palatinală a dintelui lipsind nu se poate da nici un alt detaliu. Resturi de măgar, mai ales în Dobrogea, sunt cunoscute încă de la începutul La Tène-ului (Haimovici 1997, 152), dar el nu apare totuşi decât destul de rar în cadrul materialelor paleofaunistice, De altfel tot în Dobrogea, credem că devine comun abia prin influenţa turcească, reprezentând până nu de mult un fel de emblemă a fiecărei gospodării rurale turce.

Următoarele două specii, câinele şi pisica, au un statut aparte, ele nefiind animale cu o importanţă direct economică, primul reprezentând poate prima specie domesticită, iar a doua domesticită destul de demult, să ajungă să joace un rol de prim ordin prin sacralizare în Egiptul antic. Pentru ambele caracterul aparte, cel de animale de companie, a apărut aproape o dată cu domesticirea lor.

Câinele prezintă cinci resturi (2,58%) foarte fragmentate, cu excepţia unei falange I (şi totodată cu totul nesemnificative). S-ar putea ca două din ele, un fragment de os parietal şi un fragment al unei coaste, ce au caracter de canid, dar, sunt de la indivizi mici, să nu aparţină unui câine mic de talie, ci unei vulpi (*Vulpes vulpes*). De altfel, şi celelalte trei resturi provin de la câini mici şi probabil aceştia aveau, pentru comunitatea călugărească de la Dumbrăveni rolul de animal de companie.

Pisica este reprezentată doar printr-un singur rest (0,50%) şi anume un fragment de parietal, cu evidente caractere de felin şi care după mărime, nu poate aparţine decât unei pisici domestice şi nu celei sălbatice. Probabil că era ţinută de către călugări tot ca animal de companie.

Mamifere sălbatice

Cele şase specii de mamifere se împart în două categorii: una care reprezintă animale vânate (4 specii), fie direct de călugări, fie prin intermediari şi care au direct o evidentă valoare economică, prin utilităţile lor şi cealaltă (2 specii), ajunsă în ruinele aşezământului în mod accidental, poate chiar într-o altă perioadă, cronologic mai nouă, decât sec.IX-X, resturile lor fiind totuşi subfosile, prezentând patina caracteristică oaselor vechi.

Cerbul – specie de talie mare – cu şase fragmente, reprezintă 3,02% din materialul determinat pentru mamifere. Frecvenţa sa ar putea fi considerată mai înaltă, aşa cum am constatat-o şi pentru taurine, o parte, evident nu prea mare a resturilor de mamifere, zise nedeterminabile, putând să-i fie atribuită. În material se găseşte un fragment mic de corn cu urme de cioplire, deci un deşeu de la folosirea acestuia la executarea de unelte. Cornul respectiv, poate chiar adunat, a putut fi adus din altă parte, nefiind deci semnificativ pentru a stabili prezenta cerbului în zonă. Alte resturi însă, osoase de această dată, arată clar că specia se găsea răspândită în dreptul edificiului. Remarcăm că măsurabile un M_1 sau M_2 cu lungimea de 23 mm, dinte după care s-a putut stabili şi vârsta: un matur de 5-6 ani, cât şi o falangă I cu următoarele dimensiuni: lungimea = 65 mm, lărg.epif.super = 24, lărg.

minimă diaf. = 17 şi indicele de gracilitate 26,15. Menţionăm de asemenea, porţiunile inferioare a două metapodale (probabil metatarse), tăiate în lung după planul sagital, care reprezintă aproape sigur deşeuri rezultate de la fabricarea unor unelte din os. Nu putem să încheiem problematica cu privire la această specie fără a menţiona faptul, foarte evident, că la sfârşitul mileniului unu, cerbul, răspândit astăzi doar pericarpatic se mai găsea încă şi în podişul din sudul Dobrogei.

Căpriorul are doar patru resturi (2,01%). Remarcăm două fragmente de cubitus, dreptul şi stângul, aparţinând probabil aceluiaşi individ (găsite de altfel împreună în B_2, SIII, de la 0 – -90, 93); ambele au tuberul lipsă, deci un individ cu o vârstă de sub trei ani, dar nu tânăr. Menţionăm şi un fragment de falangă I cu lărg.epif.super. = 10 mm, iar diametrul ei 14 mm.

Mistreţul prezintă trei resturi (1,51%). Evidenţiem un canin superior deteriorat, dar mare, provenit probabil însă de la o femelă, cât şi o falangă I neepifizată, dar totuşi mare, masivă, neputând aparţine unui porc domestic.

Iepurele este evidenţiat doar printr-un singur fragment (0,50%) reprezentat prin epifiza inferioară a tibiei ce are lărgimea de 16 mm: individ matur.

Menţionăm că toate aceste patru specii erau vânate cu precădere pentru carnea lor, mistreţul, dar mai cu seamă cerbul, fiind animale de talie mare, încât o cotă, foarte joasă însă, de proteine animale era procurată şi prin vânătoare. Desigur că ea furniza şi alte materiale ca piei, dar şi oase şi coarne, ca materia primă pentru confecţionarea de unelte.

Rămâne acum de trecut în revistă cele două specii accidentale: nevăstuica şi popândăul, pentru care determinarea nu este complet sigură, ea făcându-se prin metoda eliminării.

Nevăstuica este reprezentată printr-un humerus (cu lungimea de 33 mm şi lărg-epif.infer. = 8 mm), care aparţine precis unui mustelid, având foramen epitrochlear; în raport cu alte mustelide din fauna noastră, jderi şi dihori, chiar hermina şi nurca, dimensiunile osului arată un animal mai mic ca ele şi de aceea ne-am oprit la nevăstuică. Totuşi osul pare parcă ceva mai voluminos pentru ea, chiar dacă l-am considera că provine de la un mascul. Se ştie că nevăstuica are un areal holarctic, deci foarte larg şi prezintă o mare variabilitate. Se cunosc subspecii de talie mică, grupa – *pygmea rixosa* – care ocupă mai ales partea nordică a arealului (reprezentând cele mai mici carnivore actuale), grupa *nivalis* sens strict – de talie medie – caracteristică latitudinilor mijlocii, deci ale Europei occidentale şi centrale, o mare parte a Rusiei europene şi a Siberiei occidentale şi grupa *boccamela* – de talie mare – cu aria cea mai sudică, circummediteraneană dar şi spre est, deasupra regiunii indomaleză (la această grupă nu se observă înălbirea blăniţei în anotimpul friguros, şi totodată este interesant faptul că legea lui Brand nu se aplică la genul *Mustela*). La noi, dar nici în restul Pen. Balcanice nu s-a studiat încă variaţia genului; poate că, sudul Dobrogei, se încadrează, pentru nevăstuică la grupa *boccamela*, arătând şi prin aceasta caracterul său mediteranean. (Heptner ş.a.1974, 634; Sokolov 1963, 802).

Popândăul. Lui i-am atribuit un coxal fragmentar ce are caracter de rozător. Se exclud rozătoarele mai mari ca orbetele şi chiar hârciogul şi ne oprim la popândău ce este mai mic şi totodată caracteristic zonelor de stepă mai caldă, inclusiv Dobrogea (Pop, Homei 1973, 99). Eliminăm grivanul (*Mesocricetus newtoni*) care este tipic doar pentru această provincie, de fapt poate chiar mai mic, dar mai ales pentru că este extrem de rar (Pop, Homei 1973, 108).

După ce am prezentat pe larg toate cele 14 specii de mamifere determinate în materialul de la Dumbrăveni, să ne oprim acum la alte două semnalate tot în acest material. În dreptul naosului, în dărâmătură, s-au găsit împreună 12 resturi de la un animal foarte mic şi anume mai ales oase ele membrelor, dar şi vertebre, toate având patină relevând că ele aparţin la un individ ce a pierit mai de demult; de asemenea, în apropiere s-a găsit un maxilar inferior, aproape întreg, având şi dentiţia, dar neprezentând nici o patină, ci doar, deja, lipsa oseinei, arătând astfel că este aproape recent. Considerăm că toate aceste resturi aparţin şoarecelui de casă (*Mus musculus musculus*), dentiţia fiind de murid, un comensal, care mai mult strică, dar care este normal să apară în cadrul unei locuinţe, mai ales când nu este întreţinută o curăţenie strictă, aşa cum era cazul la obştea de călugări cenobiţi.

De asemenea, în pachetul: B_2S_2 de la -0 până deasupra dărâmăturii care suprapune N_2, 92, printre multe alte resturi faunistice provenite de la peşti, chelonieni, diverse specii de mamifere, s-au descoperit şi două resturi umane ce apar arse până la negru. Ele sunt reprezentate prin câte două jumătăţi (deci despicate) de atlasuri, aşadar reprezentând doi indivizi; sunt gracile şi ar proveni ambele de la persoane de sex feminin. Departe de noi gândul, că s-a întâmplat ceva necurat în privinţa acestor oase, mai ales că la săpături au fost descoperite şi nişte morminte umane. Totuşi am fost obligat, urmând probitatea ştiinţifică, să le semnalez.

IV

După ce am trecut în revistă tot materialul descoperit pe grupe şi specii, făcând unele măsurători acolo unde a fost posibil, să stabilim vârsta de sacrificare, calculând o serie de frecvenţe ş.a., să ne oprim asupra unor caracteristici economice ale aşezământului monahal, a ocupaţiei călugărilor, a unor problematici ale vieţii zilnice a lor. Aceasta cu atât mai mult cu cât materialul arheologic avut la dispoziţie nu este, spunem noi, unul obişnuit, şi aşa cum am mai arătat, el reprezintă doar resturi animaliere găsite în unele porţiuni ale clădirii, ce alcătuia lăcaşul de cult şi mult mai puţine provenite din afara lui. De asemenea, nu putem şti exact care erau ocupaţiile călugărilor, tocmai datorită faptului că aşezământul monahal nu reprezenta o aşezare medievală obişnuită, nici rurală, dar nici orăşenească şi avea desigur multe probleme care-i erau specifice. Într-o aşezare veche, preistorică şi protoistorică, dar într-o oarecare măsură chiar în una din evul mediu timpuriu, mai ales dacă era rurală şi nu un oraş relativ mare (la nivel medieval) se foloseşte un fel de grilă şablon pentru a concluziona asupra economiei globale, a ocupaţiei locuitorilor respectivi şi alte probleme, să le spunem suprastructurale, care reies din studiul cât mai amănunţit al materialului faunistic. Comunitatea monahală de la Dumbrăveni, tocmai datorită faptului că este formată din călugări, va avea şi o serie de alte caracteristici decât cele obişnuite. Ea are o constrângere dată de însuşi canonul creştin, eventual duplicat de cel al ordinului căruia le aparţineau aceşti călugări, o abatere de la canon fiind pentru ei mult mai gravă, decât pentru un mirean. Este greu de spus, în ce măsură ei făceau direct agricultură, creşteau animale, se implicau în procese de pescuit, dar mai ales în cel de practicare a vânătorii. Aveau ei o economie autarhică, aproape total de subsistenţă, fără a oferi prea mult pentru schimb şi pentru piaţă, aşa cum era caracteristica unei comunităţi rurale din evul mediu timpuriu? Exista o diviziune a muncii între membrii chinoviei (căci probabil, aşa cum o arată şi particularităţi ale faunei, ne găsim în faţa unor călugări cenobiţi?) Erau ei poate într-o mică sau mai mare măsură întreţinuţi de

populaţia sătească din jurul mănăstirii, nu numai pe plan alimentar, dar şi în alte privinţe? Primeau ei chiar unele subsidii în bani? Să căutăm deci să dăm unele răspunsuri şi să rezumăm ceea ce am arătat în capitolul III când am făcut descrierea fiecărui grup şi specii.

Trebuie să spunem mai întâi că putem doar să dăm mai degrabă date asupra dietei generale, cu unele accente chiar asupra meniului zilnic a comunităţii călugăreşti, decât să ne implicăm direct asupra caracteristicilor ocupaţionale ale ei. Este totodată evident că, din start, prin studiul faunei, nu este posibil a se cunoaşte aproape nimic cu privire la hrana de origine vegetală (care este de importanţă majoră), ci doar despre alimentaţia de natură animală, mai ales asigurarea balanţei proteinelor rezultate prin regimul carnat, Se pare că moluştele nu aveau nici o importanţă în această privinţă, dar chiar dacă ele ar fi fost folosite în hrană nu constituiau decât o cotă aproape de neluat în seamă. Nu acelaşi lucru se poate spune despre peşti. Ei aduceau prin folosire, o cantitate de proteine deloc neglijabilă, găsindu-se pe al doilea loc după mamifere. Aşa cum am arătat, în zonă, nu exista o reţea hidrografică prea dezvoltată, ci una obişnuită (însă Dunărea se găsea cam la 20 de km, distanţă destul de mică – o zi dus întors cu piciorul); în asemenea situaţii într-o aşezare medievală rurală tipică nu apar decât foarte puţine resturi de peşte de la 0 – 2-3%. Călugării consumau evident mai mult peşte decât locuitorii dintr-un sit obişnuit. Ei o făceau probabil în acele zile de dezlegare la peşte (ce în unele luni ale anului ajungeau de la cinci până la nouă), în care aveau deci un menu cu totul piscicol. Aduceau sau li se aducea peşte de la Dunăre, sau şi de la Dunăre, căci nu credem, că apele din jur, puteau să le satisfacă pe deplin necesităţile cel puţin în unele perioade ale anului.

Nu putem preciza ce rol aveau cele două specii de broaşte ţestoase. Ca furnizoare de carne în nici un caz, căci pentru a îndepărta ţestul, mai ales la *Testudo*, era foarte greu şi deloc economicos. Poate în scopuri medicinale, dar nu am întâlnit (sau nu ştim noi), ca medicina populară empirică să fi apelat la aceste animale. S-ar mai putea că, doar ţestul carapacei, dacă se punea cu partea internă în sus, să fi fost folosit ca un fel de covăţică în varii scopuri; atunci de ce găsim resturi de carapace de *Emys* şi nu de *Testudo*, la care aceasta este mai bombată (covata este mai adâncă) şi totodată mai groasă? (de la *Testudo* s-au găsit numai resturi de plastron). Nu dorim să insinuăm, dar la alte scopuri cred că nu trebuie să ne gândim, având în vedere că este vorba de nişte clerici. Păsările acopereau o cotă foarte mică din necesităţile de proteine animale considerând talia lor. Produceau însă şi ouă, care aşa cum am spus, nu puteau fi înlocuite cu nimic altceva la unele reţete culinare, sau chiar în anumite obiceiuri legate de sărbătorile creştine. Considerăm totodată că păsările domestice erau crescute chiar de călugări.

Mamiferele sunt reprezentate mai ales prin cele domestice. Dacă considerăm talia specifică, cantitatea cea mai mare de carne erau furnizată prin sacrificarea taurinelor (menţionăm că frecvenţa reală a lor, era probabil încă mai înaltă decât cea arătată din tabelul 5). Urmează ovicaprinele, însă porcinele au o pondere mică, mai joasă decât într-o aşezare medievală obişnuită. În privinţa calului nu ştim ce să spunem. Carnea sa era folosită în Europa occidentală chiar şi de către călugări şi papii au intervenit, nu o dată, anatemizând consumul ei (dar acolo spre deosebire de situaţia de la noi, substratul etnic era de origine germanică, aceştia, fiind obişnuiţi cu carnea de cal); biserica răsăriteană nu a intervenit niciodată în acest sens poate pentru că nu era necesar. Oricum, cu foarte puţine excepţii, mamiferele domestice (lăsând la o parte porcinele) erau folosite mai întâi pentru scopuri utilitare diverse – inclusiv alimentare – laptele de vacă şi de la ovicaprine (cât şi produsele derivate din el), sacrificarea lor

făcându-se la necesitate, dar de obicei, abia după ajungerea la maturitate, sau chiar mai târziu, când carnea începea să se deprecieze din punctul de vedere al valorii. Nu ştim în ce măsură taurinele erau crescute chiar de călugări, dar pentru ovicaprine suntem aproape siguri, existând un număr relativ mare de caprine, ce furnizează mai mult lapte decât ovinele, ceea ce nu prea caracterizează o aşezare medievală rurală propriu-zisă. Speciile de mamifere domestice erau de talie relativ mică cu caracter primitiv, neameliorat, asemănătoare cu cele din siturile rurale din zonă, pe care, poate acestea le furnizau în parte călugărilor.

Se constată, având în vedere existenţa unor resturi osoase de ovicaprine, dar şi de cerb şi poate de căprioară, reprezentând deşeuri legate de confecţionarea unor unelte de os, că în aşezământul monahal exista un fel de atelier pentru prelucrarea acestei materii prime şi poate chiar indivizi specializaţi care le realizau.

O cantitate destul de mică de proteine animale era furnizată de mamiferele sălbatice, aşadar realizată prin vânătoare. Nu credem că aceasta se executa direct de către călugări (vânarea unor specii mari ca cerbul şi mistreţul nu era uşoară şi trebuia făcută de oameni cu oarecare specializare în mânuirea „armamentului"), ci probabil de către nişte localnici ce dăruiau animalele vânate aşezământului mănăstiresc.

Se pare că monahii agreau metodele de frigere a cărnii direct pe jar, dar fiind numărul mare de fragmente, mai ales de la mamifere, ce poartă urme de ardere; este interesant că nu se găsesc deloc resturi calcinate.

Nu putem da din păcate vreo relaţie directă cu privire la numărul de călugări cenobiţi ce alcătuiau obştea respectivului aşezământ, dar având în vedere cantitatea de resturi descoperite considerăm că ei erau relativ puţini.

V

Resturile de faună, mai ales unele dintre ele, aparţinând unor specii stenoece, care se corespund unui anumit tip de mediu, ne aduc date certe privitoare la caracteristicile ambientului, mediul geografic spunându-şi cuvântul, cu atât mai puternic cu cât societatea este mai primitivă. Datele respective sunt valabile şi pentru fenomenul invers, cel de acţiune a omului, asupra naturii înconjurătoare într-un moment dat.

Putem spune (considerând că clima nu a avut la cumpăna dintre mileniul unui şi doi alte caracteristici decât cea actuală) că aşezământul monahal se găsea într-o zonă de pădure închegată şi destul de întinsă, biotop caracteristic atât pentru cerb, cât şi pentru mistreţ. Ea era o pădure de cvercinee termofile, din care au rămas actualmente doar petice şi în bună măsură degradată, înlocuită fiind de aşa-zisul „meşelic". Desigur că atunci turanicii, obişnuiţi cu zone neacoperite, ce hălăduiau în nord-estul Bărăganului şi care treceau curent în Dobrogea centrală, tot stepică, au numit-o cu apelativul „deliorman" – pădure nebună. Totuşi ca orice pădure alcătuită din stejărişuri amestecate, ea prezenta multe luminişuri, zone de lizieră cu arbuşti şi tufărişuri, numai bună pentru căpriori. Pădurea, prin caracteristicile sale, făcea ca insolaţia să fie mai domolită, umiditatea solului şi a aerului mai mare, putând exista un covor vegetal, ce nu avea caracter cu totul xerofit, ca cel stepic de azi. Se găseau şi atunci acele elemente submediteraneene, termofile, dar în parte şi calcifile, dat fiind substratul calcaros al regiunii. Mediul silvatic, atrăgând mărirea precipitaţiilor, făcea ca şi apele curgătoare să aibă un debit mai mare, dar totodată şi constant, putând întreţine mai uşor acele zone în care ele se revărsau, pentru a alcătui bălţi, dar şi soluri înmlăştinite, biotop tipic pentru *Emys*. Credem astfel că peştele, atât de

necesar dietei monahilor, putea fi furnizat, cel puţin în parte, prin intermediul sistemului acvatic local. Într-un cuvânt, mediul înconjurător era atunci mai propice vieţii călugărilor, datorită caracteristicilor arătate mai sus, conducând la existenţa unui climat mai puţin arid, mai suportabil decât cel actual.

Acţiunea umană, destructivă, asupra ambientului era destul de slabă încă, dată fiind şi indicele demografic desigur mult mai scăzut.

L'étude des restes animaliers (IX-X siècles) découverts dans les ruines d' un établissement monacal paléochretien de Dumbrăveni (départ. Constanţa)

Résumé

Le site archéologique est situé au sud de la province de Dobrogea, près de la frontière avec la Bulgarie, sur un plateau d'environ 150 m, dans une zone carstique, couverte aujourd'hui des restes d'une forêt avec des caractéristiques submédittéraniens. Les fouilles ont mis en évidence non des restes de cuisine proprement dits, mais, probablement, ceux qui se trouvaient éparpillés sur les planchers du bâtiment, resultés par un nettoiement imperfait éxecuté par les moines cénobytes; il est donc très fragmentaire. On a fait la detérmination des restes (tableau 1) et puis on les a étudiés par groupes: les molusques, les poissons, les chélonieens, les oiseaux et des mammifères. On a calculé leur fréquence (tableau 2); pour les espèces des oiseaux et des mammifères on a représenté aussi la repartition par segments osseux (tableaux 3 et 5) et les mensurations (tableaux 4 et 7). Le tableau 6 presente pour les mammifères le rapport entre les domestiques et les sauvages. On a fait puis une étude des occupations et la caracteristique du menu des moines; finalement on donne quelques traits de l'environnement de l'église durant le haut moyen âge, car il était différent que celui d'aujourd'hui.

Bibliografie

1. Haimovici, S., Fauna din aşezările feudale timpurii (secolele VIII-X) de la Bucov-Ploieşti, SCIVA, t.30, 2, 1979, p.163-213.

2. Haimovici, S., Creşterea animalelor la geto-daci (sec.IV î.e.n. - I e.n.) din Moldova şi Muntenia, *Thraco-Dacica*, VIII, 1987, p.144÷153.

3. Heptner, V. G. ş.a., Die Säugetiere der Sowjetunion, Bd.II., Ed. Gustav Fischer Jena, 1974.

4. Pop, I., Homei, V., Mamifere din România, Ed. Ştiinţifică, Bucureşti, 1973, vol.I şi vol.II, Ed. Ştiinţifică, Bucureşti, 1972.

5. Sokolov, I.I., ş.a., Mlekopitaiuscie fauni SSSR, T.2, Ed. Acad. URSS, Moskova - Leningrad, 1963.

6. Valenciuc, N., ş.a., Zoologia vertebratelor, Ed. Didactică şi pedagogică, Bucureşti, 1983.

Cuprins

CAPITOLUL I – ISTORIE

Dr. Dan PRODAN - *Preocupări de orientalistică-turcologie în România în perioada c. 1875 – c. 1950. Consideraţii introductive* 7

Dr. Dan PRODAN - *Preocupări de orientalistică şi turcologie în România între Independenţă şi Marea Unire (1878-1918)* 83

Muzeograf Ionel BEJENARU - *Armenii botoşăneni şi rolul lor în dezvoltarea economică a Moldovei* 179

Muzeograf Eduard SETNIC - *Inscripţii din Botoşani. Semnal.* 183

Muzeograf Ionel BEJENARU - *Botoşănenii în Revoluţia de la 1848* 185

Prof. Loretta HANDRABURA - *Monografia oraşului Botoşani după un cronicar fălticenean, Artur Gorovei* 191

CAPITOLUL II – MEMORIALISTICĂ

Muzeograf Ionel BEJENARU - *La Botoşani, cu Scipione Bădescu* 197

Prof. Gh. AMARANDEI - *Ion Pillat şi Dorohoiul* 201

Muzeograf Gheorghe MEDIAN - *Personalităţi botoşănene. Ioan P. Darie* 207

Muzeograf Violeta DAMASCHIN - *Pe urmele strămoşilor lui Nicolae Iorga în Botoşanii de ieri şi de azi* 212

Prof. Gh. AMARANDEI - *Ioan Cârdei - pictor, sculptor şi grafician dorohoian* 217

Pr. Florin ŢUSCANU - *Mitropolitul Visarion Puiu (1879-1964) - nedreptăţit al istoriei* 221

Elena Florica ŞUSTER - *Despre Profesor Doctor Petru Şuster* 227

Ivona CERNAT - *Sculptorul Dimitrie Chipăruş (1886-1947). Studii în România 1904-1909 la „Şcoala Belle-Arte din Iaşi"* 233

Pr. Florin ŢUSCANU - *Duca Sotiriovici - Un dascăl şi tipograf grec, în slujba culturii româneşti, sec.XVIII* 235

Col.r. Ion FETCU - *Mareşalul Ion Antonescu şi Transilvania* 240

CAPITOLUL III – CIVILIZAŢIE. CULTURĂ

Prof.univ.dr.Gh. MACARIE - *Interferenţe oriental-occidentale în arta epocii lui Vasile Lupu* 245

Muzeograf Steliana BĂLTUŢĂ - *Momente ale ritualului tradiţional de nuntă din zona Botoşani* 261

Ion. I. DRĂGOESCU - *Activitatea etnologică a lui Marcel Olinescu* 276

CAPITOLUL IV – NOTE. COMENTARII. IDEI

Prof. Aurel DORCU - *O carte utilă, interesantă şi valoroasă, „Dorohoiul istoric şi cultural", de Gh. Amarandei* 285

Prof. Aurel DORCU - *„Dialogul artelor" în atmosfera culturală din Botoşani* 287

Sergiu HAIMOVICI - *Studiul resturilor animaliere, datate în sec. IX-X, descoperite în ruinele unui aşezământ monahal paleocreştin de la Dumbrăveni, jud. Constanţa* 291

Corespondenţa relativă la studiile incluse în actualul număr, cât şi propunerile de materiale pentru numerele viitoare, pot fi trimise pe adresa Muzeului Judeţean Botoşani - 6800 Botoşani, str. Unirii nr.13; tel.031/513446.

Tehnoredactor: Cristina Chişcariu

Tipografia "CAROMI" Botoşani
Tel. 031 519967 - Fax 031 532584

Coli tipo: 9,75 70/100 60 g/m^2
Bun de tipar: 24.02.2000
Apărut: 28.02.2000

Redactor coordonator: Ionel Bejenaru

Volumul de față include teme de
ISTORIE, MEMORIALISTICĂ,
CIVILIZAȚIE, ARTĂ, CULTURĂ,
vechiul anuar al Muzeului Județean Botoșani
„Hierasus" fiind rezervat exclusiv ARHEOLOGIEI

ISBN: 973-8053-04-8